

HRVATSKA SMOTRA

I

HRVATSKA SMOTRA

ZA POLITIKU, KNJIŽEVNOST, ZNANOST, UMJETNOST I KRITIKU

KNJIGA PRVA

UREDNIK I IZDAVATELJ

ZVONIMIR PL. VUKELIĆ

ZAGREB
TISAK PRVE HRVATSKE RADNIČKE TISKARE
1.906

PREGLED

RAZPRAVE I ČLANCI

BELETRISTIKA

BILJEŽKE

Ruska Str.

Njemačka

Talijanska

Francezka

Englezka

KAZALIŠTE

Hrvatsko

Ostala Str.

UMJETNOST

GLASBA

JUBILEJI I NEKROLOZI

POSEBNI SASTAVCI

„HRVATSKA SMOTRA"

umoljava sve pisce, nakladne knjižare i književna društva, da joj pošalju svoja djela i publikacije na ocjenu. Svaka će knjiga biti odmah oglašena, uz naznaku čitavog nadpisa njezina, kritika i ocjena uzslijedit će ili odmah ili kasnije.

○○○

Sva uredničtva književnih i stručnih listova te smotara umoljavaju se, da pošalju svoje listove u zamjenu „HRVATSKOJ SMOTRI", koja će ih ujedno i registrirati.

○○○

Prvi broj „HRVATSKE SMOTRE", izašao je uslied nekih tehničkih zapreka nešto kasnije. Prema tomu će i drugi broj zakasniti za koji dan, a onda će uredničtvo nastojati, da list izadje točno svakog 1. i 15. u mjesecu.

SMOTRA

zemlje, ulažemo svaki dan našu snagu za
da pomažemo i prosvietljivati naš narod.
, gradi sebi zadužbinu.
n književnom hranom, koja će ga poučača će smotra otvarati vidike na sva polja
u velikomu svietu; ona će svoje čitatelje
a domaće i svjetske književnosti; ona će,
ni razvoj velikih i malih naroda te naše
odjenu grudu. Naša će dakle „Hrvatska
uci ali i zabavi.
zastupati, odisat će duhom Starčevićeve

je trajnije vriednosti, podobne da razbistre

zadaćom, da krčimo u narodu put do
da ga okupimo u jednu veliku narodnu
anku prava. Bûdimo samosviest narodnju
narod sebi sam, svojom snagom, mogao

mo onda, kad imadu pouzdanja u same
tomu je sudjeno da bude robom.
voju slobodu i nezavisnost, ako poznadu
U čemu je pak snaga naroda? U skladu
za sve, svi za jednoga.
rijatelj svoga naroda. Gdje svatko grabi
jim najbližim probitcima, tu nema zajedglavnu rieč, tu narod nema pouzdanja u
iju, tu narod gubi povjerenje u one, koji

jivaca i strašljivica, oni će se skoro preslušati sluge svoga gospodara i osjećati

dnoj volji, ali ta je volja izraz narodne volje.

Jake ličnosti u slozi, takav treba da bude hrvatski narod, da postane i ostane slobodan.

U književnosti našoj neka se iztaknu oštro orisane jake ličnosti, ali neka im svima bude jedan cilj: da uzdignemo srdce našega naroda, da ga očeličimo.

Starčevićeva stranka prava vjeruje u budućnost i u životnu snagu hrvatskoga naroda, tlačenoga puno, ali još nepotlačenoga nikada.

Težka su vremena, u kojima živimo. Pokazuje se i kukolja u pšenici našoj, koji bi mogao zagušiti po vremenu pšenicu. Tko izčupa ma i jedan kukolj, tko posije ma i jedno zrno pšenice, učinio je dobro djelo, koje će uroditi blagoslovom na polju hrvatske prosvjete.

Mi ćemo za to sijati zrna dobrih književnih radova, a triebit ćemo kukolj oštrom, ali pravednom kritikom na polju književnosti, znanosti i umjetnosti.

Pozivljemo sve, koji vjeruju s nama u političku i kulturnu budućnost našega hrvatskoga naroda, neka se sakupe oko naše smotre kao suradnici i čitatelji.

Neka nam u našem nastojanju pomognu: Bog i Hrvati!

UREDNIČTVO „HRVATSKE SMOTRE“

HRVATSKA POLITIKA

Hoće li „Smotra" uticati i u politički razvoj Hrvatske? Ima li ona tuj kakovu zadaću, važnost, poziv? U Hrvatskoj gotovo sve politizira. Staro i mlado, veliko i malo. To je narodno-psiholožki pojav. Tuj djeluje duša naroda. Što se u njoj radja, to se prirodno razlieva kroz narodno tielo po cielom organizmu njegovom, dopire u najmanje čestice i svuda proizvadja neke učinke. To može biti utješljiv pojav.

Ali svatko, tko politizira, nije političar. A nije ni svatko, koji u Hrvatskoj politizira, hrvatski političar. Tuj leži politička zadaća, važnost, poziv „Smotre". Tuj imade ona uticati, postati moćnom polugom. Tuj je problem, kojemu se ona može takodjer uspješno posvetiti, laglje nego veliki politički dnevnici, koji su žestinom neprestanih stranačkih sukobah u nekom trajnom afektu, na štetu uzgojne namjere.

„Smotra" nije izložena takovom izkušavanju. Ona, vršeć politički hrvatski odgoj naroda, ne treba saći u dnevne bitke, u njene žestine, u njene strasti. Njezini umotvori mogu stoga biti zrelo promišljeni, izljevi duševne spreme i toplog, žarkog osjećanja. Tako će biti na onoj visini, gdje hrvatskom narodu može doista biti od trajne koristi, može iz množtva, koje u Hrvatskoj politizira, stvoriti doista hrvatskih političarah, prožetih skladom nesebičnog otačbeničtva, prosvjetljenog umovanja i nepokolebivog pregnuća.

Istina, tvrdi se, da je politika umjetnost, znanost, nauka izjednačenja, kompromisah. To može biti. Ali sa narodnog gledišta ne nalazim u takovom tumačenju pravoga zadovoljstva. Narod je jedna cjelina. Za to se i njegova politika mora kristalisovati oko jedne stožerne misli. U Hrvatskoj mora se politika kristalisovati lih oko *hrvatske* misli, ta pako ne može biti predmetom kompromisah a ne treba da bude umjetno ili znanstveno obradjivana za svoje političke svrhe.

Svaki ljudski i narodni napredak biva u prvom redu kroz čistoću i nepovriedjenost misli. Na shvaćanju i provadjanju temeljnih misli počiva trajni uspjeh i rješenje kulturnih i narodnih problemah. Tko napušta temeljnu ideju, taj se sam lišava njezine snage, razara njezinu moć i uništava polugu za napredak. Uztrajanje kod jedne temeljne ideje proizvadja produkt, sličan jednostavnoj računskoj operaciji. Svi smo sigurni, da je $2 \times 2 = 4$. Taj rezultat počiva takodjer na čistoj temeljnoj ideji. Ako nju pomutimo, ne možemo

doći do onih rezultata više matematike, koji nam omogućuju rješavanje najvećih problemah u prirodi. Ako se pako držimo te temeljne ideje, možemo za stanoviti rezultat ili fenomen već unapred znati, pa tako nam i u politici vjerno čuvanje i uztrajanje kod temeljne misli omogućuje pogled u budućnost, predvidjanje onoga, što će sliediti.

Tako vodi hrvatska ideja do oživotvorenja hrvatske državne misli, do slobode i ujedinjenja kraljevine Hrvatske, a tu neka „Smotra" bude takodjer znatno duševno oružje u službi i borbi za ovaj veliki cilj hrvatskoga naroda.

Kako neuztrajanje kod ove stožerne misli štetno djeluje u materijalnom, gospodarstvenom i kulturnom pogledu, kako usljed takove politike stradava hrvatski narod, to nam predočuje i posljednja *financijalna nagoda Hrvatske sa Ugarskom.*

Naša financijalna nagoda je već po sebi kobna neprilika. Hrvatska mora se radi svojih vlastitih javnih prihodah nagoditi s Ugarskom! Mora se nagoditi o tome, koje svoje prihode i koliko od njih smije trošiti za svoju javnu upravu i za svoj kulturni i materijalni razvitak! Ugarska tako odlučuje o visini našeg kulturnog napredka i o obsegu blagostanja hrvatskoga naroda. Takova misao, takav odnošaj ne može biti ogledalo narodne duše, čiste hrvatske politike. Od deset do deset godinah veže se tako sudbina Hrvatske, izručuje se dobrohotnosti, da ne kažem hirom bezobzirnosti i samovolji Ugarske.

K tome dolazi još ta zlosretna okolnost, da Ugarska vrši zakonodavstvo o vrelih naših javnih prihodah i da sama vodi račune o njih, koje hrvatski sabor niti ne može kontrolirati u pogledu svestrane izpravnosti, nego je po ustanovi nagode odsudjen, da te račune, kad mu se dostavljaju, jednostavno primi na znanje. Zakonodavno tielo Hrvatske dakle ne može po postojećoj nagodi s Ugarskom sàmo stvarati vrela svojih javnih prihodah, ne može skrbiti niti za razvitak niti za ojačanje niti za unosnost tih vrelah, ne može zapriečiti, da se ta vrela mute, kvare i da ne presahnu, a ne može onaj okljaštreni javni prihòd, što ga tudje nerazložno gospodstvo ostavlja hrvatskom narodu, ni kontrolirati.

Što vriedi po tome ciela nagodbena naša autonomija? Autonomija je živi organizam, koji se mora prema svojim nutarnjim i vanjskim potrebam, prema zahtjevom vremena i duhu napredka razvijati. Hrvatska autonomija, jer je nagodbena, jer je plod kompromisah i priznavanja tudjeg gospodstva — to ne može. Tu se može gledati u budućnost, tuj poput $2 \times 2 = 4$ znati, kamo mora ova nagodbena politika voditi. Ta zar ne vidimo buduće sjene, kad nevolja narod iz nagodbene Hrvatske tjera u prekomorske krajeve i kad se javna razprava mora mučiti oko pitanja: „zemlja ili banka". Takova nagodbena ekonomska ili financijalna politika ne može biti hrvatska politika. Ona je po svojoj bitnosti politika Magjarah u Hrvatskoj i nad Hrvatskom, prava pravcata magjarska politika.

I nova financijalna nagoda počiva *na dieljenju i izručivanju javnih prihodah Hrvatske.* Ona vjerno provadja gospodstvo Magjarah s jedne, a pod-

redjenost Hrvatske s druge strane. Njezina je značajka: Magjari gospodari, Hrvati podredjeni i poslušni.

Nova financijalna nagoda dieli javne prihode Hrvatske:

I. u dohodke, koji se bezdvojbeno mogu ustanoviti;

II. u dohodke, koji se *ne mogu bezdvojbeno* ustanoviti.

U prvu vrst spadaju dohodci od izravnog poreza (bez poreza na vožnju), biljegovine, pravnih pristojbah i taksah, dohodarstva duhana, soli, od državnih dobarah, cestarine, mostarine i školarine, rudarskih pristojbah, državnih sgradah, državnih(!) šumah i od različitih manjih prihodah.

Svi ovi dohodci iznašaju po izkazu računovodstva ugarskoga ministarstva od 16. lipnja 1904. ukupno K 41.024.340·09.

Druga vrst dohodakah jesu: potrošarina, porez na žestu, pivo, vino, slador, mineralno ulje, dohodarstvo lutrije. Ovi se dohodci Hrvatske tobože ne mogu bezdvojbeno ustanoviti, jer ih Ugarska većim dielom skupno vodi za Ugarsku i Hrvatsku.

Zdrav razum ne može pojmiti, zašto se ne bi mogli i ovi prihodi Hrvatske bezdvojbeno ustanoviti. Kad se to može glede Bosne i Hercegovine, zašto ne i glede Hrvatske? Nu tu je po sriedi onaj nagodbeni odnošaj Ugarske prema Hrvatskoj, koji se zove „zajednica", a u toj „zajednici" vode se računi tako, kao da je Ugarska s Hrvatskom jedinstveni državni teritorij.

Prema tome izkazani su prigodom posljednje financijalne nagode dohodci druge vrsti jedinstveno za Ugarsku i Hrvatsku, nakon odbitka izdatakah, u čistom iznosu od K 171,381.927·29.

A kako se je od te svote ustanovio dio Hrvatske? To je učinjeno po kvoti, po kojoj Hrvatska plaća za „zajedničke" poslove s Ugarskom i monarkijom. I ta kvota baca čudnu svjetlost na ovu „zajednicu". Medjutim o tome kašnje. Kvota ili ključ iznosi 8·127%. Po tome dio Hrvatske od skupnih prihodah Ugarske i Hrvatske sa K 171,381.927·29 čini K 13,928.209·23.

Na teret toga iznosa pada po toj nagodi još i odplata glavnice i kamatah odštetnih glavnicah za naša regalna prava svotom od K 1,564.229·73 tako, da nam u ime druge vrsti dohodakah ostane od gornje svote K 12,363.979·50.

Ove dvie vrsti naših javnih dohodakah služe za izračunanje pokrića našeg autonomnog budgeta, za koji nam nagoda ustanovljuje tangentu od 44% svih čistih prihodah jedne i druge vrste.

Prva vrst iznaša, kako vidismo	K 41,024.340·09
Druga vrst , ...	K 12,363.979·50
Ukupno . .	K 53,388.319·59
Odbiv izdatak kod prve vrsti prihodah u ime „manipulacionih" troškovah	K 7,237.758·70
ostane čisti prijetak	K 46,150.560·89
Ovaj, tako pronadjeni naš javni prihod, dieli se:	
na 56% za „zajedničke" troškove, t. j.	K 25,844.314·10
i na 44% t. j.	K 20,306.246·79

za potrebštine „unutarnje uprave kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije."(!)

Po tome iznaša tangenta za naš autonomni proračun po prvom pokusnom računu K 20,306.246·10.

Faktično preliminirana je ova tangenta za proračun god. 1905. okruglo sa K 21,000.000 a god. 1906. sa K 21,450.000.

Po dosadašnjem izkustvu raste tangenta u redovitih okolnostih godišnje sa 400 K. Ovaj će prirast biti veći, čim će ugarski sabor provesti najavljenu reformu izravnih i neizravnih porezah, jer će tada biti neki porezi povećani. Na to se je mislilo već kod stvaranja financijalne nagode, te su Magjari bojeći se, da ne bi naša tangenta više narasla nego nam oni za naš autonomni proračun priušćuju — izveli posljednjom nagodom ograničenje toga prirasta do 5% i uveli vrst služnosti: servitus non amplius augendi u korist Ugarske i na štetu Hrvatske.

Ali ima još i drugih javnih prihodah Hrvatske, koji su ovom nagodom kao i prijašnjimi nagodbami Hrvatskoj oduzeti. Ovi ne spadaju niti u prvu a niti u drugu vrst naših javnih prihodah te potiču od vojno-oprostne takse, pogranične carine, puncevanja, parbenih troškovah, kovanja novacah, državnih željezarah, državnih željeznicah, pošte, brzojava i telefona, brodarstva i nekih drugih neznatnih vrelah.

Ovi naši prihodi vode se takodjer ponajviše kumulativno sa jednakimi prihodi Ugarske te iznosi naš dio po ključu od 8·127% oko K 25,000.000, a troše se lih takodjer na takozvane zajedničke poslove.

Najgore smo pako prošli kod ove nagode sa kvotom našom, t. j. sa ključem, po kojemu Hrvatska doprinaša za t. z. zajedničke poslove. Kod svake financijalne nagode ustanovila se je do sada kvota Hrvatske na temelju prosjeka svih izravnih i neizravnih porezah neposredno predidućeg desetgodišta. Tako se je i postupalo u početku dogovaranja kod ove nagode.

Prema tomu veli odgovor većine hrvatskog kraljevinskog odbora: „Kvota (t. j. doprinosbeni razmjer) izračunavala se prispodabljanjem brutto prihodah svih izravnih i neizravnih poreza kraljevine Ugarske i kraljevina Hrvatske i Slavonije, te je za buduće desetgodište glasom dostavljenog nam izkaza proračunavana i ustanovljena na 7·07%.

Kod konačnog pako uglavljenja nagode povišena je ova kvota na 8·127%.

Razlika je bitna, odlučna, sudbonosna.

Kod kvote od 7·07% Hrvatska ne bi bila ni po istoj nagodbi pasivna, već znatno aktivna.

Kod kvote pako od 8·127% Hrvatska se prikazuje kao pasivna, po Ugarskoj uzdržavana zemlja. Evo dokaza.

Po nagodbenom pokusnom računu iznašaju „zajednički“ izdatci K 356,400.000,

Kvota, koju bi Hrvatska na to po ključu od 7% platila iznosi	K 24,900.000
Naše pokriće na to, naime 56% gore izkazanih javnih naših prihodah okruglo	K 25,800.000
Preostaje u našu korist višak od	K 900.000

Po prihvaćenoj pako kvoti od 8·127% stoji račun ovako:

Trošak zajedničkih posalah K 356,400.000.

Dužnost Hrvatske po ključu od 8·127% od toga . . .	K 28,900.000
Naše pokriće 56% javnih prihodah	K 25,800.000
Ostaje nepokriveni manjak od , ...	K 3,100.000

koju svotu tobože Ugarska plaća za Hrvatsku, te nju tako „uzdržava"!

Financijalna nagoda veli, da je ova kvota izračunata na temelju dosadašnjega načela *porezne snage*. Ali tomu nije tako. U toj nagodi je „porezna snaga" Hrvatske izkrivljena, jer su kod računa izpušteni neizravni porezi Hrvatske.

§ 2. nagode bo veli: „Ovaj prinosbeni razmjer sračunan je na temelju brutto-prihodah izravnih porezah, biljegovine, pristojba i iz dohodarstvenih prihoda soli i duhana, unišavših tečajem od 1. siečnja 1893. do konca godine 1902. s jedne strane u kraljevini Ugarskoj a s druge u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji."

Tuj su dakle kod računa izlučeni sastavni dielovi porezne snage, neizravni porezi: potrošarina, porez na žestu, pivo, vino, slador, mineralno ulje i tako dalje.

Tako je za Hrvatsku stvorena posebna vrst porezne snage, koja je po sebi neistinita, u stvari izkrivljena, ad hoc načinjena, lih za to, jer Hrvatska pod gospodstvom Ugarske ne smije biti zemlja, koja može samostalno živjeti od svojih vlastitih javnih prihodah, nego mora biti svietu predočivana kao zemlja, koja živi od milosti Magjarah, koja nije kadra uzdržavati veću autonomiju, koja mora da nosi žig tudje milostinje, koja je odsudjena na onu podredjenost, koju joj Magjari dozvoljuju.

Evo velikog polja za rad hrvatske inteligencije. Neka uporno radi, da Hrvatsku oslobodi od takovog neprirodnog odnošaja, neka štiti čast, neka trajno osjegura duševne i materijalne probitke hrvatskoga naroda, neka izvojštenjem financijalne samostalnosti zatrpa vrela njegove nevolje i uzpostavi ugled, bez kojega nijedan narod ne može zauzeti dostojno mjesto u kulturuom svietu.

DR. JOSIP FRANK

PUČKO SVEUČILIŠTE U NORVEGIJI

Boravio sam godine 1891. u Norvegiji, da tamo proučavam školstvo. Mnogo me je zanimalo vidjeti kakova su to pučka sveučilišta, o kojima sam čitao. U Christianiji mi rekoše, da ima jedno u Hamaru. Uputim se željeznicom do Eidsvolda a odavle na Mjösenskom jezeru ladjom do Hamara.

Dobio sam preporučna pisma na rektora hamarske gimnazije Horna. Ovaj mi je gospodin oduzeo svaku nadu, da ću što osobito naći i vidjeti. A ipak taj moj posjet brojim medju najzanimljivije dogadjaje mojega života.

Rektor Horn činio se nevješt pa mi je kao proti volji kazao, da tamo gore na brežuljku kod pastora Arvessena ima takovo seljačko pučko sveučilište. Rekao sam rektoru, da bih rado upoznao pisca i pjesnika Björnsona. Čuo sam naime, da se on mnogo zauzimlje za ta seljačka sveučilišta. U Christianiji mi nisu znali reći gdje boravi. Rektor mi odgovori, da ni on toga ne zna. Odem onamo. Reknem njemački zašto sam došao. U Norvegiji i Švedskoj svuda se dobro prolazi njemačkim a još bolje englezkim jezikom. Pastor jedva jedvice razumje, što hoću. Izpričao se. Otišao, no zamalo se vratio s vrlo liepom, živahnom gospodjicom, da nam bude tumačem. Bila je to glasovita glasoviračica Borghild Holmsen, njegov gost. Ona je svako moje pitanje prevela a pastor joj danski odgovorio — Norvežani nemaju svoga vlastitog jezika, nego danski govore — na to mi je ona protumačila sve, što sam pitao. Kazao mi je:

Na seljačkom sveučilištu traje obuka šest mjeseci, i to od 1. studenoga pa do konca travnja, jer u to dugo zimsko doba s vrlo dugim noćima i sasvim kratkim danima nema u tom sjevernom kraju poljskoga posla. Ta su sveučilišta privatna a dobivaju subvenciju od obćine 400 K a od države 1200 kruna norvežke vriednosti.

Kraj tih sveučilišta da ima internat, u kojemu stanuje 13—14 pitomaca, seljaka i seljakinja, koji za stan i podpunu obskrbu plaćaju 40 kruna mjesečno. Primaju se pravilno pitomci stariji od 18 godina, ali dolaze i 40—50 godina stari seljaci.

Većim su dielom 20—24 godina stari.

Stariji ostaju obično samo tri mjeseca, ali svoju djecu ostavljaju pol godine na sveučilištu.

Dogodi se, da i muž i žena zajedno dodju na nauke.

Naučna osnova je ova:

Narodna poviest, 6 satî na tjedan.

Književnost Skandinavije i životopis pisaca, 3 sata na tjedan.

Zemljopis, 3 sata na tjedan.

Državno pravo Norvegije u prispodobi s državnim pravom ostalih evropskih zemalja, 3 sata na tjedan.

Pismene radnje spojene sa slovničkom obukom, diktando, sastavci, 6 satî na tjedan.

Zemljomjerstvo i kartografija (za mužkarce). Praktične vježbe, iz početka po ciele dane, kasnije kad se nadje slobodan sat, primjerice pred večer. Dok se mužkarci vježbaju u mapiranju, žene imadu ručni rad.

Knjigovodstvo. Mladići obzirom na novčarske, ženske obzirom na kućne poslove. Kalkulacija izdataka i dohodaka za seljačko gospodarstvo.

Računstvo obzirom na praktične potrebe, 3 sata na tjedan.

Socijologija, radničko pitanje, obiteljske dužnosti, priče sa komentarom, germanska mitologija, 3 sata na tjedan.

Svjetska poviest, 2 sata na tjedan.

Izabrani dielovi prirodoslovlja, poglavito iz fizike i agrikulturna kemija, 2 sata na tjedan.

Gospodarstvo, kućanstvo i marvogojstvo, 2 sata na tjedan.

U svemu dakle 30 satî a sa zemljomjerstvenim vježbama 36 i više sati na tjedan.

Pitao sam, nije li to preveć, ali mi odgovorili, da u to vrieme nije samo predavanje nego i vježba, jer se sve odmah sa seljacima i nauči.

Prije i poslije obuke pjevaju svi unisono religijozne pjesme a nedjeljom slušaju prodiku i pjevaju svoje crkvene pjesme.

Poslije večere čitaju im se na glas odlomci iz najboljih norvežkih pisaca.

Moram priznati, da mi se je ta naučna osnova činila preobširna pa sam se čudio, kako se nadje seljaka, kojima se hoće žrtvovati 40 kruna mjesečno (našega novca 32 krune), da u te škole dodju.

Pastor Arvessen mi na usta gospodjice Borghilde reče, da seljaci dolaze od želje za naukom pa da im je ugodno boraviti nekoliko mjeseci zajedno u tim zavodima; neki da odtud imadu i koristi.

Kad smo ovako razpravili i razjasnili cielo pitanje, spomenuo sam, da bih vrlo rado upoznao gospodina Björnsona, ali da mi u Christianiji nisu znali reći, a ni rektor gimnazije u Hamaru ne zna, gdje on sada boravi. Na to se gospodjica nasmije i reče: „Tako, Vi biste rado znali gdje boravi gospodin Björnson? . . . On boravi evo u ovoj sobi kraj nas. Vi bi rado s njim govorili? Ha, ha, to je krasno.“ Skoči i odtrča u drugu sobu. Za nekoliko časova se vrati veselo natrag i pozove mene i moga suputnika da udjemo.

Visok, krupan, sasvim obrijana vedra lica gospodin, pozdravi nas prijatno i ponudi nam da sjednemo.

Rekao sam Björnsonu, da me je zapravo jedna njegova knjiga dovela u Norvegiju, da sam čitao jednu njegovu pripovjest iz seljačkoga života pa

u njoj našao opisane vrlo prosvietljene seljake. Htio sam da vidim škole, gdje se takav narod odgaja. Znam, da je valjda nešto i pjesnički poljepšano, ali ipak mora biti puno i realne istine. Pripoviedao sam mu, da sam razgledao gospodarsku školu u Aasu kod Christianije, ali da tamo nisam vidio pravih seljaka, nego pitomce, koji su prošli srednje škole, neki su pače izpit zrelosti položili. Sad pak da sam došao vidjeti ovo pučko, seljačko sveučilište pa da se osjećam sretan, što baš sa samim Björnsonom o tim zavodima govoriti mogu.

Pitao sam ga, što drži o uspjesima tih zavoda i kazao sam mu, da sam čuo skeptički suditi o njima.

Björnson meni na to: „Pučka sveučilišta šire i učvršćuju narodnu sviest te odgajaju seljaka za slobodu tako, da se uči držati sebe u redu i družtvenoj stezi bez pritiska od ozgor. U Norvegiji su minimalni uredjaji redarstva i oružničtva. Pučka stranka norvežke neodvisnosti imade najviše tim pučkim seljačkim sveučilištima zahvaliti svoje političke uspjehe.“

Ova me je primjetba vrlo zanimala iz ustiju Björnsonovih, koji je jedan od vodja te stranke, ne samo pjesnik i pisac, nego i revan političar. Rekao sam mu, da mi se vidi naučna osnova preobširna, a on odgovori:

„Istina, da se tu o mnogim predmetima govori, ali je glavni cilj: da se mnogi interes probudi. Ne će se svaki za sve zanimati, ali će sebi svaki nešto izabrati što ga potiče i zanima, pa će poslije rado čitati što godj nadje, da u tu struku zasieca. Norvežka je književnost imala prije mali čitalački krug; pučkim sveučilištima imademo zahvaliti, da se je broj čitalaca novina i knjiga silno podigao. I vlada je sa svoje strane utemeljila službena ovakova pučka sveučilišta pod imenom „Amtsschule“, da tim učini konkurenciju našim slobodnim zavodima, ali je uspjeh i tih škola samo nama na korist, jer učenici i tih škola čitaju ono, što mi pišemo.“

— Kažu mi, rekoh, da ste vi duša tih seljačkih sveučilišta. Pomišljam na to, ne bi li se u Hrvatskoj dala osnovati. Zanima me zato, da čujem kako ste te zavode utemeljili.

Pjesnik na to:

„Ovi zavodi su djelo pojedinih oduševljenih ljudî. Nadje li se u Hrvatskoj dvadeset ili trideset muževa, koji su na žrtve spremni pa su voljni deset, dvanaest godina svoga života žrtvovati za jednu ideju, onda će u Hrvatskoj biti takovih sveučilišta.“

S tihim uzdahom ubilježio sam ovu opazku u svoju knjižicu i odmah mi proletila misao dušom, da ne ću ni poticati toga pitanja, kad se vratim u domovinu.

Björnson nastavi: „Ovakovi su zavodi ponajprije postali na danskom tlu. Utemeljio ih je Grundtvig, vrlo darovit, poetičan čovjek. Njegova je zamisao bila, da treba odrasle seljake i seljakinje podučavati ili bolje reći duševno probuditi. Ova obuka valja da bude poglavito pripoviedanje, vrlo popularno predavanje. Glavni sadržaj neka mu budu povjest, literatura — više duševna, nego stručna obuka.

Ova zamisao prokrčila si je put po Danskoj a našla je put i u Švedsku. U Norvegiji je prva ovakova škola evo ova ovdje u Hamaru. Znamenit je čovjek Brunn u Gandsdalu, on se protivi čisto idealističnom smjeru tih pučkih seljačkih sveučilišta. misli, da je protivnik Grundtvigov a u istinu je po svom radu njegov pristaša."

— Kojega smjera se drže službene seljačke škole? Kažu mi, da su bolje od slobodnih.

Björnson sa nješto prezrivim posmjehom mahne rukom pa reče:

„Te hoće da budu praktične, još praktičnije od Brunnovih a baš tim su nepraktične, šablonske. Naše su Grundtvigianske historično-poetične škole, utemeljene i vodjene od izrazitih individua, zato imadu individualni značaj."

Nisam se mogao uzdržati a da ne reknem, kako sam opazio u naučnoj osnovi seljačkoga sveučilišta u Hamaru i mnogo praktičnih predmeta. Björnson je bio malo u neprilici pa je rekao, da je naravna posljedica tih protivnih smjerova, što na kraj konca jedan od drugoga ponešto primi, ali praktični predmeti tek su podredjeni uz glavne i duševne.

Pitao sam direktno: Jeste li vi Grundtvigianac? U vašim spisima mi se vidi, da naginjete mjestimice na taj religijozni smjer. Na to će Björnson:

„Ja stojim u zlom glasu, da sam liberalac, ali seljaci me ipak ljube, da neima seljakâ, ja ne bih imao čitatelja."

Skrenuo sam razgovor na politiku rekavši:

— Vi ste i politički vodja seljaka. Kažu mi, da ste vodja stranke protiv unije sa Švedskom.

„Ne, nisam protiv unije," — odvrati Björnson — „pače, želim, da unija Norvežke sa Švedskom bude uzorom svih unija na svietu, da bude *savez dvaju sasvim slobodnih naroda.*"

— Meni se vidi, da ste vi već sada sasvim slobodni. Gotovo čista personalna unija. Samo je zajedničko ministarstvo vanjskih posala.

„To je baš ono nesnosno zlo," — odvrati Björnson.

Glasno sam se nasmijao.

— Ta molim vas, kakova je onda unija Ugarske sa Austrijom, a po gotovo naša unija s Magjarima. Ovi bi bili blaženi kad bi im samo ministarstvo vanjskih posala bilo zajedničko s Austrijom.

„Ne vjerujem" — odvrati Björnson, — „u ostalom razne zemlje sa sličnim narodno-ekonomskim prikazama mogu imati zajedničko ministarstvo vanjskih posala, ali mi smo pomorci, naša je zemlja sasvim trgovačka, naša norvežka trgovačka mornarica najjača je iza englezke, dok su Švedi aristokratsko agrikulturna zemlja. Kako oni mogu zastupati naše svjetske pomorske trgovačke interese?

— Ne vjerujem, da će Švedi pristati na to, da vi dobijete vaše ministarstvo vanjskih posala.

„Morati će pristati. Logika narodne ekonomije prisilna je."

— Ako dodje do rata, bojim se da bi Norvegija zlo prošla; gledali smo vašu vojsku. Pravo reći niti je nemate. U tvrdji Friedrichshall, kamo smo

išli gledati mjesto, gdje je Karlo XII. pao, našli smo mjesto vojnika seljaka na straži. U Christijaniji smo vidjeli od svake vrsti vojničtva, tek po koji primjerak oficira, moram reći da smo se sladko nasmijali, kad smo vidjeli proći vojničku glasbu, gdje svirajući ide a za njom ni jedan vojnik.

Björnson se uozbilji pa reče:

„U slučaju nužde svaki bi od nas bio vojnik, ali vremena vojničtva i ratova su prošla. Mi radimo oko toga, da se obraničkim sudom svi sporovi rješavaju. Ja sam spjevao oratorium svjetskog mira a Grieg sad piše tomu glazbu. Pjevat će se na cielom svietu i djelovat će."

Taj čas sam osjetio zašto Norvežani ljube Björnsona, dok Ibsena samo štuju. Ta vatra idealnoga zanosa mora ugrijati srce naroda. Kad sam mu spomenuo, kako me se čudno dojmilo, da smo posvuda u Norvegiji vidjeli u svim gostionama i dućanima portret ruske carske familije, dok je u Švedskoj isto tako svagdje njemačka carska obitelj poštivana, reče Björnson, da Norvežani u istinu simpatizuju sa Rusima. On nalazi, da je težnja Rusije za lukom, koja se zimi ne sledi, sasvim opravdana i da bi on sasvim rado ustupio Rusiji ovakovu luku na norvežkoj obali. Siromasi Lappi u Norvegiji, Švedskoj i Rusiji jedan su narod, njima treba izvoza i uvoza, treba im ribarenja, zato im se mora pomoći. Sad sam razumio zašto Švedska simpatizuje s Niemcima. Protivština Šveda i Norvežana izbija svakom zgodom. Hoće li jedan bielo, drugi će crno.

U galerijama glavnih gradova trih sjevernih država ima silesija slika, na kojima su prikazane težke borbe Danske, Norvegije i Švedske, koje su se kroz stotine godina medju sobom izkrvarile dok god je jedna htjela biti gospodar, pa ju izrabljivati i izsisati.

Kad smo boravili u sveučilištnoj knjižnici u Upsali, pokazao nam je tamošnji knjižničar znamenitosti te veličanstvene bibiloteke, medju inima Ulfilovu gotsku bibliju, pisanu srebernim slovima na grimiznoj pergameni.

Razgovarali smo s onim znamenitim učenjakom o našemu putovanju. Kad smo spomenuli Björnsona, sveučilištni knjižničar pruživši ruku, stisne pjesnicu i reče: „Da imam sada Björnsona za vrat, evo ovako bih ga zagnjavio".

Ovo su posljedice prisilnih unijâ, da i najpametniji ljudi postanu fanatični neprijatelji, da ih obuzme narodna mržnja, koja se čudno dojima objektivnoga motrioca.

DR. ISO KRŠNJAVI

JOSIP EUGEN TOMIĆ

(1843—1906).

„Broja njegovih radnja ne zna nitko, a nije ih ni sam znao . . .“

„Pisao je pjesme, pripoviesti, romane, crtice, humoreske, feljtone, književno-povjestne i kulturno-povjestne studije i članke, etnografske razprave, biografije, vesele igre i pučke drame, operne librete, narodno-gospodarske članke, prevodio s raznih evropskih jezika romane i drame, zanimao se živo za kazalište, za gospodarska i književna družtva, bio mnogo godina duša narodno-gospodarskog odsjeka kr. zem. vlade, sudjelovao je u cielom prosvjetnom pokretu i tako više izpunio, nego li mu bijaše dužnost . . .“

„Matica Hrvatska“ duguje Tomiću najveću zahvalnost. U njoj je koncentriran njegov ponajbolji i najsavršeniji rad . . .“

Kazalištu hrvatskom bio je „dramaturgom, odbornikom, upraviteljem, prevodiocem i originalnim piscem . . .“ Za kazalište je napisao „sedam izvornih stvari, tri operna libreta, uredio s nova jedan stari hrvatski igrokaz, te preveo 35 drama i veselih igara s raznih jezika i 20 opernih i operetnih libreta, u svemu dakle 66 komada.“

„Debele bi se knjige dale sastaviti od njegovih radnja, uvrštenih u „Narodne Novine“. Za njih je napisao tečajem trideset godina ogroman broj feljtona literarnog (Životopisi Petra Kanižlića, Vida Došena, Tome Blažeka i mnogobrojnih starijih pisaca hrvatskih) i etnografskog sadržaja i silesiju gospodarskih i narodno-gospodarskih članaka.“

Ovo su izvadci iz jednoga nekrologa o pokojnom Tomiću. Oni govore vrlo mnogo. Govore ne samo o prednosti i marljivosti Tomićevoj, već i o tom, kako je u nas čovjek prisiljen raditi na mnogo polja, pače i na onima, gdje ne treba umjetničke spreme već samo rada, običnoga rada. Mi još nismo izišli iz onoga doba, gdje treba krčiti. Ne krčiti put naprvo, u visine, već uobće prokrčivati prostor za literarno zemljište, na kome će se istom u poznijim naraštajima moći razviti čisti umjetnici, koji će imati vremena i prilike, da u svom narodu izgradjuju sebe.

Sve dotle, dok je u nas čovjek od pera zajedno i činovnik i političar i odbornik ili inače učestnik u javnom radu, — sve dotle ne može biti posve izrazita njegova fiziognomija kao umjetnika, ne može se razviti podpuna njegova individualnost. Rad ga na drugim poljima zatrpa, a ono božansko u njem zaplamsa kad tad.

Pače i u onim časovima, kad je htio čisto umjetnički da stvara, osjećao je naš literat u doba Tomićevo kraj svoga poziva još i neku dužnost ili bolje misiju. Misiju, koja se da svesti u tri rieči: *stvarati čitalačku publiku.* Ta još ni danas nije u naš narod prodrlo uvjerenje, da je hrvatska liepa knjiga zapravo naša potreba. Koliki naši ljudi živu bez nje i bez ljubavi za nju! A koliko ih je više bilo prije!

Trebalo je dakle dovesti uobće našu publiku do toga, da se prihvati svoje knjige. Trebalo se spustiti malo do nje, zatomiti eventualne drugačije, više porive u sebi, pa pisati onako, da se predobiju naši ljudi za domaću lektiru. Ovoj su se zadaći u punoj mjeri odužili Becić, Šenoa i — Tomić. To su u svoje doba najviše čitani ljudi i to baš u onim, nižim slojevima. Becić i Šenoa su stariji, a Tomić nastavlja njihovu patriotsku misiju ponajviše u historičnom i družtvenom romanu.

Ako s ovakovom pozadinom uzme čovjek literarnu fotografiju Tomićevu — a mora ju tako uzeti — izići će mu pojava Tomića kao književnika u pravom značenju. To je značenje kulturno. Ono obilježuje Tomića kao radnika, pregaoca, krčitelja, orača na zemljištu, koje će istom umjetnički ploditi.

I za to njegova djela ne podnose savremene kritike. Ta već prvi zahtjev, što ga kritika na umjetnika stavlja, da daje u djelima sebe — nije izpunio a nije ni mogao izpuniti Tomić. Nigdje nam nije dao sebe. On je daroviti i zanimljivi ilustrator povjestnih stranica, on je vješt i šaljiv pričalac anekdota, on je po gdjekad moćno zagrabio i iz narodnoga života, ali sve, što od sebe daje, jest boja, ton, u kojem dojmovi vanjštine na njega izlaze pred nas, ali drugo ništa. On nema otraga iza koga svog djela ni jednu veću ideju, on ne riešava nikakve probleme, ne filozofira, ne propovieda, a nije ni artista. On piše da zabavi — ili prema prijašnjem, da predobije za se čitaoca. A tu je bio pravi vještak. Njegovu knjigu ne možeš pustiti iz ruku do kraja. Taj pak svoj uspjeh nije postizavao jeftinim efektima i načinjenom napetošću, već pravim, hrlim životom i gibkošću svoga pripoviedanja. A još jednom ponavljam: zanimljivim pripoviedačem biti u ono doba, značilo je vrlo mnogo.

Najsimpatičnija je uobće strana Tomićeva rada — njegovi romani i pripoviesti. Na toj strani ima više odjela. Odjele raznolike nije nam podao Tomić možda za to, što je tražio nova područja za manifestiranje svoga duha, već više za to, što su prilike od njega to tražile. Jedan su takav odio njegovi romani iz Bosne. (Zmaj od Bosne, Emin-Agina ljuba, Kapetanova kći). Ove se lektire najradije sjećam, jer sam je čitao u prvoj mladosti, i kadgod pomislim na Tomića, prva mi se slika o njem javi baš iz ovih knjiga. Možda i za to, što je u ovim djelima kao nigdje u Tomića toliko liepe, — sad mi se čini: grimizne romantike. A i te su stvari zapravo plodovi opet jedne misije: privući Bosnu k nama. Ovdje se fantazija Tomićeva najjače razmahala, da povuče za sobom čitatelja držeći ga u ugodnoj dispoziciji sve do kraja.

Manje je poezije, a više umjeća u njegovim povjestnim sujetima, od kojih je „Za kralja — za dom“ svakako najveće ciene. Ipak Tomić kao pisac historičnoga romana nije dostigao ni Šenoe ni Kumičića, a to za to, što mu predmet obradbe nema tako širokih kontura kao u one dvojice. Nema ni njihove koncepcije, ni jedinstvenosti. On je ilustrator epizoda, dok je Šenoa stvorio roman Zagreba, a Kumičić posegao za najljepšim i najslavnijim epohama u povjesti hrvatskoj. Iz Šenoinih romana diše ljubav prema onim starim „purgarima“ na gričkim goricama. iz Kumičićevih i ljubav i upravo obožavanje historičkih velikana, na koje prenosi ideale svoje stranke — a u Tomića nikake slične veze s djelima nema. U tom je razlika. Tomića rado čitamo, a onu dvojicu čitanjem počinjemo voliti.

I u socijalnom je romanu i pripoviesti Tomić dao samo svoju boju, ali teze nije postavljao niti je zalazio u dubinu. I ovdje dakako uviek zanimljiv, a ta zanimljivost nije u psihologiji lica, već u spletu, u nitima fabule. Rado je zaodievao u svoje ruho istinitu koju a interesantnu pripoviest iz našega družtvenog života (Melita) — ali ju nije uzeo kao ilustraciju svojoj kojoj ideji, već za to, da ju obširno pripovjedi, da zabavi.

Mnogo je istinitih sgoda i u njegovim šalama i „pošuricama“ na ovakav način obradjeno. Tu je medjutim pokazao jednu osobitu boju: svoj humor. To je baš dobroćudni, simpatični, neusiljeni, zdravi humor, bez satire i trpkosti — pravi začin onim anekdotama, koje su se toliko u nas čitale. Moram bez zamjere reći, da mu je humor u najkasnijim njegovim djelima nekako već izvjetrio.

Ali, kad je taj humor bio u naponu, rodio je u Tomiću komedijama, vrlo dobrim komedijama. Gotovo onakim, kakve je u svoje vrieme pisao Janko Jurković. A nije tu bilo tek situacijone komike, već i karakterne; Tomić je izklesao nekoliko osebujnih komičnih figura. Klasičan je na primjer tip jednoga hrvatskoga šljivara — Jurice Dombaja, ako se pravo imena sjećam; ima toga i više.

Kad sam se već primakao njegovu radu na dramatskom polju, reći ću odmah, da nije bio rodjen dramatik. On je bio kao potaknut na ta djela tim, što je došao kao upravnik u dodir s kazalištem. Gotovo bih rekao, da su ga prievodi stranih drama učinili i originalnim pozorištnim piscem. Vidi se utjecaj Schillera i Gutzkowa. Iznimka je i posve za se stoji drama „Pastorak“, puna snage i života. „Barun Franjo Trenk“ tek je zanimljiv igrokaz, a „Veronika Desinićka“ nije nikada tragedija. Nije to krivnja njegova, već njemačke patetičnosti, koju kod nas ni najljepše deklamacije nisu mogle na sreću udomiti. Ovdje bi trebalo što reći i o stihovima Tomićevim, jer iz njegovih mladenačkih dana ima i pjesama, a Veronika je Desinićka u stihovima, ali tu bi se pretežito konstatirala versifikacija.

Ni u tehničkom pogledu nije Tomić stvorio ništa novo. Tehnika mu je stara: naći bud u povjesti bud u životu sujet ili izmisliti ga sam, složiti, zaplesti, razdieliti to u poglavlja, umetnuti unutra opise, razgovore i liepo završiti; ali prikazati psihologiju lica, reći s djelom nešto — na ovo ostaje

dužan. Dakle: puka ilustracija, kod koje sudjeluje Tomić spomenutom svojom bojom, naime zanimljivim pripoviedanjem. — Kod povjestnih svojih romana običaje u jednom poglavlju opisivati političke dogadjaje, u drugom sudbinu i ljubavne zaplete svojih glavnih lica i tako gotovo izmjence. Sjećam se jedne vriedne seoske gospodje, koja je čitala iz Tomićeva jednoga djela sva poglavlja na preskok — naime samo ona ljabavna. Ta, koliko od naših čestitih čitatelja čitaju tek za to, da vide, hoće li se „ono dvoje" na kraju uzeti ili ne! Koliki ne mogavši dočekati konca otvore zadnje stranice, pa doznadu — sve! A na publiku je ovu morao računati Tomić.

Prikazati rad Tomića kao umjetnika u nekom organičnom sliedu ili posebnom jedinstvenom razvoju nije moguće, jer toga i takovoga razvoja nije ni bilo u Tomića. Kod njega nije svako vanredno djelo možda korektiv predjašnjega ili nova etapa u razvoju umjetničkoga stvaranja. Ne, on je postigao stanovitu literarnu visinu, po kojoj je uz priznanje radio prije toga a radit će i poslije i izabirući samo — različne sujete, veće i manje, od kojih onoga obradi bolje onoga lošije. Vještinu i glas ima, a što je splet zanimljivije složen, to je bolje; glavno je solidna obradba. Drugih pretenzija i ovoga vječitoga nemira, kojim moderni duh traži nova i prava područja svojoj individualnosti — nije imao Tomić.

Sve u svem Tomić kao stvara'ac — a toga sam imao najviše na misli u ovom letimičnom crtežu — niti je artista, niti eksperimentator ili „grübler" kakovih problema, a niti par force kakav tendencijozni pisac, propovjednik ili pedagog; ne, on je samo zanimljiv i ugodan pripovjedač sa svojim liepim i jedrim hrvatskim jezikom, u kom tek tu i tamo naidjete na koji „slavonski" prizvuk. Tomić je kao stvaralac sazidao kod nas svoju sgradu s mnogo soba, a u svakoj sobi mnogo liepih slika i sličica. Sve odaju jednu, njegovu individualnu kompoziciju boja — i u tim bojama dao je sebe a ni u čem drugom. Hrvatski mladić prolazeći kroz te sobe rado će se zadržati kod nekih od slika, popostat će i onda, kad već budu mnoge i zastarjele. Da, gotovo sam i zaboravio, ima i nekih nuditeta ili ako hoćete pikantesa, što su mu naši neki „askete" zamjerali, no ne bojte se, nisu to „modernosti" već samo časovite kaprice plodnoga ovoga pisca.

Ali tu sgradu, da ostanem kod gornje poredbe, ne valja gledati samu već s okolišem. Valja mimo stvaralačkoga dara promatrati kod Tomića i onaj drugi: literarno-historijski, prevodilački, uobće: kulturni. Mimo nemirna duha valja imati na umu i nemirnu te neumornu ruku njegovu, koja nije puštala pera iz ruku. Dodajte još k tomu njegov patriotizam, koji se nije doduše izticao u buci javnoga rada, već se sam koncentrirao u prosvjetnom radu u stopama tradicije, da, dodajte k tomu i njegove umiljate plave oči, koje vam se i nakon njegove smrti izmedju redaka smieše, pa vaš poklik „slava uspomeni Josipa Eugena Tomića", ne će biti banalan, već iskren.

DR. MILAN OGRIZOVIĆ

ZAMETCI REVOLUCIJE U RUSIJI

Dogadjaji u velikoj slavenskoj carevini drže još uviek u napetosti sav obrazovani sviet. Sa živim se zanimanjem prati borba dviju struja: stare absolutističke Rusije i pobornika slobode i ustavnosti. To je strahovita i krvava borba. Dugo ona već traje, a konac joj se ni iz daleka ne predvidja.

To je ruska revolucija. Okrutna je i ogorčena s jedne i druge strane. Nebrojene je žrtve već pokosila i uviek nove kosi. Absolutno-birokratska vladavina ne da se s dobra. Skrajnje krilo prevratnika ne popušta takodjer. Tako novi ruski pokret za ustavnošću pruža prizore riedke grozote: bezobzirnoga ubijanja, razaranja, paleža, otimanja, pustošenja čitavih dobara, rušenja i pljačkanja vlastelinskih dvoraca, okrutnoga mrcvarenja i izbijanja inteligencije, iztriebljivanja židova itd. itd. Strahote francezke revolucije do sada su nadkriljene. Ta što se je samo dogodilo u ova tri tjedna, što je razpušteno prvo zakonodavno tielo, državna duma?! To je dokaz, da borba unatoč bezobzirnosti vlasti ne jenjava, već biva sve okrutnijom. Spomenimo samo najnoviji napadaj na ljetnikovac ministra-predsjednika *Stolypina.* Sve ove strahote samo su provala dugotrajnoga podzemnoga rovanja. Vriedi dakle izpitati zametke ovim dogadjajima. Sliedimo u tome novije radnje publicista ustavno demokratske stranke gg. ***Rodičeva,*** P. ***Struvea,*** A. ***Prjesnjakova*** i dr.

Poznato je, da revolucija u Rusiji nije tek od najnovijega doba. Ona je započela u prvoj četvrti prošloga stoljeća. Ideje francezkih pisaca osamnaestoga stoljeća našle su i u Rusiji pristaša. S njima se opajahu i okrunjene glave. Ni carica Katarina II. nije se mogla oteti njihovu dojmu; ali nikome nije palo na um, da pomišlja o njihovu provadjanju u život. Tek francezka revolucija dala je snažnijega maha nastojanju, da ideje znamenitih mislilaca predju u život novoga družtva. Ona je i u Rusiji djelovala.

„Francezka revolucija zaokupila je sve u prosvietljenom svietu; zaokupila je dva čitava naraštaja, prijatelje i neprijatelje, Lafayetta i Mariju Antoinetu, Laharpea, koji je podučavao Alexandra I., i samoga Aleksandra I., abata, koji je podučavao Lunina i Volkonskoga, Romma, koji je podučavao Stroganova i buduću Svječinu, koja je kasnije učila Franceze katolicizmu i koja je priredila razsvjetu u slavu zauzeća Bastille. Posljedni valovi velike revolucije doprieše do Rusije: poslie vala ideja — valovi naoružanih naroda —

od dvanaest jezika. Na povratku svojem oni su odvukli u Europu, u Francezku, u Paris svu rusku vojničku mladež, koja je kroz četiri godine bila uzgajana u preziranju sutrašnjega dana, koja je bila vična da gleda smrti u oči, da živi za djelo svoga vieka."

Tako u kratko opisuje jedan od prvaka ustavno-demokratske stranke, *F. Rodičev*, utjecaj velike francezke revolucije na onodobnu inteligentnu Rusiju. Rusko mlado častničtvo otišlo je početkom stoljeća u Europu, da štiti otačbinu, a vratilo se je iz Europe kao vojničtvo slobode! Eto i u Rusiji zametka revolucije.

Ruska mladež, što je od 1812—1818. vojevala i boravila u Europi, zadojila se je tako novim duhom. Sravnjivajući grozno stanje svoje otačbine s naglim promjenama u Europi, ona je prikupila svježih sila. Nade su njezine porasle, ona je bila iskreno oduševljena za rad, vjerovala je u svoje sile i sile otačbine svoje, vjerovala je i u oživljujuću moć obćih čovječanskih ideja i ideala. Ruski narod bio je 1812. godine trgnut iz svoje ukočenosti. Napoleonova provala bijaše onaj dogadjaj, koji je u jedan mah probudio samosviest ruskoga naroda. Rusija je zadala najosjetljiviji udarac Napoleonovoj moći. Ruske čete, što su malo zatim prošle Europom i doprle u Paris, bijahu već sviestna narodna sila. General Jermolov označio je mišljenje tih četa historičkim upitom, što ga je u Parisu dobacio ruskim velikim knezovima: *„Zar vaša visočanstva misle, da ruski vojnici služe vladaru, a ne otačbini? Oni su došli u Paris braniti Rusiju, a ne radi parada."*

Znameniti historički dogodjaji vršili su silan utjecaj na mladji naraštaj te u njemu probudili posve novo shvaćanje zadaća državnoga života. Misao, da radna stvaralačka narodna sila postane jedinim realnim temeljem narodne nezavisnosti i državne snage, ideal države kao oblika slobodnog, političkog života naroda, bijaše naravni zaključak iz onoga, što se je proživjelo. Oni, koji su znali shvatiti te nisu zaboravljali veliku pouku historije, počeli su sviestno težiti za tim, da politički i kulturni život Rusije postave na širok socijalni temelj narodnih masâ, da taj politički i kulturni život oplode slobodnim djelovanjem naroda, slobodnim radom i stvaranjem*.

Mladi ruski častnici, boraveći nekoliko vremena u inozemstvu, vratili su se iz te vojne s drugim, novim shvaćanjima. Oni su vidjeli, kako je u Francezkoj zaključao nov život, kako je u Pruskoj započeo odlučan rad, da se država postavi na nove temelje, oni su gledali sliku zapadno-evropskog kulturnog života. Upoznali su silnu razliku i to im je pružalo kriterij, da sviestno ocienjuju rusku zbiljnost, da si jasno predočuju bolju budućnost i da razmišljaju o putevima, koji do nje vode. Obći cilj, da se podignu ruske narodne sile, da se preporodi narod, našao je simpatija kod mnogih članova ruskoga družtva, najpače kod ruskoga častničtva, koje se vratilo iz inozemstva. Da se postigne svima obći cilj, imao je kulturni rad obaviti znamenitu zadaću, pak sliedeći ideje čovječanskoga dostojanstva, etično i umno pro-

* A. Prjesnjakov: *Dekobristi „Polar. Zvêzda"* 1905.

svietljivati družtvo i narodne mase. Ove idealne zadaće bijahu nada sve na umu prvacima tadašnjega vremena. Ali to ne bijaše dosta, te idealne zadaće su logičnom nuždom vodile do drugih zadataka — družtvenih i političkih. Ta radilo se je o obćenitom preustrojstvu poredka života, o promjeni svih družtvenih odnošaja, o preudešenju čitave narodne kulture, radilo se je o velikom djelu, koje se je moglo oživotvoriti tek u novim oblicima političke organizacije države.

* * *

Sav ovaj duhovni rad obavljao se je na prijateljskim sastancima i u tajnim družtvima. Prvi motiv pokretu bijaše tjeskobno čuvstvo, kako je prazan i pust svagdanji život u Petrogradu. Oćutila se je potreba razumnijega, kulturnijega života, a ne tek da se vrieme trati u kartanju, pijančevanju, spletkarenju i svadjama. Častničtvo se je stalo udruživati i pretresati svoje nove potrebe. Na ovakovim sastancima, kako priča *Jakuškin*, — pretresalo se je o glavnim nedostatcima i ranama države: zatučenosti naroda, kmetstvu, o okrutnom postupanju s vojnicima, kojih je služba kroz malo ne 25 godina bila prava robija, posvudašnjem lihvarstvu, otimačini i napokon očitom preziranju čovjeka u obće. Na tim sastancima „mnogi su častnici tjelesne straže i stožernoga štopa strastveno proučavali — kako je zabilježio Fon-Vizin, — smione političke teorije i sustave, čitali su pretežno politička djela i žurnale pak inostrane novine, u kojima se je tako dramatično predočivala borba opozicija s vladama u ustavnim državama".

Častnici su godine 1816. ustrojili tajno družtvo „Savez spasa" ili „pravi i vjerni sinovi otačbine". Ovo družtvo imalo je organizovati sile te odrediti ciljeve za uspješan družtveni rad. Mladi ljudi, kad su stupali u družtvo, nadali su se, da će u njemu naći „pravi i visoki cilj života". Ali članovi takovih družtava, kojima je od početka lebdilo pred očima, da se Rusija pretvori u konstitucionalnu državu, priznavali su i sami, da ne imaju nikakvoga sredstva, da u Rusiji uvedu vladu narodnoga predstavničtva. Za to su družtva imala tek pripravljati tlo te polagano zadahnjivati javnost potrebom promjene vladavine.

Knez E. P. Obolenskij piše o tom savezu medju inim: „Težko je bilo odoljeti obajanju saveza, koji je imao ciljem ćudoredno usavršenje svakoga člana, zamjenitu pomoć za postignuće svrhe, umno naobrazivanje, kao pomagalo za razumno shvaćanje svega, što mora da predočuje družtvo u gradjanskom ustrojstvu i ćudorednom smjeru . . . U maglenoj nedostiživoj još daljini vidio se je konačni cilj — politička preobrazba otačbine, kad će sve posijano sjemenje dozreti te obća naobrazba postati dostupnom masi naroda."

Mladi častnici, — razlaže A. Prjesnjakov u spomenutoj razpravici „Dekabristi", stali su tražiti sbliženje sa vojnicima te djelovati na ove; u pukovnijama su ustrajali škole za zamjenitu obuku vojnika; gdje je moguće bilo odstranjivali su okrutne disciplinarne mjere, koje su ponizivale dostojanstvo: unašali su u vojnički život prosvjetu te u podredjenima budili spoznaju vlastitoga dostojanstva.

*

Godine 1818. sastavljen bje novi pravilnik ovoga tajnoga udruženja, a svaki član istoga imao je širiti prosvjetni i čovjekoljubivi upliv i u druge sfere djelovanja. Udruženje preuzelo je naziv „Savez dobrobiti" a pravila mu označivahu zadaću, da će „podpomagati vladu u njezinom nastojanju, da Rusiju učini velikom i bogatom, za što da ju je sam Bog odredio". Govoreći o konačnom cilju, da se u Rusiji uvede zastupnička vlada — članovi saveza *„nadali su se, da će njihove nakane podupirati i sam vladar"*. No ove rieči bijahu, — po priznanju Jakuškina, — već na polak laž, jer „nitko od njih nije vjerovao u dobre nakane vlade."

Opozicija se je sve više širila, jer je i vladavina bila sve strožom i okrutnijom. U vojsci su bili zapostavljani vješti i izkusni častnici, prosto vojničtvo bilo je okrutno batinjano radi najmanje krivnje, neobičnom strogošću utjerivale su se daće, vlastela su okrutno postupala sa seljaci, cenzura je rušila svaku slobodnu misao. Sve to djelovalo je, da je opozicija izradjivala programe svojeg najbližeg rada. Po A. Muravjevu imao je tajni „Savez" prije svega promicati ove ciljeve: Dokinuće kmetstva, priznanje jednakosti svih gradjana pred zakonom, javnost sudbenoga postupka i svih državnih čina, odstranjenje vojničkih naselbina, dokinuće monopola pečenja rakije, pokraćenje roka vojničke službe, smanjenje broja vojske u mirnom vremenu, poboljšanje položaja vojnika i svećenstva. Kašnje se je program proširio zahtievala se sloboda savjesti, sloboda tiska i udruživanja, dokinuće cenzure itd. Najviše se je dašto posvećivalo skrbi seljačtvu. Ako se ono ne oslobodi, ne će biti ništa od izjednačenja i sbliženja svih stališa, nit će se moći obrazovati zdravo za državni život sposobno družtvo. Niknulo je s toga više osnova, kako da se rieši seljačko pitanje. Oko toga su radili knez S. P. *Trubeckoj*, N. I. *Turgenjev*, Nikita *Muravjev*, *Jakuškin*, *Pestelj*, *Rylêjev* i dr. Ti su se muževi mnogo starali, da obrade i pretresu sva glavna pitanja državnoga života, do kojih stoji napredak naroda. Ali ni sami nisu imali nade, da će biti moguće pristupiti oživotvorenju njihovih osnova. Mirnim putem nije se ništa moglo postići. Tako se je porodila misao, da se pripravi prevrat, koji je imao utrti stazu promjeni nesnosnih odnošaja.

* * *

Codine 1821. sastala se je u Moskvi skupština tajnoga „Saveza dobrobiti", kojoj su pristupili članovi iz priestolnicâ i južnih strana, ali skupština bje razpuštena. Opazilo se je, da se je u družtvo ušuljalo nepouzdanih članova, pa ga je trebalo očistiti od ovih živalja. Istodobno opažilo se je načelnih i ličnih nesuglasica te se je do onda jedinstvena organizacija pociepala u dvie: „Sjeverno" i „Južno družtvo". Ovo potonje družtvo sjedinilo se je sa samostalno nastavšim tajnim udruženjem „Sjedinjenih Slavena" te je stupilo u doticaj sa tajnim družtvima Poljske.

Sve jače je dozrievalo uvjerenje, da se bez revolucije ne će ništa moći postići. *Pestelj,* jedan od najrevnijih promicatelja ciljeva tajnoga udruženja, opravdavao je revoluciju time, što da je vrhovna vlast već dovoljno pokazala svoja neprijateljska čuvstva prema ruskomu narodu. Držanje Aleksandra I.

koji je namjeravao s Poljskom sjediniti Litvu i Bielu Rusiju te tako dio Rusije odtrgnuti od matere zemlje i pridružiti ga Poljskoj, budilo je mržnju spram njega. Već 1817. godine porodila se je medju članovi tajnoga udruženja misao, da cara Aleksandra I. valja ubiti. „Uvriedjeno čuvstvo narodnosti i narodnoga dostojanstva bijaše osnovkom zaoštrenja opozicionalnoga duha dekabrista", veli A. Prjesnjakov u svojem već spomenutom študiju o dekabristima. Dogodjaji u zapadnoj Evropi bodrili su ruske revolucionarce te su se oni nadali, da bi prevrat i u Rusiji mogao uspjeti. Ali i najsmjeliji dekabristi naglašivali su, da je neobhodno nuždno raditi oko toga, da poslie prevrata ne nastane anarhija, s toga je Pestelj zagovarao postepeno uvadjanje novoga poredka. On je sastavio i osnovu pravilnika za vrhovnu vladu pod nazivom „Ruskaja pravda". Tu vrhovnu vladu, koja bi se poslie uspjeloga prevrata imala obrazovati, imenovao bi „Savez dobrobiti" na deset godina, a priznati bi ju morao senat i sv. sinod. Osnove Pesteljeve bijahu prihvaćene u južnom, djelomično i u sjevernom tajnom družtvu, u kojem su neke potankosti Pesteljeve osnove zabacili iz bojazni, da Pestelj ne čezne za vlašću kao Napoleon.

Što odmah nije došlo do prevrata, tomu je bilo više uzroka, a poglaviti je bio u nesuglasici političkih nazora. Nikita *Muravljev* pomišljao si je buduću Rusiju federacijom autonomnih pokrajina, dočim je Pestelj bio za ideal ujedinjene države sa energičnom rusifikacijom periferija države. Od toga je bila izuzeta Poljska, koju su namjeravali priznati nezavisnom ali u pitanjima vanjske politike tiesno s Rusijom svezanom državom. N. *Muravljev* si je pomišljao buduće političko ustrojstvo ustavno monarkičnim na gradjanskoj osnovci imovinskoga censusa; *Pestelj* je sa svoga socialnoga gledišta zagovarao republikanski oblik vladavine.

„Meni se činilo, — pisao je Pestelj, — da glavna težnja sadašnjega vremena stoji u borbi izmedju narodnih masa i raznolikih aristokrata, nastavših po bogatstvu i pravima nasljedstva; ja sam držao, da su aristokracije glavna zaprieka blagostanju države te mogu biti odstranjene jedino tako, ako se država obrazuje na republikanskom temelju" . . .

Ove nesuglasice bile su krive, što se je sveudilj još kolebalo, što je dolazilo od novih razkola i što su i najrevniji pobornici revolucije prema ciljevima njezinim ohladnjivali. U takovoj dispoziciji nadošli su važni dogadjaji. Aleksander I. umro. Na priestolje je imao doći veliki knez *Konstantin* Pavlović, ali se je odrekao priestolja pa je isto zauzeo Nikolaj I. Dekabristi su, makar još nepripravni sasvim, odlučili pokušati prevrat. Urotnicima, članovima tajnih udruženja, pošlo je za rukom predobiti neke pukovnije. Odlučeno je bilo, da se novomu vladaru imade uzkratiti prisega vjernosti, zatim svrgnuti stara vladavina i staviti nova, koja će provesti najnuždnije reforme te tako udariti temelje preobrazbi Rusije u modernom smjeru. Prvaci revolucionarnoga pokreta, prozvani dekabristi, jer je prevrat buknuo u mjesecu prosincu (dekabru) — svršili su tragično. Njihov čin bijaše žrtva dužnosti, koja im je nalagala, da do kraja stupaju stazom, na koju su jednom pokročili,

Vanjskim načinom očitovao se je prevrat ovako: Na 14. (26.) prosinca 1825. stajao je na senatskom trgu u Petrogradu odjel četa raznoga oružja. Uz ovu vojsku bilo je i osoba u gradjanskom odielu. Na periferiji trga i u pokrajnim ulicama sgrnuo se je narod, koji je bio silno uzbudjen. Ove čete, što su stajale na trgu, bijahu čete odane prvacima pokreta. Ali svim na čelu stajali pobunjeni časnici, članovi gore opisanih tajnih družtava. Imalo se je pokušati oružanom rukom oživotvoriti težnju tih družtava. Ali to nije uspjelo. Sile prevratnika nisu odgovarale ciljevima. Organizacija nije bila provedena, kako valja, a našlo se je i prebjega, koji su izglede uspjeha podkopali. Car Nikola I. našao je oslona u birokraciji i u velikom dielu vojske, koja mu je vjerna ostala. Proti četama, što su bile sakupljene na senatskom trgu te nisu htjele položiti prisegu vjernosti, odpravljene su bile pouzdane čete s topovi. Kartečama bijahu razpršene te čete, a što nije palo, bilo je pohvatano. Poginulo je više prvaka revolucije, a oni, koji su ostali živi, bijahu potegnuti na sud. Do 120 sinova najuglednijih porodica ruskih dodje pred posebno vrhovno sudište. Petorica obtuženih budu odsudjeni na smrt i obješeni, a ostale poslaše što u Sibiriju, što u daleke vojničke naselbine, a što u kaznione. Mnoge kompromitovane uvrstiše kao proste vojnike u pukovnije, koje su bile na Kavkazu.

Ovako je završio prvi pokret, prva revolucija, koja je imala donieti Rusiji državni preporod. No krv postradalih dekabrista, muke utamničenih i progonjenih njihovih drugova — bijahu sjeme daljnjemu radu. Od onda se Rusija nalazi u vječnoj trzavici. U samoj Rusiji osnivaju se nova tajna družtva te vodi borba za reforme. One se djelomično i provadjaju. Najznamenitije su dakako one početkom šestdesetih godina, kad je dokinuto kmetstvo i seljačtvo oslobodjeno, kad je ustrojena neka samouprava gubernija i reformirano sudstvo. Nu to sve nije zadovoljilo rusko družtvo. Ostala je težka absolutna vlast careva i samovolja birokracije. Ta je birokracija ugnjetavala svaki slobodoumniji pokret te radila o tome, da se absolutizam uz birokraciju vječno uzdrži, a narod i inteligentno družtvo odstrani od vlasti. Ovakav sustav podkopao je nutarnje sile Rusije i stvorio nesnosne odnošaje. „Ruski narod zahtievao je i zahtieva sveudilj, — piše Petar *Struve* u svojem članku „*Revolucija*“ — da vladar prestane upravljati sa zemljom skupa s činovnicima. Ruska monarkija prestala je biti samodržavno-birokratskom (manifest od 17. oktobra 1905.) pa za to ne može odoljeti revoluciji time, da bude ustavno-birokratskom. Birokracija prestala je (?) biti vlast u zemlji i za to ne može da bude vladom. A medjutim birokracija ostaje sveudilj „vladom“. Što je dakle pravi smisao najnovije revolucije u Rusiji? Njezin je smisao: *treba sasma prekinuti s dosadanjim birokratskim sustavom. U Rusiji ima vladati vladar sa zakonito izabranim zastupstvom naroda. Vladu, ministarstvo, imadu sačinjavati ljudi, koji uživaju povjerenje narodne većine.* Izlazak je iz savremene oštre političke krize u tome, da se ustavna monarkija odmah razstavi od birokracije te time konačno sgnječi glava birokratske hidre, koja je tako dugo mučila Rusiju, a i sad još podkapa njezine sile“.

Ali ovomu cilju na putu su još uviek birokracija i skrajnje nepomirljive stranke, koje bi sada htjele obistiniti socijalnu republiku u Rusiji. Ove skrajnje stranke svojom nepromišljenom prećeranosti i nehotice služe birokraciji, koja, pozivajući se na strahote što ih počinjaju skrajnje socijalno revolucionarne i anarhističke skupine, suzbija provedbu programa trieznih i umjerenih elemenata, koji teže za jasno odredjenim ciljem, a taj jest: da Rusiju učine modernom, parlamentarnom državom. Taj cilj pravih ruskih otačbenika nailazi na simpatije svega prosvietljenoga svieta, dočim se djelovanje anarhista obćenito odsudjuje. No da se može postići preobrazba Rusije, nuždno je, da se svi liberalni i za ozbiljne i razumne reforme zauzeti ruski političari slože. Knez Evgenij *Trubeckoj* zagovara u neki dan ponovno nastavljenom dnevniku *„Strana“* odlučno, da se ustavno demokratska stranka sjedini sa svim liberalnim ljudima Rusije, jer da od te sloge stoji spas ili propast ruskoga liberalizma, a time spas ili propast — barem u doglednom vremenu — djela preobrazbe Rusije u modernu parlamentarnu državu.

MARTIN LOVRENČEVIĆ

MIROSLAV VILHAR

(Prigodom odkrića njegova spomenika u Postojni 12. kolovoza o. g.)

Vodnik, Prešern i Vilhar. To su tri muža, kojima je slovenski narod podigao vidljivi znak duboke svoje zahvalnosti. Ali u malo, te zaboraviše na Vilhara. Gotovo trideset godina bijaše zaboravljen pjesnik, koji je pjevao *„po jezeru bliz' Triglava"*. Tri decenija šutjela je Slovenija o imenu onoga agitatora, koji je bez straha zagrmio: *„Slovan na dan"*. Vilhar zaboravljen? Ne, jer su njegova djela živjela i žive još danas u slovenskom narodu kao narodno vlastničtvo. Vilhar bijaše podpuni *demokrat*, njegovo djelovanje ima demokratični značaj, jer je osnovano na spoznaji i ćućenju narodne duše, specijalno pak duše naroda na slovenskomu Krasu — „Notranjskoj". Za to su baš Notranjci nakon 35 godina smrti svojega preporoditelja podigli kip, da podsjeća dolazeće generacije slovenske:

Od tu, kjer burje brijejo studene,
v višave Tvoj je dvignil se genij, —
nagnil se je in pil iz Hipokrene,
navdušen glas zaklical med Slovene,
domaćih pesni polnih melodij:
zdaj v prsih naših pesem Tvoja plava,
ko po jezeru čolnič bliz' Triglava . . .

(Fran Žgur)

U Postojni, toj privlačivoj točci čitavoga svieta, podignut je spomenik, da k njemu hodočaste narodi, učeći se značajnosti, poštenju i pregaranju.

Vilharov kip izradjen je iz bronca. Ako ga i jest glasoviti kipar A. Repič izradio, ipak ne sliči Miroslavu Vilharu. Kamen, na kojemu kip stoji, izklesao je Ivan Caharija iz trajnog repentaborskog kamena po nacrtu arhitekta Ivana Jagera ovako: Na Krasu ima znamenitih vrela, a opjevaču Krasa i jame neka se postavi „spomenik-studenec" na javnom trgu, da postane tradicionalan, da žedni narod zajimlje pri njemu vode, „pri Vilharju". Skela je sagradjena u obliku piramide, na kojoj je nadpis i dvovrstna kitica iz Vilharove poezije: „Čujte gore in bregovi, da sinovi Slave smo." Iz zmijske glave pod nadpisom teče bistra gorska voda, a oko glave ovijene su dvije čovjekove ribice, simbol Postojne. Takav evo postaviše Notranjci spomenik jednomu od najzaslužnijih muževa Slovenskih:

„In naj nad njim nevihta bo vihrala —
ponosno stoj, altar! — kot kraška skala."

(Pavel Grošelj)

O ŽIVOTU

U najteže i sudbonosno doba po slovenski narod god. 1818. rodilo se poštaru u Planini Vilharu četvrto diete Miroslav. Uzgojen u kozmopolitskom duhu, a od prirode obdaren i tjelesno i duševno, bude odredjen za činovnički stališ, pak je za to svršio pučku školu u Postojni, gimnaziju u sv. Pavlu, a sveučilište u Gradcu, gdje ga nazivahu zbog izvanredne mu ljepote „der schöne Fritz". Živio je ovdje razsipno, tražeći sebi ugodna družtva, u kojima je čitao svoje njemački izpjevane pjesme nekoj ruskoj krasotici. Nu iz krila gradačkih orgija povuče ga otac, predavši mu svoj posjed Kalec. U dobar čas po slovenski narod. Vilhar postade Slovenac, jer ga je preporodio kraški narod, za kojega je on do zadnjega daha oduševljeno radio i žrtvovao velik dio svojega imetka. Oženio se g. 1843. i započeo pravi život, u kojemu je nalazio svu sreću i zadovoljstvo. Pa kako ne bi, kad je njegova žena živjela samo za muža i za djecu i nastojala odvratiti od kuće svaki taman oblak. A prijatelji? Uz Levstika, uzgojitelja Vilharove djece, sastajalo se na Kalcu izabrano družtvo, koje je s Vilharom na čelu dizalo slovensku narodnu sviest i iz narodne duše vadilo najskupocjeniji biser, da mu ga opet pročišćena vrati. Od sada nije bila Vilharu poezija više zabavom, već mu je bila sredstvom da slovenski narod potakne na ljubav k materinskom jeziku i vlastitoj narodnosti, a tako da pomogne podići slovensku kulturu. U tom radu podpomagao ga je neumorno prijatelj mu Levstik, koji ga je ostavio, kad se Vilhar preselio s obitelji u Ljubljanu, odakle se povratio brzo na Kalec i ostao na njemu do svoje smrti g. 1871.

O RADU KNJIŽEVNOM

„Kaj ti pomaga nemške pesmi kovati? Goethe ali Schiller tako ne boš. Loti se rajše domačega jezika!" Rieči Nikole Žica, vojničkog župnika, dovele su Vilhara na stazu, po kojoj je on dospio na častno mjesto u slovenskoj književnosti. Vilhar je lirik, epik, dramatik i skladatelj. U njegovoj lirici ističe se meka narav i ne prisiljen već lahak jezik, u epici narodni slog, a u dramatici naravna humoristična žica, a znao je tako u epskim kao u dramatskim djelima satiričku svoju snagu pokazati. („Župan" i pjesma i drama). Sve, što mu je uzdizalo dušu, sve što mu je razblažilo srce, nastojao je izreći, a nije li to mogao riečima, utekao se napjevima. Nježna čuvstva naprama užoj domovini, ponos na slovensku povjest, ljubav naprama kmetu, naprama prijateljima, široj domovini slovenskoj i slobodi, to je sadržaj njegovih divnih pjesama, to su akordi njegovih melodija. A te pjesme s tim dragašnim napjevima čine se, kao da ih nije stvorila majstorska duša, već da su to pravi pravcati biser, odkinut sa srca slovenskoga naroda. To i jest razlog, da se je ime Vilharovo zaboravljalo, jer tko bi pomišljao u času kad se srce raztapa od milja pjevajuć ili slušajuć melodije, recimo „po jezeru bliz' Triglava" ili „zagorski zvonovi", da ih je izpjevao i uglasbio Vilhar? Pa ipak su to pjesme njegove. Jedini on je mogao doseći duboko u duši

svojeg kmeta onu finu nit, koja čovječje srce diže, uznosi i razblažuje. Jedini on. Pa za to i pjevaju njegove pjesme Notranjci, Slovenci, susjedi Hrvati i napokon ostali Slovjeni.

Prvi put se je oglasio slovenski u „Novicah" g. 1845., kojima je ostao vjeran suradnik do šestdesetih godina. G. 1850. izdao je na sviet pjevoigru „Jamska Ivanka". To je romantična igra bez psihološkog razvoja, ali puna snage, da slušatelja uzdigne do oduševljenja za slobodu, domovinu i ljubav. Vilhar je naziva: „izvirna domorodna igra s pesmami v treh djanjih." Vrst je operete, koja je u starom ljubljanskom kazalištu izazvala neopisivo oduševljenje. Čitavo djelo, a osobito ouvertura je majstorština, koja je djelovala na umjetnika i laika. Ona bijaše prvi magnet, da se publika privlači u kazalište. Romantični njezin sadržaj uzet je iz života slovenskih vitezova za vrieme križarskih vojna, a svršava se pjevanjem:

„Živi ljubezin!
Nikdar ne vmiraj!
Vedno izviraj
Z zvest'ga srca."

G. 1851. izdao je „Slovenski koledar" u kojemu ima njegovih pjesmi i basni. G. 1860. sabrao je svoje pjesme u knjizi „Pesmi". U političkom svojem listu „Naprej" napisao je nekoliko pjesmi u epigrama. Osim koledara „Sloga" i „Koledarček" izpjevao je tih godina i svoje uzničke „Žabljanke" u tri diela „Žabe", „Raki" i „Ribice".

Kao dramatik uspio je Vilhar napisav više kazalištnih igara, koje se još danas na slovenskoj pozornici igraju. Sujet im je crpao iz svoje okoline, u kojoj je doživio vrlo mnogo. Mnoge su tiskane, a nekoje se nalaze još u rukopisima, sačuvanim kod hrvatskog glasbenika, a sina Miroslavljeva — Fr. Ser. Vilhara. Matica slovenska bi učinila patriotski čin kad bi sva djela Vilharova preuzela i štampala.

Vilhar nije postao slovenski Goethe ni Schiller, ali on je iza Vodnika i Prešerna najznačajniji tip slovenske književnosti, jer je njegova pjesma postala pravom svojinom narodnom, a tomu je doprinio njegov čisti jezik, u kojemu nema borbe s izrazima. Radio je pjesmom iz naroda za narod.

O RADU POLITIČKOM

Iz kozmopolite postao je pravi slovenski patriot. Bura, što je g. 1848. uzmahala se i probudila mnoge uspavane slovenske rodoljube, digla je i Miroslava Vilhara. On je bio onaj, koji je premostio jaz patriarkalnoga života medju gradjanom i slovenskim kmetom. On, gradjanski sin posvetio je čitavo svoje biće samo narodu, s kojim je iskreno dnevice obćio. Žrtvovao se narodu moralno i materijalno. Za to mu je narod povjerio, da ga zastupa u prvom kranjskom državnom saboru. Da uzmogne što jače uplivati kao zastupnik na svoj narod, tiskao je politički časopis „Naprej" g. 1863., u čemu ga je izdašno podpomagao Levstik. Borio se je zajedno s Levstikom

nekim slovenskim rodoljubima, koji bijahu oko njega i koji ga poticahu na uztrajan rad, za prava slovenskoga naroda. Ali njegov „Naprej" bijaše više literarni nego li politični list, jer je Levstik u politici bio tek teoretik. To je i bio razlog, da je članak: „Misli o mednarodnih mejah . . ." t. j. da medju Slovencima ne bi smjelo biti medja, strpao Vilhara u tamnicu na šest tjedana u Žabjaku. Taj postupak odvratio ga je od strastne političke borbe, te se je od sada držao svoga Kalca i na njemu pribirao oko sebe slovenske rodoljube, da probudi za uvieke najdraži mu kraj — Notranjsku. Od sada se je još jače dao na pjesnikovanje i pisanje kazalištnih igara i bavio se marljivo oko gospodarstva, dok ga nije u tom radu zatekla smrt.

Završujem s Tominšekom: „Takav bijaše Vilhar. Lako kažemo, svestrani muž. Bijaše pjesnik, koji ne bježi od svieta, kao mnogi pjesnici; bijaše skladatelj samouk, ali ne čudnoviti kao mnogi skladatelji; bijaše pisac, ali ne za svoju slavu; bijaše političar, ali ne za svoju korist. Skrbio je za svoju obitelj, za svoje susjede, za svoju domovinu; samo za se nije skrbio: žrtvovao je sve za druge, svoju duševnu snagu i svoj imetak, koji je gotovo sav postavio na oltar domovine. Sačuvao si je posvuda čisti svoj značaj, neokaljano svoje poštenje; sve, štogod je on kada učinio, napisao ili izpjevao, sve to ima znak poštenja i značajnosti i blagoga za dobro zauzetoga srca".

Vilhar je kao takav zaslužio, da mu se neposredno iza Prešerna podigne spomenik, a to su notranjci i ostali slovenski narod i častno izvršili.

ANTE Ž. CIVIDINI

PETDESET GODINA PJESNIKOVANJA

U dvadeset je i trećoj dobi pjevao:

. . . . . Musa, a che resti?
Io, solitario come chiusa lampa
Senz' alimento, su volumi inerti,
Il genio affaticato addormentando,
Mi preparo a morir.*

A mnogo kasnije, ponavljao je:

Mia gioventù con l'opra densa ho ucciso.**

Da je rad, u kojemu je glasoviti talijanac Angelo de Gubernatis preživio cieli svoj viek, bio gust i tegotan — ma koliko različit i raznovrstan — kao malo kojega pisca, to je neosporivo i svi znadu. Ali da se je njegova mladost, u brzo stareći, ikad oslabila pod težinom prekomjernog rada, na to ne bi nitko mogao ni pomisliti, jer iz njegova plodonosnoga mozga svake godine izbijaju namišljaji i ideje, u kojima je sva impulsivnost i sva žarkost mladenačka.

Poznato je bilo, da on od više mjeseci neumorno nastoji oko svog velikog „Dictionnaire international des écrivains du monde latin", kad odjednom, kô da se htio odmoriti od težkog i suhoparnog rada, izda svoje „*Liriche*". Ove su lirike, kako sgodno opaža talijanski kritičar Tommaso Del Bino, biološki i biografični preglavak, najidealniji dio njegova mozga; one su, kako ih sam pjesnik krsti, plač i bies od pô stoljeća, te su, upravo nedavno, doživjele treće izdanje.

I vazda je tako: njegov se um nije nikada mogao ograničiti unutar hladnih granica jednog i osobitoga djela. To mu ne dopušta živahno pomišljanje i nemirna mašta. Ako on svojoj naravi duguje lošu financijalnu sreću radi nekih izdavalačkih podhvata, ali opet njoj mora onu osobitu i bitnu genijalnost, koju u sebi ima njegovo djelo i onda kad je predmet suhoparan i ozbiljan, da zahvali.

Još drugu jednu osobitost on duguje ovoj svojoj naravi; prevažnu osobitost: svoju neodvisnost pjesnika, a, mislim, i nastavnika. Kroz *ovo petdeset*

* Muza, čemu stojiš? Ja se, osamljen kao zatvorena svjetiljka bez hrane, na tromim svezkama uspavajući umoreni genij, pripravljam da umrem.
** Svoju sam mladost ubio gustim radom.

godina pjesnikovanja, nikad nije podlegao metamorfozama mode. Osobitost je ta možda više jedina, nego riedka. Niti su se uza nj priljubili posljednji hladni plamovi romanticizma; jedva jedvice, tamo amo, opaža se koji znak, ali je odmah zaustavljen i prekinut. To se, na kojemu mjestu, radje može opaziti kod Leopardia, ali i on, netom se toga sjeti, odmah preinači oblik i izražaj, te pjesnikova originalnost ostaje ciela, ostaje netaknuta.

Ljubav spram života i muke svratila ga je sa staze Jeremijâ na stazu razmišljanja. U času klonuća duhom čujete ga kako kliče:

Meni l' allegro mondo
L' immemore sua danza;
E, simile a sè stesso,
Scenda, rovini al fondo;
A me nel petto è morta ogni speranza.*

Taj poklik je iskren, ali je to čuvstvo časovito:

Lingua d' amore ha il mondo
E ride. Oh dolce riso!
Oh favellar giocondo!
Deh, non rapirmi, o morte,
A questo paradiso.**

A na drugom mjestu:

Così dato a noi fosse
Fermar la vita alle sue fonti vive!***

Njegovo srdce koliko više čezne za ljubavi, koliko se njegov um neumorno umara u ozbiljnim naukama:

Sposiamo i nostri amori
In un solo, infinito amor possente
I nostri mille addori
In un sol foco, in una vampa ardente.****

Ovu čežnju za ljubavi najbolje svjedoče pjesme obiteljskoga sadržaja. I te su pjesme ponajbolje u knjizi. Ovaj isti proces opažamo i kod hrvatskog pjesnika Josipa Milakovića, koji je skoro nenadkriljiv, kada mu se pjesma kreće unutar obiteljske granice.

Medju boljim, dapače medju ponajboljim pjesmama u De Gubernatisevoj sbirci to su one, koje se, bud radi predmeta bud radi izbora mislî, najviše približuju k redu i naravi njegovih nauka, po kojima je on stekao pravi i zasluženi svjetski glas. To, primjerice, vidimo u *Invocazione ad Ilâ* i u *Risalendo il corso del Narbuddha*. U njima se često primjećuje ona čežnja za

* Nek veseo sviet nesmotren vodi svoje kolo; i, sebi sličan, nek sadje i nek se satare do temelja; meni je u njedrima svaka nada umrla.

** Sviet ima jezik ljubavi i smije se. Oh, posmjehu sladki! Oh, govorenje milo! Ded mi, smrti, nemoj ovaj raj oduzeti.

*** Da bi nam bilo tako dano svoj život zaustaviti na njegovim živim izvorima.

**** Spojimo naše ljubavi u samo jednu, neizmjerno moćnu ljubav; naših tisuć žara u samo jedan oganj, u jedan žarki plamen.

smrću, koja te u drugim, kako opazih, može podsjećati, dapače i podsjeća na Leopardia; dok u ovoj sbirci izgledaju da su obavijeni u mističnim zràkama ideala davne iztočne vjerske filozofije.

* * *

Za jedne tužne godine njegova života, kako sam priča, bilo mu je sudjeno s težkom tugom na srdcu, odieliti se od svojih starih knjiga, koje je talijanski kralj kupio za Središnju Knjižnicu u Fiorenci; morao ih je za uviek ostaviti! I dok ih se je, u šestdesetičetiri bale (denjka), valjalo prama gradu Cvieća, on je u svomu osamljenom studiju, medju praznim knjižnim stalnicama, spjevao dirljivu pjesmu „*Ai miei vecchi libri*“ (Mojim starim knjigama), koja se ne može čitati bez dubokoga dirnuća.

On ih pozdravlja, personificirajuć ih, težkom boli i ljubavi brata i sina. Jedine dvie utjehe, koje može imati u njihovu gorkom izgubljenju, dolaze mu iz dviju preplemenitih misli, koje slikaju, kao dva poteza čudotvornoga kista, čovjeka, gradjanina, radnika:

Nell' anima profonda
Stano riposti gl' intimi secreti
Ch' eran celati nelle vostre carte
Per ragionarmi dentro arcanamente.
Se più non si gioconda.
La mia vista con voi, dolci poeti,
E sapïenti d' ogni terra e parte,
L' anima ancor piena di voi si sente.
— — — — — — — —
Itene dunque in pace
O libri miei, poi che così si vuole.
Ma, salutati i colli benedetti,
E l' aure schiette di Fiorenza mia;
Per vostra ardente face,
Per virtù d' ineffabili parole,
Accendete ne' giovani intelletti
Nova scienza e nova cortesia.*

Znanje i udvornost bijahu vazda i jesu kod Talijanaca, kao i kod nas, stare častne zastave ovih dobrih otaca, kojih se broj, žalibože, svaki dan umanjuje, dok nova pokoljenja, još nestalna, gledaju u budućnost i ne znadu, ili se ne usudjuju odlučno izabrati svoj put.

Sarajevo.

IVAN ANDROVIĆ

* U dubokoj se duši čuvaju intimne tajne, koje su skrivene bile medju vašim kartama, é da mi unutri otajstveno sbore. — Ako se moj pogled više s vama ne veseli, mili pjesnici i učenjaci iz svake zemlje i sa svake strane, još mi se duša vas puna čuti. — Hajte u miru dakle knjige moje, jer se tako hoće. Ali, da su zdravo blagoslovljena brda i bistre vode moje Firence; po vašoj gorućoj zublji, po krieposti neizrecivih rieči, užgite u mladim umovima novo znanje i udvornost.

KNJIŽEVNICI NA DOPUSTU

ZA SPARNIH DANA

„Čuvajte se od književnika, koji hoće da idu u dugačkim haljinama i traže, da im se klanja po ulicama i koji traže mjesta prvih po sbornicama i pročelju na gostbama".

Luka ev. XX. 46.

Hrvatska književnost ima svoje „ferije", kad literati ne pjevaju, ne pišu, kad ne — lažu, kad planduju poput Horaca, koji bijašu beatus procul negotiis... Tako je bilo i u ono staro, klasično doba, kad su stari spisatelji boravili triezne ferijalne literarne dane i spravljali vragolije, huncutarije i razne književničke ludorije. Za to je i ostalo od davnine, te se veli za kakvu glupost: A, to je baš „klasično!" A takih „klasičnih" literata ima i dan danas!

Saison morte u književnosti.

Srpanj žeže. Celsius skače i nadtječe se s Réamurom. Sparina. Nestaje zraka, daha, ideja, sujeta. Pjesnici se bacaju u hladne kupelji, pripoviedači idju pod ledene tuševe, pitomi se dramatičari gube u debeloj hladovini divljih kestenja, gdje svoje tragične scene i prizore zalievaju u srpnju ožujskim pivom. I dobro im to „čini"; tako im je voljko oko — htjedoh reći srdca — oko blagoutrobija! U takav čas onoga velikoga dolce far niente, čini im se, e je sve ostalo tašto i izprazno, čovjeku je, da ne bi spjevao ciglog stiha ili našao u svojoj sparnoj glavi ni najobičnijeg sroka, kao što je: trag — mak...

Nu kako hrvatski književnik još nije od pera sagradio kuće, niti uživa mastne godišnje rente, (hrvatski je političar naprotiv sretnije ruke, što se tiče – rente), to mu je jedini godišnji honorar, ako od svog šefa izmoli dopust ili ako već „kao takav" ne ima svoje blažene dvomjesečne „ferije". Pristav, sudac, profesor, bankovni činovnik, učitelj, doktor — hrvatski literati su gotovo svi bilo kaki beamteri — sve to mora na dopust — hinaus, hinaus in die Ferne...

Kad se prestanu izdavati razne knjige i knjižice, kad ćak i beletristički listovi prestanu za one žege i zapare izlaziti, te podju i oni na „ferije", kad i čitatelju pada iz ruke knjiga i novina, onda zavlada saison morte...

Tako vam je jednog liepog dana — 40° C u sjeni! — ovih netom prošlih ferija, krenula neka čudna i šarena četa književnika na izlet, na ladanje, u

jednu hrvatsku uvalicu blizu priestolnice, na ljetovalište, gdje imade u izobilju dobre kapljice, dobra zalogaja i dobra i debela hlada. Osim toga: žuborpotočić, vinorodne gorice, polja s talasjem klasja, sladjani voćnjaci, šareni cvietnjaci, konjogojni pašnjaci, gore nebo visoko, puno zviezdâ s komadom mjeseca — eto, svi rekviziti za poetične dušice!

U tu živu poesiju dokoterljaše se jednog liepog dana književnici i farizeji — beamteri raznih dietenklasâ — jedini ja bijah medju njima — carinik. I u Hrvatskoj novoga kurza ostalo je naime sve, kako je i prije bilo: Ne pita se, jesi li pjesnik, publicista, kritičar, već – jesi li bar kr. bezplatni vježbenik, makar tri i četiri godine, jer tad — tad vriediš u ljudskom družtvu više od lule duhana, vriediš, jer nosiš čast, „zvanje", imaš svoj „položaj". Za to su riedke ptice pjevalice, pričalice i kritičarice, koje nemaju u Hrvatskoj svoj „čin", to jest koji nisu činovnici, dakle činbenici prvog reda. Dakako, treba biti „pensionsfähig", treba sebi osjegurati nekoliko bielih groša za crne dane, jer od književne penzije nema života . . .

U toj opisanoj uvalici leži Tusculum našega prijatelja i gostoprimca. To je izvrstan čovjek, mali „maecenas atavis". Uhvatila ga se naime neka, što no rieč, manija, te kupuje sve hrvatske knjige, drži listove gdje godj izadju. U drugu je opet ruku pravi čudak: sve te knjige i listove i — čita. Jadnik! Vidite, to je tip čovjeka, koji „prati" hrvatsku književnost! — On je jedna polovica ovog Tusculuma, druga, bolja polovica, ljepša je i mladja i zamamljivija od domaćine. To je domaćica, čavrljava kano lasta u proljeće, kano sbirka lirskih pjesama ili kano glasovir u gradu, što priča od zore do mraka.

— Gospodo pjesnici i druga čeljadi, pričajte nam književne novosti iz grada!, pozvala domaćica goste. (To bi imalo biti polaganje računa o književnom djelovanju!) Što radite, što pišete, pjevate, sastavljate? Tko je od vas najslavniji, nek digne ruku!

Svi su digli ruku.

— Do biesa, gospodo, onda je ovaj moj Tusculum najveći spomenik slave, reče domaćina. Ali u književnoj saison morte, pa toliko slavnih ljudi, to je malo odviše! Za vas je Hrvatska malena, gospodo!

— Ovo je zaista prava saison morte. Pomislite: „Savremenik", „Smilje", „Domaće Ognjište", „Pobratim", „Glas Matice Hrvatske" — sve je to na urlaubu, svi ti književni listovi preko ferija ne izlaze, dometnut će Netko.

— Zašto ne izlaze?

— Ta tko će sad pisati, a tko će čitati u ovo doba, gdje gori književniku glava i misli i ideje. Sjećate li se, kako je nekad pjevao, sada već umirovljeni pjesnik:

Kolovozom kola voze
Profesore, djake,
Jedne kući, druge opet
U kupelji mlake!

— Da, doba je kajanja za literarna nedjela, vrieme je pokore za književne griehe, što ih činismo!

— Liepo, a ipak ne velite moj grieh, moj grieh, moj preveliki grieh — kad „slučajno“ štogod „posudite“ iz gotovih već tudjih djela!

— Molim, molim, to je duševno blago svega prosvietljenoga svieta: što je Maeterlinckovo to je moje, a što je moje . . .

— . . . to bome nije njegovo, upade liepa gospa na te dramatičareve rieči.

— A, šta je to! Vidite, ja vam sad pišem za kazalište dvie drame i jednu komediju . . .

— Čini mi se, da vi sami pravite i glumite te „komedije“ . . .

— Književni komedijaš, izvrstan naslov za tragediju u jednom činu!

— Ajnakteri i ajnaktovke još su uviek u modi. Ah, da čujete moj ajnakter! — kliktaše bivši dekadent.

— Čkomite vi dekadent, vi secesionist! — prekinula je liepa domaćica literarnu buku. Što je ostalo od vaše „moderne“?

— Mi smo ostali! — upadoše četiri modernista.

— I to je sve. Čast vama, nu to je malo. Digli ste u svoje vrieme čitav „Sturm & Drang“, rušili ste goru i vodu, pisali ste, pjevali ste, izdavali ste listove i knjige sa secesionističkim zafrkačima, a od svega toga nije ostalo ni jedno djelo potomstvu, ni jedna novela, ni jedna jaka pjesma, ni drama — ništa.

— Ako nisu ostala djela od papira i ideja — usudih se primjetiti — ali su na nekim vašim modernistima ostala djela — hrvatskih brijača. Eto vidite, milostiva gospodjo, neki naši „mladi“ nose još i sad secesionističke frizure, kako su ih nosili za najžešće borbe starih i mladih . . .

— Apropos madame, — umieša se pjesnik nekadašnjeg „sanljivog ljubičastog povjetarca“ — u mene ima još starih secesionističkih kravata iz doba literarne borbe.

— Ja imam još i sad onaj svoj šareni lajbek, u kojem sam pisao svoje „Samrtne nerve“, za koje reče jedan naš kritičar, da su epokalni, duboki, vječni, pohvali se bivši crtičar, sada kr. financijalni perovodja.

— Čujte gospodo, to je cieli arheoložki muzej! — doda maecenas domaćina. — A što bi tek bilo, da se preduzmu izkopine po vašim ladicama, u kojima leži zakopano literarno blago!

— Mrtvi kapitali! — u isti čas reče liepa gospa i pisac ovih redaka.

— Requiescant in pace ti kapitali!

— No ni vi, Zyre, se ne bi trebali rugati toliko tim modernistima, ta i vi ste uz njih onako preko plota pristajali! — ponosno će novelista, koga je bila izniela na površinu borba star-mladih.

— Pro primo, ja nisam nikakvi književnik, a pro secundo, ja još i danas mislim jednako, samo su gospoda zastranila pod krivim vodstvom. Kud vas je zaveo vaš literarni vodja „moderne“? U najkritičnijem vas je času ostavio na cjedilu, a vi se razbježali ko rakova dječica.

— Nu bez škara! — zlobno će dometnuti domaćica.

— Ova je književna borba bila krivo shvaćena, posve krivo. Ideje su bile donešene iz tudjine, ovdje ste ih posadili, ali hrvatsko tlo nije bilo za

to. Usahle su. Ubila ih literarna filoksera. Sad bi ih trebalo ciepiti, zalievati i dugo će trebati, dok nikne što valjana.

Tako je domaćina prešao u skroz poučnu govoranciju, nu sparina je bila tolika, da uz najbolju volju nije mu bilo moguće prosliediti u istom smislu. Naši književnici nisu već ni slušali, samo su puhali od vrućine. Nastao je sveobći razgovor i — dosada, koju će prekinuti milostiva:

— Znate li što, gospodo? Predjimo na zahvalnije polje!

— A -- a — a . . .

— Na užinu!

— Bravo! Živila svietla gospodja! Izvrstno!

— Vidim, gladni ste i žedni, a siti tih književnih ideja. Što želite: Hoćete li — kiselog mlieka?

— Fi donc! Nismo mi kiseli kao Gorki, — javiše se neki.

— Molim, mojemu Gorkomu mir! On je moj uzor, a ja sam mu posvetio moju knjigu iz prijateljstva, — svetčano će novelista.

— Siromah! — rekoh. — Ljubi li vam se Gorki, svietla gospo, onaj bosjak s dugom kosom u ruskoj rekli?

— Bosjak! Ha, ha — bosjak, a čitala sam u novinama, da ima kuće i vile u Rusiji. Ne volim ga, jer je pobjegao u Ameriku s glumicom, a u domovini ostavio ženu i djecu. S tom se svojom porodicom dao slikati pod nadpisom „Gorki čita u krugu svoje porodice i prijatelja svoj novi roman“.

— Tout comme chez nous! I kod nas donose novine slike književnika, kako čitaju svoje nove romane „u krugu“ itd. . . .

— Čujete, Zyre, to je zlobno. Zar ne vidite, da se veliki ljudi podudaraju i u — slikama, reče mi kritičar.

— Ne vidim, zaista ne vidim . . .

— Ah, idite.

Dok su se vodili ovi tanki i ugodni razgovorci, šutio je poput nieme od Portici-a jedan čovjek. Zagonetno biće u istinu. Opis njegov: Kosa bujna, romantično mu pada na lievu sljepočicu, straga je već davno nepodrezana, a odraz joj se odaža po kragenu, koji je nekada bio i nov i biel kano labud, kad poje svoj posljednji poj. Oči. Njegove oči! U njima odsieva sva mizernost naših prilika, ali se u njima odrazuje i sav ponos nekadašnjeg pjenika poletarca. Nos. Orlovski, orlujski, grčki — dakle klasičan potomak starih nosova grčkih. Brk mu pada na usta genijalno; nikad ga ne obuzda bartbinda. A brada — simbol borbe starih i mladih, personifikacija prošlosti. A uši? Zečje, to jest velike, muzikalne, pravilne, al — u velikim dimenzijama.

To je eto glava njegova. Glava kritičara, pjesnika, glasbotvorca, slikara, dramatičara, urednika, vodje — ali glava bivšeg čovjeka. Sada se povukao u zatišje, u kome se zapustio tjelesno i duševno, a odatle prati sav literarni život hrvatski.

Kad čuje, da netko kani izdavati novi književni list, on se tek nasmieši a iza posmjeha vidiš mu zub zavisti, jala — zub vremena. Kad uzčita gdje, e je izašla kaka nova sbirka pjesama, opet se nasmješi, a iza tog smieška

vidiš onaj drugi zub — zub bivšeg pjesnika. Kad čuje — jer on sam ništa više ni ne piše ni ne čita — da se daje koja nova drama u hrvatskom kazalištu, opet se smieši i smije, a iza tog smieha vidiš daljnja dva zuba — zuba komedije i tragedije. On je pisao nekad i tragedije i komedije, a izvodio ih je sam medju četiri zida svoje bivše literarne sobice. I sam se je smijao svojim tragedijama i plakao svojim komedijama. A kad čuje, da se pojavio koji novi kritičar, opet se nasmije, a iza tog smieha vidiš zub — ne zub, nema ih više, ubila ih mu je književna njegova prošlost.

— A vi, gospodine Smješko, što velite vi svemu tomu? — upitaše ga drugovi.

A on, Smješko, taj grobni humak prošle promašene slave, taj nepriznati, grohotom se uzeo smijati, kad je čuo, kako dandanas književnici sebi prave reklamu. Smijao se i ni rieči nije rekao. Zavjetovao se, da će šutjeti, a ipak je tako zabavan, tako interesantan.

U to i dan već rudjet poče, reko bi pjesnik. Večer je jedva zametljivo padala. Al kakva večer, ta još ni sunce nije zašlo za ćelavu glavu našega domaćine, mecene! Medjutim ču se glas vapijuće domaćice na ladanju:

— Gospodo, na verandu!

Svi na to krenuše na užinu, za pravo na večeru, na gospodsku. I šteta, te baš ovdje prestaje ovaj izvještaj. A bilo je još tako zanimljivih mrvica, što su padale s velikog književničkog stola . . .

ZYR XAPULA

OKLADA

I.

Bila hladna jesenja noć. Stari bankar koracao svojom radionicom gore dolje i razmišljao, kako je ravno pred 15 godina u jeseni bilo kod njega družtvo. Mnogo je pametnih ljudi bilo na večeru pozvano, pa se zanimivo razgovaralo. Medju ostalim pala rieč i o smrtnoj kazni. Većina gostiju, medju njima učenjaci i novinari, bili su proti njoj. Rekoše, da je zastarjela, da je depravirana i na kršćanske zemlje neprimjeniva. Neki bijahu mnienja, da bi se smrtna kazna imala svagdje nadomjestiti doživotnom tamnicom.

— Nisam vašeg mnienja, — reče kućedomaćina, — nisam doduše prokušao ni jedno ni drugo, ali kad bi bilo suditi a priori, čini mi se, da je smrtna kazna mnogo ćudorednija i humanija od doživotnog zatvora. Smaknuće ubija čovjeka odmah — a tamnica ga ubija. Koji je, dakle, krvnik čovječniji? Da li onaj, koji će vas smaknuti u par časova ili onaj, koji vam izsisava život tekom mnogo godina?

— Jedno je i drugo nećudoredno, — kazat će netko od gostiju, — jer je jednom i drugom ista svrha: uništiti život. Država nije Bog, pak nema prava nešto čovjeku oduzeti, što mu uz najbolju volju više nikad ne može povratiti.

Zapitaše za mnienje i mladog nekog pravnika, čovjeka od 25 godina. On reče:

— Jedna je i druga kazna jednako nedozvoljena, nu kad bi mi bilo, da biram izmedju smrti i doživotne tamnice, izabrao bih svakako potonju. Živio čovjek pa ma kako kukavno — ipak se živi!

Na to se razprela živa prepirka. Bankar, koji tad bijaše mladji i živahniji, razgoropadio se i, udarivši šakom po stolu, reći će mladom pravniku:

— Ne slažem se s vama, pa dajem dva milijuna, ako uzmognete pet godina izdržati.

— Ako je to vaša ozbiljna rieč, — odvrati pravnik — tad primam okladu, i ne, da ću pet, već petnaest godina izdržati.

— Petnaest! Dakle dobro, — povika bankar — gospodo, kladim se o dva milijuna!

— Pristajem! Vi stavljate dva milijuna, a ja svoju slobodu na kocku, — reče pravnik.

I ta barbarska, bezsmislena oklada došla je do zbilje. Bankar je bio tim uznesen, a za onda pun sreće i lahkouman te jedva da je i znao za broj svojih milijuna. Za večere smijao se pravniku i govorio mu:

— Predomislite se, mladi čovječe, dok nije prekasno. Za mene su dva milijuna malenkost, ali vi se titrate, da izgubijete tri do četiri najbolje godine svog života. Ja velim tri do četiri, jer dulje ne ćete moći izdržati. Ne zaboravite ujedno ni to, nesretniče, da je teže podnositi dobrovoljni zatvor, nego prisilni. Pomisao, da biste svaki čas mogli biti slobodni, trovat će vam u zatvoru vaš život. Žao mi vas je.

Svega se toga sjećao bankar, idući gore dolje po sobi, i sam sebe pitajuć: Pa čemu ta oklada? Komu je to od koristi, što je pravnik izgubio petnaest godina svoga života, a ja dva milijuna? Može li to čovjeku dokazati, da je smrtna kazna bolja od doživotne tamnice? Bezmisao i ludost! S moje je strane to hir objestna čovjeka, a u njega požuda za novcem.

Starac se sjećao, što se one večeri sbivalo. Bilo je zaključeno, da pravnik ima svoj zatvor pretrpjeti u jednom vrtnom krilu kuće bankarove. Složiše se u tomu, da pravniku ne bude dozvoljeno kroz petnaest godina prekoračiti praga svoje sobe, vidjeti cigla čovjeka, čuti čovječiji glas, primati pisama ni novina. Naprotiv bilo mu je dozvoljeno pušiti, piti vina, čitati knjige, pisati pisma i izabrati sebi koje glasbalo. S vanjskim svietom smije obćiti prema ugovoru samo niemo kroz prozorčić u tu svrhu načinjen. Sve, što je trebalo, kao knjige, vino, note i tako dalje, smio je po želji pismeno zatražiti i samo kroz prozorčić primati. Govorilo se o najmanjim mogućim sitnicama, koje bi mogle nastupiti, pa se je pravnik obvezao, točno petnaest godina — od dvanaeste ure 14. studenoga 1870. do dvanaeste ure 14. studenoga 1885. — proboraviti u najstrožoj samoći. I najmanji pokušaj, da prekorači te uvjete, pa makar i dva časa prije no što mine rok, riešavaju bankara dužnosti platiti dva milijuna.

Prve godine svog tamnovanja trpio je utamničeni, koliko se moglo prosuditi iz malo njegovih redaka, od samoće i dosade. Mnogo se čulo udaranje u glasovir iz njegove sobe. Vino i duhan je odbijao. Vino, pisao je, za to, što pobudjuje u njega želje, a želje su najveći neprijatelji otete slobode, ništa pak nije dosadno, kao dobro vino bez družtva. Duhan kvari zrak u njegovoj sobi. S početka slali su mu knjiga lahkog sadržaja: romane sa zapletenim ljubavnim intrigama, kriminalne pripoviesti, fantastične pripoviedke, komedije i slično. Druge je godine zaniemio glasovir. Pravnik je tražio samo klasike. Pete godine čula se opet muzika. Zatvorenik tražio je vina. Oni, koji su ga promatrali kroz prozor, vidjeli su, kako je te godine samo jeo, pio, ležao na krevetu, često zievao i tiho sam sa sobom govorio. Knjiga nije čitao. Kadkad bi noću ustao i dugo pisao, nu u jutro bi ono sve napisano razderao na komade. Često ga bilo čuti gdje plače. Druge polovine šeste godine mnogo je izučavao razne jezike, filozofiju i povjest. Učio je tolikim marom, da je bankaru jedva dostajalo vremena nabavljati tražene knjige. Tečajem 4 godina popisano je 600 svezaka, što ih je tražio uhićenik,

U to vrieme primio je bankar jednoga dana sliedeće pismo od uzapćenika: „Dragi čuvaru! Pišem Vam ovo pismo u šest različitih jezika. Dajte, da ih izpitaju oni, koji ih govore. Ako nema u njima ni jedne jedincate pogreške, onda Vas molim, da dadete izpaliti u vrtu dva hitca, koji će mi biti znakom, da moj trud ne bijaše uzaludan. Dusi svih stoljeća i zemalja govore različite jezike, ali u svih njih plamti jedna ista vatra. O da znate, koju nebesku sreću ćuti moja duša odkad ih poznajem!"

Želja njegova bude izpunjena. Bankar je naložio, da se u vrtu izpale dva hitca.

Desete godine sjedio je pravnik nepomično uza stol i čitao evandjelje. Bankaru bijaše to neobično, da čovjeku, koji je kroz četiri godine pročitao šest stotina učenih knjiga, treba sad cielu godinu da prouči jednu lahkoshvatljivu i ne odviše debelu knjigu. Za evandjeljem uzsliedila je crkvena povjest i bogoslovni spisi. Zadnje dvie godine čitao je utamničeni veoma mnogo, ali sve bez reda. Čas b se bavio sa prirodoznanstvom, čas bi zahtievao Byrona ili Shakespearea. Pisao je cedulje u kojima je tražio u isti čas naučne knjige o medicini i kemiji, romane ili bilo kaku bogoslovnu ili mudroslovnu razpravu. Bio je nalik utopljeniku, koji pliva na ruševinama svoje ladje i hvata se bilo za što, da se ne utopi.

II.

O svem je tome razmišljao bankar i rekao sam sebi: „Sutra o dvanaest sati bit će na slobodi. Prema ugovoru moram mu izplatiti dva milijuna. Ako to učinim, posve sam uništen čovjek".

Prije petnaest godina jedva da je i znao za broj svojih milijuna. Sad se e bojao priznati, česa ima više — novaca ili dugova. Lahkoumna igra na burzi, nepovoljne špekulacije i strastveni njegov temperamenat, što mu je ostao i u starosti, upropastilo ga, pa je od samosviestnog, ponosnog milijunara postao tjeskobni trgovac, koji bi zadrhtao pri svakom padanju i porastu papirah. „Prokleta oklada!", mrmljao je starac, hvatajući se za glavu. „Za što onaj čovjek nije već umro! Njemu je tek četrdeseta. Ta on će mu odnieti posljednje pare, oženiti se, uživati život, dobivati na burzi, a ja ću ga kao kaki prosjak pogledavati pun zavisti i sluša i kako mi dan na dan govori istu frazu: „Vama hvalim sreću svoga života. Dozvolite, da vam pomognem". Ne, to je odviše: Jedini spas od bankrota i propasti je smrt tog čovjeka."

U to odbi treća. Bankar posluša. U kući je sve spavalo, a vani se čulo samo kako škripi smrznuto drveće. Najvećom opreznošću, da ne učini buke, podje u ormar, siguran od požara, po ključ onih vrata, koja se kroz petnaest godina nisu otvorila i uze svoju kabanicu te izadje iz kuće. U vrtu bilo hladno i tamno. Padala je kiša. Oštar vjetar hujao je i tresô drvljem. Ma koliko se bankar naprezao, nije mogao jedno od drugoga razlikovati: ni bielih statua ni kuće ni drveća. Došavši do onog krila, zovne dvaput čuvara,

nu ne dobi odgovora. Jamačno se taj zaklonio od nevremena i spavao u kuhinji ili izbi.

„Kad bih imao srdčanosti izvesti svoj naum," mislio starac, „najprije bi sumnja pala na čuvara." Stane pipati stube i vrata i nadje, ušavši u predsoblje, mali hodnik, gdje nije bilo ni žive duše. Upali šibicu. Uza zid bio namješten nu nerabljen krevet, a u kutu crnila se željezna peć. Pečat na vratima sobe zatvorenoga bio netaknut. Šibica se utrnula, a starac, drhčući od uzrujanosti, opazio je kroz mali prozor, da u sobi uhićenikovoj gori slabo svjetlo. Sjedio je uza stol. Vidjeti mu se mogla samo ledja, kosa i ruka. Na stolu, stolicama i sagu bile otvorene knjige. Prošlo je pet časova, a da se nije ni maknuo. Petnaestgodišnji zatvor naučio ga mirno sjedjeti. Bankar pokuca prstom na prozor, nu uzapćenik se ni ne maknu. Oprezno skinu bankar pečat s vrata i za'aknu ključ u ključanicu, koja se nekud promuklo oglasi, na što zaškrinuše vrata. Starac je očekivao, da će čuti povik udivljenja nu prošla su tri časa i iza vrata ostade sve tiho i bezglasno ko i prije. Na to odluči i stupi u sobu. Uza stol sjedjaše čovjek, koji ne bijaše nalik na čovjeka. Bila to okostnica prevučena kožom, s čupavom bradom i dugom, kovrčastom kosom. Boja mu lica bijaše žuta, gotovo bezbojna, ledja dugačka i uzka; ruka, kojom je podupirao slabu glavu tako mršava i tanka, da se čovjeku sažalila, kad ju vidi. Srebrne niti provejavale mu kroz kosu, a nitko ne bi ni pomislio, da mu je tek četrdeset godina. Spavao je napried pognut, a pred njim stajao na stolu uzko izpisani list hartije.

„Ubogi čovjek", pomisli bankar, „eto spava i jamačno sanja o mojim milijunima, a ja da tog na pola mrtvaca samo srušim na tle i pritisnem mu lahko jastuk na lice, pa ni najtočnija iztraga ne bi pronašla ni znamenja silovite smrti. Za tim uze list i čitaše sliedeće:

„Petnaest sam godina pomno proučavao ljudski život. Nisam doduše vidio ni svieta ni ljudi, ali iz vaših knjiga pio sam miomirisno vino, pjevao pjesme, lovio jelene i veprove šumama i ljubio liepe žene. Nježne poput slika oblaka okružavale me noću krasne, vesele prikaze, koje su mi dočaravale maštu vaših pjesnika i šaputale mi divne priče, koje su mi opajale mozag. U tim knjigama popinjah se na vrhunce Elbrusa i Montblanca, gdje me je jutrom pozdravljalo sunce sa iztoka, a čiji su traci u večer zlatom žarili nebo, more i vrške gora. Gledao sam, kako se nada mnom diele oblaci i kako munje sievaju. Gledao sam zelene šume, polja i rieke, jezera, gradove, slušao sam piev sirena i igru; ticao sam krila liepih vražica, koje su k meni dolazile, da sa mnom govore o Bogu.

U vašim knjigamu strmoglavljivah se u dubine, stvarah čudesa, ubijah, palih gradove, propoviedah novu vjeru, osvaja čitava kraljevstva. Vaše mi knjige podadoše mudrosti. Sve, što je ljudski um kroz tisućljeća neumorno naslagao, uobličilo se u cielosti u mojem mozgu. Znam, da umijem više od vas sviju! Prezirem vaše knjige, prezirem svu mudrost i sve darove svieta. Sve je ništetno, prolazno, sve varav sjaj! Bili vi još kako ponosni, mudri i moćni, smrt će vas sbrisati sa zemlje kao male poljske miševe, a vaše po-

tomstvo, povjest i vaši bezsmrtni dusi zajedno će sa zemaljskom krugljom ili izgorjeti ili se smrznuti.

Radite bez smisla i tumarate krivim putem. Laž držite za istinu. Čudom biste se čudili, da kojim slučajem jabuka i naranča mjesto običnog ploda donese žabe i ptice, a ruže da stanu mirisati zadahom uznojena konja. Tako se i ja čudim, što ste nebo zamienili zemljom. Ne ću da vas shvaćam. Da vam dokažem te prezirem sve, što vi smatrate tako vriednim, odričem se onih dvaju milijuna, o kojima sam nekoć snatrio kao o najvećoj sreći, a koje sad prezirem. Da izgubijem pak pravo na njih, pet sati prije odredjenog roka ostavit ću ovu sobu i tako povriediti naš ugovor."

Kad je bankar pročitao te redke, postavi list na stol, poljubi neobičnog tog čovjeka u glavu i izadje plačući. Nikad u svom životu nije se sam sebi pričinjao tako prezrenim.

Došavši kući, legao je u postelju, nu od uzrujanosti i suza nije mu bilo do sna.

Sliedećeg jutra, dodjoše prestrašeni čuvari javiti mu, da su vidjeli, kako je stanar onog krila skočio kroz prozor i kako ga je nestalo kroz vrtna vrata. S mjesta podje bankar s čuvarima onamo, gdje se uvjerio o biegu svog uhićenika. Da izbjegne svakom bezkoristnom naklapanju, uze list sa stola i vrativši se kući, zaključa ga u ormaru, osiguranom proti požaru.

Ruski napisao ANTON ČEHOV

BILJEŽKE HRVATSKE SMOTRE

KNJIŽEVNOST

HRVATSKA

Gjuro Stjepan Deželić

Kad je Henrik Szienkiewicz, autor „Quo vadis-a", slavio prije nekoliko godina jubilej svog književnog rada, zahvalan mu je poljski narod poklonio na spomen dvorac i imanje. Bio je to pravi narodni dar. Poljski narod znade, što znači ime Szienkiewiczevo. Po čitavom svietu pronosi on danas svojim djelima slavu i ime Poljske. Svaka knjiga Szienkiewiczeva govori svietu: Jescze Polska nie zginela!

Hrvatski narod ne može darivati svoje zaslužne sinove takovim narodnim darovima. On ima toliko potreba, jer ima toliko biede i nevolje, toliko sirota. On poklanja svojoj djeci, koja su se zadužila njegovom imenu svoje toplo, žarko srdce, puno ljubavi i zahvalnosti. S tim iskrenim srdcem odao je hrvatski narod dužnu poštu svomu Gjuri Deželiću o svrsi pedesetgodišnjeg njegova književnog rada. To je, uz adresu zahvalnicu, sve, što je hrvatski narod podao Deželiću. A bilo je od srdca k srdcu.

Akoprem rodjen u pokrajini, Deželić je tip zagrebačkog „purgara". Deželić je bez sumnje najpopularniji lik u Zagrebu. Trideset i pet godina on je „šenator" zagrebački, pa se može reći, da je Deželić svjedok Zagreba od nekoć i sada. Tolike je njegove faze prošao, toliko je s njime proživio, toliko vidio, toliko za nj učinio.

Trideset i pet godina „šenator" zagrebački, petdeset godina književnik hrvatski, četrdeset i četiri godine uredjuje svoj koledar „Dragoljub".

Tri jubileja!

Iztičemo „Dragoljub" posebice, jer se u njemu ogleda književni profil Deželićev. U „Dragoljubu" je novelista i historičar, pričao je, bilježio toliko stranica prošlosti hrvatske, prevodio je liepa djela u njemu iz tudjih književnosti na hrvatski jezik. Listajte „Dragoljube" i listate knjigu književnog rada Deželićeva. Tu je gotovo sabran njegov rad u 44 svezka.

Baš za to, što je Deželićev rad tako mnogostran na polju hrvatske knjige, težko je ocrtati njegov literarni portrait u nekoliko poteza. Za to bi se htjela posebna studija — posao literarnih historičara.

Nu mimo sve to, posebna, velika zasluga ide Deželića, što je gotovo sav svoj život posvetio čistoći imena hrvatskoga. Nije bilo te stare artije, te knjige, te listine i izvora, koje nije proučio i dokazivao, da u Hrvatskoj nema drugoj misli mjesta, no hrvatskoj. Svojim „Grudobranom kraljevine Hrvatske" postavio je sam sebi u narodu hrvatskom monumentum aere perennius. U obsežnom tom i velikom djelu od najdavnijih je davnina, a povjestnim spomenicima u ruci, temeljito obranio hrvatsko ime od tudjinskih nasrtaja. To je knjiga, za koju valja reći: tolle, lege! Tolike je tim svojim djelom razpršio krive pojmove, tolike razsvietlio bajke, tolike izvjestne „povjestne činjenice" s temelja prodrmao. Ostavio je knjigu za pokoljenje hrvatsko. Učite iz nje!

Jedna netolerantna struja našega javnoga života, netolerantna jednako u politici kao i u književnosti i u toj nečuvenoj netolerantnosti vrlo „napredna", htjela je da pomuti sklad u ovoj proslavi jubileja hrvatskoga spisatelja. Nije pogodila cilja, kako je i naravno, a preko takih zalietanja hrvatska javnost prelazi na dnevni red s prezirom.

A starac, dobričina, Hrvat Gjuro Stjepan Deželić, i ako je odmakao dobom, nije malaksao Još uviek mu je pero u ruci. Nije prestao raditi. Još nije dovršio knjige svog života. S pedesetgodišnjicom svog književnog rada nije sve dovršio. I njegova djela govore: Još Hrvatska nij' propala! Živio Deželić!

Mortuos plango . . . U najnovije doba hrvatska knjiga plače redomice svoje drage i mile. Odlaze ponajbolji ostavljajući duboke tragove za sobom.

Eugenija *Kumičića* zatekla neumoljiva smrt u polovici rada oko tetralogije ro-

mana „Beč-Rim-Mljetci-Zagreb". „Urotu" i „Kraljicu Lepu" nam je ostavio. Ostavio mnogo, ali ne sve, što je želio. Da je poživio, obdario bi hrvatsku književnost i svojim Uspomenama, memoirima, granom u nas upravo zapaštenom.

Vjenceslav *Novak*, najplodniji hrvatski pisac, ali i — najbiedniji. Mnogo se borio sa životom, ali je i svake godine bogatio djelima hrvatsku knjigu I njega je nestalo.

Josipu Eugenu *Tomiću* posvećujemo na drugom mjestu obsežniju studiju. Izgubismo ga, kad još nije sve rekao

Eto sad umrie i Josip *Kozarac*. Sa svojim „Mrtvim kapitalima" za pravo se prikazao hrvatskoj knjizi, a umro je, da joj nije mogao podati „Žive kapitale", koje je već davno zamislio i počeo crtati. Čudno je: ponajbolje mu je djelo „Mrtvi kapitali", a smrt ga zatekla kraj živih. Bio je i on služben čovjek, — bio šumar. Čini se kao da je u šumi slušao sad šapat lišća, sad tajanstveno pričanje stoljetnog drveća, sad zaronjivao u njezin mir, sad nadglasivao njezin bies, kad njome urla vihor... Takav je bio i Kozarac. Htio je nadvikati družtvo svojim idejama. I vikao je...

Uspomeni Josipa Kozarca u jednu a njegovim djelima te značenju njegovu u drugu ruku, odužit će se „Hrvatska Smotra" posebnim prikazom. Ovdje mu kliče: Slava!

Srgjan Tucić: „Pjesma o Bojanu vojevodi makedonskom ustaši". — Izdanje za puk — Spljet 1906. Naklada knjižare Morpurgo. Str. 31. vel. 8°. Ciena 60 fil.

Pročitat ćete ovu knjižicu na dušak kao koju pjesničku pripovjest Tarasa Sevčenka, pjesnika Ukrajine, tako lahko teče. I sadržaj Tucićeve pripovjesti mu je blizu, tamo — s iztoka. Pripovieda, kako Makedonci polaze u boj za svoju rodjenu grudu, da ginu i umiru. U malom selu Oborovu „pod Vitoše surim stijenjem" u Bugarskoj ima Bojan, hrabar vojevoda. Kupi četu i polazi u vatru. Ostavlja staricu majku i ljubu, vjerenicu Nevenku. U boju se odlikuje zamjernim junačtvom. A majka i ljuba čekaju, da se vrati. I kad ne mogle izčekati, spremi se Nevenka, da traži Bojana. Nadje ga na bojnom polju u najžešćem kreševu i baš u času, kad ga shvati zrno dušmansko. Od tuge rinula si nož u srdce. Kad dva konjika dolaze majci, da dojave ju načku smrt Bojanovu, ona je „mrtva pala, izpred praga svoje kuće".

Ovu jednostavnu pripoviest zaodjenuo je Tucić u liepe stihove i bujno pjesničko blago. Koja slika podsjeća možda na „Čengić-agu" kao n. pr. kad čete blagoslivlje starac iguman, ali time ne gubi ni od česa Tucićeva pjesnička pripovjest, koja je razdieljena u XIV pjevanja Srgjan Tucić, koji je sebi u hrvatskoj književnosti usjekao svoj literarni portrait kao dramatičar jakih pointa, s ovom je „Pjesmom o Bojanu vojevodi" izašao epskim pjesnikom s lirskim momentima. Iztaknuti nam je posebice u ovoj Tucićevoj pripovjesti liepe opise. Očekujemo, da će Tucić izaći i opet kojom povećom radnjom, bilo dramatskom, bilo novelističkom. *dr.*

SRBIJANSKA

Dvie tri iz sadašnje srbijanske književnosti

Nije svrha ove malene slike, da poda pogled u današnju književnost Srbije. Ovdje ćemo tek iztaknuti neke ličnosti, koje se markantnije iztiču na polju srbijanske knjige koliko pjesme, toliko romana, pripoviesti i drame. Svrha ovih nekoliko redaka neka bude u glavnom to, da poda čitatelju neki uvod ili perspektivu u bilježke, kojima ćemo u našoj Smotri pratiti srbijansku književnost i bilježiti njezine pojave.

Valja priznati, da se pjesma u Srbijanaca popela do visoka stupnja. U velike se osjeća škola Vojislava Ilijća, doduše ne toliko, koliko za njegova života ili u prvo vrieme iza njegove smrti, ali onaj ton, ona sumornost i mekoća Vojislavljeva, provejava pjesmama mnogih srbijanskih pjesnika. Taki je primjerice Milorad *Mitrović*, koji se liepo ogleda u romanci a ugodan je u pravim lirskim pjesmama. Osjećanje u njega prevladava. Gdjegdje nije i bez ironije. — S mnogo otmjenosti i finoće izlazi Jovan *Dučić*. Originalan je u idejama, na mjestima osobito nježan, a bogat u opisivanju, ako i ne uviek dotjeran u formi. Iztičemo njegove „Atičke Motive" i „Plave legende". — Pun je plastike Milan *Rakić*, a upravo iznenadjuje prispodobama. Provejava mu pjesme pesimisam, što mu je više na štetu nego u prilog. — U Alekse *Šantića* opažaju se dva perioda: u prvom je išao za tim, da svojim pjesmama podade t. zv. muziku ritma i neku minucioznost, a u drugom je tek pravi lirik s proosjećanim pjesmama. — Svetislav *Stefanović* se povodi za drugima, a osobito za Vojislavom Ilijćem. — I Mileta *Jakšić* ide u bolje pjesnike, samo je šteta, što se u njega opaža deklamacija, koja na mjestima kvari dojam. — Osim ovih glavnijih, ima cieli niz mladjih stihotvoraca, koji su tek ili u razvoju ili se u mnogih opaža, da se i ne će ustaliti.

Dok su Srbijanci siromašniji u romanu u pravom smislu rieči, dok ga zapravo ni nemaju, to su bogatiji u *pripoviedci*. Dok se bolji romancieri jedva iztiču, to su pripoviedači i brojem i dobrim stvarima daleko pokoračili. Od starijih, pokojnih i živih, pripoviedača bilježimo L. K *Lazarevića*, Janka *Veselinovića* i Milovana *Glišića*. Prvi

je stvorio školu, drugi je zaslužan za pripoviedku iz pučkoga života, treći dobar humorista, ali je več davno ostavio pero. Od mladjih pripoviedača zasebno mjesto zaprema Simo *Matavulj*, koji je svojim „Bakonjom fra Brnom" pobudio ne samo literarnu senzaciju, nego se svrstao medju prve pripovjedače. On se brzo i dobro razvijao. Njegov zdravi realizam začinjen je humorom. Valja spomenuti, da se u mnogo srbijanskih pripovjedača opaža taj humoristički prizvuk Tako osobito u Stevana *Sremca*, koji je nedavno umro, pa ćemo o njemu obširnije u sliedećem broju. Nadalje imadu posebno orisane profile Svetozar *Čorović*, Radoje *Domanović* i Petar *Kočić*. I u potonjega ima humora, a glavno mu je djelo „Simeun djak", niz pripoviesti. Domanović je humorista, satiričar te alegoričar. Njegova satira nahodi se u formi priča, a time stoji zasebno u srbijanskoj knjizi. Čorović se svedj usavršava. Nu pored dara opažanja i savjestnog pisanja i izradjivanja, opisivanja s većim pogledom, ipak se opaža neka nesigurnost u miešanju lirskih i dramatskih momenata u svoje pripoviesti. — Kao u pjesmi, tako i u pripoviedci ima čitavo čislo mladih pripovjedača, od kojih se već u nekih opaža posebni način i smjer, (n. pr. u Veljka *Miličevića),* a u nekih povadjanje za uzorima. U koga će biti budućnost, to se još sada ne da odsjeći.

Kako rekosmo *roman* je u srbijanskoj literaturi u povojima. Osim nekih pokušaja, nema ničesa spomena vriedno.

Ne obazirući se ovdje na srbijanske kritičare, kojih ima razne vriednosti pored velikog broja dnevnih i inih listova u Srbiji, reći nam je ovdje koju i o *drami* u Srbijanaca. Tu se ponajviše iztiče fiziognomija Branislava *Nušića,* poznatog i hrvatskoj kazališnoj publici. Na nj se upire kao na modernog dramatičara. Od ostalih jedni pripadaju starijoj generaciji i školi, a drugi se bave tek nuzgredice dramom kao Matavulj, Kočić, Stanković, Čorović i drugi.

Završit nam je s jednom poznatom činjenicom, koja je karakteristična. Ne prigovaramo tome, što Srbijanci broje medju svoje književnike i one pisce pravoslavne vjere, rodjene u hrvatskim zemljama, a koji se zovu Srbi. Neka im ih. Ali što sebi svojataju hrvatske spisatelje kao Šenou i Preradovića, te starije književnike, to nije liepo ni plemenito. Drugo ne velimo ništa.

RUSKA

Političeskaja enciklopedija. Ovo priručno i na veliko osnovano izdanje dobro će doći i hrvatskoj inteligenciji, a da iztisne razne njemačke knjige te vrsti. U Hrvatskoj se već više puta pokušalo, da se predobije inteligencija za učenje ruskoga jezika, nu veći rezultati nisu postignuti, do pojedinaca, koji bi sami prionuli i naučili taj jezik. I sad postoji t. zv. „Ruski kružok", ali se čini, da mu je djelovanje vrlo slabo.

Onima pak, koji poznaju ruski jezik te koji ga temeljito uče i koji uztraju u učenju toga slavenskog jezika, preporučamo ovu „Političku enciklopediju". Ovakova je enciklopedija potrebita svakomu ne samo, tko se bavi javnim stvarima, nego i svakom inteligentnijem čitatelju, da ga uputi u mnoga narodno-politička pitanja. Preporučamo ovo djelo tim radije, što mu je gotovo pokretač i duša naš zemljak, Hrvat Krunoslav *Heruc* u Petrogradu. Uredjuje ga pak L. Z. *Slonimskij*.

Oko ove enciklopedije okupili su se bolji ruski i ini slavenski pisci. Tko prati rusku književnost poznata će mu biti imena urednika Enciklopedije kao: Arsenjev, Berdjajev, Bezobrazov, Djadičenko, Grimm, Dobrovolskij, Ivanovskij, Miljukov, Rodičev, Kalinov, Petar Struve, prof. knez Trubeckoj uz razne druge učenjake i stručnjake te književnike.

Do sada su izašla ovog velikog djela dva omašna svezka Djelo je sastavljeno u obliku leksikona. Većina tumačenih rieči, pojmova i imena podpisana su po gorespomenutim i drugim piscima. U ova dva svezka protumačene su rieči od „Aargon" (švicarski kanton) do „Brazilija". U drugom svezku nalazi se protumačeno pod „Ban horvatskij", od jednog hrvatskog publiciste, značenje ove časti i vlasti u Hrvata. Neki pak ostali članci, da ne reknemo čitave male študije, mnogo su bolje, no u nekim njemačkim enciklopedijama.

Čitava „Političeskaja enciklopedija" obsezati će tri velike leksikonske knjige, što sad izlaze u svezcima po od 10 tabaka. Za inozemstvo udarena je djelu ciena od 28 K, a može se naručiti ili izravno od Glavne kontore „Političeskoj enciklopediji" — St. Peterburg, Nevskij pr. 88 ili pak se može naručiti i kroz domaće knjižare. Kako rekosmo, preporučamo ovo djelo.

FRANCEZKA

„La littérature contemporaine" zove se zanimiva knjiga, što su je sastavili Geogrges Le *Cardonnel* i Charles *Vellay*. Tu je knjigu rodilo pitanje, nalazi li se francezka književnost u dekadenci? Autori su se dali na posao, ne da odgovore sami na to, već su pozvali veliki broj francezkih pisaca, da im reknu svoje mnienje o tom pitanju te o nekim drugima, koja stoje s time u vezi. Ne može se poreći, e se u samoj Francezkoj — da ne spominjemo Niemaca — našlo dosta kritika i literarnih historika, koji izvode, da se francezka knjiga nalazi

u obće na putu propadanja, pače ne samo to, već da je na umoru.

Francezka je književnost prošla sve moguće književne borbe, nad njom su sve litérarne struje prohujale. Jedan kritičar napisa, da je francezka knjiga došla sada do momenta, da iz — pukog luksusa propadne! Malo odviše smjelo, dà ne reknem groteskno nabačena fraza. Možda je prorok!

Je li dekadenca odista nastupila? Što će biti od romana? Kako je s kazalištem, s kritikom i t. d.? To su pitanja, koja su Le Cardonnal i Vellay upravili na francezke pisce. Odgovorilo ih je devetdeset, nu jedno udara u oči u toj knjizi, a to je — pesimizam, koji provejava iz tih literarnih odgovora. Većina ih drži, da današnja književnost pada sve niže i niže. Inače, kako je i naravno kraj tolikog broja individua, odgovori su u mnogočem protuslovni.

Mišljenja raznih pisaca o romanu jesu oprečna. Jednima francezki roman propada, drugima ne. Za primjer: Huysmans zove Pavla Bourgeta dosadnim, dok ga François Coppée slavi i t. d. Jean Lorrain izriče vrlo nepovoljan sud. On veli, da bi dan danas nemoguće bilo i samom geniju doći na površinu, ako nema — novaca! Danas, veli, stiče se literarna slava novcem. Preko noći će kojekaki mediokritet postati slavan, samo ako ima raznih „veza". Jednako je strog i André Baunier. Veli, da svi novi talenti, čim se pojave, već s prvim uspjehom postaju filistri. Romancieri da ne idu za drugim, nego da sgrću novac. Kazalište, sa silnim tantiemama nije mu drugo, nego puka trgovina. Kritika mu je — „izpod kritike".

Mnogo pisaca bugari, e će doskora strana književnost poplaviti francezku. Tako i Maeterlinck. Njemu je najzanimivije — njemačko kazalište. Francezko da se upravo gubi i propada u raznim brakolomima, dok njemačko da se bavi problemima života. I Jules Clarétie, ravnatelj stare Comédie-Française kaže, da su stranci već pretekli Franceze, osobito Ibsen i Tolstoj. Ni Anatole France nije zadovoljan.

Glede francezke kritike spomenusmo već nepovoljan sud Baunierov. Nu vriedno je čuti, što o toj kritici veli i sam kritičar. Brunetière tvrdi, da kritik mora danas čitati sve što izadje, a to je na godinu 240 romana, 80 svezaka pjesama i oko 75 pozorištnih djela. On sam da najviše za sat vremena pročita po jedan roman, a za četvrt sata može ustanoviti, ima li liričar talenta ili nema . . . Ako je tako, tad ima pravo Baunier.

Ova zanimiva knjiga podaje vrlo lošu perspektivu u francezku knjigu. Jesu li tih devetdeset autora pesimiste, jesu li proroci, ne da se potezom pera odsjeći. Nu da je propadanju francezke književnosti krivo i francezko obćinstvo, što čita, i to se u ovim odgovorima jasno vidi, jer predpostavlja francezkoj knjizi tudju. Takova je — moda.

„La revue slave" politique, littéraire et artistique. — Pod tim imenom izlazi od svibnja u Parizu smotra, kojoj je svrha sbližavati slavenske narode, izmirivati razne slavenske skupine, nietiti im slogu, razpršivati nesporazumke itd. Bavi se i s hrvatskim prilikama; doniela je u 1. broju članak „Hrvatska prije izbora", a u 2. „Izbori u Hrvatskoj", koji nisu objektivni, osobito prvi, gdje sumnjiči starčevićance. Inače ima zanimivih članaka. Da čitatelji vide od prilike što sve donosi „La revue slave", evo nekoliko članaka: Sienkiewicz i poljska književnost — Češka i obće izborno pravo — Slavenska uzajamnost — Kabinet Pašić — Duma — Aleksandar Ivanović Nelidov — Religiosna arhitektura u Staroj Srbiji — Crnogorska skupština — Bosansko-hercegovačke pjesme — Slavenski umjetnici u Parizu i t. d.

TALIJANSKA

Luigi Arnoldo Vassallo, talijanski publicista, umro je prošlog mjeseca u najkrepčijoj dobi. Težko je u malo rieči reći, tko je bio Vassallo. Bio je jedan od prvih ljudi na polju talijanske književnosti i novinarstva, svoje vrste možda najznatniji, što ga je talijansko puno života novinstvo već davno rodilo. On je zapravo bio osnivačem moderne satire u talijanskoj literaturi. Prije dvadeset godina osnovao je već u Rimu prvi politički satirički list, mnogospominjani „Fracassa". Uz Vassalla bili su Gabriel d' Annunzio i Matilda Serao stalni suradnici toga lista. Od deset godina upravljao je Vassallo uvaženim talijanskim dnevnikom „Seccolo XIX". — Nu i kao samostalan spisatelj i to vrlo produktivan pokazao se Luigi Vassallo. Glavno mu je bilo polje putopisi. Prave je bisere u toj grani stvorio koliko vjernim toliko punim humora opisivanjem i crtanjem.

Talijanske dramatske novosti. C. A., *Butti,* i u nas poznati dramatičar sa svog „Lucifera", piše novu dramu, kojoj je nadpis „Vječni despota".

Senator Leopoldo *Pulle,* koji je pod pseodonimom Leo Castelnuovo talijanskoj pozornici podao već više uspjelih drama i igrokaza, napisao je novu dramu u tri čina, imenom „La Cuzina". Tu će dramu po prvi put izvoditi družtvo Talli u Turinu.

Carlo *Bertolazzi* napisao je u Brumate-u dvie nove drame, „Strašni" i „Djevica".

Talijanske tantieme. Talijanski kazalištni spisatelji sačinjavaju družtvo, koje se bavi zaštitom njihovih djela i povišenjem tantiema. U Italiji nema stalnih kazališta, već sijaset putujućih družina.. Prema tomu je vrlo težko voditi računa o dnevnim prihodima. No ipak je spomenuto družtvo

autora, kojim ravna energičan čovjek, spisatelj Marko Praga, vrlo povoljno po pisce stvar izvelo na čistac. God. 1905. primilo je to družtvo u ime tantieme za kazalištne igrokaze 428.000 lira (za 90.000 lira više nego u prošloj godini. Od te svote odpadaju gotovo tri petine na francezke drame u talijanskom prevodu, jedna petina na talijanske i jedna na njemačke i englezke drame Najviše tantiema platio je grad Milan (74.000 L.), za tim dolaze redom Rim (40.000 L.), Napulj (24.000 L.), Genova, Fiorenca, Trst, Bolonja, i Venecija Dobri su gradovi za talijanske drame i Madrid (6300 L, tantiema) te Kairo (3400 L.)

KAZALIŠTE

Program hrvatskoga kazališta za buduću saisonu

Uprava hrvatskog kazališta objelodanila je u oči saisone nacrt svoga rada za kazalištnu godinu 1906/7. — U osnovnim kazalištnim strukama nije ništa promienjeno; ostaje pri drami i opereti, a opera stavljena je u izgled za god. 1907/8., dok se vidi, hoće li sabor dozvoliti povišenje subvencije, bez koje se opera ne bi mogla rekreirati.

Medjutim je program za „posljednju" dramsko-operetnu sezonu vrlo bujan i obilan tako, te ima nade liepim umjetničkim užitcima. Djela, koja su odabrana za ovu godinu, pobrana su iz dvanaest literatura, medju kojima dominira hrvatska: 16 drama i 5 opereta novih domaćih. Liep broj, a većina hrvatskih književnika i glazbenika zajamćuju svojim imenima siguran uspjeh. Tu je Franjo Marković, Stjepan Miletić, Ivo Vojnović, Milan Ogrizović, Andrija Milčinović, Hrčić, Begović, Zajc, Albini i Muhvić, da i ne nabrajamo drugih, koji su dosadašnjim svojim radnjama dokazali osbiljnost i književni mar. Već prošlogodišnja saisona svojim statističkim podatcima pokaza napredak hrvatske narodne produkcije, jer su naši pisci i glazbenici snažno održali konkurenciju s proizvodima stranih literatura. Ova saisona — kako se čini — pokročit će samosviestno za orijaški korak napred. A to iz svega srca želimo.

Stari hrvatski estetičar i pjesnik, sveučilištni profesor Franjo *Marković* počeo je prije 35 godina s velebnom dramom „Karlo Drački" izradjivati svoju tetralogiju kojom je naumio u dramatskim poemima obraditi hrvatski pokret XIV. vieka. Iza duge stanke napisao je on drugi dio pod imenom „Jelisava". Treći dio nosio bi ime „Ivan Horvat", a četvrti „Stjepan Lacković". Snažnim pjesničkim stilom i koncepcijom radnje karaktera zadobio je Marković već odavna medju našim starijim dramatičarima prvo mjesto, što će novom svojom dramom i učvrstiti. Nekadašnji intendant hrvatskog kazališta Stjepan *Miletić*, dao je, da se njegova socijalna drama iz zagrebačkog života „Grof Paližna", koju je izdao prije petnaest godina, tek sada iznese na pozorištne daske.

Ivo *Vojnović*, koji je dao svojom „Psyhom", „Ekvinocijem" i dubrovačkom trilogijom „Suton" najjače svjedočanstvo svog dramatskog talenta, poslao je našoj kazalištnoj upravi svoju „Smrt Majke Jugovića" koju je zapravo napisao za biogradsku pozornicu ali — kako se čini — s biogradskom izvedbom bio je tako slabo zadovoljan, da sada željno čezne za evropskom inscenacijom i savršenom umjetničkom interpretacijom koje dakako nije moglo biti na beogradskoj pozornici Ovaj komplimenat može ugledu i visini našega kazališta samo laskati. — Milan *Ogrizović* i Andrija *Milčinović* izaći će ove godine (ako dopusti svemoćna cenzura) sa svojim zajedničkim radom „Prokletstvo". Djelo je štampano izašlo u „Savremeniku", pa je već pri čičitanju izvelo na čitaoce moćan dojam, koji će se s pozorištnom izvedbom kud i kamo pojačati. S „Prokletstvom" dobit će hrvatska pozornica svoga „Urijel Akostu" ili „Jana Husa", jer je djelo — uzeto iz sredovječnog zagrebačkog života — pisano velikom dramatskom snagom Koliko smo informirani, drama je već prevedena na madjarski, pa će ju Peštanci možda prije vidjeti nego li Zagrebčani. Tim gore po nas i po naš sredovječni — perčin.

Milan *Begović*, pisac dramoleta. „Venus Victrix", složio je u stihovima historijski dogadjaj iz poljske historije pod napisom „Gospodja Walewska" kojom se je dramom otvorila ovogodišnja kazalištna saisona.

Fran *Hrčić*, pisac drame „U sumraku", napisao je novu dramu pod imenom „More" kojoj se radnja odigrava u hrvatskom primorju. U njoj je prikazan autoritet otca i snaga neobuzdane ljubavi sinove, koja ne poznaje granica dužnosti i razboritosti, jaka je kao „more", koje udarajući o litice i hridi nosi smrt i zator.

Alberto *Weber* i Hermina *Brkićeva*, napisali su u zajednici veselu igru „Matija Gubec ili Seljačka buna" i dramsku legendu „Ivan od Pomuka", koju je ove godine nagradila „Matica Hrvatska". Prvo djelo, kako već „veseli" dodatak pokazuje, nema s Gubcem i seljačkom bunom nikakova posla; to je literarna šala, u kojoj nadpis djela, što ga pišu dvojica književnika rješava u veselju i pustopašnosti pointu igre. — „Ivan od Pomuka" obradjuje scenu u kojoj česki kralj Večeslav baca Ivana Nepomuka u Vltavu, jer ne će da izda tajnu kraljičine izpovjedi. S ovom dramom je kazalištna uprava mislila pri sveso-

kolskom sletu pozdraviti češke goste, ali se, kako doznajemo odustalo od toga, jer je veći dio inteligencije češke ratoborno razpoložen proti Ivanu Nepomuku.

Marija *Jurić* složila je u družtvu s Wodvaržkom šalu u pet činova pod popularnim imenom „Petrice Kerempuha". Ova radnja ima da nadomjesti slične lakrdije, koje se redovno uzimaju iz stranih literatura. — Gjuro *Prejac* dramatizovao je Šenoinu pripoviest „Turci idu" i to će biti prva dramatizovana šala Šenoina, jer su do sada u dramatsko ruho preneseni samo ozbiljni njegovi romani „Zlatarevo zlato" i „Seljačka buna". Prejac je kao glazbeno obrazovan član našeg umjetničkog personala začinio ovu šalu coupletima i pjevanjem, pa će jamačno ovo njegovo djelo dobro doći repertoiru našega kazališta. — Osim ovih dramatičara obećana su za ovu sezonu još djela od Kolarić-Kišura, Mihovila Nikolića, Nehajeva i Dečaka.

Iz *srbske* književnosti odabran je Cvetićev „Nemanja" i dvije Nušićeve komedije („Običan čovjek" i „Pod starost").

Iz *ruske* dramatike: Čirikovljevi „Jevreji" o kojima se već toliko pisalo kao o jednom od najaktuelnijih pitanja današnje ruske revolucije. — Od Amfiteatrova „Stara vrlina", dramska priča iz križarskih bojeva. Od Turgenjeva „Natalija", a od Suhovo-Kobylina „Svadba Krečinskoga", izvrstna komedija, koja se je prije nekoliko godina davala s velikim uspjehom u Parizu.

Iz *češke* literature odabrana je „Noć na Karlšteinu" od prvog češkog pjesnika Jaroslava Vrchlickoga. To je historijska komedija u stilu najboljih Scribovih veselih igara, a sadržaj joj leži u tome, da češki kralj ne dozvoljava, da ikoja ženska noga stupi na njegov gradić Karlštein. I zaista ne stupa, osim noga — kraljice Eliške, koja nije mogla odoljeti svojoj čežnji za mužem, a i znatiželjnosti, da vidi, što njen muž radi na utvrdjenom gradiću ... Isto se tako usudi još jedna djevojčica, Alena, u kostimu paža, da se sastane sa svojim vjerenikom. Kraljeva zabrana dakle nije ostala neprekršenom. — Iz najnovije komediografije češke odabran je „Perčin" od Vikov-Kunêticke, koji se prije dvije godine dana davao i u Beču. — Naš poznanik, Josip Šmaha, zastupan je komedijom „Zlato". Kako se dakle vidi, biti će ove sezone dosta šale i smieha, koji treba da začini ozbiljnost težega repertoira.

Francezka dramatika bit će zastupana sa osam izabranih djela. Na prvom mjestu stoji Molierova klasična komedija „Plemić pučanin". Naš repertoire ima u svom registru već dobar niz Molierovih nedostižnih komedija, ali još uviek nekih nema, koje treba da se postepeno dovadjaju. S ovim djelom upodpunjava se naš klasični repertoire. — Iz najnovije književnosti igrat će se Bernsteinov „Vihor" i Donnayeva „Obsjena" (Paraître), koja se je tek prije mjesec dana davala prvi put u Parizu. To je dobro, da kazalištna uprava nastoji dovoditi pred hrvatsko obćinstvo najnovija djela stranih literatura, za koja drži, da su zgodna za naš repertoire i koja su podobna za oplemenjivanje našeg duševnog života. Posljednjih godina imali smo tako prilike vidjeti po gdjekoja djela, koja su se na našoj pozornici davala najprije iza onog teatra, na kojemu se je davala uobće premijera djela. — Mirbeau-ova družtvena drama „Posao je posao" davat će se takodjer kao i Becquovi „Gavrani" (Les Corbeaux) Za lakši, šaljivi dio programa pobrinut će se „Japanska vaza" i neobuzdana lakrdija francezkih akademičara Meilhaca i Halévy-ja „Tricoche i Cocolet".

Ove ćemo se saisone upoznati još i s nekim literaturama, koje do sad nismo nikako ili vrlo slabo poznavali, a to su: *rumunjska* i *magjarska*. Iz rumunjske je uzet „Manasije", u kojemu se rješava židovsko pitanje kao i u Čirikovljevim „Jevrejima", a iz magjarske: pučka drama „Vino" i historijska „Bizant".

Njemačka književnost donosi klasičnu Lessingovu komediju „Minna v. Barmhelm" i Kleistov „Razbijeni vrč", a iz najnovijega doba Sudermannovu „Cvjetnu barku" (Das Blumenboot), koja se u obće nije još nigdje igrala, te će tek ove sezone zaredati njemačkim pozornicama. — Od Gerharta Hauptmanna, kojega neki drže prvim modernim njemačkim dramatičarom, davat će se dramska bajka starijega datuma „Utopljeno zvono" i socijalno demokratski „Tkalci". — Baš u ovoj raznolikosti repertoira treba nalaziti šarolikost, koja jedina može trajno interesirati hirovitost kazalištnog obćinstva. Tu je potrebna blagost tihih porodičnih drama (kao što je „Sreća u zatišju"), budućnost velikih državnih preokreta (vidi Ibsenovu „Borbu za priestolje) sjaj dekoracija i historijskih kostima a sve treba da je začinjeno po gdjekada šalom makar i pustopašnijom, samo da bude izmjene, jer bi jednoličnost ubijala.

U *englezkom* odlomku vidimo dakako nepresušnog Shakespeara sa svojom komedijom „Kakogod želite", zatim otmenog causeura Oskara Wilda s „Lepezom Lady Windermerove" i najnovijeg englezkog dramatičara Alfreda Sutra sa „Židovima Jerihonskim".

Pošto treba da se upoznamo i s miljenikom *švedskog* kazalištnog obćinstva, stavljeni su na repertoire „Drugovi" Augusta Strindberga.

U *opereti* vidimo četiri nove stvari ugleddnih hrvatskih glazbenika, Ivana *Zajca*, i Srećka *Albinija*. Prvi će iznieti „John Bulla" i „Nihilisticu", a drugi „Baruna Trenka" i „Malu markizu". Nema sumnje da će ovi naši glazbenici, kojima je ime prešlo granice hrvatske domovine, svojom

melodioznošću i savršenom instrumentalnošću i ovim djelima prirediti našem občinstvu najugodnijih trenutaka. - Ivan *Muhvić*, mladi glazbenik i kapelnik domobranske zagrebačke glazbe, koji je svojim dosadanjim kompozicijama neosporiv talenat svršio je prvu svoju operetu „Persidu", te će i ona biti doskora davana. — Iz stranih glazbenih literatura primljena je Leharova „Vesela udovica" (Die Lustige Wittwe), koja se neprestano i s velikim uspjehom prikazuje još i sada u Beču. Od Franceza preveden je „Seviljski kongres" od Clauda Terassa, koje se računa medju najljepša novija djela pariška, a u našoj se monarhiji još nije davala. Tek će se ove saisone izvadjati prvi put u Beču s poznatim komičarom Girardijem.

Prema svemu dakle, imamo se ove saisone nadati obilnom užitku i umjetničkoj žetvi, kakova priliči ovom našem jedinom narodnom kazalištnom institutu. Želimo da kazalištna oprava uztraje kod programa, što ga je objavila.

John L. Toole. Taj nekad slavni englezki komičar, umro je u kolovozu u Brigthonu a u dobi od 76 godina. Bio je ljubimac širokih slojeva i posjetilaca britanskih kazališta, koji su mu ostali vjerni štovatelji i onda kad su ga pred 13 godina ulozi oteli ulogama i daskama pozornice te prikovali na daske kreveta.

Kad je Dickens svojim romanima osvojio i Englezku i ostali sviet, pa kad su stali iz tih romana sačinjati drame i prenositi ih na pozornicu, bio je Toole prvi njihov interpretator. Nebrojeno ih je puta glumio, Tako je n. pr. u šali „Ici on parle français" više nego 3000 puta igrao glavnu ulogu. A Englezi su upravo grnuli da gledaju Toolea. Bio je vrlo talentiran, a izvrstan prijatelj. Charles Dickens i mnogi veliki prijateljivahu s njim.

UMJETNOST

Rembrandt

Tristagodišnji jubilej.

Rodio se 15. srpnja 1606. u Leydenu. Otac mu bijaše mlinar. Htio je najprije postati učenjakom, pa je koji semestar proboravio i na sveučilištu. Nu nije išlo i on posta umjetnik. Godine . . . . i tako dalje.

Ovakih životopisa moglo se je na stotine čitati prigodom tristagodišnjice Rembrandtove. Svak poznaje po koju njegovu sliku n. pr. „Isus blagosivlje djecu" ili „Anatomiju", pa „Fausta", „Noćnu stražu", „Snimanje s križa", pa njegove autoportrete i druge. Rembrandtovih originala imade po galerijama Petrograda (Eremitage), Parisa (Louvre), Londona (National Gallery), Berlina (Gemäldegalerie), Kassela (Galerie), Bostona (Gardnermuseum), Rima i Beča — svuda po svietu. Svuda po svietu bila je posvećena sila članaka i studija umjetniku Rembrandtu prigodom tristogodišnjice rodjenja.

Rikard Muther izlaže od prilike ove misli u uvodu u jedno svoje djelce o Rembrandtu:

U Antwerpenu vidjeti je još i danas kuću Rubensovu, onaj umjetnički dom, gdje življaše taj orijaš u kneževskom sjaju i gdje zaklopi svoje oči, oplakan od svieta. Kuća, u kojoj je stanovao Rembrandt za doba svoje sreće, u amsterdamskoj Breetstraat, prešla je god. 1656. u posjed nekoga postolara. U nekoj špilji na Rosengrachtu umro je bez glasa, kano kaki prosjak. Pa kako se tumači sudbina tih dvaju umjetnika, koji se nazivaju najveći u Nizozemskoj? Sigurno, da je tu po sriedi ono čisto čovječje Rubens bijaše umjetnik života. Ugledan, prava dekorativna pojava, ne povriedjujući nikad oblika, sve je povukao za sobom. Postojao je sklad izmedju onoga, što je on kao slikar htio i onoga, što su tražili naručitelji. Rembrandt bijaše mrki patron. Svojim bahatim kavalirskim manirama znao je lju titi Nizozemce isto tako, kao što i time, što nije poštivao bourgeoiskog morala. Naručbe, koje bi mu milostivo davali, izvršio bi tako, da bi doduše uviek nastajala umjetnina, neprolazna umjetnina, ali riedko ono, što bi želio Petar ili Pavao. To dovodi do druge točke. Flandrija, za dana Rubensovih, bila je zemlja crkveno aristokratske kulture. Umjetnost je imala da služi djelomice učvršćenim zahtjevima kulta ljepote, djelomice opet zahtjevima estetski izškolovanih vještaka. U demokratskoj protestantskoj Nizozemskoj gradjanin je preuzeo nastojanje oko umjetnosti. Občinstvo bijaše diktatorom ukusa Iz tog konzuma masâ umjetnost je zahvatila mnogu koju prednost. Dok je prije bila samo za neke, prodrla je sada u život naroda. Listine vele, da su i u sobama postolara i krojača visjele tada uljene slike, a ne fotografije. S druge pak strane ne bi li se dala prednost fotografiji, da je bila već tada izumljena? Ne stoji li u rieči „umjetnost za sve" i neko tragično protuslovlje? Može li biti umjetnik, pravi umjetnik, interpretatorom ukusa masa?

Što čini Rembrandtovu veličinu i što mu je bio baš i udes ima se svesti na to pitanje. Čime se on razlikuje od sviju koji su prije njega radili kistom? Oni su izvršivali naručbe. Ono, što nije bilo naručeno, stvoreno bez svrhe, igra kod Dürera i Holbeina, kod Rafaela i Tizijana, kod Velasqueza i Rubensa posve nuzgrednu ulogu; kod Rembradta najvažniju. A gdje je on Rembrandt, pravi Rembrandt, go-

vori on samo sa sobom, daje izražaja samo svojim rodjenim umjetničkim idejama radi, radi i radi a da ne pita za svrhu.

Tako je on bio prvi slobodni umjetnik prvi ponosni predteča l'art pour l'art-a. Ne vežući se ni na koji pravac, nošen lietom svog genija, dovinuo se je u svjetove ljepote, koje još ne vidje ni jedno oko nu naravski i dotle, da ga njegovi sugradjani nisu sliedili jer je producirao, što nije bilo za prodaju, umjesto da namiruje po što po to potrebe masa. Činjenica je, da je umjetnik u gradjanskim kulturama to osamljeniji, što više služi umjetnosti. To je nauka, koju Rembrandtov slučaj još i za naše vrieme sadržava.

Eto, to je bio Rembrandt.

Izložba hrvatskoga družtva umjetnosti u Zagrebu. Da se krug hrvatskih umjetnika množi, dokazuje i ova izložba. Svaka umjetnička izložba iznese po koje novo ime, po koje zanimivo djelce, koje ne ostaje neopaženo. Kad se uzme u obzir, da su hrvatski umjetnici morali ovaj put svoje radove podieliti, te dio poslati u Sofiju na jugoslavensku izložbu, ipak su u isto doba u Zagrebu izložili blizu dvie sta radnja. — To je liepa i utješna pojava.

Izložili su poznatiji ili ako hoćete stariji slikari i kipari, za tim manje poznati te novi, mladji. Izložba podaje vrlo zanimivu sliku rada i napredka hrvatske umjetnosti. Mi ćemo o toj izložbi donieti posebnu ocjenu.

Družtvo umjetnosti za Bukovinu. U Černovicama osnovano je bukovinsko družtvo umjetnosti u svrhu unapredjenja umjetnosti i umjetnog obrta. U ime odbora izdao je sveučilištni prof. dr. Vladimir Milkowicz i spisatelj Konrad Pokelmann poziv, gdje vele, da svrha osnivanju toga družtva nije borba ni konkurencija, več potreba, da se uzčuvaju i zaštite umjetnički i gospodarski interesi umjetnosti i umjetnog obrta u zemlji. To je več davno manjkalo, a skrajnje je vrieme, da se to oživotvori.

Tu svrhu postizavat će družtvo: 1. uredjenjem zemaljske galerije slika, u kojoj će se sabirati ne samo nova djela, već i spomenici, razasuti po zemlji, osobito oni bizantinske umjetnosti; 2. sustavnom izobrazbom obćinstva (putujućim izložbama, predavanjima i t. d.); 3. unapredjenjem umjetnog obrta.

Dvie Raffaelove slike. Nacionalna galerija u Londonu obogatila se je vrlo dragocjenim komadom. To je madona od Raffaela, koja se sada u spomenutoj galeriji zove „The Madonna of the Tower". Ta se je slika nalazila prvobitno u Orleanskoj sbirci u Palais-Royalu, pa se je prije zvala „Rogers Madonna", a zatim „Madonna della Torre". Sumnjalo se doduše, da li je ta slika prava, nu po svoj prilici vrsta se ona u red rimske periode umjetnikove.

Raffael je god. 1510. naslikao „Madonu božanske ljubavi" za Lionel de Capri. Kasnije je tu sliku veliki vojvoda toskanski poklonio u znak zahvalnosti svomu izpovjedniku o. Tomi Pendoli, osnivaču zavoda za gluhonieme u Sieni. Pater Pendola bio je učiteljem i prijateljem Bianchia, sadašnjega kapelana kralja Italije. Kad je Pendola umro, ostavio je sliku svojim rodjacima, koji su ju nedavno ostavili porodici Guerzoni. Rodjaci Pendolini malo su se brinuli za tu sliku, pa su je dugo vremena ostavlli neopaženu u nekom malenom seocu morskih Alpi. Djelo je to sada brižno očišćeno, pa se pokazalo izvanredno liepo, osobito što se tiče boja. Zub vremena nešto je oštetio tu sliku, pa bi ju trebalo malo popraviti, nu sadašnji njezini vlastnici ne dadu iz počitanja prama umjeću velikog Raffaela, da itko dira u nju.

Kosti Leonarda da Vinci. U Firenci i Parizu osnovani su odbori, koji hoće iznova pokušati, da pronadju smrtne ostanke Leonarda da Vinci. Poznato je, da je taj veliki slikar renaissance umro u Amboise-u, gdje je proboravio posljednje dane svog života; ondje se pokazuje još danas kuća, u kojoj je prebivao. Iztraživanja učinjena su pod nadzorom družtva Leonardo u Firenci, koje je već mnogo učinilo za uspomenu umjetnikovu. Sam talijanski kralj dati će se kod izkopina zastupati po većem broju učenjaka i umjetnika.

Medjunarodno udruženje umjetnika. U Parizu je osnovano, pod počastnim predsjedanjem Sully-Prudhomme-a medjunarodno udruženje umjetnika. Tu je ideju pokrenuo jedan slikar. Svrha je tome udruženju, da sbliži medjusobno umjetnike raznih narodnosti, spisatelje, slikare, kipare, glasbenike, da poda svakome prilike, da objelodani i izloži svoja djela. Osim toga ovo će udruženje svake godine priredili niz izložaba te muzikalnih i dramatskih prikazbi. U jednom odličnom dielu Pariza, to će družtvo podići sebi svoj dom.

HRVATSKA ILI STARČEVIĆANSKA IDEJA

I.

Hrvatska je ideja isto, što i starčevićanska.

Koji su elementi hrvatske ideje?

Nacionalni i državopravni. Ta dva elementa sačinjavaju *biće* hrvatske ideje.

Koji su elementi starčevićanske ideje?

Isti, kao i oni hrvatske ideje. Po tomu je i biće isto, dakle i jedan pojam.

Snagu, da živi i da se sjegurnije održi, ima samo ona narodna misao, koja nije samo nacionalna, nego i državna.

Nemadžarske su — primjerice — narodnosti u Ugarskoj ugrožene, jer nemaju državotvorne snage, koju im ubija politički narod madžarski. Takove narodnosti imaju razloga, da se boje za svoj obstanak, jer im konačna sudbina može biti vezana o dobru volju, ili silu Madžarstva.

Da je do mironosnih teorija o prirodnomu pravu i narodnomu načelu, ne bi bilo opasnosti ni za te narodnosti, ali gdje se toj teoriji upoprieči državno pravo vlastoljubivoga, ponosnoga i sviestnoga naroda, tu njegovoj ekspanzivnosti ne možeš dogledati kraja.

Tako je madžarski narod snagom svoga državnoga prava i organizovane narodne sviesti zagospodovao u cieloj Ugarskoj nad istom *većinom* nemadžarskoga pučanstva, pa se u svojoj neobuzdanoj agresivnosti zaletio čak i preko medja Ugarske.

Nu narodna misao nije i ne može biti državotvorna, gdje nije osvojila *teritorija*, da se na njemu ukorjeni i razvije svoju političku snagu, koja je jamstvo životu i obstanku naroda. *Teritorij* daje političku, državnu stranu narodnoj misli. Gdje ta nema svoga teritorija, nema ni uporišta svomu sjegurnomu održanju.

I hrvatska je ideja nacionalna i državna. Državna je, jer je sebi davno već osvojila teritorij i svoja teritorijalna prava — to je naše hrvatsko državno pravo — svoj teritorij do danas je očuvala, jer nema česti stare hrvatske države, gdje i danas ne obitava hrvatski narod. Po tomu hrvatska ideja i sada ima državotvornu silu.

Takav je eto sadržaj hrvatske ideje.

Starčevićanska pak ideja isto je tako ideja hrvatskoga naroda: hrvatske narodnosti i hrvatskoga državnoga prava. Starčevićanska ideja i *samo* starčevićanska ideja — hrvatska je ideja.

Samo starčevićanska ideja budi i učvršćuje hrvatsku nacionalnu sviest, i to *svagdje*, gdje se hrvatska materinska rieč oglasuje; samo starčevićanska ideja traži državno jedinstvo i državnu nezavisnost hrvatskoga naroda, i to na *cielomu* području, kojemu hrvatsko državno pravo odredjuje obseg.

Tako starčevićanska ideja sadržaje ne samo elemente, nego obuhvaća i *podpuno* teritorijalno područje hrvatske ideje.

Po tomu starčevićanska ideja pripada cielomu narodu i zaokružuje sav narod hrvatski.

Koja je to misao budi koje druge političke stranke u Hrvatskoj, koja bi bila identična s hrvatskom idejom, uzevši je s njezine nacionalne i političke strane?

Misao nijedne stranke — do li Starčevićeve stranke — nije nikada imala, a tako ni danas nema težnje, da djeluje u čitavom hrvatskom narodu, nacionalno ga osvješćujući u *svakomu* kraju njegova prebivanja. Što više, samo je zasluga Starčevićeve stranke, što je hrvatskomu narodu u obće *povratila* pravu nacionalnu sviest, to jest *hrvatsku* sviest, dok su druge stranke, a do nedavno i sama „nauka" baš u oprečnomu smieru djelovale, pridievajući našemu narodu što luda, što neprirodna, što tudjinska imena. Starčevićeva ideja *povratila* je narodu njegovo pravo ime, ime *hrvatsko*. Starčevićanska ideja jedina je, koja još i sada ne samo pomnjivo čuva i brani hrvatsko narodno ime, ne samo utvrdjuje probudjenu već hrvatsku nacionalnu sviest, nego i danas nacionalno preporadja još neosvješćene kuteve hrvatske zemlje.

Misao nijedne stranke — do li Starčevićeve stranke — pogotovu nije nikada imala, a tako ni danas nema tendencije, da organizuje narod u borbi za hrvatsko državno pravo u *cielomu* njegovu *sadržaju* i *cielomu* njegovu *obsegu*. Takova misao, i koliko ima političke sadržine, obuhvaća tek jedan dio hrvatske domovine, redovno područje današnje Banovine, pa kako izvor svoje snage ne traži niti u hrvatskomu državnomu pravu, niti u organizovanoj sviesti naroda *svih* hrvatskih krajeva, tako ne pokazuje ni težnje, ni moći, da izvojuje narodu političku nezavisnost. Tu težnju i moć ne može dakako očitovati ni za samu Banovinu, jer u njoj vidi tek koja dva milijuna duša, koja niesu kadra, da zemlju podpuno emancipiraju od vlasti tudjinstva.

Tako misao svake stranke — osim Starčevićeve — jest pruživa i podatna za nevjerojatne kompromise s najljućim neprijateljima hrvatskoga naroda i njegove samostalnosti. Takovi kompromisi plod su krive spoznaje, da našemu narodu ne dostaje odporne snage. Dakako, da se u stanovitim političarima radja takova spoznaja, jer niti im oko vidi *svega* našega naroda i važnosti njegova *položaja*, niti ih pamet prenosi u junačku prošlost toga naroda, niti imaju sviesti o jakosti toga naroda, kad ga ni ne vide, ni

ne poznaju, niti im je duša u skladu s dušom toga naroda, iz koje probija težnja za slobodom i nezavisnošću.

Kad *prokušaste* snagu hrvatskoga naroda; kad snagu toga naroda upotrebiste u pravcu njegove težnje za samostalnošću, osobito onda, kad vas je ne jedanput iz najtežih izbornih bitaka, kao g. 1872. i 1873., pa i 1906. u većini slao u sabor, da mu ostvarite političke ideale; kad dakle *izkušaste* snagu naroda, da o njoj možete reći, da je nedostatna, ili da je nema?

Po svojoj individualnoj malodušnosti, bojazni i slabosti sudite i sav narod hrvatski!

A koji su učinci starčevićanske ideje? Organizujući u narodu širom njegove domovine hrvatsku nacionalnu i političku sviest, time baš starčevićanska ideja slabi uticaj i vlast tudjinstva. Po tomu je u starčevićanskoj ideji sadržana bezprekidna *djelatna* moć. Nu iz te neprestane djelatnosti izvire i *stvaralačka* snaga, kojom se *postepeno* izgradjuje hrvatska država u smislu hrvatskoga državnoga prava, i to u onomu razmjerju, u kojemu se razvija i jača sviest naroda.

Tako starčevićanska ideja pokazuje i negativnu i pozitivnu stranu svoga djelovanja. U negativnomu pravcu djeluje, kad suzuje vlast tudjinstva, u pozitivnomu pravcu, kada širi i učvršćuje vlast Hrvatstva. Obje djelatnosti teku uporedo i istodobno.

Ovako se *postepeno* gradi Hrvatska. Ovako izgleda *etapna* hrvatska politika, kojom ravna starčevićanska ideja. Po ovakim etapama ne spušta se u Hrvatsku vlast tudjinstva, već se na njima lomi noga tudjina, a Hrvat se polagano, ali sjegurno uzpinje do svoje velike i slobodne Hrvatske.

Ovakova politika, i ako etapna, ostaje uviek *hrvatska*.

II.

Od etapnosti pak politike drugih stranaka stradala je i nacionalna i državopravna strana hrvatske ideje.

Svaka etapa te politike bila je korak po korak odstup od hrvatske ideje.

Na pitanje, kako je ta etapna politika uticala na razvitak nacionalne sviesti hrvatskoga naroda, odgovaraju monstrumi, koji su se javljali pod imenima: ilirstva, slavjanstva, jugoslavjanstva, srbohrvatstva, srbstva i našinstva.

Tako ta etapnost nije značila napredak za organizaciju hrvatske nacionalne sviesti, nego je upravo destruktivno djelovala. Oni monstrumi jačali su u Hrvatskoj samo upliv tudjinstva. Jelačićevim ilirstvom i slavjanstvom, uza svu proljevenu krv Hrvatâ god. 1848., okoristila se je austrijanština, a ne narod hrvatski. Jugoslavjanstvo rodilo je nagodom od god. 1868., a kasnije imalo nas je podrediti jugoslavjanskomu Piemontu — Srbiji; srbohrvatstvom imala se je zapriečiti konsolidacija hrvatskih narodnih sila; srbstvo u Hrvatskoj podigoše i učvrstiše Madžari, da toj konsolidaciji zadadu smrtni udarac; a našinstvo otvaralo je vrata *svim* neprijateljima hrvatskoga naroda u *svim* hrvatskim krajevima.

*

Nu državopravna etapnost te politike još je destruktivnije djelovala na razvoj političke snage hrvatskoga naroda. Mjesto da svaka etapa bude novi kamen za izgradnju *hrvatske* države, snosila je kamen po kamen za izgradnju jedinstvene *madžarske* narodne države od Karpata do Egejskoga mora.

Prvom etapom na putu k političkoj samostalnosti Hrvatske proglašena je — nagoda od god. 1868.

Radi *krnj*-autonomije, što nam je nagoda ustanovljuje, *okrnjen* je integritet hrvatske zemlje: Rieka i Medjumurje prvi je plien madžarske imperijalističke ideje.

Radi prava hrvatskoga jezika, što nam ga nagoda priznaje, žrtvovana je državna suverenost Hrvatske. Hrvatska je sapeta u okvir „zemalja krune ugarske", državna samostalnost zamienjena „državnom zajednicom", pojam državne „zajednice" izjednačen pojmu „ugarske države", da se u njoj i od nje stvori „*jedinstvena* madžarska narodna država". Toj i takovoj „zajednici" izručena je legislativna i eksekutivna vlast na onim područjima državnoga života, gdje se odlučuje o vitalnim pitanjima i najprečim interesima hrvatskoga naroda.

Nu i krnj-autonomiju izigrava nagodbena ustanova o imenovanju bana, koji stoji na čelu autonomne vlade, a koji dolazi, ostaje i odlazi, kako je to već volja madžarskoga ministra predsjednika, dotično kako to traže interesi i težnje madžarskoga naroda. U skladu s tom voljom, u suglasju s tim i takovim interesima i težnjama Madžarstva — mora, a i može samo da se kreće život naše autonomije. Madžarska imperijalistička ideja vrši tako tutelu i nad našom autonomijom. Da to štitničtvo bude što jače, osjetljivije i uspješnije, pobrinula se je za to nagodbena ustanova o vlasti hrvatskoga ministra, koji u ime viših interesa „državne zajednice", t. j. madžarske državne ideje vrši kontrolu nad autonomnim djelovanjem hrvatske vlade i hrvatskoga sabora, a za svoj kontrolni i tutorski rad odgovara — madžarskomu saboru!

Pravo pak hrvatskoga jezika izbrisala je „državna zajednica" neobično lahkim kretom svoje madžarizatorske ruke.

Druga etapa — revidirana je nagoda od god. 1873. Prozvaše je etapom, jer je doniela prvu narodnu vladu bana pučanina.

Nu koliko se je hrvatski narod ovom etapom mogao primaći bliže k svomu političkomu idealu, dokazuje činjenica, da je narodnu vladu brzo zamienila dvadesetgodišnja vladavina grofa Khuena.

Ovakovom logikom radja duh prvotne i revidirane nagode.

Proglasiše je *temeljnim* zakonom, da je pozniji zakoni, čini i dogadjaji uzdrmaju u njezinomu *temelju*; a ona sâma da bude ruglo od zakona: bez obvezatne i prisilne snage za Madžare u svim svojim ustanovama, koje makar i malo stoje na putu madžarskomu imperijalizmu. Na osnovnoj misli nagodbe, na misli „državne zajednice" stvoriše Madžari praksom vrhovni zakon, zakon nad nagodbom, zakon, što ga prodahnjuje ideja *jedinstvene* madžarske države, kojoj Drava nije medja.

To je vriednost nagode.

Pustoš pak i nemoć na svim područjima hrvatskoga narodnoga života — to su učinci nagodbe.

Treća etapa — riečka je rezolucija s deklaracijom četrdesetorice u Budimpešti.

I ako je nagodba izhodište i temelj riečkoj rezoluciji, ne bi ova bila u svako doba ni tako kobna, ni tako nepojmljiva radi sadržine same po sebi, koliko je strašna i štetna radi *vremena*, u kojemu se je javila.

Da je riečka rezolucija, i ako je nagodbenjačka, stvorena bila, recimo, pred pet godina i da je okupila oko sebe sve one stranke, koje se danas oko nje kupe, tko zna, ne bi li doniela kakvo takvo dobro. Dobro bi bilo već to, što bi se kroz posljednjih pet ljeta točno sredili stranački odnosi, politička situacija izbistrila i ustalila, može biti i neke ustavne garancije postigle, a politička se zrelost i zdravije shvaćanje naroda na viši stepen razvitka popelo. Već pred pet ljeta točno bi se razlučila dva politička tabora: nagodbenjački i protunagodbenjački, po čemu bi već davno nestalo obsjenjivanja i smućivanja u narodu, a što bi do danas vanredno ojačalo poziciju Starčevićeve stranke prava, pa bi ona danas, u momentu krize u monarkiji, kad njezine snage najviše treba, imala u narodu i šire i čvršće uporište.

Ili bar da je riečka rezolucija stvorena odmah po odlazku grofa Hedervarija!

Ali u času, kad se je ozbiljno i očito stao ljuljati temelj dualističkoga sustava: austro-ugarska nagoda od g. 1867.; u času, kad su tim temeljem stali drmati baš oni, koji su ga stvorili; što bi bilo naravnije i što za hrvatski narod koristnije, nego da se je i u Hrvatskoj našlo što više ruku, da složno uzdrmaju i onim stupom, na kojemu počiva prevlast Madžara u Hrvatskoj: nagodbom od g. 1868., koja je nikla iz one od g. 1867.

Nu u tom momentu našlo se je više ruku, da tu nagodu učvrste, nego onih, koje žele, da je sruše.

U času, kad su se zaratili oni, koji su g. 1867. podielili u dvoje svoju vlast u monarkiji, a nas podredili; što je bilo naravnije, nego da pustimo, da se rat što oštrije razvije, da protivnik što više iznemogne, da slabosti dosadašnjega tlačitelja upotrebimo, da što jače naglasimo sav kompleks svojih državopravnih tražbina, da za ledjima zaraćenoga neprijatelja organizujemo borbu sveukupnoga naroda, pa da istom zvani, ako nije druge i ako to situacija zahtieva, priedjemo na stranu onoga, tko da više i tko pruži veće garancije, da će obvezu izpuniti?

Tako se držati i tako postupati — bila bi triezna, nesebična, *hrvatska* politika, koja bi odgovarala časti, ponosu i interesima hrvatskoga naroda.

Riečku pak rezoluciju stvorila je prenagljenost, nervozna žurba, malodušje i spletkarstvo izvana.

Riečka rezolucija kobna je, što obećaje pomoć Madžarima u *nevrieme*, to jest već u početku njihove zaoštrenije borbe proti Beču, mnogo prije, nego je Madžar imao doći do spoznaje, da bez Hrvata ne može postići konačnoga

uspjeha. Tako će i nadalje ostati neoslabljena megalomanija Madžarâ, a osvajalačke njihove težnje izbiti će još jačom i bezobzirnijom snagom.

Riečka rezolucija kobna je, jer Madžarima nudja, što više, nameće pomoć — *ni zvanu ni traženu*. Nezvana pak i nepotražena pomoć ostaje neuvažena i bez ciene, dokazuje slabost, nesviest i očajnost onoga, koji je nudi, a jača umišljenost onoga, kojemu se nudi. Nezvanom i netraženom pomoći ne stvara se *pravo*, da tražiš od sudruga u borbi blagodati zajednički izvojevane pobjede, već tom i takovom pomoći prepuštaš *veledušju* i *dobroj volji* Madžara, hoće li u obće i koliko će dopustiti, da participiraš na konačnim uspjesima skupne borbe.

Riečka rezolucija napokon kobna je, što stoji na nagodbi, što je priznaje i priznajuć učvršćuje; još je kobnija, što tu nagodbu silom podržaje baš u vrieme, kad je najsgodnije i najlakše, da joj podkopaš temelje; a najkobnija je, što u svom drugomu izdanju, u peštanskoj deklaraciji, pogoršava samu sebe i samu nagodbu, kada u svomu madžarskomu tekstu naglasuje, da se ima učvrstiti „osamstogodišnje zajedničko *pripadničtvo*".

Za ponudjeno „bratstvo oružja", za ponudjenu pomoć na život i smrt u borbi proti Austriji — moli riečka rezolucija bojažljivim i čednim glasićem od Madžarâ bar minimum onih prava, koja i sama nagoda priznaje. A Madžari strepeći i pred samom pomišlju, da bi bili dužni za primljenu pomoć izpuniti Hrvatima ma i koju u nagodbi već sadržanu tražbinu — u svečanom, službenom komunikeu *odbijaju* riečku rezoluciju i njezine, makar i skromne zahtjeve.

A da odkaz ne ostane samo pri rieči, pobrinuše se, da i *činima* dokažu, da nemamo prava ni poslije riečke rezolucije, ni za pruženu pomoć tražiti baš ništa, a ni nadati se baš ničemu od svoga dosadašnjega gospodara — zato je posliedio onakov govor riečkoga guvernera Naka o pripadnosti Rieke; zato je taj govor odobren izjavom i čestitkom Košutovom, koja još i hrvatsko Primorje naziva „ugarskim"; zato je onom sgodom ponižena čast hrvatske zastave na Rieci, zato je i pod Košutovom vladom u Ugarskoj i narodnom vladom u Hrvatskoj ponovno iztaknuta madžarska zastava na hrvatskomu teritoriju; zato je Košut u peštanskom saboru naviestio status quo madžarizma na željeznici i tom sgodom protuzakonitosti toga stanja priznata zakonitost; zato je imala biti zašutkana težnja naroda, da se Bosna s Hercegovinom povrati materi zemlji Hrvatskoj — i tako dalje.

To je vriednost riečke rezolucije, to je pogled u budućnost, koju će nam donieti „bratstvo oružja".

Ili je riečka rezolucija zato etapa k političkoj samostalnosti Hrvatske radi one narkoze, koja se zove *obećanje* ustavnih prava, a kojom nas Madžari i njihovi pomagači u Hrvatskoj uspavljuju u duboki san, da ne vidimo, kako se etapno podrezuju uslovi našemu narodnomu životu, razvitku i obstanku?

Još je jedino ostalo *obećanje* ustavnih prava, ona narkoza, kojom nas Madžari misle omamljivati tako dugo, dokgod traje njihova borba za nezavisnost od Austrije.

A mala je vriednost i ustavnih prava, sve da ih postignemo, kad ih mogu Madžari pojedince praksom izigrati, a sva skupa svojim komesarijatom sistirati, dok im nagodba daje osnov takovoj moći i dok svojoj prevlasti u Hrvatskoj nalaze uporište u nagodbi. Čim ustavna prava upotrebimo, da njima ojačamo svoju odpornu snagu proti madžarskoj državnoj ideji, naći će već Madžari u nagodbi sredstava, kako su i do sada nalazili, da ta ustavna prava iluzornima učine.

A kako će tek biti agresivnost Madžarstva potencirana, da im podje za rukom, da naš gospodarski život povuku za svoju carinsku liniju, izvojevavši samostalno carinsko područje, i da našu zemlju poplave svojom samostalnom madžarskom vojskom?

Žalostna je doista perspektiva budućnosti, koju nam pruža etapna politika te ruke.

III.

Što u toj i takovoj etapnoj politici nazadovanja ne dodjosmo do zadnje etape, koja bi posve izbrisala hrvatski nacionalni i politički karakter naše zemlje, što još uviek ne izgubismo pouzdanja u se i u svoju odpornu snagu, što još ne izgubismo vjere u bolju budućnost hrvatskoga naroda — učinci su starčevićanske ideje i starčevićanskoga rada.

Starčevićanstvu je jedinomu ostavljen zadatak, da u ovom znamenitom času krize u monarkiji pribere sav materijal snage hrvatskoga naroda i da ga upotrebi za borbu, koja će istom sada pravom žestinom planuti.

Ako je ikada bila naravnija, aktuelnija borba hrvatskoga naroda s lozinkom: dolje s nagodbom! — to je nesumnjivo danas. Doskora će se ponovno zaoštriti sukob Austrije i Ugarske, koji je tek na čas sumnjivim primirjem zaustavljen, a u tom momentu hrvatski narod treba da bude sviestan, što mu je najpreča dužnost. Starčevićanstvo ima da raznese širom zemlje sviest: da se prepotencija Madžara u Hrvatskoj onemogućuje, a uslovi životu, napredku i obstanku hrvatskoga naroda mogu stvoriti samo onda, ako se sruši onaj temelj, na kojemu Madžari izvršuju svoju vlast u Hrvatskoj, a to je nagodba.

U tom nastojanju trebat će nam moralne podpore naroda *svih* hrvatskih krajeva.

Bit će to borba *cieloga* hrvatskoga naroda.

Povraćamo se na *istinu,* koju u početku iztaknusmo: Starčevićanci smo, stranka smo, ali samo, kad nas posmatraš u odnosu prema onim Hrvatima, koji ne će da budu Hrvati u duhu i smislu neizopačene *hrvatske* ideje.

Hrvati smo, niesmo stranka, što više, samo smo mi Hrvati, kad nas motriš s gledišta hrvatske ideje: narodne i državne, koju samo mi zastupamo i za koju se samo mi borimo.

Hrvatska je ideja isto, što i starčevićanska, Starčevićanac je isto, što i Hrvat.

DR. IVO ELEGOVIĆ

JOSIP KOZARAC

„Dok ste vi ostali učili pjevati i plesati, ja sam obilazio polja i vode i hvatao ribe i ptice, slušao čudnovati piev slavulja i oštri zvižduk orlušine, vrebao divlje patke i verao se za sokolovim gniezdom; dok ja nisam imao pojma, kako se valja u družtvu kretati, dotle vi niste mogli shvatiti, da je jastreb kadar uhvatiti goluba u najbržem lietu, da je riba kadra progutati ribu.

Ti prirodni doživljaji moje prve mladosti udarili su neizbrisiv biljeg svemu mojemu budućemu životu, onda biljeg plahosti s jedne i iskrenosti s druge strane . . ." (Tri ljubavi). Kasnije sam otišao u Beč i tamo sam se spremao za šumarsku struku (čini mi se na t. zv. Bodenkulturi), pa sam ondje slušao medju ostalim i nacionalnu ekonomiju.

Bio sam već i prije na gimnaziji dobar djak (i ako sam pisao verzove), ali sada je sve ono, što sam kod svojih profesora slušao, dobilo za mene novo značenje. U pamet su mi se vraćali doživljaji iz mladih dana, sjećao sam se onih riba, ptica, jastrebova i golubova i sve je to sada za mene imalo novi čar. Učio sam s toga dvostruko rado. Otvarao mi se vidik i počeo sam mnogo toga pojimati, čega prije ni opažao nisam. Nekad sam znao ciele ure sjediti gdjegod u ritu (šašu) i vrebati na divlje patke. Večer se po malo spuštala, a sve oko mene na daleko i široko bilo je posve mirno, ravno i daleko.

U meni se onda stao buditi osjećaj sreće i poezije. Onaj šaš se trebao samo malo zanjihati i sa tisuću mi je glasova pripoviedao najčudnije priče, koje sam razumio samo ja. A svuda naokolo bilo je tako tiho, kao da je već cieli sviet umro. U mene se tada uvlačio onaj sumrak, onaj široki i daleki kraj, pun mira, koji tek na mahove prekidalo šuštanje šaša ili krik koje preplašene ptice, što je poletjela u mrak . . .

Može biti je bila kakova golubica, koju je napao jastreb?

Ne, ne, ja sam već onda znao, da golubica nema u šašu . . . To je bila neka sasvim drugačija ptica, koja voli kaljužu, koja voli blato i nemirni šaš, a onda je došla druga, jača i oštrijih pandži, pak je onu protjerala . . .

I onda je opet nastao mir, dugi neprekinuti podpuni mir. Ja sam i zaboravio, da sam pošao na patke. Puška je ležala kraj mene i čisto sam se podao cieloj ovoj okolini.

Bio sam nekako sretan, što sam sâm, posve sam u cieloj ovoj okolici. A sada, kada sam se vratio iz Beča, ja sam i opet pošao na patke. Opet je bilo sve onako kao i prije, ali ja više nisam osjećao kao nekad.

Mene je boljelo što toliki komad zemlje leži neobradjen, neplodan i tek za to, da se nad njim viju plahe i divlje patke, na koje može svatko, baš svatko (u koga je novaca za lovačku kartu!) strieljati i ubiti najljepšu našu divlju patku, da mu bude ıečan zalogaj ... I dolazili su, odista su dolazili stranci i tudjinci i strieljali u naše patke i liepe divlje patke, za bagatelu, za malen novac ...

Sve me je to sada boljelo. Žao mi je bilo i ove močvare i svih, koji živu na njoj.

Koliko mjerova krasnoga žita bi dao ovaj veliki komad zemlje, da ga je pretvoriti u rodno polje. I ovih pataka na koje smije svatko pucati i njih bi nestalo. Sve bi onda bilo drugačije i meni se čini, *ja sam uvjeren*, onda bi bilo bolje i ljepše. Eto takove su mi misli prolazile mozgom. Ove, baš ove i još množtvo sličnih. One su me slietale kao dosadni roj muha, a negdje na dnu, duboko u srdcu stala se buditi uspomena na one dane, kada sam samo gledao i uživao i bio srećan, srećan bez kraja i konca ...

*

Od naših suvremenih pisaca malo je koji ostao samom sebi tako dosljedan do konca svoga rada, kao Kozarac. I Novak i Tomić, Kumičić, Gjalski, Leskovar, svi su se oni okušali i na polju socijalne literature, ali ni jedan od njih nije radio samo na tom. Novak je već i u prvim svojim radnjama (Pavao Šegota i još nekoje kraće) pokazao, da imade smisla i za promatranje naših socijalnih prilika. Ali njemu je vazda bilo više do same pripovjedke, nego li do milieua, u koji ju je stavio. „Posliednji Stipančići", „Izmedju dva svieta" pa i iste „Zapreke", posljednje Novakovo djelo, u kojem je izložio sve svoje nazore o zaprekama, koje smetaju razvoju našega života i „Zapreke" su dokaz, da je Novak živo osjećao težinu svih tih zapreka, ali da ih je gledao iz sobe i da se nije zadubljivao u narav tih zapreka. Dok čovjek čita „Zapreke" često mu se čini, kao da čita koji novinski članak, u kojem se pretresaju naše domaće prilike, ali se riedko gdje opaža oko dubljega posmatrača. Tim se ne misli poreći vriednost Novakova rada, nego samo naglasiti, kako se i u Novaku krije više pjesnik i pripoviedač, nego li socijolog i mirni posmatrač, te mislilac.

I „Melita" (Tomić) i „Olgà i Lina", pa „Pobieljeni grobovi" (Kumičić) „Na rodjenoj grudi" (Gjalski), „Propali dvori" (Leskovar) sve su to oveće radnje, u kojima je velika pažnja posvećena našem družtvu i našim prilikama, ali su sve te radnje osamljene pojave u radu tih književnika, pa stoga je i većina njih obradjivala redovito drugo neko polje. Ili su se dali na to, da ožive davnu prošlost (Kumičić, Tomić) ili su se zadubli u raniju prošlost (Gjalski, Novak). U svih se opaža nezadovol stvo sa savremenim prilikama, pa oživljuju prošlost, za koju im se čini, da je daleko ljepša i važnija ili

prikazuju umiranje starijih generacija, dakle ono, što pred našim očima gine prošlošću.

Kozarac se u tom razlikuje od njih sviju, njegovo oko poseže za prošlošću samo donle, dokle može sebe naći. „Tri ljubavi" su radnja, kojom zahvaća u prošlost, ali to je stoga, da iznese svoju osobnu prošlost, sebe samoga. Ono dalje kao da ga i ne zanima. Nije to slučaj. I on je mogao gdjegod naći zanimivih i vriednih sgoda i crta iz prošlih dana svoga družtva ili svoga naroda, ali on za to kao da i nema uha. On ne sluša muzike umiranja, ne hoda po grobovima i ne obazire se nego baš koliko je najnuždnije na minule dane.

Jest i on sentimentalan i pjesnik je u mnogim svojim stvarima, ali kao da se u isti čas stidi tih „slabosti", mahne rukom i priča dalje, kako jest i kako bi moralo biti.

Prvi mu pogled pada na naše selo. Ali on ne piše seosku pripoviedku po starom kalupu (Biser Kata). Biser Katu ne da otac za momka, kojega je ona htjela i koji nju voli, baš kao i u bezbrojnim drugim seoskim pripoviestima, ali uz biser Katu uz samu pripoviedku kao da je piscu više stalo do toga, da iznese seoski život i to onu srtanu, koju gradski ljudi ne imadu. I kao da mu se čini, da je i tu već previše pripoviedke i da je to razlogom, te nije mogao sve kazati, što još gospoda ne znadu o životu na selu. Piše „Proletarce", u kojima nema pripoviedke nikako. To je jedan niz neseoskih tipova, kako smo ih vikli naći u seoskim pripoviedkama, nego ima silhuetta, svakako na svoj način crtanih, ali punih života i naravnosti.

To je jedan čisto novi sviet, za koji mi do onda nismo htjeli znati. Imade u Kovačića takodjer seoskoga svieta, kako ga nije nitko ni prije ni poslie njega nacrtao, ali su Kozarčevi ljudi sa sela sasvim drugačiji. To i nisu više seljaci, nego popapučeni opanci, koji su zadržali svu tvrdoću i žilavost opanaka, pa su se samo namazali onim mastima, kojima se cipele mažu, da se sjaju i lašte. Proletarci nisu Kosor-Gorkijevi bosjaci, kojih kod nas ni nema, nego jedan čisto opasni skup posebne vrsti štrebera. To su ljudi, koji su se odbili od svoga pluga i motike i samo znadu, da bi htjeli biti gospoda. Njihova plodna i bogata zemlja ih je uzobiestila, pa je oni sada više ne će ni gledati. Mužkarci postaju škribani, seoski obćinski beamteri, (zapravo pisari, zvonari), a žene se davaju na najlaglji način zarade prostitucijom razne vrsti.

Je li to uvriežen nemoral ili barem težnja za nemoralom? Kozarac toga nigdje ne tvrdi. On istina spominje, da su uzroci toj crti u krvi našega naroda vrlo duboko, ali ne drži, da je to baština od pradavnih vremena.

Poznata je pjesma o Slavoniji, zemlji plemenitoj, ali pod tom plemenštinom imade se razumjeti bogatstvo i plodnost te zemlje. Dok se Slavonac nije podielio, bio je bogat čovjek, ništa mu nije manjkalo do crnoga kaputa, da bude gospodin. I zaželio je taj kaput, koji bi ga imao izjednačiti s gospodom. Tih želja nije se odrekao ni poslie, kad je bogatstvu njegovu došao

kraj. Onaj način laganoga i bezbrižnoga, zapravo lakoumnoga života, koji zemlja daje onomu, koga svojom blagoslovljenošću dariva, ostao mu je i dalje. I sada, kad su pale posliednje zapreke (dielenje zadruga), radi kojih se je morao vezati o zemlju, pohrlio je jatomice u gospodu. Biti gospodin, po što — po to, to im je postao jedini cilj. A tko je gospodin? Šta je gospodin? To je onaj, tko ne radi na gruntu, koji ne obradjuje zemlju. Grunt, opanci, zadah zemlje i gnoja i šarena seoska odjeća, to je postalo jedno isto u očima toga svieta. A sve, što nije bilo s tim u savezu, značilo je gospodstvo i sreću, i za tim se je posezalo. Kozarac u „Proletarcima" iznosi život tih ljudi, koji su se odbili od svoje zemlje. On tu crta te ljude, ali ih još ne studira. Vidi se samo, kako ga ti ljudi, kraj kojih su toliki naši pisci šutnjom prošli, zanimaju i kao odmetnici rodjene grude, i kao ljudi u obće. On, mladi šumar, koji je još nedavno slušao o vriednosti zemlje, vidi sada odjednom svu silu ljudi, koji su se od svoje zemlje odbili i živu kao kakovi parasiti. Niti su gospoda, niti su seljaci. I on ih crta, ali još sa nekim smieškom i izrazom začudjenja i — neshvaćanja. Za njega je slavonska žena (u „Proletarcima") neko malo čudo, ali za sada se s njom ne bavi potanje. Istom u „Teni" vraća se po drugi put k tomu — čudu — i gleda ga raztumačiti. Tena je čisto obična seljanka, koja po malo postaje podpunom prostitutkom. Tuj Kozarac studira. On ju prati na svakom koraku njezinoga puta, počam od najranije dobe, sve do onoga časa dok ne postane onakovom, kakovu ju je vidio.

Njega Tena ne zanima toliko kao umjetnički sujet, nego više, kao problem svoga naroda, kao socialna pojava. Ono, čega se je u „Biser Kati" dotaknuo, a na što je kasnije u „Proletarcima" upozorio, to on ovdje studira savjestnošću najozbiljnijega sociologa. Na mahove se pričinja, kao da on u njoj vidi simbol Slavonije. Slavonija (Tena) liepa i raztrošna, pruža ruke najprije za Čehom Beranekom, a kad ovaj ode, pada u zagrljaj nekom bogatom Francezu, koji ju svojim bogatstvom, svojim udobnim i razkošnim životom povuče k sebi, a kad on ode, baca se u zagrljaj crnoga ciganina Gjordja, jer umije krasno svirati i žarko cjelivati. Kozarac Tene ne odsudjuje, on ne lomi štapa nad njom. Ne stoga, jer je samilostna srca, nego jer vidi, da je Tena samo produkt onamošnjih prilika, što ju ne smatra krivom. On gleda i ljubav i preljub sasvim drugačijim očima, nego se to obično čini.

U „Medju svjetlom i tminom" tumači to njegov junak Ratković ovako: „Prije stotine i više godina imala je ljubav posve drugi oblik i izražaj, nego ga danas ima. Briga za život i obstanak bila je onda još toli neznatna, da nije mogla nikoga u ljubavi zaustaviti i zapriečiti, čovječanstvo se posve odalo njegovanju nježnih čuvstava, ljubav je bila najrazvijenije čuvstvo u čovječjoj duši; na njezin račun morala su se sva ostala duševna svojstva natrag povući i okržljaviti. Srce je vladalo svietom, a njegovu vladavinu slavili su galantni „ritteri" i „troubaduri". Nu čovječanstvo je napredovalo, briga za život bivala je sve to veća, a čovjek da se uzdrži, morao je razvi-

jati neka druga svojstva skroz protivna ljubavi. Stao se razvijati duh sa težkim mislima, koje su ugušile maštanje srca. Vladavinu troubadura zamieni vlada mislilaca i samoubojica; željezo i pravo iztisne ideale srca, a politika koristoljublja i samoobrane podiže se kao geslo devetnaestoga vieka.

— Ti si počeo s Malvinom, a dovršio s revolverom i koristoljubljem, u kakovu je to savezu?

— U kakovu? U jako čvrstu! Ti si prijane u dvadeset i trećoj godini, pa reci mi, jesi li osbiljno pomislio na ženitbu? Ne trebaš se uzbunjivati, jer ja znam, da nisi. A jesi li bio zaljubljen? Što se stidiš, reci istinu, da jesi. Od osamnaeste godine počevši svi smo bili; osamnaesta i dvadeseta godina, to je ono zlatno doba, ona zlatna palača, oko koje mi hodamo, čije ključeve nosimo, ali nam nedaju, da ju odključamo, da uvedemo u nju svoju ljubav, pa da živimo u njoj poput božanstva. A zašto nam ne daju, da odključamo zlatnu palaču? Ne daju za to, jer se kaže, da smo mi u osamnaestoj godini još djeca, djaci, koji moraju učiti, sabirati sjeme, koje će nas u budućem životu hraniti. Ljubav, koju si tek okusio, valja zaboraviti, valja u samom sebi utući... Dakle uči! U tom učenju eto i tvoje dvadeset i četvrte godine; ti si doduše još mlad, ali mladenačtvo, za dalnji razvoj najljepše sazorjela narav, već počima stariti, počima kržljati pod teretom nauke, pod jarmom strogih izpita, koji ti se upiju u krv, da za cielog svog života o njima sanjaš. Ti jedva iz dokolice pomišljaš na ljubav, na onu, koja traži jednu jedinu ženu, kojoj bi ti sve dao, od koje te ništa ne bi moglo razstaviti, dok je kapi krvi u tebi. Žalibože, to je tek sladka tlapnja, koje ti oživotvoriti ne možeš, jer niesi još kadar ni samoga sebe, a nekmo li ženu i porodicu uzdržavati. Ali vrieme ide... U neke nekavice ti odahneš, ti dodješ do tvoga kruha, ali kad tamo na tvoja ledja već se objesila trideseta godina i tvoje prve vlasi već pobielile, tvoj prvi zub već odavno izpao! Ti misliš da si još mlad, ti se siliš, da budeš, ali uzalud; ljubav, ona sladka nesebična ljubav, koja pozlaćuje sviet oko tebe, te ljubavi više nema u tvoje srce; jer ono je izmučeno naukom, ono je izsisano brigom, a puno i puno puta ono je izkipjelo i prokislo, nadomještajući si pram ljubavi sa prolaznom nasladom. U to nastupi čas, koji te sili, da se ženiš, upravo te sili, htio ti ili ne htio! Tvoja misao svraća se osamnaestgodišnjoj djevojci, baš onakovoj, kakovu si prvi puta ljubio, kad je i tebi toliko godina bilo. Ta djevojčica nedvojbeno sanja o osamnaestgodišnjem mladiću, onakovom, kakav si i ti negda bio, o mladiću, koji ne može ni misliti na to, da ju oženi. Nu ona se sirota mora udati, mora, jer to zahtieva družtvo, zahtievaju njezini roditelji i ona, nakon težke, strašne noći, u kojoj joj bura raznese sve njezine mladenačke ideale, klone glavicom i na tvoje pitanje u gotovoj bezsvjestici odgovara sa: da! Oj, malene li i strašne rieči! I vi se oženite; oženite se, a da može biti ni pojma nemate o medjusobnom značaju, o željama i mislima, koje nas prate od poroda! Jer gdje će ona izkaliti dušu čovjeku deset do petnaest godina starijemu od sebe, a gdje ćeš ti s njome onako naivno i nevino brbljati, kao što bi željela, kao što to njezina mladost traži! Ona

smatra udaju zlatnom obećanom zemljom, a ti, kako ćete u dvoje lakše na kraj izlaziti, kako ćeš se riešiti duga, kako ćeš možda brže avancirati... Od dva tiela i jedne duše ne ima tu govora; vaš život prikaže se u slici dviju oprečnih, protivnih olina. Pa da je samo to duševno nesuglasje, — ali koliko ih ima još i vanjskih, za koje prije niste znali, a sada ih morate trpjeti! Sada samo treba jedan korak s puta — bud s tvoje, bud s njene strane — i onda eto ti Malvine."

*

Proletarijat, što ga je Kozarac našao na selu, nalazi on i drugdje. U „Mrtvim kapitalima" upozoruje on na isti takav proletarijat, samo što se taj proletarijat ondje zove u glavnom — činovničtvo. „Mrtvi kapitali" su umjetnički daleko nedotjeraniji, nego li „Tena" ili „Proletarci", ali u njima je Kozarac rekao svoj credo o našem družtvu. To družtvo ne valja, jer poput onoga seljaka, koji bježi u svoju zemlju, da se tobože uzmogne lakše prehraniti, tako i naš malogradjanin izbjegava sve, što bi moglo zaudarati po znoju i pravom fizičkom radu. Svoje nazore o reformi družtva, aplicirao je Kozarac u „Mrtvim kapitalima" samo na drugi sloj družtva, ali u jezgri ostaju oni isti, a glase: Budi sluga svoje zemlje i gospodar svoje žene. To je njegova lozinka. Povratiti se treba k zemlji obradjivati ju racionalno, savjestno i ona će nas opet sve hraniti, kao što nas je nekada sve hranila. Kozarac nije došao do tih nazora, jer bi bio demokrata, pa bi moguće želio, da se razlike, koje su u našem družtvu nastale na taj način izglade, pak da onda postanemo svi jednaki. Takovo riešenje toga problema u te svrhe mogao bi odabrati Novak ili koji drugi naš socijalni pisac, ali Kozarac je do toga došao kao čovjek, koji se klanja zemlji, koji se klanja prirodi i svemu što je u njoj, jer ju poznaje, jer ju ljubi i jer je s njom srasao.

Kozarac se ne oduševljuje umjetno za prirodu. U svojim „Trim ljubavima", najljepšem, jer najiskrenijem djelu, što ga moderan pisac može napisati, imade ovo mjesto: „Prva ljubav" — to je od vajkada nekakova krilata rieč, te je obično skopčana s pojmom žene, žene koja nam nije ni sestra ni mati .. To ti ja za to spominjem, jer sam ja kao dječarac ljubio moga šarenoga češljugara toliko, da sam desetak dana plakao i žalio, kada ga jednog jutra mrtvog u krletci nadjoh. Ja sam staru vrbu, pod kojom sam ribu pecao, tako zavolio, da sam s njome na glas razgovarao, te sam si umišljao, da ona razumije, što ja njojzi govorim, da se raduje, kad ja dodjem i plače, kad otidjem. Moje čuvstvo prama njoj bilo je tako nježno, da sam ju žalio, kad je tko god šibu s nje odrezao, — a kada sam jednoga dana pošao k njoj, pa iz daleka opazio, da nje više ne ima, da je posječena i odvežena, onda mi se smutilo pred očima, te sam od težke boli klonuo duhom i na smrt obolio . . ."

Ova silna ljubav spram prirode pomogla je Kozarcu, da se je mogao vinuti nad crtača prilika jednoga kraja, što većini naših lokalnih pisaca nije uspjelo. U toj nam je ljubavi, po svoj prilici tražiti i razloge jednoj Kozar-

čevoj mani. Kozarac je umio pisati uvjerljivo, ali ne tako, da bi se to našega srca kosnulo. Uzporedimo li ga sa socijalnim piscima, koji su prikazivali rusko družtvo, opazit ćemo, da mu manjka jedan ton, koji je socijalnom piscu neobhodno nuždan, ako hoće, da postigne svoj cilj. Taj se ton može okrstiti različito, ali bit će najizpravnije okrstimo li ga toplinom. U Kozarca je prevladavao razbor, koji je ostao hladan i miran do posliednjih konsekvenca, kao i sama priroda, koju je toliko volio. U svim njegovim radnjama ne ćete naći jednu suzu. Opažate, da on sučuvstvuje s ljudima o kojima govori, ali to je sučuvstvovanje uviek mirno i gotovo bih rekao, promišljeno.

Kozarac nije s Tenom proplakao, ma da je očito, da mu je Tene žao, ali i Tena i Mira Kodolićeva i sve druge su nekako, kao one grane, što ih je nečija ruka odrezala s one stare vrbe. Njega je boljelo, ali mi tu bol možemo samo konstatirati, osjetiti je s njim ne možemo.

Ta crta u radu Kozarčevu podaje mu nešto sjevernjački mirno i veličanstveno. Volio je Turgenjeva, ali Turgenjev mu je bio samo po tom bliz, što su obojica voljeli bez kraja i konca prirodu. U gledanju na sviet, u osjećanju spram ljudi, u tom su se posve razilazili. Turgenjev je u takovim časovima znao skinuti sa sebe plemića, a Kozarac se je upitao: što vriedi i što bi mogao vriediti, zašto nije drugačiji, kako bi mogao postati drugačiji? Kozarac je ostao na zemlji vazda i uviek uz nju prikovan. U tom je baš Kozarac bio bliže jednom Ibsenu, s kojim imade zajedničko i to, da nam je pokazao ženu, kakova u istinu jest i kakova bi trebala da bude. Jednom i drugom bila je žena dugo vremena zagonetkom, dok ju konačno nisu raztumačili po svoju. Do Kozarca nije nitko zavirio pravo u dno duše naše žene, a ne treba misliti, da je on u njoj našao samo prostitutku, kako to mnogi hoće. Do njega bili smo navikli u ženi gledati angjela, neko nadzemaljsko biće, koje je daleko iznad nas, a Kozarac nam je pokazao, da to gledanje nije izpravno i da u njoj moramo gledati samo čovjeka i ni više ni manje.

Može biti je Kozarac kadgod i pretjerao u svojem prikazivanju, može biti su mu po gdjekad bili naočari i precrni, ali ako je bilo tako, onda je to učinio samo zato, jer je bio ojadjen, jer ga je previše boljelo i jer je bio sam.

*

„Kako znadeš, ja osim majke nisam imao nikoga, te sam odrasao bez brata i sestre, dakle bez pravoga družtva u djetinjstvu, kad no je još svačije srce otvorena knjiga. To je bilo uzrokom, da sam još od mladosti ostao šutljiv, živeći u svom vlastitom svietu, razgovarajući se sa umišljenim osobama, koje sam prilagodjivao svojoj mašti“. (Tri ljubavi).

I vidiš, takav sam ostao do konca svoga života. Sam, nedružtven, šutljiv i pun maštanja. Do mene je sve dopiralo, ali u meni se nije sve zaustavljalo. Liepih dana, onakovih punih sreće, malo sam poznavao. Već u

mojoj mladosti sreća se je nekako od mene tudjila. Ljudi me nisu voljeli. Ne znam je li za to, što me nisu razumjeli ili je u meni bilo nešto, što me je od njih tudjilo.

Kasnije sam i obolio. Težko obolio. Onda sam napisao „Opravu". Bože moj! . . .

Kako mi je hladno, silno hladno.

Jutros sam našao i svog posljednjeg češljugara mrtva u krletci. Bio je gluh i sliep.

M. ANDRIJEVIĆ

POLITIKA I GOSPODARSTVO

Izmedju Austrije i magjarske vlade vode se pregovori o novoj nagodbi. „Magyar Hirlap“ donosi u članku o toj nagodbi zahtjeve magjarske i austrijske vlade. Ugarska vlada traži *mjesto ugovora* **savez,** razdiobu prihoda potrošarine, prihvat plaćanja u gotovom, koncesije u pitanju konverzije ugarske blok-rente. Stanovište pak austrijske vlade je ovo: razdioba carinskih prihoda, što će Ugarskoj donieti novih po prilici 10 milijuna kruna, uredjenje pitanja ugarske blok-rente i pitanja o taksi na slador na temelju Szell-Koerberove nagodbe.

U magjarskom zahtjevu, da se umjesto dosadašnjega ugovora sklopi trgovački i carinarski *savez,* sadržan je zahtjev samostalnoga carinskog područja. Time bi se Magjarima otvorila mogućnost, da svoju granicu mogu zatvoriti prema austrijskim zemljama.

Što bi se Magjarima otvorila takova mogućnost, to bi im priuštili, kad bi tim odciepljenjem carinarskoga područja od Austrije bilo skopčano i naše carinsko odciepljenje, ne samo od Austrije nego i od Magjarske.

Nu o tom se ne radi, protivno, radi se o tomu, da magjarski današnji nagodbeni odnošaj prema Austriji postane savezom, ali mi da ostanemo u sadašnjoj nagodbenoj odvisnosti od Magjarske.

To znači, da imamo podpasti pod magjarsku još podpuniju gospodarsku prevlast tako, da bi Magjarima od sada bilo moguće zatvoriti ne samo svoju granicu prema Austriji i prema svim drugim zemljama, nego da bi oni mogli zatvoriti i naše granice na sve strane, kud god bi htjeli.

Magjari se služe već danas veterinarskim zakonima, da zatvore naš izvoz stoke i svinja kroz Magjarsku i u Magjarsku, čim to zahtieva interes magjarskih producenata. Oni se ne žacaju oštetiti nas materialno, pače upravo uništiti pojedina mjesta naša, kad nas time hoće da prisile, da našu autonomiju žrtvujemo gledom na veterinarstvo. Možemo si dakle živo predstaviti, što bi to znamenovalo: podpasti pod magjarsko carinarsko područje.

To bi značilo naše podpuno gospodarsko uništenje; to bi značilo, da bi svaki naš gospodar mogao prodati samo onoliko proizvoda, koliko bi Magjari htjeli i pod onu cienu, koju bi budimpeštanski veliki špekulanti za dobro našli.

Magjari već danas drže naše sveukupne državne dohodke pod škarama.

Makar mi sutra našli najbogatije naslage zlata u kojoj našoj planini; makar se naše stočarstvo i konjogojstvo bog zna kako diglo; makar se naši porezi podigli na dvostruko; makar bi nas patrilo i po nepravednom nagodbenom ključu godimice milijuni više, nego što danas imamo: naš se dohodak ne bi mogao povisiti za više od 400.000 kruna godimice. Jest, drže nas pod škarama, da se od grmlja ne bi razvilo stablo. Kao što je ciela naša domovina ovako skučena, tako bi mogli skučiti i svakoga pojedinca, kad bi imali svoje carinarsko područje.

Da podpadnemo pod magjarsko carinarsko područje mogli bi nas Magjari odsuditi na pauperizam, na siromaštvo, kadgod bi htjeli, kao što su odsudili bili na deficite našu zemlju, kad im se je htjelo.

Glede prevažnih ovih pitanja sad se drže u Beču i Budimu konferencije ministara i ministarskih izaslanika. Tu su odjelni predstojnik Berniczky, tu magjarski državni tajnici Popovics, Szterenyi, Mezöffy. Oni viećaju s austrijskim članovima ministarstva. A Hrvati?

Gdje je Hrvatska?

Sjajan je primjer tomu, što magjarsko ministarstvo drži do nagodbe od 1868., da kod svih tih razprava ne sudjeljuje niti hrvatski ministar, niti ma i jedan izaslanik hrvatske zemaljske vlade, prem § 4. toga nagodbenoga zakona naročito kaže: da će se u buduće temeljni zakoni i *nagodbe,* koje se odnose na odnošaj „zemalja krune sv. Stjepana" i Austrije samo *zakonitim sudjelovanjem* kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije stvarati moći. Nije dosta, da će kod formalnih razprava u saboru sjediti naših četrdeset niemih zastupnika, nego bi kod tih stručnjačkih razprava, gdje se odlučuje o životnim pitanjima našega gospodarstva i našega cielog trgovačkog i obrtničkog života, trebao sudjelovati barem dr. Ivo Mallin. On bi kao vrstan stručnjak sasvim sigurno mogao vrlo mnogo pitanja razbistriti i upozoriti na mnoge potrebe naše domovine, koje magjarskome ministarstvu i njegovim izaslanicima i ne mogu biti poznate, jer se tu radi o stvarima, koje spadaju i po istoj nagodbi u autonomni djelokrug hrvatske vlade.

Nama je s našega stanovišta vrlo drago, kad magjarski ministri ignoriraju nagodbeni zakon; znat ćemo se tom dobrom sgodom poslužiti. Mi dakle ne jadikujemo radi toga, nego to samo konstatiramo.

Tko dakle zastupa Hrvatsku kod tih pregovora Austrije s Magjarima? — Ministar predsjednik dr. Weckerle. Isti onaj Weckerle, koji je bivši prvi put ministrom predsjednikom tvrdio, da osim magjarskoga „erara" nema drugoga, da su dakle svi naši zemaljski fondovi svojina magjarskoga erara.

Tkogod nas zastupao kod sadašnjih pregovora Magjarske s Austrijom, morao bi već kod te sgode naglasiti, da su naši interesi povriedjeni samim načelom, da se današnje austro-ugarsko nagodbeno stanje pretvori u Austro-ugarski *savez.* Svaki zastupnik Hrvatske morao bi tražiti: da se za taj slučaj izhodi privola Austrije i za posebni Hrvatsko-austrijski savez analogno ugarsko-austrijskome.

Ako bi se sada bez nas a o nama definitivno uredili odnošaji s Austrijom, onda bi ne samo za stalni niz godina, nego na dugo zapečatili našu sudbinu. Taj se pečat ne bi dao prelomiti, van sasvim izvanrednim sredstvima, te izvanrednim načinom.

Proveli smo glede toga uspješnu polemiku s našim mladjahnim političarima, koji zastupaju danas u Hrvatskoj magjarske interese većom vatrom, nego li je to do sada ijedna stranka činila. Ušutkali smo ih. U toj polemici nam se gospoda rugala, da se bez potrebe toliko uzrujavamo radi „ono nekoliko volova", što se u Austriju izvoze. Mi smo se tada trudili, da nadjemo statističkih podataka o tom izvozu, ali ih nismo dobiti mogli ni od našega statističkoga ureda ni od trgovačke komore. Sad imademo glede naše gospodarske produkcije bar za neke struke točnih podataka. Kamo se izvozi, to nije izrečeno; ali se može priličnom sigurnosti uztvrditi, da gotovo sve izvozimo ili preko Magjarske ili ravno u Austriju, dok nam je prodja u samu Magjarsku ograničena što konkurencijom, što veterinarskim i drugim zabranama, kojim vlada magjarska regulira uvoz od nas prema svojim potrebama. Vidjeli smo na pojedinim pojavama kako stojimo, ali su nas ipak iznenadili statistički podatci, što ih je banski savjetnik dr. Malin iznio kod otvorenja izložbe stoke i konja. Ni najjači optimista ne bi se usudio bio pomisliti, da tako dobro stojimo.

Naš izvoz konja, marve, svinja, ovaca i koza vriedio je

godine 1896.	K 13,493.610
a godine 1905.	K 63,285.000
ponarasao je dakle za	K 49,792.290

to jest za **369** postotaka.

Imenice navodimo izvoz marve, da se vidi, što za naše narodno gospodarstvo znamenuje ono „nekoliko volova".

Naš izvoz rogate marve vriedio je godine 1896. . . .	K 6,735.570
a godine 1906.	K 41,434.438
ponarasao je dakle za	K 34,699.868

to jest za **515** postotaka.

Tako je evo uznapredovala Hrvatska i Slavonija u ovo kratko razdoblje od desetak godina na jednom polju uprave, *gdje je mogla razmjerno samostalno raditi.*

Neka si svatko odgovori na pitanje, bi li se grane gospodarstva u našoj zemlji ovako razvile bile, kad bi ti poslovi bili „zajednički?"

Taj odgovor nije težak. Valja samo pogledati gospodarstveni *obrt* na sadašnjoj izložbi u Zagrebu. Poluslužbeni njemački list spominje, da je izloženo mnogo gospodarskih strojeva, ali da su sve tudji, da u Hrvatskoj i i Slavoniji ima tek *šestdeset* tvornica pa veli, da je to *sramotno* mali broj. Istina je; samo što sramota nije naša. Uzrok tomu, što se u nas ne može razvijati obrt i trgovina u tomu ie, što nismo i tu bar onoliko autonomni koliko u gospodarstvu. „Zajedničko", u istinu pako *magjarsko* ministarstvo

brine se poglavito, da ne kažemo izključivo, samo za magjarske obrtne probitke. Zato u nas obrt ne može procvasti.

Isti list spominje, da u Würtenbergu ima velikih industrijâ gospodarskoga orudja i strojeva. U samom Heilbronu da ima takova jedna tvornica, u kojoj radi 2000 radnika, u cieloj kraljevini pako ima bezbroj i drugih tvornica.

Naravno. Würtenberg je neodvisna država, član jake njemačke federacije, a mi živimo još u zagrljaju magjarskoga centralizma. Kad tko kod nas utemelji tvornicu, izvrgnut je množtvu neprilika, dok se u Magjarskoj svemu i svakomu ide svojski na ruku.

Krasni napredak u jednoj grani naše autonomne uprave a zastoj na polju „zajedničke", najbolje iztiče posljedice našega državopravnog odnošaja.

Sjedinjene hrvatske zemlje procvale bi na svakom polju uprave kad bi neodvisne bile; naša bi Hrvatska mogla postati napredna i bogata kao Belgija.

Posebno magjarsko carinarsko područje, što ga sada nastoje izvojštiti u Beču, bilo bi samrtno uže položeno nama oko vrata.

Silno se zanimaju za taktiku naše stranke i bulazne o nekakovom tajnom planu i komisarijatu. Nijedan šahista, nijedan vojskovodja ne zna unapred, kakova će mu biti taktika, tek je na čisto o strategičnoj osnovi. Taktični postupak odvisi o protivniku i o njegovim činima. Najgora je dakako taktika skrstiti ruke pa budjiti preda se.

Evo u ovom slučaju, gdje nam prieti najveća pogibelj za naše blagostanje, bilo bi potrebno da sad, kad se razprave vode, glasno i jasno označimo naše stanovište. Što će se sada uglaviti, to će se gotovo nepromienjeno primiti, jer su izaslanici magjarskoga sabora pouzdanici većine sabora. Da naši delegati i glasuju protiv tih predloga, nadglasali bi ih Magjari.

Zato bi trebalo sad u cieloj zemlji držati velike impozantne pučke skupštine i protestirati protiv toga, da pripadnemo pod magjarski carinarski pojas. U saboru bi cio sabor trebao protestirati te pozvati budimpeštanske delegate, da i oni u Budimpešti ulože protest i da proglase neobvezatnima za Hrvatsku-Slavoniju-Dalmaciju zaključke, koji su bez našega sudjelovanja ugovoreni.

Ne bi li se pako hrvatski delegati htjeli pokoriti, pa bi mučke pristali na našu gospodarstvenu smrt, onda bi hrvatski sabor tim delegatima morao izreći svoje negodovanje i nepovjerenje.

Ne treba se bojati, da bi zato razpustili hrvatski sabor pa imenovali komisara; protivno: u tom bi životnom pitanju vrlo vjerojatno hrvatski sabor uspio.

U ovom slučaju evo bi ova taktika bila najbolja; u drugom slučaju bit će dakako drugačija nuždna.

Na posao dakle. Kasno je, ali još nije baš prekasno.

DR. ISO KRŠNJAVI

*

UMJETNO CVIEĆE
(MILAN BEGOVIĆ: GOSPODJA WALEWSKA)

I.

Begović ima svojom otmjenom lirikom zasebno mjesto u hrvatskoj knjizi. Okušao se u dramatici ponajviše sitnijim stvarcama, koje se ugodno čitaju, jer su fino, višeputa kapricijozno izradjene, ali nisu nikad presizale okvira dialogiziranih „Stimmung" — slika. Jer Begović je slikar, dekorativni milieu — slikar s talijanskom erudicijom. Svojim verzom znade uljuljati i uho i dušu u posebnu dispoziciju, u kojoj uživate kao n. pr. iza desertnog jela, pića ili uz fine smotke; dispozicija, koja vas zabavlja i kod koje ne mislite na kritiku.

S Walewskom je htio dati Begović podpunu dramu. Begović takovu dramu, ako je htio ostati sebi vjeran — a to je i ostao —, nije mogao dati. Jednostavno zâ to, jer se drama ne piše, ne obradjuje, ne načičkava, već mora kao drama u duši i niknuti. U najboljem slučaju uz revno nastojanje može to izići gluma ili pozorištna igra — to i jest zapravo Walewska — ali drama nikada. Dogodilo se i Begoviću ono, što i onomu glazbeniku, koji je izvrstno kumponirao popievke, a poslie se dao na pisanje opera, ali tako da je najprije izhitrio melodije, a onda istom instrumentirao prema stvorenim arijama. Ne, operni i dramatski konflikti moraju najprije sinuti i odigrati se u duši, pa kao što glazbenik mora u uhu čuti već kod prve pojave svoga opernog sujeta bar glavne instrumente, tako i pravi dramatski pisac osjeća već kod prvih klica svoje drame svu onu lomljavu konflikta, koji čine dramu dramom. I Begović je tako našao u historiji Napoleonovih ljubavi jednu melodiju, razdielio ju u pet čina i svaki čin obradio. To već dandanas nije umjeće, ni dar, već vještina, koja se uz dobru volju i marljivost može naučiti kao što n. pr. vožnja na biciklu. Pročita se naprosto ili gleda nekoliko dobrih — tehnički dobrih — drama, razdiele se prizori odrede lica po dobi i karakteru i stvar je nakon nekoliko vremena gotova. Dobro je dakako, ako je čovjek još uz to i dobar pjesnik — kao što Begović — pa se udese još i stihovi, koji imaju svakako nešto za se; bar na čas na ime omame čitatelje ili slušatelja i vanjski je uspjeh siguran.

No ovake su drame mrtve. Mrtve su za to, jer scene i onaj unapried složeni uacrt zapovieda licima, kako će i što će govoriti, a imalo bi biti obrnuto: lica moraju stvarati prizore. Lica moraju živjeti, sva uobće zamisao prave drame mora kao neki organizem funkcionirati u duši čovjekovoj, pa već prema tomu — koliko je u njega životne snage razbacivati po miloj volji prizore, pa i činove ako treba. Što više, drama mora tresti kao kakav elemenat i samim čovjekom, koji onda čeka, dok se ona smiri i oblikuje. Tad istom čovjek sjedne i piše stvorivši samo u glavnom razpored.

Dogodi se pače, dok još piše, da mu se drama opire i traži druge svoje izlaze, a i sad joj se valja pokoriti i udešavati pisanje po njoj. U kratko: njezina se organičnost mora sačuvati, a ako se što obradjuje na njoj, to su tek tehnička dotjerivanja, razsiecanje, koncentriranje itd. Ovakova je drama živa, od umjetničke je vrijednosti, a i od — uspjeha, ne efemernog već trajnog, koji urezuje dublje tragove u duši drugih ljudi, pa se dulje vremena osjeća.

Begovićeva Gospodja Walewska ne može ostaviti u nama trag žive drame, već napravljene glume, koja tek uz pozorištne lampe žive, ali i s njima umire. Walewska je uza svu svoju bogatu napravu i uz neka pjesnička mjesta mrtva drama. Umjetno cvieće!

II.

O tom se uvjerite, ako ju prvi put pročitate. To je u ostalom vrlo lako vidjeti. Do četvrtog čina nema uobće ni jednoga dramatskog momenta. Kod prvog čina ne bi to nitko ni zamjerio, jer taj mora biti t. zv. ekspozicija (premda n. pr. Ibsen već i ekspoziciju preinačio davši joj drugotno mjesto i protegnuvši je u više činova) — ali ni drugi ni treći čin nemaju u sebi ništa dramatsko. To su samo dva koraka u radnji, a drugo ništa. U drugomu se naime činu. saznaje da je Walevska predala Napoleonu kitu cvieća kod dočeka, a završuje se, kako s njom Napoleon pleše.

Treći je čim izpunjen s tim, kako Napoleon listovima i porukama mami Walewsku k sebi, ona se napokon odluči da ide. Inače su oba čina izpunjena nuzgrednim, nebitnim radnjama, — zapravo praznim šuštanjem, koje ne smeta, pače ugodno škaklja čovjeka, ali drama sama ostaje na onoj jednoj crti, na melodiji, kojoj je pratnja naknadno složena. Čovjek se zapravo mora diviti Begoviću, kako je i čim je velike okvire dvaju činova izpunio a da je tako malo rekao.

Prvi bi pravi dramatski momenat imao biti u četvrtom činu, i to u drugom dielu. Begović je naime po uzoru Sardouovu načinio ovdje dva diela: Napoleon kao vojskovodja i Napoleon kao ljubavnik. Taj tête-à-tête Napoleona s Walewskom bio je kritičan za Begovića; tu je trebao da pokaže, je li u njega toliko dramatskog talenta, da bude dorastao ovoj sceni. S tim

ćemo se mjestom kao najodsudnijim pozabaviti analizujući ga sasvim objektivno po tragu pjesnikovu.

Walewska je ušla u Napoleonove odaje u Varšavi, Doveo ju je rodjeni brat, a dočekala madame Vauban, zapravo svodilja. U predsoblju još hoće da se povrati — strah ju je! —, ali Roman i gdja Vauban ju ipak uvedu. Walewska je sjela uza sto, sa šeširom i mantelom: „Moj Bože!“ Roman ostavi Walewsku uza sve njezino opiranje, a madame Vauban hoće da digne Walewskoj mantel, ali ona se otresa na nju. „Pustite!“ Kad joj gdja Vauban veli, da se to ne smije, odvraća Walewska: „Il 'vako ili — idem“. Kad ju gdja Vauban hoće da udobrovolji s tim, što joj veli, kako je ona učinila za svoj narod, što ne bi nijedna žena —, veli Walewska. „Da! Ni jedna! I ne bi. Samo ja! Ja — samo. Fuj! Ah grozno, grozno!“, i tjera od sebe gdju Vauban i Rustama. „Moj Bože! Sama! Gdje sam? Jaoh!“ i zaplače. Pauza.

Ulazi Napoleon. Ne zna, jeli njezino jecanje strah ili radost. Govori joj, da ne će suze, već posmieh i da joj vidi oči. Skine joj šešir, pa hoće i mantel, ali ona ne da. „Oho! Valjda ne ćete baš odmah pobjeć. Vi morate ostat. Govorit ćemo dugo . . . dugo . . .“ govori joj, kako za nju ima mnogo nekazanih rieči. „I sad ste moja, ja vas više ne dam! . . . Vaš stari suprug.“ Walewska se trgne, poleti k vratima i hoće van. Napoleon poleti k njoj, da ju sustavi. *Walewska*: Podlo prevarena. — *Napoleon*: Kako! Umirite se . . . ništa vam ne činim. Ne govorim vam ništa. — *Walewska*: Hoću kući . . . otvorite mi . . . zovnite mi brata . . . — *Napoleon*: Al ostanite . . . molim, Marijo! P a š t o s t e d o š l i? — *Walewska*: Vi me vriedjate! — *Napoleon* vodi je causeusi i govori joj vrlo blago: Al kako? Bože moj! Ah! . . . Sjedite . . . O g r t a č d o l j e! *Walewska* sjeda i ne da mantela: Ne, ne. Pustite me. Ne mogu više. Grozno! Sire — ja sam nedostojna, bezstidna griešnica — i govori, kako će biti prezrena, klonuvši licem na ruke. Napoleon ju uvjerava, da o tom nitko ne zna, pa napokon ako i sazna, nije to nikakav grieh. Kad ga Walewska pita, šta mu je ona, nudi joj on prijateljstvo. U tom času traži Walewska oslobodjenje Poljske; Napoleon joj obećaje, a kao zalog tome otvara pred njom omot sa — šalovima, što je perzijski vladar poslao carici. — *Napoleon*: Liepi su! Š t o n e? — *Walewska*: Da — krasni! — *Napoleon*: Izberite jedan. — *Walewska* ukorom: Al, veličanstvo! — *Napoleon*: Što je? — *Walewska*: Caričini! — *Napoleon*: Ah, ona ima mnogo. Izberite! Na primjer ovaj žuti . . . — *Walewska*: Ne, ne . . . ne ću! — *Napoleon*: Il radje ovaj. — *Walewska*: Ne ću nikakov — ne, Sire. — *Napoleon*: Za što? — *Walewska*: Vi ne smjete dat . . . Ja ne smjem primit. — *Napoleon:* Ludost, Marijo! Ja hoću barem ovaj zeleni . . . il ovaj . . (Omota joj šal oko ramena — pa odmota). Ne, ne, radje ovaj plavi. (Ista gesta). Ah krasno. — *Walewska:* B a š m e s i l i t e n a g r i e h. — *Napoleon:* I nek vas uviek ovaj resi šal, u pohode kad k meni dodjete. — *Walewska:* Ah, bogzna kada više! — *Nepoleon:* Samo još jedan put. — *Walewska:* M o ž d a . . . — *Napoleon:* Sutra? — *Walewska:* (s malo popustljivosti i

koketerije): Veličanstvo, kad izpunite vaše obećanje. — *Napoleon:* I prije prije . . .

Sad Napoleon govori Walewskoj nekoliko liepih rieči uhvati je za podbradak i digne nježno glavu. Ona se razblažuje, on joj približuje lice — no ona se opet presjeti i hoće otići. — *Napoleon:* Tako brzo? Još malo . . . — *Walewska:* Muž me čeka. — Sad ju Napoleon pita, je li pošla dragovoljna za muža, o kom Walevska kao i o njegovoj dobroti s počitanjem govori. No Napoleon nastavlja sve to žarče govoriti o ljubavi koja i njega pobjeditelja savladavala, uzima joj ruke i cjeliva a kad ih ona susteže, moli je Napoleon, neka mu se smiluje, jer on je zapravo velik nesretnik, pa moli od nje, govoreći joj već „ti“, samo jednu rieč: Govori! — *Walewska:* Ne znam, ja vas ne razumijem! — *Napoleon* jače: Govori! — *Walewska:* Bože! Napoleon je nuka, neka zaboravi na sve, pa hoće da je poljubi, ali Walewska se odmakne: Šta radite? — *Napoleon:* Al hoću, hoću tvoja usta. Čuj . . . — *Walewska* (odlučno): Ne dirajte me . . . Pustite me! — *Napoleon* (umiri se i hladno): Ah Poljakinja si! — To se vidi . . . Pa sjedi — ne ću više.

Sad ga Walewska pita, što misli o Poljacima, i tu joj je opet prilika, da od Napoleona traži sreću svoga roda. Ona je i kleknula preda nj. On ju diže jer je samo čovjek i hoće ljubit, — zove ju k sebi i prislanja njezinu glavu na svoja prsa. Pauza. — *Napoleon*: Je l' ti ovdje liepo! — *Walewska* (ganuta): Ah, kako srce bije! — Poslie se trgne: Što radim, Bože! — Kad ju Napoleon ne pušta i hoće da ju poljubi, otimlje se Walewska: Al pustite me! Pusite me! — *Napoleon:* Moram poljubit tvoja usta. — *Walewska* (digne se i odalji): Nikad! — *Napoleon* (za njom). Hoću. Walewska traži da joj otvori vrata, a kad on ne će, već kaže; ja hoću da me ljubiš, odvraća Walewska, da na zapovijed „nit kamen zbori — niti srce ljubi“. Sad se prihvaća Napoleon zadnjega sredstva: ako ga ona ne će, onda će poljskog naroda nestati sa zemlje kao što sata, što ga on u ruci drži. Tu baca Napoleon sat na zemlju. Walewska se prestraši i traži milost. — *Napoleon:* Ja hoću tvoju ljubav. — *Walewska:* (bez glasa) Sve . . . sve . . . sve! Sad Napoleon uz ponovno obećanje i zakletvu, da će dati slobodu Poljskoj dobiva prvi cjelov, no pomuti ga buka i provala Kazimira, koji je u Valewsku sanjarski zaljubljen.

Kako je taj „veliki“ prizor neprirodan, neiskren i — smiešan! Očito se vidi, da je pravljen, jer je neprirodno izlomljen a bez svake psihologije. U njem su komadi Walewskine molbe za Poljsku i predobivanja Napoleonova. A to je predobivanje upravo banalno. Ovako najobičniji bogati filistar predobiva svoju sobaricu, koja se u zadnjim trzajima nevinosti brani. Ovako sili na grieh gospodski sin neizkusnu pralju, za kojom je zatvorio vrata. Gledati je to — govoreći bez ikake pruderije — upravo odvratno. Već to je odvratno, što toliki ljudi — medju njima i rodjeni joj brat Roman — svode Walewsku k Napoleonu i što ju Napoleon kuša predobiti darovima kao najprostiju žensku.

Sardou je načinio od slična prizora u Madame sans gêne veseo i dražestan têt-a-tête. Maeterlinck je pak takodjer u sličnom prizoru u Monni Vanni — na koju po vanjštini, ali samo po vanjštini, tako jako podsjeća Begovićeva gluma — stvorio veličajno svanuće prave ljubavi s moćnom perspektivom ne samo u prošlost već i u budućnost; taj je dijalog pun duboke psihologije i one fine, tajne filozofije budućega života. Begović, u očitoj neprilici, komu da se prisloni, Sardouu ili Maeterlincku, pošao je srednjim, svojim tobože putem ali tako bezživotno i bezkrvno, da čovjek ni na čas ne može pomisliti, e su to ljudi. Uzalud stihovi, uzalud ljeporječje, uzalud umjetno cvijeće — kad su to marionete, smiešne i mrtve.

III.

Preostaje ješ peti čin. Taj je svakako najbolji, jer je udario u pravu žicu — koja bi zapravo morala biti središtem drami — u tragiku starca Anastazija Walewskoga. Vidi se, da je Begović od Sardoua, s kojim so borio u sva četiri čina, pao u krilo dubljemu autoru, Maeterlincku. Walewska ostavlja muža, kao što Monna Vanna svoga (koji — nota bene — nije star!) i odlazi k Napoleonu. Dok je ovaj odlazak kod Monne Vanne snažno motiviran ljubavlju Prinzivalli-jevom i psihologijski u tančine razumljiv, kod Walewske je posve nejasan. Ljubi li ona Napoleona? Jeli sloboda njezine otačbine — koja joj je toliko na usnama – zajamčena bila onim susretom s Napoleonom bez obzira na to, da historija protivno kaže? Šta je zapravo u njezino duši? Može li se ljubiti i otačb na i ovakova dva čovjeka? Kako je ovaj pravi kaos u duši njezinoj riešio Begović?

Evo, kako ga je kušao riešiti:

Walewska u istom zadnjem prizoru na jednom mjestu uvjerava muža o svojoj vječnoj ljubavi spram njega riečima: „A duša, ova duša, samo ti na koju imaš vlast i moć — ta duša uza te će bit će vječna, djevičanska. — Za dragocjen odkup ja moram dati svoje tielo . . .", a na drugom opet mjestu u istom prizoru s mužem veli za Napoleona: „Ah, bio je liep u onom času veličajne srčbe i bezgranične volje. Kao Bog. Sva moć i snaga vječne ljubavi izbijala iz plamne zjenice . . . I tko bi mu odolit mogao? Ja idem. Sutra bit ću robkinja njegove volje . . ." Begović je naprosto svoju junakinju razpolovio: dušu ostavlja starcu Walewskomu, sasvim komotno i uz sumnjivi smiešak gledalaca, — a tielo daje Napoleonu, dakako za slobodu otačbine, u koju ne možemo ni iz glume ni iz historije vjerovati. Ovako je sva neprirodnost glume doživjela zasluženi „krah", ovako se kazni neiskrenost i afektacija. Uzalud sva parfumirana naprava, uzalud dekorativnost uzalud lažni artizam, uzalud — umjetno cvieće, kad sama stvar „mole ruit sua . . ."

IV.

A od četvrtoga i petoga čina imao se zapravo načiniti početak drami prema Napoleonovim kronikama, iz kojih izbija, kako je tu ženu Napoleon u istinu ljubio, kako ga je ona svojom zasebnom ljubavlju upravo zaniela, pratila ga poslie u Paris i drugamo, imala s njim i sina. Da je Begović ovdje zagrabio, mogao bi bio stvoriti interesantnu dramu dušâ, a ovako je posve mekanični sačinio anemičnu glumu, koju drže na nekoj površini tek razbacane niti autorove lirike.

No Begović se zadovoljio već s tim, što je uhvatio odmah prvi dio XV. poglavlja Massonove knjige: „Napoleon et les femmes", a naslov mu je „Madame Walewska." Zapravo kad pročitate Gospodju Walewsku i ovo poglavlje, vidite, da Gospodja Walewska nije ništa drugo nego dramatizacija ovoga poglavlja, i to osobito prva četiri čina, u kojima ćete naći iste rieči, koje Napoleon govori u Massonovoj knjizi, prometnute u stihove. Pače i neke sitnice kao poredbe o Esteri, o Napoleonu-orlu presadjene su u „dramu" uz šuštaj ritma. U obće u čitavoj Walewskoj nemate jedne scene ili motiva, kod kojega biste imali osjećaj originalnosti. Sve je tako strašno izposudjeno, da vas spopada mjestimice tuga, a i srčba. Počinjate već sumnjati o originalnosti naše produktivne snage uobće.

Ali sve bi to čovjek nekako i oprostio, jer neke su kulturne tečevine obće dobro (a mnogo ide na račun, recimo, „reminiscencâ") — kad bi Begović dao nešto svoje, kad bi kazao, literarno kazao što sa svojom stvari. Na žalost on je samo sačinio hrvatsku družicu boljim francezkima: Sardouovoj „Madame sans gêne", Bertonovoj „Liepoj Marseljki" i drugim Napoleonskim dramama, izuzimljući dakako Rostandova „Orlića", Bahrovu „Jozefinu" i Shawa. A još kad bi bila hrvatska družica!

Jeli to svrha modernog hrvatskog dramatičara? Da li smijemo s ovakom stvari izlaziti pred strani sviet, a da ovaj ne dobije krivu misao o našoj literaturi, da je naprosto literatura parafraze?

Begović nam se trudio pokazati, kako je proučio milieu onoga doba, koliko je knjiga pročitao i t. d., kao da je svrha drami, da ilustrira povjest. Ne, drama je prvo, a historija drugo (izuzevši dakako patriotske ili inače tendencijozne drame). Dramska misao ili konflikt potraži, ako je potrebno, tek kostime u historiji, tek neke podesne dogadjaje, koje onda mienja i oblikuje prema sebi. Onda izlaze na pozornicu ljudi a ne historijske sjene. To je već pokazao Shaekspeare, a upravo je izazovno to učinio Maeterlinck baš u Monni Vanni. Publiku ne zanima sudbina Pize ili kojega naroda, koliko sudbina lica, koja se donose. Maeterlinck je istina privezao sudbinu Pize uz pohod Monne Vanne Prinzivalli-u, kao što i Begović Poljsku uz čast Walewske, ali je taj momenat potisnuo kasnije u pozadinu, dok ga je Begović ostavio, pa na kraju nije znao, što bi s njim počeo. Upleo mu se u ljubav Walewskinu, pa mi nismo na čistu o odnosu ljubavi njene k Napoleonu i one k otačbini. To mu se je tu osvetilo samo od sebe.

V.

Preostajala bi još naprava Gospodje Walewske. Prije svega opažate na prvi mah, da se Begović služi posve starom vanjskom tehnikom, a ipak bi htio imati aspiracije modernoga dramatičara. Njegova lica govore „potiho“ i „za se“, što je već davno zabačeno, pa se trpi jedino još u lakrdijama ili operetama. No to još nije ništa prema onoj „tehnici“, što ju ima Begović, kad mu je na pozornici mnogo ljudi. On to jednostavno vrlo komotno podieli u grupe, pa jedna govori, a druga gestikulira, i obratno! Tako na koncu prvoga čina Murat govori nešto lijevo sprieda sa svojom grupom, a onda „nastavljaju niemo razgovor“ (kako je označeno u tekstu), a Lagrange otraga govori s Anom glasno, onda opet tiho, da ovi napried mogu početi i t. d. Kakav je to realizam na pozornici?

Drugi čin je gotovo sav takav. U njemu su pretežito sami šablonski komplimenti, čas „niemi“, čas glasni. Dobro još dok su komplimenti, to se još nekako i podnese; ali u istom činu dojuri sasvim napried Kazimir Walewskoj, stane pred Walewsku i biesno gestikulira čekajući, dok jedna grupa svrši, da se može onda glasno okositi na Walewsku. Ima toga i u ostalim činovima. Lica dolaze, kad ih autor zatreba. Kad ih ne treba, pošalje ih n. pr., da — razgledavaju dvorac (I. čin). Ana dvaputa zateče Kazimira i Walewsku u intimnom prizoru, drugi put pače dodje upravo na cjelov — kao u opereti. Kazimir provali u Napoleonov dvor, opet baš na cjelov i t. d.; no to su sitnice.

Karakterizacija glavnih lica nije dublje a ni dosljedno provedena. Iztaknuto je već, kako su težnje Walewske nejasne, a k tomu se ni njezino „ženstvo“ nikako ne razabira. U početku se prvoga čina vidi kao ozbiljna i zrela ženska, i k tomu stalna u svom ponosu, a nèmalo zatim u prizoru s Anastazom sasvim ga naivno pita: „Car voli žene?“ Anastaz ga uzporedjuje sa Zevsom. *Walewska*: Tako? *Walewski*: Da. — Pauza, Na početku je trećega čina u nje liepa tuga, a malo je zatim neprirodna i larmoyantna, dok napokon ne postaje teatralna, kad se baca pred kip Bogorodičin. U prizoru s Napoleonom pokazano je gore, kako je i naivna i neprirodna; u petom činu hoće na jednom da bude velika, što bi se i razumjelo, da je ona s Napoleonom doživjela kakav veliki preokret u duši n. pr. kao Monna Vanna u šatoru Prinzivalli-jevu, ali ovako to govori iz nje sam autor, komu je to psihologijski neodredjeno lice bilo vječito na nepriliku, jer je osjećao, da ju mora imati na pozornici, a nije znao mnogo puta, što bi s njom. — Napoleon je prikazan u indiferentnim scenama sasvim prema historiji i prema francezkim autorima, ali u prizorima ljubavnim ne može se pravo prosuditi, ljubi li on u istinu Walewsku (kako se to iz Massona vidi) ili ju samo želi posjedovati; a baš ova bi strana bila najinteresantnija. Jedini je konzekventan stari Anastaz, baš pravi Poljak u toj glumi, i ako je malo čudno, da neke stvari o svojoj ženi naknadno doznaje. On je zapravo imao da bude glavni junak i središte drami, samo mu je trebalo skinuti

s vrata bar desetak i više godina, jer 70 godina i 18 (u Walewske) malo je odviše gorko. — Ostali su karakteri više manje šablonski, to jest samo izvana karakterizovani, dok im se u dušu ne može zaviriti; Kazimir je sanjar, a Ana simpatična kevica, Roman cinik, Poniatowski slavohlepan, gospodje Vauban i Lavalette što metrese što svodilje, don Borgheze je Falstaff u malom a kneza Lubomirskoga možete naći u Madame sans gêne (mislim, da se tamo zove Fouché); glavno je, da je šaroliko.

Ovdje ne mogu mimoići neke afektirane opise Begovićevih lica u tekstu, kojima hoće da zasjeni čitatelje. Kod opisa Walewske stoji tamo: „U posmiehu trepti svjetlost i vedrina. Nekakav (!) tihi patos puni njezine rieči, koje većinom izgovara mirno, bez gesta.“ Za Kazimira veli: „Oko, apanovano nekom (!) blagom melankolijom, odaje dušu čuvstvenu i toplu.“ Ana na jednom mjestu govori „kevičkim nenavidnim tonom, pa makar i na boli (?) onih, koji su okusili iz čaše života“. Za Jablonowsku dodaje naivnu oznaku „vješta mitologiji“. Afektacija ovakih opisa, u kojima Begović loše imitira Vojnovića, prelazi u smiešnost kod Napoleona, kad se prvi put javi. Tu stoji od rieči do rieči napisano ovo: „U taj par njegova se božanska pojava opet počovječi. Opet se upute strasti, prkosi, taštine svojim smjerom. Opet vidimo, kako svako pojedino lice hoće da iztakne svoj nevidljivi *ja* . . .“ Tko ovo kaćiperstvo može pročitati bez smieška? — Ili: taj isti Napoleon-Bog na početku četvrtoga čina „napiše energičnim potezom svoj plameni N., oko koga pero zadrievši se u papir, prsnu crvenilom kao neku aureolu . . .“ Tko se hoće amizirati ovim Begovićevim specijalitetom, neka n. pr. pročita opis dvorane u drugom činu, a onda opise lica na plesu: „Zaobljene linije punih ramena i talasni uzdasi provokantnih prsiju izviru iz dekoltovanih toaleta ženskinja nakićenih čipkama, vezenih srebrom i zlatom, orošenih opojnim parfemima. Obilje dragog kamenja lašti se i prelieva u tisuće boja prama bezbroju svjetiljaka; tu krvari rubin i karneol, tamo se modri safir i lapislazuli, a ovdje se opet mutno sjaju mliečne perle. Ko čitavo zviezdje gore u elegantnim coiffure-ama briljantni diademi, Taština izpraznost, ambicija — želja izticanja, naslade i zabave gone tu gomilu čeljadi (!), u kojoj se natječe osjećaj s osjećajem, ime s imenom“, a završuje se taj opis: „Neopisiv (!) animo svc do konca čina. Gradaciona veličajnost i svečanost pune (!) večer.“ Spada li i ovo u artizam?

Ostaju napokon verzi, što šušte i zvone, a sjećaju na autora Knjige Boccadoro. To su jambi — deseterci i jedanaesterci u dobroj izmjeni. Šteta, što su mnogi, vrlo mnogi sasvim nepravilni i opori (tako n. pr. već prvi stih). Šteta je i to, što su naparfumirani tudjim mirisima, pa malo gdje osjećate Begovića. Možda tamo u, za mene najljepšem, prizoru trećega čina izmedju Kazimira i Walewske, kao i na koncu, kad Walewska ostavlja svoju kuću. „Ne zaboravite pokriti crnim velom moju sliku. Ta to je stari običaj u kućam, gdje se nedostojni brišu iz uspomene . . .“ Tu su me prošli prvi srsi prave iluzije. Na žalost to je baš tik pred časom, kad će pasti zavjesa petoga čina.

VI.

No vrieme je, da završim. Hotice sam se odulje zabavio gospodjom Walewskom, da konstatiram fakat, koji je naša dnevna kritika posve ili djelomično mimoišla bilo zavarana reklamom, bilo iz kurtoazije, bilo iz samilosti spram liričara Begovića, bilo iz česa drugoga. A taj je fakat, da je Begović uzeo strani sujet, obradio ga po stranim uzorima, ne dao mu gotovo ništa od našega narodnoga a ni od svoga individualiteta, — konačno ni literarno ni umjetnički ne kazao ništa. Ovo je, držim, trebalo konstatirati, pošto Begović kani s ovom svojom stvari izaći pred Poljake, a i eventualno pred Francuze; trebalo je konstatirati, da se smiešak ovih ljudi nad Gospodjom Walewskom ne protegne i na nas. Usudjujem se pače u tom smislu dati ovomu svom osvrtu i značaj prosvjeda, pa makar eventualno navukao na se i objedu ljubomora ili „hrvatskoga jala". Kad već izlazimo van, izidjimo s nečim svojim. Ne izlazimo kao učenici ili loši imitatori, već kao čitavi, svoji ljudi.

DR. MILAN OGRIZOVIĆ

IZLOŽBA HRVATSKOGA DRUŽTVA UMJETNOSTI

Ova je sadašnja izložba kao slučajno nastala. Naši su umjetnici ponajbolje svoje stvari poslali na izložbu u Sofiju, da tamo dokumentiraju slogu s južnim Slavenima; a odputovali su onamo, da dokumentiraju slogu medju sobom.

Na našoj izložbi izbijaju protivštine naših umjetnika u tom, što Frangeš baš ništa nije izložio. Mi to žalimo. On je mogao izložiti liepi svoj relief za Strossmayerovu plaketu i još nekoje manje radnje, pa bi bio vrlo dostojno zastupan.

Ne možemo odobriti način kritike u bugarskim novinama, koje uzveličavaju Meštrovića na trošak Frangešov.

Umjetnici su dio narodnoga blaga. Čim ih imademo više, tim bolje za nas, tim nam je veća dika. Što se oni medju sobom kad i kad malo kolju — ta ljudi su — to se ne tiče nas drugih. Ako oni jedan drugoga omalovažuju, to neka ostane medju njima to su oblici nervozne umjetničke konkurencije. Mi im ne smijemo u tomu pomagati, nego se moramo veseliti, da imademo i Frangeša i Valdeca i Meštrovića. Svaki je vrstan prema svojemu individualitetu.

Drago mi je, što je *Valdec* izložio nekoliko portreta. Medju njima je najbolji Mazurin. Valdec ga je ofarbao zeleno; možda na želju samoga Mazure, da tim obilježi njegovo sadašnje premagjaronsko mišljenje. Na jednom mjestu izbija još i žuta boja; valjda je taj portret od one crnožute Mazurine plazme, o kojoj je govorio, kad je mislio, da se u monarkiji lomi dualizam.

Valdec karakteriše vrlo dobro i vjerno; on ne unosi u svoje portrete sebe, nego nastoji točno oponašati oblike, koje ima pred sobom.

Da zna slobodno i živo raditi, dokazao je lane portretom nekoga nadrikritičara; da zna veliko i monumentalno shvaćati, izvrstnim portretom pokojnoga kanonika Račkoga.

Strossmayerovi portreti iz mladjih godina nisu mu uspjeli.

*

Barunica Renée *Vranicany-Dobrinović* izložila je portret neke ljepotice, portret svoga ujaka baruna Ljudevita i mali kip djevojčice. Mlada barunica

učenica je bečke umjetničko-obrtne škole, u kojoj je nekoliko naših umjetnika položilo temelj svome umjeću. Vrlo je darovita i vješta, shvaća živo i zdravo, te prirodu oponaša bez afektacije. Tehnika joj je vezana jošte školskim zaptom. To u mlada umjetnika ne škodi; sloboda će doći praksom.

Gospodjica Lona *Zamboni* izložila je nekoliko učeničkih radnja. Ona je učenica na istoj bečkoj školi, ali kod drugoga učitelja, kojega dakako još oponaša. Mladi umjetnik iz početka gleda prirodu na očale svoga učitelja. Ako je nesamostalan talent, ostat će imitator dok je živ; ako je u istinu jak individualitet, naći će samoga sebe, pa će ići svojim putem.

*

Meštrović je i na ovoj izložbi dokazao, da je u istinu vrlo jak talenat, pače da ima u njega genialnosti. Motrimo u njegovim radnjama dvie faze njegova razvoja: „Timor dei" pokazuje još upliv Rodinov, a u dva reliefa, što je izložio, upliv posljednjih umjetničkih senzacija u Beču. Meštrović je jednim portretom u jubilarnoj izložbi u nama pobudio nadu, da će svojim vlastitim putem poći, neodvisan od svakoga utjecaja. Tim bi mu putem valjalo ići i dalje, ako hoće da bude krčitelj i oštro orisan umjetnički individualitet.

„Timor dei" je izraz vrlo pesimističnoga shvaćanja ljudske sudbine. Nesmiljena sudbina mrzka sve živo, mlado, staro, mužko i žensko, pa ipak se uzvine ljudska duša, da onu silu, koja ljudstvo tamani ljubi, da se puna nade u molitvi k njoj uzdiže.

To je misao, koju Meštrović izražava. Schopenhauerski pesimizam.

Taj pesimizam samo vidi smrt, a ne vidi radjanje i život. Protuslovi sam sebi, jer ipak naviešta bar vječni život ljudstva, a propast tek pojedinih individua.

Odkuda Meštroviću tako okrutno, pesimistično shvaćanje, to ne pitamo; tek moramo izreći, da je ta misao velikom snagom izražena. Meštrović modelira lahkoćom i sigurnim umiećem ljudska tjelesa, prikazuje u svakom licu i kretu čuvstva vrlo dobro. U kolosalnoj nozi izražena je energija i velika snaga.

S gledišta plastične ljepote ipak se može prigovoriti, da je ciela kompozicija nejasna u toku crta, više proračunana za slikovni učin, tako da bi čitava kompozicija bila mnogo sgodnija za bakropis, nego li za plastičnu grupu.

Druga umjetnina Meštrovićeva, izložena u istoj dvorani, prikazuje staroga guslača, kojega mladić vodi. Mislio sam, da je to Preradovićev „Djed i unuk", ali Meštrović je naziva „Pjesnik moga naroda". Tako od prilike. Nije moguće pročitati urezane premoderne hieroglife. Ako Meštrović ovoga slomljenoga starca smatra pjesnikom svoga naroda, onda tim sasvim sigurno misli na dekadentsko pjesničtvo. Srećom kraj starca guslača koraca mladić, koji valjda znamenuje bolju budućnost pjesničtva.

Meštrović dakako prikazuje obe figure gole. Njemu su odiela samo na portretima dozvoljena. U svojim kompozicijama prikazuje ljude najradije gole. Tako su često radili i stari Grci. Nu kad su Grci prikazivali golo tielo, onda su to činili radi ljepote. Tek su u doba propadanja umjetnostl u Aleksandriji počinjali prikazivati plastično i ružne oblike. Meštrović upravo uživa u tim ružnim oblicima. On svoga gadnog nagog starca stavlja sprieda, a mladića u pozadinu.

I tu se mora reći, da bi slikaru takovo shvaćanje prije dozvoljeno bilo, jer bi ružne oblike ljepotom boja i polusjena mogao ublažiti, dok nam ih kipar nudi sasvim priesne.

S tehničke strane mora se radnja pohvaliti; skroz je moderno radjena.

Meni se ne mili, to moram iskreno reći.

U samom izložbenom paviljonu izradio je Meštrović velik relief: „Zidanje Skadra“ prema narodnoj pjesmi. Göthe veli, da je to najbolja naša narodna pjesma.

Meštrović je za malo dana tu veliku radnju načinio, pa tim dokazao, kako lahko producira.

Način kako tu prikazuje ljudsko tielo, sasvim je različit od onoga, kojim ga prikazuje „Timor dei“. On sad iztiče anatomiju mišica i kostura, kao da te figure nemaju kože.

To sjeća na Metznera, a još više na švicarskoga slikara Hadlera. Njegov upravo ružni, ali talentirani način kompozicije, dojmio se Meštrovića.

Za mladoga je kipara vrlo dobro, što ga je sada volja, da ovako pretjerano naglasuje anatomiju ljudskoga tiela. On će se mnogo naučiti.

Mi ćemo i ovu fazu u Meštrovićevom razvoju ubilježiti i dalji razvoj mladoga umjetnika kao i do sad velikom simpatijom pratiti s čvrstom nadom, da će Meštrović napokom sam sebe naći.

Radi se sad o tom, da se Meštrović nastani u Zagrebu. To bi možda bilo za njega vrlo dobro, jer bi netaknut od tudjega upliva našao laglje svoj vlastiti neodvisni put.

Hrvatsko će družtvo umjetnosti zamoliti kr. zem. vladu, da sagradi jošte šest ateljera — i to za Bužana, Kovačevića, Pavačića, Meštrovića, Račkoga i Vidovića te dvie školske prostorije. Privatna škola, koju već od nekoliko godina vodi vrlo uspješno Crnčić i Čikoš, dokazala je, da ta potreba postoji. Iz te su škole izašli liepi mladi talenti. Tu se već može lučiti pljeva od zrnja, može se zapriečiti, da se ne razvije umjetnički proletarijat, nego da se za vremena upute uži talenti na tjesnije granice.

Naši će mladi umjetnici imati takovom školom neposredni upliv i na umjetni obrt.

I u ovoj izložbi ima mali učenički odjel, gdje se mogu vidjeti nekoje vrlo dobre radnje mladih talenata. Imenice mi se svidjaju radnje gospodjice Trnske. Ova je od lane vrlo liepo uznapredovala.

*

Medju slikarima osobito je liepu sbirku izložio znameniti naš umjetnik C. *Medović*.

Medović je ovaj put nove strane svoga talenta pokazao. On je naslikao nekoliko pomorskih krajeva, proučavao talasanje mora i krasno zrcalo vječne soljene vode. Na dvim slikama morske obale naslikao je cvatuće bilje. Izgleda, kao da je htio pokazati, kako on preko toga, što znade i sam, zna još i ono, što Crnčić i Kovačević znadu. Moram otvoreno reći, da je samo jednom slikom (br. 98) stigao Crnčića, ali ga nije prestigao, kao što nije nadmašio Ferdu Kovačevića u finoći razlikovanja vriednosti boja. Pohvaliti se pako mora Medovićevo revnovanje, da proširi krug svoje djelatnosti. Umjetnik na visini njegova umieća može to pokušati i postići. Medovićeva slika „Zaruke sv. Katarine" (br. 87) prekrasna je, imenice se bogorodica sa Isusom odlikuje ljepotom oblika. Ta je slika dostojna, da se uzporedi krasnim reprezentativnim slikama renesance.

Portreti Medovićevi vazda su zanimljivi. On ne karakteriše onako oštro i neposredno kao V. Bukovac, ali ulaže u svoje portrete kolorističnih ljepota. Medovićevi portreti izgledaju kao ulomci iz velike historičke slike, dok su Bukovčeve historičke slike skup portretâ.

Portret djece baruna Luje Vranicany-a (br. 86) ostat će za uviek vrlo častan spomenik hrvatske umjetnosti u početku dvadesetoga vieka. Portret pape Pia X. (br. 89.), odlikovan vlastoručnim papinim podpisom, vrlo je liepo radjen isto kao i portret nadbiskupa Posilovića. Portrete bivšega gradskoga načelnika A. pl. Mošinskoga (br. 110.), nekoga bogatoga posebnika i njegove gospodje moramo takodjer pohvaliti. Medović svaki put iznese na izložbu nekoliko študija prirodnina, na kojima se bavi malim kolorističnim problemima. Od tih slika je groždje svagda ponajljepše.

*

Uz Medovića izložio je *Pavačić* nekoliko radnja razne vriednosti. Meni se najbolje svidja pastel-študija neke ženske glave (br. 137), u kojoj Pavačić nastoji stići kolorističnu bujnost Besnardovu, dok slika Vestalkâ u mjesečini izgleda prejednolika u bojama. I u mjesečini ima puno čarobnih ljepota. Velika slika „Isus lieči sliepce" (br. 128) hvale je vriedna gledom na kriepki, odvažni način slikanja i boja te karakteristiku sliepaca, dok mi se vidi, da Isus nije dobro shvaćen. Ovako su u svoje vrieme slikali Pilotyevi učenici. I u tom je Pavačić Piloty-u srodan, što u licu glavne osobe nema pravoga života. Nema u tom licu baš ništa božansko, nema ljubavi ni samilosti, držanje je previše teatralno. Mnogo je bolja kredom risana „Madona", ali i tu diete „Isus" nije uspjelo. Za religioznu sliku traži se vrlo mnogo religiozna čuvstva. Zadaća prikazivati Isusa tako je uzvišena, da ju riedko umjetnik stigne, ako nije sasvim prožet religioznim čuvstvom. Kao što se znanost ne može uzvinuti do neposredne spoznaje božanstva, dok se duša u mističnoj kontemplaciji može dovinuti, tako ni oblikom najsavršenije umjetnine ne

mogu nadmašiti u mističnomu zanosu radjene religiozne slike jednoga fra. Angelica da Fiesole.

Pavačić je izložio i nekoliko vrlo dobrih študija iz Italije, koje dokazuju, da taj naš Hrvat Riečanin podpuno vlada slikarskom tehnikom.

Kovačevićeva dva krajolika sa Save nov su dokaz velikoga talenta i umieća ovoga umjetnika, koji je sudjelovao i kod dekorativnih radnja na glavnom paviljonu gospodarske izložbe.

Tamo je Branko Šenoa sa Crnčićem u podlučju nad glavnim ulazom naslikao vrlo dobru dekorativnu radnju, koju brojim medju najbolje radnje obih umjetnika. Ima nešto monumentalno, veliko u toj slici. Bila je vrlo dobra ideja, da se tu tade umjetnicima prilika naslikati nešto veliko. Trebali bi češće dobiti takovih zadaća. Umjetnik raste sa svojim ciljevima.

Priznanjem moram spomenuti, da dr. Ivo *Mallin*, kraj svojih praktičnih ciljeva, ne zaboravlja na hrvatsku umjetnost, on i za nagrade odličnim gospodarima dieli umjetnine.

Žalibože Mallinovo shvaćanje nije još prodrlo daleko u krugove velike vlastele. Bili su sad skupljeni kod izložbe stoke i konja, a nijedan u našoj umjetničkoj izložbi nije kupio niti jedne sličice.

U toj izložbi ima slika od *Ivekovića,* na kojoj su prikazani hrvatski velikaši kako se grle i ljube s kraljem Kolomanom. Cielu je stvar udesio bio blizu Križevca biskup Singidunus, prijatelj Magjara. Naši historičari pripoviedaju i nagovieštaju iz kasnijega pripoviedanja jednoga magjarskoga kroničara, da su se ti velikaši iznevjerili svome kralju Petru Svačiću, pa da su se iza njegovih ledja išli pogadjati s Magjarima. Onda vele, da su pomogli Magjarima potući i ubiti svoga kralja.

Dokazao sam u znanstvenoj razpravi i uztvrdio sam u djelu „Austrougarska monarkija", *da Hrvatska nikada nije silom predobljena,* da kralj Svačić nikad nije bio potučen ni ubijen i da su to same magjarske izmišljotine; jer nema baš ni najmanjega dokaza ni za to, da je ikad živio Petar Svačić, ni da su Hrvati u ono doba ikad u kakvoj bitci potučeni bili.

Kako su neki iz svega toga mogli izvoditi baš protivno, da sam tobože uztvrdio, e je Hrvatska silom predobljena, to samo onaj može razumjeti, tko pozna tehniku obzoraškoga progonstva nepoćudne im osobe.

Medju mojim razlozima protiv ciele ove pripoviesti, kojom se sramoti uspomena na dvanaest najodličnijih hrvatskih plemenskih predstavnika pa time i cieli hrvatski narod, bio je i taj: *da mi se je takovo odmetničtvo činilo upravo nemoguće.*

Odkako sam doživio riečku rezoluciju i bratimljenje hrvatskih delegata s Kossuthom u vrieme, kad se je on borio protiv hrvatskoga kralja, od tad mi je taj moj argumenat znatno oslabio.

Savjetovao sam Ivekoviću, neka načini nekadašnje rezolucionaše iz godine 1102., koji se bratime s Kolomanom, slične današnjim riečkim rezolucionašima. Ne bi doista nesgodno bilo. Samo bi nešto težko bilo glede Srba, onda još nismo bili „ili". Šteta, što me Iveković nije htio poslušati.

Kad se govori o najboljim slikama u umjetničkoj izložbi, onda se medju prvima mora spomenuti „Grad Dis" od Mirka *Račkoga* (br. 146). Akademija znanosti i umjetnosti naručila je ovu sliku po jednoj skici M. Račkoga pa se je obvezala kupiti je, ako bude *dobra.* Akademija je imala sreće, jer ta slika nije samo dobra, nego je pače *veoma* dobra. Glede toga su složni svi umjetnici, koji su se ovoj radnji Račkoga iskreno radovali. U „Hrvatskoj" je bilo nekoliko posvema bezsmislenih kritika ove izložbe. Tu se opet komešaju bez saveza i smisla tehnički izrazi, ali je vršak štampanoga nesmisla prigovor, da je ta slika Račkoga previše — strašna.

Dante baš na tomu mjestu, gdje pate krivovjerci, hotimice gomila sve strahote pakla, opisuje, kako Dante moli Virgila, neka ga ne ostavi sred tih strahota; još iza kako ga je Virgil utješio, Dante je silno zabrinut i potišten od straha. Stix, Phlegias, četa Demona, furije, Medusa, sve što je mitologija i fantazija strašno smogla, prikazuje Dante ovdje. Sam angjeo mora da dodje, da im kroz sve te strahote prokrči put.

Tako je Dante htio, da si predstavimo pristup tomu gradu Dísu.

Rački je još vrlo diskretno prikazao ove strahote; mnogi bi moderni umjetnik baš uživao, da sve još strašnije naslika.

Upravo je bezuman zahtjev g. kritičara, da se vatreno Danteovo vino pretvori na slici Račkoga u limunadu. To je upravo tako, kao da bi tko htio Bethovenovu heroiku odsvirati na fruli.

Prema takovim nazorima nema mjesta u umjetnosti ni Dante ni Michel Angelo; protiv takovih nazora i bogovi bi uzalud vojevali . . .

Gospodin Mirko Rački neka se tješi; takove mu kritike ne će škoditi ni u čijim očima, pogotovo ne će u očima članova akademije znanosti i *umjetnosti.* Njegova slika će biti upravo ures galerije Strossmayerove te će brojiti medju najbolje radnje hrvatskih umjetnika.

Rački je izložio još dvie skice o Danteovoj božanstvenoj komediji (br. 147 i 148). Naš mladi umjetnik, u koga je mnogo bujne fantazije, znade se vrlo dobro umisliti u duh velikoga pjesnika. Velespiev Danteov u njegovoj duši budi slike, koje su sasvim originalne tvorevine a ne samo ilustracije.

Zanimljivo je motriti i prispodobiti njegove skice sa slikama. Dok je u Pavačića skica bolja od slike, obratno je u Račkoga slika bolja od skice.

Doista bi dostojno bilo, da akademija kod Račkoga naruči još nekoliko slika iz božanstvene komedije.

Bužan je izložio nekoliko vrlo dobrih portreta. Častno je, da se bez učitelja sam samcat nastoji uzpeti do savršenstva. U tim sadašnjim portretima vidi se velik napredak. Portret kipara Rendića radjen je energičnije od drugih. Vidi se, da je Bužan slobodniji, kad za umjetnika radi, nego kad mora računati s običnim zahtjevima velike publike. Bužan karakteriše dobro, lica žive. Hvale je vriedno, što Bužan ne traži efekte u osobitim tehničkim novotarijama, nego naivno proučava prirodu. Na tom se putu može najlaglje dovinuti savršenstva.

Bauerove slike su pregladko radjene; izgledaju kao tiskom umnožane uljene slike. Zelenilo je u krajolicima preoštro, oblici pretvrdi. Bauer bi najbolje radio, da se posveti dekorativnom slikarstvu. Tu bi uspio. Isto tako A. *Bestal*. *Branković* je talenat, ali nema volje, da osbiljno uči, za to je u pogibelji, da propadne. Bela *Csikos* izložio je nekoliko starijih studija, da preda na izložbi visitkartu. Slika br. 53 „Na Kordunskom čardaku" bila bi u tu svrhu posvema dovoljna. Gdja. *Dvoržakova* izložila je vrlo karakteristično risan i dobrom tehnikom slikan portret staroga psa. Maša *Janković* izložila je dobrih studija. Ta bi slikarica doista zaslužila bolju sudbinu no da bude učiteljica u nekom zabitnom selu. Oranje je vrlo nuždan posao, ali ne treba orati srebrnim plugom. Ivan *Kerdić* darovit je mlad kipar za sitne stvari, koje su blizu obrtu. *Krušnjak* izložio je nekoliko dobrih studija, medju njima je najbolja „Bakica", prem je starom tehnikom i težkim bojama radjena. Miho *Marinković* pokazao je u svojoj „Meduzi" mnogo talenta. *Melkus* izložio je liep krajolik „Suton u večer", dok je *Meneghello Dinčić* dobro naslikao „Piazettu". Vladko *Muha* vrlo je darovit učenik Vlaha Bukovca. Njegove slike radjene su kao da su složene od šarenih papirića — koriandola. To je pointelistička tehnika. Znatiželjan sam, kako će se mladi umjetnik tim putem razviti. Z. *Preradović* izložila je nekoliko finih, sasvim liepih slika cvieća i krajolika. Ona je prva i jedina, koja je nješto prodala na izložbi. Jelka *Struppi* ovaj put nije onako liepih stvari poslala kao prošli put. *Tišov* je izložio sliku nekakve okrupne nimfe, kojoj pristupa faun. Nije pravo razumljivo, zašto ju zove „Eva". Ima u slici dobrih stvari, samo su boje suncem obasjanoga ženskog tiela precrvene. Nimfa izgleda, kao da je u crvenkasti tricot obučena. Faun nije dobro risan, a imenice lieva noga nije dobro skraćena.

Trnka, slikar dekoracija u našem kazalištu, izložio je sasvim pristojnu studiju krajolika, *Vidović* dvie slike, koje su, čini mi se, u Zagrebu već izložene bile. „Ribari na počinku" liepa je slika u sutonu, samo naslov ne pristaje slici, jer na njoj se ne vide ribari gdje počivaju.

Mladi arhitekti složili su se u posebni klub te su izložili ovaj put liepo i zanimljivo. Najbolje su stvari *Podhorskoga*. Ima nješto baš narodno hrvatskoga u projektima br. 41, 42 i 43. Bilo bi vriedno, da se gradnja crkve u Šestinama preda na izradbu ovomu mladomu graditelju.

Bastlove stvari veoma su talentirane, ali još vrlo divlje. Onaj paviljon za našu gospodarsku izložbu izgleda kao da je spiritističkim stolčekom risan. I one male biele izpovjedaonice na izložbi oko spiritističkog paviljona izgledaju djetinjasto. Najveći pako estetski grieh gospodina Bastla je Fellerova kuća u Zagrebu. Nadam se, da je i gospodin Bastl mošt, koji još vrije, kao i naš Meštrović, pa da će i od njega postati vremenom vatreno, bistro vino.

Kovačiću sam u „Hrvatskom kolu" prigovorio, da se je zalienio. Ovom izložbom je dokazao, da taj prigovor više ne zaslužuje.

DR. ISO KRŠNJAVI

*

SILVIO PELLICO I EDMONDO DE AMICIS

(SKICA ZA STUDIJU)

I.

Ne znam, je li to tako drugima, meni uviek, kad otvorim knjigu ili čitam koji članak De Amicisa pada na um Pellico; predočuje mi se Pellicov lik. Ne velju, da ovo podsjećanje dolazi baš sbog stila, forme prikazivanja i sakupljanja ideja ili sbog jezika, što ga oba pijemonteza i književnika upotrebljuju. Ne sbog toga, što se neka i ako ne mala razlika opaža izmedju obaju pisaca, a takova je, da ju nije težko pogoditi i pronaći. Za to je dostatno ustanoviti ovu prispodobu. Dok je Pellico jedar, jasan, jednostavan do nehajnosti, naprotiv De Amicis je preobilan, sitničar i drago mu je u ponavljanju i analizovanju pojmova analitički predstavljati i opisivati neku jaču, neopisivu, neizrecivu nasladu, koja čini — spajajući se sa književničkom pohlepnošću i sa modernošću, svuda uvlačeći po malo psihologije — da je čitanje njegovih spisa više nego simpatično, neodoljivo.

Još ću više kazati: nije da Pellico kao književnik ne pazi na formu, ali se njegova jednostavnost u pisanju ne može nikako sravniti s onom starih i novih pisaca, koji, premda su jednostavni, jedri i privlačivi, u velike su se brinuli radi forme, kao što to čine Leopardi, Giordani i drugi.

Nu držeći se čisto književničke prispodobe spomenutih dvaju pisaca, tada nailaziš na sve to više i sve to brojnije razlike i kontraste tako, e bi se moralo zaključiti, da je ono nehotno podsjećanje i prispodoba dvaju pisaca prosta iluzija.

Ipak je činjenica, a stalno je, da ovaj postojani utisak, da se ovo spajanje dvaju likova, u meni ne pobudiše efektom motrenja i promišljanja o dogadjajima života i o evoluciji tih dvaju velikih pisaca, već svojevoljno nadodjoše i vazda ostadoše postojani. Do sada nikad niesam pomislio, da na to računam ili da to proučavam.

Dogadjaji života obaju pisaca srećom su i te kako bili medjusobno različiti; uapšenja i osuda na smrt nemilosrdno prekinuše Pellicovu mladost i njegovo učenje, te ga ovjenčaše viencem političkoga mučenika; viencem, po kojemu je on, više nego kao književnik, postao neumrlim. Naprotiv De Amicis mora u prvomu redu svoju slavu i glas da zahvali, a može se kazati i jedino, književnoj vriednosti, vezanoj s nekim osobitim svojstvom, o kojemu ću poslie govoriti.

I poslie dugoga razmišljanja, ovo je razlog, koji mislim da je nedvoumno istinit s ovog utiska.

Sve književnosti a osobito talijanska, bogate su piscima, koji svoju aktivnost obraćaju na prikazivanja vanjskoga svieta ili na stvaranje tipova, karaktera, bilo pravih bilo izmišljenih čina, u formi što moguće objektivnijoj. Po vremenima i mjestima, u kojima živu pisci, pjesnici, historičari, književnici, nastoje kako da se ne očituju, premda im to riedko, veoma riedko uspieva. Neki dapače dolaze i do toga, da podavaju ličnostima, koje predstavljaju, svoja vlastita čuvstva, koja historički moraju predočiti, po svomu načinu mišljenja i osjećaja.

Malo je, preveć malo pisaca, kojima nije svrha, da se *absolutno* ne pretvaraju, da se sasvim javnosti ne izkažu. Neki medju književnicima od zanata (a preveć ih je mnogo, više nego se misli, a mnogi su i čuveni), predočuju čuvstva i afektiraju poze i likove sasvim protivne i različite od njihova života i njihova moralna bića. Malo je pak onih pisaca, koji su absolutno iskreni, a premalo je onih, u kojima je absolutno ravnovjesje izmedju života i praktične norme življenja i književnoga djelovanja.

Nije moja zadaća, da govorim o tomu premalenom broju, medju kojima, u ovim modernim vremenima, prvo mjesto zauzimlje Manzoni, a koji — treba dobro imati pred očima — nema mnogo drugova.

Ali ono malo, na koje sam se pozvao, moramo bez sumnje ubrojiti i i Pellica i De Amicisa.

Nema sumnje, da je iskrenost glavno svojstvo obaju pisaca. Ovo je svojstvo neprieporno kod Pellica, koji je pokazao vazda i u svemu, da ništa ne žrtvuje konvencionalizmu; vazda se je izkazivao i izkazao se za ono, što jest, tako, da je iskrenošću zastupao cieli psiholožki proces, koji ga je dotle doveo, da preinačuje nazore, da ih proučava, da ih modificira. Ova je njegova iskrenost, velim, dio one slave, što ga ovjenčava!

Isto tako, a ne manje, može se kazati i o De Amicisu. Ma koliko njegova pohlepa bila ironičnija i oštrija, nego je to kod Pellica; ma koliko on više od drugoga mora žrtvovati ovoj lukavštini zanata, ipak se u njegovim spisima vazda opaža, da je iskren, da je dapače skrupulozan u svojoj iskrenosti, da se njome diči i ponosi, kao što i drugim svojim liepim sposobnostima i vrlinama.

Eto dakle tajne ovoj sličnosti izmedju dvaju pisaca; eto pravog razloga ovomu postojanom udruženju dvaju likova, što su u ostalom književnički različita.

Istina je, da ni jezik ni stil (u užem smislu) ne mogu približiti ova dva lika, nit ih učiniti toliko sličnim i toliko cienjenim, kao što ovo treće svojstvo, koje sam nazvao iskrenošću; nu još bolje moglo bi se kazati: tačno sudaranje, te mnienje ovoga sudaranja izmedju motrioca ili motriočeva duha i stvari, koja je predmetom razmatranja.

Osim ove iskrenosti, druga i izrazitija sličnost kod ovih dvaju muževa, više nego dvaju pisaca, ukazuje se u istovjetnosti nekih moralnih čuvstava,

što se tamo amo opažaju u spisima; ista snosljivost, ista vedra pravičnost, rekao bih ista čednost, koja nije afektirana, već svojevoljna; isti način ocienjivanja ili prosudjivanja ili radije isti način prikazivanja, a iz predočenja svakoga moralnoga stanja jedna humanitarnost suda.

Nu možda je ovo obćeno svojstvo dvaju pisaca uzrokom i kojoj drugoj sličnosti, koje jednoga drugomu približava.

U ostalom ne vjerujem, da je ova analiza dosta podpuna i da može izključiti izticanje drugih svojstava, koja nisu identična, ni obća, ali su različita i opriečna i dospievaju do jednog istoga cilja.

Jedan i drugi, izmedju premalenog broja Talijana, koji uživaju veće ime, u velike razpolažu *humorom*, koji sačinjava tolik dio englezke književnosti i drugih stranih književnosti. Samo što je Pellico manje obilniji i i umjereniji, dočim ga De Amicis upotrebljava u izobilju. Ali su obojica suglasni samo u tomu, što je njihov humor optimističan. Kad bi se htjelo predočiti književna svojstva ovih dvaju velikana u njihovu odnosu sa književnošću i generalnom kulturom u Europi, moglo bi se kazati, — ako nisu medju najvećim sa svog *humorizma*, — da su ipak najoptimističniji, kao što su drugi pesimistični do najvećega stupnja, a da se za to ne može uztvrditi, da su najbolji humoristi, kao primjerice Raabe u Njemačkoj, poznati autor „Die Kronik der Sperlingsgasse".

Obće je svojstvo ovo: njihov humorizam staje i zamienjuje ga misticizam. Za to su, a ovo je možda najveća i najizrazitija sličnost, obojica, Pellico i De Amicis mistični. Što za to, ako se misticizam prvoga pojavljuje i usredotočuje u nadi preko groba, — ako je u sudbine budućega života oduševljen živom vjerom? Ako je naprotiv drugoga vjera dirnula u etičnomu poboljšanju čovjeka i u radikalnomu preporadjaju socijalnoga stanja?

Jer medjutim obojica u ovomu mističnomu preporodjaju imadu preživu vjeru, ma koliko bi ih malo mogla i može da sadašnjost utješi; prvi ne vidi, da iz egoizma ne može izvirati milosrdje; drugi ne vidi, niti zna vidjeti, da mržnja ne može radjati ljubavlju i da se bratimstvo ne može postići, kada se zaoštre neplemenitije strasti, zavist, neprijateljstvo.

Pa ipak nije to, da onako u tutanj vjeruju; nije to onako u tutanj, da su *obraćenici*, i to još najveći i najjače osvjedočeni — drugi i izrazitiji obći karakter. — Obojica mogu kazati: vjerujem *quia absurdum*. Jer prvi ne vidi, koliko se od nauke Kristove odalečuju osobni moral i obćeniti moral, koji kršćani vrše; a drugi, koji takodjer vjeruje u etični preporadjaj čovjeka, prihvaća dogme i uporabe, koje odalečuju njegovo ukusno čuvstvo o životu i razmišljanju realnosti.

II.

Koliko sam se puta, čitajući Pellica, zaustavio da promatram logičnu pogrešku pisca, koji premda zazire od izvodničara, ipak se ne boji poći za pogreškom aplikacije u njezinim skroz najoštrijim posljedicama.

I čitajući De Amicisa, nakon što sam uživao u zamamljivosti pisanja, što se ćuti primjerice na njegovim sjajnim stranicama „Sul Moncenisio", pri svršetku me je duboko u srdce dirnuo konačni izvodnik: *javno dobročinstvo* dviju zemalja poslalo je na Alpe *siromašnu djecu* neke sasvim daleke budućnosti, da se naužívaju ozdravljajućeg alpinskoga zraka; pak su tako izmjenično naučila *posestrimi jezik*, zaboravljajući na prebrdjela nepouzdanja.

To me je duboko dirnulo; ali me je odmah, iza promišljanja, taj težki udes pogodio! U ovomu je De Amicis zaista pravi De Amicis, sav De Amicis.

On naviešta neko buduće, daleko doba sveobćega bratimstva medju narodima; rata nestaje — nepouzdanja, neprijateljski osjećaji izčezavaju — posljedci, koje se nadamo i mi postići! Ali kako će se to s onim *siromacima* i s onom *javnom dobrotvornošću?* Još će biti *siromaka*, i još će biti *blagoslovljenih javnih dobrotvornosti!* U ovomu se slučaju mora kazati, da logika glasovitoga pisca nije manje prihvatljiva, nego ona Pellicova, ili da njegova vjera nije podpuna!

Ne ću da se upuštam u prispodobe ni da razpravljam o književnoj vriednosti ovih dvaju velikana. To je stvar veoma težka za prvoga, koji je već ušao u poviest i za drugoga, još živućega, koji posjeduje sve svoje umne sile. Ne ću, a ne sbog toga, jer je danas težko pravedno ocieniti vriednost, već radi one osobite anarhije estetičnih kriterija, u kojoj živimo.

Rekao sam *anarhija*, ali ta rieč možda očituje nesavršeno samo jedan dio stvari. I jer u istinu imamo neograničenu slobodu toliko kriterija koliko umjetničkoga stvaranja i više kriterija nego stvaranja, to nismo u tutanj polučili slobodu. Biti će to za to, da u ovoj slobodi stvaranja nema više mjesta samo za onu umjetnost, koju su naši otci nada sve izvrstnom smatrali: za umjetnost jednostavnu, iskrenu, izpravnu, koja ne teži za pohlepom, da na svaki način poluči uspjeh; za narodnu umjetnost, koju su morali i moraju *ćutjeti* i *osjećati* svi, osobito neuki, a radi česa možemo shvatiti, kako je Dante čuo, da se njegovi stihovi izmrcvareni, iznakaženi deklamuju.

Naprotiv dan danas imamo umjetnost, poeziju ili glazbu za književnike, ali umjetnost, koja se očituje zadušnom utrkom prama novomu, čudnovatomu, težkom, umjetnomu.

Kako se može danas prosuditi „Francesca da Rimini", koju su triumfalno prikazivali na svim europskim pozornicama i koja je prevedena na sve poznate jezike?

Zaista, poslie četvrt stoljeća bila je prihvaćena osuda, da su hvale pretjerane i da zato ona „Francesca" nije djelo koje posebne umjetničke vriednosti i čuveni kazalištni komad. Nu ovo je mnienje storeno u dalekim već vremenima, kada se je sudilo kriterijem estetičnim i osbiljnim, omjerenim i neslomljivim.

Nego pitamo se: koja je bila tajna ovog toliko bučnog i toliko sveobćeg uspjeha? Na stranu sa zamamljivosti stihova i forme, čini mi se

da mogu uztvrditi, da je najveći uspjeh stajao u prikazivanju „Francesce" po zamišljaju božanstvenog Alighieria ili barem po zamišljaju pučke mašte na temelju uzvišenog Danteova stvaranja. Francesca, ma koliko preljubnica sramežljiva i koja se gotovo srami svoga grieha; Pavao, ma koliko uslied strasti uznemirivan, isto tako progonjen, koji drhće, jer je sviestan svoga grieha

Ovo sudaranje umjetne legende s obćim čuvstvom, za mene je velik dio uspjeha; jer se medjutim akcija kreće unutar preukusnoga smisla umjetnosti (da se razumimo: stare umjetnosti), biva unutar pravog i čovječanskog prikazivanja u buktenju i napredovanju strasti ovih dviju plemenitih duša, postavljenih nekim jakim udesom u najtragičniji položaj, što se dade zamisliti.

Ali eto Francesce novih vremena.* Eto vam Francesce site nove estetike. Eto vam Francesce, koja traži i koja se podaje ljubavniku te koja je ponosita svojim erotičnim pohlepama i svojim seksualnim slastima; eto vam Pavla, koji nije sramežljiv i koji ne drhće, već koji je obiestan i poduzetan; eto vam dviju ličnosti baš onakovih, kakve ste vidili žive i prave u Bourgeteovoj „Mensonge".

Bit će tuj najprečih putèva, historičnih likova ili skoro na pô historičnih likova, crpljenih iz ljetopisa vremena; bit će djevojaka, koje sa lastama plešu; veselica, koje pjevaju kao za Francesce i Lanciotta; bit će štitonoša, metala, više ili manje umjetnih vatara, kazališta u tami, prosjačkih pjesama i k tomu će biti još nešta više: bit će preukusnih stihova i takovih, kojih se ne bi stidili veći talijanski pjesnici, u službi tjelesne akcije (kako se to danas govori), riekoslovja i držanja, koja posudjuju ličnostima ukus, birane, izciedjene pjesme moderne psihologije. Ovo je *nova umjetnost*, koja se promatra sa *novim* umjetničkim kriterijem.

Odmah želim napomenuti, da time ne mislim prosuditi jedno djelo koje se raznovrstnim uspjehom predstavlja na talijanskim pozorištima; sve inače. Nije nadošlo vrieme, da ga se vedro, nepristrano prosudjuje. Samo se ovo može uztvrditi: da o Pellicovu djelu, o onoj staroj umjetnosti nije bilo moguće suditi, niti je bilo raznovrstnosti mnienja. Nu tako nije s novom umjetnosti.

A više nego li o umjetnosti važno je pripomenuti o novim običajima vrlo različitim od onih starih vremena. Pellico daje Francescu i skoro se srami hvala, kojima je obasut i drži ju nedostojnom Dantea.

Naprotiv se Francesca novih vremena od dulje pripravlja, godinu dana prije naviešta ju nerazboritost i odkrića. Za tim nadolaze brzojavke i piščeva saobćenja u raznim interwiewima, u kojima se veli, kako je pisac pri svršetku svoga djela, dok je još u zametku svoga djela naviestio, kako ne će biti nedostojno Dantea. Ovom modom počelo se i kod nas. Uveli su ju i podržavaju mladji, koji jedni drugima čitaju svoja djela, e da mogu jedni druge izmjenično hvaliti i kaditi.

Nu tako mora biti; za nove umjetničke kriterije novi običaji.

* Pisac ovdje misli na D' Annunzievu „Francesca da Rimini". Op. Ured.

U ostalom, ova anarhija umjetničkog stvaranja, kojoj odgovara anarhija estetičnih kriterija, obuhvaća sve umjetnosti.

Da ne izadjemo izvan kazalištnog, i to samo liričko kazalištnog obsega, jednom se je mislilo, da se mora tražiti izpravna, jednostavna, klasična forma, te se nalazilo, da je bila izvrstna ona Srećka Romania. Naprotiv danas pišu operne librete ljudi, kojima ne fali nit uma ni kulture ..... Ali hajte, da ih čitate!

U istinu ne mora ih se čitati.

Pronašlo se, da je drugo *čitati* a drugo *predstavljati*. Lirična je drama pak starina. A glasba ne dolazi do vrhunca umjetnosti, ako nije zaokružena grdosnim, fantastičnim bićima i izmišljenim životinjama. Ono što je veselilo naše djetinstvo, mora veseliti i naše muževno doba i našu starost: toliko je ljepše, koliko je čudnovatije, koliko je djetinjačko!

Još je gore sa glasbom.

Jednom se mislilo, da sinfonisti moraju pisati samo sinfonije. Danas se više ne trpi najčednije, u svojoj izradbi jasno i jednostavno djelo, ako ga se ne uduši, ne utopi u izvanrednu sinfoničnu umaku, koja se sudara s ovim novim svietom nepogriešivih bajka. Tako se pjevaju hvalospjevi Verdiu, da je preživio svoju umjetnost. Grehota da Beethoven i Mendelsohn nisu shvatili svoju umjetnost i napisali operâ.

U ovim prilikama nove umjetnosti veoma je težko suditi o kojem umjetničkom djelu; a toliko je manje lakše suditi o djelu dvaju muževa, koji su po umjetnosti već stari.

Nego ovo, što je imalo biti studija dvaju nesavremenih, ali blizkih pisaca, jer jedan pripada prvoj, a drugi drugoj polovici XIX. stoljeća, dovršilo se je u sasvim drugom potezu, koji se nije htio i na koji se nije mislilo.

Bi li se dakle moralo zaključiti, da nova književnost i da nova glasba nisu drugo, nego stvaranja prave korupcije umjetničkog ukusa i narodnoga genija?

Taj sud bi bio oštar, a možda i nepravedan. Zaista zaslužuje podulji razgovor. Bit će to kojom drugom prigodom. Za sada obrnimo stranicu i čvrsto držimo na umu ovu tačku, koju smo htjeli podkriepiti: radikalnu preinaku ukusa i običaja, što nas dovodi do tvrdnje, da De Amicis pripada starini i da je cienjen, kô što su stare stvari, koje više niesu u uporabi.

Vriedi nadodati, da je još više žaliti nove običaje, što dozvoljavaju najgore i najplemenitije kao i najneosbiljnije običaje književnikâ, a koji su običaji već bili opačine drugih vremena i drugih kultura.

Da tako nije, moralo bi se zaključiti, da nije cieniti čednost, osbiljnost, iskrenost, dostojanstvo, već naprotiv da je cieniti protivne dielove. Ja se u istinu ne mogu nikako obratiti na ove nove, moderne običaje, a vi?

IVAN ANDROVIĆ

ZEMALJSKA GOSPODARSKA IZLOŽBA

Nakon 15 godina dobili smo napokon opet jednu izložbu u Zagrebu i to opet samo izložbu nekih grana narodnog našeg života, ako i sa materijalnog gledišta najvažnijih. Izložba se nazivala „zemaljska gospodarska izložba", pak je tim naslovom i ograničila svoj program lih na gospodarsko zanimanje hrvatskog naroda. Obće zemaljske izložbe nismo imali od g. 1861., dakle 45 godina. Sudio čovjek kako mu drago o izložbama, jedno se ne da poreći, da su one golema pobuda za gospodarstveni i za intelektualni život jednoga naroda.

Stari su se narodi od vremena do vremena sastajali u *tabore* (Heerschau), gdje su viećali o važnim pitanjima plemena svojih, gdje su igrali junačke igre te gdje se je slavilo narodno slavlje, birali vodje naroda i kraljevi, pjesnici i junaci ovjenčavali lovorikom neumrle slave. Takovi su sastanci i tabori dizali narodno oduševljenje, nietili vjeru u narodne predstavnike i vodje, mladež pobudjivali, da nasliedjuju primjer slavljenika narodnih. Čitav se je narod preporadjao u ovim sastancima i slavama.

Čini nam se, da su u modernom životu na mjesto tih starih tabora i igara stupile izložbe. I one su revija narodne snage, narodne produktivne moći. Ako se ne natječu baš junaci i pjesnici, a ono se prema karakteru materijalne naše dobe, natječu prvaci proizvodnje svake ruke kakvoćom i vrlinom svojih proizvoda. A kako u izvorima proizvodnje leži i izvor snage narodnje, take su izložbe mjerilo te snage i prama tomu kadre, da po svom boljem ili slabijem uspjehu narod u svojoj borbi za obstanak u kolu drugih naroda više ili manje osokoljuju i bodre ili napunjuju samo nadom u bolju budućnost.

Svaka izložba, bila ona koje vrsti, može se smatrati uspjelom, ako je kadra bila osokoliti narod, ako mu je kadra uliti vjeru u sposobnost svoju, da nešto privriedi, da bude faktorom u kulturnom svietu, da nije ono, što se u diplomatskim krugovima veli, une affaire neglegeable.

Ne trebamo daleko posegnuti, da navedemo primjer, kako sa tog gledišta mogu izložbe da djeluju, jer nam je izložba od god. 1891. najbolji primjer za to. Kako je god ona bila malena, ipak nam je svima prvi put u liepom obliku prikazala narodne gospodarstvene stečevine, pak je prvi put imao Hrvat prilike, da vidi, te mu rodjena gruda daje jako uporište za njegov

narodni obstanak. U toj spoznaji, koja je rek bi prikriveno, u svakomu posjetitelju izložbe od g. 1891. pobudjena bila, leži i sav čar uspomene na tu izložbu. U toj spoznaji imamo da tražimo uzrok dosada uviek opaženoj pojavi, da se je naš narodni život, naročito naša sveza sa braćom u Dalmaciji, Bosni, Kranjskoj i t. d. istom od te godine pravo razmahala u najširim slojevima. Encouragement, što je tom izložbom dopro u najšire slojeve pučanstva, imao je svoj najjači refleks u samosviesti narodnog osjećaja. Tako je posljedak one izložbe bio ne samo u gospodarstvenom, nego i u političkom pogledu od vrlo velikog domašaja.

Pitajmo se sada, od kakvog bi domašaja za narodni naš život, za pobudjenje i za ojačanje narodne sviesti bila obćenita jedna zemaljska izložba, koja bi obuhvaćala ne samo gospodarstvo, nego i industriju i čitav kulturni rad našeg naroda sa liepom umjetnošću, školstvom, literaturom i t. d. Držimo da bi ovakav podhvat bio ne samo liep, nego i potreban i da bi bio za njega najljepši povod, da proslavimo *petdeset godišnjicu obće zemaljske izložbe od g. 1861.* Pet godina nas luči od te godine, dovoljno vremena dakle za obsežne predradnje, koje traži ovaka zemaljska izložba, hoćemo li da izpadne onako, kao što to želimo.

Razdoblje od petdeset godina u našem brzo živućem i brzo zaboravljajućem vieku, ogroman je. Taj razmak sam po sebi traži, da si narod dade računa o tomu, što je u pol stoljeća bio kadar stvoriti, koliko je pregao, da svoj narodni obstanak osjegura onim modernim oružjem, kojim narodi danas obezbiedjuju svoj obstanak u borbi s drugim narodima, intalektualnom i materijalnom neodvisnošću od drugih.

Ne bojimo se ni malo, da bi ovakav eksperimenat mogao nepovoljno izaći, jer u netom minuloj ovogodišnjoj izložbi dobismo dokaz, da naša zemlja u onomu, što je najvažnija podloga ne samo našeg, nego svakog naroda, u *gospodarstvenoj produkciji* naime, može mirne duše stupiti na poprište najšire javnosti. Ako bi na budućoj većoj zemaljskoj izložbi gospodarstvo bilo prikazano lih na onom stepenu, na kojem smo ga uočili na ovogodišnjoj izložbi, već bi uspjeh te obće izložbe bio osjeguran. A držimo, da se i naša industrija, naš obrt i trgovina, naše javne institucije, naša umjetnost i književnost, mogu onakove kakove jesu, prilično prikazane u zaokruženoj slici jednostavne izložbe, tudjem svietu pokazati u takovom svjetlu, da će posjetitelji ponieti sa sobom utisak: ovo je izložba naroda, koji radi i živi svojim osebujnim životom.

Kao predteča velike te zemaljske izložbe, kao generalni pokus za inscieniranje velikog tog narodnog igrokaza, ova nas je ovogodišnja izložba u velike obradovala. Budu li akteri buduće izložbe tako spretni kao priredjivači ove izložbe, budu li u jednakoj mjeri znali rafinirano dotjeranim vrtljarskim umjećem i sredstvima izložbene arhitektonike stvoriti sliku kulturne visine naše te zadovoljiti jednako želji za poukom kao i želji za zabavom, moći ćemo mirno stupiti pred čitav kulturni sviet pozivom, neka dodje prosuditi, kakav smo mi narod, da li nam ima mjesta u kolu inih naroda.

Rado priznajemo, da smo to osvjedočenje crpili, nepomućeni ikakovom inom kritikom, objektivno prosudjujući, što se je htjelo i što se je faktično polučilo ovogodišnjom izložbom. Po programu, kako je bio afiširan prije otvorenja izložbe, razabrasmo, da ova zemaljska gospodarska izložba želi, da prikaže stanje onih najvažnijih gospodarskih grana, koje su za prosudjivanje našeg gospodarstva najbitnije. Htjelo se prikazati napredak tih grana za čitavu zemlju (dok je izložba god. 1891. bila ograničena na područje gospodarskog družtva u Zagrebu).

Držimo, da je bilo vrlo umjestno, te se nije niti pokušalo izložiti i prikazivati one grane u rudimentima, koji za izložbu nisu, jer napokon njihova odsutnost sa izložbe govori za svakoga nas dosta razgovjetno. A strancima odkrivati naše slabe strane, ne bi bilo ni razborito ni patriotično. U onomu, što je na izložbi prikazano, po sudu porota, u kojima su doista bili zastupani, bez obzira na političke strančarske razlike, najvrstniji predstavnici svih naših gospodarskih struka, nalazimo ono, što je upravo najbolje u toj struci u našoj zemlji danas proizvedivo. Izložci velikih i malih posjednika, u svim skupinama prikazuju, po posve jednodušnom mnienju svih porotnika, standart visine odnosne grane. Vrlo je nesmotreno bilo, što su se neki kritičari izložbe zalietavali glede broja i kvaliteta izložaka načinom, koji osudjuje naprosto sve, sto je izloženo. Takav je sud, samo sud desperateura narodnjih, ljudi, kojim manjka svako mjerilo za prosudjivanje, kako se po onomu, što jedna izložba može da iznese, imade zaključivati na sposobnost i jakost izvora tih izložaka.

Niz temporernih izložaba dao nam je prilike mirno prosuditi svaku pojedinu skupinu, kako su u okviru trajne izložbe prikazivane bile.

Redom su se bile izmienile izložbe ranog grożdja i voća, izložbe pasa, pčela, onda goveda, konja, svinja, ovaca i peradi, mljekarskih proizvoda, izložba ribe i izložba kasnog voća i grožđja. Priznajemo rado, da je javno mnienje jednodušno ratificiralo velik i zasluženi uspjeh ovih izložaba, od kojih je naročito izložba stoke te izložba voća i grožđja, djelovala na sve nas, unatoč velikim nadama, koje smo u nju stavljali, kao senzacionalno iznenadjenje.

Da imamo liepu stoku te voće i grožđje, to smo znali svi i prije izložbe, ali da imamo toliko te liepe stoke i toliko krasnog voća i grožđja, i da tog svega nema samo u velikog posjednika, nego i u malog, da naš seljak vrlo čvrstim korakom koraca uporedo s vlastelinom i veleposjednikom, to nas je iznenadilo. K tomu još prije nepoznate brojke službene statistike o porastu našeg eksporta stoke od 13,000.000 K u god. 1896. na 63,000.000 K u g. 1905. — sve je to pobudilo u objektivnom motriocu osjećaj najvećeg zadovoljstva i povjerenje u narod, koji kraj svih političkih trzavica, nesmetano hoda na putu gospodarstvenog razvitka svoga. Bit će, da su taj osjećaj, ako i ne tako jasno, poniele sa sobom i one tisuće i tisuće seljaka, što su izložbu pohodili upravo za vrieme trajanja izložbe stoke.

Bilo je upravo ganutljivo motriti, kako su seljaci nekim tihim udivljenjem motrili onaj nepregledni broj stoke, med kojom i najoštriji kritičar nije našao komada, koji ne bi doista spadao na izložbu. Ništa ne može da većma pobudi malog gospodara na racionalnije gospodarenje, nego kad primjerom drugog seljaka i njegovim uspjesima na to bude pobudjen. A takovih primjera i uspjeha iz seljačkih krugova bilo je na izložbi na stotine. Kako ne bi pobudila u seljaka, iz kojeg još zaostalog kraja, kad vidi krasne konje, gojna goveda, utovljene svinje iz susjednih krajeva opet od seljaka uzgojene i kad vidi, kako taj susjed za tu stoku ne dobiva samo od trgovačkih kupaca povoljne ciene, nego da još ubira i novčane nagrade u iznosima, koji su kadri podpaliti maštu seljaka i podjariti iskru dobre volje za napredan rad, koji u svakom leži, da uzbukti živim plamenom.

Da izložba ništa drugo nije polučila, nego ovaj poticaj najširih slojeva našeg pučanstva, ona bi bila svoju svrhu podpuno polučila i naplatila sav trud i trošak, koji je njezino priredjenje iziskavalo. U tom smislu imat će ona bezdvojbeno još blagoslovnijih i većih posljedaka, nego izložba od g. 1891.

Ako uvažimo što to znači u konzervativnu masu seljačtva baciti jednu spoznaju, jedan osjećaj, koji kao ferment djeluje, da ta čitava masa dodje u neko gibanje, da oživi i prione uz sviestno neko nastojanje oko unapredjenja podlogâ svoje materijalne eksistencije, moramo da žalimo, da su ovaka priredjenja tako riedka u nas. Koji li bi se efekat dao polučiti, kad bi se kratkotrajne izložbe stoke, voća i sličnoga priredjivale sistematski, svake godine u pojedinim krajevima zemlje, recimo u svakoj županiji, pak onda ono, što je tamo najbolje, sakupilo na preglednu opet kratkotrajnu izložbu, koja bi se izmjenice obdržavala recimo u Zagrebu i Osieku. Zar bi ovakovo perpetuiranje izložbi doista bilo neprovedivo, obzirom na naše bugdetne prilike ili pomanjkanje voljnih, radnih sila? Mislimo, da ne bi, držimo pače, da bi zemlja upravo dužna bila sredstvom izložaba služitt se u daleko većoj mjeri, nego je dosada činila, da pobudi utakmicu medju gospodarima, da se služi makar neliepim onim našim svojstvom „hrvatskoga jala", pak da nagradjivanjem najboljih izložitelja pobudi makar baš i jal u drugima, a svakako dobru volju njihovu, da i oni takove nagrade i odlikovanja steknu.

Držimo da bi ovaka priredjivanja i još s jednog gledišta važna bila i to s gledišta podizanja prometa stranaca u Hrvatskoj. Naša se javnost tim pitanjem dosta malo bavi, sigurno mnogo manje, nego li bi to, obzirom na važnost toga pitanja, nuždno bilo. Uzmimo samo Zagreb za vrieme izložbe. Bilo je dana, kad je stanbeni odbor morao izjaviti, da nema ni za jednog čovjeka više razpoložive postelje. Svi hoteli, svi privatni stanovi bili su unapried već preplaćeni i zaokupljeni strancima. Možemo posve mirno uzeti, da je u Zagrebu ostalo preko vremena izložbe više od *dva milijuna kruna* novca, koji inače ne bi bio došao u Zagreb. Imade dućana, koji su svoje skladište posve izcrpli; bilo je gostioničara i svratištara, koji nisu mogli niti prehraniti, a kamo li smjestiti strance. Što su naše kavane i gostione za to vrieme morale nasmagati, da zadovolje svoje goste, prelazi svaki račun.

Bit će da je najveći dio posjetitelja došao iz same Hrvatske, te je time baš sav onaj dobitak ostao u domaćim rukama, a iz domaćih ruku. Kad bi se pak ostvarila ideja kratkotrajnih manjih izložbi, kako gore ocrtasmo, mogao bi se polučivati — ako i nešto manji — uspjeh svake godine. Nu ne samo to, već bi se ljudi naučili na ove koristne izložbe, te bi to većma nastojali, da uzmognu izlagati svoje najbolje, a u drugu ruku naučili bi se sve svoje potrebe namirivati i kupovati kod domaćih svojih ljudi.

Završujući ovaj kratki osvrt u važnu ovu i podpuno uspjehu gospodarsku izložbu, ne možemo mimoići, a da se ne spomenemo stanovitih bezdušnih agitatora, koji su svojim proračunanim pisanjem odvraćali posjetitelje izložbe. Hrvatska javnost žigosat će te ljude žigom sramote rade nepatriotskog čina, a Zagreb neka ih dobro upamti, jer su radeći proti interesima njegovim, radili proti interesima čitave Hrvatske.

DR. P.

OTAC I TRI SINA

SAVREMENA PRIČA

Bio tako stari neki kotarski predstojnik u miru i imao tri sina ko tri bora zelena. Najstariji Pankracij, bio mu već bezplatni vježbenik u obsegu zemaljske vlade, drugi Servacij, učio na sveučilištu klasičnu filologiju, a treći najmladji, Bonifacij, bio sulud t. j. pjevao pjesme, pisao drame i kritizovao tudja djela.

Jednoga dana reče otac svojim sinovima:

— Djeco! Star sam, eto vidite. Pensionirac sam, k tomu dnevničar, dakle težki rabotnik. Skupoća je velika, a vi me puno stojite. Ti najstariji sine, izučio si jus, učinio izpite, a već si hvala Bogu, evo četvrtu godinu bezplatni vježbenik! Ti drugi moj sine, filozofe, sav ćeš svoj život kopati po grčkom i latinskom rječniku, pokazivati i naučati ćeš djecu, kolika je slast i uživanje u tome, da ti prevedu jedan stih iz Homera ili Virgila i nabubaju na pamet rieči latinske i grčke. Ti si moj Hamlet: rieči, rieči, rieči! A ti, najmladji moj sinko, nisi eto ništa. Dok tvoj otac, zgrbljen sjedi nad prašnim aktima svog dnevničarskog šefa, koji bi mi mogao biti unukom, i traži tudje pogreške, ti gledaš u zviezde, kupiš mjesečeve zrake, vereš se po šumama i slušaš ptičje cvrkutanje i žuborenje potoka, ili kako ti veliš, potočića. Od svega toga gradiš stihove, sonete, balade, ljubiš svoju djevojku, jednom rieči, kradeš Bogu dane, a meni zadnje pare, da idješ u kavanu, gdje ti uz crnu kavu i dim cigare „dolaze ideje". Ti si duh današnjeg vremena. Nu neka vas djeco moja! Vi ste moja jedina nada i ufanje. Za to čujte, što ću vam reći: Jedna mi je želja prije smrti moje: da ti postaneš prislušnikom s 500 for godišnjeg adjutuma, ti pomoćnim srednjoškolskim učiteljem, a tebi — što Bog dade.

Snuždili se sinovi i slušali otčeve rieči. I reći će najstariji:

— Otče! Meni je budućnost osjegurana, za mene se ne boj. Liepo sam hvala Bogu, započeo, a ako tako dalje bude išlo, postat ću za kojih deset godina i pristavom II. razreda, a za dalnjih dvadeset godina bit će mi povjerena i uprava kotara. I za drugog mog brata je lahko. Profesorske se plaće „reguliraju", kao i rieka Sava, što se regulira. Postat će suplentom na kojoj gimnaziji, zaljubit će se, oženiti i odgojiti nekoliko liepih unuka i unučica svog otca. Nu što će biti iz našeg pjesnika, to se bojim ljuto.

— Da otče, prihvati srednji brat, pravo govoriš i ti i brat. Nas ćemo dva živjeti od prvoga u mjesecu, od mjenica i zalagaonica, ako budemo što imali, da zalažemo, ali od česa će treći naš brat? Kao književnik živjet će od — redaka; a redci su u nas slaba hrana, crn krušac, moj brate.

Pjesnik je šutio.

— Djeco, opet će otac, još su mi jedni na srdcu jadi. Kušajte svoju sreću! Istina, digoh vas na noge junačke, odhranih vas do kancelarije, školskih klupa i do pera bojna, al, velim, kušajte svoju sreću, prije no još postignete svoju karieru. Ženite se, djeco moja! Podjite po svietu i tražite sebi drugarice života. I vaša pokojna majka bila je iz drugog carstva. Idite i vi u drugo carstvo, tražite i naći ćete žene liepe, mlade, dobre i financijalno naobražene, to jest bogate.

Sinovi su uzdahnuli, pače i u idealnom se pjesniku ganulo ono materijalno. Bogata žena, dakako uza to ljubljena iskreno i duboko, — ona, žena, bi njemu, pjesniku, pripomogla, da ostvari davno željkovane svoje književne podhvate! To je njegov veliki uzdah...

— Da djeco, prihvati opet otac, ženite se! Evo što ću vam reći: Ti Pankraciju, zatraži u svoga šefa dopust. Ta bezplatan si činovnik, dobit ćeš lahko i bezplatan dopust. Kaži mu jednostavno: „Vaše preoshoditeljstvo, Serafine Pantelijiću, eto hoću da se ženim a i otac hoće. Odrešite me za mjesec dana od službe, da odem u sviet i da dovedem u dom oca moga ženu, koju ljubim". I vjeruj mi, dat će ti dopust. A ti Servaciju i onako imaš praznike, pa ajde u sviet! Ti pak, Bonifacije, što da ti reknem? Tvoj je sav sviet. Ti živiš više u prirodi, nego u kući starog oca i braće svoje. Kušaj i ti sreću svoju. Liep si, mlad, pametan si. Ovoj spjevaj što u spomenar, onoj napiši epigram na lepezu i eto, to ženu osvaja. Tko zna, možda se iza onog spomenara ili one lepeze kriju cekini tvoje „buduće".

Svi su zašutjeli.

Odlučan je čas kucnuo. Svakome od sinova prikaza se u isti čas neka bajna, daleka slika: Žena!

— Daleki put, otče! reče Pankracij.

— Košarice! doda Servacij.

— U prosce, a nemam ni fraka! pridruži se Bonifacij.

— E djeco, otac će, bojite se zapreka, protivština, truda i posla. Trnjem je posut vam put. Nu treba sve svladati. Redomice, jedno za drugim. Ne bojte se ničesa.

Na to podje otac u drugu sobu i za čas donese snop prutića, čvrsto svezanih konopcem.

— Kako ćete prelomiti ove prutiće? zapita otac sinove.

Najprije uze snop u ruke Pankracij. Muči se i muči, al se prutići ni ne svijaju. Kušat će i Servacij, al nema toga, da ih sve prelomi.

— A ti sinko, reći će otac Bonifaciju, kušaj der ti, da ih prelomiš.

Pjesnik nije oklievao, već najprije odvezao konopac, kojim su prutići bili čvrsto svezani, i jedan prutić stao za drugim prelamati.

— Tako valja, sinko! Vidi se, da si književnik, jer si čitao onu staru priču o otcu i sinovima. Eto vidite, tako valja i vama jednu zapreku za drugom svladavati, kao što je Bonifacij izlomio prutić za prutićem . . .

* * *

I krenuše braća na put. Svak na svoju stranu.

Pankracij je prošao sela i gradove, vozio se uzkotračnom željeznicom i automobilom i seljačkim kolima, dok nije došao u neki veliki grad. Prvo što je susreo u tom gradu bila je — pruska kaciga. Sjetio se je Bismarka, kojega je poznavao tek iz šaljivih listova, zadrhtao je u srdcu, budući da je znao iz obće povjesti, da je ona kaciga pokrivala glavu željeznog kancelara. Činilo mu se, da sanja, bilo mu je tjeskobno u beamterskoj njegovoj duši kad se približio onoj slici Bismarkovoj i upitao ju:

— Gospodine, gdje sam?

— U zemlji slobode, slobode štampe, sastajanja, govora, pače i slobode misli i šutnje! odvrati ovo kacigasto čeljade.

Pankraciju je odlanulo. Novi su to pojmovi bili za nj: sloboda govora i tiska, pače i misli, te — horribile dictu — šutnje. Nikad se to nije smjelo u otčinskomu domu spominjati, jer, jer — otac bijaše kotarski predstojnik, koji je rukovodio izbore za parlamenat, a tu nije trebalo nikakve slobode, a kamo li misli i govora. Pa kad bi se Bonifacij kadkad zaletio, te u svojoj pjesničkoj naivnosti spomenuo Leonidu, koji se boraše za slobodu otačbine, ukorio bi ga otac: „Bonifacije, ti ćeš me, za Boga, spraviti na pensionirski štap. Kakva sloboda. Šta je to sloboda? Zar si i ti opozicionalac? Čuješ, da mi ne pjevaš više tih svojih slobodarki!" I Bonifacij je zašutio, ali bi pjevao i dalje slobodi, otačbini, kidao lance robstva, al na samo . . .

Sad je to sve Pankraciju bilo čudno, novo, nevidjeno. I na svoje se rodjene oči uvjerio, da je tomu tako. Ljudi se po ulicama sastajali, čitali novine, govorili, samo nije pojimao, što znači sloboda šutnje. I srete dječarca:

— Mali, što je to sloboda šutnje?

— To znači, kad četrdesetero velemožne gospode sjedi u jednom velikom sboru i — slobodno šuti . . .

Sad se Pankracij dosjetio, da to nije ništa novo . . . Pače, kad je polazio i obilazio tim velikim gradom, sve mu većma stale pucati pred očima neke stare uspomene i slike iz mladjih dana. Počelo mu bivati sve poznato u tom gradu. Došao je pred neku veliku pocrnjelu sgradu, u kojoj je učio corpus iuris, pandekta i ženitbeno pravo . . . Našao je i onu gostionicu u kojoj je slavio položene izpite, sretao je poznata lica, svoje bivše vjerovnike, svoju vešaricu, profesore, svoje ideale . . . U taj čas mu se je pričinilo, da je za ovo vrieme, što je putovao u ovaj grad, bio nalik na onog kaludjera, što je zalutao u šumi za rajskom pticom i dviesta ju godina slušao, a njemu se činilo, ko da je prošao tek čas, dva . . .

Veliki oglasi po zidovima. Pankracij stao i čitao: „U slavu promjene vlade večeras sjajan maskirani ples u Domu bratstva oružja".

„Zar poklade?", upita se Pankracij, a opet: ondje kaciga, ovdje oružje — to je djelovalo na nj ratoborno. Razjunačio se. Odluči na ples novoga kurza. Ode do staretinara, gdje je i nekad posudjivao frak, klak i lak. Putem sretne starog znanca.

— Amice, veseli se, nema više štreberstva, nema protekcija u ovoj zemlji, pravednost vlada kao i nekad, a k tomu sloboda, amice, znaš, krasno, divno. Svak smije biti pristaša koje god stranke, može pisati u koje novine hoće, nitko mu ne će ništa zato. To je vlada, što ne?, oduševljeno je govorio stari znanac Pankraciju.

U to su mimo njih prolazila dva čovjeka i glasno nešto govorili. Razabiralo se:

„Dakle odpušten, veliš?"

„Da, i to smjesta!"

„Nije moguće, a za to što je ono napisao u oporbene novine. A zar nije nova vlada naviestila slobodu političkog mišljenja."

„Ha, ha, na papiru — — —".

— Čuješ li, što ovi govore?, upita Pankracij starog znanca.

— Ah ništa, ne slušaj, buncaju.

I udjoše na maskirani ples. Pankracij je plesao kao lud s liepim maskama, dok nije, za odmora, jednoj šaptnuo: krinku dolje! A to je bila njegova sudjena, za kojom je došao u ovaj grad slobode ... Bogata? Ta dakako, toliki dragulji, biserje, zlato ...

Sutradan je učinio „vizitu".

— Mislite li, mladi gospon, osbiljno? zapitala je njezina majka Pankracija, kad je njegova Dulcineja od sinoć skoknula u drugu sobu, da mu pokaže fotografiju, kako je izgledala, kad joj je bilo pet godina.

— Ah, milostiva, ja ljubim vašu kćer. Ona i nikoja druga.

— No liepo od vas, mladi gospon, a kaj ste vi za jedno, ak smem pitati?

— Kr. bezplatni vježbenik ...

— No, no nikaj za to, črez moga muža bute hitro dodeleni k vladi ... Znate, moj muž puno more, samo vi zemite moju pucu ...

— Milostiva! — htio je nešto reći Pankracij, al je bio presretan ...

I sbilja, vratio se kući k starom otcu sa svojom budućom, koja doduše nije bogata, ali njezin otac može mnogo „gore".

Hvala Bogu, da više nema protekcija ...

* * *

I Servacij filozof, putovaše dugo i potucaše se od nemila do nedraga. Putem je puno razmišljavao i — brao biline, budući se ex privata diligentia, bavio bilinstvom. Verao se po brdinama, puštao se u gudure, zavlačio u

špilje, da se domogne riedkog kakvog cvietka, travke, korena i brižno sve spremao, govoreći svakoj biljci latinsko njezino ime i prezime.

Idući tako idući došao je u neko malo i neznatno seoce. Šačica kuća, a tamo na brežuljku crkvica. Bjelaska se. Baš zvoni večernja. Kraj prve potleušice stane. Pred kućicom ogradjen vrtić, u njemu čovjek s pregačom, sagnuo se, okapa.

Servacij mu je pomoć božju nazvao.

Čovjek se prenuo i odzdravio. Sa čela mu kapao znoj, a ruke mu bile pune zemlje.

— Eto, put me nanio ovamo.

— Udjite. Sjednite ovdje na klupu. Tako. Čuješ, ženo, evo putnika iz daleka, spremi što imaš, da ga pogostimo. A odklen idete?

U to žena čovjekova izašla iz kuće. Liepa. Biele joj se zubi, a sjaju crne oči.

— Imam starinu otca pensionirca i dva brata. Otac je osto kod kuće, a nas troje braće pošlo u sviet, da tražimo . . .

— Biljke? Toga ima, hvala Bogu, dosti u nas.

— Ne, ne, već — bogatu ženu.

— Ej, moj putniče, — upade mu u rieč čovjek — to je riedka biljka u ovom carstvu.

I žena se čovjekova nasmijala.

— A što ste vi?

— Djak. Za godinu dana imam postati profesor. A vi ste vrtljar, jel' te, bavite se gospodarstvom, težite zemlju.

— Uz to sam pučki učitelj.

Svi zašutješe. U to izleti od nekale četvero mališa, jedno drugo nadvisuje za glavu. Djeca zdrava, jedra i liepa:

— Mamo!

— Tato!

— Vi dolazite iz grada, reći će učitelj, molim vas, što je s povišicom učiteljskih plaća. Čitam, da se sad osbiljno radi o tome.

— Da, osbiljna obećanja!

— Kako smo sretni! Čujte! Imam 400 forinti plaće, dvie sobice, kus zemlje, ženu i četvero djece i — ta blažena obećanja. Jednom sam bio u gradu kod vlade. Bilo to one godine, kad se uvela u našem carstvu krunska novčana vriednota. Jedan mi je veliki gospodin rekao: „Eto, sad je i vama učiteljima povišena plaća. Dosad ste imali 400 forinti na godinu, a sad ćete imati — 800 kruna!" I tako vam i danas imam tih 800 kruna na godinu. Vašem su pak profesorskom stališu povećali plaće.

— Da, povećali su onim starijima, koji su se preživjeli i vječito preživaju staru slamu, a nas mladje potisnulo u desete činovne razrede. Kod viših su razreda popunili samo niže kategorije, pa ćemo tako jako mučno napried. Ja sam proračunao, kad bi se redovno umiralo, pravilno avansiralo

i išlo u mirovine, da bih ja morao 150 godina živjeti, da dodjem u VIII. činovni razred. I to niži.

Opet su svi zašutjeli, a večer je već dobrahno poodmakla. Medjutim je učiteljeva žena spremila večeru, a doniela ju pred kuću na prostrt stol učiteljeva sestra, učiteljica iz drugog sela, koja je bila u posjetama kod brata.

„Kako je to liepa djevojka!", pomislio je Servacij. Ovake on djevojke nije nikad dotle vidio. Gledao ju je, ko što se gleda liepa slika il mirisna ruža il čarobni sanak. Bila je vesela, razgovorna, a smieh joj ozvanjao ko srebrno zvonce. Gledao ju Servacij i pomislio na otčeve rieči, kad je poslao djecu svoju u sviet, da se žene. Nu osjećao je u isti čas, da mu rieči ove liepe djevojke prodiru do srdca.

U kratko: on se u djevojku zaljubio.

I kad se vraćao kući, u dom otca svojega, govorio je: heureka, heureka!

Tko poživi od čitateljica i čitatelja godinu dana, čut će, da se je Servacij vjenčao s liepom učiteljicom . . .

* * *

A Bonifacij?

Prošao je svieta razne krajeve i strane, doživio bezbroj avantura, u svom je srdcu ponio sa sobom cielu galeriju junakinja svoje ljubavne ekspedicije, al nije našao, a ni tražio ono, po što ga stari njegov otac i pensionirac poslao. Njegova je bilježnica nakon svršena putovanja bila puna pjesama, nacrta za novele, pripoviesti, romane, drame, tragikomedije, epose, memoire i što sve ne. Svojim je putovanjem zadužio do neba književnost svoga carstva, jer će evo punih deset godina obradjivati svoje bilježke i nacrte. Imat će toliko posla, te mu ne bude padalo ni na kraj pameti, da se ženi.

Živio Bonifacij, vitez književnosti!

* * *

I opet sjedi stari otac u krugu svojih sinova i puši lulu. Redom mu pričaju svoje sgode i nesgode. A on sluša i odbija dimove.

Što mislite, je li starac plivao u sreći svojih sinova?

ZYR XAPULA

KRALJ KOFETUA

Kao uspomenu na svoj put šaljem Vam, mili prijatelju, ovu svoju sanju iz Ravene. Sanjao sam je u sjaju bizantskih mozaika u prastarim bazilikama onoga grada, koji je tako duboko utonuo u san, da se čini kao da je začaran. Sanjao sam je na sarkofagu rimske Galle Placidije i u hladovini osamljenog mauzoleja gotskog kralja Teodorika; sanjao sam je, kad sam prolazio pinetom, onom šumom punom neslućenih dražesti, punom neznanih čara; onom šumom pinija, po kojoj je davno prije Dante lutao, koja se proteže od Ravene, njegova rodna grada, do gradića Rimini, gdje je smrt vrebala na onu strastvenu Francesku, koje ne će nigda nestati iz spominjanja narodnog, jer su njene muke dirnule pjesnika „Pakla" tako neizmjerno duboko, tako patetički liepo do „bolno-žalostnih suza".

Ovaj je san nastao, kad sam tragovima Shelleyovim i Byronovim koracao onim tihim ulicama, medju onim širokim baštama, koje je vidjela Ona sama u proljetnom sjaju razcvjetalih breskva i kajsija. Došao mi je nenadano, kao što već sni dolaze, kad mi je razmišljanje o onim dvjema pjesnicima opet — ne znam kojim savezom misli — dozvalo u uzbudjenu maštu čarobnu sliku Burne-Jonesovu „Kralj Kofetua".

Ova fantastična priča o čežnji, koju Vam evo donosim, nije drugo nego san, ništa više i ništa manje. Sni su kadšto i tašti; ali recite sami, nisu li sni često najbolje, što u svietu imamo? A bi li bez sanja, bez tih tajnih tvorevina, bilo u obće umjetnosti?

Možda je i ovaj san tašt; ali promotrite li ga izbliže, osjetit ćete, da iz njeg struji ravenski zrak, da iz njega govori sama moja čežnja; a najposlie — taj je san tek uspomena! . . .

Tko bijaše kralj Kofetua? Kada i gdje življaše? Na to ne može nitko da odgovori. O njemu nema spomena ni u kojoj poviesti, ni u kojoj kronici — a ipak, on je bezsmrtan. Jer labud avonski izspjevao je o njemu pet rieči i tim je njegovo ime postalo vječnim. U mojem je snu jašio kralj Kofetua mlad i nujan iz svoga grada uz more, daleko na sjeveru. Njegovo je bliedo, djevojačko lice od dražestne ljepote. Dugi pramovi zlaćane kose rominjali su ispod srebrne kacige, koju je resila biela perjanica, na lepršavi srebrom izvezeni plašt iz svjetložuta brokata. Njegovo je oko sanljivo pogledavalo i mienjalo svoju boju kao površina mora, na čijem se žalu dizao

njegov kraljevski grad, mrk i prieteći, s otvorenom dvoranom iz jantara, u kojoj se dizao visoki, srebrni priesto. Zaduben u svoje misli ogleda se kralj Kofetua na grad svojih otaca. Njegov je crni konj kopkao po piesku, a brojna četa mladih vitezova, svi u srebrnoj opremi, svi na crnim konjima kao njihov kralj, koga su pratili na njegovu putu u neizvjestni kraj, čekala je nestrpljivo na znak polazku. Ta bili su tako požudni, da vide sviet i i neznane zemlje, o kojima su već toliko toga čuli, a koje su njima mladićima bile dosada zatvorene. Kralj se Kofetua naslonio o visoke željezne rešetke, koje su zatvarale pristanište, gdje su se u neposrednoj blizini dvora ljuljala dva liepa čamca, odredjena za porabu kraljevu. Dolje sve do mora spuštale su se tu mramorne stepenice, a na nje je pjenušavo morsko valovlje izbacivalo školjke i biser.

To je mjesto sjećalo kralja jednog prizora, koji se usjekao u njegovo spominjanje, i ako se sbio, kad mu je tek osam godina bilo. Kraljica, njegova majka, dovela ga držeći njegovu ruku jednom ovamo, kad se dovažao na velikim ladjama neizmjerni plien iz dalekih zemalja. Čitav je žal onda bio posut blagom, a sluge i robovi nosili su revno sve to nevidjeno bogatstvo gore u tmurne odaje gordog kraljevskog grada s njegovom jedinom svietlom odajom iz jantara, gdje se dizao srebrni priesto kao simbol vlasti nad širokim morem, koje je sezalo u neizmjernu daljinu. Kraljica bijaše ponosna kao ponosni angjeli, ponosna na svoju ljepotu, ponosna na svoj rod, ponosna na svoju moć, a najponosnija na svoga sina Kofetuu.

„Sve je ovo tvoje!“ rekla je onda, „sve, što ovdje vidiš i što će još ovamo dopremiti na svojim širokim ledjima neizmjerno, kao safir modro more. Svi žalovi, što ih oplakuje velika voda, tebi su podložni; jer u našim žilama struji krv rimskih ćesara, bizantskih careva i gotskih kraljeva. Nema želje, koja ti se ne bi mogla izpuniti; nema i ne će biti ničega, čega ti ne bi mogao dobiti. Bog je stvorio malo njih, koji vladaju, a drugi treba da robuju.“

Kofetua je onda ovakovu budućnost jedva shvatao, njega je mnogo više veselilo, kad je bacio šaku punu bisera u piesak, po kojem je onda obiestno gazio. Majka se smieškala, ali se njeno lice u brzo zasjenilo. Opazila je neku staru ženu, koja je sjedjela na stepenicama s u krilu skrštenim rukama. Bila je to robinja, koju je kraljica mrzila, jer je čelo te žene bilo ponosno. Iz puke obiesti bili su je jednom oteli iz preko mora i dovukli s ostalim plienom ovamo na dvor. Ali ona nije ni zaplakala, niti je skrstila ruke, niti je spustila glavu, kad je bila dovedena pred kralja i kraljicu. Kralj vikne pun prezira: „Čemu ste ovu ovdje doveli? Zacielo samo zato, da joj ovdje prije izkopate grob? Ona već stoji na njegovu rubu!“

I htio je da je pusti na slobodu, ali kraljica uhvati njenu ruku prije, nego se to izpunilo.

„Ne vidiš li njezin mračni pogled, pun mržnje?“ rekne ona. „Neka se ne pušta prije na slobodu, dok nije skrušeno za nju molila.“

Robinja je šutjela, ali najposlie reče: „Zašto da molim za svoje pravo? Ne, radje ću snositi vaše nasilje. Grob me i onako čeka. Što mi je stalo do toga, gdje će mi ga izkopati!"

I ona ne prigne svoje šije. Tako je ostala robinjom i godine su prolazile a ona je još uviek šutjela i nije molila. Od dana do dana uvećavala se kraljičina mržnja, a sada, kada je, stojeći sa svojim sinom na žalu u sredini svega toga bogatstva, opazila staru robinju, dovikne joj ovako:

„Zašto sjediš ti sama ovdje bezposlena, dok svi drugi posluju?"

„Posluješ li ti?" odgovori žena mirno, dignuvši kapke, težke od suzdržanih suza, ali ostajući nepomična u držanju svog bolnog iznemoglog tiela.

Kraljica porumeni od srčbe, ali je od toga neočekivana i nečuvena odgovora bila tako iznenadjena, da nije nalazila rieči.

Blieda starica spusti čelo na mramorne stepenice i šaptne: „O Bože, kako sam bolestna: Je li to smrt?"

Kraljica se medjutim osviestila. „Kofetua", reče svomu sinu, „stavi nogu na tu ponosnu šiju, koju je udes najposlie ipak prignuo!"

I sin je posluša. Ali se u taj čas starica naglo uzpravi i digne ruku, kao u želji, da izusti strašnu kletvu, ali kad svojim pogledom zahvati nevino djetinje lice, snadje je samilost; ona upravi svoj pogled u sanljive nevine oči dječakove, dvie suze kapnu lagano niz njena lica i padnu na njegovu glavu. Kraljica je bila nanovo uvriedjena.

„Zašto plačeš?" upita je ljubeznije, nego što je dosada sa staricom običavala govoriti.

„Jer sam u času nekog meni samoj nerazjašnjivog nadahnuća predvidjela čitavu budućnost toga djeteta".

„A ova te ganula do suza?" upita uznemirena kraljica: „Što znaš o njegovu udesu? Što mu prieti?"

„Upoznat će tvoju zabludu. Obrekla si mu, da mu ne će ostati ništa neuzkraćeno, sve da će biti u njegovoj moći. A ipak će jednom umrieti od toga, što mu —" starica padne nemoćno na stepenice i problijedi.

„Sbori do kraja!" povikne u strahu kraljica. „Sbori do kraja! Čega treba da se čuva?"

Ali starica izdahne, i ne posluša je.

„Sbori do kraja!" zavrisne kraljica nanovo. „Sbori do kraja! Ti umireš?"

„Od čeznuća", šane robinja, digne ruke prema moru a njezin ugasnuli pogled kazivao je neizkazanu bol. Duboki uzdah potrese njene grudi, ona padne i umre.

„Zgazite je! Bacite je u more!" bješnjaše okrutna kraljica. „Ona nije sborila do kraja! Iz osvete je šutjela! Umakla mi je, umakla! Ona je pobiedila, ona je pobiedila!"

I u najvećoj uzbudjenosti pobjegne kraljica, ogrnuvši sina širokim plaštem, izvezenim težkim zlatom. U mahnitoj bojazni pred nečim neodredjenim nosila je diete u svoj čvrsti grad.

Toga se prizora poslie tolikih godina sjećao sada mladi kralj Kofetua, kad je izlazio iz grada svojih otaca na put u neznane daljine. On je ubrzo osamio; njegovi su roditelji već davno počivali pod porfirovom pločom u sumornoj sjeni gradske kapele, gdje su i danju i noću gorjele zlatne svjetiljke, iz kojih se je dizao miomirisni dim, zastirući mističnim oblacima dragociene mozaičke svetačke slike. U kralja Kofetue nije bilo ni one osvajačke pohote njegova otca, ni onog drzkog ponosa njegove majke. U gordom kraljevskom gradu dorastao je on tiho kao biljka u tmurnom gorskom prodolu; njegova je duša bila čista i duboka kao zvjezdano nebo, puna zvjezdanog sjaja, koji je svietlio iz njegova sanljiva oka kao sladka tajna. Njegovo je čitavo biće odisalo nevinim čarom kao cviet ljiljanov. Svietlom svojom opremom, bliedim kao slonova kost čelom i bujicom zlaćanih pramova svoje kose nalikovao je u svojoj mladenačkoj, vitkoj ljepoti onome ljiljanu, što ga je u snažnoj veličini jedan umjetnik izdjelao iz srebra, i što ga je ogromni kip majke božije, stojeći na grebenu visoko nad gradom, držao prema iztočnoj zori, da iz njega piju rosu oni bieli golubovi, što su bez prekida lietali oko vršaka gordoga grada.

Kralj Kofetua jašio je u sviet za jednim fantomom. Tko ne trči za njim na svom životnom putu? Taj mu se ukazao onako, kako se ukazuje zviezda u večer za sanljiva sumraka. Bila je to djevojka, koju je jednog dana s prozora vidio dolje kraj luke medju narodom, a ljepota njene prikaze sasvim ga očarala. On poteče s dvora dolje, ali ona bijaše medjutim izčezla. Množtvo je nije vidjelo, ta množtvo je uviek sliepo. Uzalud je za njom slao glasnike; nigdje joj nije bilo ni traga ni glasa. Njim sada zavlada neka boležljiva čežnja. Odsada je sva njegova životna zadaća bila, da nadje onu, koja je kao sunčana zraka pala u tmurnu sivoću njegove nutrinje. Kad su sva potraživanja bila bezuspješna, odluči se on, da podje sam u široki sviet i da se bez nje više ne povrati. Stoga se sada praštao sa svojom domajom, stoga je sada snatrio na onom mjestu, na kojemu je starica nad njim zaplakala i umirući nije dovršila svoga proročanstva. Njime sada oblada neizmjerna bojazan i on reče svome odgojitelju, starome nekom čovjeku, koji ga je pratio do gradskih vratiju: „Od čeznuća umrla je na ovom mjestu ona nesrećna starica! Ne ću li i ja od te čežnje uginuti? Nije li starica najposlie ipak izrekla nada mnom kletvu, koja se sada hoće da izpuni?“

„Čovjek ne pogiba od kletve, već od svog udesa“, odvrati odgojitelj, „Kao što zviezde kruže svojim odredjenim putovima, kao što vode teku svojim propisanim smjerom, tako prolazi i čežnja dubinama naše duše. Kamen pada onamo, kamo ga težnja privlači, i stigne svoje mirno mjesto; ali svaka čežnja ne nalazi svoga zadovoljstva, svoga cilja. Jao onome srcu, koje uzalud čezne i kojemu nije sudjeno, da utiša svoje čeznuće! Kofetua, ja te blagosiljam! Neka tvoja čežnja ne bude kao ona zraka, koja izlazi iz jedne zviezde, ali do vieka prolazi bezkrajnom vasionom i ne sreta ničije oko, kojemu bi mogla donieti svietla“. I blagosiljući ga stavi ruku na njegovu glavu, s koje je kralj skinuo svoju kacigu, duboko se sagnuvši pred

starcem. Onda ustane, domahne još jednom starcu uz bolni smiešak i odjuri odavde na svom crnom konju, praćen brojnom četom svojih mladenačkih pratilaca. Kao čisto srebro odjekivalo je i sjajilo se njihovo oružje. Konjici se sve više gubijahu u magli na dalekom svodu, dok niesu sasvim izčezli s vida starcu, koji ih je bezprekidno blagosiljao.

Kralj Kofetua jašio je dugo širokim svietom, on je jašio od grada do grada, od dvora do dvora, od sela do sela, on je prodirao u samoću šuma, uzpinjao se na gorske visine, plovio je do osamljenog otočja, ali nigdje nije našao nju, koju je tražio. Kralj Kofetua i njegovi pratioci bijahu gostovima u kristalnim palačama sa zlatnim kapijama, u mramornim kućama s bronsanim vratima, počivali su uz stolove od ebanovine u dvoranama, kojih je svodovlje bilo podbočeno stupovima od jaspiza, šetali su u baštama, gdje se drveće od težine modrih cvietova naginjalo do bisernih voda; kralj Kofetua i njegovi vitezovi ulazili su u kaštele, sagradjene na visokim hridinama, gdje je ozvanjala zveka oružja, pohadjali su dvorce, kao u snu sakrivene u sanljivim dubravama, gdje su se sladke pjesme trubadura nadmetale s pievom drozga i slavulja, pretraživali su kuće trgovačke i gradjanske, biele dvorove, što su se dizali iz mora dozreloga, tihoga, sanljivog i šumnog klasja, ulazili su u slamom pokrivene kućarice, provaljivali su za mrkih noći u tamnice — ali nigdje nije bilo nje, koju su tražili.

Koliko su žena i djevojaka vidjeli! Ovu, što je klecala pod teretom dragulja i dragocienosti, odjevenu odielom iz brokata, koje se vuklo po tlu od halkedona, onu opet, što kleči poput ljiljana u sjeni tmurnih katedrala; ove zaposlene u polju i livadi za ljetne žege, one opet, gdje snatre u mirisnim baštama; pače i prikaze u kostrieti, što iza gustih manastirskih rešetka svoje strastne molitve šalju k nebu, — ona, koju su tražili, nije bila medju svima ovima, a kralj je Kofetua bivao sve bljedji, neki umor oblada ne samo njegovim tielom već i njegovom dušom; nada ga ostavljala, a on najposlie reče: „Ta ona živi samo u sanjama moje duše! Ah, moja je čežnja kao ona zraka, što prolazi vječnom tminom i nigda ni kojem oku ne donosi svietla.“ I pognute glave, beznadan i žalostan, jašio je on u daleku daljinu, a za njim, žalostna, mučke i tiha, jašila je njegova pratnja.

Tada dodju jedne noći do nekoga grada na jednom visokom briegu, koji je bio sagradjen čitav iz plavetna mramora, kroz koji je sievala mjesečina. S podnožja briega vidjeli su kroz otvorena vrata osamljene i prazne gradske ulice; tek sasvim u zadku velikoga trga, gdje je pet vodoskoka bacalo pod nebo kô safir modru vodu, sine njima kao prvo svitanje zore jedna ljudska prikaza. — Od srednjih su vratiju vodile široke stepenice nizbrdo do sanljiva jezera, modra kao mramor kuća i kula, stupova i kapija toga čudnoga grada. S jedne i druge strane stepenica tiho su rominjale bistre vode, počivajući u jezernim valovima, a niz same stepenice prolazio je kao vodopad magični sjaj mjesečeva svietla.

I bilo je tiho, samo su vode pjevale, s neba, na komu se u dubinama izmienjivalo svietlo i sjena, spuštale se sanje i zviezde. I ono bielo svietlo, što se

činilo kao da stupa trgom, na kojem su vodoskoci tako čežnutljivo dizali vodu k nebu, stajaše sada pod kapijom, i gle to bijaše djevojka. Lagano je silazila niz stepenice, preko kojih je prolazio mlaz mjesečeva svietla, i činilo se kao da silazi mjesec sam na valovima svoga sjaja; jer sva je jasnoća izvirala iz prebliedoga čela te svetačko liepe ženske pojave. Bila je vitka stasa, vlasi tamnih kao noć i punih azurnog bljeska, očiju plavetnih kao prozirni mramor, od kojega je bio sagradjen taj apokaliptički grad; i kao iz neba, u čijim se dubinama sjedinjivalo svietlo i tama, i iz njenih su očiju izvirale sanje i zviezde. Nigda nisu slične oči gledale u sviet; u njih je bila neka čudna osebujnost. one su samo gledale u daljinu, uviek u daljinu, i nikoji predmet u blizini nije mogao da na se svrati njihovu pozornost; to im je podavalo nešto zagonetno, nadzemaljsko, što je privlačilo i izpunjavalo čežnjom.

Kralj Kofetua skoči sa svog konja, njegov se dah ustavi, on sklopi ruke i šaptne: „O moja dušo, klikni i raduj se! Ja sam našao onu, koja će tobom vladati. Našao sam nju, koju sam tako dugo u svietu uzalud tražio!"

On dodje pred nju upravo u onaj čas, kad je stupila sa posliednje stepenice i kad se njena noga dotakla zemlje.

„Božanska prikazo", šaptaše kralj Kofetua, „jesi li ti izašla iz grada sanjâ, da vratiš mir i pokoj mojoj duši, koja je za tobom ginula?"

Ona je šutjela i gledala u daljinu.

„Govori", molio je kralj Kofetua, „vidiš li me, gdje stojim pred tobom, čuješ li moje rieči?"

„Ja vidim tvoje lice u daljini, ono je utonulo u mjesečevu sjaju. Ja čujem tvoje rieči; što želiš?" odgovori ona najposlie sasvim lagano.

Bezkrajna tjeskoba stegne njegovo srce. Taj glas — tako sladak i tako blag — dopirao je do njega kao iz velike daljine, a kralja Kofetuu obuze žalostna slutnja, da će ta blaga prikaza, i ako sasvim blizu do njega, ipak dovieka biti od njega razstavljena. Bilo mu je najednom kao da je medju njim i njom nabujalo more, kao da ih razstavlja ponor toga noćnog neba. Njegovo srce presta kucati, on sdvojno pogleda u zagonetno-sanljive oči te angjeoske pojave i bojazljivo povikne: „Zaklinjem te živim bogom, kaži mi, tko si!"

„Zar toga ne vidiš?" odgovori ona. I ona pokaže na svoje odielo i digne ruku kao u snu moleći milostinju. I u taj čas vidi kralj Kofetua, da je njena odjeća iz kostrieti i sva izderana, on vidi njene noge, biele kao slonova kost, nage i krvave od dugoga lutanja po svietu.

„Ti si prosjakinja!" povikne on začudjeno.

„Da, ja sam prosjakinja", rekne ona glasom kao iza duboka sna, upravi svoje poglede opet u daljinu i podje bielom cestom, koja je vodila kraj jezera do tmurnih šuma, što su sanjale na svietlom horizontu.

Kralj je Kofetua jedan čas stajao tih i miran, kao stup ukočen, ali onda se osviesti, metne prst na ustnice, vitezovima u znak šutnje, i mahne im, da podju za njim. Od toga je časa on pratio djevojku u dostojnoj daljini,

a njegova je pratnja jašila za njim tako tiha, tako zamišljena, a ipak tako oduševljena kao on sam. Tako putuje roj planeta nebeskom vasionom tiho bez glasa i sjajno za draguljnim suncem, za svojom dušom. Neumorno je djevojka putovala od dana u dan, od rana jutra do kasne večeri, njezine su oči sveudiljno sanljivim čeznućem gledale u neznane, nedokučive daljine, i bilo je, kao da ona i ne sluti, da je sliedi liepi mladić u srebrenoj opremi i izabrana četa vitezova. I tako su dolazili u zelene alpinske doline, kojima su protjecali bistri potoci, prelazili su preko visina, gdje su se sguštavali oblaci, što se dižu put modroga neba, jašili su kraj gorskih obronaka, niz koje su skakutali vodopadi, silazili su obroncima, gdje su sanljivo šumjele tamne jele i smreke, pod kojima su vrela svoje modre očice otvorala prema bliedomu, srebrom protkanomu nebu. Prodirali su kroz klance, zatvorene strmim pećinama, niz koje se poput bujice valjahu jednoć rulje barbara sa sjevera u zemlju sunca. Počivali su na poljanama, gdje su se zibali zlatni plodovi medju tamnim, kao kovina sjajnim lišćem drveća. Oni su stupali u zemlju lovorike i razrušenih hramova, gdje su stubokom svaljeni kipovi bogova jecali i gdje su se kraj ovih ruševina dizale mistične katedrale. Najposlie stignu jednoć, kad se sunce već spremalo na počinak, u mrtvi grad, jednoć moćan i ponosan, uz more i jednu veliku šumu pinija. Kube je grobnice bilo izklesano iz jednog jedinog ogromnog granitnog kamena, a u grobnici je počivao nemoćni prah nekoć svemožnoga gotskog kralja, predja Kofetuina. Tu stupi Kofetua po drugi put pred prosjakinju i reče: „I ja sam kralj; uz more se diže moj čvrsti grad. Ti prosjačiš kraj puta, a tvoje su biele noge nage i krvave od dugoga putovanja. Posadit ću te na svoj priesto. Svojom ću krunom uresiti tvoje čelo, bit ćeš mojom ženom i kraljicom nad mojim nepreglednim kraljevstvom. Hoćeš li?“

„Zašto da idem s tobom?“ upita ona i upilji svoj zagonetni pogled u daljinu. „Bezkrajnost je dalja od tvoga kraljevstva ona je moje carstvo —“

Kralj Kofetua nagne glavu i odgovori: „Nije li žalostno to vječno putovanje? Na mom ćeš priestolu počinuti, na mom će srcu biti kraj tvome lutanju. Ti se više ne ćeš plašiti, a tvoji pogledi ne će više biti upravljeni u neznane daljine“.

„Misliš li?“ odgovori ona, a njene su oči bile sanljivije nego igda.

Kralj Kofetua pade pred njom na koljena.

„Ti si moja čežnja!“ poviče i sklopi ruke. „O ne daj, da umrem od tjeskobe! Mrziš li me?!“

„Zašto da te mrzim?“ odgovori ona, „ti mi nisi učinio ništa na žao“.

„Budi moja!“ moljaše kralj Kofetua prosjakinju.

Ona ne odgovori, samo se njezino lice zasjenilo, a najposlie reče: „Moj kralju, ja te ne ljubim. Tvoje će neuzvraćene ljubavi nestati kao sjene“.

Suze poteku niz probliedjela lica liepoga mladića, ali on priduši jecanje, što je htjelo da potrese njegovim grudima, i šaptne: „I neuzvraćene moje ljubavi ne će nestati. Ljubav jača, kada daje, a ne, kad prima. O budi moja! O budi moja!“

Polagano spusti ona glavu i reče nujno: „Pa uzmi me, da više ne trpiš!"

Bez rieči i pun sreće privuče je na svoje grudi, i tako su koracali kroz mrtvi grad s velikim bazilikama i s osamljenim palačama, sa cvatućim baštama i sa slavnim vječnim grobovima, i stupe najposlie u jednu crkvu, gdje su sa blistavog zlata grčkih mozaika svojim velikim očima na njih pogledavale biele pojave apostola i proroka kao prikaze apokaliptičke pjesme. Sa njihove su se sjajne pozadine dražestno izstavljale simbolične životinje, ovdje jelen, koji je požudno iz vrela pio vodu, ondje golub, pijući iz široke jedne posude. Njihova se pjesnička ljubkost liepo sjedinjivala s epskom uzvišenošću ljudskih prikaza.

Pod jednim svodom, pokrivenim jednim majstorskim djelom mozaičkim, komu se na modroj pozadini u gracijoznoj harmoniji vijale i preplitale cvjetne grančice na zemlji neznanih biljka, stajao je u blizini jednog prekrasnog sarkofaga priesto umjetnički izdjelan iz slonove kosti, pun uzvišenih slika lavova i ptica, loze i klasja, svetaca i angjela. Na njemu je sjedio stari, grimiznim ruhom odjeveni svećenik, upalih ali kô dragi kamen sjajnih očiju, suhih žućkastih ruku, na kojima je blieštalo blago prastarog prstenja, kojega su smaragdi i rubini svietlili kroz polumrak crkve. Do nogu toga crkvenog kneza klekne kralj Kofetua i drhćući od poštovanja kao da se dotaknuo mrtvaca, povuče ga za grimiznu halju i umoli ga, da ga blagoslovi i da ga pred Bogom sveže s tom prosjakinjom. Lagano ustane stogodišnji starac, kao probudjen iz duboka sna; tek pomalo ga ostavljala ukočenost, dok se opirao o bronsom i srebrom urešeni mramorni sarkofag, u kojem se kroz mali otvor vidjela na nizkom stolcu iz kore kornjačine i sedefa iztrunula lješina jednoga rimskoga ćesara: prah i pepeo u sjaju zlatnoga nakita i blistavoga dragog kamenja u skrušenom ništavilu i groznoj samoći grobnoj. Teturajući ode svećenik od toga spomenika ljudske ništetnosti, nasmieši se, zaduben u svoje misli, plemenitoj pojavi kralja i njegove vjerenice, pojave, koja se činila, da tako glasno sbori o sreći, proljeću i nadi, i ode do oltara, izdjelana od egipatskog mramora. Kroz svjetložute, likovima urešene zidove tog mramora bacala je u njegovoj nutrini goruća svjetiljka u sumrak crkve svoje kao jutrnje svitanje blago svietlo; tamo složi svećenik ruke vjerenikâ u vječnu svezu.

I kao u snu obujmi kralj Kofetua poslie svetoga čina svoju ženu oko pasa, stavi je preda se na svog crnog konja i poteče u novi život iz mrtvoga grada, koji se iza njega gubio u magli.

Dugo su jašili bezkrajnom šumom pinija, iz koje se kao iz ogromnih žrtvenih sudova dizao prema nebu opojni miris. U njoj se kao valovlje morsko kovrčale prostrane travne poljane, posute bielim zviezdama, tako da se činilo kao da je razpršena mliečna staza pala kao snieg u krilo šumsko. Ptice su pjevale, a lišće je od vjetra šumjelo. Široke, ravne krošnje pinija činile su u svietloj pozadini horizonta tamne slojeve kô zeleno oblačje, sjedinjeno u dugim redovima, jedno nad drugim, a iz daljine čulo se more, kako se valjalo o plitki žal i kako je opet odmicalo u svoje nemirno krilo,

Dugo su jašili kroz šumu pinija, dok niesu najposlie došli do samoga valovitog mora, na komu se upravo ljuljala u sunčanom bljesku velika ladja nordičkih mornara. Bila je kao zlatni zmaj, a njena jedra rujna kao krv. A ta je ladja doniela kralja Kofetuu i njegovu ženu preko pjenušave vodene pustare na sjever, gdje je kao oluja gordi grad na visokoj hridi mrko gledao u sviet. Ulaz je bio svetčan i nitko se nije čudio, da je kralj tu prosjakinju uzeo za ženu, jer ona bijaše tisuću puta ljepša od svih onih, koje su bile u svietu.

Veselje je kucalo o sama nebesa a zvona su zvonjela dan i noć; samo kraljevo lice osta zasjenjeno. Nitko se nije brinuo za njegovu niemu bol osim njegova odgojitelja, a ovomu reče kralj j „Kako da budem sretan, dok njezina duša bludi u neznane krajeve! Ona mi je podala svoje sladko tielo, podala mi je svoju samilost, ali svoje mi ljubavi nije dala. Ja je obuhvaćam svojim rukama, ali moja čežnja nije našla svoga cilja. Žena, što počiva na mome srcu, ostat će mi dovieka tudja!“

I njegov odgojitelj odgovori: „Ti mučiš sama sebe a nemaš za to razloga. Dodji i vidjet ćeš!“

I kralj Kofetua sakupi čitav svoj dvor, da se pokloni kraljici; on odvede svoju ženu u dvoranu od jantara, posadi je na srebrni priesto, nad kojim se razastirao brokatni baldakin, i sagne svoje koljeno pred nagom nogom prosjakinje, koja je bila biela ko slonova kost i nekad krvava od bezkrajnog lutanja po svietu. Do ovih nogu stavi on svoju krunu iz dragulja, uzpravi svoj pogled prema svojoj ženi i moljaše je u niemoj boli za jedan jediti pogled. Ali njene su oči lutale kroz otvorenu dvoranu u daljinu, gdje se medju porfirnim stupovima sjajilo modro more, što je svojim pjenušavim valovima oplakivalo mramorne stepenice.

Tada je probliedio kralj Kofetua kršio je ruke i šaputao: „Moja ljubav raste, jer bezprekidno daje, ona raste — ali ona me izjeda, kao što u svjetiljci izjeda plamen ulje.“

Medjutim doprinesu kraljici poklone četiriju elemenata. Iznajprije poklon naše majke, vlažne zemlje. Srebrni su priesto obasipale ruže i ljiljani, šumski cvjetovi i mlado poljsko klasje, a kralj Kofetua poda k tomu još svu čežnju svoje izranjene duše — ali i ako se ona umilno i blago smiešila, njene oči gledale su u daljinu.

Onda dodje poklon našeg hranitelja, čistoga zraka. Slavulji i drozgi pjevali su u dvorani od jantara, najsladji zvuci gusala i frula zujali su gradom kao zborovi angjeoski, a kralj Kofetua poda k tome još sve azurne sanje svoje duše — ali i ako je kraljica uzhićena sklapala ruke, njene su oči zurile u daljinu.

Na trećem mjestu dodje zatim poklon hraniteljice sviju bića, poklon duboke vode. Nebrojeno blago sjajnoga bisera saspe se pred priesto, a kralj Kofetua poda k tomu još sve soje suze — ali njene oči, i ako suzovite, zurile su u daljinu.

U znak poklonu najmoćnije pratilice ljudskoga roda, svete vatre, palili se raznovrstni miomirisi iz dalekih zemaljskih krajeva, i kad je miris iz zlatnoga i srebrnoga sudja napunio dvoranu maglom, kroz koju je svietlilo jedino blistavo more i zvjezdoliki sjaj od ona dva tajnovita, nepronicava oka prosjakinje, koja su ginući gledala u daljinu — onda kralj Kofetua poljubi njenu nogu, bielu kao slonova kost, a u tome je milovanju bio sav žar njegove ljubavi, sav čisti plamen njegova srca, mlada krepčina njegove krvi i posljednja iskra njegova potraćena života . . .

Kao skršeni ljiljan pade mrtav na tlo.

Laka rumen osula je kod dodira njegovih usana njeno lice; sada, kad ga je čitav dvor oplakivao, poteku vrele suze niz lice kraljeve udovice. Tri puta uzdahne, sjedeći nepomična na srebrenom priestolu i držeći u krilu krunu od-dragulja; ali njene oči, pune suza, zurile su još uviek u daljinu. Jer njima dovieka nije bilo dano, da drugačije gledaju.

Českí napisao JULIUS ZEYER

TREBALO BI DA SU TU RUŽE BILE

Trebalo bi da su tu ruže bile . . .

One velike svjetložute.

I trebalo bi da su visjele preko zida od bašte, u raskošnom grmenu, i da su nježni listići njihovi ravnodušno rominjali u kolosijek na cesti: kao odsjev svega bujnoga cvjetnog bogatstva u bašti.

I neka je u njih suviše onaj nježni, rasplinjivi miris ruža, koji se ne da održati, koji je kao miris neznanih plodova, što o njima gataju ćutila u svojim sanjama.

Ili je trebalo da su te ruže rumene?

Možda.

Te su drobne, oble i čvrste ruže mogle biti i rumene, a tada bi morale tu visjeti u lakim viticama, svjetlolisnate, rumene i svježe, i morale bi biti kao pozdrav ili cjelov na prste putnika, koji sustao i zaprašen sredinom ceste koraca i raduje se, da je Rimu tek četvrt milje na domaku.

A što će on sada misliti?

Što je njemu sada njegov život?

Eto, sad ga zastiru kuće; one za sobom sve zastiru; one zastiru jedna drugu i put i grad; ali prema drugoj strani onamo ima dosta izgleda; tu se vija put u tromoj i lagano krivudastoj veruzi dolje do rijeke, dolje do mračnoga mosta. A iza njega se opet onda pruža silna campagna.

Sivost i zelenilo takovih velikih ravnina . . . kao da bi se iz njih dizala sustalost od mnogih tegotnih putova i spuštala na čovjeka, koji se od toga osjeća osamljenim i ostavljenim, te u njemu budila želje i čežnje. Nije li onda bolje, da se udomiš u kojemu zakutku, kao u ovom ovdje medju visokim zidovima bašte, gdje je zrak blag i mekan i tih, da sjediš na prisoju, gdje se klupa kod nečega, što je nalik na udubak, u zid savija, tu da sjediš i gledaš sjajni zeleni tratorak u jarku kraj ceste, srebroliki badalj i tamnožuti jesenji cvijetak.

Ali prijeko na dugom velikom zidu, zidu punom gušterovih rupa i pukotina s uvelom travom, tu bi trebalo da su bile ruže, i trebalo bi da su provirivale upravo ondje, gdje je jednoličnu plohu prekidao prostrani balkon s divno kovanom starom trbušastom ogradom. Kad si se zasitio zatvorene bašte, zacijelo bi te boravak na tom balkonu rashladio.

A to se često desilo.

Oni su mrzili na nju, na tu divnu staru vilu, koja je unutar ovijeh zidova s njenim mramornim stubama i s njenim krupnotkanim tapetama, a na prastaro drvlje s ponosnim tamnim krošnjama, na pinije i lovore, na tankovite jasene, čemprese i granate hraste mrzili su u sve vrijeme njihova rastenja onom mržnjom, koju osjećaju nemirna srca prema onomu, što je svakidašnje, što je običajno, što je bez dogadjaja, prema onomu, što se ne želi i zato kao da se otima.

Ali s balkona se ipak pogled pružao u daljinu; pa tako je ovdje stajao jedan naraštaj za drugim, a svi su jednako izgledali u daljinu, svaki po svojoj odvažnosti, svaki po svojoj želji. Zlatnim grivnama opasane ruke počivale su na rubu od željezne ograde, i mnogo se svilenom haljom zastrto koljeno uprlo u crne željezne kovrčice, dok su šarene vrvce lepršale sa svih prečaga u znak ljubavi i obricanja ljuvenog sastanka. I ljube, teške i trudne, stajale su tu i slale su u daljinu smjele poruke. Žene, velike, bujne, ostavljene, blijede kao mržnja... mržnja, koja hoće da misao usmrćuje a želja da otvora pakao!... Žene i muževi! Uvijek žene i muževi, — i one mršave bijele djevičanske duše, koje se tiskaju o crne rešetke kao jato zalutalih golubova i čeznutljivo dozivaju plemenitog sokola.

Tu bismo mogli zamisliti jedan proverb.

Scenerija bi zgodno pristajala u jedan proverb.

Zid s balkonom mogao bi ostati ovakav, kakav jest; ali put bi morao biti širi, morao bi se raširivati u jedan rondel, a u sredini bi morao biti jedan stari skromni vodoskok, izdjeljan iz žute sedre, sa školjkom od porfira. Na njemu kao figura delfin s otrgnutim repom i s jednom začepljenom nosnicom. Iz druge skače tanki mlaz vode. — Na jednoj strani vodoskoka polukružna klupa od sedre i žežena kamena.

Laki svjetlosivi prah, crvenkasti isklesani kamen na klupi, osječena žućkasta i šupljikasta sedra, tamni izbrušeni od vlage sjajni porfir, i najzad živi mali srebroliki i trepetljivi vodeni mlaz; gradja i boje su dakle uistinu lijepe.

Lica: dva paža.

Oni nisu iz bilo kojega odredjenog istoričkog doba, jer se pravi paži uopće nisu podudarali s idealom pažâ. Ovi su paži ovdje onaki, kako ljube i snatre na slikama i u knjigama.

No samo nošnja njihova ima u sebi nešto istoričko.

Glumica, što treba da glumi mladjega paža, u tankoj je svili, koja sasvim tijesno prianja uz njeno tijelo i koja je plavetne boje s utkanim heraldičkim ljiljanima od najčišćega zlata. To i nebrojene čipke najizrazitije su obilježje te nošnje, koja ne će toliko da upućuje na jedan odredjeni vijek, već hoće da istakne mladenačku bujnu pojavu, prekrasnu plavu kosu i prozirnu put. Ona je udata; ali to je trajalo tek podrug godine; onda se rastavila sa svojim mužem, a valjada se prema njemu nije baš lijepo vladala. To je i moguće, ali što nevinije od nje ne možeš da pomisliš. To će reći, to nije ona osobito ubava prvotna nevinost, koja je zacijelo takodjer umiljata; to je naprotiv

ona njegovana, prekrasno razvijena nevinost, u kojoj se nitko ne će prevariti, od koje će ti srce zadrhtati i koja te osvaja sa svom onom moći, koja je u savršenstvu.

Druga je glumica u proverbu vitka i melankolična. Neudata je, prošlosti nema apsolutno nikakve; nitko o njoj ni najmanje ne zna, a ipak ima toliko izražaja u tim nježno crtanim, gotovo mršavim udovima, u tom kao jantar blijedom sasvim pravilnom licu, što je zasjenjeno vranim uvojcima, što ga nosi snažno crtani muškarački vrat, što izaziva s nekim porugljivim a ipak čežnutljivim osmijehom, a nepronicavo je s ovih očiju, kojih sjeta ima u svome sjaju neku mekoću kao tamna latica u cvijetu maćehice.

Odijelo joj je pridušene žute boje, poput oklopa, uzduž prugasto široko nabrano, s uspravljenom krutom ogrlicom i s dugmetima od topaza. Uska kovrčasta svita proviruje iznad ruba od ogrlice a tako isto kod ruke iz uskoga rukava. Hlače su joj kratke, široke, rasporene i od neke mrtve zelene boje, u rastrizima od izblijedjela grimiza. Trikot je u nje siv, a u modroga paža dašto sjajno bijel. — Obadva paža nose barete.

Takovi su.

I sada stoji žuti paž gore na balkonu i naginje se nad ogradu, dok modri sjedi dolje na klupi kraj vodoskoka udobno se naslonivši i skrstivši ruke s prstenjem oko jednoga koljena. Snatreći gleda u campagnu.

Onda zbori:

„Ne, na svijetu nema ništa do žena! . . . ja to ne shvatam . . . u tim crtama, u kojima su stvorene, valjada je neki čar; jer, vidim li samo gdje prolaze, Isaura, Rosamunda, Donna Lisa i sve druge, vidim li samo, kako odijelo prianja uz njihove oblike, kako leprši od njihovih koraka, onda mi je kao da mi srce ispija krv iz svih žila, a glavu mi ostavlja praznu i bez misli, uda drhtava i besnažna, sve moje biće stegnuto u jedno jedino, dugo i drhtavo, tjeskobno čeznuće! Ta što je to samo? Što može to da bude? Meni je kao da sreća nevidljivo prolazi kraj mojih vratiju, a ja treba samo da je dohvatim i zadržim, i bit će moja, tako čarobna — ali ja je ne mogu da dohvatim, jer ne mogu da je vidim.“

Nato govori drugi paž sa svoga balkona:

„A kad si Ti, Lorenzo, sjedio njoj do nogu, i kad je ona zadubena u svoje misli zaboravila, čemu Te dožvala, i kad si Ti sjedio nijemo čekajući, i kad je njeno lijepo lice nad Tobom bilo u oblačju svojih sanja od Tebe dalje nego koja zvijezda na dalekom nebu, a Tvomu pogledu ipak tako blizo, da si se mogao diviti svakoj pojedinoj crti, svakom potezu linija, rodjenom u ljepoti, svakome drhtaju ljiljanske puti njene, bijelome miru njenu i svakoj ružičnoj izmjeni; — nije li Ti onda bilo kao da je ona, kako je ovdje sjedjela, bila iz drugoga nekog svijeta, a ne iz ovog, u kojem si Ti u udivljenju klečao; da je drugi neki svijet u njoj, oko nje drugi neki svijet, u kojemu su njene svečano iskićene misli išle k nekomu cilju, koji Ti nije bio poznat, svijet, u kojemu je ona ljubila daleko od Tebe i svega onoga, što je Tvoje i od Tvoga svijeta, svijet, u kojemu je ona snatrila i čeznula u

daljinu. I Ti nisi mogao da u njenim mislima osvojiš ni mjestanca, i ako si žudio, da se za nju žrtvuješ, da podaš svoj život i sve, samo da medju njom i Tobom bude nešto ma i samo kao bljesak nečega, što je manje od zajednice, mnogo manje od udruženosti."

„Da, da, Ti znaš, da je tako, — samo . . ."

U taj čas gmizne zlaćano zelena gušterica kraj ruba od ograde.

Ona stane i ogleda se.

Rep joj se miče . . . . .

Čuvaj se samo, četvoronožna ljubo!

Ne, ne možeš da ih zgodiš; one čuju kamen mnogo prije nego stigne. Pa opet, neki je strah ipak prodje.

Ali i paži, i oni su ujedno iščezli.

Ona modra sjedjela je tako ubavo, a u pogledu je njenu treptjela upravo ona prava neznana čežnja, u svim je njenim kretnjama bila neka nervoznost puna slutnje, kao u onom bolnom potezu oko njenih usana, kad je sama govorila, a još više, kad je prisluškivala meku i nešto duboku glasu žutoga paža, glasu, koji joj je gore s balkona s prizvukom poruge i s prizvukom simpatije donosio ganutljive a ipak umilne riječi.

A nije li sada, kao da bi oboje opet ovdje bilo?

Ovdje su i dalje su igrali u proverbu, dok su bili iščezli, i govorili su dalje o nestalnoj mladenačkoj ljubavi, koja nema nigdje mira ni pokoja, već neumorno leprši kroz sve krajeve slutnje i kroz sva nebesa nade, bolesna od čeznuća, da se smiri u jakom nutrnjem žaru jednoga jedinog velikog sabranog čuvstva; o tomu su govorili, mladji uz gorke tužaljke, stariji sve nujnije, a sad veli stariji, žuti, modrome, neka ne želi tako nestrpljivo, da ga uzvraćena ljubav jedne žene obuzme i prikuje uza se.

„Ne, vjeruj mi", reče, „ona ljubav, koju Ti želiš, koja će Te vezati dvjema bijelim rukama, dvjema očima, Tvojim nebesima, i sigurnim blaženstvom dviju usana, ta je ljubav preblizu zemlji i njenu prahu; ona je slobodnu vječnost sanja izmijenila srećom, koja traje časove i za čas može da ostari; jer i ako se svedj pomladjuje, to ipak svaki put gubi po jednu od onih zraka, što u neuvelu sjajnu vijencu sjaju oko vječne mladosti sanja. Ne, Ti si srećan!„

„Ne, Ti si srećan'" odgovori modri; „dao bih čitav svijet da sam kao Ti."

I modri ustane i silazi putem prema campagni, a žuti gleda za njim sjetnim osmijehom i govori sam sebi: „ne, on je srećan!"

Ali daleko dolje na cesti okrene se modri još jednom prema balkonu i vikne, dignuvši baret: „Ne, Ti si srećan!"

Danski napisao JENS PETER JACOBSEN

BILJEŽKE HRVATSKE SMOTRE

UZ NAŠE NOVELE

Julius Zeyer

P. J. Harmuth crta život i rad Juliusa Zeyera ovako: Mladji vršnjak Richarda Wagnera i Arnolda Böcklina, Julius Zeyer, veliki češki romantik, rodjen je god. 1841. u Pragu kao diete odlične, njemačke porodice. Njegov otac, koji je ovdje imao veliku trgovinu drvima i dvie pilane, bio je porietlom iz Elsasa, odakle su se njegovi roditelji u vrieme francezke revolucije odselili u Češku. Pjesnikova je majka bila iz stare židovske trgovačke kuće. Zacielo je i kuća njenih roditelja sa svojom tmurnom romantikom bila od dubljeg dojma na mladoga dječaka. Tu je i upoznao iz vlastitog motrenja ghetto, a tu će valjada i biti klice njegove močne ljubavi za iztokom, dok je onodobni sjaj otčinske kuće, gdje su se u salonu sakupljali najotmeniji krugovi pražki, bio osnovom aristokratskoga karaktera Zeyerova. Njegov je odgoj bio prema prilikama otčinskoga doma naskroz njemački; što je Zeyer kasnije postao jednim od najvećih čeških pjesnika, zasluga je stare jedne dadilje, koja je pripoviedanjem čeških narodnih pripoviesti stavila prvu klicu u djetinju dušu. Mnogi su motivi u njegovim djelima potekli iz njezina pričanja Opisao ju je pjesnik u mnogim novelama, a najljepše u svom najzrelijem djelu, romanu „Plojhar". U školi su se dječaku mnogo više svidjale fantastične vitežke pripoviesti i čarobne priče, nego rieči učiteljeve, tako da su mu Artus sa svojim vitezovima, Harun al Rašid i Amadis de Gaul bili bolji znanci, nego njegove školske knjige. Kasnije su ga se silno dojimali Shakespeare, Racine, Corneille, Alfieri, Goethe, Schiller i Kleist. Svakako je najzad i Prag sa svojim starinskim crkvama i palačama te svojom slavnom prošlosti upravljao njegov pogled u prošla vremena. Po želji svog otca stupi on u njegovu trgovinu. To je zacielo bilo najteže doba njegova života. Kad je izučio posao, podje na putovanje u Švajcarsku, gdje ga jedna mlada gospodja sklone, da postane češkim pjesnikom. Poslie smrti otčeve ostavi se svoga dosadašnjega zvanja i prikaže se sasvim svojim arheoložkim studijama. Nasliedjeno malo imuće obezbiedilo mu je u to vrieme život. Ali i to mu brzo omrzi, a on podje kao informator jednom mladom ruskom knezu u Petrograd, gdje je napisao g. 1873. prvu svoju novelu u češkom jeziku za pražki časopis „Lumir", komu je onda bio redaktorom Jaroslav Vrchlicky. Kad se povratio u domovinu, bilo je njegovo ime već poznato. U malom gradiću Vodnanu živio je odsele život pravog čudaka. Odatle je i često polazio na putovanja po Njemačkoj, Francezkoj, Ruskoj, Španiji, Tunisu, Italiji i Grčkoj. Kao izvrstnom poznavaocu jezika bilo mu je lahko, da se svagdje zaroni u poesiju, mite i kulturni život narodni. U posljednje doba prevladava u njegovu životu neka mistična crta. Umro je 21. siečnja 1901. u Pragu.

Poslie njegove smrti mnogo se pisalo o njemu. U svemu tomu nema jednodušnosti. Bilo je tu glasova, koji su kazivali, da Zeyer čitavim svojim razvojem strogo i ne pripada češkoj književnosti. Zeyer je tako reći čitav svoj život bio proveo u osami, izrazitim literarnim strankama uklanjao se s puta, a bit će, da ga je u posljednje doba života njegov katolicizam sasvim odvojio od literarnih pokretača.

U prvim početcima njegov je literarni rad analogan s radom J. Vrchlickoga, što se tiče brojnih prievoda i stranih uzora. U onim djelima, kojima je gradju uzimao iz modernog doba, neprestano se povraća njegova bol, što je sin tako malenog naroda. Ali on taj mali narod jednako žarko i iskreno ljubi. „Vyšehrad" ili „Karolinžka epopeja", „Amis i Amil", „Sulamit", „Raduz i Mahulena", sve su to djela, u kojima se susrećemo s idealnim pojavama bez izrazite individualnosti. U njegovih junaka nema svježeg životnog zadaha. I kao što najradije obradjuje sgode iz asketskog doba križarskih ratova, tako mu je i stil uviek neobično bujan, retoričan i slikovit.

Jens Peter Jacobsen

O njegovu se životu ne može mnogo reći; živio je tiho, u onoj tišini, u kojoj umjetnina najbolje dozrieva, kako Leonardo da Vinci veli. Dogadjaji su njegova života njegova djela. U ovim lapidarnim riečima ocrtao je sam Jacobsen svoj život: „Rodjen sam 17. travnja 1847. u Thistedu; ne mogu da se u svom životu sjetim dogadjaja, koji bi bili od interesa; oni dogadjaji, koje ne mogu da spomenem, bili bi naravno dosta interesantni“. O tim dogodjajima njegova duševnog života ne znamo mnogo; ono malo, što znamo, crpeno je iz njegovih pisama. Prvi put je Jacobsen stupio u javnost razpravom: „Aperçu systématique et critique sur les desmidiacées du Danemark“, kojom je 1874. stekao sveučilištnu zlatnu kolajnu. Dakle strogo znanstvena radnja. Jacobsenova mladost pada u ono burno doba, kad se mladi sviet skandinavski borio za novi idealni nazor o svietu, u ono doba, kada je mladi Brandes uz neopisivo oduševljenje mladoga svieta čitao svoja predavanja o literaturi devetnaestoga vieka. 1872. izadje prva njegova novela *„Mogens“*, koja ga jednim mahom učini prvakom mlade danske književnosti. Njegova vruća ljubav za prirodu i sve njene pojave bude i njegovom propašću. Jednog dana, kad je botanizirajući gazio po močvarama ordrupskim, prehladi se i to je bila njegova propast. Od tog je dana počeo propadati.

„Marie Grubbe“ njegov je prvi veliki roman. Ta snažna i zanimiva pojava danske kasne renesanse nije mu dala da miruje. On se neobičnim oduševljenjem ukopa u stare izprave, procese i pisma, a pred njegovim se očima mučno ali ipak polagano stvarala jasna i vjerna slika prošlih vremena. Uz neizkazane fizičke patnje svoje bolesti nadvlada on ipak najposlie sve težkoće i izda čitav roman 1876. Veliki uspjeh i nagla potreba drugoga izdanja uvelike ga začudiše i zatekoše. Iste godine započne novi roman, koji je s gledišta kulturno-historičkog i psiholožkog imao da poda vjernu sliku ondašnje danske mladosti. To je roman *„Niels Lyhne“*, koji je danas još neka vrst svetoga pisma mladih poeta i literata. U ono doba, kad je izašao, bio je veliko razočaranje. Nitko nije o njem pisao. Njegovi prijatelji nisu mogli, da se brzo snadju, da se užive u taj novi krug ideja, u taj novi sviet.

Taj je roman velika knjiga sna i života, knjiga čežnje i razočaranja. Htjela je da prikaže poviest jedne „mladosti“, jedne čitave generacije mladih ljudi, slobodoumnika, kojih je slobodoumlje bilo još nešto „nejasno, prazno i kadikad nešto romantički bezumno“. Ova je mladost svoju slobodu težko snosila. Roman je po Jacobsenovu planu imao biti pisan u mehkim nejasnim crtama, prekrit i zasićen od ljubavne čežnje. Ali to se nije sbilo. Ljubavne boli izmienile su prvotno slobodoumlje. Junak romana nije jedna „mladost“, već samo jedan mladić, Niels Lyhne sâm. Otac mu je vlastelin, koji običaje dugo i dugo sjedjeti i gledati u svoja rodna žitna polja. Majka mu je živjela sasvim u poeziji, u sanjama, a te hoće da probudi i u Nielsu, ona je htjela da u njemu probudi želju za velikim i neobičnim dogadjajima. Ali Niels ljubi svakidašnjost, on se odvraća od svoje majke. Ona, osamljena i bolestna, gine za svim krasotama svieta, koje joj nisu dane da ih vidi. Najposlie podje po savjetu liečnika sa svojim sinom u sviet. Ali ona ne nalazi ni u svietu zemlju svojih sanja; nu njena čežnja ni sada još ne izčezava. Ona ju lagano izjeda; ona lagano umire ginući za ljepotom, koju u ovom svietu nije mogla naći.

Sin te majke je Niels Lyhne, sanjar, kojemu život izčezava. U njemu se krši njegova fantazija, njegovo čuvstvo i njegov karakter. Ni u čem ne nalazi zadovoljstva, a čežnja ga bezprekidno dalje tjera. On prosipa svoju samilost, svoju ljubav prijateljima, a jedan za drugim ga ostavlja. Kad najposlie vjeruje, da je u svojoj ženi, koja ga ljubi, našao željkovanu srodnu dušu, otme je smrt iz njegova naručaja, a posljednji, čudni njezin pogled dovede ga do žalostne spoznaje, da duša može samo sama biti. Svaka je vjera u srodnost duša gorka laž. Ni majka, koja te na krilu držala, ni prijatelj, ni žena. koja je počivala na tvom srcu ... Ali najteže razočaranje doživi Niels u sebi samom. On je mislio, da je jak u svom bezvjerju, da se u tomu može odgojiti novi, snažni naraštaj. Ali kad mu se jedino njegovo diete trga u smrtnim mukama, onda padne on na koljena i moli se onome Bogu, u koga nije vjerovao, on spozna, da je samo u njega moć.

„Niels Lyhne“ velika je izpoviest Jacobsenova života. Njegov je credo: sva je liepota samo u sanjama, sva poezija u iluziji, a u čežnji ima više sreće, nego u posjedu. To je i osnovna ideja prekrasnog Jacobsenovog capriccia: *„Trebalo bi da su tu ruže bile“*.

Ali Jacobsen imao je već novih planova i ideja. Te nije mogao da izvede, jer već 30 travnja 1885. umre.

Što je u Jacobsenovoj umjetnosti novo i genijalno? Njegova psihologija i njegov stil.

On prodire u dubine duševnoga života ljudskoga, on odgoneta sve i najmanje vibracije na površini ljudske sviesti, on razčlanjuje čuvstva u njihove komponente, iz zakučastog njihovog snopa sastavlja i komponira duševno razpoloženje. Kod toga je kadikad i odveć subtilan, a njegove se prikaze onda razplinjuju u nejasnoći. Stoga

i Jacobsen od svojih čitatelja traži veoma mnogo mašte, finoga osjećaja i naobraženosti. Ali se kod njegova fina analiziranja duševnih procesa dašto često dogadja, da se on gubi u opisivanju, umiesto da uistinu prikaže čiste i jasne pojave. Kod svoga iztančanoga opisivanja morao je Jacobsen tek da stvori sebi podesnu formu i stil. On je prekapao po starim rječnicima, studirao je dijalektologiju, brusio je i izdjelavao pojedine rieči, dok nisu blieštile i blistale po njegovu ukusu. To je stil njegove individualnosti. On nekom lakoćom i prirodnošću prelazi preko svih zakona gramatičkih i sintaktičkih, upotrebljava neobični red rieči, konstruira čudne rečenične sklopove, sve za volju ritma, sve za volju svoje želje, da bude drugačiji nego drugi što su. Mi dakako ne možemo pravo shvatiti, što Jacobsen kao umjetnik znači za Dansku. On je moćno utjecao na razvoj svih kasnijih pjesnika. Poslie njega se u Danskoj počelo sasvim drugačije pisati, misliti, suditi, dapače i ćutjeti. Mnogo, veoma mnogo mu u tom pogledu imaju zahvaliti Ola Hansson, Peter Hallström, Wilhelm Krag, Sophus Michaëlis, Peter Nansen, da i Georg Brandes.

KNJIŽEVNOST

HRVATSKA

A. Benešić: Pjesama knjiga druga. (Dionička tiskara. U Zagrebu 1906.)

Gosp. A. Benešić bio mi je vazda simpatičan. Kao čovjek, jer je gentleman; kao pjesnik, jer je tip obrazovana diletanta u dobrom smislu i jer je gološav kao narodna poskočnica, kao dobra štatua ili Rabelais, kojemu nalikuje epikurskim slavljenjem gastronomskih užitaka. Kao Luther voli vino, ženu i pjesmu, kao Brillat-Savarin kuhinju, parodiju kao Offenbach. Imitira duh narodne pjesme kao Kuzmanović, Isa Velikanović i Srbin Milorad Petrović, lak je i površan kao Harambašić, podražavajući kao i on, Branku i Zmaju. Ta diletantska poezija ima idilski karakter, nastavljajući tradiciju L. Botića i Fr. Markovića, i slavonski humor Reljkovića, Jurkovića i Il. Okrugića.

Na žalost, taj poetički jurista grieši, poput gotovo svih naših pjesnika, u najosnovnijoj tehnici rime, ritma i harmonije kao diletantski muzičar, nemajući ni pojma o pravilima glasbene teorije. „Čaròlije — krìje", „spazi — dolàzi", „javorgrane — prestâne", „mila — zavolìla", „zovi — cjelòvi", „mirìše — izdìše". Naši lirici nikako ne će da utuve, da samo rieči istog akcenta, ili barem naglaska na istoj slovci mogu rimovati i da je narodna pjesma za srok slab učitelj, jer je većinom bez njega, jer se pjeva i ne recituje, jer je ritmu melodije često žrtvovan ritam akcenta. Osnovno je pravilo naše umjetne versifikacije, da se ritam ne žrtvuje rimi (i obratno) i da se ne rimuju samo rieči istog materijalnog, kvantitavnog, već i istog muzikalnog, akcentskog, ritmičkog, kvalitativnog svršetka. Samo takove rieči daju pjesmi, iluzijom jeke i istovjetnosti, ritamsku harmoniju, a jeziku još povećavaju lakoću, slobodu i prirodnost. Dok je stara, klasična strofa plastična, moderna je muzikalna i mene zanose najviše pjesme, koje izazivaju sviet ne samo kao formu i boju, nego i kao zvuk, ritam, život, dušu. Topli mramor, boje što sugeriraju muzikom kao žive slike operskih pjevača.

A. Benešić ne podražava ni narodnoj pjesmi običnom svojom sigurnošću:

Njeg mi pita Smiljanić Ilija:
Kud će društvo, kuda će, što li će?

*

Prne kuli sa devet tavana.

*

Ne ću usta, već ću šećer *laznut*.

Ovako pjevaše nekada, podsjećajući na Zmaja, i Harambašić:

Noć se spušta,
I ja odmah s njom;
Ona zemlji,
A ja zlatu svom.

Pa mi drago,
Što je svuda noć;
Niko ne zna,
Kud će draga proć.

Nebo žmirka,
Pali zvjezdice,
A još nema
Moje danice!

Čeznem, dršćem,
Prodao bih raj,
A za jedan
Dragin zagrljaj!

Ovo je čisti Branko:

Gleda sada:
Četa mlada,
Četa čudna,
Umom budna,
Vedra čela,
Oka smjela,
Nekud stupa,
Nogom lupa!
Rumenoga svi su lica,
Na šeširu perjanica . . .

*

Oj ti željo pusta,
Kakva su im usta,
Pa to sneno lice,
Pa te grudi, što se smiju
Stidno kroz te košuljice...

*

Četa stiže,
Jer joj diže
Nogu laku žica jasna,
Pa još ona pjesma krasna.

*

Rastrgat će, veće *mnija',*
Ko što konji Fufecija!

Benešićev način vidi se najbolje iz ovog primjera:

Inje grane prima,
Nastala je zima;
Zbogom, vrte, luže,
Zakopo sam ruže!...

Zima nasta ledna,
Osta ruža jedna;
Kako zima vlada,
Mogla bi da strada...

Ti si ruža, Cv'jeto!
Mojih grudi eto,
Njih se brzo primi,
Da odoliš zimi...

Koliko su prve dvie strofe izvrstne svojom prostotom, toliko je posljednja loša svojim gongorizmom i forsiranošću.

Benešić je često silom duhovit i ležeran, padajući u bizarni neukus i „kalamburstvo" razpasanog Banaćanina Laze Kostića.

I tvoj je život jedan takav cv'jetak
Mirisav, samo miris mu potraži!
Životu mnogom težak je početak,
Svršetak lagan: prst *pomaže vraži*...

*

Ta u meni ljubav
Kao sunce gori,
U vinu se kupa,
Ko sunce u zori.

Okupana ljubav
Još je vatre žešće,
Pa i oko mene
Zemlja s vrti češće...

*

Ljubim grane, kad mi hlada pruže,
Al još više tvoje kose guste...
Kroz *nje* grudi napupane ruže —
Stidno vire... Aoh želje puste!

*

Mog života izvor si našla, ljubo,
Malen bješe potočić, al se silno
On od tvoje ljubavi širit stao,
Ljubavi silne...

Pa u moru ljubavi kupamo se...
Naši vali dižu nas, spuštaju nas —
Mi smo mora našega gospodari,
Ko dva delfina.

*

Ljubo moja, s berbom sam zadovoljan!
Sve do jedne bačve sam napunio,
Bačve vinom, ljubavlju srce, da te
Ljubim još žarče...

Vino, ljubav teći će kao more,
A ti vješto *veslaj* med talasima,
Veslaj, veslaj, ja ću *kormanit,* da brod
Uhvati luku... (?)

Dok ima humora, Niemac bi rekao Gutmütigkeit, Benešić nema duhovitosti, esprita. Dopustit ćete mi, da nije baš najduhovitije, kada vam lirski pjesnik na svakom koraku kaže, e mu je ideal zakonita žena. Ljubav po gradjanskom zakoniku, ljubav filistra, koji — u pjesmama — postupa sa ženom kao s metresom, još gore no Norin suprug. Tko je taj „Vodja" i „prorok Jona" Benešićeve „satire"? Kakav je to satirik pucajući u oblake? Tko je taj Tanner u pjesmi „Drugi Tanner", vrlo biednoj, ako se gospodin A. Benešić, dr. iur. htio narugati novom Tannhäuseru gospodina dra. H. Heinea? Ni za ode svinjskom mesu i vinu ne treba osobitog duha i ukusa. Kod Štrosmajera hvali Benešić što kod njega nije postojalo. Vladika nije Prometej, buntovnik, on nije „požeo nezahvalnost roda svog" i nije „Hrvatske otkrio svietu". Ni panegiričari ne trebaju lagati. Kada čujemo, da je Cvieta zakonita supruga pjesnikova, hajde de, ali kada ju g. Benešić proglasuje *sveticom* prije smrti (koju toj srećnoj da mi što kasnije od Boga želimo), nama se poslije izvjestnih opisanih ljubavnih scena vrlo „menschlich allzumenschlich" to posvećivanje čini više u duhu galanterije no vjere.

Sbog negativnih momenata ne bi vriedilo govoriti o tim pjesmama, da nema i liepih mjesta.

Sada dva, tri prošca stoje,
Kao dva, tri zuba bake koje.

*

To nije loša parodija:

Bože mili, čuda golemoga!
Za sve nije, možda jest za koga.
Teško vuku, kad ne jede mesa,
A kupusu na mršavu mesu,
Šarkoj puški u strašljivoj šaci,
Britkoj ćordi u nejakoj ruci,
Teško vezu po debelu bezu,
Narukvici na tananoj ruci,

A djerdanu na babinu vratu,
A djevojci na starčevoj ruci . . .

Najljepša je od tih pjesama *„Majalis“* sa svim obilježjima Benešićeve poesije: neoriginalna, laka, u tonu Brankovog „Djačkog Rastanka“, puna vedrine, humora, ritma i narodnog stila.

Jedan momak uzdiso,
Rad bi ružu miriso,
Al se ruža nasmijala,
Ta mu šipak dala!

Opet momak uzdiso,
Rad bi ružu miriso,
Al se ruža nećkala,
Dok nij' šipak postala!

Al je divno, kad sred tmice
Dragi traži drage lice,
Pa slučajno usta nadje
Na svijetu što je sladje?

Što je cjelov? Sunca tračak,
Što pros'jeva kroz oblačak.
Što je cjelov? Munje trak,
Najsjajniji, kad je — mrak!

*

. . . Al se danas u grad stići mora,
Na put, brate, na put zove hora.

*

Kako oko razpoznaje,
„Žaba laba“ igra ta je.
Žabac pljesne,
Ko da bljesne
Munja kaka
Iz oblaka,
Noška laka
Leti djeve, leti djaka.
Al' za djevom žabac leti

*

„Moj mjeseče, što si bl'jed,
Zašto ti je mutan gled?
Kanda ni ti ne mariš za san,
Već si negdje pio c'jeli dan.
Znam ja, što je: „Kacnjamer“ to je.
On ti lišce izobliči,
Pa bundevi rasv'jetljenoj sliči.

*

Knjiga druga Benešićevih pjesama ima mnogo mana (površnost, neoriginalnost, fraziranje), ali ima i mnogo odlika (ležernost, humor, liep jezik, narodan duh) koncentrovanih u idili „Majalis“, koja će ostati u hrvatskoj antologiji, vezujući našu modernost sa duhom Hektorovića i sa srbskim Parnasom: sa Jov. Ilijćem i Brankom.

A. G. Matoš.

Veliki Ćiril-Metodski koledar s potpunom koledarskom opremom, šematizmom, priručnikom, poslovnikom i drugim potrebitim uputama za svakoga, a uz to s obilnim *književnim prilogom* i slikama. Izdaje ga Klub Ćiril-Metodskih zidara u Zagrebu u korist Družbe sv. Ćirila i Metoda za spasavanje hrvatske djece u Istri. — Za prostu godinu 1907. — Uredio dr. Milan *Ogrizović*, profesor donjogradske gimnazije zagrebačke. — Knjiga prva. — Zagreb 1906. — Kom. naklada hrvatske knjižare i industrije papira (Lav. Klein) u Zagrebu. Tiskom Antuna Scholza. — Ciena: broš. K 1·60, tvrdo vezan K 2·— (Velika četvrtina).

Čovjek čisto sustane čitajući obsežni nadpis ovog obsežnog koledara. Nu za to ne ćete sustati, listajući njegov zabavni i poučni prilog, koji sam obuhvata 165 dvostupačnih stranica. Taj je koledar uza sve moguće koledarske skrižaljke i bilježke, književni almanak. Tu ti se, prevrćući stranice, kano u kaleidoskopu mienjaju hrvatski spisatelji sa slikama s obala hrvatskog mora, o čarobnim gradićima i zakutcima hrvatske Istre. Ovo je knjiga posvećena Istri, za koju Hrvati slažu novčić do novčića, da bude kamen do kamena za one velike prosvjetne palače — malene hrvatske škole.

Ne ćemo se sad ovdje osvrtati na pojavu, te je u zadnje vrieme stala u nas cvasti t. zv. koledarska literatura više, nego prije. Držimo, da je to dobro, budući da ovaki sbornici, osobito kako je raznolik ovaj Ćiril-Metodski koledar, pružaju reviju, pogled, mali pregled naše knjige.

Nu osim ove obćenite imade ovaj koledar i drugu jednu odliku. Svrha mu je u prvom redu — kako veli klub zidara u pozdravu — da se upoznaju svi Hrvati „s ovim dielom otačbine naše, koji je još dosta nepoznat — sa zemljom, s ljudima, sa životom njihovim“.

Za to se beletristički dio ovoga koledara i bavi većim dielom Istrom i njezinim sinovima. Vladimir je *Nazor* u 27. soneta prikazao „Istarske gradove“, podavši svakom po crtu bilo povjestnu bilo opisnu. Osim ovih pjesama imade u prvom dielu Istra i Istrani pjesama od sliedećih pjesnika i pisaca: Ivana *Trnskoga*, („Ne zaboravite Istri božićnice“ i „Istrani Talijanima“); Antuna *Kalca* („Istarska himna“ i „Istri“); Ernesta *Jelušića* („Jeka“); Ljudevita *Varjačića* („Spas Istre“); pet pjesama Mate *Bastijana*, istarskog pjesnika iz prošloga stoljeća i preporoditelja hrvatske misli u Istri; Rikarda *Katalinić*-Jeretova („Istri“); Viktora *Badalića* („Hrvatskoj Istri“); Milana *Žagara* („Za istarsku braću“); Dragutina M. *Domjanića* i Milana *Ogrizovića* („U Opatiji“), te tri hrvatske narodne pjesme iz Istre.

Od zabavnih priloga u prozi u ovom dielu koledara nalazimo u prvom redu ulomak, treće poglavlje, pripoviesti neprežaljenog nam Evgenija *Kumičića* „Preko

mora", za tim crticu iz Istre od Viktora *Cara*-Emina, onda crticu iz istarskog života „Krv nije voda" od A. *Tentora*. Nadalje nalazimo zastupane Katalinić-Jeretova, Ogrizovića, Stjepana Miletića, Ferdu Ž. Milera te Matka *Laginju*: „Iz istarskih pričica", štampanih još g. 1879. — Medju poučnim člancima priobćuje Matko *Mandić* „Tri pisma biskupa Dobrile"; M. *Marjanović* razpravlja „Karakter Istre"; Dragutin *Hirc* je napisao „Pogled u Istru i njezine otoke"; Ivan *Milčetić* bilježi „Sušak i Opatija pred trideset godina"; Milivoj *Dežman*-Ivanov opisuje „Otok Sušak — hrvatski Helgoland", dr. Gjuro *Körbler* piše o Matiji Grbiću Istraninu (1505—1559.) Osim toga ima obširan prikaz o Družbi kao i o klubu zidara. U listku iznose se podatci iz života i rada „Istarskih sokolova", kao tumači portreta i to o biskupu Dobrili, Dinku Viteziću, Spinčiću, Laginji, Mandiću, K. Jelušiću, Kumičiću, Caru i Kataliniću. U „Bilješkama o Istri" ima svake ruke podataka statističkih i drugih iz zemljopisa povjesti; iz družtvenog i gospodarskog života, novinstva itd.

Tako dolazimo do drugog diela: „Ostali zabavni i poučni prilozi", u kojem su posabrani prilozi u stihu i prozi od neistarskih pisaca, te koji se ne bave Istrom. Tu je najprije niz hrvatskih spisateljica: Milka *Pogačić*, Hermina *Berkić*, Zdenka *Marković*, Zofka *Kveder*-Jelovšek, Elza *Kučera*, Iva *Rod*, Adela *Milčinović*. Njima se priključuju spisatelji: A. G. *Matoš* („Balada" i „Tragedija"); Josip *Kosor* („Jovan"); Pjesme M. *Sabića*; Michael *Gorski* — dr. Krnic („Smrt vitez Andrije"); Mirko Ćorbić („Starac Pavle", crtica); dr. N. *Andrić* (Kako su Niemci protjerani s hrvatske pozornice); V. *Lunaček* („Hrvatski slikar Joso *Bužan*"); dr. Iso *Kršnjavi* („Norveški seljaci"); don Ilija *Ujević* („Emi-Lenci"); R. *Devide* Marijan („Posljednji zvuci"); Jul. *Kempf* (Boravci vladara u gradu Požegi); dr. Petar *Tomić* („Dohodci hrvatskih i sličnih im zemalja"). Na koncu „Svaštice" s više izvornih bilježaka.

Eto — to vam, uz cieli niz slika, podaje ovaj veliki Ćiril-Metodski koledar. Da mu što prigovorimo? Ne. Plemenitoj svrsi ovog koledara ne smeta ni po koja loša pjesma ili proza, ne smeta joj ni to, ako je koji prilog bio već prije i drugdje štampan.

Novele Viktora Cara Emina: (I. Kontesa Nina). Zabavna knjižnica „Ćiril-Metodskih zidara". Knjiga prva. Zagreb 1906. Nakladom hrvatske industrije papira (Lav. Klein). Tisak Prve hrvatske radničke tiskare. 8⁰. Str. 111. Ciena K 1.—

Stara knjiga. Stara, jer je već bila štampana, a stara i sama po sebi. Ima hrvatskih pisaca, koji nam jednu istu knjigu umiju po više puta iznositi na literarni pazar. Jednom je štampaju u kojem beletrističkom listu, a onda ju — kad se već pozaboravilo — preštampavaju u knjigu. Ima ih, koji izmiene i nadpis, pa je knjiga — nova. Poznam pače jednoga novelistu, koji po tri put preradi isti sujet, uviek „isto, samo malo drugčije". To su književne operacije. Svakako u dobroj namjeri. Molim vas tko bi sve pratio, tko bi se svega sjećao!

Kontesa Nina.

To je ona stara romantika: Nina je kći staroga mornara Zvanića. U trećem poglavlju dolazi „mylordo" — Osvald grof Stahlemberg. Mylordo lovi sa starim Zvanićem ribu, a ulovi se na udicu — Nina, kako se već romantično hvaćaju djevojke. Jedne burne noći, na str. 38. ili 39. — utopio se starac, a mylordo se spasao. Kako vidite posve romantično, a Car Emin je izvrstno opisao buru. Prizor Osvalda s otcem, starim grofom: „... oče ja moram, ja sam prinudjen uzeti onu djevojku za ženu" (na str. 61.) Grof i grofica su, dakako, proti tomu, zovu u pomoć Hermanna, druga Osvaldova. I sbilja, Osvald će Ninu obskrbiti, al je, dakako, ne će uzeti za ženu, već romantično — ode u Beč i oženi drugu. A Nina? Na str. 88. „počuti, kako joj se pod srcem nešto živo giblje". Ona bude majka ... I rodi se mala Julka. Nina hoće da se uda za Kostu, mulata, koji ju je još prije ljubio. Al dakako, ne da stara grofica, jer ne će, da krv njezine krvi dobije ime toga mulata. Njoj je, dakako, do sreće male Julke! I Nina se odluči za bogatu staru groficu, a Koste je „proklinjao sebe, svoj udes i — cieli sviet".

Ovu staru romantiku izpripoviedio je Car Emin obširno. Istina, on lahko priča, posve ležerno a i obično, knjiga se dade pročitati, jer teče kao liepi govor, kao mirna voda, al — prošli smo doba ovake lektire. Ima liepih opisa mora, vjetra, bure, al nema ljudi, t. j. ima ih, romantičnih. Novela se sbiva u Istri, nu taj je milieu daleko u pozadini, a moglo se sve dogoditi i u Normandiji i u Japanu, na svakoj obali mora. Kumičić je u svojim istarskim pripoviestima donosio istarske ljude. U „Zimskom suncu" iznio je Car Emin pravu današnju Istru, za to ono djeluje sa žive pozornice.

Ove će se Car Eminove novele nastaviti: Nadamo se, da ćemo na ovom mjestu o sliedećoj njegovoj noveli reći: Car je napisao carsku novelu.

Milan Begović: Gospodja Walewska, drama u 5 činova. Zagreb 1906. Izdanje hrvatske knjižare i industrije papira (Lav. Klein) 8⁰. Str. 240. Ciena K 1·50.

O gdji. Walewskoj i gosp. Begoviću govorimo na drugom mjestu obširnije.

„Sijelo" za zabavu i pouku. Ovaj „književni" list (!), što ga je dvie godine bezplatno za svoje konte izdavao fabrikant žitne kave u Pragu, pan Vydra, prestao je

1. rujna izlaziti. Razlog? Nestašica pisaca? Bože sačuvaj! Tih je bilo na pretek!

Dakle što?

Jer nema po hrvatskim zemljama dosta ljudi, koji piju — žitnu kavu. Književnost se naime mjeri po žitnoj kavi! Pijte ljudi božji, više žitne kave, pa ćete opet imati čitavo sielo lektire. Sbilja, mi Hrvati smo nekulturan elemenat, puštamo da nam propadaju književna, solidna poduzeća mjesto da pijemo žitnu kavu!

BUGARSKA

Ivan Vazov. Bugarska književnost, novija, moderna, datira se od oslobodjenja. Što je prije bilo, to su bili početci, koji se opet računaju u pod kraj XVIII. vieka. Uporedo s borbom za oslobodjenje ide i osvitak bugarske novije knjige, a taj prelaz naziva se i bugarskom renesansom. Ta je renesansa rodila najslavnijeg bugarskog pjesnika Ivana *Vazova,* ili još bolje rečeno, on je pomagao toj renesansi, on je pomagao borbu za oslobodjenje. To znači, da se Vazov javlja i prije oslobodjenja. Tek poslie oslobodjenja razmahala su se istom Vazovljeva krila i on se razvio u vodju nove bugarske knjige, velikog njezinog književnika. Vazovljeva su djela odjek naroda, što se trgnuo iz lanaca robskih. Vazov je i tumač osjećaja onoga naroda, kojemu je zavirio u patničku dušu, ali on je i njegov učitelj, dobar učitelj. On odgaja svoj narod, on ga uči, što je u kolu drugih slobodnih naroda. Divan njegov roman „*Pod igoto*“ (Pod jarmom), epopeja je slobodi bugarskog naroda.

Bugarski publicista Vel. *Jordanov* ovako crta Vazova: „Vazov se javlja prvim radovima još prije našeg oslobodjenja, njegova je muza prvu hranu dobila iz robske epohe. Uljuljujkujući se, s početka, ličnom sentimentalnošću, Vazov poslie prati naše oslobodjenje nježnim, srdačnim zvucima. Ali se Vazovljeva muza naročito razvila i osnažila u slobodnom životu. Iz škole Dedo-Slavejkova, Vazov je pošao svojim putem, i u njegovim se pjesmama ogleda zvuk Balkana, sa njegovom svježinom i samoniklošću; kroz njih čujemo žuborenje planinskih rječica, sa njihovom kristalnom bistrom vodom; u njima se neposredno i jasno ogleda novi bugarski život, prije i poslije oslobodjenja, sa svima svojim osjećanjima i težnjama, sa svima svojim strastima i borbama. I za čitava dva decenija poslie našega oslobodjenja, mi vidimo Vazovljevu muzu kako kruži nad Bugarskom, proniče u srce Bugarinovo i u najzabačenijim kolibama, kao što je u jedno vrieme bio slučaj i sa njegovim prvim učiteljem Bedo-Slavejkovim. Dva decenija ona obrazuje, oblagoradjava dušu novoga pokolenja; ona ga je izvela iz bugarske prirode i naučila, da je voli i da je opjeva. Kad bismo htjeli da jednom rieči okarakterišemo Vazova, mi bismo rekli, da je on realist, u smislu slikara bugarske stvarnosti; on je stvorio poetski svietle slike boraca za slobodu, on je išao tragom ciele te epske borbe, on je pohvatao i predstavio začetke novih elemenata u našem slobodnom životu. Vazov još i danas izdaleka osluškuje bilo Bugarinovo, i sve što je stvorio, stvoreno je pod neposrednim nadahnućem bugarske stvarnosti. On nema krilatu tvoračku fantaziju Victora Huga, ni dubinu Turgenjeva, ali njegova tvoračka moć, po lahkoći i zvučnosti svojih oblika, po zanimljivosti svojih predmeta, plieni Bugarinovo srce, naročito u lirici i eposu.“

O nekim novijim piscima bugarskim saobćit ćemo iz istog pera drugi put nekoliko podataka.

RUSKA

Majak. Izdanje *A. Lugovogo* Nr. 1. Petrograd 1906. Poznati ruski pisac, A. A. Lugovoj, pokrenuo je veoma originalno izdanje: neke ruke književno-publicistički almanak Objelodanjeni prvi svezak „Majaka“ (svjetionika) jest solidno ukusno opremljena knjiga sa preko 270 stranica stisnutoga sloga te čini vrlo dobar dojam svojim zanimivim te misaono probranim sadržajem.

„Majak“ imade, po riečima piščevivim, služiti stvari prave slobode čovjekove sine ira et studio. Ne smatrajući sebe vlastnikom više istine jedino spasonosne za sve, „Majak“ preuzima na se čednu ulogu: osvietljivati putove izmedju onih klisura, što su razasute na ulazu u luku „Istine i Slobode‘.

Ova lozinka odredjuje i sav sadržaj sbornika. Glavno mjesto zaprema u njemu oveće djelo samoga A A. Lugovoga, njegova tragedija — „*Maksimilijan — car meksikanski*“. Za sad pojaviše se tek 1. i 2. slika te „političke“ (kako ju pisac naziva) tragedije, koja nam predstavlja udes nesretnoga cara Maksimilijana meksikanskoga, ustrieljenoga 1867 godine za nutarnjih nereda, koji su drmali Meksikom punih šestdeset godina te izazvali u tom razdoblju vremena ni više ni manje nego 240 prevrata!

Tragedija A. A. Lugovoga, sadržava, po piščevim riečima, oko 30 činova, a sudjeluje u njoj oko 140 osoba. Sve to svjedoči, da će to biti sasvim osobito djelo.

Medju ostalim sastavcima u sborniku svraćaju pažnju — uspomene A. A. Lugovoga iz znamenite epoke poslie 9. siečnja 1905. god. Zanimiva je i crtica E. Ljackago: „Radiščev i Jekaterina II.“

Sbornik će izlaziti u posebnim svezcima prema tomu, kako se pribere gradiva

„Niva“, kolovoz 1905.

I. F. Annenskij: Kniga otraženij. (Knjiga odraza). Petrograd 1906.

Ime Annenskoga zasluženo je poznato, kao najboljega prevodioca Euripida te temeljitoga poznavaoca zapadno-evropskih književnosti. Sve, što napiše, odlikuje se ljepotom oblika te svježom izvornošću misli. Iznimku ne čini ni njegova, netom objelodanjena „Knjiga odraza“ — sbornik crtica iz ruske književnosti. Pravo reći, ove crtice nisu analitičko pretresanje književnih proizvoda, već upravo odrazi triju estetskih ćudorednih dispozicija, što ih je pisac proživljao, čitajući ta djela. Prodahnute snažnim subjektivnim čuvstvom, crtice Annenskoga zahvaćaju čitatelja obsežnom erudicijom piščevom i riedkom sposobnošću da pronikne u dubine stvaranja svakoga spisatelja, što ga karakteriše.

Drugom znamenitom značajkom knjige g. Annenskoga jest umjetnička harmonija oblika i sadržaja. Pišući o tako raznoličnim pojavima ruske književnosti kao što su Dostojevskij, Pisemskij, Gogolj, Tolstoj ili Gorkij, g. Annenskij s velikom darovitošću obnavlja slog tih pisaca: na području ruske umjetničke kritike to je novi način, koji nije svakomu moguć. Osobitu pažnju zaslužuju u knjizi Annenskoga *„Umirući Turgenjev“*, — vrlo liepi lirički tumač „Klari Milićevoj“; *„Liričar Balmont“* gotovo je najljepše od svega, što je napisano o tom pjesniku; *„Drama dispozicija“* prekrasna je crtica posvećena Čehovljevoj drami: „Tri sestre“. „Knjiga odraza“ po svoj će se prilici u velike razširiti u ruskom čitateljstvu, što podpuno zaslužuje. U knjižnici svakoga osbiljnoga ljubitelja književnosti ova će knjiga bez sumje zaprematі vidjenije mjesto.

„Niva“, rujan 1906.

Etnografija, N. Haruzina. IV. svezak 1905.

Knjiga pod ovim naslovom compendium je predavanjâ o etnografiji, što ih pisac čitao u moskovskom sveučilištu. Četvrti svezak, posvećen vjerovanjima raznih naroda, sadržava mnogo zanimivih podataka i originalnih saobćenja. Ova predavanja izdana su pod redakcijom Vjere Haruzinove te su providjena „Gradjom za bibliografiju etnografske književnosti“, koju je izdavateljica sama sastavila.

„Niva“, kolovoz 1906.

TALIJANSKA

Giuseppe Giacosa. Nedavno je umro u Parelli kod Ivree (Piemont) izvrstan dramatičar, Giuseppe Giacosa. U domovini bijaše vrlo ljubljen, a njegove su se drame odlikovale koliko dotjeranim oblikom, toliko duhovitom dikcijom. Rodio se 21. listopada 1847. u Porelli. Učio je prava, a neko je vrieme bio i odvjetnikom. Prva su mu uspjela djela „Storia vecchia“ (1872.), „Una partita a scocchi“ (1873.) i „Trifonto d' amore“ (1875.), poslie kojih se sasvime posvetio dramatskoj umjetnosti. U tome je mnogo na nj uplivao francezki način konverzacije. Medju ostalim spominjemo Giacosinu „Partiju šaha“ (1880.), „Prava duše“ (1895.) u kojoj su drami dotjerali prvaci talijanske glumačke umjetnosti do virtuoznog izvadjivanja svojih uloga, „Griešna ljubav“ (1896.) i t. d. Giacosa se pokušao i u drami većega stila, u stihovima.

Jedan od svojih posljednjih velikih uspjeha postigao je Giacosa siečnja g. 1902. u Turinu, kad se prikazivao njegov lirski fragmenat „Caino“. U tom je pjesničkom djelu prikazao Giacosa problem Kaina i Abela, koji su donieli na sviet svadju i umorstvo. — Dok ne donesemo obširniji prikaz Giacose, zabilježit nam je, da je puno njegovoj slavi dopriniela i slavna talijanska tragedkinja Eleonora Duse.

Matilde Serao: Sognando. (Catania, N. Gianotta, 1906.)

To je predragocienjena svezka, koja se čita na odušak te živahno interesuje, kao što sve radnje čuvene spisateljice. U *Sognando*, vadeći predmet iz Dickensova romana „Težka vremena“, Serao izpituje dva uzgojna pravca naših vremena: utilitarni (kojeg je veliki zagovoritelj Spencer) i humanitarni (kojeg je veliki zagovoritelj Kant), da dodje do zaključka, a ma koliko se utilitarni uzgoj nameće radi potrebe vremena, san je takodjer neka vrlina i kriepost, bez koje se često i često puta ne može učiniti s manjega. U *donna ispiratrice* bavi se sugestijom, što u nas pobudjuje žena, koju se ljubi više nego majku, od koje se, a da to i ne ćemo, odielimo, te idemo tragom *žene nadahniteljice*. U trećemu i zadnjemu dielu govori o *Carlo Gozzi e la fiaba* (1720—1806), osbiljna zadaća, ali razvijena onom vještinom, koja je osobito svojstvo Seraove. U jednu rieč, ova su tri sastavka, veoma zabavno čitanje, a nije . . . prazno, kao što mnoga druga, koja nam pod ruku dolaze.

Dora Melegari: La Giovane Italia e la Giovane Europa. (Milano, Fratelli Treves, 1906.)

Dok se spremaju stogodišnje svečanosti braće Ruffini, koji su bili *magna pars* „Mlade Italije“, Dora Melegari je sa historičkom strogošću i sa velikom ljubavlju sakupila i ilustrirala pisma, koje Josip Mazzini pisao njezinu otcu Luigiju Amedeu Melegariu za godina 1823-33-34. O preogromnomu radu

konspiracije tih godina, preostajalo je premalo tragova: ovi su sada prošireni, hvala ovomu dopisivanju. U pismima Josipa Mazzinia L. A. Melegariu zapravo bije srdce „Mlade Italije": ona nam razodkrivaju svakdanju konspiraciju; grozničavu febrilnost središnjega Saveza u Marsilji i pokrajinskih Saveza po Italiji; pripravu revolucijonarnih pokreta, koji su morali buknuti u Napulju, u Genovi god. 1833-34; onu nesretnu Savojsku ekspediciju i osnovu izkrcavanja na Riviera di Ponente, za što do danas nisu znali historičari Mazzinieve epopeje.

Veličanstveni i genijalni pojam *„Mlade Europe"* takodjer se razvija na ovim stranicama. Vidimo, kako Mazziniu uspieva, da njim prodre u saviest svih mladih boraca raznih narodnosti, koji se oko njega sakupljaju, bacajući tako sjeme revolucijonarnih pokreta, koji su za tim morali, poslie četrnaest godina, istodobno buknuti u dobrom dielu europejskih država.

P. Romano: La Psicologia pedagogica. (Torino, Fratelli Bocca, 1906.)

Pedagogija je već unišla u red znanosti sa plodnim obećanjima koristnih uspjeha za osobe, koje odkuplja i za narode, koje usavršuje i podiže. Za to ju pisac uzimlje sa najčišćeg filozofskog gledišta. Počimlje predočavajući nam pedagogičnu psihologiju od njena postanka do Fröbela; govori o raznim psiholožkim pravcima i o diferencijalnoj i kolektivnoj psihologiji u pedagogiji; kako ćemo upoznati saviest kao uzgojnu energiju; o uzgoju psihične baštinjene energije, o socijalnoj psihologiji u odnosu sa uzgojnim ciljem; o didaktičnoj psihologiji itd. S ovom svezkom se ne samo pedagogično proučavanje upodpunjuje, već dolazi do takove visine, do koje, još nazad koju godinu, činilo se, da ne može težiti.

FRANCEZKA

Francezke knjižarske prilike. Nigdje se ne iznosi knjiga tako na pazar, kao u Parisu, koji još uviek marche à la tête de la civilisation. Danas izadje francezka knjiga, a sutra je već možeš dobiti kod antikvara. Nu nije to antikvar kao u nas ili u Beču i drugdje, gdje se time bave u veliko, već je to antikvar, tako reći, na ulici, na trottoiru. Kao povrće, parfume, kojekake vrbce i druge sitnarije, ima na pariskim boulevardima na drvenim stolcima i knjiga najraznovrstnije ruke. To je knjižarstvo na ulici, pod vedrim nebom, svakome „na uvid". Prolaznici i kupci razgledavaju tu literarnu robu, izaberu što im se svidi, cienkaju se i pogode o cienu. Prèvosta, Bourgeta, Rostanda, Capusa, Lamartina i t. d. dobit ćeš vrlo jeftino. Francez brzo pročita knjigu, a onda ona dolazi antikvaru na trpezu. Ti autori, izvrženi vremenu i nepogodi, suncu i vlagi, čekaju kupca i nalaze ga. Iz jedne ruke prelazi knjiga u drugu. To je francezki, ili bolje pariski specijalitet. Dakako tuj u prvom redu igraju ulogu pisci od mode, koje svi čitaju, koji su svima na jeziku, svima pače u žepu, jer su kod antikvara jeftini, vrlo jeftini.

Ima krasnih knjižara dakako na velikim boulevardima, na Avenue de l' Opera, na boulerardu St. Germain. Nu trgovina sa starim knjigama upravo cvate. U takih literarnih kramara nailazi čovjek više puta na dragocjene knjige starostavne, u starim uvezima. Pored tih ima funtromana, da je strah božji. Ima ih u takim krpama, da mora policija sa zdravstvenih razloga posredovati. Tko bi reko, da kakov slavljeni romancier prenosi bacile! Sic transit . . . Tipični su oni starkelje, otrcani i pocrnjeli, što duž Seine nudjaju svoju papirnatu robu: tko da više. U „Hotêl Drouôt", gdje se obavljaju dražbe, dan na dan dolaze, tako reći, na bubanj čitave biblioteke bilo iz privatnih sbiraka, bilo propalih knjižarskih poduzeća.

Velikih nakladnih poduzeća, kakih ima u Njemačkoj, koja je u tom prva na kontinentu, nema u Francezkoj, ili što je svejedno, u Parisu. Najviše prolaze romani i to brzo, vrlo brzo. Tek je jedan roman ušao u modu, već ga drugi iztiskuje. Većinom su to, i u nas poznati, svezci u žutom omotnom papiru. Opaža se i to, da Francez traži jeftinu knjigu od nakladnika. A ovi se drže tog zahtjeva publike, te izdavaju jeftine knjige. Obično su to knjige broširane, jer Francez ne voli vezanih knjiga, za koje Niemci daju mnogo, a njegovi se knjigovezci u tom natječu, pa je Njemačka valjda prva u tome, što se tiče sjajnih uveza knjiga.

I u Parisu ima Niemaca knjižara, a osobito knjižarskih pomoćnika. Tu su pak pred svima oni iz Leipziga, kojima je u krvi knjižarstvo, oni su vrstni i traženi, recimo kao hrvatski brijači. Za to ćete opaziti u mnogih francezkih nakladnika čista njemačka imena.

Osim antikvara cvatu u Francezkoj, u Parisu i javne knjižnice, koje posudjuju knjige. To su obično privatna poduzeća, kojih ima po svim pariskim ulicama, a u kojima za neznatni godišnji abonnement dobiva čovjek sve nove romane. I u Zagrebu se to pokušalo, ali nije išlo. Dakako da to u velike škodi knjižarstvu, pa se nastoji, da se potisnu take knjižnice za jeftino posudjivanje knjiga i da se publika opet navrne na kupovanje knjiga. U tu svrhu izdaju nakladnici vrlo jeftina izdanja. (Tolstoja možeš dobiti za 65 centima!) Za to su velika, luksusna izdanja u Francezkoj sve redja. To su obično monografije sa krasnim reprodukcijama i tekstom, ali su to vrlo skupa izdanja.

Da kod svega igra veliku ulogu i velika reklama, ne treba tek spominjati. Nakladnike, pače više puta i autore, stoji takva reklama skupih novaca. Ali se izplaćuje i ljudi kupuju knjige. A što sve ne učini reklama! *Jean.*

KAZALIŠTE

Hrvatsko kazalište. Početak sezone. Rujan. Svesokolski slet. Izložbe. Nagradjeni konji. Bioskopi. Učitelji (i učiteljice). Provincija uobće — a Zagreb naoseb. Takova rujna, uvjeravam vas, nije bilo davno, pače: nikada ga takova nije bilo. Toliko kulturnih (i nekulturnih) valova još nikad na okupu u našoj priestolnici.

To je i hrvatsko kazalište osjetilo. Dok se predjašnjih godina u rujnu borilo kojekako, ovaj put je moglo davati s reda.

1. rujna. „Gospodja Walewska".* Madame se je dovezla s automobilom. (Tvrdka: Otto Hauser i drugovi). I s afektacijom. I s bukom — jakom kao reklama. I s njim, ne Vojnovićem, već markizom de la Maraja. (Raja. Ja!) Kad se slegao oblak prašine — naše su literarne ceste vrlo prašne! — ugledali smo ju. Nju, s bliedim papirnatim, naličenim licem i s krivim dijamantima. Imitacijama. Šešir à la Pompadour, šal od Napoleona (iz četvrtog čina), bluza od Monne Vanne, a „jupon" od Sardoua. Suztezali smo se od smieha, ali naklonili smo se iz pristojnosti. A šapat ide od usta do usta: Živjela je s Walewskim, s Napoleonom, onda s Massonom, Gasiorowskim i Bog te pitaj s kim — dok eto najzad s njim, s Begovićem. Nekako joj nije ugodno pri duši, što se njezini „odnošaji" tako brzo saznali, a on ju je uvjeravao, da Hrvati o njezinoj „pripoviesti" ništa ne znaju. On nervozno gladi podstriženi brk: „Ne bojte se ništa, madame! Mi i onako idemo dalje, samo dok dobijemo putni trošak. Naš je cilj Poljska, Pariz. U Poljskoj treba dakako, da ste Poljakinja, u Parizu većma obožavateljica Napoleona. U Zagrebu obadvoje. Ah, šta — ovdje su vam neznalice. Oni još — nožem jedu! Uvjeravam vas „Messeresseri"! A o perverznosti ni pojma. Mene je, vjerujte, kadikad stid, što sam Hrvat, ali bez mene ne bi imali prvoga liričara, a evo sad i dramatičara — gledajte, kako su smiešni kod naklanjanja, kao naš Murat. Mi prosipljemo pred njih naš artizam i parfum kao biser pred . . .

— Ali „pane" marquis!

I otišli su dalje, samo ako im se ne dogodi kod automobila putem nesreća. Otišli su, a iza njih je ostao vonj — benzina; kritičare kao i kazalištnu upravu uhvatila kihavica: Na zdravlje! Czolem!

Šta će reći Poljaci, kad vide, kako ta tobože njihova aristokratkinja onako obožava Napoleona, a taj je Napoleon obični, prilično nespretni zavadjač. Kad budu gledali svoga Anastaza, koji se kroz sva četiri čina ništa ne buni, a tek mu se u 5. činu „vidi krivo" ! Sva iluzija Walewskina aristokratizma razbija se već u početku prvoga čina, kad Walewska dražka svoju kuzinu — s lakajem ! Kad pak Ana nju za uzvrat dražka s Kazimirom, veli Walewska indignovana: Sram te bilo! Ne, draga braćo Poljaci, nismo to napisali mi, već — Begović.

Valja se diviti gdji. Šramovoj, koja je umjela svladati i ublažiti svojom rutiniranom igrom ove nemile diskorde. U momentima s Kazimirom (g. Štefanac) prikazala nam je Walewsku bar na čas simpatičnom. G. Borštnik potražio je za Napoleona svoje stare, prave francezke tračnice i nakretao na njih točkove Begovićeva teksta. U Anastaza je ulio života g. Fijan i digao ga u tragičnu visinu u petom činu; da je autor pošao tragom Gasiorowskoga (jedna imitacija napokon više ili manje!) — mogao je Anastaza prikazati još dramatičnijim. Ondje je naime taj starac prilično ljubomoran i razdražljiv, pa vječito muči svoju 18-godišnju ženu. Medjutim idemo dalje!

2. rujna. Svečana predstava u čast gostima. „Proslov" (ovaj put od Tugomira Alaupovića, provincijalca, da ne bude uviek Harambašić ili Miletić ili Miler ili Nikolić. Ili Ogrizović). „Allons enfants". (Ovdje bi se morao Begović učiti, kako se strana literatura studira, prokuhava i kako se ipak dade nešto svoje i narodno. Drago nam je, da su ovo Poljaci vidjeli, pa da nemaju o nama zao pojam.) „Knez od Semberije". (Čudno je, da ova scena nije ni na kojoj jugoslavenskoj pozornici ni izdaleka tako uspjela kao u Zagrebu. To je stoga, što su ovdješnjoj publici narodni naši motivi slabo poznati, pa djeluju apartno. A to je i s toga, što Fijan igra nekim herojskim nadahnućem, a za majku gdje. Savićke imate podpunu iluziju, da je mrtva).

3. rujna. „Propast kraljeva hrvatske krvi". Osmi put. Nikad nije publika tako zanosno podcrtavala pojedina mjesta kao ovaj put. Publika sokolova i sokolica.

4. rujna. „Ekvinocij." Sedmi, jesenji ekvinocij a prvi s g. Štefancem, Fijanovim priestolonasljednikom. Štefanac će bez sumnje još i bolji biti, ali ja bih htio i zadnji čin ove drame, da je bolji. Možda bi se ipak dao preinačiti.

5. rujna. „Japanska vaza" (M' Amour). Prva ljetošnja strana premijera i ta je od gg. Bilhauda i Hennequina. Laskavo je po nas, da nije uspjela. Tema: ako žena želi nesmetano i trajno ljubakati sa svojim lju-

* Vidi članak: „Umjetno cvieće".

bavnikom, ne smije ovaj biti prijatelj njezina muža. Taj je muž na ime u „Japanskoj vazi“ tako zavolio prijatelja svoje kuće, da ga od sebe nikud ne pušta. Ovaj ne može ni na rendez-vous. Hoće, da se silom s njim, s mužem posvadi, ali — ne ide! Ona, žena, traži drugoga, s kojim se takodjer njezin muž sprijatelji, a ljubavnik postaje ljubomoran. I tako dalje. Autori su očevidno smalaksali i prešli u lakrdiju u trećem činu, dok se izprva činilo, da će biti fina komedija. Postaje već stereotipno kod ovakih stvari (bile lakrdije, bile operete) da su prema koncu redovno slabe i vodene. Uza sve to ipak ta firma još uviek ugodno zabavlja slušatelje, osobito kad treba orisati lakoumlje i ono lagodno, površno shvatanje života jedne Parižanke. Tu nema, istina, ni vjerojatnosti ni iluzije o kakvom zbiljskom dogodjaju ali baš zato, i djeluje taj esprit kao da je bezazlen i nevin — jer znamo, da će se to sve ipak „na koncu“ izravnati. Pa šta ćete više?

6. rujna. „Mali divljan“ od maestra Zajca. Tako i treba: uspjela domaća opereta (8 put) otvorila je ljetošnju operetnu sezonu.

7. rujna. Zatvoreno. Po prvi put.

8. rujna. Popodne „Seljačka buna“, a na veče opet „Mali divljan“. Dramatizacija „po istoimenom romanu“ doživjela je sedmu reprizu. Prizor, kad se luda Janja pred crkvom sastaje sa svojim Gjurom Mogaićem, slobodnjakom iz Stubice, vanredno je uspio Prejcu.

9. rujna. Opet blagdan kao i jučer. I opet dvije predstave: „Nervozni“ i „Nabob“ (čuje se, ali ne vjerujemo: bez i jednog pokusa.) Albini je odnio lani prve lovore, a i u rujnu je imao tri večeri dubkom pune kuće. Ona umiljata glazba to u istinu i zaslužuje. Govore, da je njegov „barun Trenk“ još ljepši. Jedva čekamo.

10. i 11. rujna. „Japanska vaza“ i „Nabob“.

12. rujna. „Sto muka od zaruka“. Poznata lakrdija. (10-ta predstava).

13. rujna. „Vještica“. (Repriza) Da je to napisao mjesto Sardoua domaći autor, ležala bi mu stvar još i danas kod cenzure ili gdje drugdje. Drama je naime iz inkvizitorskih vremena.

14. rujna. „Nabob“ — po 14-ti put! Živio!

15. rujna. „Braća Bernadinci“. Ovo je samo preveo Andrija Milčinović, ali da je i napisao, bilo bi kao gore (kod 13. rujna).

16. rujna. Popodne: „Seljačka buna“, a na veče „Caričine Amazonke“. Parmu volimo, a i on sigurno nas. Dostigao je Albinia. I on s 14-tom predstavom! Neka se utrkuju dalje, rado ćemo ih gledati.

17. rujna. „Uzkrsnuće“. Dubkom, ali baš dubkom puna kuća. I to je već 11-ti put. Jeli tomu kriv Tolstoj ili gdja Dimitrijević, težko je reći. Interesantno je svakako, da je ova prilično nespretna i na kilometre od temeljne ideje romana udaljena dramatizacija, koja nalići nekomu Putu oko zemlje (s Phileasom Nehljudovom) — interesantno je, ponavljam, da je ta dramatizacija bila vani slabe sreće. Hajde, nek smo i tu iznimka.

18. rujna. „Gospodja Walewska“. Drugi put ili prva repriza u domovini.

19. rujna. „Caričine Amazonke“. Parma je napried.

20. rujna Slavensko aktovsko veče. (Premijere) Weber — Brkićeva: „Ivan od Pomuka“, (Hrvati), Nušić: „Pod starost“ (Srbin), Amfiteatrov „Stara vrlina“ (Rus). Hrvati su otišli iz Siska u Česku, Rus nekamo u Salerno, a Srbin je ostao kod kuće i on je najbolje učinio. Uspio je, premda je i opet iznio tek jednu scenu, sasvim običnu i dobroćudno humorističku. Dvoje se starih posvade zbog nekoga ljubomornog pisma (prije 36 godina!) što ga je stara našla u kaputu starčevu, takodjer starom (naime: kaputu). Ova će stvarca vrlo dobro doći provincijalnoj pozornici, kad se n. pr. daje kakva dobrotvorna predstava. Vrlo zabavlja, mora se reći, a k tomu supruzi Savić umiju dati glumi i srbijanski „jargon“, sasvim, kao da ste tamo. — „Ivan od Pomuka“ bio nam je u istinu Nepomuk. Nije odao izpovjedne tajne naših autora. Meni se baš čini, da bi ta izpovjedna tajna, zbog koje bi mučio kralj Većeslav Ivana, imala biti pravi čvor dramatski. Tad bi i uspjela ta „legenda“. Ne bi me naime to ništa smetalo, što su autori uzeli okvir Wildeove „Salome“. Ta oni to gotovo lojalno priznaju i kao da hoće hotimice reći: jest, ovo i ovo smo uzeli iz „Salome“. Napokon Hofmannsthal je uzeo sve iz Sofoklove „Elektre“, ali — ali dao je i nešto iz sebe. I ne samo „nešto“ već upravo modernizovao antiku. Naši autori dakako nisu mogli već dalje modernizovati perverznost Wilde-ove Salome sred zasićene orientalne kulture, no morali su dati i nešto svoje. Ne, oni su samo liepo napisali, naime dikcija im je liepa. („Matica“ je ovu legendu nagradila, premda baš zbog štrajka književnika nema ni izložbe ni izbora). Weber i Brkićeva obilježili su zajedno s Begovićem rujanske premijere biljegom parafraze. Trebalo bi, da uprava autore u buduće sama upozori na ove eventualnosti, a ne da ih ovako izlaže šibama kritike, koje nije ugodno ni primati ni dijeliti. Jer, mi smo malen narod itd. — Prijatelj Amfiteatrov voli još ona vremena križarskih vojna, kad je cvala „stara vrlina“. Silviju je volio Galeotto, a ona ga odbila, da ga izkuša. (Posve sredovječni motiv!) On otišao od tuge vojevati dalje, a u pratnji paža Lancelotta. Taj je pak paž sestra Silvijina Asunta, koja je volila Galeotta, no on je nije htio uslišati jer je volio Silviju. Galeotto je ne prepoznaje, ali ju — kao paža — svejednako dobro pazi, jer je tako slična Silviji. Kad

je Asunta pobjegla iz doma, načinio je otac prazan lies i rekao ljudima, da mu je kći umrla od kuge i taj lies pokopao. Silvija pak drži, da je Galeotto zaveo njezinu sestru Asuntu, pa mu se hoće osvetiti. Dobro. Najmi ona za to jednoga leventu, onako à la sir John Falstaff, po imenu Uga, nek ubije Galeotta, kad bude on s njom i ona s njim u hinjenom ljubavnom razgovoru. Tu se sad zapravo započela ta „skazka", a u njoj se doznaje sve ono, što se napried reklo Galeotto se kune Silviji, da joj je ostao vjeran a o' Asunti da ne zna ništa. To potvrdi i Lancelotto, to jest Asunta, koja ranjena blagoslivlje ljubavnike. Ugo bi medjutim bio onda i ubio Galeotta, ali su zazvonila božična zvona, a tad vitez ne smije ubijati. Sva je ova romantika epski obradjena i djeluje samo kod čitanja. Kod prikazivanja nema pravog „stimmung-a", i ti ljudi ne osvajaju svojim sudbinama, jer ni Silvija ni taj Ugo nisu simpatični. Meni je mnogo simpatičnija Asunta, koja je više u pozadini. Stihovi su upravo krasni, a Odavić ih je onako milo preveo kao što je n. pr. Zmaj preveo Enoha Ardena.

22. rujna. „John Bull" od Zajca (Premijera.) Po sudu sve kritike ovdje se na librettu nasukala Zajčeva glazba i tako je to bio zapravo neuspjeh, koji dakako sasvim izčezava poslie onolikih i onakvih uspjeha našega maestra iz prijašnjih godina

23. rujna. Popodne „Propast kraljeva hrvatske krvi", a na veče opet „John Bull".

24. rujna. „Dobri prijatelji". Kako smo još uviek sa Sardouom dobri prijatelji, svjedoči najbolje, što je to bila 33-ća predstava. Ima zbilja nešto ne-sardouovsko u toj komediji pisanoj s toliko topline i bez efekata, baš kao da je stranica iz života. A kako to samo igraju Ružička i Fijan, pa Anton . . .

25. rujna. „Zaručnica miljunašica". Još uviek.

26. rujna. Jaroslav Vrchlicky: „Noć na Karlšteinu." No o tom drugi put. (Zaključak je redakcije naime dne 25. rujna.)

U parketu, deveti red desno, broj 1.

Vanja

Srbijansko Narodno Pozorište. Kolovozka svezka beogradskog „Književnog Glasnika" donosi neke statističke podatke iz „Pozorištnog Godišnjaka" za saisonu 1905.—1906. Iz toga razabiremo, da beogradsko narodno pozorište imade tri redovite godišnje subvencije i to državnu sa 38.000, občinsku sa 10.000 i kraljevu sa 6000 dinara. Davano je 237 predstava sa 167 komada — 43 izvora i 124 prevoda. Najveći broj odpada na narodne igrokaze s pjevanjem (što se u Srbiji u velike goji), junačke i historijske drame i komedije, a manje na modernu dramu i tragediju „Po pojavi repertoara idu *srpski* pisci ovim redom: Ivo *Vojnović*, J. St. Popović, Svetozar Ćorović, Janko Veselinović i t. d."...

Zanima nas, što stoji u „S. K. G." o Vojnovićevoj „Smrti Majke Jugovića", o kojoj se činila golema reklama u Srbiji i u nas u Hrvatskoj, a koja u prkos toga nije zadovoljila, kako se očekivalo. Čitamo:

„Vojnovićeva poetska drama ili „dramska pjesma", kako je on naziva, probudila je veliki interes i imala je veliki broj predstava, ali i vrlo podeljenu i skoro protivurečnu kritiku. Dokle su jedni preizdizali novu poetsku i nacionalnu dramu pisca „Dubrovačke Trilogije", drugi su rekli, da je djelo bez vrednosti: rašireno, neharmonično u odeljcima i pojedinostima, usiljeno, naivno, teatralno, s nacionalnim motivima bizarno izopačenim, u krutim knjiškim i deklamatorskim stihovima. U istini, Vojnovićeva drama ima nedostataka u jedinstvu, a katkad neharmoničnim i čudnim slikama i pojedinostima, ali ona neosporivo ima i nacionalnog nadahnuća, i otmenosti misli i živopisnih slika i izraza i čak, *mjestimice*, jedrih i dobrih stihova "

„Smrt majke Jugovića" prikazivat će se i na hrvatskom kazalištu, pa držimo, da je dobro zabilježiti, kako se u Srbiji sudilo o toj stvari. Vele, da se je Ivo conte Vojnović, srpski pisac, jedio sbog tih beogradskih kritika . .

Jubilej ruskoga kazališta. 13. rujna proteklo je 150 godina, što je u Rusiji osnovano stalno kazalište, a to je bilo djelo carice Jelisavete. Začetak ruskog kazališta jesu diletantske predstave kadeta. Neki trgovac Volkov, prijatelj umjetnosti, uredio je u Jaroslavu kazalište, koje je od vremena do vremena davalo predstave. Glas o tomu kazalištu dospio je do Petrograda. Konačno su pozvali u priestolnicu Volkova i njegovu družinu. 13. rujna 1756. bila je prva predstava ruske drame. Na dan jubileja iznielo je Aleksandra kazalište u Petrogradu pet starih komada na pozornicu, koji su imali prikazati razvoj ruske drame, nu kako pišu petrogradski listovi, bilo je to tako dosadno, te nije moglo pobuditi dubljeg interesa. Najviše se još svidjela komedija „Gospodja Vestinkova i obitelj", koja se pripisuje carici Katarini Prigodom jubileja izdao je intendant Driesen spomenspis s povješću kazališta.

JUBILEJI I NEKROLOZI

Heinrich Laube

Osamnaesti se rujna ove godine slavila stota obljetnica rodjenja Laubeova. Heinrich Laube rodjen je 18. rujna 1806. u gradiću Sprottau u Pruskoj Šlezkoj.

Svršivši osnovne i srednje škole prikaže se u dvadesetoj svojoj godini teologiji. Ali ubrzo nadjača u njemu volja, da postane literatom. On ode 1832. u Leipzig, gdje je osnovao i uredjivao jedan novi časopis (Zeitschrift für die elegante Welt). Tu se upozna i s Heineom i Gutzkowom te drugim odličnim zastupnicima nove njemačke literarne struje, koja se zvala „Das Junge Deutschland". Kao žestoki protivnik reakcije dopade dva puta tamnice. Burne godine 1848. iztakne se i kao pučki govornik. U svibnju 1849. postane direktorom bečkog dvorskog glumišta (Burgtheater) i ostane tu do septembra 1867. Kad se te godine osnovalo mjesto intendanta, koje je prvi zasjeo njegov prijatelj Friedrich Halm, a tim se njegov dosada neograničeni djelokrug zamašno suzio, preda Laube svoju demisiju i ode u Leipzig za direktora gradskog glumišta. Godine 1872. povrati se u Beč i preuzme upravu novo osnovanoga glumišta „Stadtheater", kojim je i upravljao do g. 1880. Požar i propast toga glumišta (16. svibnja 1884.) preživi Laube tek za nekoliko mjeseci i umre 1. kolovoza 1884.

Laubeov literarni rad manje je važan od njegova dramaturžkoga. U njega nije bilo snažnog elementarnog literarnog poriva. Ponajpače u njegovim dramama ne izbija snažni afekt, več umjetni afekt i njegova žestoka, eksplozivna narav. Ali mi danas ne smijemo zaboraviti, da je on jednoč bio jedan od prvaka „mlade Njemačke", da je i on jednoč bio „moderan". U literarnom radu najbolje mu još uspjeva oštra i vrstna karakterizacija ljudi. U najboljoj svojoj drami „*Die Karlschüler*" (1847.) crta mladoga Schillera u zaptu akademije vojvode Karla od Württemberga. Schiller, taj heros eponimos njemačkoga naroda, bio je po mnienju Laubeovu najpodesniji junak „narodne" drame, narodne u onom smislu, u kojem je kasnije Laube zasnivao „narodno" njemačko pozorište. Velika idealna pojava Schillerova još i danas u toj drami moćno djeluje na njemačko obćinstvo. Mnogo je uspjehu drame pomogao i do onda neobični, oštri dialog, pun snažne dialektike. Laubeov „*Grof Essex*" (1856.) prešao je i preko granica njemačkih. U njegovu romanu „*Das junge Europa*" (1833.—37.) i u zbirci „*Reisenovellen*" (1834.—37.) opaža se veliki dojam Heinea i Börne-a.

Pravi se Laubeov život i rad započinje godine 1849., kad je došao kao direktor na bečki Burgtheater. On je ovdje ne samo prenio na pozornicu dogme nove literarne struje, on je tu postao pravim glumištnim preporoditeljem. Njegovom uspjehu u pogledu glumištnog napredka podpomagao je u velike sretni splet raznih zgodnih okolnosti: dobro glumište, što ga je našao, velika vlast, obilna materijalna pripomoć, prilično dobri glumci i zahvalno obćinstvo, komu je glumište značilo čitav sviet, obćinstvo, koje je bilo puno i osobnih i obćenih interesa. Njegov cilj, kojemu je prikazao sve svoje sile i nastojanja, bilo je *narodno glumište*. Laube je bio sretan i vrstan organizator, a plod njegova organizatornog rada zove se ensemble bečkog Burgtheatra. Posliednja slavna imena tog moćnog kulturnog faktora pronose još i danas slavu Laubeova imena.

Bio je nadalje vrlo sretan u odkrivanju novih talenata. Dakako da se danas ne da reći, da li je Laube upravo mogao da predvidi perspektivni razvitak kojega mladoga talenta. Od onih, koje je odkrio, nije mu nijedan bio na sramotu, a to doista znači mnogo. Duga praksa, fini osjećaj i poznavanje glumištnih potreba i njene tehnike, stvoriše iz Laubea izvrstnog dramaturga i režisera. Pod njegovim su se vodstvom razvile moćne glumačke osobnosti. Deklamaciju njegovih glumaca — koju je on krivo shvatao prirodnošću — opazit će još i danas kod glumaca iz njegove škole osobito onaj, koji je naučan na lahki i prirodni, francezki način govora. Ali njihov način glumljenja i govora bio je u Laubeovo doba opravdan, jer su to tražile tadanje drame i njihovi autori (Halm, Gutzkow, Laube). Oni su tražili jasni i zvučni izgovor i ukočenu doličnost junakovu. Nama, koji smo danas privikli modernoj tako savršenoj umjetnosti režije, koji govorimo o stilu i nastrojenju svake pojedine drame, nama se danas čudno čini, da Laube u svim svojim mnogobrojnim dramaturžkim djelima, u kojima je točno i savjestno istaknuo svoja načela i izkustva svoje prakse (Das Burgtheater 1881.; Das Wiener Stadtheater 1875.; Das norddeutsche Theater 1872.; Theaterbriefe, izdani u „N. Fr. Presse" 1901.) što slično tomu u obće ne pominje.

Nastrojenje (Stimmung) imao je drami po Laubeovu mnienju davati protagonista, a ostali glumci sporednih uloga izčezavali bi u polumraku neodredjenosti. Tako primjerice u „Macbethu" Wolterova, u „Edipu" Robert, u „Nathanu" Lewinsky. Danas su te nastranosti Laubeove gotovo već sasvim izčeznule. Možda je Laube u svoje vrieme i sam osjećao neizpravnost svoga nastojanja. Mi znamo, da je upravo pod njegovim štitničtvom uvedena u Beču moderna francezka drama. (Vidi o tom i Strakoscheve uspomene u „N. Fr. Presse" od 16. rujna o. g.) Realizam Dumasov, Augierov i Sardouov bio mu je u tom pogledu za cielo izvrstna zamjena za visoke koturne jambskih tragedija. Ali ni taj nenadani skok nije bio najsretniji po Laubeove glumce. Njima je bilo odveć težko, da se sada odjedared užive i ućute u francezku duhovitost i u biće savremenog francezkog družtvenog života. Bilo je grdna samoprievara, kad je Laube često i često govorio,

da se francezke komedije u Beču bolje igraju, nego u Parizu.

Danas, kad se slavi stota obljetnica Laubeova rodjenja, vidimo, da se mnoga njegova sanja i želja u istinu i izpunila. Njemački narod ima svoje dramatske pjesnike, a njihovim djelima struje želje, težnje i potrebe njihova vremena; Brahm i Reinhardt doveli su umjetnost režije tako reći do najviših vrhunaca, a bečki je Burgtheater (mezimče Laubeovo) pod Schlentherom danas ipak *prvo njemačko glumište*.

Ferdinand v. Saar

Dne 24. srpnja o g. svršio je samoubivstvom u Döblingu austrijski pjesnik Ferdinand von Saar. Svoj život opisao je u ovoj kratkoj autobiografiji: „Rodjen sam 30 rujna 1833. u Beču. Kad mi je bilo pet mjeseci, umre mi otac Ludwig von Saar u naponu muževnoga života od kljenuti srdca Moja majka, kći dvorskoga savjetnika Nespave, povrati se na to sa mnom u svoju roditeljsku kuću, gdje sam bio odgajan Poslie smrti moga djeda primi majka neku malu baštinu. Tim je snadje velika bieda i ona odluči, da se ne prikažem akademskoj naobrazbi, za koju sam bio odredjen. Na savjet svoga skrbnika stupim poslie svršena šestoga gimnazijalnog razreda u vojsku. Poslie talijanske vojne 1859. zahvalim se na svom častničkom činu, da se sasvim prikažem svome literarnom radu, oko kojega sam već u vrieme svoje vojničke službe bio nastojao. I ako sam već svojim prvim — šestdesetih godina — izašlim djelima: tragedijom „Car Henrik IV." i novelom „Innocens", svratio na se pažnju i dobio državnu pripomoć, ipak je prošao čitav niz godina, punih duševne borbe i težkih briga, dok mi je tek u moje kasnije životno doba uspjelo, da stečem i održim odličnu, i izvanjim počastima priznatu, literarnu poziciju. Iztaknuo sam se osobito kao lirik i novelista. O mom se dramatskom pozivu još i danas sumnja. Da li pravo ili ne pravo, ne mogu da rečem".

U kolu svojih austrijanskih vršnjaka (Ludwig Anzengruber, Peter Rosegger, Marie v. Ebner-Eschenbach, Emil Marriot i Ossip Schubin) zauzima Saar svojom izrazitom individualnošću sasvim oštro odredjeno mjesto. Kao realistički pisci nemaju oni gore pomenuti njegovi vršnjaci one specifično austrijanske note. Saar je čitavim svojim bićem Austrijanac, on je historik, pisac memoira njemačko-austrijanske sadašnjosti. Osobito se liepo to opaža u njegovim novelama. Tu on svagda nastoji, da točno pogodi i opredieli karakter jedne odredjene historičke epoke, jedne odredjene vrste ljudi, jednog značajnog tipa vremena, u kojem on sâm živi. Ako hoćemo da nešto točnije promotrimo historički razvitak njegova literarna rada, treba da ponajprije rečemo koju o Saaru kao dramatiku.

Po svome je biću bio Saar više lirska narav, narav bez snažne koncentracije i koncepcije. Zato i Saarov dramatski rad zaostaje uspjehom iza njegove lirike i njegovih novela. Kad govorimo o Saarovu dramatskom radu, imamo uviek najprije na umu njegovu veliku dramatsku pjesan u dva odieljenja *„Car Henrik IV."* Mnogo je pjesnika i prije i poslie Saara kušalo, da prikažu toga najnarodnijeg srednjevjekovnog njemačkog vladara. Saar po svome biću nije mogao, da izdjela čeličnu carevu pojavu. Njegova nježna i meka ljubežljivost odkrila je upravo u ovom djelu svu svoju nemoć u jakoj i snažnoj karakterizaciji. U njegove junake ulazi svagdje neka blaga čovječnost, kojom pjesnik nastoji, da nas zbliži s junakom. Često se upravo ta težnja izvrača u trivijalnost. Tu nema nigdje snažne volje, a bez snažne volje nema snažne duše. Odlučni se dogodjaji sbivaju iza pozornice, jer se pjesnik brižno uklanja s puta svim mogućim potežkoćama. Od prvoga diela svakako je bolji drugi. Tu je Saaru liepo uspjelo crtanje karaktera Henrika V. Ali i tu izbijaju neke nejasnoće i dvojbe. Saar doduše voli snažne i oštre kontraste, ali se ovi baš od svoje prevelike oštrine opet ne dojimaju. Uza sve to ostaje to djelo Saarovo važno, jer tko može reći, da je ikoji od modernih pjesnika spjevao u istinu historičku dramu?

U drugoj se Saarovoj tragediji *„Thassilo"* opaža moćni dojam njegova uzora i majstora Grillparzera. Najslabija je Saarova drama *„Tempesta"*.

U svojoj je *lirici* Saar romantik. Najljepši su cviet njegove lirike pjesme u sbirci *„Wiener Elegien"*. U tim kao i u drugim pjesmama izbija močno Saarov blagi melankolički temperamenat. Elegička je lirika pravo njegovo polje, reflektivna mu slabije uspieva. Kao što je jesen opjevao ovim divnim stihovima: „Der du die Wälder färbst, Sonniger milder Herbst, Schöner als Rosenblühn Dünkt mir dein sanftes Glühn Nimmermehr Sturm und Drang, Nimmermehr Sehnsuchtsklang, Leise nur atmest du, Tiefer Erfüllung Ruh" — tako odaju neki tihi jesenji zadah i sve *novele* Saarove. U svima nalazimo neki blagi mir, neku tihu rezignaciju čovjeka, koga je sviet i njegov život razočarao. On taj sviet još ljubi, ali ta je ljubav tiha i bolna. U njemu su obamrle sve čežnje i želje, a jedini mu je cilj analiza i spoznaja sebe samoga. Pored toga, kako smo već gore pomenuli, izbija upravo u Saarovim novelama ona specifično austrijanska nota. Najbolje se to osjeća u sbirci *„Novellen aus Oesterreich"*.

Tako se i njegovim životom i njegovom smrću izpunile one rieči, što ih je jednom

bio spjevao svome rodnome gradu: „Singen will ich ein Lied dir noch als treuester der Söhne, Und wo die Wiege mir stand, find' ich zuletzt auch mein Grab“...

Oscar Levertin

(† 23. rujna 1906.)

Oscar Levertin* rodjen je 1862. u Stockholmu. Kao literat iztaknuo se g. 1883. zbirkom skica sa rivijere. Kao Geijerstam, Nordensvan i Charlotta Edgren-Lefflerova iztaknuo se i on u naturalističkom literarnom pokretu švedskom i izdao 1885. zbirku novela pod nadpisom „Konflikti“. Ali ubrzo on skrene sa naturalističke staze i već sliedeća njegova novela „Neprijatelji života“ (1891) pokazuje njegov novi nazor o svietu i životu. Iste godine izda on i zbirku pjesama „Legende i priče“. Te su ga pjesme najedanput stavile uz bok prvim švedskim liricima. Sbirkom „Rokoko novele“ i romanom „Magistri u Osterasu“ dovinuo se Levertin i svojom prozom do onoga vrhunca, na koji se već prije kao lirik bio stavio. — I kao naučnjak je Levertin postigao velike zasluge. Proučavao je osobito švedski rokoko, njegovu literaturu i umjetnost. 1899. izdao je veliko znanstveno djelo „Niclas Lafrensen i uzajamne sveze medju švedskim i francezkim slikarstvom u 19. vieku“. Levertin živio je do svoje smrti u Stockholmu kao sveučilištni profesor literarne historije.

Začudna je pojava, što se rokoko počeo tek tako kasno u naše vrieme proučavati s historičke strane. Watteauove bolestne sanje boja, Oppenortsovi i Meissonierovi puževlji ornamenti, griešni život vladarske kuće, nježni način, kojim je Abbé Prévost opraštao zablude srdca, prebistri um Voltairov — sve to, iz čega se rodio i dozrio rokoko te postao umjetničkim stilom, koji je vladao kroz čitav jedan viek, bilo je nekoliko decenija kasnije malo cienjeno, da prezirano. Proučavali su ga težki i osbiljni umovi, a konačni je sud bio, da rokoko nije drugo, no neprirodna pojava, puna bezbožnosti i pokvarenog ćudoredja. To mišljenje prevladava još i danas u mnogim i mnogim ljudima. Koliko ima ljudi, koji još i danas nježni i mirisni Prévostov roman „Manon Lescaut“ stavljaju u prljavu literaturu.

Oscar Levertin ocienio je u nizu literarno-historičkih i umjetničkih razprava sa pravednog i historičkog gledišta 18. viek, doba rokokoa. Nije začudno, da se upravo jedan Šved dao na kritično izpitivanje te historičke epoke, jer medju ondašnjom Francezkom i njenim stilom i medju ondašnjom Švedskom ima mnogo dodirnih točaka. Jer i ako je možda rokoko u drugim zemljama značio procvat ili propadanje, ili možda i jedno i drugo, u Švedskoj, toj u ono vrieme osamljenoj, dalekoj i jadnoj zemlji, značio je rokoko u istinu doba klijanja, novog preporoda, doba cvata poslie jedne oskudne i sterilne zime. Prije svega u političko-ekonomskom pogledu, a onda i u pjesničtvu i umjetnostima, dakle u kratko: novo proljeće švedske kulture.

Gradju za svoje novele uzimao je Levertin gotovo izključivo iz švedskog rokokoa. Pjesnik i učenjak u Levertinu pomagao je revno jedan drugoga, a iz tog su zajedničkog rada nikla djela, koja svojom izvrstno cizeliranom i u pravom smislu spiritualističkom umjetnošću zauzimaju u švedskoj literaturi jedno od prvih mjesta. U velikim i tipičkim crtama tih djela možemo krasno promatrati čitav 18. viek od Marivauxa, Voltairea i Rousseaua do Werthera i do emigrantske literature, od onoga vremena, kad je i sama smrt nosila vlasulju, kad je dolazila do visokih dostojanstvenika, preko vremena, u kojem je već počinjala dvojba da izgriza kulise pastirske idilske poezije, pa sve do vremena, kad je izpraznost i taština čitave te struje počela da smućuje mir i pokoj i snažnih idividualiteta. Tu Levertin zastaje. On ne iztražuje dalje ono vrieme, kad je jasna i snažna reakcija počela protiv velikim provodnim idejama osamnaestoga vieka. Levertin ostaje samo kod preludija, on zastaje kod vremena vrienja, koje se daje težko odrediti, jer njim provejavaju odveć raznolike struje, kad još nitko nije znao reći, da li je u zraku proljeće ili kruta zima, kad je korenje mnogih novih misli ležalo u crnoj zemlji i od nje se hranilo.

Ovo je vrieme Levertinu podalo gradju za tri posljednje novele njegove sbirke. Te su tri novele: „Kalonymos“, „Iz dnevnika jednoga srca“ i „Put u bašti“. Moguće je, da u prijašnjim novelama te sbirke ima novela, koje su virtuoznije koncipirane i izdjelane — kao ona ljubezna i vesela pisma s puta jednoga švedskog svećenika, koji hoće da ga snadje udes Chevalier des Grieuxa, ili trpki i skeptički dnevnik „Dvoranina“ — ali u ovim trim posljednjim vidi se jasno, da je upravo ovaj odsjek osamnaestoga vieka obradjen najvećom ljubavi i pomnjom. S čisto poetskog gledišta te-

* Kako smo naumili, da već u jednom od sliedećih brojeva ove smotre donesemo u prievodu jednu od Levertinovih nježnih i ubavih „Rokoko-novela“, hoćemo da se povodom njegove neočekivane i preuranjene smrti odužimo ovim redcima njegovu spomenu, a opet da pobudimo i pažnju naših čitatelja na tu simpatičnu, u nas još sasvim nepoznatu literarnu pojavu, držeći se kod toga essaya, što ga je o Levertinu napisao profesor literarne istorije na univerzi u Stockholmu, Hjalmar Söderberg.

žište je čitave sbirke bez sumnje „Kalonymos", interieur iz židovskoga života, u pripoviesti o mladom židovu, koji hoće da se osvećuje svojim predjima, jer je bio jedan od njihova roda i jer će ga možda oni jednom htjeti da prikažu „kod velikoga svjedočanstva", ali koji ipak polazi u sviet, da uči svoju vjersku braću miesto osami i mržnji pomirbi i zaboravi. Čitavom novelom struji čarobna svježina i meki proljetni razpoložaj. Ova novela nema ništa zajedničkog s onim, što mi obično pomišljamo kod rieči rokoko, ali ona ipak zato ne izpada iz duha i stila onoga doba, već kazuje, kako je ono doba moglo i moralo biti.

UMJETNOST

Izložbe

I.

U vrieme, kad je u berlinskoj narodnoj galeriji bila priredjena retrospektivna izložba njemačke umjetnosti (Deutsche Jahrhundertausstellung), tužili su se Bavarci, da je njihova umjetnost u toj izložbi bila vrlo loše zastupana. S toga su razloga oni ljetos u okviru svoje godišnje izložbe u münchenskom Glaspalastu priredili *Izložbu bavarske umjetnosti od 1800 do 1850*. Ali ono, što su u Berlinu kudili, nisu ni oni sami u Münchenu bolje načinili. Njihova je izložba u mnogom pogledu zanimiva i poučna, ali ona ne donosi mnogo nova. Bürkel i Spitzweg bili su već i u Berlinu veoma liepo zastupani, a ono, što je u Münchenu ljetos broj njihovih slika gotovo za dvostruko povečan, ne kazuje nam ništa nova o tim simpatičnim, nekim filistroznim razpoloženjem zadahnutim, slikarima. Neke odredjene teme vraćaju se diljem čitavoga njihova rada, a neprestane modulacije tih tema jasno kazuju zanatlijski karakter njihovoga neumornog rada. Dakle tim brižljivim popunjanjem nisu u Münchenu bili baš najsrećnije ruke. Nova je pojava u toj retrospektivnoj izložbi Heinrich Maria von Hess (1798.—1863.) On je bio jedan iz kruga onih slikara, koji su svojim shvatanjem bili srodni zastupnici ondašnje nazarenske škole, koji nas svojim stilom podsjećaju starih majstora. Oni su visoko cienili i poštovali svoju umjetnost, oni su bili čitavim svojim bićem kod svoje umjetnosti. Promotrimo iz bliže primjerice portrait švogorice njegova brata (br. 273. oficijelnoga kataloga). Svojom jednostavnošću, usrdnošću, svojim čuvstvom i izvrstnim crtežem sjeća nas najboljih portreta Wilhelma Leibla. — Religijozne slike tih Bavaraca vrlo su liepo i savjestno radjene, odaju mnogo čuvstva i usrdnosti, ali nas s umjetno-historičke strane ne mogu dublje zainteresirati.

Tri su motiva, koji se u toj izložbi gotovo redovito povraćaju: portret, pejsaž i genre. U portretu se iztiče J. G. Edlinger (1741.—1819.). Njegove slike odaju svojim smedjim tonovima snažni dojam Rembrandtov.

Mnogim su slikama zastupani nekadašnji diktator jedne ciele münchenske umjetničke epohe, Wilhelm Kaulbach (1804. do 1874.) i ominozni slikar galerije ljepotica u münchenskom dvoru Josef Karl Stieler (1781.—1858.), koji odaje znatni upliv pariske Gérardove škole. Njegov je Beethoven poznat i širim krugovima. Izvrstni je umjetnik Theodor Mattenheimer (1787. do 1850.). Njegov portret gospodje Schönleinove (br. 395 ofic. kat.) vrlo je elegantan i spaja veoma zgodno i harmonični zlatnosmedje, crne i sive tonove.

Medju pejsažistima zauzima veoma znatno mjesto August Seidel (1820.—1904.). On je boravio neko vrieme u Fontainebleauu, a zacielo su ga se ondje Dupré i Rousseau bili dojmili, i ako oficijelni katalog govori samo o uplivu Rottmannovu. Ali je Seidel širinom i snagom svoga kista znatno nadkrilio Rottmana, primjerice svojim slikama „Oluja" i „Bujica" (brojevi 536. i 538. ofic. kat.). — To su samo najizrazitiji predstavnici toga razdoblja, a kraj 1271. djela, što je u toj restrospektivnoj izložbi izloženo, jedva je vjerojatno, da sebi u kratko vrieme možemo stvoriti jasan i objektivan sud o tim djelima. Htjeli bismo samo još da iztaknemo već pomenutoga Karla Spitzwega (1808.—1885.), koji je sam zastupan s osamdeset djela. Iskreno izpoviedamo, da nam je taj umjetnik već odavna bio neizkazano simpatičan, tako da smo veći dio našeg boravka u izložbi prikazali posmatranju njegove kolekcije. Kao apotekarski djetić imao je Spitzweg u svojoj mladosti prilike, da u raznim apotekama upozna mnogo originalnih i neobičnih ljudi. Ta apotekari su u doba romanticizma bili na glasu kao čudni, mušičavi i čarobni ljudi. Tako osjećamo u svim njegovim slikama zadah toga čudnog svieta. Na svakoj svojoj slici prikazuje nam on po kojega čudaka. Njegovi su sujeti veoma jednostavni i srdačni. Ubogi pjesnik, koji po danu leži u krevetu, da prištedi drva i ogriev (slika je u Münchenu, u novoj pinakoteki); koji otvara svoj poderani kišobran, da se obrani od kiše, koja ga je padajući kroz škulje kišobrana već sasvim smočila; stari bibliofil, što stoji na ljestvama i požudno prekapa knjige; ljubavni par, što prohodi uskom ulicom te se zaustavlja pred staretinarom, što je izložio mramorni kip Afroditin itd. itd. Već sami nadpisi slika, što su izložene u ovoj retrospektivnoj izložbi odaju čitavo biće Spitzwegovo.

Uzmite primjerice: stari gardista prezentira pušku pred serenisimusom i njegovom suprugom (br. 544.); pustinjak i djevojka

(br. 553.); prijatelj kaktusa (br. 554.); udovac u perivoju (br. 565.); filozof u perivoju (br. 579.); noćna pustolovina (br. 581.); čitajući monah (br. 585.); školnik (br. 588); invalid (br. 589); „biedermeier" (br. 590); serenissimus (br. 591.); muzikanti i žandar (br. 600.); monah, što krpa svoje odielo (br. 604.); patuljci u špilji (br. 609.) itd. itd. — Spitzweg, koji je za svega svoga života ostao neženja, tražio je svoje modele uviek medju udobnim i filistroznim purgarima, a dodavao je u svojim slikama tim modelima uviek neku dozu svoga finog umjetničkog čuvstva i svoje tihe nujnosti. Tako i njegova komika djeluje nujno. On je kat eksohen slikar „dobroga staroga vremena."

Spomenut ćemo još jednu našu veliku simpatiju. Moritz von Schwind (1804.—1871.) zastupan je u münchenskoj Schackovoj galeriji i u frankfurtskom Städelovom institutu boljim i znatnijim djelima. U retrospektivnoj izložbi zastupan je sa 12 slika, od kojih se osobito ističu „Svadbeno jutro" (br. 519.) i „Rübezahl", (br. 529.), koju je i Schackova galerija ustupila za izložbu. Ovih dvanaest slika ne podaje jasnu sliku Schwindovu. Prije dvie godine (1904., o stotoj obljetnici njegova rodjenja) bila je u Münchenu priredjena kolektivna izložba njegovih djela, koja su svojim brojem malo ne dosizala broj slika, izloženih u ovogodišnjoj retrospektivnoj izložbi. Ta je izložba bila uistinu epokalna. Tu se mogao upoznati čitav njegov rad. Tako je u ovoj izložbi izloženo jedanaest slika, kojih onda nije bilo. Glavni je čar Schwindove umjetnosti harmonično zaronjivanje u prirodu i ljude. On je naskroz njemački umjetnik. To ne samo radi toga, što je divnom intuicijom u svojim ilustracijama pogodio srdačni ton pučkih popievaka i priča (Marbachs Volksbücher, Grimms Märchen), što je usrdno u dugom nizu prikazao žalostnu poviest liepe Meluzine (u bečkom dvorskom muzeju) i priču o sedam gavrana (u Weimaru), već je i u svojim većim djelima znao iztaknuti, kako je shvatio njemačko narodno biće, kako mu je postao iskrenim tumačem i pjesnikom. On je i izrazititi predstavnik njemačke romantičke slikarske škole.

AFFAIRA JEDNE PJESME

Demonstracije u Rimu, Milanu, Florenciji, Paviji, Bolonji i t. d. protiv Hrvata radi nedavnog sokolskog sleta, izazvane lažnim izvješćivanjem nama neprijateljskih novina, kao da je bila kadra utišati nova „affaire , ali ne politička već — književna.

Otrag malo dana urednik lista „Giornale d' Italia", ukrao je — ugursuz — sa pisaćeg stola glasovitog pisca pjesmu i odštampao ju je u istome listu.

Ova „kradja" ima svoju olahkotnu okolnost u tomu, što urednik nije htio da oda pjesnika, već pozivlje čitaoce, neka sami odgonenu, tko ju je spjevao. I sbilja, stala jagma čitača opapučenih i ne opapučenih, pokondirenih i nepokondirenih, zvanih i nezvanih, da reknu svoje mnienje. Danomice hrpimice pisma salietavala uredničtvo „Giornale d' Italia" u kojima je svaki, koji ih piše, „siguran i ponosan", da je odgonenuo pravoga autora. A svi se ipak — prevarili.

Evo nekih od tih pisama:

Počimljemo sa najoriginalnijim, koje piše prof. *Riva*: „Lahko je to odgonenuti. Ovi su stihovi Aristofanovi A prevodilac, parafrast ili točnije tumač božanskoga Aristofana, ne može biti drugi no Pascoli".

Jedan koji se izjavljuje „čitačem, prijateljem' veli: Autor duhovite „Parabole", odštampane u „Giornale d' Italia" je Dominik *Oliva*. Ja bih se okladio." Ovaj je „čitač prijatelj" prilično skroman, on bi se samo „okladio", dok je „sigurniji i sviestniji" milanac Manfred *Colacci*: „Zar je to tako težko shvatiti? Parabola je čitava nikla iz još uviek mladenačke mašte Edmonda *De Amicisa*. Ja znam na pamet mnoge njegove stihove, i dok ju njemu pripisujem, više sam no siguran, da se ne varam."

Još više premašuje u svojoj „sigurnosti" g. Stanislav Argenti; on apodiktički tvrdi: „da ste Vi, g. uredniče, namienili nagradu pravome odgonetaču, ta bi već bila u mome džepu. Autor Parabole ne može biti drugi no Antun *Fogazzaro* Prepoznao sam njegov stil (taj ima doista književnički njuh! op. pr.) a po gotovo po zadnjoj kitici."

Gospodin, što se skriva pod „Z", pita: „Recite mi nije li krasna Parabola ugrabljena Konradu *Ricci*? Rekao bih da je njegova."

Žalimo što nam nije moguće donieti još i drugih pisama, ali kad bismo svršili? Nema poznatijeg talijanskog pjesnika, da bi bio poštedjen. Kao autori — naravski „bez sumnje i sa matematičnom sigurnošću" — spominju se Carducci, Graf, Guerrini, Pastonchi, Gnoli, Antun della Porta, Ivan Marradi, Diego Angeli, Tanganelli, Mazzoni, Hugo Fleres i mnogi, mnogi drugi.

A biedni pjesnici, da im se ne bi reklo e se kite tudjim perjem, brže bolje se požurili, da daju svoje izjave.

Bili smo podašne ruke prama smrtnicima, a kako da ne budemo još podašnije prama bezsmrtnicima, koji mogu pjevati „est Deus in nobis, agitante calescimus illo"? Evo dakle i nekolikih njihovih izjava (dakako u prevodu):

Glasoviti pjesnik i romanopisac Antun *Fogazzaro* piše: „Parabola nije moja. Kad bi Vam bilo do toga, da saznate što ja mnijem, reko bih Vam, da me sjeća na Grafa".

A pesimista i originalni pjesnik „Meduze" Arturo *Graf* će na to: „Pjesma nije podpisana, dakle nije moja. Nisam ni redka odštampao, a da se nisam podpisao. To smatram dužnošću. U ostalom zašto da se ova pjesma pripiše meni? Ja mrzim svaku *lošu* pojeziju, ali ne za to onu, koja hoće da bude nova. Je li *nova* ja pače begenišem. Mnijem da su razni putevi do dobre pojezije, a bio sam uviek prijatelj smjelosti i novosti."

Ivan *Marradi* kao da se osjeća uvriedjenim, da se njemu pripisuje Parabola, pak odrešito piše: „Ne, nisam ja autor Parabole, odštampane u „Giornale d' Italia", pak Vas molim, da najodlučnije dementujete ove glasine"

Guido *Mazzoni* je samo zvedljiv: „Nisu pogodila gospoda, koja su me izvikala autorom „Parabole". I ja jedva čekam da doznam tko je njezin dosjetljivi pjesnik".

U koliko je nama poznato izmedju ostalih nisu rekli svoju Olindo *Guerrini* (pseudonim Lovro Stecchetti) i Ulisse *Tanganelli*. Da ne bude pjesnik jedan od ove dvojice? Olindo Guerrini kao da se ne slaže sa Grafom, on je do sada češće mienjao pseudonime, kad je pače izdao svoju sbirku pjesama „Postuma" izdao ih je kao pjesme svoga tobož mrtvoga rodjaka Lovra Stecchetti, poslije toga izdao je drugu sbirku pjesama pod pseudonimom Argia Sbolenfi, a rabio je i drugih pseudonima. Reći ćemo i mi — makar i ne bili zvani — kao gosp. Manfred Colacci „znamo na pamet tolike njegove stihove", ali ne ćemo reći: „više smo no sigurni, da se ne varamo". A sada evo u doslovnom hrvatskom prevodu te pjesme, koja je uzvitala toliko — pisama.

Parabola

A Monsieur Verslibre

Kao da je pijana; na riedkim
ludo razčupanim čupama
s velom, na jednoj nozi
imala je skrpotinu, a na drugoj klopac.

Zibala se je nestalnih
krakova, nesgrapno odielo
izšarano likovima i slikama
španjolskim iz seicenta*

nije moglo da sakrije okrpine
čarapa njenih izvezenih
grezom: jer tajka
nije dosizala do gležanja

Pošto se je dosta popikala
niz vrletnog puta,
u blatu jame pokraj puta
izkobeljala se koliko je duga i široka.

Vičuć: — amo vas, koji ste golobradi!
Ja sam prijateljica
koja će vam pružati slasti i lasti,
koja će vam pribaviti slave, a bez vašega
napora.

Amo vas do moje postelje, do moga gniezda
do moga priestolja kraljice
najslobodnije! Deveta mi je
do ma koje stare stege.

Ja sam mlada (a ruke
mršave i žutkaste kao da su vosak)
djevica ja sam! (a lice je njezino
odavalo sijaset gnjusoba i sramota).

— Koga (upita me pučanin)
hoće da izvara ova vještica?
A ja ću mu na to: — potiše!
to vam je *Nova pojezija.*

* * *

Kad su već bili odštampani ovi redci, „Giornale d' Italia" javlja, da je zagonetka odgonenuta. On donaša ovo pismo:

Perugia, 24. rujna 1906

Štovani g. uredniče!

Jer ne mogu dopustiti, da bi se, ma bilo i časom, pripisivalo Carducciu ‚moje" pisanje (što bi moglo Velikanu punim pravom biti žao) stoga Vam dozvoljujem, da odate moje ime.

„Parabola" nenamienjena javnosti i oteta mi, napisana je u času ogorčenja iza čitanja, ne slobodnih kitica ili novih metara ili stihova prebačenim akcentom (gdjekad toli uspjelih i priraslih zakinjenoj modernoj duši), već naprotiv nekih pokušaja prave, hrapave proze podnipošto ritmične, prokriomčarene pod tobožnjim plaštem „nove pojezije" ili „verasa" jedino zato, što su vrstani u nejednake redke i jer se teturaju upravo kao „pijani".

Tko mi je pjesmu ugrabio, nije mogo da kaže sve ovo; ali to izjavljujem ja sada, jer sam prisiljena izaći na javu i jer bi se mogli na mene tužiti — zlo shvaćajući moju satiricu — mnogi moji prijatelji koji su često rabili i slobodnih kitica, i novih metara, i verasa (ali pravih verasa) prebačenim akcentom.

Zahvaljujem svima na mnienjima, koja mi i preveć laskaju, a svršavam opomenom udvornom krivcu „mnogo vike a ni za što", da jedna od najsgodnijih zapoviedi božjih glasi: ne kradi!

Zahvalna *Viktorija Aganoor*

I time je affaira svršena.

* Ovdje pjesnik bez sumnje nišani na španjolski „gongorizam" i talijanski „marinizam". Op. pr.

SLUŽBENI JEZIK NA HRVATSKIM ŽELJEZNICAMA

I.

Minulo je preko hiljadu godina, što se je u naše prvo, u neposredno *susjedstvo* kraljevine Hrvatske doselio azijatski brojan i smion narod magjarski, jezikom govoreći, kojemu ni srodnoga ni sličnoga u Evropi nema. Pečenezî gonjen prešao je preko Urala i hvalinskoga mora u Evropu, pa je poslie mnogogodišnjih vojevanja načinom Atilinih Huna haračio najprije na području Besarabije i ondješnje Rusije, zatim Njemačke, Italije i Francezke, a onda, pokle je uništio mladu veliku kneževinu Moravsku, te poharao krajine hrvatskoga kneza Pribine oko Blatnoga jezera sve do Mure i Drave, *magjarski je narod stalno naselio* najljepše i najplodnije pokrajine u dunavskoj staroj Panoniji uz vode Tamiš, Maroš, Kereš i Tisu.

Na uspomenu toga *„utemeljenja domovine"*, kako ga izrično označuje zak. čl. VIII. od 17. svibnja god. 1896. proslavljene su, dobro se još sjećamo, iste one godine mnoge t. zv. *millenijske* svečanosti sa veličanstvenom izložbom, a povrh toga je u promet stavljen novac, kovan po zak. članku XVII. : 1892., jednak novcu od jedne krune, na naličju kojega se vidi konjanički lik vodje Arpada i pratećih ga Magjara. Još je onda prije navedenim zakonom g. 1896. dozvoljen i trošak *veći od pet milijuna: da se podignu* u Budimpešti, u samom gradu, konjanički kip kralja sv. Stjepana, a u izvangradskoj šumici tù i drugdje na sedam raznih krajeva kraljevine Ugarske (samo se je malo preskočilo i preko njezine medje kod našega Zemuna) *visoki spomenici,* neka bi daleko potomstvo sjećali na doseobu magjarskoga naroda. Učinilo se podjedno i za kulturni napredak; velik je trošak dozvoljen, da se u priestolnici Budimpešti osnuje muzej za liepe umjetnosti, i da se imadu u obćinah osnovati i trajno uzdržavati četiri stotine državnih pučkih škola. — Dakle oni dani slavlja „magjarske narodne tisućgodišnjice" imadoše ostaviti i trajnih svietlih tragova sjećanju još u dalekoj budućnosti, a sami ostadoše neizbrisivim dokazom govoreće povjestne činjenice: da si je, gdje i kada magjarski narod u Evropi našao i osvojio stalnu i dragu domovinu.

Hrvatska već onda bijaše snažna kraljevina. Na području njezinom, počam od stare Zete ili Crnegore (Bara) k sjeveru do istarskih i štajerskih planina (julskih Alpa), pak od Jadranskoga mora do Drave, Dunava i dolje do Drine, upravo onda se bjehu sjedinile u jednu državu sve hrvatske po-

krajine, dotadašnje u Dalmaciji i Panoniji bivše županije, banije i kneževine. *Hrvati, zauzevši ove naše zemlje već pred 13 stoljeća,* bijahu za kralja Tomislava složan i moćan narod, te s uspjehom suzbijahu pohote krepkih i silnih tada nemirnih Bugara za cara Simeuna Velikoga, a prirodjenom oholijom i bojnom slavom gonjene tada još surove, k jadranskomu moru žestoko provaljujuće Magjare, opetovno suzbiše i napokon na viekove potisnuše natrag k Tisi i Dunavu u njihovu do danas postojbinu.

Pa kako već biva u susjedâ vazda i posvuda te ih mnogi razni odnosi medjusobnih potreba i koristi sbližavaju i sprijateljuju, tako su se tečajem stoljeća još sve više bližila i spajala ta dva susjedna naroda, Hrvati i Magjari. Zato je god. 1102., kadno je porodica naših narodnih kraljeva izumrla, kraljevina Hrvatska (regnum Croatiae) stupila s kraljevinom Ugarskom u državnu svezu i to *personalnu;* ova se je poslie razvila u *realnu širu,* a najposlie god. 1790., radi zaprietivše nam i Magjarom podpune germanizacije, u t. zv. *užu uniju,* dakako kraljevine s kraljevinom. Tà obćenito je odprije već poznata Erdödova rečenica: „Regnum regno non praescribit leges".

Kad je dakle nastala ta državna sveza, neki su zajednički kraljevi krunjeni i krunom hrvatskom, a ostali krunom sv. Stjepana, ali krunitbenu diplomu izdavahu zajednički ugarski i hrvatski kraljevi Vladislav II. i Ferdinand II. za kraljevinu Hrvatsku napose, a poslie se je za sve ugarske i hrvatske zemlje davala jedna, nu i ovom se je kraljevini Hrvatskoj vazda posebice zajamčivao ustav i cielokupnost zemalja.

U spomenutoj *užoj svezi,* koja je podržavana kao i obe prijašnje samo neutralnim posrednikom, *mrtvim jezikom latinskim,* moglo je naroda hrvatskoga s vremenom i nestati; tà bio je već tako nizko pao, da mu ni domaći sabor nije više bio zakonodavno tielo, nego jednostavna (ephemerna) skupština došlaca striliških; i što dalje, sve nam je gore bivalo, ali sada ne više od germanizacije, nego od nasilne magjarizacije. Time je bilo već tako daleko došlo, da ni veleumni magjarski gubernator, Košuth Lajoš, na zemljovidu Europe nije vidio niti mogao naći Hrvatsku, ni zemalja hrvatskoga naroda. Ali kad su, kako kažemo, vile došle k očima i u istinu bilo do nevolje, u staroj kraljevini Hrvatskoj, gdje onda još nije ni bilo srbskoga naroda, ni Srba, osim nješto ovih u iztočnom Sriemu, probudio se i osviestio, pa god. 1847. složno ustao na noge sav hrvatski narod. Tada se je u Zagrebu prvi put sastao sabor ne od došlaca striliša i redova naših, nego od samih narodnih poslanika, izabranih narodnih zastupnika. Taj istom sabor postade opet narodnim pravim zakonodavnim tielom, a taj onda i prekinu svaki savez kraljevine Hrvatske s kraljevinom Ugarskom, kako je to izrečeno našim zak. čl. 42. od god. 1861.

Državna je dakle zajednica i skupnost kraljevine Hrvatske s kraljevinom Ugarskom započela već od kralja Kolomana, te potrajala sve do g. 1848.

Bijaše to državopravni odnošaj, koji se naziva ličnom unijom, ličnom zajednicom, t. j. gdje je dinastija jedna, vladar jedan i kruna jedna, naime gdje iz jednoga izvora iztiču i sankcija zakona i vrhovni eksekutivni organ.

Ali s toga ne sliedi, da taj organ mora biti jedan te isti; on pače i ne može biti to, ako mu ne odgovara jedno zakonodavstvo, jedno zakonodavno tielo, jedan sabor. Bilo je vrieme, da je Hrvatska s Ugarskom imala i jedno zakonodavno tielo, jedan sabor, pače i jednu vrhovnu eksekutivnu vlast — kancelariju, a poslie i zemaljsko namjestničtvo ugarsko, ali sve to ne mienja narav sveze; mogu dvie inače samostalne, te jedna od druge nezavisne kraljevine, naći za dobro, da se ujedine i u samoj vrhovnoj upravi, jer su im interesi jedni i što tim bivaju jače prema kruni i eksekutivnoj vlasti, i što tim jedno drugomu ne škode, pače se medjusobno podpomažu spram drugih zemalja i naroda. To sve može biti, a da se ne izgubi pravo na svoju samostalnost t. j. pravo, da se jedno od drugoga razluče, ako ikada njihova sveza postane štetna i pogibeljna.

Što god je Hrvatska s Ugarskom do g. 1848. smiešala, to je svoje volje učinjeno i na izvjestnu svrhu, a to ju ne može još ni onda silom vezati, ako se zajednica ta pokaže protivna svrsi. I sve da je Hrvatska za zajednicu i u zakonodavstvu i vrhovnoj upravi bila prisiljena, ni ta sila ne bi imala vriednosti ni važnosti naprama pravu. Ta je mogla biti u granice prava silom suzbijena, kaošto je to učinjeno god. 1848. Ugarska nije Hrvatsku ni pokorila ni osvojila, nego je ova sebi za kralja izabrala kralja Ugarske i arpadske i smiešane i habsburske linije, pa ako je koji kralj kada upotrebio oružje, da se održi, to je učinio na poziv jedne stranke u zemlji proti drugoj stranci; tim je on samo svoja krunska prava u kraljevini uzdržao, a nije ju i njezina prava podložio drugoj svojoj zemlji n. pr. Ugarsku Austriji.

Svakako povjestnička je istina, da su se u razdoblju od g. 1102. do 1848. oblici hrvatsko-ugarske zajednice mienjali nu istina je i to: da se je kraljevina Hrvatska ipak vazda održala kano posebna državopravna individualnost i kao samosvojna kraljevina Hrvatska (sa zadnjim naslovom: Hrvatska, Slavonija i Dalmacija). Istina je napokon i to, da je Austrija (Beč) nas Hrvate za vjernu monarhiji službu i doprinešene velike narodne žrtve nagradila baš onako i onim, čime je, ugušiv magjarsku bunu, kaznila Magjare, naime opet germanizacijom, njemačkim absolutizmom.

II.

Diplomom od 20 listopada god. 1860. zaključena bje austrijska desetgodišnja absolutistička era. Tom je poveljom kraljevinama Hrvatskoj i Ugarskoj povraćen njihov stari ustav, a podjedno i ostalim kraljevinam i zemljam monarhije podieljen ustav; za ove su se imali izdati zemaljski ustavni štatuti te izborni redovi, a za neke izvjestne državne stvari monarhije imalo se osnovati carevinsko vieće (Reichsrath).

Kao prije tako i poslie rečenoga absolutizma ostali su dakako nepromienjeni geografski položaji ili kako je Ante Starčević u hrvatskom saboru promišljeno rekao: . . . *„ležaji kraljevine Hrvatske i Ungarije . . . (pa)*

*

njihova prošlost i pravi probitci obiju ... to sve zahtieva vez i najtoplije prijateljstvo njihovih naroda".

To su jako osjećali i bili o tome duboko uvjereni i naši susjedi Magjari. Pa kako smo im mi od njihova dolazka u domovinu, da ne nabrajamo sto inih probitaka, bili i našim jadranskim morem na ruci, premda smo im vazda priečali k njemu, a oni ga svaki dan trebaju, — Magjari su onda jedva malo odahnuvši od absolutizma, odmah k nam s darovi poslali svoje velikaše Barkoczy-a, Karoly-a i kako su se još ini zvali, a od onda su neprestance javno i tajno činili sve i sva, da se kod Hrvata probudi javno mnienje za obnovu saveza kraljevine Hrvatske s Ugarskom i da za tu novu uniju kod nas uz riedke još živuće vjerne magjarone naraste što veći broj „unionista".

Proti ovoj težnji stvorila se u nas na tradicijah od god. 1848. stranka *samostalna,* priznavajuća na hrvatskoj pragmatičkoj sankciji zajedničke interese s monarhijom, ali je za riešavanje ovih željela imati zajednički centralni parlamenat, u kojem bi s Ugarskom, Českom, Kranjskom itd. stara historička kraljevina Hrvatska bila neposredno zastupana razmjernim brojem svojih zastupnika. Na ovu svietlu misao političkih prvaka uobće, a naših hrvatskih napose, oborila se nesreća monarhije zlokobnim patentom od 26. veljače 1861., kojim je izdan nov ustav, stvoreno carevinsko vieće i za nj opredieljen broj zastupnika kraljevinam Ugarskoj 58, Českoj 54, Lombardo-mlet. 20, Dalmaciji 5, Hrvatskoj i Slavoniji 9 itd. S tim patentom izdani su zemaljski te izborni redovi. Pod toč. II. spominju se Hrvatska, Ugarska i Erdelj tako, da će se njihovi stari ustavi imati prilagoditi zahtjevom listopadske diplome; pod toč. III. pako spominje se posebice Dalmacija tako, da se njezin zemalj. red za carevinsko vieće ne može smatrati definitivnim, jer još nije konačno riešena njezina državopravna sveza sa Hrvatskom i Slavonijom.

Sad je u nas na svih stranah nastalo živo gibanje.

Reichsrathom je dakako na nedogledno vrieme odgodjena mogućnost, da se u monarhiji ustroji narodom pravedni centralni parlamenat; onom pako austrijskom „ciepaj pa vladaj" i ovaj put su svi njezini narodi osim Niemaca uzlovoljeni, a hrvatska je samostalna stranka još i razdvojena. Centralci nisu više mogli doći do uplivne rieči, da sruše Schmerlingov sustav vladanja, ali oni podnipošto nisu htjeli ni čuti o pošiljanju u car. vieće, premda su u njem narodi mogli govoriti svaki svojim jezikom, dakle i Hrvati hrvatski, a nisu zato, jer je car. vieće dobilo pravo zaključivati ne samo o pragmatičkih zajedničkih interesih, nego i o mnogih ustavnih pravih naše kraljevine. Ni naši vladinovci (osim službenih Gajevih „Narodnih Novina" i riedkih im suradnikâ) nisu se usudili javno izjaviti za pristup u carevinsko vieće. Glasilo samostalne stranke „Domobran" u zadnjem svom broju (31. III. 1866. u br. 75.) piše o svršenoj svojoj misiji: da je iza ne malena truda doživio tu sreću i zadovoljstvo te je čuo stvoriti zaključak o *jedinstvu cesarevine i ustavnom zajedničkom razpravljanju skupnih posala* a uslied toga i velevažnu a našu budućnost odlučujuću izreku saborsku: da trojedna kraljevina imade u onom organu, koji će razpravljati skupne poslove, *biti*

zastupana posebno i neposredno. „Pozivasmo se . . . na prava naša, koja kao slobodan, ustavan i monarkičan narod imadosmo te imati moramo, a zato smo odbijali sve od naroda, *što nije prijalo našemu jeziku, običajem i duhu.* Nu radeći po mogućnosti za sporazumljenje medju krunom i narodom, nismo nikada zato bili, da se damo vladi na milost i nemilost, niti smo tvrdili, da se ono sve mora izpuniti, što vladin sustav od nas želi i traži; *ali nismo bili ni proti svakomu savezu sa narodi ugarskimi, nego smo se strašili samo svake rieči, koja bi ma i najmanje smjerala na magjarsku supremaciju;* jer ako je Magjarom u riešenju državopravnih pitanjâ stalo s nami do saveza, veljasmo, da će oni uz naše doista čedne zahtjeve privoliti na savez *na temelju podpune ravnopravnosti* . . . . Jošte nismo na domaku svrhe glede svestranoga uredjenja državopravnih odnošaja, ali za nas je — glavno spašeno, dok nas i vlada i evo Magjari već priznavaju kao nezavisne i samostalne, upuštajući se kao s takovimi s nami u dogovor. To će nam kao topovi u ratu služiti proti navalam trostrukih naših neprijatelja, naime Niemaca, koji traže, da se *u korist njemačke Austrije odreknemo svojih ustavnih prava;* zatim Talijana, koji u ime talijanske prosvjete zahtievaju, da velik dio naroda našega *ostane pod njemačkim ustavnim absolutizmom,* a napokon i samih Magjara, koji u ime svoga ustava i cjelokupnosti hoće, da *prerežemo žile svojoj narodnosti*".

Proti samostalcem i unionistom stvarala se nova pravaška stranka, koja nije priznavala nikakvih zajedničkih interesa ni s Austrijom ni s Ugarskom. Pravaši su išli za tim, da kraljevina Hrvatska o svemu svome sama sa svojim hrvatskim kraljem odlučuje.

Napokon valja spomenuti, da su *za* uporne one sedamgodišnje borbe Beča s Magjari za nas, i *za* onoga našega medjusobnoga nadmudrivanja svih naših stranaka *Magjari nam* pred cielim svietom *ponudili* „Deakov bieli list": neka si na njem napišemo sami, što i kako želimo, da se s njimi nagodimo.

I došlo je do obnove saveza god. 1868. ali kako? Magjari bi svakako bili bolje učinili, da su i nakon poznatih poraza carske vojske svoju rieč o bielom listu održali te ostavili nam, da im prema poslovici „s neprijateljem jedan uvjet a s prijateljem pet", napišemo sami pogodbe našoj državnoj samostalnosti. Ovakova bi nagoda za cielo bila postala vrelom zajedničke bratske ljubavi, kako je sadašnja — magjarski dictando — kraljevsku sankciju dobivša dne 8. studenoga 1868. odmah već onda bila izvor nezadovoljstva, nepovjerenja i razdora. U našem se narodu rodiše tekar poslie svršene nagode dotle u nas nepoznate stranačke strasti i užasno se razbuktiše poput visokih valova, kad morem žestoko vlada *sirocco.* U svakom se domu razpravljalo o vriednosti i ubitačnosti proglašene nagode. Spomenut ću samo svoja dva radi zanimivosti odmah zabilježena prijateljska razgovora.

God. 1869. mjeseca svibnja na Sofinje po podne sjedilo nas više oko okrugla stola pred kavanom na južnoj promenadi (sada Štrosmajerovom šetalištu), medju nami i nezavisni novinar, tada ipak Rauchov miljenac Fran Per-

kovac, koji je vodio glavnu rieč. Govorilo se dakako o politici i hrvatsko-ugarskoj nagodi. Uztvrdilo se, da je ona temeljem našega državnoga ustrojstva; simpatično su joj se pozdravljale ustanove o hrvatskom jeziku, kao službenom u našem zakonodavstvu, sudstvu i upravi, pa to i za organe zajedničke vlade na području kraljevine Hrvatske; reklo se, da je stari 800-godišnji savez izmedju kraljevina Hrvatske i Ugarske, kako se i pragmatičkom sankcijom naglasilo, sada nagodom *nerazdruživo* obnovljen tobože na vieke viekova; razlozi se dokazivalo, da je za Magjare povoljnija nego li za nas i žalilo se obćenito, da ju ipak vriedjaju baš Magjari već sada, gdje se na njoj nije još, kako kažemo, ni tinta posušila; poradi jedne povriede nagode govorilo se obširnije o interpelaciji, koju je u našem saboru izrekao vjerni unionista nar. zastupnik Mavro Broz, a kad smo se najposlije skoro svi izjavili, da *hrvatski narod nije za nagodu ni da ju nikad neće ni zakonom, a još manje temeljnim zakonom priznati,* Perkovac ozbiljno reče:

„A ja vam kažem, da će narod nagodu odobriti i zakonom priznati. Kao ovaj, tako još prva dva tri sabora radit će u duhu i prema ustanovam nagode, pa i naša opozicija, koja će dakako prije ili poslie, ali svakako već za koju godinu doći u većini u sabor, i ona će bilo kojim god načinom — možda s kojom promjenom, priznati baš ovu nagodu i tako će ovo Rauchovo djelo u narodu s vremenom zaista steći svoje zakonito priznanje.“

Razidjosmo se taj put uvjereni, da Perkovac ne sudi pravo o budućnosti „nagode“ u hrvatskom narodu.

Poslie njekoliko mjeseci, Marijina blagdana dne 8. prosinca 1869. sastali smo se oko podne kod stubâ k Dianinom kupalištu David Starčević i ja. Nakon obična pozdrava reče mi: No, tvoj se prijatelj i susjed Poh (zagreb. odvjetnik i gradski zastupnik) nije baš liepo izkazao svojim predlogom (dne 7. rujna 1869.) u gradskom zastupstvu, da mu banske časti namjestnika Levina baruna Raucha imenuju začastním gradjaninom i to baš radi zasluga za ustavan napredak u našoj domovini. Zar je naše nagodbom proglašeno robstvo ustavni napredak? Hrvatski narod ne smije ove nagode nikad priznati.

— Nemoj tako, Davide, rekoh. Nagoda doduše nije, ni da pravo rečem u istinu nije, kakova bi morala biti i kakva bi bila ili pak uobće ne bi nikakve bilo, da ju je ugovarao slobodno izabrani narodni, a ne nasiljem unionističke vlade i stranke sastavljeni sabor, nu ipak i *njom,* kakva je takova, utvrdjena je naša državna samostalnost i osigurana naša narodnost, te se možemo u političkom i narodnom pogledu svakako slobodnije kretati nego li smo se kretali do g. 1848. To ćeš dopustiti, da je danas naša kraljevina s kraljevinom Ugarskom u državnoj zajednici, dakle da su obe ravnopravne. Hrvatska je spram Ugarske država; i ona kao ova imadu sva svojstva, koja znanost zahtieva od države. Hrvatska kraljevina ima i po nagodi svoj narod, „politički narod“ i svoje zemljište, svoj „posebni teritorij“ sa svojim vlastitim nazivom „kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija,“ na koje području „njezina vrhovna oblast vrši državne funkcije neodvisno od svake druge države (jure proprio)“. Dakle i ta magjaronska nagoda ima u sebi

barem to dobro, te je za veliki sviet jasno raztrubila: da smo mi Hrvati politički narod, da imamo svoj teritorij i vlastito zakonarstvo i autonomnu vladu; a više od toga, čovječe, u svietu učenom ne ište se od nijedne države.

— Kakva je to država, kojoj tudji ministar kao nam po nagodi ministar-predsjednik savezne tvoje države predlaže kruni na imenovanje hrvatskoga bana i hrvatskoga ministra? Ovi od ugar. ministra-predsjednika ovisni prvi naši dostojanstvenici, doista nisu dokaz ravnopravnosti izmedju Hrvata i Magjara.

— To imaš pravo. I ja velim, da to predlaganje nije osnovano ni na historičkom ni narodnom našem pravu, pak zato nije za kraljevinu Hrvatsku ni pravo ni pravedno ustanovljeno; nu to se s vremenom može i mora promieniti. Ja držim, da će se to propisanim u nagodi načinom i promieniti.

— Dà, ali onda, kad će naš narod ovu nagodu staviti izvan krieposti. U ovoj su nagodi zaboravili patres conscripti iztaknuti, da konfederirane, dakle savezne kraljevine, prama našemu zak. čl. 42. od god. 1861. stupaju opet u realnu uniju ili užu svezu, a budu li ju mienjali, oni će zaboraviti i na rieči *državna zajednica* pa će ih izmieniti riečima *državno jedinstvo.*

— Ne će, ne. Ja ne sdvajam o budućem napredku hrvatskoga naroda. On ne će u nikojem slučaju tražiti manje nego što ima sada. Hrvatska je sada s kraljevinom Ugarskom vezana *ugovorom,* dakle je u istinu konfederirana u *zajednici,* a nije sjedinjena ni stopljena s Ugarskom kao vojvodina Erdelj; ne može se dakle i ne smije ni misliti na ugarsko državno *jedinstvo,* u kome bi nestalo našega naroda. A da Magjari to i opet uznastoje izvesti, oni bi i opet dobili batina, jer isti uzroci radjaju iste posljedice. Nu toga se već nije bojati. I oni su danas u kulturi naprednjiji nego što su bili; i oni znadu, da se narodi sa svieta ne brišu i ne uništuju ni izrečenom čijom rieči ni saborskim zaključkom. I oni sad već znadu, da je uzajamna ljubav najtvrdja medjusobna sveza, upravo temelj novoj državnoj zajednici, pa ako na to zaborave, Magjari će se jamačno opet o tom uvjeriti. Narodna su prava nepovriediva, a stara je istina, da sviet samo one narode poštiva, koji umiju braniti svoja prava, a prezire one, koji dobre volje budi s nemarnosti ili pako kukavštine napuštaju svoja prava. Narod hrvatski ne će . . .

— Dà, kad bi se radilo o odluci jednakih čimbenika; ali nagodom odredjeno *osobno zastupanje* naše kraljevine u zajedničkom saboru ugarskom ne smije narod hrvatski nikad — nikad odobriti. I ne gledeći na to, što ta ustanova o narodnom zastupanju izmedju obiju saveznih kraljevina u cieloj 800-godišnjoj prošlosti nema temelja, koja je, kako znaš, svršila s oratori, i to nagodom sada odredjeno zastupanje dokazuje, da Hrvati i Magjari, ili hoćeš ugarski narodi, danas više nisu ravnopravni. Mi smo nagodom za uviek osudjeni na manjinu i po tome na to, da svaki put izgubimo, kad god naš probitak dolazi u sukob s magjarskimi interesi. Što će u saboru ugarskom naših 40 zastupnika na njihovih 400 i više? Što može ondje ta naša manjina, kad bi n. pr. trebalo pod obtužbu staviti kojega magjarskoga zajedničkoga ministra,

koji je povriedio hrvatska zakonita prava? A ugar. sabor bira Hrvate i u austro-ugarsku delegaciju . . .

— Na to ti u istinu ne bih ovaj čas znao drugo kazati, van da se damo na t. zv. štrajk, to jest da prekinemo pošiljati svoje zastupnike u zajednički sabor sve dotle, dok nam se neda podpuna zadovoljština. Imaš pravo! Zastupanje naše za poslove zajedničke u zajedničkom saboru ugarskom i u delegaciji treba svakako i to što skorije pravedno urediti.

— Nagodom su, moj braco, hrvatskomu saboru oduzeta mnoga stara prava: dozvoljivati novake, skrbiti za obranu domovine, pravo indigenata i državljanstva pak... su Magjarom predane sve naše financije i novčani poslovi, i mjenbeno pravo i zakonodavstvo za zavode vjeresijske i osiguranja, za obrt i trgovinu, za željeznice, poštu, luke i jednom rieči — sve.

— Jest, predano je zajednici mnogo, recimo i previše. Ali upravo taj spoj njekih državnih inštitucija, koje su obe ugovarajuće države dogovorno prihvatile, sačinja današnju zajednicu; nu pojedine se inštitucije prema potrebi i koristi mogu i mienjati načinom u nagodi propisanim. Tà mi smo prije g. 1848. imali u zajednici mnogo toga još iz uprave i sudstva, pa smo u sgodan čas opozvali, što smo htjeli, n. pr. namjestničtvo. Današnja naša državna zajednica ugovorena je samo za one poslove, koje si spomenuo ali ne za sve državne atribute. Zato vidiš, da smo uza sve to naše zajedinstvo posala ipak ostali posebni politički narod s posebnim teritorijem i zakonarstvom i vladom svojom. Nu da svršimo Davide! Mi smo danas ipak državna osebina za sebe.

— Jesmo, ali podredjena prevlasti Magjara na financijalnom, gospodarskom i što ti ja znam još kojem polju. Ne, ne — ovu nagodu i s njom magjarsku prevlast ne može i ne smije narod hrvatski nikad — nikad priznati.

To su bile Davidove zadnje rieči, kad smo se iz onoga tiesnoga klanca pojavili u Dugoj ulici, da se odmah razstanemo i požurimo na objed.

U istinu je tada u narodu našem vladala vreva kao velikih voda, vladalo obćenito ogorčenje protiv nagode. Da ju od preziranja i napadanjâ osigura, unionistički je sabor stvorio zak. čl. XIV. od god. 1870., kojim proglasuje njezine neprijatelje tja krivcî zločina smetanja javnoga mira, dapače i veleizdajničtva. Bit će, da je i to štogod pripomoglo, da se je mutež počeo ponješto pročišćavati i više godišnji metež taložiti te vjera po narodu širiti, da će još sve dobro biti, ako se na nagodi učine potrebne promjene a te i nagoda dopušta. Sjećam se dobro, kako su onda i ugledni naši rodoljubi, bivši moji samostalci, Ivan Kukuljević, Očić, Vukotinović, Schlosser, Prica, Krestić i Žigrović, kanonici Marić, Weber i primorski Mrzljak, pak Naum Malin, Demeter i Stanisavljević Dane, Utješenović, Vukasović i drugi po svuda na narod umirivajući djelovali i složno nagodi u mnogom njezinom zlu priznavali onu, kako govorahu, *sjajnu narodnu stečevinu*, kojom je proti germanizaciji i proti magjarizaciji kao i proti potaljančenju na trajnu obranu naroda hrvatskoga podignut visok kinezki zid i jak nerazoriv bedem. A ta sjajna narodna stečevina bila su toli slavljena sliedeća dva paragrafa

hrvatsko-ugarske nagode, naime hrvatskoga sab. zak. čl. I. od god. 1868. a ugar. čl. XXX. takodjer od god. 1868., koja doslovce glase:

§. 56. U svemkolikom obsegu kraljevine Hrvatske i Slavonije **službeni je jezik hrvatski** *toli u zakonodavstvu koli u sudstvu i upravi.*

§. 57. Za organe zajedničke vlade ustanovljuje se takodjer **hrvatski jezik službenim jezikom unutar granicah kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.**

III.

Tisza Lajoš pl., bivši do na kraj god. 1873. ugar. zajedničkim ministrom za komunikacije i javne gradjevine u kraljevinama Ugarskoj i Hrvatskoj *uveo je* mimo zakona ministarskom *naredbom magjarski jezik za službu kod željeznicâ u Hrvatskoj i Slavoniji.* To je on učinio na našem posebnom teritoriju, gdje je nagodbom i *za organe zajedničke vlade uobće* dakle i za sámoga njega i njegovo ministarstvo komunikacija *utanačen samo hrvatski jezik službenim jezikom unutar granicâ kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.* Dok je pače i za sám sabor ugarski priznan zakonom uz magjarski još samo hrvatski jezik službenim, mogao bi isti ministar, recimo, prema tomu prije na željeznicah kraljevine Ugarske uvesti uz magjarski službenim jezikom i hrvatski. A važno je znati, da je on naredbu onu izdao one godine, kad je hrvatsko-ugarska nagoda prvi put promienjena te njezina revizija dobila dne 30. studenoga 1873. previš. sankciju; one iste godine kad je dne 20. rujna *novim* hrvatskim banom postao pučanin Ivan Mažuranić.

Ta naredba ministra Tizse Lajoša u državi ustavnoj, kakova je od tisuć godina kraljevina Ugarska, nije ni zakonito ni slavno a za vitežki narod magjarski baš ni častno djelo. Taj naš zajednički ministar tim je eklatantno (očevidno) povriedio *pozitivan zakon,* svakako za sve Magjare nepreporan; jer oni nisu nevjerujući nagodbeni Tomaši Starčevićanci, kao što je to i njihova jedna stranka spram austro-ugarske nagode od god. 1867.; povriedio je zajednički t. zv. temeljni zakon saveznih kraljevina Ugarske i Hrvatske *pa bi se bio odmah morao pod obtužbu staviti.* Ugarski zajednički sabor bi si, kako naš narod kaže, bio osvietlao obraz pred cielim svietom, da ga je predao kraljevinskomu sudu. Bi to sabor bez dvojbe — možda barem od straha pred javnim mnienjem kulturnih naroda, pred kojim vazda strepi, bio i učinio, da su mu po svojoj dužnosti povoda dale naša zemaljska *narodna* vlada, na čelu ban Mažuranić, i njegova u hrvatskom saboru onako silna a samohvalom razglašena kao jedina tobože hrvatska patriotička i sve dotle nada sve protumagjarska stranka, na čelu joj triumvirat Mrazović, Vončina i Miškatović. Ali ni jedna niti pisnu niti zubi škrinu.

U drugoj polovici mjeseca one iste godine dodje u Zagreb kući božićevati savjetnik hrvatskoga ministarstva u Budimpešti, moj prijatelj Mirko Bogović. Rekoh mu iskreno, da je on kao hrvatski rodoljub i kao naš zvaničnik na onom visokom mjestu imao i dužnost i priliku zapriečiti onu grubu povredu nagode protuzakonitim uvedenjem magjarskoga jezika na

hrvatskih željeznicah. Ili je to, upitah ga, on možebiti nasumce radi novoga bana propustio po onoj narodnoj: „Tko se ne osveti taj se ne posveti"?

Znao sam, da je Bogović još sveudiljno i da će do smrti svoje ostati kivan na bivšega držav. odvjetnika Mažuranića radi nošenih okova u težkoj tamnici. Prijatelj mi vatreno odgovori:

— Ni hrvatski ministar Pejačević ni ja nismo o nesretnoj Tiszinoj naredbi ništa znali sve dok to nije iz novina saznala javnost. Svakako je to bio umno zamišljen i dobro naperen prvi klip pod noge novomu banu, koji je g. 1842. hrvatskim žarom spjevao proti Magjarom onu: „Svak' jednu glavu skini" (magjarsku), a poslie postao Schmerlingov puzavac te zatvarao i u železje okivao hrvatske pjesnike. A sada već prepokoran do prašine pobaučke baulja pred Magjari u Budimpešti.

— A nije li to, nastavih, ipak možda odmazda hrvatskomu narodu za god. 1848. ili pako svoje vrsti magjarska velikodušna nagrada za obnovljenu nakon 20 godina uniju toli poćudnom za Magjare nagodbom od g. 1868.?

— Dopuštam jedno i drugo, odgovori. I Magjari se još nisu očistili od strasti. Svakako je to pljuska vladajućoj stranci, koja je onu nagodbu revidirala a na koju su patentirani patrioti sve do sada dizali kuku i motiku. Vidit ćemo, kako će od sada, naročito što će na Tiszinu naredbu?

— Ništa, spavat će kao hypnotizovani, rekoh ja. Ali, brate Mirko, tko nebi smio mirovati, to su unioniste, jer su baš oni na vjeri prevareni. Magjari su im za podpunu službenost hrvatskoga jezika u granicah naše kraljevine nagodbom založili vjeru i štono rieč, uhvatili tvrdu vjeru pa su evo brzo vjerom prevrnuli.

Bogović skladom i naglasom tih mojih rieči u srce pogodjen i kao stidom poražen ušuti te istom za koji čas nakon rekbi svršene duševne borbe, pruži mi desnicu i reče:

— Ja ću raditi. Hoću. Doskora će se znati.

Čekah i dočekah. Dne 3. veljače g. 1874. doniele su „Nar. Novine" u br. 26. ovo: „U petak (bijaše to dne 30. siečnja 1874.) bila je kod ministra komunikacija grofa *Zichya* deputacija hrvatskoga kluba, da ga interpelira u pogledu *naredbe njegova predšastnika Tisze,* kojom je za službu kod željeznica u Hrvatskoj i Slavoniji *uveo magjarski jezik.* Ministar (Josip Zichy) odgovori: *„da u Hrvatskoj i Slavoniji po zakonu ne može biti drugi jezik službeni za organe željezničke nego hrvatski tako naprama občinstvu kao i naprama oblastim, pa da on neće dopustiti, da ikoji željeznički činovnik, koji je sin Hrvatske i Slavonije, podnosi u svojem službenom odnošaju i najmanje štete radi toga, što nezna magjarskoga jezika".*

Bogović mi je na to pisao, da je rieč održao. On je ponukao hrvatski klub, da pošalje deputaciju; on je podučio ministra Zichy-a, kako je s nagodbenom ustanovom o hrvatskom jeziku kao službenom takodjer i zajedničkim organom na području kraljevine Hrvatske; on je kod njega izmolio deputaciji audienciju i stilizovao mu odgovor. Listu svome priložio mi je zvanični časopis „Budapesti Közlöny" od 6. veljače, gdje je

štampan ovaj communique: „Uslied jednoga dogodjaja stavi više hrvatskih zastupnika na ministra komunikacija pitanje: u koliko bi s obzirom na hrvatski nagodbeni zakon *neznanje magjarskoga jezika* moglo u Hrvatskoj rodjenim i kod državnih željeznica u Hrvatskoj namještenim činovnikom biti na uštrb? Jer je to u „Pesti Naplo-u" od 1. veljače o. g. i u jednoj brzojavki „Agram. Ztg." na razni način priobćeno, držimo, da se stvar razjasni, potrebitim očitovati ovo:

„Ministar je u svojem odgovoru hrvatskim zastupnikom izjavio: da će organi ugarske državne željeznice u Hrvatskoj dopisivati sa svimi oblastmi *izključivo samo hrvatski*, da će na sve u hrvatskom podnešene dopise odgovarati hrvatski, a da će tiskanice, što obćinstvu dolaze u ruke, biti sastavljene magjarskim i hrvatskim jezikom, ali da se kao izljev jedinstva nutarnje službe, svi oni službeni dopisi, koji se tiču samo te nutarnje službe sa priklopnimi i drugimi pod tom jedinstvenom upravom stojećimi željeznicami naravnim načinom voditi u jednom te istom obliku i jeziku, naime magjarskom.

Ako koji u Hrvatskoj rodjeni sin nezna magjarski, ne može to biti zaprekom, da bude primljen u službu državne željeznice; ipak mora dotični za svoga službovanja radi točnosti, jedinstva i sigurnosti službe naučiti kod svih željeznica jednako upotrebljivani magjarski jezik u toliko, da bude svoju dužnost mogao točno izpunjavati".

Kad mi je to prijatelj knjižar Leop. Hartman preveo i ja saznao razliku izmedju priobćenica obiju novina, pisao sam Bogoviću: da hrvatsko ministarstvo ne smije dopustiti, da se radi jedinstva nutarnje službe kod držav. željez. u kraljevinama Ugarskoj i Hrvatskoj spisi vode i ako u istom obliku nipošto i jeziku magjarskom i da radi toga hrvatski želj. činovnik mora naučiti i znati magjarski, a pogotovo neka se zaprieči, da tiskanice, što obćinstvu dolaze u ruke, budu u oba jezika, magjarskom i hrvatskom. Nije to u skladu *s posebnim teritorijem* naše kraijevine, na području kojega je službenim jezikom izključivo samo jezik hrvatski i nikoji drugi pa ni magjarski. Ni pojedini zajednički ministri, ni cielo kr. ugar. ministarstvo pače ni ugarski sabor *nisu vlastni mimo nagode od g. 1868.* samovoljno uvadjati jedinstva u nikojoj grani uprave, a još manje radi tobožnjega jedinstva nametati Hrvatom magjarski jezik; *jer ovaj nije nagodom ustanovljen zajedničkim.*

Na to mi je pismo odgovorio prijatelj Mirko: da je on kao Hrvat i rodoljub svoje učinio i da će osobno i nadalje blažiti revnovanje magjarske gospode u pravcu, kako sam pisao, *nu zapriečivati povrede temeljnoga zakona da spada na djelovanje hrvatske zem. vlade i hrvatskoga sabora a ne hrvatskoga ministarstva.*

Od onda su minule pune 32 godine, pak što vidimo i šta se naučismo? To, da nam je nagodjeno *„zajedničtvo"* držav. željeznicâ nametnulo dužnost, da godimice doprinašamo novčane žrtve za gradnju i uzdržavanje magjarskih *želj. pruga u kraljevini Ugarskoj* (što doista nije pravo ni pravedno), ali zato ipak hrvatski jezik nije i ne može postati ni suslužbenim jezikom na

magjarskih prugah, a sve hrvatske pruge do sada sagradjene su lih — *samo* hrvatskim novcem, pa ipak zajednički ministar mimo zakona na tih naših željeznicah krivično zatomljuje hrvatski jezik, a uvadja kod nas službenim jezikom magjarski. Na svih naših kolodvorih obješeni su narodu našem *nerazumljivi* magjarski oglasi i udareni magjarski nadpisi i namještaju se magjarski činovnici. Ima u nas već preko *dvie tisuće* činovničkih familija, a treba znati, da ti činovnici na svoje spise i namire u Budimpešti kupuju biljege i tim prikraćuju hrvatski prihodni postotak; da oni sa znanjem ministarstva ne će niti na ovršne naloge da plaćaju našim obćinam namet, a uživaju sva dobra naših obćina; i da oni za se i svoje porodice tja iz Magjarske nabavljaju odielo, pokućtvo, vino i sve, česa u kućanstvu treba i što se rabi. Na *štetu* domaćih sinova primaju oni plaće, za koje još Hrvatska kraljevina po odredjenom ključu doprinaša svoj porez, a zato su oni i magjarizatori, jer hrvatski ne znadu i koji znadu, ne će da govore u službi s pukom hrvatski. Još i ovo: Kad ne bi kod nas bili Magjari namješteni, ne bi trebalo uz željeznice magjarskih škola, u koje silom gone i djecu ono malo hrvatskih namještenika u najnižih željez. službah. I tako bi se moglo još više rana i zala nanizati, što se nepravedno i nezakonito svaki dan čine saveznomu „političkomu narodu hrvatskomu“, nikad oružjem po Magjarih potlačenu ni osvojenu.

Kad smo javno zahtievali, da se na naših željeznicah službuje hrvatski a ne magjarski, onda nam se odgovorilo, da su *željeznice privatno poduzeće magjarske* vlade i da ova u svom privatnom poduzeću može odrediti poslovnim jezikom, koji hoće.

Ali to ne stoji. Ne može nipošto biti istina, da se ministri uobće igdje na svietu smiju baviti privatnimi poduzeći. A kad bi recimo i bila neoboriva tvrdnja, da su željeznice u kraljevinama Ugarskoj i Hrvatskoj privatno poduzeće ili pojedinoga ministra ili pojedinog ministarstva ili ukupne autonomne magjarske vlade, kako onda dolaze Hrvati do toga, da godimice plaćaju u dotaciju toga za njih tudjega privatnoga poduzeća? Ako su pako željeznice privatno poduzeće cielokupne zajedničke ugarsko-hrvatske vlade, i onda imadu organi zajedničkih željeznica na našem teritoriju službovati samo jezikom hrvatskim. Nu kad se je za bana Khuena radilo o pravu glasa za saborske izbore, onda se je željezničkim činovnikom, pače i podčinovnikom i službenikom, dakle odmah cielomu „šeregu“ Magjara priznalo pravo glasa i to samo s razloga, da su *državni činovnici.*

A jesu li ovo, jesu li organi ugarsko-hrvatske t. j. zajedničke naše vlade, imadu oni „unutar granicâ kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“ službovati samo hrvatskim službenim jezikom. A odkad tako željez. činovnici kod nas imadu glas, već doživismo od njih čudesa, kakvih drugdje u kulturnih naroda uzalud tražimo, a ne bi ih ni kod nas smjelo biti. Po sustavu naime *nema ugarska vlada nikako uplivati na izbore u Hrvatskoj,* kao ni hrvatski narod na izbore magjarske, jer izbori ni magjarski ni hrvatski nisu nagodbom predani *„zajedinstvu“*, nego ih rukovodi u kraljevini Ugarskoj ministar za

unutarnje poslove, a u kraljevini Hrvatskoj unutarnji odjel kr. zem. vlade u Zagrebu; nijedan dakle od njih nije vlastan i ne smije prelaziti preko medje svoga zakonitoga područja, a ipak naši zajednički činovnici, kako znamo, vazda su glasovali po paroli magjarske vlade, pa su kod nas kroz godine i godine držali, a kod posljednjih izbora baš oni srušili narodnu stranku. Zakon o njihovu pravu glasa trebalo bi promieniti, dok se zna, da zajednički ministri mogu kod nas napuniti zajedničke urede „sposobnimi Magjari" i osobito ministar komunikacija, da može, kadgod ga je i koliko ga volja, na svaku postaju namjestiti željezničkih činovnika Magjara; glas ne bi se smio priznati nikome, tko nije zavičajnik koje naše obćine.

Ljetos smo doživjeli još ovu sramotu, te je predsjednik zajedničkoga nam sabora g. Justh, hrvatske zastupnike sjetio na pravo hrvatskoga jezika u saboru ugarskom. Hrvati, koji ne znadu magjarski, obće ondje s Magjari jezikom njemačkim, a koji naši znadu, oni s njekoliko rieči samo naglase pravo hrvatskoga jezika. Svi se inače saborski poslovi obavljaju u magjarskom jeziku.

Naše zakonito i na domaćem području i u zajedničkom ug. saboru pravo hrvatskoga jezika ne smijemo nigdje i u nikojoj sgodi napustiti; dà, glede svoga hrvatskoga jezika, ne smijemo nikad i spram nikoga biti popustljivi.

Naš hrvatski jezik, on i nikoji drugi, imade pravo, o tom se više ne može dvojiti, da bude službenim na hrvatskih i slavonskih željeznicah. Kako su ove željeznice gradjene radi narodnih potreba, njihovi željeznički činovnici svi bez iznimke, koji s pukom obće, moraju znati i htjeti da govore hrvatski, a kako treba, da i željeznički uredi službuju hrvatski, to dokazuje okružnica hrv. zemaljske vlade u Zagrebu od 18. rujna 1906. br. 42.008, kojom priobćuje: da su kr. ug. ministarstvo trgovine i vrhovno nadzorničtvo za željeznice i brodarstvo na njezinu molbu odredila, da se magjarski sastavljene izprave, zapisnici, tehnički operati, prilozi raznih dopisa itd. imadu hrvatskim oblastim radi nuždnoga razumievanja za umjestno riešavanje, odsele dostavljati u hrvatskom jeziku.

Ako naša inteligencija bude sviestna toga prava na hrvatski jezik i prema tomu vršila svoju dužnost, onda bi hrvatski narod napokon već na početku XX. stoljeća mogao izvojštiti, da mu se dosadanja magjarska uprava hrvatskih željeznica i hrvatske linije izmieni hrvatskom upravom i uredovnim jezikom hrvatskim i da se za posebni teritorij kraljevine Hrvatske ustroji posebno prometno ravnateljstvo sa sjedištem u Zagrebu. Na to imademo zakonito historično i narodno pravo; treba samo da se poštuju uzajamna prava. A magjarski šoveni Fejervarci i Banffyjevci i kako se svi drugi zovu, — s njihovim „priudržajem ideje državnoga jedinstva", ne će nikad postići prijateljstva s Hrvatskom, a neka znadu, da hrvatski narod živi i hoće da živi ne u jedinstvu državnom, nego jedino u državnoj zajednici kao dobar susjed i saveznik magjarskoga naroda.

GJURO DEŽELIĆ

IVAN KATALINIĆ POVJESTNIČAR DALMATINSKI

Mala ubava Kaštela dala su našem narodu povjestničara prvoga reda, koji je malo ili bolje nikako poznat našoj publici, a nipošto svojom krivnjom, nego žalostnim prilikama književnosti naše u ono doba i sa krivnjom gorke istine, da nikakov prorok nije za života slavljen u svojoj domaji.

Veliki ljudi obično su za života mučenici, a tek iza svoje smrti postaju narodnom svojinom, postaju narodnim miljenicima, a da se ove rieči mogu uporaviti i na Katalinića, mislim da je dostatno opravdano u samim riečima dr. Karare, gdje kaže: „Prvi dan njegove slave, bio je i zadnji njegova života".

Ivan Katalinić rodjen je u Kaštelanskom selu Novome, dneva 25. ožujka 1779. od trgovca Jurja i majke Jelice rodjene Kuzmanić, pa buduć mu otčeva trgovina u glavnom razvijena u Trogiru, podje naš Ivan još za mladih godina tamo i u učioni sv. Lazara, u kojoj je predavao trogirski svećenik, a kasniji biskup Ivan Škakoc, svrši početne nauke, na zadovoljstvo vriednog učitelja, koji je rano upoznao njegove umne sposobnosti i baš otčinskom ljubavlju prionuo uz njega, pak mu nagovarao i napokon nagovorio otca, da ga odpremi u spljetsko sjemenište, gdje je pod vodstvom vriednih učitelja svršio srednje nauke, a kako je sam kasnije pričao, uz Škakoca u Trogiru, najviše su na njega djelovali u Spljetu Tokić i Didoš.

Nije ćutio zvanja svećeničkog, pak je svaka godina nosila za praznika sve jasnije i odriešitije prosvjede otcu, što ga daje u svećenike; nu otac i majka zajednički su svaki put svladali odpor sina, dočim njegovu odriešitost ne poznavahu, koja se je pod krupama suza, ko na čas stišavala, samo da ne čini krivice roditeljima.

Mislimo da je bilo slično, kada je god. 1796, nakon dovršenih spljetskih nauka otišao u Rim, da sluša bogosloviju, pa kasnije sa nepoznatih razloga otišao u Zagreb, da tamo svrši nauke.

U ono baš doba, kada je on polazio nauke, vodila se je kulturnom svietu borba izmedju tradicija feudalizma s jedne, a francezkog prevrata i američke borbe za slobodu s druge strane, pak naravski imena ko Franklin, Montesquieu, Voltaire, Rousseau i t. d. nisu ostala nepoznata ni našem Kataliniću. Stoga ga vidjamo u njegovom daljnjem životu baš kao odlučna demokratu, protivna svemu feudalizmu i njegovim uredbama, a mislimo da je u ono doba patriotizam bio i vezan uz ovakova načela, jer su gospoda

dalmatinska baš u to doba zazirala od naroda i bila oduševljena za sve, što je talijansko.

On je bio čedo one velike dobe, daleko širih vidika nego njegovi dalmatinski sugradjani, pak je možda baš stoga i progrizao mnogu gorku u u svom životu, a kažu, da je s jednim spljetskim plemićem u jednoj razpravi o „ljudskim pravima" došao do tvarnog sukoba.

Sve je ovo pomagalo njegovoj staroj apatiji prama stališkoj stezi, koju mu je njegov budući stališ imperativno nalagao, a opet izraziti pristaša francezke revolucije imao je barem žicu mržnje napram tom stališu, koji je bio ko reakcija protiva novim idejama i novoj sili, te je vrativši se kući iz Zagreba, došao u sukob s mnogima. I tako u nekoj nesuglasici s biskupom, jednog jutra svuče za vazda odoru svećeničku i time odkaza za vazda volju i misao, da postane svećenikom.

Mnogi su mnienja, da bi Katalinić bio daleko više pisao, da je ostao u svom staležu i da je postao svećenikom, nu Bog zna nije li na nj i na njegova djela uplivao njegov burni život, ne čitamo li u njegovoj „Povjesti", ko nekog stručnjaka u vojnim operacijama, ko nekog čovjeka svjetskog shvaćanja, a to je vriednost ovoga djela daleko podiglo.

Kada je stari Juraj začuo, da je Ivan učinio taj nepromišljeni korak, odleti u Spljet i dovede ga sa sobom u Kaštela, gdje je prije aranžirao četu prijatelja, da mu se izrugaju i da ga na silu privuku opet staromu zvanju, nu tu je računao malo sa sinovljevom naravi. Netom je došao Ivo u Kaštela, navališe na nj prijatelji, da mu se izrugavaju, nazivljuć ga „razpopicom". Nu on shvati situaciju sa sgodne strane, obrne se k njima, da im se izruga sâm, pa onda ostane napokon pobjediteljem, a i pred samim otcem, tako da se nitko više ne usudi nazvati ga „razpopicom", a sam otac popusti riečima: „Tko će s vragom! . . ."

Otac mu na to dade sredstava i on se posveti pravnim naukama, pak postane napokon tajnikom sudstva u Imotskome, a kašnje u Sinju, gdje se zaljubi u Terezu Bolis, kćerku ugledne obitelji i s njom se vjenča

Rek bi, da su se požunskim mirom našle na vrhuncu sve želje mladenačke njegove dobe, i sa radošću je gledao okupaciju Dalmacije, on se je napokon ćutio na tlu slobode, pod slavnom vladom Napoleonovom.

Narod je mislio drugčije, on se je našao jednim mahom slobodan mletačke mrzke vlasti, a pod vlasti Austrije, koja je u njegovim očima srušila to mnogogodišnje robstvo, dočim Franceze, kao jednokrvne s Mletčanima, nije uzprkos njihovoj upravi, punom blagodati za našu siromašnu zemlju, mogao uzljubiti nipošto, tim manje, što ga je dalmatinska aristokracija, lišena svih prava, svakakovim glasinama i potvorama od toga odvraćala. Zrela politika, u koliko se može o njoj u ono doba govoriti, nalazila je odziva u malom broju visokih umova dalmatinskih, koji su vidjeli jasni napredak zemlje svoje, a spajali ga sa velikim pokretom onog doba u jednu cjelinu, a da se nisu varali, svjedoče nam od Franceza sagradjene vode i ceste, svjedoči nam, da su svojom prekratkom vladavinom iz legla kužnih bolesti

pretvorili Dalmaciju u zemlju pristupačniju i gledali da je učine onom, kojom je negda bila.

Živa bujica dogadjaja, burno ono vrieme, nije više moglo da održi ni Katalinića uz pravničku struku, on se je u svom vrućem revolucionarnom temperamentu smatrao ko nekako sputan i naravno, kada je Napoleon ustanovio u Dalmaciji „Garde nationale“, Katalinić je medju prvima stupio dobrovoljno i bude imenovan zapovjednikom Sinjsko-cetinske straže i to baš godine 1809. Kao takav bio je dodieljen Hercegu dubrovačkom za putovanje u Španjolsku, a sudjelovao je tamo u bitkama kralja Josipa Napoleona protiva „Guerillama“, a nakon pokorenja bude ponovno poslan u Dalmaciju, gdje je ratovao i postupao proti svojim sunarodnjacima, koji su šurovali s Austrijom, dok nije dospio ko ratni zarobljenik u neku ugarsku tvrdjavu, nu nakon mira bude pušten na slobodu i nastavi svoje djelovanje kao vojnik Napoleona Velikoga.

Godine 1813., na 30. travnja provališe Turci podzemnim putem u grad Cetin, kojim zapoviedaše dalmatinac kapetan Cindrić, nu Katalinić po zapovjedi karlovačkog Maira Šporera, sa slabo oružanom četom, obkoli Cetin i prisili Beširevića, kapetana Ostrovice, na uzmak i predanje tvrdjave.

Ovo mu je djelo steklo odlučna priznanja. Vojvoda Ambratežki, obći upravljač Ilirske države, uz izvješće, pošlje pariskom ratnom vieću i preporuku, da se Kataliniću podieli „krst počastne legije“, nu pad Napoleonov zateče to riešenje na ministarskom stolu i od toga ne bude ništa.

Katalinić se je u vrieme pada nalazio u Dalmaciji, bio je baš shrvan, pak premda je mogao sa ostalom francezkom vojskom u Francezku, ostao je ipak iz silne ljubavi prama rodnoj grudi i nadalje u Dalmaciji, dok ga nagovor prijatelja i ljubav za vojničkim štaležem ne natjera u austrijsku vojsku i u vojsci Frana Karla bude za svoje zasluge imenovan majorom.

Nu kao negdašnji napoleonista, trpio je ipak. Trpio je u sebi, a doživio je i javnih spočitanja, tako da ga je prosti narod, uzprkos njegovim nastojanju oko procvata poljodjelstva, krivim okom gledao, a jednom ga u Kaštelima htjedoše kao „Franceza“ čak i da ubiju, a i u Spljetu je bilo dosta neznalica, koji su ga mrzili, a i još više takovih, koji ne mogoše oprostiti, što je Katalinić, bivši napoleonista, dobio uvažen čin u austrijskoj vojsci. Nu njegov visoki karakter, njegova neograničena ljubav prema narodu, nije se nikada od toga uzpregla, on je ljubio narod svoj previše, a da mu ne bi i najljuću krivdu oprostio, znao je da se bori ili sa kukavičlukom i podlošću ili sa neznanjem.

Kada se je godine 1815. pojavila kuga, bio je Katalinić imenovan upraviteljem zdravstvene straže od tromedje do Komenskoga, a godine 1818. povjereno mu je uredjenje vojne granice uz Albaniju, Crnugoru i Hercegovinu, da se suzbije kuga.

On je iz silne ljubavi pram svojoj domaji, stavljao izvan svakog vida pogibelji, skopčane s tom plemenitom zadaćom, a bio bi za svoje vanredne

zasluge na zdravstvenom polju i promaknut u službi, da ga godine 1819. ne snadje boljetica, od koje i sviest izgubi.

„Sretna nesviest," kliče dr. Karara „ona nam je Katalinića konačno privezala njegovom pravom polju, ona nam ga je privela knjizi, jer nakon preboljene nesviesti, dade se neumorno na proučavanja, prevrćanja po starim arhivima, da nas konačno obdari monumentalnim djelom, da nam pruži vienac svoje ljubavi spram Dalmaciji i narodu hrvatskomu, vienac spleten od suza, zadovoljstva i radosti, vienac spleten od junačtva ruke i uma, vienac u kojem je pobrao svu našu prošlost, da nam dade putokaza budućnosti."

Raznolik li je Katalinićev život. Postepeno je išao, postepeno je stvarao. Od skromnog svećeničkog staleža, kreće u pravnički, od ovoga u burni vojnički, počinja junačtva, bori se proti ljudima, napokon se bori proti najljućem neprijatelju ljudskog života, vojuje sa smrću, dok se napokon konačno bori i sa predsudama i neznanjem, a mi smo tu, da poberemo sve plodove njegovih velikanskih borba, da uživamo u radu njegovih ruku.

* * *

Kako je bio vriedan u svemu, nije manje bio u knjizi, jer već godine 1035, izdade svoje epohalno djelo „Storia della Dalmazia esposta da Giovanni Cattalinich I. R. Maggiore in pensione", koja obuhvaća šest knjiga u tri svezka, a posvećena je vojnom i civilnom namjestniku Dalmacije, Vjenceslavu Vetteru knezu Lilienberžkom.

Ne mora nas čuditi zašto posvećuje austrijskom činovniku svoje djelo. On to radi nekako ko da bi vladi, nesklonoj svakom književnom i kulturnom napredku, nesklonoj starim uspomenama i podsjećanjima na slobodno doba, zasladio gorki napitak, što mu se u ono tjesnogrudno doba mora i oprostiti, jer koliko je više uživao u slobodi, toliko je više ljubio narod u potištenosti, pa znajuć, da je narod u nesviesti, doprinašao je ovime kamenčić njegovom poznavanju sebe samoga.

Prva knjiga „Povjesti Dalmacije" počima sa najstarijim vremenima, pa dosiže do godine 188. pr. Krista, druga do utjelovljenja Dalmacije rimskom carstvu godine 9., treća do godine 379., četvrta do godine 639., peta do godine 1102. ili krunjenja Kolomanova za hrvatskog kralja („fino all' incoronazione di Colomano re d' Ungheria in qualità re di Dalmazia successa in Belgrado marino l' anno 1102.), a šesta se knjiga svršava sa godinom 1797. ili padom mletačke republike. U trećem svezku, a nakon šeste knjige, nadodao je Katalinić „Breve saggio di storia naturale sulla Dalmazia" (Fizikalni zemljopis Dalmacije), da, kako sam kaže, upodpuni svoje djelo i učini neke točke razumljivim i da nadoknadi manjak štiva te vrsti, koje bi se sa Dalmacijom bavilo. (Izim botaničkih radnja profesora Alschingera, Pettera i Visiania nije bilo drugih naravoslovnih knjiga o Dalmaciji). Ovaj svoj fizički zemljopis dieli na dva diela: „Dei monti e delle campagne" i „Dei fiumi, fonti e laghi" („O brdima i poljima" i „O riekama, vrelima i jezerima"), a kao poznavalac ciele Dalmacije, čini to neprisiljenom lahkoćom, zalazi u razne

grane naravoslovne grupe, bavi se i pučkim prilikama proizvoda i živovanja. Ovo je djelo toliko više u vriednosti, što dolazi da prebije led, da prene mnoge na proučavanja i studija.

Da se osvrnemo na njegovu „Storiu". I ovo je jedino djelo svoje vrsti, stoji nad Lucijevim, a drugo djelo ne može niti doći u razglabanje i uzporedjivanje, jer nismo u stanju, da bi izim crkovne povjesti Tome Arcidjakona, spomenuli što drugo.

Dok je Arcidjakonova izključivo crkovna povjest, sa gdjekojim umetcima zasjecajućim istodobno i u crkovni i u narodni život, Lucijeva je povjest i crkovna i svjetovna, a Katalinićeva napokon izključivo svjetovna i time za nas više vriedna.

On je proučio sva dotadanja vrela, upotrebio je i Lucija i Arcidjakona, ma se je oslobodio ji mnogih njihovih pogrešaka, te je tako gradio i na njima i nad njima. Ugodno je što Katalinić u svojoj povjesti stoji ko po strani, te pušta u prepornom vazda slobodan sud čitatelju, a nije se čuditi, što ima u svojem djelu dosta pogrešaka, jer je radio i brzo i sa slabom predradjom, a težko je početi.

Dok i Toma i Lucio, pišu latinskim, samo za učenjake pristupnim jezikom, piše Katalinić talijanskim, za da bi ga što šira publika razumjela, a sam se u uvodu izvinjava, što kao Hrvat slabo talijanski poznava, te ga ne svladava u svim tančinama.

Dakle je Katalinić ovdje i sam dao pisana dokaza svojem rodoljublju, pa nam ovdje daje i prikriven mig, da bi za stalno bio pisao izključivo u narodnom jeziku, da je živio u povoljnije doba, da je živio medju drugim ljudima. Mi ga ne možemo nego uzdići, a ondašnji naraštaj požaliti, što nije znao ljubiti jezika svoga, jer samo tako možemo razumjeti, da Katalinić uzprkos tome, što je imao gotov prevod svoje „Povjesti" na hrvatskom jeziku, nije našao izdavača nit predplatnika, da bi izdao to djelo, koje bi mnogo više i bilo koristilo, nego ova talijanska „Storia".

Hrvatski je jezik u ono doba proživljavao u Dalmaciji kukavne dane. Bio je otjeran u siromaške seljačke potleušice, daleko od grada i naobražena družtva, a ipak, visoki um Katalinićev, osjećao ga je svojinom, osjećao ga je materinjim.

Polahko se je gubio narodni jezik. Cielo je družtvo dolazilo naobrazbom škola talijanskih, svakim danom jače zanemarivalo materinji glas, a opet lukava i grozna vladavina mletačka znala je da omlohavi i potisne narodnu sviest, pak samoj slaboj kolonizatornoj snazi Romana uobće, a Talijana napose, možemo zahvaliti, što se je naš narod u Dalmaciji uobće osviestio.

Uz vlast mletačkoga „lava", vezan je bio stran jezik i strano družtvo, a uz vlast „polumjeseca" strana vjera, pa dok su fratri (kao jedini naobraženi ljudi, uzko spojeni sa narodom) više zazirali od dina, nego od mletačke sile, dotle je i neuki narod tako radio. Ta onamo mu trli vjeru, a ovamo su ju puštali tekar iz razloga, jer je bila ista njihovoj. Opet je i razlog, što su Turci više vjerovali maču, a Mletčani najviše sladkim riečima i obećavanjima,

koja naravno nikada održali nisu, u koliko nije to njihova korist imperativno zahtievala. U ovakovim danima, gasnuo je sve više duh narodne slobode, dalmatinci su u svakdanjoj borbi za život zaboravili zlatno sunce narodne nam neodvisnosti i slobode, a dubrovačke vile, davno su već zamukle, još je samo tužna narodna pjesma znala da uzčuva tu zeru plamička, da kukavno tinja, dok se kasnije ne razbukti u veliki plamen narodnoga preporoda. Uz narodnu pjesmu podpaljuje taj oganj i naš povjestničar, dok mu narodni nehaj i mrtvilo narodno ne dadu, da onakav pred nas stupi rodoljub, kakovim se je ćutio.

Jedan pojav, koji nas donekle može i da začudi, je protivnost naroda našega prama francezkoj dobi, pak i još više mora da nas začudi, kako Hrvati u svim zemljama gledaju rado odlazak francezke vladavine, jedine vladavine, koja je dosada nešto za Dalmaciju učinila, a za čijeg je trajanja, napokon nakon duge periode zdvojnosti, jednom i ako kroz oblak, sinulo nad Dalmacijom, starom kolievkom hrvatstva, sunce narodne slobode. Nu rob, kada iz duboke tamnice stupi na božje sunce, zaslieplјen je i ne razabire ničesa oko sebe.

Vezavši uzko cieli život uz velebni onaj pokret, zadojen idejama slobode, jednakosti i bratstva, bio je Katalinić najokorjeliji demokrata, a to nam potvrdjuju oni, koji ga se još dobro sjećaju.

Stanovao je u kasnijoj dobi, nakon svoje bolesti izključivo u Spljetu, a ljubeći prosti narod, od kojega je Mletčanin i potalijančeni spljetski gradjanin zazirao, on je više puta ostavljao najotmenije družtvo u „Caffe Svizzero“ na Gospodskom trgu (dio današnje Kafane Troccoli), pa bi se priključio kojem okolištnom seljaku poljodjelcu, da s njime udari u svakakove čakule i razpredanja, u razgovore o berbi i žetvi, o stoki i ostalom gospodarstvu, a kada bi došao u goste u Kaštela, ćutio bi se ko preporodjen. Dobroćudni bi starac, sa malom lulicom u ustima po dio dana sjedio medju svojim starim znancima na novskoj „bangadi“ pa slušao, razpredao i poučavao.

On je pisao tu i tamo razštrkanih više članaka, bio je naumio izdavati i „Bulettino agrario-economico“ u dva jezika, hrvatski i talijanski, nu austrijska mu vlada to na prečac zabrani, premda je on imao sabran veliki materijal za taj svoj „Bulettino“. Isto tako kasnije, kada je bio naumio izdati neku vrst knjižica hrvatskih, vlada mu je stala na put, a i sa nakladnikom za hrvatske knjige bilo je sto muka, pak stoga sva tri njegova književna pokušaja u hrvatskom jeziku ostadoše jalova, i prevod povjesti i Bulettin i knjižice za puk, a sve na nepreglednu štetu naše knjige i narodne sviesti.

Bit će da i spljetski matadori nisu volili narodne stvari, pa i ako su ga štovali, nisu li mu valjda kriomice stavljali klipove, za takove radnje, tim više, koliko su se ćutili Talijanima.

Katalinić je i pjevao, ali izključivo latinski. Pisana nam o tom, u koliko danas znamo, nije ostavio ništa.

On je kasnije nadodao svojoj povjesti još jednu knjigu, a to baš: „Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia doppo la caduta della re-

*

publica" (Uspomene dogadjaja u Dalmaciji desivših se nakon pada mletačke republike), gdje uz pad republike i njene vladavine kod nas, crta i prigodne dogadjaje toga vremena.

* * *

Godine 1847. 27. veljače umre Katalinić u Spljetu, gdje mu je bio veličanstveni sprovod, kao jedina nagrada za njegovo cielo djelovanje. Sa Katalinićem kao povjestničarom bavi se Šime Ljubić u „Dizionario biografico deglli uomini ilustri della Dalmazia" (Biografski rječnik glasovitih Dalmatinaca), a i Fr. Rački u svom nacrtu hrvatske historiografije od god. 1835 do 1885. S Katalinićem kao vojnikom, bavi se u knjizi „Oko Kupe i Korane" Radoslav Lopašić, dočim njegov kratki životopis, sastavljen u obliku jedne poslanice na Spljećane, napisao je dr. Karara, pak mi još nemamo obširne radnje o Kataliniću, a niti objelodanjena njegova prevoda „Storie", kako bi to on zaslužio.

Portret povjestničarov izradio je mladi naš umjetnik Meneghello-Dinčić, a nalazi se u vlastitosti Katalinićeva nećaka Pavla u Trogiru, dočim je njegova rodna kuća, danas vlastničtvo njegovih unuka Don Iva, Don Radoslava, Dragomira i Antuna, sačuvana još sasma dobro, pak čeka na doličnu spomenploču, koju joj još uviek narod duguje.*

Kaštela u rujnu 1906.

GAJO RADUNIĆ

* Ovu životopisnu crticu sastavih najviše po živoj predaji rodjaka, dok mi je poslužila u mnogim Kararina poslanica te Lopašićeva povjest.

NARODNI POKRET I NOVI KURZ

Je li narodni pokret od godine 1903. roditelj novoga kurza? Govore li predstavnici novoga kurza istinu, kad se pozivlju na takovo otčinstvo ili čine to zato, što im treba etiketa, koja bi ih bila kadra omiliti širim slojevima hrvatskoga naroda, a narod sprijateljiti sa idejama novoga kurza? Jer danas te ideje — osim možda sporazuma sa onima, koji sebe i jedan dio hrvatskoga naroda zovu Srbima — nalaze malo odziva, a još manje razumievanja u dubokim narodnim slojevima. Ako je novi kurz prevladao javnim životom i preuzeo kormilo naše zemlje, to još ne znači, da ima i jakog oslona u narodu. Kormilo imali su u rukama i stari magjaroni sa Khuenom kroz dvadesetak, a bez njega prije i poslie još desetak godina, ali naroda nisu imali nikad uza se. Hoće li ga imati novi kurz? Na to bi se dalo lahko s priličnom vjerovatnošću odgovoriti, ali nije od važnosti za riešenje postavljenih pitanja.

Dosta je iztaći da sada, makar je na vlasti, novi kurz ne nalazi spomena vriednije podpore u narodu. Ova činjenica sama od sebe govori s jedne strane, da se imadu drugdje tražiti faktori, koji su u prvome redu novomu kurzu pomogli do vlasti; s druge pak strane, da se novi kurz nema prava pozivati na narodni pokret, jer kad bi u novomu kurzu bilo išto od onoga, što je 1903. pokrenulo Hrvatskom, bilo bi uza nj i naroda.

Mogao bi tko zapitati: a koga predstavlja do dvadeset zastupnika hrvatske stranke prava, koje je u jačem dielu dovela u sabor narodna volja, koji i sada zalaze medju narod i o kojima se ne može kazati, da su u narodu zlo primani. Tu valja upozoriti, da je kod njihovoga izbora prevagnulo ime, koje je u većini slučajeva i za prijašnjih izbornih borba, dok nije bilo ni spomena o novome kurzu, okupljalo oko sebe tolike neodvisne izbornike, te pozivanje na pravašku prošlost i pravaški program od 1894. na kojemu da dotičnici još uviek stoje.

Da je program od g. 1894. nespojiv sa novim kurzom, o tom su svi politički obrazovani ljudi na čistu, ali da tu nespojivost pravaškoga programa i novoga kurza još narod ne uvidja, to ne može nikoga čuditi, tko pozna naše prilike. A upravo i ova okolnost, da najjača stranka novoga kurza ne smije pred narod s istinom, već ga drži uza se izpoviedanjem i navještajem nemogućnosti, a nemoguće je ostvarenje programa od 1894. poli-

tikom novoga kurza, dokazuje, da novi kurz nema za sobom naroda, da po tom ne može tražiti niti svojih temelja u narodnom pokretu od 1903.

A što vriedi za t. zv. hrvatsku stranku prava, to vriedi za sve hrvatske skupine, koje podupiru u Banovini novi kurz, jer ni jedna od njih nije još izašla pred svoje pristaše otvorenim zagovaranjem novoga kurza. To jest: čuje se i čita hvaliti, odobravati, preporučivati, zagovarati i braniti novi kurz, no pri tom se služe samo imenom novoga kurza, ali njegove biti, njegovog duha, nema tu ni za liek.

Jer što je novi kurz po svome duhu, po svojoj tvari, po svojoj biti i zadaći, to ogromna većina pristalica do najnovijih dana nije znala, a ne zna još ni danas.

Riečka bo rezolucija bila je samo uvod, priprava u novi kurz, takav prvi čin, da se nije dalo prosuditi, hoće li se dalje razvijati drama, komedija ili tragedija. Iza rezolucije prosliedila je poznata peštanska deklaracija, poslie koje smo, može se reći, ostali, gdje smo bili. Umetnut je bio drugi čin, da se stvar nastavi i produlji, a sviet još uviek ne zna, o čem se radi.

U to se dveri peštanske sabornice ponovno otvoriše. Daljnja šutnja hrvatske četrdesetorice mogla bi biti pogubna, ako ne smrtonosna. Prije nego progovore, nego li aktivno zaigraju u komadu, što se zove novi kurz, morao im se predložiti pravi njegov sadržaj. I autor novoga kurza izložio ga ovih dana u četiri čitava uvodnika svoga glasila.

Jeste li vidili hrvatska glasila novoga kurza, kako se smetoše, izgubiše, zakopčaše poslie onih članaka?!

Neka su hinila da ne razumiju, samo da priguše glasni uzklik začudjenja: Zar je to novi kurz? Toga nismo znali! Tako ga nismo pomišljali! Možda ipak nije! Čekajmo!

Pa kako su očevidnom i napadnom svojom zabunom glasila hrvatskih stranaka novoga kurza odala, da im je u ovoj formi još posve tudj i nepoznat, tako im je jednakom otvorenošću izjavio autor novoga kurza, da u nj još ne pristaju: jedni, jer su crno-žuti, drugi, jer se previše zatrčaše protiv magjarstva, a treći, jer su preštudentski.

Što novi kurz znači?

Što novi kurz hoće?

Hoće „pripadničtvo kraljevini Ugarskoj posestrimih zemalja Hrvatske, Slavonije i Dalmacije". Što to pripadničtvo znači? Neka govori zastupnik ugarskoga sabora Maniu, koji reče, da je Rumunj; magjarski mu drugovi dovikuju, da je Magjar, a predsjednik sabora Justh im to potvrdjuje, pozivajući Rumunja pod prietnjom gubitka rieči na red, jer da je po zakonu i državnom pravu Magjar!

Tomu „pripadničtvu" odgovarajuće, novi kurz hoće „da se sve nezdrave aspiracije već u svom postanju onemoguće".

Koje su to aspiracije?

Zar sjedinjenje s Dalmacijom? Ovo bi imalo biti izhodna točka riečke rezolucije. Ima li još narodnih aspiracija, koje se moraju u doglednije

vrieme ostvariti, a koje su magleno ili nikako spomenute u riečkoj rezoluciji, te od dana njezinog zaključka sve se manje spominju, sve više zaboravljaju ili njihovo riešenje navodno odlaže i odgadja?

Nisu li te nezdrave, zato po novome kurzu na smrt odsudjene aspiracije: financijalna samostalnost? Izključivo hrvatska zastava, kao državni simbol? Samo hrvatski uredovni jezik? Jedino domaća djeca s pravom namještenja u javne službe?

Tako bi se bar smjelo zaključivati iz nastupnih rieči prvaka magjarskog koalicionog ministarstva, kojima se taknuo hrvatsko-ugarske nagodbe, našega medjusobnoga financijalnoga odnošaja te željezničkog pitanja u Hrvatskoj. Na ove rieči nije sa hrvatske strane od novoga kurza pao ni najtiši prigovor, ni najblaži prosvjed, a koje su rieči Weckerlove u pogledu željeznica dobile još svečanu sankciju Kossuthovu.

Je li po tom novi kurz vuče svoju lozu od narodnog pokreta? Je su li u istinu tim pokretom udareni temelji novoga kurza, kako to hoće njegov autor svojim već prije napomenutim najnovijim objavljenjem o politici i zadatku novoga kurza? Je li po tom istina, kako to hoće isti taj autor, da je bila tolika inkonsekvencija, što se narodnim pokretom 1903. jedini izpražnjeni zastupnički mandat zlatarski popunio mužem iz antipodnih elemenata novomu kurzu?

Ne govori li baš taj izbor antipoda novoga kurza, a u doba dok je u Hrvatskoj još mirišalo po barutu, dok još nisu osušile suze tolike osirotjele ženskadije, dok još nisu bili izbrisani tragovi prolivene krvi, da je i sav taj narodni pokret od godine 1903. sa tolikim svojim žrtvama na životu, krvi, slobodi i imetku bio samo jedan ogromni i najrječitiji antipod novoga kurza? Kojim se onda razlogom pozivlje novi kurz na rodbinstvo s pokretom od god. 1903?

Što mu daje pravo, da na nj pokazuje kao na svoj temelj?

Jednakim razlogom i opravdanošću pozivao se profesor dr. Pliverić na ilirstvo, kad mu je trebalo svojedobno izpričati i protumačiti njegov neočekivani skok medju magjarone A ipak je ilirstvo bilo najpodpuniji antipod magjaronstva. Ili je možda zato bila medju ilirstvom i magjaronstvom krvna sveza, što je nekoliko nekadanjih vatrenih Ilira našlo za praktično, ohladit se poslie medju magjaronima? Zar je zato i novi kurz u savezu sa pokretom 1903., što je nekoliko mladih ljudi s istih nesebičnih razloga sudjelovalo u tom pokretu, kako sada radi za novi kurz? Nije li upravo radi toga obrata novomu kurzu, vodja i učitelj tih mladih ljudi ustao protiv njih najžešćim načinom, predbacivši im da su se iznevjerili čitavoj svojoj prošlosti, izdali sve ideale, za koje su se zajednički oduševljavali, uzgajali i radili niz najljepših svojih godina? Naročito je naglasio, da su oskvrnuli i obezčastili svoje sudjelovanje kod spaljenja magjarske zastave 1895. i narodnoga pokreta 1903. Učitelj, vodja, apoštol valjda pozna svoje učenike, pristaše, sljedbenike! On će najbolje znati, što im je u srce usadjivao, što u dušu udahnjivao, za kakav ih javni rad pripravljao, za kakav narodni posao vježbao,

On je zato svakako najklasičniji svjedok, da su ti mladi ljudi ostavili put, kojim su do 1903. stupali i da su 1905. zaplovili doista drugim putem, novim kurzom. Ovi dakle mladi ljudi, u koliko se pozivlju na nekaki svoj aktivitet u dogadjajima 1903., nisu nikakav dokaz za nadogradnju novoga kurza na pokretom 1903. postavljene temelje. Jedinstvo osoba ne znači ništa, kad nema jedinstva radnje i jedinstva ideje.

Ideje pak novoga kurza skroz su oprečne idejama, koje su vodile i dovele do dogadjaja 1903. i koje su rodile narodnim pokretom.

Rad novoga kurza treba da učvrsti pripadničtvo Hrvatske Ugarskoj i onemogući sve narodne aspiracije, koje su u očima magjarstva nezdrave, a pokret 1903. bio je manifestacija naroda za ostvarenje tih aspiracija i demonstracija protiv same zajednice s Magjarima, kamo li pripadničtva Ugarskoj, u kojoj su Magjari sve, a ostali narodi ništa.

Što bijaše plod dugotrajnoga i osbiljnoga djelovanja, što spontano i nepripravljeno pa zato narodno u tim manifestacijama i demonstracijama, što li pak umjetno inscenirano te zato operetno?

Plod dugotrajnoga i promišljenoga rada bio je onaj jednodušni, po svim pa i kulturno te politički najzapuštenijim narodnim slojevima dobro shvaćeni i zato obćenito prihvaćeni zahtjev gospodarske i financijalne samostalnosti. Tko ima u tom nastojanju najveću, a da je ono zahvatilo najšire narodne slojeve, gotovo jedinu zaslugu? Ima ju narodni zastupnik dr. Josip Frank; ima ju onaj muž, na kojega su protivnici navaljivali i najnečuvenije ga sumnjičili, što nije stajao na čelu kod lupanja prozora, razbijanja kolodvora, užiganja dinamita. Jer što je imao narodni zastupnik dr. Josip Frank godine 1903. činiti, a da po svojim osobnim i političkim protivnicima ne bi bio najbezdušnije opadan i ozloglašivan? Ništa, nego staviti se u prve redove i po prvome oružniku, koji bi na nj nabasao, dati se ustrieliti. Uhićenje in flagranti samo bi škodilo, reklo bi se, da je to naručeno, da Khuenov pomagač stekne još veći upliv na mase. Nije li tako?

Ili se možda pravom prigovara tadanjim opozicijonalnim zastupnicima, što se osim jednoga prosvjeda, pozivom na njihov javni položaj i imunitet, ne prihvatiše nikoje akcije? Kakove? Zar se nije trideset i tolikim hrvatskim zastupnicima u Beču dogodilo, što i dru. Franku u Zagrebu? Zatvorilo im pred nosom vrata; ovdje banske palače, ondje kraljevskoga dvora. Što su dakle prvaci u Zagrebu imali činiti, da oni budu veći junaci od mladenaca, koji su se skrivali u Ljubljani, Trstu, Beču, Mljetcima i od onoga nezadovoljnika, koji je samo toliko više kuraže imao, koliko se dalje onkraj sušačkoga mosta nalazio? Je li onda bilo vrieme, da se narodni prvaci, kojih je tako malo, a koje toliko trebamo, utiču najskrajnjem i izlažu najgoremu? Poviest je učiteljica života. Mi pravaši učimo iz naše poviesti, pa ako još nije velika, to ipak ima za nas dosta primjera, koji se više ne smiju opetovati. Ne radi ljudi i stranke, već radi stvari, naroda, domovine. Da nisu Kvaternik i Bach izgubili svoje glave, da nije njihova krv razpršila stranku prava te se istom nakon sedam, osam godina počela iz nova sa-

birati, bi li dogodjaji pošli smjerom, kojim su od 1873. udarili? Bi li bilo moguće ono vjerolomstvo, koje je počinjeno revizijom pogoršane nagodbe? Bi li bila moguća onakova vladavina, kakova je bila bana pučanina i prve narodne vlade? Mažuranićevština poslie rauchijanštine bijaše put khuenovštini. Je li po tom smrću Kvaternikovom prouzrokovani prvi razsap stranke prava bio na korist hrvatske stvari?

A što je koristila desetak godina kasnije položena žrtva dr. Davida Starčevića i Josipa Geržanića? Dne 5. listopada 1885. po podne i nekoliko dana poslie bio je Zagreb pun ljudi, koji su vidili, da je Geržanić udario nogom Khuena, a u saboru je bio podnešen predlog, da se Khuen makne, jer da je žigosan. Deset tjedana kasnije, prigodom glavne razprave, Geržanić bijaše sebi jedini svjedok, da je Khuena sramotno žigosao. Uočivši toliku našu nespremnost i desorganizaciju, je li bilo težko lukavome Khuenu, popoprimiti sotonske mjere, kojima je dvadeset godina stvarao iz Banovine sve veći pakao? A bi li bio uspievao, da nije odstranio Davida i drugove a stranku prava time opet na neko vrieme razbio? Pa kako je prvom njezinom uzkrsnuću poslie Rakovice najviše doprinio Folnegović, tako je za drugo njezino uzksrnuće najviše pripomogao dr. Josip Frank, onaj isti, kojega je 20 i višegodišnji rad na financijalnom polju urodio pokretom 1903 i kojega je duh ravnao masama, dok su ustajale za gospodarsku našu samostalnost. Jest, u koliko je pokret od 1903. imao značenje naše gospodarske i financijalne emancipacije od magjarstva, u toliko je bio djelo dra. Franka, i u toliko je on tom pokretu bio vodja, intelektualni začetnik, ma da nije na svim skupštinama sudjelovao i na svakoj sborio. Govorio je na usta onih, koji su razpravljali o financijalnom pitanju, a po njima citirane najpoznatije brojke i najpopularniji primjeri, proizvod su njegovog proučavanja i naravne oštroumnosti. Tko ne vjeruje, neka izvoli nabrojiti naše financijalne stručnjake ili radnike na financijalnome polju.

Što imamo popularnih radnja, te sve padaju poslie godine 1903. Samom pokretu služila je priručna knjižica „Kako nas Ugarska uzdržava" izašla g. 1902. Ali je nije napisao čovjek riečima pun sitnoga rada, već pravaš dr. Boroša, koji znajući velike zasluge dra. Franka u tom pogledu, nije tajio svoga štovanja i priznanja za nj, prem mu je srce uslied prijateljskih veza bilo bliže osobnim protivnicima dra. Franka.

Kad je govor o našim financijalnim stručnjacima, pored dra. Franka spominje se još jedini profesor dr. Vrbanić. Ali njemu se ne može priznati veći utjecaj na razbistrenje financijalnoga odnošaja medju širim masama i veći udiel kod pokreta od g. 1903., u koliko je radio za financijalnu samostalnost. Dr. Vrbanić bio je u svom financijalnom radu samo profesor i akademik, malo ili ništa narodni politik.

Dapače i kao profesor polučio je u svome radu malo ili ništa, što se mora zaključivati odatle, da kroz kakovih 30 godina djelovanja na sveučilištu, nije zainteresovao upravo nikoga od tolikih pravnika za velevažni i žahvalni rad na političko-financijalnom polju. Jedini je dr. Frank, koji na

njemu rabota, ali on je počeo bez dra. Vrbanića i prije njega. Financijalna samostalnost, to je caeterum censeo dra. Franka od prvoga časa, kako je stupio u hrvatsku sabornicu 1884. i kako je obrazlagao prvi svoj izpravak na adresu iste godine, a taj caeterum censeo ponavlja on neprekidno tečajem dvadeset i više godina u tolikim razpravama, spisima, člancima, govorima u saboru, u regnikolarnim deputacijama.

Još šire polje rada u širokim masama a živom rieči nalazi djelovanjem u stranci prava, a nema skupštine, sastanka, komersa, da dr. Frank kada govori, ne govori o svom elementu, za svoj caeterum censeo. I samo toj uztrajnosti, toj žilavosti u jednu ruku, a njegovom jednostavnom, lahko shvatljivom operiranju s brojkama, te pučkom prikazivanju kao i iznašanju matematskih i financijalnih krilatica u drugu ruku ima se pripisati, da naš sviet ništa radje ne čita i ne sluša, nego kad mu se jasno i razumljivo govori o našoj gospodarskoj samostalnosti i financijalnoj podredjenosti. I dok su po profesorskom radu to velevažno i životno naše financijalno pitanje izbjegavali inteligentni, akademički obrazovani ljudi i ostali prema njemu hladni, dotle je vještom i uztrajnom politiku uspjelo, da za tako zakučastu stvar zagrije iste široke mase.

Tako se dogodilo, da je vlak bio spreman a sastavljen od same tangente, kvote, nuncija, renuncija, prevelikih kamata za državni dug, premalog dohodka od državnih željeznica, nikakvog dobitka od punciranja, pošte, lutrije, vojno oprostne takse, tečevnih družtava, krivo zaračunavane potrošarine, nikakve kontrole itd. itd. Nad svim pak vagonima odjekivali zvučni signali, za koliko milijuna i stotina tisuća bivamo svake godine oštećivani, prikraćivani i varani.

Trebalo je samo ovako pripravljeni vlak providiti parom i eto ga sve bez otvaranja pipaca u gibanju!

A paru su dali Magjari magjarskim napisom na sgradi željezničke prometne uprave u Zagrebu i magjarskom zastavom na kolodvoru u Zaprešiću.

Sada dolazimo do one druge, nepripravljane, spontane sile, koja je pokrenula dogadjaje 1903. Da je narod ustao protiv magjarskog napisa, protiv magjarske zastave, tu nema nikakovog vanjskog utjecaja, do same narodne duše, koja se je uviek uzbunila protiv ovakovim očitim i izazovnim znakovima svoje sputanosti. Čeljad koja se hvali nekakovom svojom posebnom ulogom i slavom u tim dogadjajima, nema upravo nikakovoga inicijatornog udjela. Naš narod ustao je neustrašivo proti magjarskim napisima i simbolom magjarske supremacije i onda, kad se u Hrvatskoj nije ni znalo za kakovo 20-godišnje tiranstvo, koje bi mu oružje tislo u šake, niti za mladju generaciju, koja bi tobože doniela u narodne redove novi život. Sjetimo se samo godine 1883. Predhodilo joj sedam godina prve narodne vlade, za koju se ne može kazati, da je narod punila gorčinom. Sliedile su tri godine vladanja grofa Lacike Pejačevića, kavalira u punom smislu ove rieči. Kavalir po krvi i duši, nije mogao u same tri godine izazvati protiv sebe i svoje vladavine bies i srčbu puka. Tim manje, jer je smio pokazati i na

neka djela. Da spomenem samo pripojenje Krajine. Pa ipak je narod ustao, makar vladavinom Mažuranićevom uspavan, netom su omrknuli magjarski napisi i grbovi u prestolnici. Zagreb je revoltirao puna dva mjeseca: kolovoz i rujan, nota bene, ferijalna mjeseca, kad nema djačtva, glavnog materijala za demonstracije. Gradjanstvo je stajalo u prvim redovima. Za Zagrebom ustala i ostala Hrvatska, onaj dio Hrvatske, koji uviek ustaje kad treba.

Dogadjaji 1883. nam svjedoče, da se njihovo opetovanje nakon dvadeset godina nema zahvaliti ničijemu naročitomu pripravljanju, već da su nastali od sebe, sličnim povodima i uzrocima, kako su postojali i 1883. Što su 1903. tekli burnije i senzacionalnije, to je razumljivo, kad se znade, da se tečajem daljnjih dvadeset godina nagomilalo još više grieha sa strane magjarske, koji su vapili za odmazdom; kad se znade, da je 1903. bio neprispodobivo bujniji javni život, nego 1883. — pomislimo samo na tolike političke novine, kojih pred 20 godina nije bilo i kad se znade, da je upravo tečajem ovih 20 godina upoznao narod jednu, donle nepoznatu pogibeljnu i strahovitu stranu odnošaja s Magjarima: financijalno-gospodarsku. Tu dakle nema za veću zamašitost pokreta 1903. stanoviti dio mladih ljudi, koji da se onda izložio, kako se sada engažovao za novi kurz, a ma nikakovu zaslugu, do li ovu: da se 1903. radilo mnogo i to samo sa strane tih ljudi s osobnom reklamom, po njima u tu predvidljivu svrhu, da još danas mogu na taj račun živjeti.

I zato su ovi ljudi dali narodnomu pokretu ono, što je na njemu bilo neosbiljno, operetno. Razdielili su se. Jedni su pobjegli, drugi se dali uhititi. Oni, koji su pobjegli, da dadu znaka svog liepo dotiranog rada, razposlali su po Hrvatskoj nekakove ognjevito-mačevite proglase, koji ostaše bez efekta, jer za bunu nisu dosta slova i papir, po vanjskim pak novinama razturili su takove izmišljotine, da su pokretu više škodile nego koristile, a samo čitatelje dotičnih vanjskih novina neko vrieme zabavljale i dražile im živce. Prema tim izmišljotinama, štampanim u vanjskim novinama, Hrvatska se bielila od vješala, Zagreb rumenio od krvi, Zrinjevac zaudarao od lješina, a grof Khuen i general Čanić se u onom istom času poklaše na noževe, kad su se mimo stotine uzrujanih djaka zajedno smijući se prošetali zagrebačkim Sveučilištnim trgom!

One pak, koji su se dali uhititi niti isti Khuenovi sudci te državni odvjetnici, pored sveg najstrožeg postupka i iztrage, nisu mogli odsuditi, jednostavno jer nisu upravo ništa počinili. Kad već Khuenovi ljudi nisu mogli ništa kažnjiva pronaći, onda su to bili bogme kukavni revolucionarci i lahko je bilo tako nositi glavu na pazar! Ovo je sretan način, kojim su neki došli za sebe do vrlo jeftine a za druge do dosta skupe slave, jer su „žrtve“ iz obilnih narodnih prinosa prilično obilno primale.

A mi pravaši?

Mi smo pomagali Khuenu, pored svega toga, da su izmedju inteligentnijih ljudi radi pokreta stradali i odsudjeni bili samo pravaši: Župnik Jemeršić, narodni zastupnik Novak, a prva je žrtva bio današnji naš narodni

zastupnik dr. Ivo Elegović, kojega obtužiše radi zločina bunjenja, veleizdaje, uvriede veličanstva itd. sve najgore.

Može li se zato tvrditi, da novi kurz stoji u nekakovom odnošaju sa narodnim pokretom od 1903.? Ne može. U narodnom pokretu manifestirao je narod za financijalnu samostalnost, a buneći se protiv magjarskog napisa, skidajući magjarsku zastavu, tražeći da se uništi, gdje je nije ni bilo, razarajući kolodvore, derući tračnice, kojima juri magjarska željeznica, narod se izjavio protiv Magjara, za podpunu emancipaciju od magjarstva. A to je antipod onoga, što hoće novi kurz. Zato si je narod zlatarskoga kotara ostao samo vjeran i radio u duhu pokreta, koji je zapljuskao čitavim Zagorjem, kad je poslao u sabor Evgenija Kumičića, muža, o kojem bijaše stalan, da će ostati vjeran idealom, koji su narod vodili u tom pokretu. Da je bio izabran koji Kumičiću u vjernosti i dosliednosti antipodni elemenat, taj bi se bio priključkom novomu kurzu iznevjerio zastavi, pod kojom je narod pošao za nj na biralište.

Ne novi kurz, nego Starčevićeva hrvatska stranka prava nosi na svojem barjaku zapisane težnje, koje su narodu iz duše izvadjene, a za koje je 1903. toliko žrtvovao. Naravna pak posljedica toga jest, da je narod kod prvih izbora poslie te slavne godine poslao u sabor 19 Starčevićanaca, koji su birani bez ičije pomoći, samo voljom naroda. Što bi bilo iz ljudi novoga kurza bez Pešte; bez Weckerla i Kossutha?

Zato narodnim pokretom od g. 1903. nisu udareni temelji novomu kurzu, kako to piše njegov autor, jer novi kurz znači robstvo, već pokret od 1903. dokazuje, da je još uviek zdrav i čvrst temelj, na kojem će narod poslie razvalina novoga kurza, podići sgradu svoje slobode i samostalnosti.

IVAN PERŠIĆ

JEDAN SRBSKI MODERNISTA

Već davno me lektira knjige nije ostavila u većoj neizvjesnosti.*

Svi mi u Beogradu znamo, da je g. Ćurčin, sin pančevačkog trgovca, vrlo bogat, i glavna impresija njegove knjige bijaše pomisao, da se možda šali sa publikom, da je ta knjižica otmena mistifikacija.

Štampana je u 440 relativno vrlo elegantnih primjeraka, od kojih je 70, namijenjenih prijateljima, u veoma finom bibliofilskom izdanju. — Cvijanović figurira tek kao formalni izdavač, jer se knjiga uopće ne prodaje. Ćurčin je očigledno imitirao neke francuske lirske amateure i diletante s aristokratskom atitidom, i prvu pojavu Nijemaca St. Georgea i H. von Hoffmansthala, ljudi bogatih i nezavisnih, koji su znali, da su pjesme „što se ne mogu kupiti“ najbolja reklama za njihovo kupovanje.

Ja ne bih ništa imao proti tome „splendid-isolationu“, da nije pomalo smiješan. Da su te pjesme sasvim neizdane, hajde de, imalo bi smisla kriti ih od nepozvanih filistara, ali to davanje aristokratske nepristupačnosti nečemu, što već bijaše u rukama cijelog svijeta — to je snobizam. Sve su te eksperimentalne lirske dangubice već štampane u *Srp. Knj. Glasniku.* Dok se o ovakvim privatnim, diskretnim izdanjima ne pišu indiskretne ocjene, *Odjek* je već pohvalio *Pesme,* koje tobože ne pripadaju javnosti. Demokrat J. Skerlić ovako zaključuje tu recenziju na svog saradnika iz *Glasnika:*

„Ta iskrenost misli i osećanja, ta originalnost izražavanja, smelost ideja i mlado i oholo preziranje starih formi i konvencija, to je ono što se dopada u poeziji Ćurčinovoj. Pesme *Pred crkvom, Pod jelama što se suše, U troje, Da l' hoćeš tako,* nove i mišlju i izrazom, sasvim su lepe pesme, koje samo treba čitati bez predrasuda i naći u njima nesumnjivih lepota“.

„I moglo bi se učiniti još prilično takvih navoda, koji bi dokazali svakome, koji ima slobodan duh i ne robuje ni duhovnim ni književnim tradicijama, da je Ćurčin pesnik od vrednosti i od budućnosti. U njega ima i bizarnosti i snobizma, i jeftinog ničeizma, ali on ima živih senzacija, smelih misli, jedno lepo pagansko secanje sveta i prirode, vrlo često srećnu originalnost, a to nisu nepoetične i svakidašnje vrline“.

Vrlo žalim, što se, ko obično ne mogu složiti ni s jednim od tih sudova. Po mome mišljenju Skerlić daleko tačnije prosudjuje prozu od stihova, jer ima više inteligencije od ukusa. Njegove studije o pripovjedačima mnogo

* *Pesme M. Ćurčina 1902 -1906.* Izdao S. B. Cvijanović u Beogradu god. 1906.

su uspjelije od članaka o liricima, naročito modernim. Kod Rakića je, na primjer, našao utjecaja Leconte-de-Lisleovih, dok će i najpovršniji posmatrač naći kod tog pjesnika najviše Baudelaireovih tragova.

Ne, Ćurčin nije baš interesantan po onome što je dao, i ako je vrlo zanimljiv po onome što je htio dati. Tamen est laudanda voluntas. *Pesme* su zanimljivi pokušaji, slični Jelovšekovim *Simfonijama* i prozi naših umuknulih simbolista — crtičara.

Poganin Ćurčin nije nimalo, jer je ljubavan pjesnik i subjektivan pejzažista, a klasici — kako je poznato — nisu ljubavni pjesnici; ne poznavajući gotovo onog osjećanja, koje mi zovemo ljubavlju. Naša ljubav i pejzaž kao simbol duševnih stanja su poganinu nepoznate stvari. Ćurčin, dalje, nije poganin, ne samo radi sižea (sasvim neklasičnog), nego i radi forme, upravo radi preziranja perfektnog izraza, kojemu se toliko divimo u djelima pogana drevnih i modernih. Ateizam i individualizam takodjer nisu ideje, karakteristične za poganstvo, velikom većinom politeistično, monoteistično, nacionalistično i kolektivistično. Ateist i tiranin ne obilježavaju helensko društvo, taj ideal poganstva. „Pagansko osećanje sveta i prirode“ je najzad u svim manifestacijama svojim prosto, primitivno, dok je Ćurčin komplikovan. Nietzscheovac je u toliko, u koliko je individualist, dok njegove ljubavne pjesme nemaju ništa nietzscheovskoga iz tog prostog razloga, jer je Nietzsche prononsiran misogin i antierotičar.

Kao Sremčevu Skerlić hvali i Ćurčinovu „iskrenost“. To konstatovanje iskrenosti kod pisaca je po mome sudu puka doskočica, koja nije nimalo interesantna i estetična. Odkuda, molim lijepo, zna gospodin Skerlić, je li g. Ćurčin iskren ili neiskren? Ko je još dijelio pisce u iskrene i neiskrene? Jovan Skerlić je — nije fajde — moralista, jamačno iskren moralista, kao što je i iskren demokrat, pa me začudjava, kako se ne spotaknu o surov antidemokratizam stihova:

„Ja demokrat nisam nigda bio,
„Ma da sam nekad i sâm drž'o da sam,;
„Ali tek danas smem priznati šta sam,
— — — — — — — — — — — — — —
„Ja strepim od tog divljačnoga puka,
„I s osećajem večnim, iste vrste
„Što dete ima kad ukoči prste
„Pa pruža ruke plašeć se bauka,
„Ja žudim samo da me ne dodirne.
— — — — — — — — — — — — — —
„Mi nismo isto. Ni srce ni glava,
„Moje su misli nestalne i nove; —
„Ja imam snova, — a puk mirno spava“.

Pjesmi je naslov jedan motto iz Njegoša, nimalo u ukusu Skerlićevog iskrenog demokratizma:

„Pùčina (puk) je *stoka* jedna grdna“.

U *Pesmama* ima tri vrste lirike: vezane, nevezane i — u prozi, i ja ne pojmim, kako zalutaše ti *Soneti bez sheme* u „pesme“. Pjesma je — pjesma, proza je proza, i svako protivno uvjeravanje je apsurdno. „Sonet bez sheme“ je mistifikacija, jer je baš forma, forma i samo forma, dakle baš ono, što je Ćurčinu suvišno, glavno i jedino obilježje soneta. Što bi rekao naš prozaični sonetist, kada bi ga ja sad uvjeravao, da su ove moje riječi didaktička

pjesma? Njegovi *Soneti* mogu doduše biti materijal za sonete, ali siže ne može biti forma, materijal nije umjetnina. Sukno nije gotov kaput, a mramorna gromada još nije Diskobol. Zato neka mi se oprosti, ako te *Sonete* smatram onim što su odista: crticama, vrlo subjektivnim, mjestimice hotimice zagonetnim, sa mislima i senzacijama dosta poznatim i već opisanim u sto varijacija, stila bezbojnog, sličnog Milčinovićevomu u sličnim produktima, kadkada rdjavog:

„Nije ni misao o nepotrebnosti zanavljanja (?) života u meni toliko snažna, da hoću njoj posvetiti moju volju i postati joj zatočnikom; jer čula mi i sokovi protive se kretanju bez promene, i krv mi zaglušuje misli razuma".

Stil?!

Nietzsche je bez sumnje razumljiviji, a ako je taj stil po nejasnosti sličan stilu u *Divagations;* Mallarmé je taman, jer traži savršen izraz simbolske lapidarnosti, dok je Ćurčin konfuzan, jer kao naivan stilista jamačno misli, da je konfuzan stil najbolje sredstvo za sugestiju zagonetnih duševnih stanja.

Obožavalac forme, ja ne cijenim mnogo „slobodnih stihova" i smatram ih prozom, visokom prozom, dabogme. Dok u pravilnosti stiha ima mjesta samo ono — kako zgodno primjećuje Shelley — što se ne da izraziti prozom, ima izvanrednih tema, koje se mogu najbolje izraziti jedino ritmom stiha i slobodom proze. Takvi su Psalmi, biblijska poezija, Aishil, Goethe, Leopardi, Novalis (Hymnen an die Nacht) i Heine u pjesmama, koje ne htjede vezati rimom, da bi što silnije ječile titanskom slobodom mora. A Ćurčin? U pjesmi *Na Lidu* imitira Heinea:

. . . „Idi, jadniče, kući
„pa sedi za drven stočić,
„i griskaj pero,
„pa pričaj
„kako je Sima voleo Julu,
„a Jula ga nije htela . . .
„A ovde, —
„ovde će vetar
„i more
„pevati vekovima;
„jer i trošni i smrtni
„čovek je
„mravak ovde,
„gde more zemlju ljubi".

I u *Na Stranputici* se ruga pjesnicima i to elegijskim, pesimistama i tvrdi, da i u jeseni i u smrti vidi vječni život. To je vrlo lijepo, ali je pro primo vrlo poznato i sto put kazano, a pro secundo nije baš teško rugati se banalnim mislima i lošim pjesnicima — neizradjenim stihovima i frazama. *Polusnovi* (kod Ćurčina naslovi ne odgovaraju često sadržaju) nisu polusnovi, nego jedno pjesničko priznanje.

„Ah,
„Al' ne, ne, neću ispevati pesmu,
„Jer imam snage,
„*A nemam reči,*
„Ostaću i dalje sam".

Ćurčin se tu ljuto vara. Snaga bez riječi može biti snaga, ali pjesnička snaga za cijelo nije. Pjesnik je riječ poput one stvaralačke, što bješe u početku. Samo riječ postoji i sve je riječ. Pjesnik nije čovjek samo dubokog osjećanja i velike fantazije; nije svak pjesnik, tko je poetičan. Pjesnik je

samo onaj tko posjeduje superiornu moć riječi i izraza. I taj elemenat, jedini što čini pjesmu pjesmom, vrlo je kod Ćurčina zanemaren.

Pjesme u vezanom stihu su u toj knjižici ipak u većini, i one su najbolje — možda baš stoga jer su najmanje originalne, jer su obične, jer su, najzad, pjesme. Jedne su ljubavne, druge su čista lirika puna refleksije i „Naturgefühla", lirika potsjećajući sasvim na njemačku. Jedne su refleks komplikovanije duše, bez kontura, maglovite impresije slične slobodnim versima kontemplativnog psihološkog mistika Momberta i poetičnoj prozi J. Schlafa, dok druge — najbolje — podsjećaju vedrom naivnošću i pro stotom na narodnu njemačku liriku, kojoj tako srećno podražavaju germanski lirici od Goethea i Müllera do Meyera i Liliencrona.

„Leptir ljubavno ruži
„Šapće, i oko nje kruži,
„Mirisni ljubi cvet.
„U cvetnom zemnome raju,
„Bez misli za drugi svet,
„U bezbrižnom zagrljaju,
„Idemo druga tri,
„Proleće, ja i ti". *(U troje).*

To je tečno, ugodno, ali — neka sudi čitalac, ima li tu šta novo, „moderno". Najljepša je u tom jednostavnom genreu i najuspjelija u cijeloj kolekciji pjesma *Planovi*:

„Poraniću jednog jutra,
„Dohvatiću listak — dva;
„Pisaću ti: danas — sutra
„Bog te pita gde sam ja.

„Pokupiću čeg se setim;
„U vagonski sešću kut,
„Da plačući letim letim
„Kud po pruzi puzi put.

„Šta će onda dalje biti
„— Nemam pojma. Uokret
„Prejuriću, prebroditi
„Parče zemlje, prazni svet.

„Pa ću onda opet stići
„Tačci s koje podjoh pre;
„Sve će, znam već, lepo ići
„Unatraške — k'o i pre".

To je vrlo lijepa pjesmica i neka vas njena prostota ne prevari: ona je vrlo umjetnički izradjena. Rima, ritam — vrlo šik, nepogrješivo elegantno, a posljedni stih druge kitice je savršeno podražavanje ne samo željezničkog jurenja preko pruge, nego i onog ritmičkog udaranja točkova o svaku novu „šinu": Kudpo—pruzi—puziput—kudpo—pruzi—puziput . . .

No i Ćurčin je pokvario većinu svojih pjesama, jer zlo rimuje. To nesrećno pitanje sroka mora se jedared svestrano pretresti, jer naši najbolji pjesnici tu grieše, te radi nepravilne rime imamo tako malo uspjelih pjesama. Po mom mišljenju, samo rieči s akcentom na istoj slovci mogu se pravilno sricati. „Slovo—novo" je pravilna, „slovo—olovo" je nepravilna rima. Da se odviše ne udaljim, uzmimo na primjer Kranjčevića i Nazora, inače izvrsne pjesnike, u posljednjem Savremeniku. Prvi sriče: „ljube—golube", „mati—lopati", a drugi: „crne—liburne", „rogovi—plovi", „trozubu—rubu", „ponora—sumpora" itd. To je nepravilno, nemuzikalno, a ako samo jedna loša rima dostaje, da pokvari cijelu pjesmu, u našoj, i hrvatskoj i i srpskoj lirici nema više od tridesetak uspjelih pjesama. Rima po „dužini", a ne po akcentu, nije rima. Uzmite strane antologije i uvjerit ćete se, da je taj metrički princip već stoljećima akceptiran u europskoj poeziji.

I Ćurčin, dakako, ni u tome nije modernista, rimujući kao naši „stari", „Obožavam—spasavam", „drveće—kreće", „uzdiše—diše", „jablana—grana", „vremena—sena" i t. d. On, čini mi se, nije na čisto, što da metne u prozu, što u stih. Dok su *Soneti bez sheme* izgubljeni stihovi, neke pjesme su sižeji za prozu — i to ne uvijek zanimljivu. *Izgubljeni trenut* priča (maupassantska tema), kako je gospodin Ćurčin „nju" dizao na kamaru sijena, pa kako žali, da ju je — samo dizao. I *Na Balu* je anegdota, crtica sa poentom:

„„Na bal se ne dolazi tako,
„„Bez fraka i bez rukavica . . ."

„— A tako!"

U drugoj jednoj pjesmi (pa još iz Firence!) se priča, kako je pjesnik brao ljubičice, naišao na zaljubljen par i —

„U nezgodi nisam znao
„kuda ću, *pocrveneh, tako me je bilo sram*".

Kada je već ta talijanska „Seufzerallée" tako neugodno presenetila stidljivost krotkog sanjara, pitam se, što ga je moglo navesti na pričanje te banalne anegdote, pa još u versima? Gosp. Ćurčin je bez sumnje stidljiviji, berući ljubičice, no pjevajući o njima.

Ta antinomija osjećaja je najvidljivija u ljubavnim pjesmama. Tu je pjesnik sad blaziran, sad opet idealan, i ironija kojom govori skeptik Ćurčin o Ćurčinu idealistu je vrlo kuriozan i moderan pojav, dajući — kako je poznato — onaj tragični čar dvostrukog, kontrastnog života poeziji Heineovoj i Mussetovoj. U jednoj seriji ljubavnih pjesama veli naš pjesnik, da dragu „s angjelima nije poredjivo", zove je na uživanja, iza kojih je i životinja tužna, žali „izgubljene trenutke", izaziva njenu sliku „gde joj je bio telu ponajbliže", dok u drugim pjesmama spiritualistički ideališe, pati i snatri. Kada je s njom, on je ljubi platonski, a u platonskoj daljini, on je voli don-juanski.

„. . . . . . Stid me kasti,
„Al' čedno ja k'o i ti

„Provodim mladost . . .
— — — — — — — —
„Platonske uzdisaje
„Ne moraš, vidiš, kriti,
„Jer znaš sad eto šta je —:
„Čedan sam ja k'o i ti".

Libertinstvo je dakle Ćurčinu tek maska, malo tužna i ironijska, a platonizam njegove erotike nije u tome, što on vidi u dragoj ideal, već u tome, što mu je ona tek sredstvo za cijelu jednu skalu sasvim idealnih senzacija. On ne ljubi zbog žene, on ljubi zbog ljubavi, naročito zbog njene velike čežnje. Ljubav tu nije zbog žene, nego je žena zbog ljubavi. Tu, u tome osjećanju, formuliranom u *Poslednjoj Pesmi* je Ćurčin čist „dekadent", pot-

sjećajući, na poeziju Barrèsovog „Bereničinog Vrta". Taj siti, naivni i istovremeno rafinirani spiritualni erotizam, tih, mekan i bezbojan, imao bi nečega morbidnog, umornog i bizantskog, da u Ćurčina nije vrlo razvijeno osjećanje za prirodu, po kojem je toliko sličan svom banatskom, nažalost sasvim zamuknulom zemljaku Mileti Jakšiću.

Ćurčin u prirodi najviše traži nijansu u pojavama i kroz sve te pjesme zvuči kao fuga osnovni ton jedne sasvim savremene misli: Ćurčin je monista. Nije izrazit panteist ni materialist, ali on vjeruje u život, u vječni život palingenetičnog svijeta. U tome je „goetheanac", a Goetheu je priroda najprije misao, simbol, a onda tek čovjek, kao čovjek što je priroda, i ta intimnost je najljepše u Ćurčinovim osjećajima, dajući njegovim stihovima nješto idilsko i harmonijsko, melanholiju širokih vidika i čar samotnih vjetrova, elegijsku notu pejzaža, koja tako umirljivo zuji kroz pjesme Vojislava i kroz prvu poeziju Mihovila Nikolića. *Karneval u Šumi* i *Idila* su vrlo lijepe i originalne pjesme, a u *Pod Jelama što se suše* je sve prekrasno:

„. . . . Sred jela i mraka, s pola sna u oku,
„Lež'o sam tu juče. Ko u snu duboku
„Ćutale su jele; u jednakom toku
„Spirala je voda, blizu, kamen gô.
„Tad prodje tud šumar na neke utrine,
„I reče mi nuzgred, da polako gine
„Ta šumica jela. Osećo sam to".

Iza ovakvih impresija pitam se, kako mogaše Ćurčin štampati ovo:

„Ne pitam da l' će sunce sijati,
„Nit me se tiču redom srodnici.

„Znam da će sluga slugu vijati,
„Cveća će biti puni hodnici,
„I dolaziće da čestitaju.

„Al' dok u salon stanu hrliti,
„I gde si tobož željno pitaju,
„Bezbrižno ja ću tebe grliti
„I ljubiti". *(Na tvoj rodjendan).*

Ćurčin je njemački djak. U ljubavnim pjesmama vidi se dojam Heineov *(U Bečkoj Šumi, Kako ti narediš, Na Lidu).* Kao Heine parodira uzajamnošću ljubav i konvencionalnost. Moralom je nietzscheovac, goetheovac filosofijom. Dok je Vojislavljev pejzaž idealizovana, Milete Jakšića realistična slika, Ćurčinova priroda je već refleksivna, humanizovana. Od srpskih pjesnika potsjeća na jedinoga Gj. Jakšića, i to tehnikom dramske, sonorne ritme *(Ljubavna Pesma, Poslednja Pesma).*

I ako su *Pesme* još traženje, eksperimentovanje, Ćurčin je u njima bez sumnje najoriginalniji — ako i nije najbolji — srpski modernista. Najbolji srpski modernist je po mom sudu Sima Pandurović, pokrenuvši prošle jeseni

Književnu Nedelju, vrlo karakterističan list, kojega je oficijelna kritika Srp. Knj. Glasnika jednostavno prećutala.

Karakteristično je da se modernizam srpski, ispoljava tek u lirici, a još je zanimljivije, da nije nimalo demokratski. Dok je hrvatski modernizam bio u jezgru demokratičan, srpski je aristokratičan. I opet jedan dokaz za diametralnu razliku srpskih i hrvatskih literarnih prilika.

Ćurčin je *Pesme* posvetio Hrvatici, baronesi Renée Vranicani i „neizbežnom" profesoru Bogdanu Popoviću. Dok kod ostalih naših novih knjiga ne interesuje ni ono što je uspjelo, Ćurčin je vrlo zanimljiv i tamo, gdje je bizaran.

C' est quelq' un, rekao bi Francuz.

A. G. MATOŠ

O REFORMI NAŠIH SREDNJIH ŠKOLA

Kad se radi o reformi srednjih škola, misli se u prvom redu na promjenu gimnazija. Drži se naime, da su se one kao predstavnice *humanističke* obrazovanosti preživjele. Potreba za obrazovanošću danas je općenija, nego što je prije bila, ona je zahvatila i najniže slojeve naroda. U jednu ruku to, u drugu ruku razvoj prilika gospodarskih i političkih traži veću svezu škole s potrebama svakidašnjega praktičnoga života. Tome se pak misli udovoljiti tako, da se dijelom na mjesto formalističke obrazovanosti, kako je podaje učenje jezika, literature, povjesti starih naroda, stavi obrazovanost realistična, kakovu će podati učenje modernih jezika i prirodnih nauka, dijelom da se općenoj potrebi za obrazovanošću udovolji osnivanjem strukovnih škola (gospodarskih, obrtničkih, trgovačkih, nautičkih i dr.), ali ipak tako, da se u tom specijalizovanju ne izgubi jedinstvo obrazovanosti, t. j. ono znanje i vještine, što ih mora imati čovjek, koji hoće da vrijedi za obrazovana. Cijelo se dakle pitanje reforme srednjih škola *kreće oko odnošaja gimnazija k školama realnim.*

Shvaćanje toga odnošaja je neispravno, ako se današnje gimnazije drže naprosto formalističnima i humanističkim zavodima. One doduše imadu svoj početak u samostanskim sredovječnim školama, gdje se učilo sedam slobodnih umjeća: gramatika, retorika, dijalektika, aritmetika, geometrija, muzika i astronomija, a glavni im je cilj bio postići savršenost čista i kićena govora u *latinskom jeziku.* Kad je pod utjecajem humanizma školastička latinština ustupila mjesto klasičnoj, nijesu se škole znatno promijenile: i humanizam je najveću važnost polagao formalnoj obrazovanosti, vještini u latinskome govoru. Ni protestantizam, koji je mnogo učinio za razvoj školstva, nije se isprva udaljio od toga cilja. *Luther* je držao govor koricama, u kojima se krije oštrica duha; učenje jezika držao je znatnim ne samo za studij znanosti, nego i za razumijevanje sv. pisma, koje je upravo po sredstvu jezika došlo i po njem treba da se održi, te veli: „Koliko nam je evangjelje milo, toliko čvrsto držimo jezike"! I u protestantskim se školama isprva zanemarivala realna obuka, napose učenje prirodnih nauka, učila se gramatika, stjecalo se obilje riječi i fraza, pravile se retoričko-stilističke vježbe u latinskom jeziku po uzoru klasičkih pisaca. Jednako bilo je i u

katoličkim školama, te se može reći, da je u tim *latinskim* školama, kako se gimnazije i sad još zovu, (ime gimnazije dolazi u 16. stolj.) bio općeni cilj: sapiens atque eloquens pietas, mudra i rječita pobožnost. No vrlo rano počele su se gimnazije mijenjati u smjeru realističnom. Tako je već Erazmo Roterdamski i Melanchton tražio, da se čitanje pisaca ne upotrebljava samo za vježbanje u gramatički pravilnome i stilistički dotjeranome izražavanju misli, nego neka se pazi i na *sadržaj* klasika; na osnovi ovih neka se uči stvarno gradivo t. j. toliko realija, koliko je potrebno za sadržajno razumijevanje njihovo. Ovaj *verbalni realizam* — zove se tako, jer je služio poglavito razumijevanju riječi — bio je prvi pokušaj, da se prekine s formalizmom. S vremenom je oduševljenje za klasične nauke, koje je obuzelo ljude u vrijeme humanizma, popustilo. *Montaigne i Ratich* počinju tražiti, da osnov uzgoja bude materinji jezik, pripravljajući put *Komenskome*, koji je prvi začetnik realizma u pedagogijskom pogledu. Njegovo je nastojanje bilo, da u školama pribavi mjesto stvarnoj obuci *pored* jezično-gramatične. To nastojanje urodilo je tim, da su nastale škole bez obuke u klasičnim jezicima: prvi ovakov zavod, u kojem bi se učile samo realije, osnovao je *Aug. Franke;* po uzoru ovoga zavoda osnovao je učitelj Frankeove škole *Julius Hecker* u Berlinu školu, kojoj je svrha bila pripraviti učenika za praktični život, a ne za znanost. To bijaše prva realka. Njom je bilo zadovoljeno praktičnim potrebama, ali ni gimnazije nijesu se mogle oteti zahtjevu za realnom obukom. Filantropiniste Basedov, Trapp i dr. išli su za tim, da promijene srednju školu u toliko, da se naime pri učenju klasičnih jezika ukloni pretjerano gramatizovanje i da se uz latinski (i grčki) uče i realije. No težište je još uvijek ostalo na klasičnoj literaturi. Koncem 18. vijeka je novohumanizam (što ga zastupaju Winkelmann, Klopstock, Lessing, Herder, Goethe, Schiller i znatniji pedagozi onoga doba) opet povisio smisao za klasičnu obrazovanost i literaturu; držalo se, da se u djelima Grka najčišće odrazila ljudska priroda; zanimanje s njihovom literaturom smatralo se najznatnijim sredstvom za razvoj svih sposobnosti i unapredjenje prave čovječnosti. Novohumaniste su tako isticali vrijednost klasicizma kao sredstva za razvoj uma i ukusa, za ćudoredni i estetski uzgoj ljudstva. Poznavanje antiknoga života, kako se organički razvio, imalo je po njihovim namjerama da utre put razvoju *narodne* prosvjete i obrazovanosti. Pod utjecajem ovih novohumanista, koji su uporedo zagovarali živo i realni princip škola, nastala je reforma gimnazije, koju je za austrijske škole izradio *H. Bonitz.* Po toj osnovi gimnazija obuhvata jednako staroklasički studij kao i realne predmete, te bi imala da bude *jedinstvena* srednja škola, koja će zadovoljiti svim potrebama za višom obrazovanosti. Na toj osnovi od 1849. g. stoje i naše gimnazije.

Od onda se osnova gimnazijska nije ni u nas ni u Austriji znatno promijenila. Slično je provedena reforma u Pruskoj 1837. Cilj joj je bio općeni i harmonični razvoj svih duševnth sila pomoću jezika, literature, matematike i prirodnih nauka (osnova Schulzeova).

No ni ove osnove (Pruska od 1837. i Austrija od 1849.), makar da su se za ono vrijeme mnogo približile uzoru jedinstvene škole humanističnorealistične, nijesu zadovoljavale. Doskora su nastale tužbe; nijesu bili zadovoljni ni humaniste ni realiste, jedni su drugima smetali, da ne mogu svoj cilj polučiti, čule su se i tužbe na preterećenje, čemu se medjutim nije moglo i ne će se u opće lako izbjeći poradi *enciklopedijskoga obilježja u našem pojmu obrazovanosti.* Uzrok najvećega nezadovoljstva bio je *monopol* gimnazija, kako se zvala povlastica ovih osposobljivati za svaki viši studij, dok su realke u tom pogledu bile zapostavljene. Po Pruskoj osnovi od 1856. (Wieseovoj) opet su u gimnazijama zauzeli srednje mjesto klasični jezici, a god. 1859. biše i realke uredjene: ponajprije biše podijeljene u realke prvoga reda (od 1882. zovu se realnim gimnazijama), u kojima je latinski jezik bio obligatan; svrha im je bila njegovanje modernih jezika i prirodnih nauka; realkama drugoga reda (bez latinskoga kao obligatnoga predmeta) bila je osim općene obrazovanosti svrha pripraviti za studij tehnike. Uredjenjem onih realki prvoga reda dokinut bi monopol gimnazije, jer se god. 1870. dopustilo i abiturijentima onih pristup k sveučilišnom studiju matematike, prirodnih nauka i modernih jezika. Tim se pitanje o odnošaju ovih dvaju školskih uredbi još više zaoštrilo.

Napredak prirodnih nauka, razvoj trgovine, obrta, industrije, tehnike, modernih literatura učiniše, te se sve više naglašivala potreba *realnoga* studija; idejalni interesi starine klasične postali su, čini se, za moderno praktično doba suvišni, a napokon ustrojstvo realnih gimnazija kao da je učinilo čiste humanistične gimnazije nepotrebnima. Radilo se upravo o eksistenciji gimnazije; tražile se još veće povlasti, a raspoloženje protiv klasičnoga studija sve je više raslo tako, da se car Vilim II. ćutio ponukanim sazvati školsku konferenciju, koja je imala da raspravi pitanje o opravdanosti pojedinih tipova škole, radilo se poglavito o *realnim gimnazijama.* Jedni su ih smatrali školama budućnosti, koje predstavljaju *jedinstveni* tip škola; drugi ističući, da je učenje grčkoga jezika znatnije nego latinskoga poradi veće kulturne vrijednosti literature grčke, branili su klasički studij; oni su imali pred očima oblik *jedinstvene* srednje škole, u kojoj bi se izmirio realizam s humanističkim studijem, ovi drugi tražili su, da ostanu dva tipa srednjih škola, gimnazije i realke. Konferencija se izjavila protiv jedinstvene srednje škole, a za ukinuće realne gimnazije. No i oni, koji su tražili bitnu reformu gimnazija uspjeli su u toliko, što je bilo dopušteno za pokus otvoriti u Frankfurtu t. z. *reformnu školu*, u kojoj će se u prva tri razreda učiti samo francuski, (lateinloser-Unterbau), u četvrtom (Untertertia) da se počne s latinskim, a u šestom (Untersecunda) s grčkim; svih razreda bilo bi devet. — Broj ovih reformnih gimnazija rasao je vrlo naglo, a realne gimnazije, kojih se dokinuće odlučilo, ostale su doduše, ali se u njima opažao zastoj. S uspjehom te konferencije nijesu bili zadovoljni ni humaniste ni realiste, nezadovoljstvo je i dalje trajalo i raslo, te se morala sazvati ponovna konferencija (god. 1900.), na osnovi koje izdan je carski proglas od 26. listopada 1900. u

kojem se priznaje ravnopravnost viših realki s gimnazijama, te i ove mogu pripuštati abiturijente k sveučilišnim naukama. Priznanjem ravnopravnosti dokinut je bio monopol gimnazija, te se odsele učenje klasičnih jezika ne smatra bezuvjetno nužno svakome, tko hoće da se posveti naukama; koji ne osjećaju ni volje ni sposobnosti za klasički studij, nijesu vezani na gimnazije, jer mogu postići sve i iste ciljeve, koji su se prije dali postići samo po svršenim gimnazijskim naukama; tim pak bila je mogućnost dana, da se u ovima klasičnome studiju posveti veća pažnja. S tim su bili zadovoljni humaniste, dok je ukinuti monopol gimnazija zadovoljio realiste. Prema konferenciji i kraljevskome proglasu od 1900. izradjene su nove naučne osnove (1901.), kojima je pitanje srednjoškolske reforme u Pruskoj, za kojom su se povele i druge njemačke države, za sada riješeno. (Vidi: W. Lexis: Die Reform des höheren Schulwesens in Preussen. Halle 1902. Chr. Muff: Humanist. und real. Bildung Brl. 1901. Fr. Drtina: Reforma středoškolska v Prusku a ve Francii. Otisak iz Věstnika českych professoru" 1905.)

I u Francuskoj su god. 1902. uredjene srednje škole na sličan način kao u Njemačkoj. U njihovim licejima, koji odgovaraju našim srednjim školama, imadu već u niža četiri razreda (premier cycle) dva odjela, klasički i moderni, a srednja dva razreda (second cycle) dijele se u četiri odjela, koji donekle odgovaraju tipovima njemačkih srednjih škola: odio grčki s latinskim, latinski sa živim jezicima, latinski s prirodnim naukama, prirodne nauke s živim jezicima. (Fr. Drtina: Reforma středošk. v. Pr. a ve Francii 1905; O reformě školské 1904. Knjihovna ostr. denn I.)

Austrija je danas u reformi škola zaostala, čemu ne će biti najmanje krivi i politički razlozi, zna se naime dobro, da će kod prve promjene Slaveni, napose Česi iznijeti svoje narodnosne zahtjeve: svaki narod da dobije utjecaja na unutrašnji život škola, da bude narodan i duh i unutrašnji život škola, koje ima da uzgoje narodnu inteligenciju. Jedan od najznatnijih pobornika za reformu srednjih škola u Čeha, prof. *Franjo Drtina,* drži da bi niža četiri razreda mogla sačinjavati jedinstvenu srednju školu; prva bi dva razreda gimnazijska i realna bila jednaka, u trećem bi gimnazijasta učio latinski, realac francuski; u mjestima, gdje je samo realka, mogao bi se u trećem razredu učiti latinski kao neobligatni predmet; s grčkim bi valjalo početi u 5. razredu, pri čem bi se već poradi odraslije dobi učenika mogao polučiti veći uspjeh, nego se danas polučuje. Od petoga razreda dalje dijelila bi se, kako Drtina predlaže, srednja škola u tri odjela, klasički s latinskim i grčkim, moderni s latinskim i s jezicima modernim, i realni s jezicima modernim i prirodnim naukama. Mnogi predmeti, ako nema mnogo učenika, mogli bi se uzeti zajednički. U opće bi trebalo reformirati studij jezični, historijski, klasička starina sa svojim nazorom o svijetu i životu morala bi se valjanim prijevodima učiniti pristupnom i realcima, gimnazijska i realna naučna osnova bi se imala upotpuniti studijem biologije, higijene i temeljnih zasada prava i gospodarstva na osnovi sociologijskoj.

(Reforma středošk. str. 34. v. O novejših směreh ref. střed. Otisak iz „Věstnika čes. profes. 1902.“) Tim, što se abiturijentima realke dopustio pristup k sveučilišnim naukama, dokinut je i u Austriji monopol gimnazija.

II.

Reforma srednjih škola u državama, s kojima stojimo u blizom dodiru, pokazuje, da se misao o jedinstvenoj srednjoj školi općeno napustila. Prirodan se razvoj individualnih sposobnosti i darova dade postići samo uredjenjem raznih tipova školskih, klasični se studij ne traži više općeno, ali mu se ipak ne poriče obrazovna vrijednost, napušta se naime monopol gimnazija, ali se poradi znanosti rimskoga i grčkoga naroda u kulturnome razvoju ljudstva priznaje pravo na egsistenciju i onome obliku srednje škole. Reforma srednjih škola u drugih naroda ne ide za unificiranjem i šabloniranjem, nego baš naprotiv za diferenciranjem srednjega školstva, da u što većoj mnogolikosti tipova bude dana mogućnost za prirodni razvoj u raznoj kombinaciji danih sposobnosti ljudskih.

U nas je drugačije. Je li nepoznavanje reformnih težnja ili neka jednostrana dogmatičnost uzrok, — ali u nas se pripravlja raspoloženje protivno smjeru reforme u drugih prosvjetljenih naroda. Ovdje se idejal *utrakvističke* škole napustio, kad se vidjelo, da ujedinjenje humanističkih i realističnih predmeta ima kao nužnu posljedicu *preterećenje*, što je opet uzrok klonulosti i duševnu nehaju, isto se tako u drugu ruku uvidjelo, da o uredjenju škola ne mogu odlučivati lih praktični motivi. Tako se došlo do uvjerenja, da prilikama današnjim ne može odgovarati jedna srednja škola: osim realističkih škola potrebne su i humanističke, u kojima će se nauka podijeliti tako, da ovdje pored učenja realnih predmeta i priprave za praktični život, ne bude zanemareno obrazovanje idejalne strane ljudske naravi, u ovima da kraj unapredjivanja i razvoja idejalnih težnja ne bude prekinuta veza s potrebama i zahtjevima praktičnoga života. I uredjenje srednjih škola odgovara tome, te danas nema *ni gimnazije čisto humanističke ni realke posve realistična smjera*, već u jednima preteže obuka humanistička, u drugima realistička. Naše je javno mnijenje prilično jednostrano preokupirano mišlju, da klasična obrazovanost nije savremena, da treba naprosto dokinuti učenje klasičnih nauka. Od ostalih prigovora, koji većinom nišane na gimnazije, ističe se taj, da obrazovanost što ju srednje škole podaju ne stoji u vezi s potrebama i zahtjevima praktičnoga života. Zaledje ovih prigovora je *misao o jednoj srednjoj na principu praktičnosti osnovanoj školi.* U toj općenosti svojoj ti su prigovori neopravdani i jednostrani. Ponajprije što se drugoga tiče, nitko živ ne će poreći potrebu realističke t. j. takove obrazovanosti, koja će čovjeku podati znanje, koje može upotrebiti u praktičnome životu. Jer da je prirodnih nauka zasluga, što je naš vijek napredovao u tehnici, industriji, gospodarstvu, u trgovačkome prometu, da je dakle po prirodnim naukama čovjek stekao moć nad prirodom, svakome je znano, a nema ni o tome

sumnje, budući da se na valjanu izrabljivanju prirodnih sila i produkata osniva materijalno bogatstvo naroda, i budući da se baš na polju *narodno gospodarstvenom* odlučuje borba o život, da škola mladiću mora podati znanje, koje će ga učiniti sposobnim radnikom i korisnim članom društva. No uvažavajući sve to ne mogu se ipak na školu stavljati lih praktični zahtjevi. Sve više zaoštrena utakmica naroda nameće školi dužnost, da poda narodu valjanih fizičara, kemičara, tehničara, obrtnika, trgovaca, gospodara, ali ako se kraj *materijalne kulture ne će napustiti unapredjenje kulturne idejalne,* ako se dakle ne naviješta naprosto i samo životni materijalizam, onda se ne će korisnim članom smatrati u narodu samo onaj, koji materijalne njegove interese nego i onaj, koji njegove idejalne interese unapredjuje. Jednostrano je dakle mišljenje, koje školu dovodi u neposrednu vezu *s uzdržavanjem života.* Često se tako čuje pitanje: tà, što će to mladiću? On toga ne će nikada u životu trebati. Ovakove izjave znak su, kako se pod utjecajem javnoga mnijenja u mladića već zarana pobudjuje jednostran interes, što ne smeta, da se kasnije traži od njega — a zar s pravom? — da ima smisla i za znanost i za umjetnost, za narodne težnje i idejale, za boli i patnje ljudstva i spočitava mu se, ako se zadovoljava tim, da je svoju individualnu eksistenciju osigurao. Tà, on je učio samo ono, što mu za život treba! No školi nipošto ne može biti svrha unapredjivati ovakav životni materijalizam i epikurizam, nego stvoriti potpuna čovjeka svestrana interesa, plemenita ćućenja, snažne i ćudoredne volje, sposobna za rad oko ciljeva i težnja svoga naroda i tim oko unapredjenja ciljeva općeno ljudskih. Prigovor, da se u školi uči nešto, što se u životu ne će trebati, izvire iz jednostrana shvatanja svrhe čovjeka, te nipošto ne dira u vrijednost škole, osim u kojoj se ne uči *ništa* od onoga, što ljudima kao ljudima treba. Ali nije potrebno čovjeku samo ono, o čem žive, ne gledeći na to, da bi zahtjev praktičnosti bio i neprovediv i da pri tom ne bi prošle najbolje ni prirodne nauke. Samo nekoliko primjera! Mnogo se ljudi pitaju, čemu su učili logaritme i trigonometriju i analitičku geometriju, to im nikada ne treba, kako bi dakle izgledala matematika, ako bi se učilo samo ono, što treba? Što je iz fizike i kemije potrebno u praktičkom životu za veći dio onih, koji je uče? Nešto magnetizma i elekricitete, malo optike i akustike, još manje mehanike. Ali kolikima „treba" Gay-Lussacov zakon, proračunavanje jačine elektriciteta, koeficijenta lomljenja zraka te odredjenje slike u raznim zrcalima pri raznoj udaljenosti predmeta? Ili zar se možda više kemije treba u praktičnome životu? Kraj jednostranoga interesa, koji se u naše doba sistematično pobudjuje s raznih strana, nije čudo, ako u našem prirodo-znanstvenom vijeku većina djaka godinu poslije svršenih nauka znade fizike, kemije i matematike baš tako malo kao — grčke gramatike. Tako smo daleko došli s praktičnošću, bolje reći s jednostranim interesom! Jednostranost ova dosta je općena kod nas; krivnju na njoj nosi cijeli naš društveni milieu, ona je od važnih socijalnih posljedica, te o saniranju naših prilika ne može biti govora, dok je takovo stanje. Zahtjev praktičnosti ima ne sumnjivo svoju opravdanost, a prilike u kojima živimo,

i prema kojima treba i škola, da se udešava, mogu nam ih učiniti i prečim i važnijima. Tome se zahtjevu dade udovoljiti, da se pri osnivanju novih škola računa u prvom redu s tim potrebama, da se poveća broj škola realistična smjera, makar se, ako to prilike traže i čine nužnim i koja škola humanistična smjera pretvorila u realističnu. No ipak praktičnost (u vulgarnome smislu) nipošto ne može biti jedini princip uredjenja škola, ne može dakle ni „nepraktičnost" nekih obrazovnih predmeta učiniti ih suvišnima i ne može biti razlog njihovu dokinuću, dogod bude čovjeku stalo do toga, da obrazuje plemenitu za sve dobro i lijepo zauzetu čovječnost, a nakopon ne mogu bez takova idejalna sadržaja biti ni škole realnoga smjera.

Za postignuće toga cilja držao se od vremena humanizma studij klasičnih jezika ne samo *najzgodnijim* nego i *jedinim*. Danas se i o tom mišljenje promijenilo.

Praktičnim motivima obuzeto mišljenje drži taj študij naprosto suvišnim, nesavremenim. Što je „nepraktičan", ne umanjuje mu jošte vrijednosti, ali je pitanje, da li je za idejalne interese našega doba koristan i potreban. Ako se ovi ne dadu njime unaprediti, očito je beskoristan, ima li za njihovo postignuće zgodnijih sredstava, tad je suvišan. Ono prvo očito ne stoji. Veli se doduše, da nam je život starih neshvatljiv, običaj mišljenje i ćućenje davno minulih doba, da je strano našoj modernoj svijesti, te se ne može očekivati, da se tim studijem oplodio duh mladića. Da je život Grka i Rimljana mnogome protivniku klasicizma nepoznat i neshvatljiv, dalo bi se i vjerovati, bilo to krivnjom njegovom ili tudjom. Najveći su ponajviše protivnici klasičnoga studija oni, koji su se najmanje njime bavili i marili za nj — pa kako bi ga onda i poznali i njegove predmete upoznali? Koji ga poznadu, znadu ga i cijeniti i ako ga i ne precijenjuju. Drugi su mu protivnici, kojima se gramatičkim mudrolijama silom zapriječilo, da upoznadu duh klasične — starine, koji su samo čuli govoriti o ljepoti i savršenosti i idejalnome duhu djela klasičnih, o prirodnosti i harmoničnosti nazora grčkoga, o oplemenjenoj čovječnosti njihovoj, ali toga svega nikad nijesu mogli ćutjeti. Ovi drugi imadu pravo, da se na *ovakav* studij starine tuže, ali tim još nije dokazana nevrijednost studija nego nevrijednost načina, koji ne daje prilike, da se iz onoga izbije duševni kapital. Pitanje, ima li zgodnijega sredstva od klasičnoga studija, još se uvijek rješava prije njemu u prilog nego protiv njega. I branitelji studija modernih jezika i književnosti traže samo, da se ovome prizna ravnopravnost sa studijem klasičkim. Ni tako se dakle ne može suvišnost klasicizma dokazati.

Borba protiv klasicizma opravdana je, ako se tiče njegove *općene i bezuvjetne vrijednosti*. Grčka (i rimska) kultura od velike je znatnosti za savremenu kulturu, njihova je umjetnost i književnost organički produkt bogatoga duha narodnoga; smisao za ljepotu, umjerje i sklad, harmonično ravnovjesje svih duševnih sila obilježuje njihov nazor o svijetu, te se poznavanju toga nazora mora dopustiti obrazovna vrijednost. Studij će njihova života, povjesti i književnosti biti svagda za unapredjenje čovječnosti i znatno,

ako i ne jedino sredstvo. Idejal humaniteta, kako se zrcali u njihovoj književnosti, ipak je samo jedan oblik u kulturnome razvoju ljudstva, pa ako mu organičnost, prirodnost i harmoničnost podaje trajnu vrijednost, ne može se kulturna zadaća savremenosti nazrijevati u pukome nasljedovanju starina. Grčka je kultura u razvoju ljudstva samo jedan, ako i znatan stupanj, te njeno poznavanje ne može biti jedini cilj i jedino sredstvo za unapredjenje čovječnosti. Razvoj modernoga života nužno dovodi modernu kulturu s klasičnom do natjecanja o obrazovanosti, čemu je nužna posljedica ograničenje klasičnoga studija, u istinu pak proširenje studija i na moderni život i kulturu. Cilj reforme školske ne može dakle biti klasični studij dokinuti, nego ograničiti, da se ne traži općeno, da se ne traži od onoga, tko nema za nj ni smisla, ni dara, već da se prepusti na volju. Onda će idejalizam prošlosti podržavati ravnotežje realizmu sadašnjosti, u zdravu natjecanju njihovu bit će prilike, da se i sposobnosti prema prirodnoj nadarenosti mnogovrsno razviju i da iz njih nastane jedinstveni i harmonični život kulturni.

III.

Ni dosadašnji očiti neuspjeh klasicizma ne može biti razlog protiv njega. Ne samo da bi statistika uspjeha i po ostale predmete (n. pr. matematiku i fiziku) znala biti kobna, nego je očito krivo za neuspjeh kriviti gradivo s neplodnosti, kad je uspjeh rezultanta od više komponenata, koje sve moraju valjano sudjelovati, ako će biti uspjeh valjan. Ne može se dakle klasicizam kriviti, dok se ne upoznaju i drugi uzroci neuspjeha. Nema sumnje, da su učitelji klasičnih jezika često iskusilli, kako ni *boljih* učenika nijesu uvjerili o vrijednostima klasičke obrazovanosti. Čovjek se nužno pita, kako je to moguće? Uzroci neuspjeha u starim jezicima (a neki vrijede i za druge predmete) mnogovrsni su: prvi je, što je po sadašnjem uredjenju srednjih škola, koji je želio da se obrazuje, upravo bio prinužden poći u gimnaziju, makar i nije imao ni smisla ni volje za studij starine; mnogi je i nakon svršenih prvih razreda, sve ako je i vidio i upoznao, da to nije za nj, nemajući kamo poći ostao u gimnaziji, učio tek toliko, da se „provuče“, mnogoga je sasvim krivi humanitet upravo turao iz jednoga razreda u drugi, pa kad onda treba čitati klasike, ne znadu se osnovne stvari i na tom sve zapinje. Dosadašnje uredjenje dovelo je u gimnazijama poprečno slabi materijal, t. j. većim dijelom takav, koji za nju nije, a u drugom kojem zavodu n. pr. u realci, realnoj ili reformnoj gimnaziji mogao bi biti valjan. Drugi je razlog neuspjeha, da se u širim krugovima vrijednost klasicizma ne poznaje; utjecaj javnoga mnijenja i doma često je upravo sprečavao i ubijao volju za njegov studij, širio se smisao za praktičnost i s njim jednostrani interes, a većinom uopće nikaki interes: djak ponajviše polazi u školu tek za to, da proturavši se sretno kroz ispite gimnazijalne i sveučilišne dobije „mjesto“, onda će u činovničkoj ljestvici napredovati, i tim je cilj njegova života ispunjen. Šteberstvo, nehaj i duševna klonulost nije posljedak klasicizma, nego našega „prak-

tičnoga" društvenoga milieua, našega moralnoga materijalizma. Treći je uzrok koji ide u većini slučajeva uporedo s prevelikim brojem djaka, pomanjkanje *zajedničkog rada izmedju učitelja i učenika*, čemu je onda posljedica, da je školovanje više lutrija nego ustrajan i ozbiljan rad. Tko uhvati zgodan čas, da bude pitan, kad se pripravio, ili u nekoliko odgovora steče „dobitak", taj može reskirati i koji drugi red, — tehnički je naziv za to, da bude *ulovljen*, na koncu se semestra „zbroje" redovi i onda izlazi dobro ili dovoljno, a i o taj se još nateže kao da je zaslužen. O tom je Stj. Radić (u Hrv. Misli god. II. 1903. str. 117.—119.) vrlo dobro pisao: *školska trkališta*, (tako zove on ovo napredovanje u sretnim skokovima ili „kotrljanjima") *promijeniti u prave školske radionice, ako hoćemo da nam škola uzgoji značajeve, a ne kruhoborce.*

Ovi uzroci rapidno terete i mnoge druge predmete, te su uzrok prilično općenoj površnosti i nesustavnosti znanja, koja u kasnije vrijeme nužno izbije u nespretnosti ciljeva i težnja, u beznačajnoj nepostojanosti. Kakove su danas srednje škole, stvaraju vrlo mnogo duševnoga proletarijata, koji kad bude milošću profesora propušten iz srednje škole i kad slično svrši nauke sveučilišne, kroz 30 i 40 godina kvari narod i njegovu mladež i zaprema mjesto boljima i vrednijima. Ovaj krivi humanitet, pomanjkanje sustavna i postojana zajedničkoga rada i povrh svega „praktičnost" uzroci su, da je znanje abiturijenta gimnazijskoga poprečno vrlo površno i manjkavo, kako dovoljno pokazuju ispiti „zrelosti", i to ne samo u filologiji nego u opće: u povjesti i literaturi, jednako kao u matematici, fizici, kemiji; poznavanje prirode pokazuje baš tako osjetljivih praznina kao poznavanje ljudi i života. Znanje srednjega djaka — jer samo o poprečnoj mjeri može se mjeriti uspjeh naših škola — sastoji se u svakome predmetu od djelomičnoga znanja i djelomičnoga neznanja, iz kojega bi zbrojem preostao neki +, koji se obično godinu dana poslije mature prometne u 0 ili pače u —.

O svem tom treba da se zamisli, tko traži reformu škole; ova ne može svojih ciljeva postići, dok se mladež ne odvrati od ovako praktičnoga shvatanja svoje zadaće, dok se ne probudi u njoj mnogostrani interes i dok se ne privede ustrajnome i ozbiljnome radu. Valja priznati, da ni škola nije bez krivnje na tim svim pojavama, ali takove se pogreške ne ispravljaju, kako se kod nas obično čini, sustavnim napadajima na školu i obaranjem ugleda učiteljeva, nego ozbiljnom i valjanom kritikom školskoga rada uopće. Reforma škole treba doduše da počne kod učitelja: prvi uvjet zdravome razvoju školstva su valjani učitelji, ravnatelji i nadzornici, birani ni po babu ni po stričevima, nego po sposobnosti, ovima treba dati slobode u najširim granicama, da upotrebe svoje gradivo, kako će upoznati učenike sa životom i pripravit ga za život; tek s tom slobodom može se vezati i odgovornost za uspjeh; a ako ima koji učitelj nesposoban, valja ga maknuti, jer zlo, što ga on počinja, nije manje od onoga, što može počiniti koji kotarski predstojnik, s čijega se umirovljenja očekuje saniranje naših prilika. No svim tim se još uvijek ne će polučiti cilj, dok se i naše javno mnijenje ne promijeni

u prilog školi, te ne bude ovu smatralo samo uvjetom priprave za opskrbu i doživotno uzdržavanje, dok se ne promijeni i u prilog učitelja, kojih se najznačajnijim obilježjem (karakteristično za materijalistično mišljenje savremeno) drže — dvomjesečne ferije, najpače dok im se ne pribavi socijalni položaj i ugled, koji ih ide prema socijalnoj znatnosti školstva; onda se može od njih zahtijevati, da budu svijesni dužnosti i odgovornosti prema narodu.

Ova unutrašnja reforma školstva važnija je od svake reforme naučnih osnova: utjecaj škole stoji sav do učitelja, kojega ne može stvoriti nikakova naučna osnova; dobar učitelj će i s lošom nastavnom osnovom uspjeti, zao ne će ni s najboljom ništa postići. Po valjanim učiteljima dolazi i valjan duh u školu i preko nje u život. Dosadanji neuspjeh naših srednjih škola očit je, ne samo u klasičnim jezicima, nego prilično jednako svuda; uzroci su jasni, treba promijeniti u prvom redu metodu rada. Što se napose klasicizma tiče, kojemu se neuspjeh najteže uračunava, treba odstraniti sve, što nije od vrijednosti za naš duševni život, poznavanje tadanjih prilika treba da je osnov, s kojega će se isporedjenjem doći do poznavanja naših prilika političkih i socijalnih, privatnih i javnih, cijeloga našega života, koji će u toj poredbi još jasniji postati, kad se prema onome omjeri i njegove svijetle i tamne strane prikažu. Treba zabaciti sav formalizam (ne manje i u materinskome jeziku); valjanom i sustavnom obukom, a k tome strogim ali i pravednim ocjenjivanjem sposobnost dade se postići, te će gramatika u razredima odredjenim za čitanje postati suvišna, a čitanje klasika dat će prilike osvrnuti se na životna pitanja. Onda ne će ostati duh i bivstvo klasičnih naroda nepoznat učeniku, ne će mu biti nepoznato, što u njihovu narodu znači biti čovjekom; onda će klasični studij doista biti sredstvo za uzgoj humaniteta, sredstvo da — kako *Pindar* veli — *postanemo, što jesmo.*

IV.

Još na dvoje valja misliti onome, koji u nas predlaže reformu škola: to je naša autonomija i novčano pitanje. Ona prva čini se, da nam podaje potpunu slobodu, da uredimo škole, kako hoćemo, ovo drugo i bez obzira na to, da nijesmo gospodari našega novca, čini se, da tu našu slobodu steže, — u istinu pak steže nas oboje. Imamo istina autonomno školstvo, ali je naša samostalnost i tu prilično ograničena. Sve što tu možemo učiniti ide na to, da učinimo škole rasadnicama *narodnoga ćućenja, mišljenja i htijenja. Školstvo naše treba da bude proniknuto duhom narodnim,* da nam stvara ljude ne samo po imenu Hrvate, nego i po srcu i po duši; samo na taj način izvršit će misiju svoju u naroda, koji hoće da izgradi narodnu kulturu. Najbolje pak jamstvo za to nije svagda, ako je sva uprava škola u rukama *vlade:* treba da imade u pitanjima školstva eksekutivnu vlast, ali pitanje inicijative, ako hoćemo da nam školstvo bude svagda napredno i da u njemu nikad ne zavlada birokratski način i šablona, treba da pripadne *školskome vieću,* koje bi se moralo sastojati većinom od učitelja

srednjoškolskih. Ovo bi vijeće imalo zadaću, da podaje mnijenje o svim pitanjima, koja se škole tiču, tako da se ne bi o školi odlučivalo bez škole, pri čem nije čudo, ako kadgod izadju naredbe, koje su u potpunoj opreci s duhom škole. No autonomija naša ne seže tako daleko, da bismo mogli ustrojstvo škole promijeniti, kako je nas volja: to mogu učiniti narodi, koji su posve neovisni, koji mogu u svojem djelokrugu zadovoljiti sve svoje kulturne težnje i potrebe, te nijesu vezani na druge narode. Dok je pak neki narod silom prilika, u kojima živi, upućen na druge, ne može prema njima biti posve neovisan, ako si ne će zatvoriti sve pute k njima.

Ne mislim ovdje u prvom redu na odnošaj naš k Ugarskoj. u kojoj bi se možda priznala valjanost našim svjedodžbama, nego na to, da bi kraj reforme, kojom bi se naše školstvo bitno razlučilo od škola austrijskih, bile ponajprije zatvorene našim abiturijentima sve tehnike, a možda i sveučilišta u opće; nadalje bi i to pitanje ravnopravnosti našega sveučilišta s austrijskima, ne samo što se juridičkoga nego i što se filozofijskoga fakulteta tiče, postalo problematično: niti bi naši ljudi iz Bosne, Dalmaciie, Istre mogli k nama, niti bi naši ljudi, svršivši nauke kod nas, mogli u Bosnu, Dalmaciju, Istru, kako to danas dosta biva, a očito na korist hrvatskoga elementa u tim zemljama. Što bi nam se u Ugarskoj priznale sve naše škole, očito bi korist bila manja od štete, koju bismo pretrpjeli, da nam se zatvore škole austrijske: valja nam samo istaknuti, da ovo pitanje s političkim odredjenjem našega odnošaja k Ugarskoj nema ništa zajedničko. Kad bismo mi pak sami bili toliko jaki, da se možemo u kulturnom pogledu doista osloniti na se, kad bismo svim potrebama kulturnim mogli zadovoljiti u našoj zemlji, onda bismo mogli škole urediti prema našim željama, ovako pak moramo se u mnogome prilagoditi prilikama sve kraj — autonomije školstva.

Što se pak novčanoga pitanja tiče, i to ne dolazi ovdje u obzir toliko u koliko smo financijalno neovisni, makar da bi nam financijalna samostalnost dala prilike, da apsolutno više upotrebimo u svrhe kulturne, no i onda bi se moralo gledati, da relativni izdatak za škole i kulturne svrhe uopće bude u nekom omjeru s cjelokupnim prihodom. To se isto i kraj sadašnjih financijalnih prilika mora, samo taj obzir ne smije tako daleko ići, da se pri školi *štedi.*

Što se kod nas predlaže, većinom zapinje na nedostatku novaca, koji je u bogoštovnome odsjeku ne samo kronička nego trajna bolest. No i kad bude jednom u našem budgetu i za ovoga pastorka naše vlade više milosrdja, ne će se moći tražiti reforme, koje bi nadmašile njegovu financijalnu snagu. Stoga valja tražiti način, kako bi se ipak provele neke reforme, a da se znatnije ne optereti budget bogoštovnoga odsjeka.

Budući da se dokinuće gimnazija ne može u nas smatrati shodnim ni poradi obrazovne im vrijednosti, ni poradi naše kulturne ovisnosti od Austrije, a ni zato, da se reformom opet srednje školstvo ne šablonira, ako ga samo na jedan tip stegnemo, — i budući da se i u ostalih prosvijetljenih naroda odustalo od jedinstvenoga ustrojstva srednjih škola, valja da reforma škola

ide za tim, da bude moguća što raznoličnija kombinacija učevnih predmeta i što zgodniji izbor prema prirodnim darovima i sposobnostima. Monopol gimnazija u nas je i onako već dokinut tim, što se i s realnih gimnazija može prijeći k sveučilišnome studiju i ljekarskome zvanju. Uredi li se u našem školstvu uz ova dva tipa još koji, treba i njemu otvoriti put k najvišem studiju, a u koliko ne bi dostajala obrazovanost srednje škole, imali bi se na sveučilištu i na tehnici, koja nam se već tako dugo obećaje, da bi već bilo i vrijedno, da je dobijemo, urediti pripravni tečajevi. Danas se od gimnazijalca traži, ako hoće tehniku študirati, da načini predispit iz deskriptivne geometrije, pa se o to nitko ne spotiče, a ne će krivo biti ni onima, koji bi išli s realke ili realne gimnazije n. pr. na medicinski studij, da načine predispit ili da traže kurz za latinski i grčki. Tim bi bio pristup otvoren svima na svako gotovo područje zvanja, te bi nastala zdrava konkurencija darova, iz koje se može očekivati živahan kulturni rad.

Računajući ne samo s vjerojatnom, nego izvjesnom činjenicom, da će se gimnazijskom studiju posvećivati samo oni, koji imadu za nj i volje i dara, ne će mu biti na uštrb, ako se grčki iz nižih razreda pomakne u prvi viši, jer će se za 4 godine sa zrelijim, a voljnim materijalom dati polučiti svrha klasičke obuke; i s latinskim bi se moglo početi u trećem razredu, jer je i onako neprirodno, da se u gimnaziji počima odmah sa dva tudja jezika, gdje djeci već gramatika materinskoga jezika zadaje golemih poteškoća. U najniža dva razreda imao bi se uz čitanje izvježbati pravopis i proučiti gramatika jezika hrvatskoga, čim će se kasnije studij gramatika tudjih jezika znatno olakšati. Ova dva razreda bila bi u svim srednjim školama: Od trećega razreda dalje podijelio bi se studij tako, da bi jedni, koji se misle posvetiti gimnazijskome sudiju, učili latinski, dok bi drugi učili francuski, ostali pak predmeti — što je vrlo važno za financijalnu stranu — bili bi zajednički, od petoga razreda dalje ponovno bi se mogao podijeliti studij i to tako, da bi na jednom istome zavodu mogla biti tri odjela: 1. čisto gimnazijski, s latinskim i grčkim, 2. realno-gimnazijski s latinskim i kojim modernim jezikom i 3. realni s modernim jezicima i prirodnim, kako to za češke gimnazije, mislim, zgodno predlaže prof. *Drtina.* Kod modernih jezika valjalo bi voditi računa o tom, ne bi li za nas mjesto engleskoga, kao drugoga jezika, bilo podesnije učiti koji slavenski (češki ili ruski).

Od ostalih predmeta neki bi se (n. pr. hrvatski i njemački jezik, povjest, zemljopis, prirodopis) mogli učiti zajednički, čim bi bila dana mogućnost, da i provincijalni gradovi dobiju uz gimnaziju i realku i realnu gimnaziju, budući da ovo uredjenje ne bi za pojedine tipove školske tražilo posebne zavode. Povećanje dakle broja zavoda, bolje reći broja školskih tipova ne bi bilo skopčano ni s velikim troškom, budući da bi samo oni predmeti, u kojima bi se isti razredi raznih odjeljenja (kao n. pr. u matematici, fizici, kemiji) razlikovali, tražili zasebne učiteljske sile. Što se pak razdijeljenja pojedinih predmeta tiče, ovisit će o reformi metode, hoće li se moći bez preterećenja uvesti na srednjim školama *higijena* i osnovi sociologije.

U realnome i realnogimnazijskome odjelu prirodnim će naukama dopasti više mjesta, te bi se i toj nevolji srednjih škola doskočilo. Svim pak tim promjenama niveau bi naših srednjih škola ostao isti. Što bi se grčki jezik stavio u peti razred, ne bi smetalo; u Ugarskoj je davno tako, pa ako se može priznavati ravnopravnost njihovih škola s austrijskima, zašto se ne bi priznala našim?

Škola je stvar politička, ali nije *strančarska*: Svakome, komu je do zdrava razvoja škole, a to se može samo objektivnim pretresanjem školskih pitanja neovisno od stranačkoga stanovišta, te će pisac ovih u najboljoj namjeri pisanih redaka biti zadovoljan, ako bi mu uspjelo za to pitanje zainteresovati ne samo školske nego i šire krugove.

DR. ALBERT BAZALA

GIUSEPPE GIACOSÀ

Prigodom smrti pjesnikove 2. rujna 1906.

I.

Premda se je Giacosin lik, karakterističan i ugledan, fizionomije simpatično otvorene, dobroćudne, patrijarhalne, u mnogobrojnim prigodama pojavio na javnim skupštinama, izazvan od tisuće oduševljenih slušatelja i motrilaca, ipak nije bio poznat u najširim narodnim slojevima. I u cielom intelektualnom svietu svakog naroda i svakoga stališa, Giacosa je bio najpoznatiji i najobljubljeniji od talijanskih pisaca.

Sa Giuseppom Giacosom nestaje jednog od najjačih, od najštovanijih pisaca u prozi talijanskoga kazališta. I Giacosa je polučio svoj prvi, a možda i najveći triumf s onim glasovitim sredovječnim pričama: „Una partita a scacchi“ i „Trionfo d' amore“. I uzprkos njihovu konvencionalizmu, što naginje k romanticizmu, zbog česa ga je Giosuè Carducci najoštrije kritikovao, ipak ova djela, bez sumnje, sadržavaju krasne i nježne i sugestivne motive.

Nije dakle uzalud rečeno, da je u talijanskoj Taliji nastala užasna praznina smrću Giacose, čije će se ime s počitanjem i udivljenjem spominjati uz bok onim slavnim imenima Ferria, Cosse i Galline.

Napomenuh Carducciev sud. Giosuè Carducci nije tad još strogo zlo postupao, kao što je to poslie uradio sa prologom „Partita a scacchi“, kad je uzporedjivao Giacosu pjesnika s istoimenim slastičarom, koji je imao dućan u Firenci; a s druge strane onda se izrugavati Giacosinim kriepostima, izgledalo bi prostom blasfemijom: stajalo je dakle do samoga Giacose, pravog umjetnika, da se mnogo kasnije sâm po sebi razvija, podavajući realističkom kazalištu najljepšu talijansku komediju devetnaestoga stoljeća: „Tristi amori“.

I obzirom na naše književne prilike, biti će dobro, da ilustriram ovu „aferu“ Carducci-Giacosa; osobito za nas, gdje se pisce mjeri po njihovu političkom mišljenju; a kad nastane polemika, onda jedan drugoga i ako više puta, proti vlastitom uvjerenju, lično napada, nieče protivniku svaku sposobnost.

Tu nam „aferu“ ilustrira proslavljeni pisac Ivan Pascoli:

„Preko dvadeset je godina, piše, kako sam se nalazio u sobi, gdje je radio Giosuè Carducci. Imao sam prepisati jedan francezki kodeks o Aleramu.

Carducci je u nervosnom muku pisao neku oštru polemiku, kad odjednom banu u sobu njegova kćerka noseći nečiju posjetnicu. Carducci pogleda, namrgodi se i pokaže mi ju. Bila je posjetnica Giuseppa Giacose, koji mu je dolazio u pohode. Do onoga časa nisu se nikada vidjeli, premda su jedan drugoga oštro napadali. Carducci izadje i poslie jedno pol sata se povrati. Zapitah ga sumnjivim pogledom; Carducci odvrati na moj niemi upit:

— Giacosa je izvan svake sumnje u velike vriedan i odličan muž.

Ali su takovi ljudi veliki, ljudi, koji stoje na visini, koje strast ne vodi, kojima je vodić istina, a temelj sposobnost čovjekova!"

* * *

Pisac „Partita a scacchi" veći je dio godine boravio u Milanu. Tu je zamišljao i razvijao one drame i one komedije, koje su izgledale baš za to stvorene, da munjevnom brzinom po svoj Italiji lete s pozornice na pozornicu; ili je barem u Milanu boravio i tu radio dalje, jer se obično prava i istinita obradba drugdje dovršava, daleko od buke, od posjeta, od svakovrstnih uznemirivanja, na sve što je bio osudjen slavom imena svoga.

Ali veći dio svojih radova dovršio bi kod svoje kuće, u jednoj od najljepših i najmodernijih palača u Milanu, na trgu Castello br. 16.; i njegova kuća bila je pravi hram za život domaće ljubavi, za nauke i za umjetnosti.

Radio je u samoći svoje sobe radionice; za stolom bi sjedio gotovo cieli dan prožet strogošću dobra i valjana radnika, koji mora da izpuni svoju dužnost prama sebi i prama drugima. Iz te su sobe prodirale u sviet njegove plemenite rieči; iz te sobe izlazio je on vedar, vedriji nego li onda, kad bi ulazio u vrevu; iz te je sobe više puta, a u prigodama javnih nedaća, pokazivao primjer, koji je budio na velikodušne čine.

Giuseppe Giacosa bio je valdostanac. Rodio se u Colloretto Parilla, kod Ivree, godine 1847. Prve nauke svršio je u ivrejskomu zavodu. Učiteljem iz književnosti bio mu je fini pjesnik Antun Peretti iz Modene. Iza svršenih nauka podje na turinsko sveučilište, gdje je postigao doktorat prava. Istodobno se posvetio književnosti i kazalištu.

Otac mu je bio na glasu odvjetnik, pa je želio, da bi mu se i sin posvetio toj struci. Nu Giacosa je imao sasvim druge ideje. Da udovolji otčevoj želji, ipak pokuša, da se posveti odvjetničtvu, ali je ovo zvanje svršio odmah, kako ga je i započeo. Već prvi rezultati bijahu negativni. Kad je prvi put imao braniti, došavši na sud, sjetio se, da je putem idući izgubio sve parničke spise, u koje u ostalom, nije nikada ni — zavirio! Nije bilo druge, pa je sam otac, iza tih prvih neuspjeha, svjetovao sina, da za šest mjeseci ostane kod kuće u Parelli i da tuj u tišini polja promišlja, kojim će praktičnim putem udariti, e da pobjedonosno udje u sviet. Giacosa je poslušao. Ostade u Parelli, te se opet posveti svojim obljubljenim naukama, koje je još iz djetinstva zavolio. Poslie šest mjeseci ugleda svjetlo „Partita a scacchi". I to je bio pravi trumf.

II.

Njegovi prvi uspjesi bili su uspjesi čitanja, jer je bio u velike zamamljivi pripoviedalac, koji je sebe i čitaoca očarao. Prvi pravi kazalištni uspjesi datiraju sa „Trionfi d' amore“ i „Partita a scacchi“, zadnja cvatnja romanticizma, s kojim se je inangurisala neka vrst sentimentalnosti u sredovječnom obliku imajući kratku, ali sasvim čudnovatu sreću, i to baš u oči triumfa verizma na talijanskom pozorištu. Svi su se vraćali k srednjemu vieku: i svi su ovoj dobi pripisivali najnježnija i najbliedja čuvstva.

Giacosa, koji je sliedeći onodobnu modu, bio već napisao velik broj komedija u jednomu činu à la Ferrari, koji je tada bio u svoj slavi, („A can che lecca cenere, non gli fidar farina“, 1872; „Storia vecchia“, 1872; „Affari di banca“, 1873; „I figli del marchese“, „Arturo“, „Tristi dubbi“, „Teresa“), Giacosa se je, velju i dušom i tielom pod uspješnom zviezdom, posvetio romantičkim i vitežkim dramama: i sa „Conte Rosso“ i „Fratello d' armi“ polučio je novu sreću. Oko 1880. povratio se je na modernu komediju te objelodanio „Acquazzoni in montagna“, „Il marito amante della moglie“, „L' onorevole Ercole Mallardi“ i napokon „Resa a discrezione“ (1886.), elegantnu i finu komediju.

Nitko se nije nadao od njega evoluciji k verizmu i ratobornomu djelu za ideale ove škole, a „Tristi amori“, koji su ugledali božje svjetlo 1888.. ta najjednostavnija i ujedno najistinskija i najjača mu komedija, možda remek djelo, bijahu pravo iznenadjenje. Ondašnju je javnost ova komedija ostavila u podpunom začudjenju, koje se je malo po malo promienilo u pravi triumf. Odmah se za tim povratio k poviesti drugih stoljeća, ali ju je oživio istinom i strašću u „Dame de Challant“, koja je izprvice francezki napisana za Saru Bernhardt, pak od samoga pisca talijanski prevedena. Ali je drama više postigla uspjeha čitanjem nego predstavljanjem.

I on, koji je rado išao za duhom vremena, godine 1894. podade se ibsenizmu u „Diritti dell' anima“, skroz psiholožka drama u jednomu činu. Ali ne podje dalje ovim putem: i poslie dulje stanke od šest punih godina njegova glasovita komedija „Come le foglie“ — najveći uspjeh talijanskoga kazališta iza Ferrarieve smrti — predstavi nam Giacosu u svim njegovim najizvrstnijim sposobnostima: oštroumnost u opažanju, ukus u pozorištnoj formi, nježnost i kolorit sentimentalnosti. To je bila njegova predzadnja radnja. O zadnjoj „Il più forte“ od nazad dvije godine više se je razpravljalo nego predstavljalo. Kritika je u njoj pak primjetila preveliku sličnost argumenta sa čuvenom Mirbeau-ovom dramom: „Les affaires sont les affaires“.

Giacosa je takodjer sve više i više napredovao u prozi i stihu: njegove „Novelle valdostane“, koje su pred nekoliko godina izašle, bile su jedne od najčišćih i najljepših stvari u modernoj pripovjedalačkoj talijanskoj književnosti. O njegovoj vriednosti kao stihotvorca svjedoče libretti Puccinia: „Bohème“, „Tosca“, „Butterpfly“, od kojih je, u većemu dielu Illica bacio sliku na platno, ali je tu sliku Giacosa ukrasio svojim čistim, vajarskim, jasnim stihom.

*

Za mnogo godina bio je suradnikom prvoga talijanskoga lista „Corriere della Sera", a od pred koju godinu uredjivao je prekrasnu književnu smotru „La Lettura", koja izlazi kao prilog spomenutomu listu. Bio je takodjer predsjednikom družtva talijanskih dramatičnih pisaca.

Pred smrt je pripravljao jednu dramu i jednu veselu komediju. Vesela se komedija imala zvati „La felicità". Prvi prizor je imao početi sa skupom žena, koje plaču.

* * *

Kao Verdi i kao mnogi drugi veliki stvaraoci, i Giacosa je takodjer za svojih prvih pokušaja doživio i razočaranja i beznadja: dapače neki su mu zaniekali svaku umjetničku sposobnost.

Jednoga dana — a bio je već napisao „Partita a scacchi', — Giacosa uze pod pazuh „Gente di spirito", pak će ravno nadkomičaru Bellotti-Bonu. Došavši preda nj, ponosno će mu:

— Imam jednu komediju, za koju vas uvjeravam, da je nešta izvrstno!

— Toliko bolje po vas! Ostavite ju, pak ću ju pročitati . . .

— Oprostite, ali ja toga ne ću; ja ću vam je čitati.

— Nemam sad vremena! Kad ju ne ćete ostaviti, a onda ju slobodno odnesite!

— Jako se varate, gospodine! Ova je moja komedija veoma krasna, pak ne ću da se amo tamo skita po mjestima, kroz koja ćete prolaziti.

Bellotti-Bon ga omjeri od pete do glave, podsmješi se, pak promrmlja:

— Ama ste krasan original! Pozdravljam vas. Pazite, vi ne ćete nikada doći na pozornicu.

— Vidjet ćemo: sluga pokoran!

Petnaest dana iza toga razgovora filodramatici napuljske akademije „Filarmonica" davali su pred skroz izabranim obćinstvom njegovu „Partita a scacchi," koja je polučila upravo kolosalan uspjeh.

Gdja. Tessero, koja je bila u pozorištnom družtvu sa Bellotti-Bonom na viest o uspjehu, zatraži dozvolu od autora, da smije predstavljatj njegovu komediju. Bellotti-Bon je nastojao na svaki način, kako da ju od namjere odvrati. Govorio joj, da „ne spada u kazalištne komade". Nu na koncu konca popusti, jer niti iz daleka nije posumnjao, da je autor pred petnaest dana i autor „Partita a scacchi" jedna ista osoba. Giacosa je za uzvrat podane dozvole zatražio, da osobno može upravljati prvim pokusima. I tako po drugi put dodje na pozornicu. Sa najvećom hladnokrvnošću podje prama nadkomičaru:

— Nu, vidite li, da sam došao? — uzkliknu, kao da se od prije nije o ničemu radilo.

Belloti-Bon ga upozna; podsmješi se i oslovivši ga sa „ti", pruži mu ruku govoreći:

— Pravo imaš, i ako si došao, vidim, da ćeš i ostati!

* * *

Ovo redaka o velikomu pokojniku, koji je i na našemu zagrebačkomu kazalištu doživio uspjeha, zaključit ću riečima proslavljenoga pisca „Svetca". Antun Fogazzaro o njemu se izrazuje:

„Giuseppu Giacosi nije bio poznat gorki podsmjeh sarkazma i ironije; poznavao samo dobar podsmjeh, onaj koji se čuje za sjajnih gostba u skupu domišljatih umjetnika i oštroumnih pripovjedalaca; poznavao je podsmjeh, koji stvara umjetnička djela. Ljude, koji se smiju, veoma je rado imao. Prva stvar, što o Emilu Zoli reče, nakon što mu je bio kućnim gostom, bi: „Muž je to, koji se nikada ne smije". I to mi reče tako turobnim glasom, kao da se radilo o kakovoj mani toga velikoga pisca, komu se je divio sve do njegova djela „Rome". U ostalom po naravi je bio pravi entuziast. Horacijeva rieč „nil admirari" nije za njega vriedila. Bilo mu je drago diviti se i divio se, kad i kada bez granice, pa bilo da se radilo unutar ili van književnoga područja, bilo to na znanstvenom polju, bilo na polju života.

„I prezir je poznavao. U srdcu je imao malen talas prezira. Bio je srećan kada se je komu divio; netom bi mu se u duši porodilo udivljenje, o njemu bi pripoviedao, i tražio bi drugove. Najsretnijim se je smatrao, kad bi mu propaganda uspjela, jer kao svaka velikodušna narav bio je muž vjere; takodjer je lako vjerovao u obožavanje drugih. Ali nije tako vjerovao u svoja djela, koliko u ona, koja su drugim pripadala: u slike, u kipove, u glasbe, u izume, a možda i u nove liekove. Ako bi mu se bilo težko sporazumiti sa prijateljima, nastojao bi se svladati, sebe prije okrivljujući a zatim druge . . .

„Bio je muž vjere I onda kad nije imao religijozne vjere, u kojoj je usnuo, „the will to believe" vazda ga proganjaše. Vazda je težio, da svoje misli temelji na najvišim vjerskim problemima, na bitnosti kršćanskoga vjerovanja, mimoilazeći bez velikih briga druge izvanjske potežkoće, koje mnoge zaustavljaju. Bio je muž vjere u ljude, u ideje, u sve puteve prama Istini i prama Dobru. Bio je naravno dakle muž vjere u Boga, od više vjere u Boga nego su bili mnogi, kojima pripada ime vjernika. Za prošlih vremena skupa smo probdjeli po ciele noći razpravljajući o vječnim vrhunaravnim „zašto" Svemira, jer je njega to više od umjetnosti zaokupljalo. On je svojim lakim, začarajućim govorom uzlazio prama željkovanoj idejalnoj Istini, opet ulazio i opet padao gotovo očajavajući."

IVAN ANDROVIĆ

HRVATSKO KAZALIŠTE

(Od 27. rujna do 27. listopada)

Dragi Porfirije Porfiriću!

Niste još marili otići s izložbe. Znam, morali ste sbog blaga. A šteta! Upravo onog četvrtka (dne 27. prošlog mjeseca), davali su po prvi put u našem kazalištu *„Noć na Karlštejnu"* od češkoga pjesnika Jaroslava Vrchlickoga, — ne znam, hoćete li ga poznavati. Stari je već to gospodin i ima od njega baš liepih pjesama. Ta je „Noć na Karlštejnu" historijska komedija, to jest taj je čovjek uzeo iz češke prošlosti jednoga kralja, imenom Karla IV., i njegovu ženu Elizabetu, pa veselo obradio jedan prizor iz kraljeva običnog, porodičnog života. Historijske šale mi u našoj književnosti gotovo i nemamo. Nešto je slično pokušao mladi Šenoa. Ne znam, hoćete li ga poznavati. Od pokojnoga Augusta. Vragoder, — on je baštinio od otca šaljivu žicu, pa neke godine napisao sličnu historijsku komediju „Kako vam drago", samo što to nisu bili kraljevi, već stari dubrovački pjesnici. Inače mi imamo same historijske tragedije, od kojih su neke smiešno djelovale, kao da bi bile komedije, jer nisu valjale. I onda tu su vam bila saborisanja i bitke, strahote, kao da je u staroj hrvatskoj kraljevini samo grmilo i udarao grad. Bilo je bez sumnje i sunca i vedrih ljetnih noći... A trebalo bi te naše Ljutovite, Krešimire i Frankapane (n. pr. Vuka Frankapana) potegnuti malo i u komediju. Tà, molim vas, eto ni vi, Porfirije, niste uviek načelnik i trgovac blaga, već ste i, no razumijete me, družtveni čovjek i niste neprestano s vašom gospodjom... Pardon, mislim, da ste morali po poslu u Zagreb i kako smo se ovdje zabavljali — baš onu noć, prije nego ćete otići...

Ta noć nije bila na Karlštejnu, ali je bila liepa, zar ne? No dosta o njoj, pa predjimo k Vrchlickomu, da vam pripovjedim. Dà, ovake je historijske komedije pisao prije nekoliko stoljeća u Englezkoj neki Shakespeare (po našu: Šekspir); ne znam, hoćete li ga poznavati. Proklet čovjek. Pisao je tragedije i komedije. I tako šaljivo, tako spretno, da su mnogi poslie išli k njemu u školu, pa i ovaj gospodin — Vrchlicky. Prema njemu je on složio zaplet i razplet, ali ono glavno, u drugom činu, prizor izmedju kralja i kraljice to je načinio sam, ali tako liepo i ljubko, da zaboravite, e ste u kazalištu (a to je na ime najglavnije, što može pisac postići). Prava pjesma.

Taj je naime Karlo IV. izabrao po koju noć odmora od svoga posla na svom kraljevskom dvorcu Karlštejnu. Tamo nije, (pomislite!) smjela doći ni jedna žena; to je bila kraljeva zapovied. Ali dà! Njegova mlada žena Elizabeta, s kojom baš živi u medenim mjesecima (pomislite!), zaželi, ne bi li ipak ona mogla kako tamo doći, makar odjevena u — paža (pomislite!). Ona ljubi kralja, ali bit će da je i ljubomorna, što li — jer napokon, to bi moglo biti na Karlštejnu kakovo „lumpanje", a možda i kakve plesačice (pomislite!)... Ele ona pomoću nadbiskupa pražkoga, dospije noću u taj dvorac preodjevena kao paž, pače dobije službu da straži izpred kraljevih odaja, dok kralj bude spavao (pomislite!). Da bude komedija još veća, obukla se u paža još jedna ženska, kastelanova nećaka, mala Hržička (znate, kako je draga, a kao paž još draža!), a ona je tu došla sbog oklade i sbog mladoga careva peharnika. Sve je to zapleo pisac u prvom činu, a u drugom nam je dao ono najljepše. Kraljica straži kao paž, a kralj se odmara na naslonjaču i misli na svoju ženu. Upravo čezne za njom i htio bi, da je sad tu. Zove ju na glas, ona to sluša, hoće već u vrućoj ljubavi, da poleti k njemu, da mu se oda, e ona nije paž, već... — ali opet se sustavlja. Kralj medjutim pogledavši malo bolje prepozna ju, i ovo je sad najljepše: on se gradi kao da ju ne pozna, dade ju dovesti k sebi, motri njezino pretvaranje, dok konačno obadvoje ne padne jedno drugomu u naručaj, vrući, iskreni — ne kazalištni, ne načinjeni, već pravi; onaj, koji čini čovjeka boljim i plemenitijim.

O, da ste to gledali, dragi Porfirije Porfiriću, vi biste bili od dragosti škočili na pozornicu, i zaželili, da i vaša gospodja, premda ste već dugo oženjeni, dodje k vama, pa da se zagrlite. Nemate pojma, kako taj prizor navraća čovjeka njegovoj familiji. A da ste još vidjeli, kako to igra Fijan! Vi ga volite; duše mi, i ja — a ovdje je igrao kao mladić, a k tomu naravno, živo, toplo. Vi niste kod njega mogli opaziti, da govori ulogu — zato jer on ne igra samo dok govori, već igra uviek, čim osjeća na sebi svjetlo pozorištne lampe. A i liepoj Rückovoj svaka čast; nitko vam ne može ljubav tako odano i upravo posve ženski izraziti kao ona; samo još da sustegne neke tužne tonove, koji u ovoj komediji nisu trebali! — Onda vam se u trećem činu komedija razpleće. Kraljica dolazi tobože u svom odielu po kralja, kao da ništa nije ni bilo, i onaj drugi paž dobije svoga peharnika i sve je u redu. No to je prilično slabo složeno kao i prvi čin, pa se vidi, da je pisac lirski pjesnik, koji se sporo i nespretno mota oko kulisa, ali kad jednom udesi gusle, pa počne guditi — kao ono u drugom činu — onda čast. Hvala mu za ono; ovakovo što se ne da zaboraviti.

Dok je ova „Noć na Karlštejnu" bila kadra vratiti čovjeka njegovoj zakonitoj ženi, igrala se nedugo zatim (dne 6. X.) jedna druga, domaća drama, koja bi mogla čovjeka posvaditi s njegovom vlastitom ženom i navesti ga na vraga — k drugoj ženskoj (pomislite!). Zove se ta drama *„More"*, a zašto se tako zove, kazat ću vam na koncu, ako budem znao. Dašto, mi smo svi pod kožom krvavi, i ja sigurno ne ću nikomu pripovie-

dati, gdje smo se i s kim smo se zabavljali mi onu noć s našim družtvom. Ali, to je sve „privremeno", zar ne, i našemu čovjeku, makar i inteligentnijemu, ne znam, hoće li pasti na um, da ovu „drugu" tako zavoli, da hoće s njom bježati od žene i djece, pa krenuti u sviet. To je u nas riedkost. Naš ruski čovjek malo zastrani, istina, ali opet se vrati kući — nije li tako? — pa je opet sve dobro; jer ono bježanje, to se može čitati i napisati, ali u sbilji je to malo čudno i onda napokon — „skopčano je s troškom". Vani ljudi to čine i po tom vele, da su zreliji — ali, mislim, da to ne ide bez novca. Njihovi pisci vole prikazivati ovakove stvari a ovaki zaplet zovu — trokutom, to jest muž, žena i ona „druga" ili onaj „drugi", pače i oboje, pa to bude onda četverokut. N. pr. kao da bih ja zavolio vašu gospodju, a vi moju. To je prvi započeo neki Ibsen, — ne znam, hoćete li ga poznavati. Baš ljetos je umro. Čudnovat starac: drugi Shakespeare, što se tiče drama i dramatičara za njim. Jednom ću vam o njem dugo pričati. Za njim su pošli i drugi. Tako neki Hauptmann, Sudermann, pa — tko bi ih nabrojio. Ovakav neoženjeni, nesudjeni par, koji se potajno ljubi, učine oni simpatičnim, duševno srodnim i dakako — nesretnim. Oni su u svojoj ljubavi — „osamljeni". Na tu felu ima vam u vanjskom svietu tisuće drama.

A eto tisuća i prva (ni u nas ne prva) bila bi ta drama „More" od mladoga pisca Frana Hrčića, onoga, što sam vam ga pokazao na samoborskom kolodvoru, ako se možete sjetiti. On živi u Samoboru i piše drame. Lani je imao sjajan uspjeh sa svojom dramom „U sumraku", a i s „Morem" smo bili zadovoljni. Ja ću poslije reći, što je na toj drami dobro, i što ju čini ovogodišnjom zasad najboljom dramom, a sad da nastavim, kako sam počeo.

Ovu zabranjenu ljubav presadio je Hrčić — mjesto u bogate kakve salonske ili možda gradjanske krugove — u siromašni ribarski kraj „podno Velebita". U kraj, koji ne pozna, medju ljude, s kojima nije nikad živio, pa se ne može znati, zašto je to učinio, osim možda za to, da može dati naslov „more", koje buči poput strasti ili bolje: poput koga buči strast, te koje uobće sliči ljudskoj duši itd. To vam se zove „simboliziranje", a ima da dade drami dubinu i dvostruko značenje — onako kao Ekvinocij, što smo ga skupa gledali, dok smo bili na izložbi. Kurz und gut: to nisu pravi ribari već naslikani, a kamo sreće, da su naši ribari tako duševno razvijeni kao Hrčićevi; naš bi ribarski paviljon na izložbi bez sumnje nešto drugačije izgledao! I „more" je naslikano. Gotovo osjećate, kao da će iza onih kulisa izići redatelj Bah, koji zna sve to, kako treba, porazmjestiti. Ribar se jedan zove Petar, žena mu Stane, a djeca su im Ivo i Jure. U kuću im došla njihova rodjakinja sirota Luce, koja zavrti glavom Petru. Zaljube se oni, ali — dakako — to se opazi; njegov otac Mrgud, stara korenika, gospodar kuće (— ta je patrijarhalnost u Primorju već vrlo riedka —) kazuje to Stani, a ova se izjeda u srcu. Kad se jednom za bure zavezla Luce sama na more, hoće Petar pred nju, da je spase; otac mu ne da, ali Petar odrine oca i baci na zemlju, pa spase Lucu. Ovdje se istom počinje prava Hrčićeva drama,

pa četvrti čin, koji gotovo nije ništa drugo nego dijalog Petra i Luce, daleko je nadvisio sve ostale i dramatskom snagom i psihologijom. Petar snubi Lucu, neka ide s njim u daleki sviet; ona ne će i to u njemu uzbuni čovjeka, on ju je sad progledao, digao ju u zrak i bacio u more. Ovaj je prizor zadnji za tako nasilan svršetak i preokret prekratak. Mnogi su zamjerali tom svršetku, ja ne mogu (osim s tehničke strane: da se na ime Luce pred kućom ne može absolutno utopiti). On je psihologijski pače naravan, ali ga je trebalo duljom obradbom pripraviti, pa makar i peti čin dodati. Čudnovato vam je kod toga Hrčića. On započme s neoriginalnim sujetom (kao i kod „Sumraka"), ali onda izvije iz njega nešto absolutno svoje i originalno — ali samo na kratak čas. Trebalo bi, da nakon ovako sgotovljene drame ide još jednom po njoj, pa da one neoriginalnosti skrati i svede u okvir, a ono svoje da na šire izgradi kao sliku. I onda neka se jednom odluči ili za naturalizam ili za romantiku! Ova se dva antipoda u skrajnostima, istina, dotiču, ali dielovi njihovi, jedni pored drugih, ne djeluju harmonički, pa Bog! Sa „Sumrakom" je pokazao, da naginje romantici, a u „Moru' se kao da stidi nje... O, ja vam poznam još jednoga silom — naturalistu, koji je u duši svojoj pjesnik romantik (kao i Hrčić), pa se stidi romantike. Zove se Ivanov. Milivoj Dežman Ivanov. Znate onaj, što sam vam ga pokazao na uglu dioničke tiskare u Zagrebu. To ću vam ja jednom sgodom i dokazati.

Da je taj stari Mrgud pravi Primorac, on bi onu Lucu bio „per šub" poslao na Rieku, a ja znam, da bi i vi nešto slično poduzeli, da vam se oženjeni sin, koji vas još sluša, dade na ovaku pustolovinu. Hrčić je mogao pustiti na stran i Mrguda i ribare, pa načiniti dramu s glavnim težištem u onom prizoru, što ga ja hvalim. Ali inače njegovoj obradbi svaka čast. Tu ne biste bili zadriemali kao ono onda kod one Napoleonove gospodje, kad ste tako na glas zievnuli, da su vam mnogi zavidjeli. Ima naime Hrčić jak, dramatski dijalog; prilično jednostavan i ako dubok, a to je vještina. Podje li svojim putem, bude li sebe slušao i ne stidio se toga slušanja, mogao bi još liepih stvari stvoriti. I glumci su bili na mjestu. E-mrguda je e-strogo e-igrao naš E-savić; sve je zvonio kao bas-struna. Rašković je težko mogao dati mornara i opet fino psihologijski obradjivati nutarnju borbu. On se odlučio za ovo potonje kao i Dimitrijevićka, koja je u Luci najprije igrala šansonetku, a zatim „secesion-pucu". Vavra je takodjer posebnim muklim „unterströmungom" (kako bismo tu rieč preveli?) igrala izvan uloge. Kao Nadvavra.

Još se jedna manja hrvatska premijera davala: *„Pjesma"* od Mirka Dečaka, dne 16. listopada. Vragometan dečko taj Dečak. Al, gle sbilja, tà vi ga poznajete. Onaj, što je s nama onu noć „drvario", znate onaj, što je htio u kavani svom silom šampanjac zvati, a vi rekli: „Nemoj, moj sinko, bacati novac. Mi ćemo liepo piti vino, a tko voli pivu, onaj pivu". To vam je onaj. Taki vam je i u toj drami. Ne će nego šampanjac. I ne lažem vam, on vam je i onu Hanny doveo na pozornicu. Znate onu, što je takodjer s nama „lumpala". Baš nju, samo što ju je dakako igrala Dimitrijevićka, po prilici onako ležerno, izazivno i još ne smijem reći kako. Ma baš kao

Hanny. Drugo su monakovski „burši", koji „tjeraju kera" čitavo vrieme, a otraga svira karnevalska muzika. To veselje prekida jedna dramska crta. U tog djaka, što voli Hanny i neku drugu, Suzi (kako li se zove, a plesačica je kao i ona, što ju je igrala, naime naša mala Krista) — u tog djaka, Kurta po imenu (ime mu je još i Fröhner-Asseburg, grof) ima sluga Poljak, Stanislav, — jedno dobro pseto, koga Kurt tuče i muči, a on sve guta i snosi, jer se sjeća njegove porodice, osobito mu matere, pa se u njem raznježnjuje slavenska duša i — trpi. Ali večeras opila ga ta ista Hanny i on se razkuražio; pjeva pače s njom poljsku himnu, opije se i legne, a kad se probudi, pjeva medju buršima dalje i time smeta Kurta u njegovoj zdravici. U zao čas! Kurt ga opet stane zlostavljati, zapovieda mu, neka laje kao poljski pas, a u tom času počme Stanislav lajati, ali se i obori na Kurta, pa ga zadavi. Da ste vi ovo sve gledali, vama bi došlo zlo, jer znam, da trpite na srcu; a ne bi se mogli Dečaku oteti, jer on pograbi svega čovjeka s ovakim naglim preokretima. I kako vidite, dramski je dobro smišljeno, ali obradjeno nije dobro. Bahatost je i blaziranost onih lutaka djačkih bila jača od daha čovječnosti, koji bi imao da dahne iz sudbine ovoga sluge. I sama „pjesma", himna, nije na pravom mjestu konflikta, pa bi bilo bolje, da je i nije, ili ako već jest — morala se staviti naprijed, a ne dovesti ju vinom, premda je „in vino veritas" i premda smo mi Slaveni osobito patriotični, kad smo uz vino. — Pa zašto je uzeo život monakovski — pitate vi, pa to smo ga pitali svi. Mogao je ostati kod nas i prikazati n. pr. ono naše „lumpanje", zar ne — možda bi se dalo udesiti za pozornicu. Samo bismo morali promieniti imena i moja i vaša i Dečaka i onih drugih. Tek Hanny, ona bi ostala. Barbarić je bio baš pravi „burš", a Dimitrijević kao Stanislav — nešto savršeno! Da ste čuli njegove inartikulirane glasove poslie zadavljenja, pa kako sjećajući na Zacconi-a prelazi u ludilo i poluglasno pjeva: Jescze Poljska ... — prošla bi vas groza. Ja znam, da ste vi meka srca, Porfirije Porfiriću.

I drugih Vam dramskih noviteta nije ni bilo. Sve su drugo bile reprize i operetne predstave. Od domaćih starih repriza samo jedna, dne 30. IX. i to Šenoa-Ivanovljevo „*Zlatarevo zlato*", već po 17-ti put. I ova dramatizacija pokazuje ono, što sam Vam unapried spomenuo, da je Ivanov romantik pa neka ga i opet ne bude stid, što je ovdje pružio ruku mrtvome Šenoi u romantički stisak. Od novih repriza treći put „*Gospodja Walewska*", dne 4. XI., s kojom smo literatski faché, ali valja iskreno reći, da je publika još polazi, ali dašto ni treći put ne će doznati, kako se ta gospodja u cara zaljubila.

Od stranih repriza tu su osim „Noći u Karlštejnu" drugi put (dne 1. X.) još dva klasika, Shakespeare, što sam Vam ga spominjao i neki Molière, o kom ću Vam poslie pričati. Od Shakespeara se davala dne 11. XI. historijska drama „*Antonij i Kleopatra*", gdje se Rimljanin Fijan uhvatio u mreže iztočnjačke kraljice Ružičke-Strozzi, pa proigrao čovjek i karijeru i život u njezinu zagrljaju. Moćno ovo dvoje umjetnika odigrava tragiku te ljubavi,

koja izgara. A onu drugu, to jest zapravo prvu ljubav, što ju je isti taj Shakespeare za sva vremena opjevao i ostavio nama na prikazivanje, „*Romeo i Julija*“, to se kod nas davalo 2. X. s Rückovom i Štefancem. Tu se ne vidi, da Češkinja i Hrvat igraju Talijane u englezkoj drami, jer ova je ljubav zajednička svim mladim ljudima na čitavoj krugljі zemaljskoj. Ljubav sanja i čežnje, ljubav slutnje o sreći, sladje od same one sreće, koja se nikad onakva ne postizava, kakova se u duši slika, Porfirije Porfiriću.

Na Shakespeara Vam rado ide i malo i veliko. A tako i na onoga drugoga najvećega komedijanta galske iliti francezke rase: Molière-a. Šta se on čovjeku može narugati, a ipak bez zlobe i sa suzom čovječnosti, — toga više nema. Na 16. X. davali su njegova „*Silom bolestnika*“ i to već 17-ti put. Ja sam se tresao na stolici svojoj od smieha. Taj je čovjek sve ono živo gledao, mnogo šta na sebi izkusio, kad je to onako naravno spleo. Ta žena, ti doktori, ta prokleta služavka (jedna od najboljih uloga naše Šramice), a najviše on, Argan-Freudenreich Karl! Da Vam ga je bilo vidjeti, kako prevrće oči, hvata se za trbuh, grabi čas štaku, čas liekove, a kad onaj jastuk za Šramicom baca, to je da umrete od smieha. Freudenreich je u obće našao u Molière-a polje za svoje najbolje kreacije — tä vi to znadete.

Još je jedan treći, takodjer velik čovjek, ako i ne za sve kao za Niemce, Schiller, komu su njegova „*Vilima Tella*“ našli u arhivu i iznieli dne 21. X. To je, znate, ona pripoviest o silniku Gessleru i njegovu klobuku, o strieljanju jabuke na glavi dječakovoj, — o slobodi. Schiller nam je simpatičniji od onoga drugog — Goethe-a —, premda je nas Hrvate nazvao „barbarima“, a to zato, jer je čuvstven i stradao je više, pa znade u nama probuditi ono, što je u obće ljudsko. Šteta, što se do te jezgre mora dolaziti preko onih više puta dosadnih deklamacija — a četiri sata slušati deklamacije malo je previše, premda to Fijan vrlo fino izvodi.

Od četvrtoga velikoga čovjeka, nekoga Gogolja, — to jest ne nekoga, on je naš, Rus, dragi Porfirije — davali su „Revizora“ (dne 25. X.) ne znam već po koji put. Komad poznate već i od naših putujućih družina, ali biste trebali vidjeti Fijana. Ono kako im pripovieda o sebi, a oni oborili glave, pa slušaju... Ima, Porfirije Porfiriću, i danas onakih načelnika (ne mislim dakako Vas), onakih poštara, činovnika... majčice moja!

Spomenem li još reprizu „Mora“ (dne 9. X.) i Sardouove „Madame sans-gêne“ (dne 28. IX.) — u kojoj vragoljasta Šramica kao u svojoj najboljoj ulozi već po 33-ći put izlazi — onda bih Vam od prilike kazao sve drame, što su se kod nas davale od Vašeg odlazka do danas, dne 27. X. — upravo eto u mjesec dana.

Dà, još i tri popodnevne predstave dramske da ne zaboravim! To su Vam: „Otmica Sabinjanaka“, (dne 7. X.) vrlo dobra švabska komedija, gdje je ono Anton onako neodoljiv — pa „*Sto muka od zaruka*“ (dne 14. X.) što je za svaki slučaj bolesti ili česa drugog u pripremi i konačno baš danas po

podne „Mlinar i njegovo diete" — ono dosadno diete. Već su na ime u trgovinama izvjesili vience za Dušni dan, a od sutra vozi omnibus na Mirogoj, dakako žive ljude... Ovdje sam se sjetio naše dobre pokojnice, majčice naše Marfe Semjonovne, pa ne mogu Vam od suza, dobri Porfirije Porfiriću, dalje pisati.

I — zdravstvujte mi, Porfirije Porfiriću, pozdravlja Vas Ivan Ivanović Timofejev ili kako me Vaše gospodstvo voli zvati:

VANJA

DRUGI

Čim se gospodin Toma oprostio sa svojom obožavanom ženom, koja je na nekoliko tjedana odlazila na ladanje k svojim rodjacima, ode brzo s kolodvora, da se vrati u svoj stan. Nekolike rodjake, koji su iz prijateljskog nagnuća njegovu ženu izpratili, pozdravi on jedva jedvice i to sasvim raztrešeno.

Već nekoliko dana prije odlazka svoje žene on je u svojim mislima sebi prikazivao, kako će za njom čeznuti. On će se sedmerim vratima odieliti od svieta, ne će ni s kim obćiti, bit će žalostan i zamišljen, nitko ga ne će smjeti tješiti, a njim će sasvim čežnja zavladati.

Već je unapried uživao u ovakim mislima. Gledao se kao u zrcalu, neutješljiv, apatičan, od čežnje je i njegovo tielo sasvim satrveno, on će biti sasvim drugi čovjek nego što je onaj svakidašnji gospodin Toma, koji bezbrižan, ne znajući ni za kakove duševne boli stupa stazom običajnoga života.

Već je od nekoliko dana simpatizirao s onim drugim gospodinom Tomom i nalazio ga ljubežljivijim i interesantnijim. On je pače pospješio za nekoliko dana odlazak svoje žene, tako mu se žurilo, da započne život toga drugoga gospodina Tome.

Sad je trčao biesnom brzinom kući, gurao je prolaznike, ne izpričavajući se, ne dižući pogled svoj s tla, i mislio je samo na svoj pisaći stol, do kojega će pobrzati poput munje, da odmah počne pismo svojoj ženi.

To će biti istiniti poklik razkidane duše, neposredna bujica svega onoga, što je upravo u ovaj čas ćutio. Gospodin se Toma delektirao svim tim, i pobrza kao vihor preko nepreglednih stepa.

Sasvim osobito ga veselila misao, da će sa svojom čežnjom biti sasvim sam; nitko nije ćutio ono što on, a nitko ne bi mogao da njegovoj ženi dojavi to njegovo čuvstvo.

Nitko, nitko! prolazilo je njegovim mislima. Koja slast! Ni oni, koji su je pratili, a osobito onaj — drugi. Tu tiek njegovih misli ubrzo presta. Gospodin se Toma jedko smiešio a na njegovu se licu pokažu crte, kao da gazi voljko po dosadnom kakvom kukcu.

Ali veselje, što ga je u ovaj čas ćutio, pokvari mu naglo jedna uspomena. On je vidio zabrinuto i tužno lice drugoga i njegove oči, što su neprestano gledale nju, koja je odlazila. Još gore, on vidi, kako mu je ona

na razstanku usrdno stisnula ruku i još iz vagonskog prozora progovorila nekoliko prijaznih rieči, samo njemu jedinomu. I to je opazio, kako su se njihovi pogledi sastali upravo u onom času, kad se vlak počeo kretati, te se tim počela presti kao neka tajna nit medju njom i onim, koga je ovako sasvim osobito odlikovala.

Od svega toga srce se gospodina Tome bolno stegne, jer on suviše nije nimalo o tom sumnjao, da je onaj — bio je to jedan od njegovih mladjih kolega — od njegove žene bio osobito cienjen i da ju je potajno obožavao.

Njega strese neki paroksizam ljubomora. Kao vihor zahvati sumnja njegovu dušu i razvi u njoj neki mutni kal jadovitih sumnjičenja i sitnih bojazni. Nekoliko neizrazitih, pretrgnutih kletvi propišti kroz njegove stisnute zube.

„Golube . . . uzdišući pažu!" mumljao je a njegove su ustnice priezirno titrale.

Ali pomalo se ta mučna uspomena izmieni drugima, veselijima, lice se gospodina Tome razvedri, a u njegovim živim očicama zasvietle sjajne točkice.

„I on će čeznuti", šaputaše sam u sebi, „ah, i kako! O da, da, to mu je slično. Ali koja mu korist od toga? Što će iz toga biti? . . . Ništa, ništa". Sasvim ništa. Nitko ne će o tom ništa znati, nitko ne će pisnuti . . . Najposlie ostaje ipak jedino to, da on, gospodin Toma, u ovom svietu jedini čezne za svojom ženom, i da samo njegova čežnja u njezinim očima ima vriednosti i značenja.

Ali, i ako se već više puta o tom uvjeravao, gospodin Toma ipak nije mogao da tako lahko razmrsi tu predju crnih misli i mučnih predočbi, koja ga je bila obuhvatila. Još sasvim uzrujan i nemiran potrči u svoj stan u trećem katu, spotakne se nekoliko puta na stepenicama, opsuje biesno služavku, koja ga je pri vratima dobroćudnim i smiešljivim pogledom primila — njegovo je mnienje bilo, da njeno vedro lice ne harmonira s njegovim tragičkim razpoloženjem — protrči kroz sve sobe i zapoviedi najposlie, da se donese ručak.

U njega je bio dobar tek, ali on se kod jela suzprezao i uztezao, jer mu se nije pričinjalo harmoničnim, da mnogo jede, dok su u njegovim grudima buktjela čeznutljiva čuvstva. Želio je, da služavka opazi, kako on malo jede a i to malo tek uz neko suzprezanje; još bi mu bilo vrlo drago, kad bi ona slutila, da je ta nestašica teka posljedica čežnje za svojom udaljenom ženom.

Nujno je pogledavao na njeno prazno mjesto i škiljio je svaki čas na služavku, što je ulazila i izlazila, ne bi li u njenu licu odkrio ma i tračak samilosti za njegovu osamu, ali u isti bi čas opet drhtao od bojazni, ne će li ta priprosta duša odveć glasno izraziti svoju samilost. On je želio sućut, šutljivu kao grob.

On se digne sa stola; njegovo je lice odavalo neutješljivu bol, a on reče neizkazano nježnim glasom služavci, da danas ne će piti crne kave;

onda joj zabrani da dodje u njegovu sobu. Idući onamo nesigurnim i težkim koracima i motreći medjutim okolinu raztresenim, tudjim pogledom. Vrata svoje sobe brižno zatvori, spusti žaluzije, zapali cigaretu i stane do pisaćega stola, utonuo u žalobno razmišljanje i u očekivanju pravoga razpoloženja, koje će ga sad eto snaći. On je naime htio da piše pismo svojoj ženi, htio je da najposlie klikne onim poklikom bolnoga srca, što ga je sebi samom na povratku obećavao.

Ali podnevna tromost potisnu ga od pisaćega stola i on je osjećao svaki duševni napor nesnošljivim teretom. Neko je vrieme neodlučno stajao ali najposlie se dovuče do otomane i ugodno se skuči. On poprimi pozu duboke duševne boli i nutarnjega ništavila.

Svaki se put sve više i više skučio, tako da se je najposlie njegovo čelo taknulo koljena, onda bi se opet raztegnno sasvim ravno i ukočeno. Od ukočenosti poskakivao bi do velike živahnosti, kao htijući sebi samome predočiti svoje muke i one boli, koje su potresale njegovim srcem.

On je podraživao i škakljao svoju fantaziju uspomenom raznolikih ugodnih pojedinosti, koje su se vezale uz osobu njegove žene. U duhu je sebi predočivao njezinu sliku u najoštrijim konturama, da tim načinom u sebi ojača žarki osjećaj njezine nenazočnosti i da okuša osamu i zapuštenost u čitavoj i podpunoj gorčini. Tako je svoju čežnju njetio čim je bolje mogao.

Kad bi osjetio snažniju jedrinu toga čuvstva, prekrije njegovo žućkasto lice neka na pô nujna, na pô razbludna putenost, a to se činilo kao da su prave muke; i kad bi njegovim mislima prostrujile rieči „osama“, „zapuštenost“, učinio bi rukom neku beznadnu kretnju i pao bi opet težko na otomanu.

Mekim valovima obasula ga uspomena na sve one slasti, što ih je sa svojom ženom proživio. U njegovoj se sviesti probude kao oštri glasovi živa poželjnost i žarka želja. Kadikad ukaže mu se kao sablast profil „drugoga“ i prekrije sliku njegove žene, koja je neprekidno kao u magičnoj svjetiljci pred njegovom fantazijom lebdjela.

On se opajao prikazujući sebi bezprekidno sve njezine crte i tonuo bi čitavim svojim spominjanjem u njezino biće. Ta su ga naprezanja u isto vrieme opajala i umirivala.

Snaga je njegove fantazije sve više jenjavala, slike su postajale sve bliedje i bliedje i prikazivale bi se sve tromije, jer su se polagano pretvarale u oblačje dima. Najposlie su onda prekrite nekom sivom maglom i kao jato ptica, što se naglo spušta k zemlji, padale u dubinu.

Gospodin Toma počne driemati.

Neko je vrieme ležao mirno, ne odajući ni najmanje nutarnje uzrujanosti. Ali poslie neko pô sata počne opet nemir. Gospodin Toma izpruži najprije jednu nogu, koju je bio skvrčio, onda digne ruku i spusti je opet mlitavo, nekoliko puta zastenje i uzdahne, ali najposlije strese se čitavo nje-

govo tielo, on se digne i uzpravi na otomani te pogleda prestrašeno oko sebe. Nejasno, kao kroz sjenu, opazi pred sobom jednu pojavu. Pojava kroči do njega i poprima uviek jasnije konture, najposlie dodje sasvim blizu do njega i gleda ga sveudiljno očima, iz kojih govori i strogost i nujnost.

Što je to? Nebesa!... Gospodin Toma gleda i napreže svoje oči. On prepozna prikazu: ta to je on... onaj... drugi! Tu stoji pred njim, miran i ukočen kao egipatski kip.

Gospodin Toma hoće da zavikne, ali u njegovu grlu zapne glas, a sada dube sablast svoje izbuljene, mrtve oči u njega, sjeda sasvim mirno kraj njega i približuje se sasvim blizu k njemu. Šupljim glasom progovara i kazuje na njegove razkidane grudi.

„Što? Ovdje, ovdje boli, zar ne, dragi gospodine? Boli, reče, dube se duboko i peče... Boli, vrlo boli... To ja znam, o to ja znam; ta to je čežnja. I ja poznam sam sebe, gospodine Toma. Ja sam došao da Vam to kažem".

„Niste mi htjeli dati ni to kukavno pravo na moju čežnju. Ali ja, gledajte, ja sam došao, da je s Vama dielim... možda će Vam biti lakše, da je snosite. A znate li, gospodine Toma, a što je zapravo Vaša čežnja? Smijte se, gospodine Toma, smijte se iz punoga grla. To nije drugo, nego kukavna, umišljena šala, plitka parodija... Trebali biste se stidjeti, kad takova šta nazivate posvećenim imenom čežnje... Ta je Vaša čežnja gospodine Toma, mlada, svježa, rumena, tako malena, tako neznatna... Gledajte ovamo, tako malena, tako neznatna... Gledajte ovamo, gospodine Toma, gledajte tu ranu... Pogledajte je dobro... Iz dubine te rane izlazi vrući dah, prastara čežnja, prastara, vječna, crna i krvava, kao jedna Danteova vizija. To je moja, naša, čežnja duhova, nju misao ne može da shvati, ona je nedokučiva kao ocean... Ali Vi, gospodine Toma, Vi treba da se utješite, tješite se... neka Vam ne bude stalo do toga, gospodine Toma. Vaša je čežnja kao čežnja filistra, koji je obukao pretiesne cipele, pa čezne za udobnim papučama. Vi znate napried, kad će biti Vašoj čežnji kraj, Vaš pogled već dohvata honačni cilj, gdje vas čeka zodovoljstvo i veselje. Vaša će se žena povratiti, a vaše će čežnje nestati. Zaboravite to, gospodine Toma. Naša čežnja ništa ne vidi, njezin pogled ne nalazi mira, on prodire uviek dalje i dalje, prodire dublje nego slutnja; naša čežnja ništa ne izčekiva i ništa ne želi. Ona je neutješljiva, a ne želi utjehe, ona je velika, jedina, bezsmrtna!... Moja me čežnja peče i davi, vaša vas tek malo škaklja po tabanima. Spavajte mirno dalje, sasvim mirno, molim. Vi da ste neutješljivi? Vas da mori čežnja? Ha, ha, ha!" smijaše se porugljivo drugi.

Gospodin Toma hoće da viče, da doziva pomoć, kao da je provalio tat, koji hoće da mu ukrade njegovo najdragocjenije blago, ali on ne nalazi glasa. On hoće da digne ruku, da protjera nemilosrdnog podrugača, ali njegova se ruka ne pokorava njegovoj volji, kao da je iz olova.

Medjutim se pod njegovim očima prikaza drugoga preobrazuje; njoj porastu krila, ona poprima čudnovate oblike, a gospodin Toma vidi pred

sobom ogromnog leptira, pribita usijanim čavlima na stienu. U leptira su žalostne, a ugasnule oči drugoga, on trga i trepti krilima, s kojih pada fini prah.

— —

Hladni znoj oblije žućkasto čelo gospodina Tome. On skupi svu svoju duševnu snagu, sad mu se čini da može zariknuti, ali u taj čas začuje oštri glas zvonca, koje je tri puta za redom zazvonilo.

On oživi i naglo se digne. Ta sasvim jasno je čuo. Ne, to nije bio san. Zacielo je netko zvonio. On možda ne bi bio otvorio, ali on je bio tako smeten, sve ono, što se dogodilo, bilo mu je tako nejasno, da je ne dajući sam sebi računa o svom činu, potrčao u predsoblje i otvorio vrata.

Na pragu stajao je drugi, upravljajući svoj bolni, mutni pogled u lice gospodina Tome.

U prvi je čas gospodin Toma mislio, da pred sobom vidi onoga groznoga leptira, koji mu je malo prije, pribit o stienu, lebdio pred očima. Ali ne, to je bio on, u istinu on — drugi.

Od same smutnje nije mu bilo nikako jasno, nije li ono, što mu se čas prije prikazalo, sbilja, a ono, što je sad gledao, san, ili opet obratno. On je stajao, držeći ruku na kvaki, i nije znao, što da počne.

Bojazljivim, drhtavim glasom iz koga se izticala prigušena tronutost, i prekidajući se kod svakog daha, govorio je drugi:

„Ja sam to, gospodine, ja. Što, zar me više ne poznate? Oprostite, liepo vas molim da oprostite, što vas u ovo doba bunim, ali eto, poštovani gospodine . . . činilo mi se . . . htio sam tek da vidim, čujem . . . htio sam naime znati, kako vam je. Jer, eto . . . hm, meni je bilo . . . čini se, vaša milostiva gospodja supruga nije kod kuće . . . Vi zacielo za njom čeznete . . . To se odmah opaža . . . Vi veoma čeznete za njom, veoma . . ."

Ta posliednja, nesrećna rieč prodre kao trn u sviest gospodina Tome. On se počeo osviešćivati. Ne, to nije bio fantom, to je bila najzlobnija sbilja.

On je intuicijom elementarnoga ljubomora počeo poimati, da je onaj došao ovamo, tjeran nekom nezasitljivom čežnjom za njegovom ženom. Da, eto ovako. On je prodro u njegovu ogradu i prisilio ga je, da svoju čežnju s njim dieli. Gorki se smieh ukaže na licu gospodina Tome i zatitra oko njegovih usana. On počne nešto nerazumljivo gundjati, okrene se i pozove najposlie svoga gosta kretnjom ruke, da bliže stupi.

Drugi se odazove pozivu smeteno mucajući:

„Molim, molim liepo, dragi gospodine!"

Kroz otvorena vrata od salona opazi na stieni portrait domaćice, a njegov se ugasnuli pogled na njem ustavi. To opazi gospodin Toma i kao da ga je guja ujela. Pokoravajući se nekoj nevidljivoj moći, stupi on prvi u salon. Drugi je koracao za njim kao automat. Gospodin Toma počne, kao da je sam, sasvim raztreseno po sobi gore i dolje hodati, a kadikad je gundjao:

„O da, ima nešto malo čežnje, da čežnje . . ."

Drugi je odgovorio kao jeka :

„Nešto malo čežnje, da čežnje," i ostane neprestano uz gospodina Tomu. Gospodin Toma prodje salonom, pogleda u spavaću sobu, onda u jedaću. Drugi je ostao uviek uza nj, kao sjena; on je svagdje tražio tragove i znakove ljubljene žene, koje je samo on sam vidio, koji su jedino za njegove oči bili tu razastrti.

Tako su neko vrieme lutali, jedan prikovan uz drugoga, kao dva začarana noćnika. Najposlie se jedan od njih spotakne o jedno pokućstvo. Drugi se prvi osviesti. On mumljaše:

„To je jasno, da veoma čeznete, veoma", i dotakne se bojazljivo ruke gospodina Tome, podje mehanički do vratiiju i izčezne.

Gospodin ga Toma izprati svojim pogledom. Neko je vrieme stajao začudjen i bez rieči, ali najposlie se počne grohotom smijati. Naglo opet prestane, krzmajući neko vrieme, onda potrči do vratiju, otvori ih naglo i snažno, nagne se nad ogradu od stubišta i poviče bolestnim glasom za drugim, koji je odlazio:

„Liepa hvala, dragi gospodine, liepa hvala . . . hvala. Moja se žena ne će tako brzo . . . ne će uobće tako brzo povratiti . . . Možda biste htjeli češće . . . vrlo često . . . poštovani gospodine . . . molim liepo . . vrlo rado . ."

Ali drugi nije više čuo tih rieči, u kojima je bilo gorke srčbe i iskrene samilosti.

Gospodin je Toma dugo stajao kod ograde, kao očekujući odgovor. Ali on se sam zatekao, gdje o tom razmišlja, kako se neznatno razlikuje san od jave, i kako čudne oblike može da poprima čežnja jednoga ljudskog srca.

Poljski napisao VLADYSLAV JABLONOWSKI

LJUBAV I ŽITNA CIENA

Po svoj prilici te notar prije, nego što je pošao u prosce k majoru, nije pogledao, kako je notirano žito; nu za to je to major učinio.

— Ja ju ljubim, reče notar.

— Koliko zaslužuješ? zapita stari.

— Dvanaest stotina kruna imam stalna dohodka, nu mi se ljubimo, ujače —

— To me se ništa ne tiče; dvanaest stotina je premalo.

— Da, imam i nuzgrednih dohodaka; Lujza poznaje moje srdce —

— Ne brbljaj kojekakih gluposti — koliko iznašaju tvoji nuzgredni dohodci?

— Prvi put se sretosmo u Boo — —

— Koliko iznašaju tvoji nuzgredni dohodci?, govorio je visoko uzpravivši držalom.

— A njezini su osjećaji, ujače — —

— Koliko iznašaju tvoji nuzgredni dohodci?, a po tom je nešto šarao po bugačici.

— O, lahko ćemo, samo kad se — —

— Hoćeš li mi odgovoriti ili ne ćeš? Koliki su tvoji nuzgredni dohodci? Brojke! Brojke! Fakta!

— Prevodim arak po deset kruna, zatim podučavam u francezkom, obećalo mi korektura —

— Obećanja nisu nikaka fakta! Brojke, mladiću, brojke! Sad ću pisati. Koliko iznose tvoji prevodi?

— Koliko mi prevodi daju? To ne mogu tek samo tako reći.

— To ne možeš tek samo tako reći? Ta ti prevodiš, kako veliš, pa to ne možeš reći? Kakva je pak to glupost!

— Prevodim Guizotovu Povjest civilizacije, dvadeset i pet araka.

— Po deset kruna, to je dviesta i petdeset kruna. A onda?

— Onda? To se ne zna unapried.

— Gle ti njega, to se ne zna unapried. Nu to se mora unapried znati. Ti misliš, da ženiti se, znači poći iz kuće na zabavicu! Ne, moj mladi čovječe; iza devet mjeseci eto djece, a djeca hoće da jedu, da se odjenu — —

— Ne mora biti djece, kada jedno drugo ljubi, kao mi, ujače — —

*

— Kako se vi to, do biesa, ljubite?

— Kako se ljubimo? On utakne ruku medju dugmeta svog prsluka.

— Nema djece, kada jedno drugo tako ljubi, kao vi? Budalo! Ti si arcibudala! Nu vidiš mi se, da si marljiv čovjek, pa za to se možeš zaručiti. Ali da si mi dobro upotrebio vrieme svojih zaruka, da zaslužiš kruha, jer dolazi težko doba. Žitne se ciene dižu! — —

Notar se sav zarumenio, kad je čuo konac, nu veselje, što će dobiti nju, bilo je toliko, te je poljubio staromu ruku. O Bože nebeski, kako je bio sretan! Kako su sretni! Kad su prvi put išli rukom pod ruku ulicom, sjali su od sreće pa im se činilo, kao da staju ljudi i otvaraju za njih ulicu, da budu počastna straža na njihovu triumfu. I oni su stupali kroz red ponosnih, sjajnih pogleda, visoko uzdignute glave i elastičnim hodom.

A u večer bi dolazio k njoj i oni bi posjeli usred sobe i čitali zajedno korekture. I starcu se činilo, da je to vriedan čovjek. Kad bi svršili, rekao bi on: „Sad smo zaslužili tri krune“, a na to bi se poljubili. Sliedeće večeri pošli bi u kazalište i odvezli se kući; to je pak stajalo dvanaest kruna.

Kadikad bi imao večernje lekcije, koje je — a što čovjek ne učini za svoju ljubav! — napustio i došao k njoj. A na to bi izašli na šetnju.

Tako se bližala svatba. Bivalo je to sad drugojačije. Pošli su u skladište i razgledali pokućstvo. Počeli su, naravski s onim, što je najvažnije. Lujza nije htjela da bude prisutna, kad je on kupovao krevete, nu kad je do toga došlo, pošla je ipak s njim. Htjeli su naravski da imaju dva kreveta, koji bi imali biti jedan uz drugi, da ne bude toliko djece, dakako. A imala bi biti svaka trieska iz čiste orahovine. Onda su htjeli da imadu strunjače s crvenim obrubom i jastuke nadjevene pahuljicama. Svaki i fino pokrivalo, naravski jednako, a Lujza je htjela, da njezino bude modro, budući da je ona bila plavka.

Zatim su pošli dalje. Najprije, naravski, ampula s crvenim zaslonom za spavaću sobu i Venera od biskuit-porculana. Zatim pribor za stol; šest tuceta čaša, s brušenim rubom. Onda noževe i viljuške, rezbarene i brušene. Konačno pribor za kuhinju. Nu za to je morala poći s njima i majka.

Bože, koliko je on posla imao. Mjenice prihvaćati, ići u banku, naručivati rukotvorce, tražiti stan, dati namjestiti gardine. On se za sve pobrinuo. Zapustio je posao, nu kad samo bude jednom oženjen, to će se on već opet latiti posla!

S početka će imati samo dvie sobe, ta htjeli su da budu tako razboriti, tako razboriti! Nu kad čovjek pak hoće da ima samo dvie sobe, to moraju biti barem liepo uredjene. I tako je našao dvie sobe i kuhinju u prvom katu u Vladinoj ulici za šest stotina kruna. Ali kad je Lujza vidjela, da bi mogla isto tako imati tri sobe i kuhinju na četvrtom katu, a za pet stotina kruna, bio je on u maloj neprilici; ali što za to, kad samo jedno drugo ljubi! Tako je i Lujza mislila, nu nije nalazila nikakve zapreke u tom, da se uzmu tri sobe uz manju cienu, mjesto dvie uz skuplju. Da, on je bio nespretan, to je on znao, nu što za to, samo kad jedno drugo ljubi.

Najposlie su bile sobe uredjene. Soba za spavanje bila je ko kaki mali hram. Široki su kreveti bili uzko jedan uz drugoga. Sunce je sjalo na modra pokrivala, na biele platnene rubove i na oba jastuka, u koja je jedna neudata tetka uvezla imena s velikim pismenima, urešenim cviećem. To se cvieće preplitalo kao u zagrljaju, a činilo se kao da će se sad na poljubiti, kad se oni zavoji sastanu. Žena je imala za sebe mali alkoven, a pred njim mali japanski zaslon. U salonu, koji je ujedno služio kao radionica, kao blagovaonica i soba za primanje, nalazio se njezin glasovir (koji je stajao dvanaest stotina kruna) i njegov pisaci stol s deset ladica, „svaka trieska od čiste orahovine", trumeau s velikim zrcalom, fotelji i buffet i stol za blagovanje. „Izgledalo je, kao da u sobi u istinu netko stanuje", a oni nisu mogli shvatiti, čemu blagovaonica, koja je ipak neudobna sa svojim ukočenim pletenim stolcima.

Tako se jedne subotnje večeri proslavila svatba! A ono nedjeljno jutro! Haj, kakav je to život! Nije li liepo biti oženjen! Nije li brak krasno iznašašće! Čovjek može raditi, što ga je volja, a onda dolaze roditelji i braća, da ti povrh toga još i čestitaju.

U sobi za spavanje je u devet sati iz jutra još tama. On ne će da otvori kapke svjetlu dana, već još jednom upali crvenu ampulu a ona baca svoje povjerljivo svjetlo po modrom pokrivalu i bielim platnenim rubovima, koji su nešto sgužvani, a biskuitna Venera stoji kraj toga ružičasto crvena, neposramljena. A ženica leži, tako blaženo umorna, nu tako dobro izspavana, kao da je to bila prva noć u njezinom životu, u kojoj je dobro spavala. Danas nema kola na ulici, nedjelja je, a zvona zvone k prvoj misi, tako slavodobitno, tako svježe, kao da pozivlju sav sviet neka slavi onoga, koji je stvorio muža i ženu. A on šapuće maloj ženi u uho, neka se okrene, jer on želi izaći van, da naredi zajutrak. Na to ona skriva glavu u jastuk. On se ogrne spavaćom haljinom i zadje za zaslon, da se malacko odjene.

On ulazi u salon, a sunčano je svjetlo pružilo po podu široki sjajni put i on ne zna, je li to proljeće, ljeto, jesen ili zima; on znade samo, da je nedjelja. On osjeća kako njegovo doba neženje odmiče kao nešto gadno, tamno, a u svojem domu ćuti on kao neki dah iz njezina starog doma, a ujedno je to dom njegove buduće djece.

Aj, kako je on snažan! On osjeća, kako budućnost koraca prema njemu poput silna briega. On će puhnuti, a brieg će se srušiti, pasti će mu pred noge kao hrpa pieska, on će odletiti sa svojom malom ženom pod rukom preko dimnjaka i kućnih krovova.

A onda sabire svoju odjeću, koju je razbacao po sobi i nalazi bielu kravatu na stoliću, gdje je ležala poput bielog leptira.

Zatim izlazi u kuhinju. Gle, kako se nove tase jasno svietle i kako se iskre nove limene posude! To je sve njegovo i njezino! A onda budi služavku, koja dolazi u dolnjoj suknji. On se sam čudi, da i ne vidi pravo ni njezine golote. Ta za nj nema sad više nego jedna žena. Osjeća se naprama toj djevojci bez pohota, kao otac prama svome djetetu. On joj nalaže, neka

podje dolje u gostionicu, da s mjesta naruči zajutrak, ali neka bude izvrstan. Porter i burgundac. „U ostalom to zna i sam gostioničar. Samo ga pozdravite."

A onda ide i kuca na vratima spavaonice.

— Smijem li ući?

Tihani povik: „Ne, prijatelju, počekaj malo."

I sam će prostrti stol. A kad prispije zajutrak, sam ga stavlja na nove njezine tanjure. Za tim uzima ubruse i čisti njime čaše. Pred kuvert svoje žene polaže bielu svatbenu kitu cvieća. Kad ona napokon dodje u izvezenoj spavaćoj haljini i kad joj se zabliešte oči od sunca, spopadne ju mala omaglica, sasvim mala, tako te ju on posieda na naslonjač pred stolom sa zajutarkom. Onda mora žena gucnuti malo likera i malo kruha s kaviarom. „Ah kako sgodno! Čovjek može da radi što hoće, kad je oženjen. Pomisli, što bi majka rekla, kad bi vidjela, da joj Lujza pije liker!" A on ju dvori i trčka amo tamo i pazi na sve, baš tako, kao da joj je još vjerenikom. Kakva li zajutarka iza te noći! A nitko nema prava, „da što rekne." Pravo je i u redu je, čovjek se zadovoljava mirne savjesti svieta, a to je od svega najugodnije. On je prije doduše ovako već zajutarkovao, ali kakva razlika, ko nebo i zemlja! Nevoljkost, nemir, nu bolje, da na to ni ne misli! Kad poslie sira pije čašu pravoga gothenburžkog portera, ne može dosta da prezre sve neženje. Ta kako su ljudi ludi, koji se ne žene! Koliki egoiste! Ne bi li trebalo udariti na njih porez, kao na pse? Nu žena se usudjuje da prigovara, tako blago i usrdno, koliko samo može, te misli, da bi bila šteta tih sirotana, koji ni nemaju sredstava, jer kad bi ih imali, svi bi to učinili. Notara nešto stegne u srdcu i prestraši se na čas, kao da je bio odviše objestan. Ta čitava mu se sreća osniva na ekonomskom pitanju, pa kad — kad — bah! Čašu burgundca! Sad valja na posao. Oni će već vidjeti!

Za tim eto pečeni tetrieb s maginjama i malim krastavcima. Žena se malo zapanjila, nu to je tako sgodno.

— Dragi Ljudevitiću — i ona položi svoju malu drhćuću ruku na njegovo rame — dopuštaju li to naše prilike?

Koje li sreće, ona reče „naše".

— Tja, što za jedanput. Kasnije ćemo jesti haringe i korun.

— Jedeš li ti haringe i koruna?

— Mislim.

— Jest, kad te večer prije toga ne bijaše kod kuće i kad si se svadjao, a na to piješ čašu francezkoga vina.

Što to ona brblja.

— U zdravlje! To bijaše izvrstni tetrieb! A sad artičoka!

— Ne, ali ti si zasbilja lud! Ljudevite, artičoke pa u ovo doba godine. Što to mora stajati!

— Stajati? Nisu li dobri? Nu dakle! To je glavno. A sad vina. Više vina! Misliš li, da život nije liep? O! Divan je!

U šest sati čekala su kola pred vratima. Žena se gotovo razsrdila. Nu ipak je bilo liepo, na pola ležeći na stražnjem sjedalu sjedjeti i lagahno se

ljuljati prama zvjerinjaku. Isto je to, kao u krevetu, šaptao je Ljudevit, a sa suncobranom je dobio po prstima. A znanci, koji su stajali ukraj puta, kolege, koji su mahali rukom, kao da su htjeli reći: A ha, ti ugursuze, dobio si novaca! Kako su bili maleni ti ljudi dolje, kako je bio ravan put, kako je ugodna vožnja u udobnoj kočiji s mekim sjedalima. Kad bi to uviek tako ostalo!

Bilo je tako čitav mjesec dana. Plesovi, posjeti, dineri, souperi, kazalište. Kadikad bili su i kod kuće. To je bilo ipak najljepše. Kako je divno, poslie takog soupera poći k majci i otcu po svoju ženu i odvesti im ju pred nosom, posaditi u kola, zatvoriti vrata, baciti pogled roditeljima i reći: „Sad se vozimo kući. A ovdje ćemo raditi, što nas bude volja. Došavši kući, nešto ćemo još zagrizti i čavrljati do u jutru".

A kod kuće bio je Ljudevit uviek razborit, u načelu! Jednoga je dana htjela žena da ga izkuša s ribom i kuhanim krumpirom te kašicom. O, kako je to dobro išlo u tek! Već su ga umorili oni dugački jestvenici. Sliedećeg petka, kad je imala opet doći na stol usoljena riba, vratio se Ljudevit kući sa dvie jarebice. Stao je na vratima i kliknuo: „Možeš li Lujzo, možeš li sebi predstaviti nešto nečuveno?"

— Što?

— Ne ćeš mi vjerovati, kada ti reknem, da sam na trgu kupio dvie jarebice, sam sam ih kupio, za — pogodi!

Žena je pogledala više tužno nego izvjedljivo.

— Pomisli, par za krunu!

Ona je jednom kupila par jarebica za osamdeset öra. „Ali — doda ona pomirno, da odviše ne raztuži muža — onda je bilo vrlo mnogo sniega.

— Nu ipak ćeš mi priznati, da su jeftine?

Ta što ne bi ona priznala, da tim razveseli svog muža! Na večer su htjeli da imaju za pokus kašicu. Nu kad je Ljudevit pojeo jednu jarebicu, bilo mu je tako žao, što nije mogao jesti toliko kašice, koliko je htio, da joj pokaže, kako je u istinu bila u njega namjera osbiljna, da jede tu kašicu. Kašicu je uobće rado jeo, nu mlieka nije mogao podnositi, odkad je imao groznicu. Nije mogao nipošto uživati mlieko, nu kašicu bi mogao jesti svake večeri, samo da se ona ne bi na nj ljutila. I tako se nije više nikad kuhala kašica.

Iza šest tjedana oboljela je žena. Pojavila se glavobolja i povraćanje. Bila je to tek mala prehlada. Nu povraćanje nije prestajalo. Hm! Je li što otrovno pojela? Ta posudje je bilo uviek čisto. Poslaše po liečnika. Ovaj se nasmijao i rekao, da je sve „u redu". Što je to bilo u redu? Kako je to čudnovato! Brbljarije! To nije bilo moguće. Kako bi to moglo biti moguće! Ne, to je nastalo od tapeta u spavaonici, tu ima sigurno arsenika. „Pošaljimo ih odmah u ljekarnu, neka ih iztraže". — „Ne sadržavaju arsenika", napisa ljekar. To je ipak čudnovato. U tapetama ne bijaše arsenika!

Žena je bila još uviek bolestna. On je pročitao neku liječničku knjigu i nešto ženu zapitao u uho. Sad zna što je. Treba samo malo banjati noge.

Četiri tjedna iza toga reče liečnik, da je sve u redu.

Sve u redu! Samo, kako je to tako kolosalno brzo došlo?

Nu, pošto je tome tako, to — — ah, kako će to biti sgodno. Pomislite! Hurra! Oni će postati tata i mama! Kako da mu bude ime. Ta dječak mora biti, to je jasno.

Ali sada je žena osbiljno progovorila sa svojim mužem. Niti je on što prevodio niti obavljao korektura, odkad su bili oženjeni. A dohodci sami nisu dostajali.

Dakako, živjelo se na lahku ruku. Bože moj, ta čovjek je samo jednom mlad; nu sad valja da to bude drugčije.

Dan iza toga podje notar k aktuaru, svome starom prijatelju, da ga zamoli, neka mu bude jamac kod zajma. „Znaš, dragi prijatelju, ako čovjek kani postati otcem, valja biti pripravan na izdatke".

— To je i moje mnienje, dragi prijatelju, odgovori actuarius, i za to ne mogu da se ženim, ali ti, koji imaš za to sredstava, ti si sretan.

Notar se posrami, da uztraje kod svoje želje. Može li on imati obraza moliti tog neženju, da mu pomogne, kad se ticalo njegova djeteta, tog neženju, koji i sam sebi nije mogao priuštiti djece? Ne, to on ne bi mogao nipošto da učini.

Kad se je u podne vratio kući, rekla mu je žena, da su ga dva gospodina tražila.

- Kako su izgledali, jesu li mladi? Imadu li naočari? Onda su to bila sigurno dva poručnika, dobri, stari prijatelji iz Vaxholma.

— Ne, poručnici ne bijahu, vidjeli su se stariji.

A ha, tad je znao, tko su; bili su to stari prijatelji iz Upsale, po svoj prilici docenat P. i pristav Qu., koji su došli da vide, kako im stari Ljudevit živi u braku.

— Ne, nisu iz Upsale, već iz Stockholma.

Prizvaše služavku. Ona misli, da su neprijazno izgledali i imali štapove.

Štapove. Hm! Nije mogao shvatiti, koji bi to mogli biti. Nu, pa to će se skoro vidjeti, oni će se i onako vratiti. On je pak bio u dućanu i kupio mjericu jagoda upravo u smiešnu bezcienu.

— Pomisli, jagode, mjericu za krunu i petdeset filira u ovo doba godine!

— Ljudevite, Ljudevite, kako ćemo tako!

— Vrlo liepo. Danas sam dobio prevod.

— Ali ti imaš dugova.

— Malenkosti, malenkosti! Stani samo, dok dobijem svoj veliki zajam.

— Zajam? To je novi dug.

— Al uz kakve uvjete! Nu ne govorimo sada o poslovima. Ne bijahu li jagode dobre? Ne bi li išla u tek za tim čaša sherry-a. Što? Lina! Skočite dolje u dućan po bocu sherry-a. Pravoga.

Kad je poslie jela na divanu prospavao, zamolila ga žena, bi li mu smjela reći jednu rieč. Nu on da se ne smije ljutiti.

Ljutiti? On? Bože sačuvaj! Po svoj prilici novac za gospodarstvo.

Naravski. Račun starog kramara nije izplaćen. Mesar traži izplatu, kočijaš opominje, jednom rieči, bilo je to vrlo neugodno. Inače ništa? Sutra će biti svi izplaćeni do filira. Kako je to bezsramno dolaziti gore i tražiti takve malenkosti. Bit će izplaćeni do filira, a zato će izgubiti mušteriju. Ali ne ćemo više o tom govoriti. Podjimo na šetnju. Bez kola, povest ćemo se tramwayem u zvjerinjak i malo se prozračiti.

Tako su se odvezli u zvjerinjak. Kad su pošli u Alhambru i zatražili separiranu sobu, šaputao je mladi sviet u velikoj dvorani medjusobom. Mišljahu, e se radi o kakovoj pustolovini. Kako je to veselo! Kako šaljivo! Nu žena to nije odviše voljela. — A poslie račun? Da su ostali kod kuće, što bi sve mogli imati za taj novac!

Mjeseci prolaze. Čas se približava. Valja kupiti kolievku i odjećice. Treba mnogo toga pokupovati. Gospodin Ljudevit kroz cieli se dan nalazi u poslovima van kuće. A žitne su ciene poskočile. Dolaze težka vremena. Nema prevoda, nema korektura. Ljudi su postali puki materijaliste. Ne čitaju više knjiga, već kupuju kruha. U kako sasvim prozaičnom doba čovjek živi! Ideala nestaje, a jarebice se ne mogu dobiti izpod dvie krune po paru. Vozari neće više da voze notara gratis u zvjerinjak, jer i oni imaju ženu i djecu i treba da plaćaju kramaru za kupljenu robu. Oh, kaki materijaliste!

I svane dan! On mora da se brzo odjene i da potrči do primalje. On treba da izlazi od bolestničke postelje u predsoblje, da prima vjerovnike. A onda drži svoju kćer u naručju. Sad zaplače *on*, jer on osjeća svu odgovornost, koja nadilazi njegovu snagu i zavjetuje se sam sebi. Ah, njegovi su živci uzrujani. Dobio je prevod, ali ne može da radi, jer treba da uviek izlazi po poslovima.

S veselom viešću potrči do svoga tasta, koji je došao u grad.

— Dobro, reče tast, imaš li hljeba za diete?

— Ne, nemam ga. Ti moraš da mi pomogneš, taste.

— Da, sada za ovaj čas, ali u buduće ne. Ja nemam više, što mi i druga djeca trebaju.

Sada bi žena trebala kokoški, koje je on sam kupovao na trgu; i bocu dobra vina po šest kruna. To je vino trebalo biti pravo.

A onda je i primalja morala dobiti sto kruna. Zašto, da oni manje plaćaju, nego svi drugi. Nije li i kapetan dao sto kruna?

Žena se doskora pridigne. Ah, ona je opet kao mlada djevojka, tanka struka, vitka kao šibika, doduše još nešto blieda, ali to joj dobro pristaje.

Tast dodje k njima i progovori s Ljudevitom na samu.

— Ali sada te molim, da mi za neko vrieme više ne dolaziš s djecom, jer inače bit ćeš upropašten.

Kakve su to rieči iz ustiju otčevih? Nije li čovjek oženjen? Ne ljubi li jedno drugo?

Pa je li grieh imati djecu?

Ne, ali treba da imaš hljeba za djecu. Ljubiti, to bi htjeli svi mladi ljudi, pa onda leći u meki krevet i uživati. A odgovornost!

— I ti si postao materijalistom, dragi taste. O, ružna li vremena! Nema više ideala.

Kuća je bila sasvim poremećena. Ljubav je živjela, jer ona bijaše snažna. I čuvstva mladih ljudi bijahu meka. Ali ovrhovoditelj nije bio mek. Prietila im je ovrha, a i stečaj nije bio daleko. Onda su još voljeli ovrhu. Tast dodje s velikim putnim kolima, uzme svoju kćer i unuku sa sobom i zabrani svome zetu, da ne dodje prije, dok nije platio svojih dugova i dok ne bude imao hljeba. Kćeri nije ništa rekao, ali kad ju je doveo kući, bilo mu je kao da dovodi zavedenu djevojku. On je svoje nevino diete na godinu dana bio posudio jednom mladom čovjeku, a sad mu je vraćena „osramoćena". Ona je doduše htjela da ostane kod svog muža, ali nije mogla da sa svojim djetetom stanuje na cesti.

Tako je gospodin Ljudevit ostao sam u svom osamljenom domu. Ali to nije ni bio njegov dom, jer ga nije mogao plaćati.

Hu! Ona dva gospodina s cvikerom uzeli krevet i posteljinu, sudje i posudje, tase, sviećnjake i svjetiljke, sve. Kad je onda sam stojao u sobama, kako je bilo sve prazno, sve jadno! Da je bar ona uz njega bila. Ali što će on sada da radi u tim praznim sobama? Ne, onda je već bolje bilo, da bude ovako, kako jest. Ta njoj je tako dobro!

A sada počme gorka sbilja života. Budne namješten kod nekih jutarnjih novina. O ponoći je morao biti u uredu, a u tri bi sata odlazio. Kako nije došlo do stečaja, ostane on u svojoj službi, ali nije avansirao.

Najposlie mu bude dozvoljeno, da jednom u tjednu vidi svoju ženu i kćer, ali uviek pod strogom pazkom. Kad je bio ondje u posjetu, morao je da spava u sobi kraj tastove sobe. U nedjelju na večer morao je opet u grad, jer su novine izlazile i ponedeljkom u jutro.

A kad se onda opraštao od žene i kćeri, koje su ga pratile do vrtnih vratiju i kad im je s posljednjeg brežuljka domahivao, onda se osjećao tako poniženim. A tek ona!

On je izračunao, da će trebati dvadeset godina, da poplati svoje dugove. A i onda ne će moći da skrbi za svoju ženu i kćer. Njegova nada? U njega nema nade. Ako mu umre tast, njegova će žena i kćer biti bez kruha, a on se nije usudio, da ih ni u svojim mislima i željama liši te posljednje pomoći.

O kako okrutan, kako okrutan je život, te ne daje ljudima hrane, koju svim drugim stvorovima daje.

O kako okrutan, kako okrutan! Zašto ne može život svim ljudima da daje jarebica i jagoda!

O kako je okrutan, kako okrutan!

Švedski napisao AUGUST STRINDBERG

POLITIČKE GLOSE

Dva su danas politička tabora u Hrvatskoj, a dieli ih veliki, nepremostiv jaz. Na jednoj se strani okupile sve stranke, kojim je alfa i omega: nagodba s Magjarima od god. 1868., a na drugoj je strani opozicija: Starčevićeva hrvatska stranka prava. Ovo smo stanje svi davno željkovali. Svak je žudio, da dodje u Hrvatskoj jednom čas, kad budu sve stranke, koje su bilo u kakvoj varijaciji nagodbene, u jednom taboru, a u drugom da budu svi oni, koji ne priznavaju te nagodbe. Za to je danas politička borba lakša i uspješnija.

Nu i ova pjesma o nagodbi, što ju danas unisono pjevaju sve stranke osim Starčevićeve, nije drugo no opielo nagodbi. Istina, bit će još žestoke borbe baš povodom te nagodbe, al svakako joj treba već sada priredjivati grobnicu. Ovo grozničavo nastojanje oko njezina života, svi ovi liečnici, koji joj hoće da produže život, pa makar joj je klinika i u Pešti, ne će i ne mogu više uspjeti. Danas duše drugi jedan vjetar, silnije nego ikad, a to je sviest naroda, u koju sve većma prelazi uvjerenje, da se samo onda, kad bude zakopana nagodba, može graditi dom budućnosti Hrvatske.

Već nas straše s komesarima. To je strašilo poput onoga u poljima: dva pruta unakrst svezana, preko njih prebačena stara kaputina, a na vrhu nataknut otrcani cilindar. Bio to frak Wekerlov i cilindar Kossuthov, ostaju ipak pod tim — dva drvena pruta, unakrst svezana . . Toga se više ne plaše ni vrebci. „Ni živih se nisam boja . . .“.

A kad uvide, da se ni s komesarima ne da ništa učiniti? Pa napokon ni Magjari se nisu bojali komesara, a zašto, da se u tome Hrvati ne ugledaju u Magjare. Budimo u političkim i narodnim zahtjevima postojani kao oni. Tražimo odrješito svoje kao oni. Ne vjerujmo ludim obećanjima, kao i oni. Udarajmo — ako hoćete — glavom o zid, kao i oni. I oni su probili zid, a glava je ostala čitava . . .

U ostalom, danas vlada svestrano nezadovoljstvo kod svih onih, koji su se nadali, da će „nova“ era u Hrvatskoj donieti i novo svjetlo, nove uspjehe. Svi su ostali razočarani s posvemašnjeg neuspjeha „novoga duha“. Svi uvidjaju, da je od svega ostao tu i tamo tek koji — osobni uspjeh, koja protekcija, koje mjesto, a Magjari su ostali oni isti, stari, dobri naši Magjari, dakako vitezovi. Nesposobnost vodja novoga kurza, niz njihovih blamaža u Pešti, počevši od debuta s deklaracijom pa sve do nedavnog prizora, kad

su povukli predlog na magjarskom saboru o odgodi osnove zakona o industriji, uz to upravo neprispodobivo loše i slabo zastupanje svoga „stanovišta" u novinstvu, pa činjenica, što sve većma preotima maha „srbstvo" u Hrvatskoj — sve to skroz na skroz ozlojedjuje sve, koji su mislili, da će ta „nova" era pomladiti naš politički život. Gdje nije moralnog temelja, sve je zaludu.

Ima li što komičnije, nego kad t. zv. hrvatska stranka prava tvrdi, da stoji na temelju programa stranke prava od god. 1894.. — koji izključuje nagodbu s Magjarima, — a od druge strane prihvaća riečku rezoluciju, kojoj je ta nagodba sve. Pa još veli, da s pomoću rezolucije radi za ostvarenje programa stranke prava! Dakle s nagodbom će oživotvoriti program, koji ne poznaje te nagodbe, koji je negacija nagodbe. Politički Abderićani!

U stilu ovakova „rada" i osbiljnosti vodi se čitava politika, koju je inaugurovala riečka rezolucija. „Something is rotten in the state of Denmark", pače *sve* je trulo u toj novoj eri. Danas već je gotov podpuni fiasko riečke rezolucije. Tradicije bivše narodne stranke prešle su u druge ruke i to je — sve.

Neki očekuju s napetošću zasiedanje hrvatskog sabora. Vele, da će ovo saborisanje donieti davno željene ustavne reforme. Pa još i dan danas nitko ne zna u kojem će se obsegu provesti te reforme. Nije li čudno već to, kako se zavodi javnost s danom kad će biti sazvan sabor? Čini se, da će sabor biti sazvan na brzu ruku, samo da votira proračun, a ostalo ćemo liepo odgoditi. Tako hoće Magjari.

Poslie ovakog kaosa, mora doći politički preporod Hrvatske. Put mu pripravlja Starčevićeva stranka prava, a ona će ga i ostvariti. Hoće. Utješljivo je, kako sve više nestaje predrazsuda u stanovitim krugovima, koje su postojale prema starčevićanstvu. Govorili su: Sloboda, jedinstvo, samostalnost — puste fraze, kule na oblacima, program stranke prava — utopija i što sve ne. A danas se sve većma uvidja, da je program Starčevićeve stranke prava jedini — realan. Za to se danas okupljaju oko te ideje sve širi i širi krugovi. Slojevi inteligencije, koji su zazirali od starčevićanstva, danas sve većma ulaze u organizacije, što ih stranka provodi vrlo uspješno po zemlji. Ta organizacija teče tako rekući sama od sebe. Ima gradova i mjesta, koja su još za zadnjih izbora bila uz rezolucionaše, danas su gotovo listom uz Starčevićevu stranku prava. Sve osjeća njenu potrebu, sve smatra svojom patriotskom dužnošću, da poslie neuspjeha i fiaska novoga kurza, radi oko oživotvorenja njezinih ideja. Minula konferencija stranke dokazala je, da je istina, što rekosmo. Svi slojevi: od opanka do najveće gospode izpoviedaju što otvoreno, što za sada s osobitom simpatijom prate rad i razvoj Starčevićeve stranke prava. Zemaljsko i t. zv. zajedničko činovničtvo, učiteljstvo, slobodna inteligencija te svi ostali staleži podupiru danas ovu stranku. To je dobro, zdravo, to vodi k cilju. Samo svi bez straha, ta načelo je „novoga" pravca: sloboda političkog izpoviedanja. Zora puca . . .

* * *

Nekako pred dušni dan, zapalila je monarkija svjećicu i grofu *Goluchowskomu*, koji je austrijsku diplomaciju kroz punih dvanaest godina vodio od — neuspjeha do neuspjeha. Kroz dvanaest je godina — veli jedan publicista — grof Goluchowski nosio diplomatsku uniformu, koju je sam sebi sašio i uresio ju riedko mnogobrojnom kolekcijom tuzemnih i inozemnih ordena. Budući da je bio nazočan kod svih dogadjaja, registrirao ih u svežnje i bilježio u notama, u istinu je mislio, da je on ne samo prema vani u prvi red potisnuti upravljač austro-ugarske politike, već i njezin začetnik. Pa ipak se može gotovo dokumentarno dokazati, da je grof Goluchowski imao vlastitu volju samo naprama činovnicima svoga ressorta i da je imao ured, ali nikakva mnienja. Njemu je dostajao sjaj njegova položaja, a sjaj moći ljubio je više nego njezinu bît.

Kad se u Austriji govori o političkom pravcu Goluchowskovomu, valja pohvalu i ukor upraviti na druge adrese. Za to baš neuspjesi na Balkanu i ne terete izključivo ministra vanjskih posala, koga valja dakako riešiti krivnje, što je bio slabo sretne ruke u eksekutivi . . .

I tako dalje. U tom od prilike tonu pišu se nekrolozi grofu Goluchowskomu. Egli fu! Što se nas Hrvata tiče, u koliko se nalazimo u sglobu ove monarkije, deder da mu i mi zapalimo svjećicu i odpjevamo: Miserere!

* * *

A *Srbija?* U ovoj našoj susjednoj zemlji, koja sve akte rješava ćirilicom, sve je kao u kakvoj pravoj državi. Ima kralja, princeve i princesu, naručuje nove topove, vodi carinski rat, ubija kraljeve i kraljice, ruši ministre i šilja ih u penziju, koketuje sa Sarajevom i Jadranskim morem i — ljubi Magjare. Nu ta ljubav stajala je nedavno braću Srbijance ljute blamaže. Išli na svetčanost prenosa Rakoczieva pepela. U to ime skupština obustavila na trl dana sjednice, predsjednik novinskog družtva već naučio govor, ponieli sa sobom vienac u Oršovu i Košice, a kad tamo magjarska im vlada zabranila, da manifestuju „srbsko-magjarsko bratimstvo“. Veli se ćak, da su se magjarski ministri povukli u vagone, samo da se ne sastanu sa srbijanskom deputacijom. I tako Srbijanci u Ugarsku i Srbijanci sa dugim nosom iz Ugarske. Samo da ne bi uslied toga — naime dugog nosa — buknula kriza u srbijanskom ministarstvu . . . Nu možda će ipak srbijanskoj diplomaciji poći za rukom, da ukloni tu neugodnu hunjavicu, koju je dobila na Rakoczijevoj slavi!

* * *

Iz *Crne Gore* nema ni crnih glasova. Samo se nešto opet čuje, da se ova sila na granici naoružava. Veli se, da će kralj Petar pokloniti knjazu i pjesniku Nikoli stare topove, kad Srbija dobije nove. Blago Crnoj Gori. U svoje je vrieme dobila starih pušaka iz Rusije, onda stare kanone iz Italije, a sad i stare topove. Čini se, kao da Evropa kani Crnu Goru pretvoriti u muzej starog oružja. A knežević Mirko postao je dobar i miran dječko . . .

* * *

U *Francezkoj* se govori o eri Clemenceau-ovoj. Dobar prijatelj ovoga ministra predsjednika, spisatelj i član Academie Française, Antole France, napisao je nedavno u „N. F. Presse“ uvodnik, gdje oduševljeno pozdravlja Clemenceau-a na čelu ministarstva. Affaira Dreyfuss, veli, da ga je digla na prvo mjesto. I u istinu dobro se sjećamo za one kampanje u Francezkoj, kako je Georges Clemenceau živo i ustrajno zastupao pravedno stanovište, a njemu se puno pripisuje u zaslugu, da je izmirio Francezku. Kad su Méline i Cavaignac — veli Anatole France — činili čitavu Francezku sukrivcem zločina Mercierovih i sramota generalnog štopa, pripadao je Clemenceau onoj četici muževa, koja je u borbi protiv bezobraznosti zločinaca, kukavičluka javnih oblasti i neznanja masa vratila zemlju u kolotečinu pravednosti. Clemenceau je pri tome djelu razvio u istinu neobičnu snagu značaja i silu razuma . . .

S druge strane opet Niemci nazrievaju u Clemenceau-u davnog svog neprijatelja. Vele, da on nije nikada nalazio ne samo rieči simpatije nego ni nestrančarstva naprama njima. Podsjećuju na doba, kad je sadanji francezki ministar predsjednik bio načelnikom u osamnaestom arrondissementu, kako je za obsade Pariza fabricirao bombe, da njima pozdravi Niemce. 23.000 gotovih bombi da se je našlo, koje je Clemenceau spremio za Niemce! Toga se sad sjećaju Niemci, a spominju — Alzaciju i Lotharingiju . . .

Medjutim bombe su u Rusiji, saveznici Francezke, još uviek na dnevnom redu. U ruskom se carstvu stalno udomila ona Salvandy-ova: Nous dansons sur un volcan . . .

Z. VUKELIĆ

BILJEŽKE HRVATSKE SMOTRE

UZ NAŠE NOVELE

August Strindberg

Kritičnom će biografu Strindbergovu biti posao veoma lak i veoma težak. Jedva će biti koji drugi moderni pjesnik, u koga je život tješnje vezan s njegovim djelima, nego što je to u Strindberga. Gotovo sva njegova djela ne znače drugo, nego jednu veliku, bezobzirnu i iskrenu izpoviest. Sasvim je prirodno, da se tu realni dogadjaji njegova života mogu samo naprosto registrirati. Strindberg je rodjen 22. siečnja 1849. u Stockholmu. Već 1872. napisao je prvu svoju dramu „Mäster Olof", koja je postigla liepi uspjeh. Romanom „Röda rummet" (1879.) pobudi sveobću pozornost. Ovim i drugim sličnim bezobzirnim djelima (kao 1882. „Det nya riket") svali na se buru ogorčenja i napadaja, te ode s toga iz domovine. Od toga je doba Strindberg boravio u Francezkoj, Italiji, Njemačkoj i Švajcarskoj, dok se najposlie ne smiri u tihom švedskom gradiću Lundu.

Kako smo već gore napomenuli, Strindbergova su djela u prvom redu autobiografička. On u njima ne pozna nikakovog stila; bezobzirnom bezstidnošću iznosi na javu najtamnije porive svoje abnormalne psihe. Od onoga, što Strindberg u tim djelima nekom prostodušnom naivnošću (ili je to i možda ona bezobzirna bezstidnost), opisuje, svaki se pošten čovjek odvraća. Uza sve to, promotrimo li sav taj njegov mučni rad, treba da priznamo, da je na posljedku to neka sasvim veličajna i bezobzirna borba za oslobodjenje njegove duše. A u onoj gore pomenutoj nestašici izrazitog pjesničkog stila (kako nam se na prvi mah ukazuje), ima ipak neki stil. Ali taj je stil projekcija njegovih doživljaja. Prirodnom se nuždom subjektivna osebina u stilu prikazuje kao tipična pojava, a od toga je tipičkoga zazirala snažna i neobuzdana ćud Strindbergova.

Prva je epoka u literarnom radu Strindbergovu pobijanje i borba protiv socijalizma. Zatim se baci svim žarom na kemiju i alkimiju. I u tom je radu mnogim rezultatima svoga iztraživanja zadužio znanost samu. Ali motiv, koji ga je nekom divljom požudom gonio na to iztraživanje, bio je samo tašti i silni ponos. Iz ovake duševne situacije nikla su djela kao „Gospodjica Julija", „Otac" i dr. Ali je ubrzo sliedila reakcija. Njegove metafizičke sanje gotovo ga dovode u samostan. „Inferno" je živi odsjev toga duševnog procesa. Ovdje počinje već negacija njegova prijašnjeg ponosa, tu počinje nov period u njegovu razvoju. U mistika Svedenborga i u dogmatičkoj religiji (od koje je daleko udaljen) uzajmljiva on tek simbole U drami „U Damask" prikazuje Strindberg vrlo ganutljivo svoje muke, patnje i sumnje. U njegovim dalnjim djelima („Uskrs". „Opojnost", „Mrtvački ples") burno se miešaju usrdna i duboka tragika i jedka, zagrižljiva ironija. To se još i osjeća u njegovoj grandijoznoj historičkoj tragediji „Gustav Adolf".

To su tek neznatni pabirci i fragmenti iz velikoga životnoga rada Strindbergova. Nije moguće, da se u nekoliko rieči prikaže jedna literarna pojava, koja je tako snažno djelovala na razvoj jednog diela moderne literature, koji je doduše danas već djelomice savladan i zaboravljen, ali koji uza sve to i ovako podaje u posliednjim godinama devetnaestoga vieka literaturi svoje obilježje.

Ova naša novela sasvim je neznatna i čedna slika iz bračnoga života, koji je upravo u Strindbergovu životu bio od tolikog zamašaja.

KNJIŽEVNOST

HRVATSKA

Josip Onyszkiewicz: „Slike iz Dubrovačke prošlosti". Drugi svezak. „Zadnji trzaji". U Dubrovniku 1906. Dubrovačka hrvatska tiskara. 8°. Str. 96. Ciena 70 fil.

Tko iole pozna Dubrovnik i njegovu prošlost, a takovih je jako mnogo, tko se je bavio prilikama Dubrovnika, tko je pro-

učavao njegovu historiju i književnost, tomu će biti jasno, da je malo mjesta u našoj domovini, koja mogu da podadu toliko materijala književnim konstrukcijama, kao što ih može da poda Dubrovnik. Veliki jedan mozaik, sačinjen od tisuću sitnih kamenčića poznatih imena, proslavljenih familija, ljudi, koji su svojim viencima napunili stranice historije, koji su knjizi našoj dali prvi, jak i klasični impuls.

Dubrovnik s gledišta trgovine svoje i položaja, što ga je kao slobodna republika dugo vremena zauzimao, pokazujući svietu i snagu svojih institucija i dobrotu svoje *slovinske* duše i silnu ljubav za slobodan Dubrovnik Gundulića, Kazalija i Pucića i dan danas pruža ovakovu marnom iztraživaču njegove prošlosti obilno vrelo izvora. Uviek se je nalazilo umnih i sposobnih ljudi, koji su znali uporabiti tu blagodat sadašnjosti u proslavu prošlosti, znali su se iztaći specijalnim dubrovačkim stvarima, koje i ako su specijalne, ipak znadu zainteresovati i širu javnost.

U pšenici ima i kukolja. Za to postavljam na stranu kokoš sa tudjim perjem, „Dubovačku književnost" prof. *Medinia*, kojoj su *duhovni* kumovi bili Pavić et comp., a koja je naišla na najgoru ali i zasluženu kritiku.

Ali zato ne će biti onoga, koji se sa smom ne će složiti, da je od Medinia zaslužnije ime prof. *Gelchicha* jer su njegove radnje svojom superiornošću kud i kamo nad onim Medinijevim.

Već prvo pomanjim crticama, a u zadnje vrieme čitavim radnjama, predstavio se je našoj javnosti mladi dubrovački pisac g. Josip *Onyszkiewicz*. To je jedan od onih neumornih radnika prašnoga dubrovačkoga arhiva, koji na temelju prošlosti, gradi pojedine dogadjaje *slobodne* nekoć *Dubrave*. I posao mu nije uzaludan.

U zadnje vrieme izdala je „Dubrovačka hrv. tiskara" dvije knjige njegovih *Slika iz dubrovačke prošlosti*, od kojih je zadnja, pod naslovom „Zadnji trzaji" bila štampana u podlistku „Prave Crvene Hrvatske".

Slike nam same po sebi predočuju pojedine dogodjaje iz prošlosti Dubrovnika te nam zato i izgledaju kao osebujne i jake skice, poput slikarevih, koji uzimlje jedan krajolik ili busen cvieća, iz velike krajoličke i cvietne prirode. I on je tražio momente najinteresantnije, te ih u suglasju s historijom izrazio, da nam osvietle pojedina lica, da nam pokažu n. pr. Marojicu Kabogu i druge i da nam podadu živu sliku *velikoga vieća*, objestnog Dubrovačkog vlastele, *pretjeranog* kulta sv. Vlaha, da nam predoče Minčetu i druge osebujnosti republike, na vratima koje stajaše napisano *„Libertas pro nullo venditur auro"*.

I dok je prvi svezak „slika" samo kratak, a u njemu jednako kratke i male „*slike*", to je drugi kompaktan sa jednom gotovom slikom „zadnji trzaji".

Ne ću a i ne mogu, da prosudjujem istu sa strane tehnike, kako bi prosudjivao jedan roman, jednu ljubavno-historičnu novelu, jer ona to nije. Ne mogu, da je prosudjujem ni kao historično-geografsku, rodoslovnu razpravu, kako bi to učinio kakav stari zaneševi profesor, jer ona to nije. To vam je u kratko jedan veliki, neizmjerni vapaj za slobodom, jedna sinteza života i rada bivšeg Dubrovnika u doba francezkoga gospodstva, iznesena u zgodno vrieme, poslie sto godina pada republike. Bez ljubavnih inplikacija i displikacija, bez nategnutih dijaloga, iznaša nam pisac pred oči pojedine ličnosti tadanjega Dubrovnika, s kojima se mi susrećemo kao sa živim, koji govore, rade i misle samo za *slobodu, za slobodu Dubrovnika*.

Mi bismo pristali uz mnienje kritičara „Dubrovnika", da je pisac ružne karaktere u svojoj noveli, posebne vrsti, pokazao u ružičnom svietlu, kad ne bismo znali, da je piscu historičnih novela, u svrhu ne pojedinosti, već u svrhu sveukupne radnje, jednako kao i dramatičaru, dozvoljeno, da mienja historiju u smislu svoje radnje. Prigovor taj s toga jednostavnoga razloga odpada, kao neosnovan i ako mu *filolog* može zamjeriti.

Osobito mi se je u pripovjesti dopao opis mora, čisto originalan a osobito koloristićan. Vještinu ovakova opisivanja, specijalnu vještinu u poznavanju Dubrovačkih prilika pisca moram naposeb iztaći. Možda bi bilo bolje, kad bi pisac u ovakovim svojim radnjama bio kraći, jer one ljube kratkoću, jer ne će da budu dosadne.

Jezik je u knjizi čist i dobar, živahnost brza i gladka. Sumiram li sve, mislim da ne ću pogriešiti, kad rečem, da je pisac uspio, a kako bi tek bio uspio, da je umiešao i kakvu ljubavnu fabulu, zašto je takodjer ono tlo podesno.

Hoće li svak s knjigom ćutiti, kao moj prikaz, to je drugo, a i pojmim i opravdavam to, *jer svak nije Dubrovčanin i ne može Dubrovački ćutiti!*

Srećko-Špiro Perišić

A. Benešić: Branko i Grozdana. Idila u osam pjevanja. Zagreb 1906. Tisak Dioničke tiskare. Str. 40, vel. 8⁰. Ciena 80 fil.

Osam pjevanja: Branko, Grozdana, Ljubomor, Privreda, Draškanje, Smijanje, Večera, Kitica cvijeća.

Sadržaj je u nadpisu knjige „Branko i Grozdana". Pastir i pastirica. Oni se vole i — drugo ništa. Da, bili su malo ljubomorni. U jutro se razgovarali i dogovarali za noć. I noćili su . . . Sutra će opet tako, kako se veli na koncu.

Je li to trebalo staviti u stihove, podieliti na pjevanja i tiskati? Što se to nas tiče, ako negdje pastir ljubi pastiricu. Benešić

je protivnog mnienja. U njega, kao zdrava čovjeka, rek bi da ima suvišak energije, koji radja, nipošto perverznim, ali ljubavnim slikama idilskog uživanja. Benešić bi htio, da je i on pastir. Onda sigurno ne bi pjevao, već bi prebirao frulu, kao i Branko. Mi onda to sve doduše ne bismo znali, ali bi to možda i nama bilo ljepše.

Idila. Istina, ova idila u osam pjevanja ima sve rekvizite idilske: janje, guščiće, frulu, izvor, kruh, sol, vuka, magarca i t. d. nu idila ne stoji u tim idilskim rekvizitama, idila je u — no, idila se osjeća. Ima idila i bez pastira i bez ovaca, pače bez frule. Benešićeva frula neki je čudni instrumenat. Pastir Branko (na str. 9.) uzima frulicu, na kojoj je „prebirati počeo" kako sliedi:

„Oj tanana frulice
Posviraj mi pjesmice,
One pjesme vragoljaste,
S kojih srce raste.

Oj sladjana podskočnice,
Sladjanije curičice,
Što u kolu igrate,
S momcima se titrate . . ."

Da ovo govori pastir fruli, dalo bi se razumjeti, al da to sama frula svira i pišti, to je malo — jako čudno. Ili kad veli:

„Opet frulu primače,
Sad će svirat inače,
Svirat će o slavi predja,
Pjesmu, što ne vriedja . . ."

Nismo još čuli frulu, na kojoj se dade svirati o slavi predja.

Branko ima „janješce umilno", koje

„Stane blejat, kao da ga pita:
Kud to tvoja miso luta,
Kuda ti se srce skita . . ."

To isto janje „po orlovskom nosu repom koprca". Ima više mjesta u ovoj idili, koja su naprosto nerazumljiva. Što n. pr. znači:

„Kad joj Branko odgovori,
Tad nebesa za nju stvori
A sad misli, to bje pako,
A Branko je reko 'vako:

Ne igraj se plamenom,
Ne nabacuj kamenom!
Jer se kamen lako vrati,
Plamen će te užgati . . ."

Ili n. pr. na str. 18:

„Za to kad mu Marko vjetar bio,
I s Grozdanom kad se našalio."

I tako dalje. Nu da citiramo još nešto (str. 31):

„Sad Grozdana vragoljanka
Svog zapita Branka:
‚Kolko palo poljubaca?',
Branko vraća: ‚Nekoliko kâcâ!'
A Grozdana smijati se stala,
Kô orahe kad bi istresala.
‚Otkud kaca?' pa se smije,
To još nikad čula nije."

Ni mi.

Na istoj stranici saznajemo, da se sav taj „Liebelei" dogadja „po okolnoj Fruškoj gori". Pjesnik ima neke originalne poredbe. Mjesec poredjuje s — lampom: „Sa mjesecom kao lampom sv'jeti", cjelove sa šljivama i breskvama i t. d.

U kratko: „Branko i Grozdana" ima dva tri vrlo dobra mjesta, gdje je sa malo rieči vrlo mnogo rečeno, kao n. pr. na str. 18 kad veli:

„I uzdane
Rad Grozdane —"

a ima i loših. Jedno je pjevanje posve suvišno (Privreda), gdje se priča, koliko je Branko imao ovaca, pa dva magarca, gdje špekulira, kako će doći do svog stada, oženiti Grozdanu i t. d. U pjesnika ima dobre ritmičke rutine.

Nu nama se čini, da su Tennysonov „Enoh Arden" ili Markovićev „Dom i Sviet" ipak bolje idile i to za to, što nešto kažu, a ne opisuju tek samo onako. Opis ne čini idilu idilom, već se oblik idile za to upotrebljava, da se izrazi neka misao, kojoj idila, kao ruho, najljepše pristaje.

U ostalom — kupite Benešićevu idilu, pročitajte je i sami sudite . . .

Svačić. Hrvatski ilustrovani koledar za prostu godinu 1907. Sa bogatim književnim darom i svim mogućim podacima, shodnim za svaku osobu. Izdaje „Hrvatska knjižarnica" u Zadru. Čisti prihod namienjen je hrvatskoj učećoj sirotinji u Zadru. Godina IV. Tiskara T. Devčić & Co. u Senju.

Na kraju ovogodišnjeg „Svačića" ima članak o petgodišnjici Hrvatske knjižarnice u Zadru. U tom zanimivom sastavku pripovieda se, kako je došlo do toga, te je osnovana ova knjižarnica, koja ima zadaću ne samo da razpačava hrvatsku knjigu i da ju širi, već da ju u Dalmaciji i vodi. I u istinu Hrvatska knjižarnica u ovo pet godina svog postanka to čini. Izdala je u svojoj nakladi niz hrvatskih knjiga, glasbotvorina i slika a sa svojim koledarom „Svačićem", kojega je evo četvrto godište pred nama, prikuplja i hrvatske pisce u svoje kolo.

U rečenom članku „Svačića" izlažu se opazke i razmatranja uobće o našim književnim prilikama, koje su zapale u dekadencu. Govori se i o knjižarskim odnosima, te o jadima i nevoljama pisaca, koji

izdavaju knjige u vlastitoj nakladi. Prikazuje pregled radnja u dosadašnjim godištima „Svačićevim“, a medju inima bijaše tu prinosa od Vjenceslava Novaka, A. G. Matoša, Nazora, Katalinića, Marjanovića, dra. R. Horvata, Ujevića, Milčinovića, Ilijića i mnogih drugih.

Ovogodišnje izdanje „Svačića“ još je i bolje svojim sadržajem od predjašnjih. Stihovima su zastupani Vladimir *Nazor* (šest soneta pod nadpisom „Ban Domagoj-Sclavorum pessimus dux“), Mosorski Guslar („Ko brod med valom i uvalom“) i Marin *Sabić* („San bezsnene noći“ Lavu Nikolajeviću Tolstoju). — Viktor *Car*-Emin napisao je „Prvu buru“, veselu igru u jednom činu. Od ostalih novelističnih prikaza ima od Milke *Pogačić* („Ena“), od Stjepana pl. *Miletića* („Domine non sum dignus...“ — Uspomena), Ive *Rod* („Sitne crtice“), Joze *Ivakića* („Vrzino kolo“), *Katalinića*-Jeretova („Prikaza“).

Milan *Marjanović* dovršava svoju studiju „Iza Šenoe“ (Drugi dio, od 1894.—1904.), u kojoj je pisac posabrao malo ne sve, što je gdje tko napisao, pa služi kao neke ruke kazalo za ovo književno razdoblje. — Dr. Izo *Kršnjavi* iznosi svoj vrlo zanimiv „sastanak s Henrikom Ibsenom“ god. 1891. — Marni je naš kritičar i essayista Ante *Petravić* napisao crtu o Nikoli Šimiću, kao prilog seoskoj noveli u Dalmaciji. — Hrvatski povjestničar dr. Rudolf *Horvat* napisa sliku „Ban Jelačić i Dalmatinci god. 1848“. — Slovenac dr. Fr. *Ilešić* iznio je literarni portrait „Josip Stritar, pjesnik slovenski“, te napokon Z. B. *Ilijin* zanimiv prikaz „Sinovi dana“, u kome govori o nekim pojavama književnim u svietu i u nas.

Tako smo pokazali, što sve donosi u svom književnom prilogu ovogodišnji „Svačić“, a nije svrha ovomu referatu, da se potanko pozabavi sa svakim pojedinim književnim prilogom, jer bi nas to predaleko odvelo. Napokon nije ni lahko u ovakoj sbirci posabrati sve ono, što je najbolje i što je od trajnije literarne vriednosti.

Rudolfo Franjin Magjer (Sljivoševci z. p. D. Miholjac): **Za cvjetne mladosti . . .** Pripoviјesti i pjesmice za mladež. Tisak i naklada knjižare i knjigotiskare Ljudevita Szeklera u Osieku. 1906. Str. 126. Ciena uvez. u platno 80 fil.

G. Magjer je stekao dobar glas u našoj književnosti kao omladinski pisac, pa je to evo već treći njegov spis za mladež, a u tisku je njegova „Antologija hrvatske omladinske književnosti“, u kojoj će biti prikazani „uz prvake hrvatske omladinske knjige i svi ostali savremeni radenici današnje liepe knjige za mladež od najstarijih do najmladjih“. Obsezat će do 35 štampanih araka. I ova se knjižica preporuča, da se dade mladeži u ruke, koja će naći u njoj ugodne zabave u stihu i prozi.

U zadnje vrieme izašle su ove knjige:

Ivana Hirschmann: Djevojačka gimnastika. Zagreb 1906. Tiskara Weiser. 8°. Str. 84. Ciena K 1·50.

Dr. Fran S. Gundrum Oriovčanin: Njega zubi. Zagreb. Tisak Antuna Scholza 1006. 8° Str. 110. Ciena K 1·—.

Mojo Medić prof.: Dodatak k nacrtu nove naučne osnove za srednje škole. Zagreb, kr. zem tiskara 1906. Ciena 20 fil.

Nagodba. Svi zakoni o nagodbi, koju s jedne strane kraljevina Ugarska, sjedinjena s Erdeljem, s druge strane kraljevina Hrvatska i Slavonija sklopiše za izravnanje postojavših izmedju njih državnih i financijalnih pitanja. — U Zagrebu. Gjuro Trpinac, knjižar Jugoslavenske akademije. 1906. Mala 8°. Str. 62. Ciena 30 fil.

SRBIJANSKA

Knjige Matice Srpske. Primili smo publikacije Matice za ovu godinu. Matica Srpska izdaje na godinu šest knjiga Letopisa (svaka dva mjeseca izlazi jedna knjiga). U zadnjoj, V. svezci za ovu godinu, imade obširan prikaz zabavnih izdanja Matice Hrvatske za godinu 1905.

Osim Letopisa izdaje Matica drugu vrstu svojih publikacija pod imenom Knjige Matice Srpske, od kojih je izdala: „Saula“. tragediju Dragutina Ilijća (br. 16).

Treće (a broj 18. Knjiga) je Zbornik istorijskih dokumenata i to I.: „Kako se postupalo sa srpskim molbama na dvoru cesara austrijskog poslednje godine života patrijarha M. Grujića.“

Četvrto su knjige na narod, a do sad su izašle za ovu godinu sliedeće: br. 116 „Razgovori u dokolici“ II. sastavio Djoka Mihajlović, učitelj. — Br. 117. „Dva brata“, pripovietka seljaka S. T. Semjonova“, prevod s ruskoga. — Br. 119. „Umu i srcu, pouka za narodno prosvećivanje“, napisao Pavle Aršinov. — 120 „Brdo i čovek, geografsko-kulturna crta“, napisao M. A. Jovanović.

Na neke knjige ovogodišnjih publikacija Matice Srpske osvrnut ćemo se posebice.

Petar Kočić: Jazavac pred sudom. 2. izdanje. Knjižarnica Svetislava B. Cvijanovića, Beograd. 1206. Strana 29. 8°. Ciena 50 para dinarskih.

Ova je uspjela satira doživjela već i drugo izdanje. Nije nikakvo čudo, ako doživi i treće Malo je kad tko iznio u tako jednostavnom dijalogu i u tako specifičnom slučaju jednu obćenitu satiru na upravne prilike u Bosni. Od Kočića ima uspjelih i neuspjelih stvari (i stvarca), ali ova mu je

svakako najuspjelija, a jedna od najboljih prosievaka srbskoga narodnoga humora novijega datuma. Taj humor zapravo pripada svemu našemu seljaku i hrvatskomu i „srbskomu", počevši od Like pa sve tamo do hrvatskih medja. Kočićev David, što je uhvatio u svojim kukuruzima jazavca, i doveo na sud, da ga tuži (jer ga, po zakonu dakako, ne smije ubiti!) — taj je David tip našega seljaka, koji je promjenama upravnim najprije bio kao utučen, prestrašen — a onda se istom počeo snalaziti, gdje je i što je. Pa kao što je za našega čovjeka značajno, da se i u najkrvavijem momentu najprije nasmieši, makar i gorko, tako je i naravno, da je Kočićev Jazavac morao dobiti orise smieha satiričnoga. Iznajprije se čini njegov David kao blagoglagoljivi seoski tupan, koji tobože dobroćudnim humorom priča o svojoj ženi, o zemlji i o još koječemu — uz prekidanje sudaca i pisara —, ali što dalje, sve se vidi, kako je David pravi glupan samo da pod izlikom bedastoće i naivnosti (te po tom neubrojivosti) smije jednom reći svim tim ljudima ono, što narod u Bosni već odavna o svojoj upravi misli, ali se ne ufa reći. „Niesam ja, gospodini moji, četrdeset gradi budala (— kako je konstatirio Švabo liečnik! —), već sam ja vami za to čudnovat, što u meni ima milijun srdaca i milijun jezika, jer sam danas pred ovim sudom plako izpred milijuna duša, koje su se od silnog dobra i miline umrtvile, pa jedva dišu . ." Tako završuje David svoj prizor na sudu, a to je i jedini put, što je izišao iz svoje uloge, pa na njegova usta progovara pisac sam. Inače sve prije govori lukavi David priprosto, ovijeno humorom, pa njegov žalac ne izbija nigdje ovako jasno u riečima, koliko se mora naslućivati. Neke su pojedinosti pravi biseri narodnoga humora. Satira nije dramatski obradjena, već je samo dijalogizirana, a David i njegovo pričanje ima dakako glavno mjesto. Sudac, pisar i liečnik samo su tu, da prekinu koji put Davida ili da dočekaju koju Davidovu strjelicu, napetu na sve činovničtvo bosanske uprave. Srbi imaju vrstna, narodnoga satiričara, a kako se vidi, znadu ga i cieniti. Ovakova satira učini više nego li stotine političkih brošura.

— *j* —

ČESKA

Iz češke književnosti. Na poznatu hrvatsku spisateljicu i izvrstnu poznavateljicu češke knjige gdju. Maru Fabkovićku obratismo se za suradnju o českoj literaturi. Ona nam je ljubezno uzvratila ovim pismom:

Želite, da vam rečem koju o češkoj literaturi, a pružate mi u to ime malen, uzak okvir — — zbilja, težak je to zadatak.

Pred menom se širi velik, prostran perivoj sa vjekovitim dubljem, što ga ni bies najljućih oluja ne može oboriti; sladkih je u njem voćaka a plod im kriepi i osvježuje dušu i tielo.

Ondje, posried tratine gotovo pred očima niču bujni, ljepotom i milim dahom zamamljujući cvietovi prave poezije. Široke ceste na osoju, uzane staze u hladu i tmični puteljci, vodeći raznim smjerovima onamo do visoke gore — a vrve množinom odabranika obojega spola. Svi hrle k Parnassu, gdje već u svom sjaju kraljuju olympski bogovi: Svatopluk Čech, Vrchlicky zabarikadiran tvrdjavom knjiga, silnom bibliotekom vlastitih umotvora.

Druže se k njima: Jirásek, Vlček, Preissová, Kunetická, Holeček, Sokolová, Krásnohorská, Rais, Jesenská, Mržtik a ono uz desnicu im genius Češke palmu pobjede drži nad preobraženima: Palacky, Nemcová, Zeyer, Svetlá, Neruda, Podlipská — — — ne, oprostite, ne smijem dalje, to bi bio puki kalendar, a naličilo bi više maštanju, nego realnosti.

Plodnost česke literature u velike je razvita, ima u njoj neocjenjivih, neumrlih djela, sjajnih alemkamena — ali, što se možda i samo razumieva, da uz takovu hiperprodukciju nadje ili ušulja se i otrovno bilje sa cvietom mutnih, potmanjih boja. Ovo dakako ne umanjuje sjaja umotvora velikih českih duhova, a tim proizvodom plitkih, bolestnih duhova najboljom nagradom bilo bi podpuno ignoriranje — ali treba ih spometi u tu svrhu, da se, naročito mladež, ugiblje proizvodima plitkih, bolestnih duhova kao otrovnom, nezdravom zadahu proizvoda kemičkih tvornica.

Još mi je spomenuti, da iz bogate češke literature crpe Francezi, Rusi i Niemici, što je za stalno dokazom velike ciene tih proizvoda, jer Niemac, kao davni neprijatelj svega što je češko, uvieke je skloniji kuditi, nego hvaliti. *Mara F.*

BUGARSKA

Neki noviji bugarski spisatelji. „Pored Vazova — veli u prošlom broju spomenuti Vel. *Jordanov* — u novom se životu pojavljuju još tri četiri vidjena pjesnika i pisca: Konstantin Veličkov, Stojan Mihailovski, Penčo Slavejkov i Aleko Konstantinov. Svaki od njih ima svoju vlastitu fizionomiju, i svaki je moćan u svojoj oblasti; ali je svaki od njih, osim Aleka Konstantinova manje popularan od Vazova. Baveći se abstraktnim predmetima obće čovječanske misli, oni za običnu masu imaju i teže pristupačnu formu. Veličkov je u našu književnost unio jednu struju staroga klasičnog Rima, muza Penča Slavejkova preuzela je visoke polete nje-

mačke muze i njemačke filozofije, a Mihailovski je dugo ostao u školi francezke poezije, i tek se posljednje decenije privikao neposredno na bugarsku stvarnost, i njegov je moćni glas zaorio juvenalskim tonom nad glavama novoga pokoljenja sbog njegovih poroka, i ošinuo ga snagom bujnoga balkanskog temperamenta. Dok Vazov, ma koliko da je bio pod uticajem strane poezije, francezke i ruske, ipak ostaje izvorniji, bliži narodu; i dok tudj uticaj u njemu nije primjetan, dotle u prvoj trojici vidimo snažan spoljašnji uticaj, koji daje kolorit njihovoj poeziji. Otuda i njihova slabija popularnost u pjesničkom razumievanju Bugarinovu. Drugčije stoji stvar s Alekom Konstantinovom, znamenitim i omiljenim šaljivcem, čiji su humoristični radovi jako privlačili pažnju Bugara.

Od prije jedno deset godina, bugarska je poezija učinila jedan jak preokret; ona je već prestala ići tragom Vazova ili Penča Slavejkova, Mihailovskog, Veličkova, i u njenim tvorevinama javiše se pjesme s novim motivom i novim glasom. Bugarski život već poče da izlazi iz patriarhalnog uredjenja; nova političko-ekonomska pitanja ponikoše u njemu; sbog toga i mlado pokoljenje podje onim putem, koji mu je nalagala njegova priroda, novi uslovi života i novi zahtjevi u poeziji. Socialni se problem javio i kod nas; važna i složena pitanja modernoga družtva počela su se probijati i u saznanje Bugarinovo. Sbog toga te nove pojave ostaviše svoj otisak i u književnosti, i ja bih taj njen momenat ukratko okarakterisao riečima: moderni realizam i idealizam. Tu dolaze Veselin-Vlajkov, Mihalaki Georgiev, A. Strašimirov, D. Strašimirov, Ana Karima, Elin-Pelin, G. Stamatov i dr., u formi pripovjedke; Kiril Hristov, Javorov, Andrejčin i drugi kao lirici; Petko Todorov u drami. U radovima ovih pisaca, ma da veliki dio tih radova i nije savršen po obliku i sadržini, vidimo novu struju, vidimo otisak novoga socialnog života Bugara, sa svim njegovim ranama; osjećamo u njima novo bilo, nove težnje, nove strasti. Ma da se Veselin u svojim pripovjedkama, M. Georgiev u svojim humoreskama, od kojih se u nekima izsmievaju i neskladnosti stranačkog života, više kreću u seoskoj sferi i dobro predstavljaju simpatije i antipatije seoske duše; ma da Strašimirov više dodiruje i inteligentnog Bugarina, koji se razvio pri novim uslovima; ma da se Elin-Pelin obraća nevoljama seljaka i inteligentnog čovjeka novoga doba, — ipak je u tih pisaca jedna stvar zajednička: blizko, srdačno saučešće prema masi, seoskoj ili gradskoj; oni je iznose na vidik pred nas onakvu kakva je. Kod većine od njih vidimo pravi pri povjedalački talenat, koji može da iznese i u književnosti predstavi ono, što je karakteristično u našem životu.

Kod novih predstavnika lirike, vidimo već kako se osjećajno i uzbudljivo razpoloženje Bugarina iz novog života izlieva u bistre, biserne oblike. S jakom subjektivnošću, sa bujnom individualnošću, sa anakreontskom primjesom u razpoloženju, u gracioznoj, često koketnoj formi, Kiril Hristov odkriva svoju dušu u snažnim tonovima; on zauzima gotovo prvo mjesto u novoj bugarskoj lirici. Do njega stoji skromnije Javorov, koji, po snazi osjećanja, po uzbudljivosti temperamenta i po graciji i koketnosti forme, gotovo dostiže isti polet kao i Kiril Hristov. U Javorovljevim stihovima provejava tiha, nježna, jedva primjetna melanholija i silna ljubav prema Bugarinu.

Ali Ahilova peta bugarske poezije stoji u drami. Osim „Ivanka" Vasila Drumeva, koji i sada živi na bugarskoj sceni, ne možemo istaći drugi rad u toj formi poezije. Pokušaji Vazova, A. Strašimirova, Petka Todorova i drugih više su pokušaji i material za bugarsku dramu, nego prava drama.

Iztakao bih i drugu karakternu osebinu najnovijih pisaca: oni se udubljuju u narodne tvorevine, da bi iz njih crpili predmete i motive i literarno ih obradjivali. I raniji su se pisci, kao dedo-Slavejkov, Vazov, naročito Penčo Slavejkov i drugi, koristili narodnom poezijom, ali je to sada obća karakterna osebina. To se vrlo jasno vidi u radovima K. Hristova, Petka Todorova, Kuneva i drugih. Time je unesena i jaka struja narodnog govora u književni jezik."

Svoj pregled novije bugarske književnosti svršava Jordanov ovako:

„Dakle u novoj bugarskoj književnosti, iztičem četiri momenta. Prvi momenat, obilježen otcem Pajsijem, većim dielom je historijski: sva pažnja književnosti u to vrieme obraćena je restauraciji bugarske prošlosti i budjenju nacionalne sviesti. Drugi momenat, u kome se pojavljuju dedo-Slavejkov, Lj. Karavelov, Botev i drugi, morao bih nazvati literarnim; za njegovo vrieme razvio se učinjeni početak naše književnosti do prave književnosti, prave poezije. Treći momenat — za njega nemam karakterističnog naziva — nazvat ću periodom poslie oslobodjenja, u kome se javlja značajno poetsko djelo Vazova, Veličkova, Mihailovskog, Penča Slavejkova i Aleka Konstantinova. Književnost već dobiva sviest, i osjeća se samostalnijom i snažnijom. Četvrti ću momenat nazvati momentom modernog realizma i naturalizma, koji se javlja u pomenutim piscima novoga pokoljenja.

A ako se zapita za kritiku u nas, kazat ću, da je ona u svome začetku; ma da se u njoj ne opažaju jedinstvo i jasno i opredieljeno iztaknuti kritički principi i estetični ciljevi, ipak ona pokazuje izvjestan

uticaj na bugarsko stvaranje. Dr. K. Krstev se prvi javio u kritici u novo vrieme, i on joj je dao prvi potica; a u najnovije vrieme javljaju se siluete mladjih pisaca: Božana Angelova, Stefana Minčeva, Andreja Protića, Andrejčina i dr.".

FRANCEZKA

Novi roman Pierre Loti-a. *Pierre Loti* je napisao novi roman. Jules Viaud — to je pravo njegovo ime — kao francezki pomorski častnik preplovio je sva mora i zašao u najrazličnije daleke zemlje, kojih nam tajanstvenost dočaravaju tek priče. „Islandskih ribara" sjećamo se dugo i dugo, one slike ostaju čovjeku nizbrfsive. Loti-eva „Madame Chrysanthême" priča nam sve tajne Japana, sa Senegala, iz Indije donio je Pierre Loti u Evropu toliko neobičnog, novog, čudnog. S najnovijim nam romanom — „*Desenchantées*" (Paris, izdanje Calmann-Lèvy-evo) odkriva velo s tajni Carigrada ili bolje, iznosi poeziju i patnje, život i psihologiju žene. Neopisivo zamamljivim načinom pripovieda pisac doživljaje André Lhéry-a (koji boravi neko vrieme u Carigradu kao diplomata) s liepom Djenanom, kćeri Tevfik-paše. Njih se dvoje sastaje sad na obali mora, sad na zapuštenom groblju, sad opet u kakvoj ostavljenoj kući staroga grada. Upravo osjećamo s Djenanom sve one boli i duševne borbe, što ih trpi iztočnjačka žena, tako silno odieljena od svieta, taj ubogi stvor, kojemu je zapad i njegovi čari nedostiživa zagonetka. Zašto im se krati pravo na život? Uzalud se pita Djenana, ali nema izlaza. I tako gine taj cviet Iztoka Pa tako André Lhéry spoznaje njezinu tihu i veliku ljubav tek poslie njezine smrti, u njezinim listovima, u kojima je odkrila svu svoju dušu. Sve je saznao od nje, sve tajne njezina života, sav sviet muslimána, dala mu je zaviriti u turske hareme, ali lica mu svojega za njihovih sastanaka nije nikad odkrila. Opisujući nam Pierre Loti u ovom svom romanu sve neobičnosti starog Stambula, prikazao je sudbinu onih désenchantées, koje poput začaranih kraljevni venu kao ruže u jeseni...

ENGLEZKA

Reforma englezkoga pravopisa. Poznato je, da je englezki pravopis vrlo težko naučiti. Veoma je kompliciran tako, te je dobra ona vulgarna, koja veli: u englezkom se piše Petar, a čita Pavao. Onomad se digli Amerikanci, koji u svemu hoće da vode glavnu rieč, bez obzira na Evropu, te će oni radikalno reformirati težki englezki pravopis. Oni su već i od prije tu i tamo stari englezki pravopis pojednostavnili. Tako je poznato, da oni dočetak *our* u colour, labour, honour i t. d. pišu samo sa *or*, dakle color, labor. Isto su tako izvrnuli dočetak u centre, theatre, te pišu: center, theater i t. d. Slovo h u dočetku burgh takodjer su odbacili i pišu Pittsburg, Edinburg.

Nu osim ovih reformi pravopisa, koje su postale obćenite, Amerikanci idu dalje. U tu se svrhu u ožujku ove godine složilo družtvo (Simplifield Spelling Board) u New-Yorku, kojemu stoji na čelu profesor englezke literature na columbijskom sveučilištu, Brunder Matthews. Tomu boardu priključio se čitav niz uvaženih učitelja, pisaca, leksikografa, nakladnika i drugih veličina.

U Americi su povoljno pozdravili ovaj korak, nu tim manje u Englezkoj, gdje drže starine svog jezika svetinjom. Pjesnik Swinburne zove taj čin Amerikanaca monstruosnim, barbarskim bezsmislom. Englezka je prosvjedovala. Za prvi početak nalazi u listini 300 rieči, koje će se reformovati. N. pr. grčke se rieči pojednostavljuju: gram mjesto gramme, decalog mjesto decalogue, mjeslo grčkog ae i oe dolazi e, tako u paleontology, esophagus, asthetic. Dočetak ough znatno je skraćen: iz tough biva tho, trough — thru, iz plough — plow; i woe se pojednostavljuje u wo i t. d. Najneobičnije pak i to posve na njemačku zvuče novi dočetci prošloga vremena, gdje se ed u svim riečima, u kojim se ima izgovarati bezglasno, skraćuje u jednostavni t, dakle wisht mjesto wished, whipt mjesto whiped, trapt mjesto trapped, curst mjesto cursed. Amerikancima prebaciše neki londonski ljstovi, da nisu samo oni prvi potakli tu reformu pravopisa, već i londonsko filoložko družtvo. S druge se opet strane naglašuje, da narod ima odlučiti, što će prihvatiti, što zabaciti.

KAZALIŠTE

Hrvatsko kazalište

Opereta. Mjeseca listopada davale su se ove operete: „Zaručnica milijunašica" (7-ga), „La Mascotte" (10. i 13.), „Mam'zelle Nitouche" (14. i 17.), „Momci na brod" (18.), „Penzionat" (19. i 20.), „Pufferl" (Novo, 24. i 27.) i „Lutka" (28. i 31.).

„Pufferl" od Eyslera po obćem je sudu odbijena, u „Lutci" je gostovao dr. Novosel, sada pitomac bečkog konservatorija, a nuz „Momci na brod" i „Penzionat" gostovala je gdjica Sironi, nekad prima ballerina bečke dvorske opere. S tim cimerom pleše ta prima po svietu. Doplesela je i k nama

— odplesala. Javljeno je, da dolazi „sa svojim družtvom“, a od družtva ni spomena. Mjesto toga glumila je gdjica Sironi pantomime s družtvom, koje je bilo također niemo. To im se mora ubilježiti u pohvalu.

Inače se u opereti nije dogodilo baš ništa.

Hrvatski dramatski autori i kazalištna uprava. Prije godinu dana ili dvie sastali su se hrvatski autori i potražili od vlade, da se urede njihovi odnosi prama kazalištnoj upravi, što se tiče predavanja i prikazivanja drama, te honorara. Kod nas to još naime ide po domaću. Nekima se drame primaju, neki čekaju bez odgovora. Koji dodju do prikazivanja, cjenkaju se za svoje stvari, neki prodje bolje, a neki gore, već prema tome. Tantiemno pitanje nije još dosad normirano. Isto tako nije uredjena stvar s reprizama, već kazalište po miloj volji iznosi stare stvari prema prilikama ili časovitoj potrebi. Da tu više puta odlučuju lični odnosi spram ljudi, sasvim je naravno. Javnost je dakako o tom slabo upućena a mnogi se autor i žaca javnosti, da ne škodi svojoj reputaciji a i iz ponosa nekog šuti, pa tako se dogadja nepravda. Pošto pak od vlade nije bilo odgovora na predstavku, pokrenulo se to pitanje ovih praznika iznova. Autori su na svojim sastancima nastojali normirati ponajprije dostojan postupak s autorima od strane kazalištne uprave, glede primanja i prikazivanja, glede repriza a napokon i glede honoriranja. U roku najviše od tri mjeseca dužna je kazalištna uprava odgovoriti, prima li ili ne prima djelo, dužna ga je odmah prikazivati i to na dane dogovorene s autorom, a dužna je reprize davati u jednoj godini, ako je prihod nadmašio stanoviti minimum, u narednim godinama isto tako, ako je cjelokupni prihod prošle godine nadmašio opet stanoviti minimum. Za honorare — predložili su autori — stoji piscu na volju, hoće li prodati djelo jednom za uviek ili će se pogoditi za tantieme od prihoda kazalištne blagajne. Za prvi slučaj odredjen je minimalni honorar drame, koja izpunja čitavo veče, 600 kruna, (u stihovima 800 kruna), a za aktovku minimalno 100 kruna (u stihovima 150 kruna) Tko se pak pogodi za tantieme, dobivat će od svake predstave 30 postotaka cjelokupnog, brutto-prihoda. (Kod aktovke razmjerno.) Na ovo je vlada odredila sastanak izaslanika kazalištne uprave i književnoga društva, koje je primilo akciju hrvatskih autora u svoje ruke. Na tom je sastanku prihvatila kazalištna uprava sve ono, što su osim honorara zahtievali autori — dakle moralnu stranu akcije — a glede honoriranja nije pristala na posvemašnje prodavanje već poglavito na tantieme, kao što je to i kod drugih kazališta, s tim dodatkom, da se još neka svota dade unapried. I uglavilo se ovako: autor dobiva unapried 400 kruna, a od svake predstave još 10% od brutto-prihoda. Drame literarne vriednosti a slaboga kazalištnog posjeta dobile bi eventualno na koncu sezone još neku posebnu nagradu. Poslie ovoga privremenog sporazumka nastalo je medju autorima nezadovoljstvo, a nastale su i u novinama polemike izmedju kazalištnoga izaslanika dra. Andrića i izmedju zastupnika dramatskih autora dr. Dežmana-Ivanova. U tim je polemikama dokazivao dr. Dežman dr. Andriću, da je ovaj kod dogovora kao dramaturg kušao izbiti za kazalište a na štetu autora što manje postotke a sutradan u nepodpisanom jednom novinskom članku bunio autore, da su prikraćeni. Dr. Andrić pak je dokazivao dr. Dežmanu, da je ovaj prestrašen Šubertovim predlogom (koji je odredjivao autorima stanovitu svotu kao predujam, a taj se morao s 8-postotnim dobitkom od brutto-prihoda namiriti kazalištu, a onda istom teći autoru) — da je slabo branio interese hrvatskih autora; zatim je još predlagao, da bi najbolje bilo po hrvatske autore, da uz onu svotu urede tantijeme tako, e bi od prve dvie predstave dobili 50 postotaka, a od svake naredne 10 ne računajući u „brutto-prihod“ abonnement loža. Ove su polemike prešle u lične uvrede i u spominjanje starih grieha, gdje su se ča i listovi iznosili, pa je sgodno netko primjetio, da autori ne bi smjeli biti štafaža ovakim ličnim borbama. U to su se autori ponovno sastali i pitanje honorara konačno normirali ovako: pisac dobije unapried za svoje primljeno djelo 600 kruna, za tim od prve dvie predstave 40 postotaka, a od svake naredne 8 postotaka, računajući ovamo i abonnement loža i sjedala, koji bi mogao po vremenu toliko narasti, da bi na pisca slabo odpalo. Kod manjih djela postupa se razmjerno prema ovomu. Ovo je posljednji predlog hrvatskih autora, koji je doveden u pravu mjeru, pa je nade, da će vlada na nj pristati i normirati to pitanje za sva vremena. Vlada mora na ime uzeti na um, da je to naš kulturni zavod, komu nije svrha samo puniti svoju blagajnu već i u susret ići hrvatskim autorima, koji i onako nisu od vlade nikako drugčije podpomagani, kao što su to na primjer drugi kulturni radnici.

—a.

Kakva će biti hrvatska opera? Prvi dirigent naše operete (jer imamo dva!) g. Nikola pl. Faller izvolio se nedavno u jednom interwiewu — štampanom u novinama — vrlo čudnovato izraziti o budućoj hrvatskoj operi, za koju, čini se, da se počelo ozbiljnije misliti. On reče: U opereti imamo dobar orkestar i dobar sbor, neke operetne sile mogu „mitwirken“ i u operi, pa treba tek angažovati još dva tri solista i — „bu vre išlo“, kako reče Tako pomišlja ravna-

telj opere operu! Ako „bu vre išlo“ na taki način, onda je bolje, da već sada grad Zagreb povuče svoju odlučenu subvenciju i da se napusti i svaka pomisao o operi. Nepojmljivo je, kako može jedan stručnjak ovakvo što izjaviti. Prosvjedujemo odlučno protiv takvog omalovažavanja hrvatskog obćinstva.

Slovensko kazalište

Slovensko kazalište počelo je 2. listopada svoju saisonu, a ono nam je dokaz, kako se mogu i drama i opera i opereta, ako i u čednijem okviru, ipak liepo podržavati. Iz programa za ovu saisonu razabiremo, da je slovensko kazalište uzelo biranih stvari, koliko u drami, toliko u operi. Od domaćih će *izvornih* drama iznieti „Egoizem“, „Pijanec“ i Ljubezen“ od Zovke Jelovšekove te „Veliki dan i „Jakobinec“ od Fedora Jaromlinova. — Od *slavenskih:* Vojnovićev „Ekvinocij“, Štolbinov „Na ljetovalištu“ Vrchlicky-evu „Noć na Karlštejnu“, Gorkijeve „Malomještane“, i Spažinskoga „Sve izgubljeno“. — *Francezki:* Molièrove „Kaćiperke“, Daudeovu „Arležanku“, Zolinog „Razbijača“, Meilhac-Halévy-ev „Tricoche i Cocolet“, Dumas sinova „Prijatelja žena“, Sardouovu „Theodoru“, Mirbeauov „Posao je posao“, Bernsteinov „Baccarat“ i Lavedanovu „Postelju“. — *Talijanski:* D' Annunzievu „Giocondu“, Traversievo „Svatbeno putovanje“ i Gallininu „Tako ti je na svietu, diete moje!“ — *Njemački:* Goetheova Fausta“, Hauptmannovo „Potopljeno zvono i „Elgu, Thominu „Lokalnu željeznicu“, Fuldinu „Maskaradu“, Havelove „Političare“, Schöntanova „Sherlock Holmesa“, Kadelburgova „Dva srećna dana“, Neidhardtov „Prvi“ i Schönherrov „O kriesu . — *Nordijski:* Ibsenove „Stupove družtva“, Björnsonovo „Nad našu silu“, Strindbergovu „Opojnost“. — *Englezki:* Shakespearov „Kako želite“, „Mletačkog trgovca“, i „Hamleta“ te Shawovljeva „Izgubljenog otca“.

U opernom i operetnom repertoiru uvršteni su ovi noviteti: Donizettieva „Lucija“, Marschnerov „Hans Heiling“, Leoncavallova „Zaza“, Glinkin „Ruslan i Ljudmila“, Rebikovljeva „Jelku“, Bizetove „Biserare“, Passinievu „Madame Butterfly“, Massenetova „Manon“, Audranova „Lutku“ i Albiniev „Nabob“. Kako se vidi vrlo zanimiv i raznolik program. Mi ćemo se kasnije osvrnuti na dosadanje prikazivanje.

Njemačka kazališta

„Der reiche Jüngling“. Trauerspiel in fünf Akten von Karl Rössler. Prikazivano prvi put 6. rujna u Dresdenu (Kgl. Schauspielhaus).

U dugom nizu raznih drama, koje obradjuju pojavu Ktistovu, i ovo je djelo naišlo na potežkoću, da se dojmi snagom Kristove pojave, a da ga slušatelji na pozornici ni ne vide ni ne čuju. Drama sama ne odaje tehničke sigurnosti autorove. Rössler je htio jednu porodičnu tragediju svezati sa velikim svjetskim udesom, pojavom Kristovom. To mu nije uspjelo. Konflikt u kući bogatoga židova Asarje, sasvim je odieljen od znatnih dogodjaja onoga burnoga doba i nije ni u čem iziskivao uvodjenje pojave Kristove. U vrieme je Kristovo. Židovski sviet stenje pod igom rimskim. Ali još više nego to robstvo tište ga mane, nevolje i protivštine u samom narodu. U jednom malom galilejskom gradiću na obali jezera genezaretskoga živi bogati Asarja. U njega je čvrsta, nepokolebiva vjera. Prijatelj mu je svećenik Jehuda, ali uza sve to on sam težko trpi od svojih grieha. Za čitava života svoga grnuo je blago na blago, a kraj toga mu ruke nisu ostale svagda čiste. To je blago bio njegov život, njegova sreća i utjeha u ono vrieme, kad mu je umrla žena i najstariji sin. Sva je njegova nada njegov mladji sin Nathanael. Ali i taj mu se sve više otudjuje. On je neki sanjar. I u starca se sada budi sumnja, je li to u istinu njegovo diete, ili je onoga strastvenoga Grka, što je jednom boravio u njegovoj kući. Ta je njegova sumnja opravdana. U Nathanaela izmiešala se vrela krv tudjinca Grka s krvlju njegove matere, sanljive Jevrejke. Nathanaelova duša ne nalazi mira ni pokoja. Žarka čežnja za nečim neodredjenim, neka neznana nada kida njegov život. I u to vrieme ulazi u njegovu zemlju prosjački rabi, o komu pričaju, da stvara čuda. Nathanael prisluškava njegovim riečima, a njegovu slabašnu dušu potresaju gorke sumnje. On se koleba, ne nalazi pravoga uporišta, ne zna za svoju domaju. Njegova ga vjerenica Rut mami svojim čarima, prosjački ga rabi uči, da se odrekne svieta i da razda svoje imuće, otac ga sili, da savjestno upravlja povjerenim mu dobrom, a prijatelj Grk navraća ga na puteno uživanje. I on se preda umilnom dozivanju svoje vjerenice i provede s njom blaženu noć. Ali ga svanuli novi dan dovodi k jasnoj i bistroj sviesti. On će u sviet, utonut će nepravedno stečeno očevo blago u jezero. Ali prije toga pada on voljom očevom od ubojničke ruke.

Njemačka kritika u velike hvali prva tri čina, ali zabavlja nemotiviranom i naglom svršetku drame. Drama je puna bibličkih rečenica, ali tim pjesnički govor nije postao snažan i krepak, već umjetan i neprirodan. Veoma je fino u drami iztaknuto i obradjeno osjećanje i razpoloženje židovskoga naroda. Preko čitave radnje prekrito je kao neko velo nujnosti i gorčine, neka moćna čežnja i dozivanje Spasitelja izbija iz krat-

kih i nejasnih rečenica. U Ruti, Nathanaelovoj vjerenici, plamsa drhtavi žar orijentalnih noći, trepti čeznutljiva ženština osamljena ležaja, izbijaju neodredjene čežnje i uzdisaji strastvene žene.

„Ortrun und Ilsebill“. Märchenkomödie in fünf Aufzügen von Otto Ernst. Prikazizivano prvi puta 1. rujna u Hamburgu (Thaliatheater).

Nije jasno, koji su motivi pobudili Ernsta, da napiše tu izpraznu božićnu dječju feeriju. Nadpis je drami dala poznata priča iz zbornika braće Grimma „Von dem Fischer und syner Fru“, o ubogom ribaru i njegovoj ženi, što su kukavno i oskudno životarili, dok ribar jednog dana ne ulovi čudnu ribu, što je govorila kao pravi čovjek. Ribar pokloni toj ribi život, a on za uzdarje smije da zaželi, što god uzhtije. Ilsebill, njegova žena (koja „will nich so as ik wol will“) hoće, da se uzdigne do samoga gospodina Boga. Radi te smione želje kažnjava se taj ubogi par i živi kukavno kao i prije. To je glavni motiv te čarobne komedije. Uz to je Ernst obradio još i motiv o začaranom kraljeviću, što skače svietom kao žabac, dok jedna čista dieva ne poljubi njegova hladna i mokra usta i tako ga spasi. Treći je motiv o utonulu gradu Rungholdu, koji se tek svakoga vieka jednom pojavlja i koji stavlja u dušu onoga, koji ga ugleda, neustrašivu čežnju. — Kritika se obara na Ernsta, što je barbarskim načinom okljaštrio liepe narodne priče. Drama je neobično razvučena, bez prave je dramatske koncentracije, nije duhovita, a ne odaje ni pjesničkog poleta. Sve je proračunano na efekt, a usrdne je čednosti i umiljnosti Grimmovih priča nestalo. Mjestimice je drama tako nespretno gradjena, da jedva shvatamo, kako je autor tehnički tako vrstnoga „Školnika Flachsmanna“ mogao napisati tu sasvim diletantsku dramu. Otto Ernst polučio je tim svojim najnovijim djelom kao dramatik podpuni bankrot.

Talijanska kazališta

D'Annunziev neuspjeh

U rimskom kazalištu „Costanzi“ davala se 28. listopada prvi put D'Annunzieva najnovija drama „Piu che l'amore“. Tko pozna temperamenat Talijana kao slušatelja kazališta, taj je mogao i slutiti, da će prva kritika pasti prije kritike Ovaj put je to bila kritika zvižduka i skandala na ponosnu glavu gospodina inače zvanoga Rampagnette, koji ne samo u publici, nego i u ljubitelja prave umjetnosti počinje gubiti simpatije. Zviezda njegova nema više onoga sjaja, kojim je negda znala zabljštavati, po gotovo iza poznatih affairâ o plagijatima francezkih autora (Flauberta), te iza afektirane i krivo shvaćene propagande ničeanstva medju Talijanima, k tomu i neugodne privatne affaire (Duse i t. d.) — sve je to doprinielo, da je medju slušateljstvom već unapried bila nepovoljno napeta dispozicija, pa su trebale u barut samo da padnu rieči s pozornice. Već su prvi povici slutili zlo, a ticali su se glumaca, koji su pretiho govorili. Glavni junak, inače veliki Ermette Zacconi, takodjer kao da nije bio sasvim u svojoj ulozi, a oko njega, inače učenjaka, imenom Corrado Brando, kreće se čitava drama, no ne tako da bi se izvodila pred očima gledalaca, već se po Ibsenovoj tehnici saznaje na pozornici ono, što se već davno dogodilo, a dogodilo se ovo:

Taj je Brando učenjak i iztraživač pustih krajeva, pa kad mu niti vlada, niti drugi pozvani faktori nisu mogli namaknuti sredstva za njegova iztraživanja, u koja on svom dušom vjeruje — odvažuje se da ubije nekoga lihvara, ali ne da time poput Raskolnikova misli koristiti čovječanstvu, već da dodje do kapitala u svrhu svojih iztraživanja. To on tumači tako, da ne čini iz egoističnih razloga, već u svrhu da svojim odkrićima koristi znanosti. Brando ne samo da opravdava svoj zločin, već ga dapače uzveličava u jednom prizoru, gdje to sve pripovieda.

Ovdje je provalila prava bura negodovanja u slušateljstvu. Nietzscheanska obrana zločinca i zločina, makar i zaodjevena u sjajnim frazama, u kojima je D' Annunzio majstor, djelovala je na publiku odvratno. Naslov „Više nego ljubav“ proteže se na jednu ženu, koju je D' Annunzio stavio uz svoga junaka, imenom Mariju, idealnu i nježnu, koja pravom ženskom požrtvovnošću i odanošću uztraje uz njega i onda kad zna, da će pripasti u ruke pravde. Čudno djeluje u ovoj drami, kako mu Marija u najtežem času odkriva da je mati, a njemu to podaje novu polugu u njegovu iztraživalačkom radu.

Inače radnje u drami nema, a kušao ju je nadomjestiti D' Annunzio bogatim risanjem psihologijskih momenata, koji se sami sobom nadaju kod ovako čudnovatoga, zapravo abnormalnoga duševnoga stanja iza zločina. Inače su ovakovi zapleti, kojima je čvor bolest ili zločin, u umjetničkom svietu nedopušteni i smatraju se nelojalnima, pa ih treba u zamjenu umjetnički obraditi, da se izgladi nepovoljni dojam. Dostojevski je podigao na visinu svoga junaka tim, da mu je ulio u dušu utvaranje velikoga čovjeka, a D' Annunzio je naprtio svomu junaku na ledja Ibsenovsku „životnu zadaću“ i time ga opravdao. Razlika je u tom, što je Dostojevski dubok i boje su mu tmurne, (k tomu mu se junak *sam* predaje pravdi), a D' Annunzio je fraseur, liepi rutinirani fraseur — koji se lagodno čita, ali gledati

to — makar i Zacconia — postaje u naše nervozno doba a k tomu kod temperamentnih ljudi dosadno i — kako se vidjelo — opasno po D'Annunzia. Prijatelji ga njegovi brane, da je drama naskroz psihologijska i za to publici nepristupna, ali je i kod ovakih stvari dužnost autora skupiti i povezati psihologijske momente u snažne i jake rieči, a ne gubiti se u višeputa pustim igrarijama rieči. Medjutim budućnost će reći svoju o onom zviždaku slušatelja; za sad je zvižduk kod D'Annunzia . . .

„Mladja sestra“, tragedija Tommasa *Monicelli-a* davala se po prvi puta u Teatro Vittorio Emanuele u Turinu.

Elena, žena Paolova, za njegove odsutnosti postala je ljubeznica Andreova, zaručnika njezine mladje sestre Tullie. Elena se podala ljubavniku bez ljubavi, bez strasti, jedino od nekog neobuzdanog hira.

Nu stizava ju kazna Njezine se duševne muke još uvećavaju osjećanjem vruće ljubavi, što ju ćuti naprama svojoj mladjoj sestri. Ova ne zna ni o čemu ništa, te živi u radosti i povjerenju u veliku sreću, koju joj podaje njezina ljubav za Andreu.

Skoro se ima obaviti svatba, a ima se vratiti i Paolo, Elenin muž. Tu se odigrava prava drama. Paolo dolazi kući. Neki težki „Stimmung“ tišti mu dom, koji spopada i i Tulliu, te ju more neke neodredjene, neizrecive boli.

Napokon Elena priznaje mužu svoju krivnju. Paolo oprašta, a Tullia mora da snosi konsekvencije tragedije; ona ne će i ne može više Andreu, da čuje i žrtvuje svoju ljubav svom ponosu.

Drama je postigla liep uspjeh.

Francezka kazališta

„La Courtisane“ drama u pet činova od André Arnyvelda, prikazana prvi put 17. listopada u Comédie Française u Parisu.

André Arnyvelde vrlo je mlad pjesnik, koga je snašla nečuvena sreća, da je prvu njegovu dramu primila Comédie Française. Njegovo je pjesničko ime Arnyvelde anagram njegova pravoga imena André Levy. Uspjeh nije nikako opravdao nade, što je u dramu stavljalo samo glumište i parisko čudno obćinstvo. To novo djelo odaje doduše ukusa, ali je puno nespretnosti i djetinarija, kao da je djelo jednog djaka, a Théâtre-Français ne će nitko moći obiediti, da odbija i plaši početnike.

Autor je htio da obradi sliedeću tezu: jedan plemeniti, oduševljeni čovjek „prirode“ steče nekim čudnim spletom prilika prvo mjesto u državi. Kako će se on svojom vlašću služiti? Što možemo očekivati od njega i njegovih ideja? Eto te izmišljene pripoviesti Arnyveldove:

Čin se dogadja u osamnaestom vieku u nekom neodredjenom kraju (nehotice pomišljamo na kakovu njemačku knežinu), gdje vlada francezki rokoko od godine 1750. Stari kralj toga naroda ima milostnicu Pyrennu, koja u njemu nalazi po svom ukusu odveć očinskog zaštitnika. Ona traži i nalazi drugdje odštete i zabave. Obožavatelji je oblietaju, medju njima osobito ministar comte de Pradelys. Ali svi ti ne mogu da je zabave. I tako podje ona jednog dana u lov u obližnju šumu i nadje tamo u nekoj šikari na pô naga pastira. Ona ga umoli, da joj poda vode, a on se požuri, da je posluži. Njegova ga plemenita i ponosna pojava začudi, te želi, da joj on potanje o sebi pripovieda. Njegov joj se govor pričini čudnim, ona nije običavala takova što čuti. Oduševljenim riečima crta joj taj divljak radosti svoga osamljena života. Nitko mu ne zapovieda, on je sam svoj gospodar:

> Je suis joyeux, je suis heureux, je chante, j' aime.
> J' habite dans ceci que j'ai construit moi-même.
> Ma force, la forêt, ma liberté, ce toit.
> Crois-tu vraiment que j'ai plus de choses que toi?

Te čudne rieči očaraju lakomislenu Pyrennu. Ona u sebi ćuti nesavladivu želju, da tu slobodnu pticu, što tako liepo pjeva, stavi u krletku. I ona mu reče: Je t'aime. Viens avec moi. Posadi ga u svoja kola i doveze ga u palaču Robert (jer to je ime toga divljaka) ćuti se ondje nekako sputan. Svileno odielo, što je obukao, ne može da mu nadomjesti njegovo staro od kože divljih životinja i od šumskoga lišća. Njegovu dušu vriedja izkvarenost i nizkoća velike gospode, ponižavanje neznatnih, sveobća nepravda, igo i robstvo, od kojih je masa sasvim potištena Robert je htio da tu svoju braću oslobodi, da ih pridigne, da probudi njihovu sviest. Robert kao neki predhodnik Jaurèsov širi socijalističke ideje. Dobroćudni ga kralj umirući oženi Pyrennom. I tako se naš reformator nadje na čelu države. On sada po miloj volji upravlja i ostvaruje svoje ideje. Tjera stare komornike i zamienjuje ih poštenim plebejcima: trgovcima, obrtnicima, postolarima i krojačima On smanjuje porez i pravedno ga razdieljuje, osniva škole, udešava dušu svojih državljana i uči ih finom, plemenitom ukusu. Ali ga te državničke brige tako izpunjuju, da sasvim zanemaruje Pyrennu. I Pyrenna, koja se dosada tako strašno dosadjivala u krugu visoke gospode, dosadjuje se sad još više uz tog ljubovnika demagoga i kazuje mu iskreno: „Je m' ennuie!“ U svojoj se dosadi Pyrenna tako

daleko zaboravlja, da se podaje sasvim prostom razbojniku Calligu, nekoj grbavoj nakazi, što nekako tajinstveno i nemotivirano prolazi čitavom dramom. Uza to Pyrenna svoga muža već sve više mrzi i doziva opet comte de Pradelysa, svoga starog obožavatelja, da je od njega oslobodi. Grof veoma veseo, što je opet u njenoj milosti, skuje odmah zavjeru protiv Roberta. Zavjera je već malone uspjela. Nezahvalni narod, zasićen zlatom grofovih poslanika, sve se više udaljuje od svoga dobročinitelja. Ali ga žarka njegova rječitost opet predobila. Robert, koji je sada u dušu upoznao nevriednu Pyrennu, poziva suvereni i nešto uzvrpoljeni puk, da bira ili njegovu čistu čovječansku ljubav ili nevriednu i griešnu Pyrennu. Dobri se narod odluči za Roberta. „Le peuple a décidé!" poviče Robert i izgoni ponosnom i priezirnom gestom griešnu Pyrennu, kojoj se sada i njen Pradelys iznevjeri i nudja Robertu:

Je viens t'offrir mon coeur, mon esprit et mon bras
Et je te servirai quand tu commanderas.

A zatečeni mu Robert odvraća:

Nous sommes tous égaux, ô Pradelys, mon frère
Et nous travaillons tous à l' oeuvre salutaire.
Sans maître, nous allons sur un même chemin.

I ovom se socijalističko-demokratskom apoteozom drama svršava. To bi bilo veoma utješljivo i ganljivo, veli francezki kritik J. Thouvenin u časopisu „Annales", kad ne bi bilo malo odviše naivno. Uza svu svoju dobru volju gledaoci ne mogu da uzmu ozbiljno toga čudnog proroka. On je sasvim obični brbljavac kako ga i Pyrenna naziva. Ovo djelo nije genijalno. Autor sam vjeruje u one istine, što ih propagira i hotomice kadikad iztiče. Robert je odveć vatreni govornik, i da je rodjen dva vieka kasnije, bio bi izvrstna pojava medju retorima i tribunima našega vremena. Ali ni milostnica Pyrenna nije suvislo ocrtana; kadikad su njezine rieči sasvim nepojmljive. Nu sve je moguće. Umjetnost treba da prikaže izmišljeni život, zli simboli ne mogu ipak da budu bez nekog minimuma ljudske vjerojatnosti. A Arnyvelde steći će vremenom više izkustva, a ovaj prvi njegov pokušaj dozvoljava nam, da mu proreknemo liepu budućnost.

Adelaida Ristori

U Rimu je nedavno u 83. godini svoga života umrla Adelaida Ristori, velika talijanska tragedkinja. Kao diete ubogih putujućih glumaca rodjena je 1821. u gradiću Cividale u Triaulu. Prvi su njeni engagementi bili u Parmi i Livornu, a svojim talentom i svojom ljepotom osvoji ona sebi ubrzo naklonost talijanskog obćinstva. I tako je ona u razmjerno kratko vrieme bila jedna od prvih talijanskih umjetnica. 1847. oženi je Marquis Capranica del Grillo, a po njegovoj želji ostavi ona pozornicu. Ali kad je ona u jednoj dobrotvornoj predstavi za nekog ubogog glumca postigla senzacijonalan uspjeh, vrati se ona pod svojim starim imenom opet glumištu. 1855. gostovala je prvi put u Parisu u „Théâtre Italien" kao Francesca da Rimini i Maria Stuart, i postigne veliki uspjeh. Adelaida Ristori pripadala je tako zvanoj romantičkoj školi glumačkoj i osvajala je gledaoce ponajviše izrazitom mimikom i žarkim temperamentom. Uz prave triumfe gostovala je onda na pozornicama španjolskim, njemačkim i američkim. Prije 30 godina ostavi ona pozornicu i nastani se u Rimu, gdje je u svojoj umjetničkoj uredjenoj palači živjela život ugledne i otmene patricijke. Ali u svojoj duši ostala je Ristorijeva svojoj omiljeloj pozornici sve do pred smrt vjerna, i interesirala se sveudilj za sve, što se ticalo kazališta i glumačke umjetnosti.

UMJETNOST

Izložbe

II.

Izložba modernih umjetnika u münchenskom Glaspalastu brojno je veća (1616 umjetnina) od one starih bavarskih umjetnika. U glavnome se može reći, da godišnje izložbe u Glaspalastu odaju svake godine nepromienljivu i stalnu fizionomiju: nepregledno (uz najbolju volju) množtvo izloženih umjetnina, a malo, veoma malo snažnih i oštrih individualiteta te markantnih, izrazitih djela. Kao kod već opisane retrospektivne izložbe bavarske umjetnosti vraćaju se i kod modernih umjetnika u Glaspalastu stalnim nekim redom tri motiva: portret, pejsaž i interieur, koji je posljednji u novo doba zamienio stari romantični genre. Kraj ogromne količine izloženih umjetnika morat će ovaj naš kratki referat dašto izaći sasvim subjektivan. I ta sama subjektivnost morat će se ograničiti na to, da spomene samo dva tri imena. Walter Firle stekao je svojim interieurom iz dječjega života, „Čudnovata priča" (br. 186.) usrdno priznanje samoga staroga Israëlsa, koji se, vidjevši tu sliku, u velike začudio, kako je finim osjećajem Firle pogodio ton i raspoloženje najboljih savremenih holandezkih majstora. U istinu se ta slika svojom finoćom u razporedjaju svietla i svojom harmonijom boja snažno doima gledaoca. Prekrasno svježe i jedre

su slike Eugena Brachta „Mirno more“ (br. 79.) i Karla Küstnera „Zima“ (br. 445.). U svojoj slici obradio je Bracht jedan motiv sa Sylta. Plavetni se suton pomalo spušta svježim zrakom. Na rubovima oblačja vide se neznatni crveni i žućkasti traci, koji se odrazuju u bistroj vodi. Oskar Freiwirth-Lützov sjeća svojom intimnom slikom „Iz dobroga starog vremena“ (br. 199.) na Chodowieckoga. Albert Welti približava se svojim „Izlazkom penata“ (br. 870.) englezkim prerafaelitima. H. G. Jentzscha „Prosit“ (br. 355) sjeća svojom jedrinom i živahnošću Rubensovih zdravih dječaka. Medju novim pojavama iztiče se osobito Gertruda Wurmbova, koja u svojim slikama kazuje mnogo individualnosti i sasvim osobito shvaćanje. Tako joj je primjerice vanredno uspjela „Bolnička ulica“ (br. 900). Medju kiparima osobito se iztiče Oskar Garvens i Constantin Starck.

III.

U münchenskoj secesiji vrlo blagotvorno djeluje veoma maleni broj izloženih umjetnina (182), ne brojeći ovamo neko trideset umjetnina tudjih umjetnika te akvarele, pastele i risarije. Uz to ima 77 plastika i grafičkih umjetnina. Od tudjinaca zamjernim su djelima zastupani Besnard, Blanche i pokojni Carrière. Osobito se medju Francezima iztiče Charles Cottet s nekoliko prekrasnih pejsaža. Od Engleza su zastupani Lavery (s jednim veoma otmenim portretom), Priestman, Paterson i Withers. Od mladih, dosada nepoznatih njemačkih slikara, iztiče se osobito H. B. Wieland, A. Weisgerber, Th. Hummel, Ph. Klein i Toni Stadler.

IV.

Mladji umjetnici münchenski, skupljeni oko „Secesije“, i oni stariji u savezu „Kunstgenossenschaft“ stupaju u Münchenu uviek jedni od drugih strogo odieljeni. U ovogodišnjoj „Bavarskoj jubilarnoj izložbi“ u Nürnbergu izložila su oba saveza zajedno u najboljem prijateljstvu svoja djela. Obima je bilo, kako se čini, veoma ozbiljno stalo do toga, da pokažu markantnim i i izrazitim umjetninama razvoj svoje umjetnosti u posljednjim godinama. Dojam je ove čitave izložbe veoma liep i ugodan. Čim stupite u mali vrt, koji se nalazi pred umjetničkom zgradom, i prolazite onim cviećem obraslim hodnicima, budi već pljusak jednog apartnog vodoskoka neko osobito razpoloženje. Izložba je sama vrlo spretno i pregledno razporedana. Medju izloženim umjetninama nalazimo već i stare znance iz prošlogodišnjih izložba, ali kako je priredjivačima bilo na umu, da uistinu izadju samo najizrazitijim umjetninama svojih članova, to mi i te stare znance rado pozdravljamo. Tako primjerice Stuckova „Oresta i Erinije“ (br. 427), Schuster-Woldanov „Život“ (br. 469.), Filipa Kleina pikantnu „Alissu“ (br. 199). Kod novih umjetnina žetva nije baš odveć obilna. Mi se susrećemo s mnogo znamenitih njemačkih slikara, koji sa svojim novim izloženim umjetninama donose ono, što od njih očekujemo. Tako Hugo Habermann sa slikom „Porodica moga brata“ (br. 147), Adolf Münzer „Karneval“, Hermann Gröber sa svojim „Bavarskim seljacima“ (br. 142), koji u mnogočem sjećaju na Leibla.

Interesantna su dva nürnberžka slikara Karl Fleischmann i Ludwig Kühn. Obojica su zastupana jednako krasnim portraitima i intimnim pejsažima. Kühnov „Bildnis“ (br. 223.) sjeća čitavom svojom koncepcijom, bojama i razpoloženjem na najbolje portraite Zuloagine.

Uz ove i mnoge druge veće uljene i tempera slike imade još u toj izložbi veoma mnogo akvarela, pastela, gouache-slika i risarija. Medju kiparima osobito se iztiču Maximilijan Dasio sa liepim broncama i plaketama. Od pokojnoga Rudolfa Maisona nalazimo opet već toliko put vidjena djela „German u biegu“ (br. 704.) „Siegfried“ (br. 705.) i „Wotan“ (br. 706.)

Od osobita su interesa Stuckove plastike (brojevi 737.—743.) Osobito su brojno zastupana djela reproduktivnih umjetnosti i arhitektura (ovdje osobito Hans Grässel sa svojim nacrtima za pučke škole (brojevi 961.—963.).

Mnogo vremena čovjek i onako ne može da proboravi u toj dosta interesantnoj izložbi, jer ga privlače i drugi paviljoni te ukusno uredjene nürnberžke izložbe. A osim toga ima i u samom Nürnbergu toliko toga interesantnoga, da bismo primjerice za sam „Germanski muzej“ trebali dobro pol godine, da se uputimo u sve njegovo bogatstvo. Kud pogledate u tom zlatnom Nürnbergu, svagdje osjećate, da vas prati duh Albrechta Dürera.

O savremenoj njemačkoj umjetnosti

predavao je nedavno u Kölnu Karl v. Perfall. On je sebi u tom predavanju stavio dva pitanja: 1. Je li umjetnost internacijonalna ili nacijonalna? i 2. Što je važnije: forma ili sadržaj? Kao u svim granama duševnoga života, tako je i u umjetnosti živi saobraćaj medju civilizovanim narodima. U tom je smislu, u tom izmjenjivanju novih stečevina, umjetnost internacionalna. S druge je opet strane sasvim prirodno, da umjetnik iznosi instinktivno u svojim umjetninama karakteristična obilježja svoga naroda. Ta se narodna odieljenost jasnije opaža kod Franceza i Engleza nego kod Niemaca. Ali se kod njih

ono, što su od tudjinaca naučili, uzko stopilo s njihovim narodnim bićem. To se najjasnije opaža u modernom stilističkom pokretu, koji je upravo kod Niemaca zahvatio tako duboko korienje. Početke tog pokreta treba tražiti u Englezkoj. U Francezkoj pridošla su k tome još neka obilježja simbolizma i dekadence, i u tom je onda obliku došao taj tako zvani secesionistički stil u Njemačku. Taj novi stil ima mnogo dobrih strana, ali dosada on još nije nikako podesan za velike i monumentalne gradjevine. U ovakom slučaju on još i sada uzima u pomoć starije stilove. U Münchenu je Gabriel Seidl osnovao jedan osobiti tip nove arhitekture na osnovi činjenice, da grad München u svojim starijim sgradama pokazuje izraziti tip rokokoa. Taj se Seidlov stil razvio onda u drugom smjeru u „Biedermeierstil" ili u „Jugendstil (po münchenskom ilustrovanom tjedniku, koji se osobito živo zauzeo za taj stil) Danas ima taj stil vodstvo Uz njega ima još i monumentalni stil javnih gradjevina, koji je za našu modernu kulturu odveć masivan, i najposlije kao treći stil domovinski (Heimatskunst) Uza sve svoje mane i griehe taj je pokret na polju arhitekture jedna veoma važna njemačka kulturna pojava, jer što slična u drugih naroda još nema. U tom stilu izbija moćno i čuvstveni sadržaj. To izticanje čuvstva nije u njemačkoj umjetnosti nigda zastajalo. U vrieme najbujnijeg naturalizma izticali su ga Fritz v. Uhde i Stuck. Lenbach je pače u tom pogledu i griešio, stavljajući u svojim portretima duševni sadržaj nad životnu vjernost i sličnost U najnovije se vrieme u uzkom savezu s tim „Biedermeierstilom" pojavio opet jedan novi smjer, koga zovu „njemačkim". Taj je stil veoma ljubak i dražestan, ali lako je moguće, da i taj stil podje nezdravim stranputicama, kako se to u njemačkoj umjetnosti već češće dogadjalo. Uz sav čuvstveni sadržaj umjetnine ipak je u umjetnosti conditio sine qua non: umjetnikova tehnička vještina. Djelo, koje ne odaje savršenu tehničku vještinu, ne može da bude vriedna umjetnina. U naše je doba ušlo u običaj, da se Niemcu uz druge karakterne osebine dodaje i sentimentalnost. Ali stara nam umjetnička djela dokazuju, da Niemac nije nigda sentimentalan bio. U Niemca je duboko čuvstvo, ali u njega ima i izrazita smisla za snažnu i realističku karakteristiku. Njemačka je sentimentalnost u uzkoj svezi s romantikom i s nekim osobitim političkim protivštinama iz vremena ratova za oslobodjenje, kad je vladala pretjerana moda, da se njemačka krepost i jednostavnost stavlja uz bok romanskoj izkvarenosti. To se naivno mišljenje dakako pomalo sve više razvodnjivalo. Na polju plastike ističe Perfall osobito sasvim osebitu pojavu Hildebrandovu i bujni cvat njemačkih grafičkih umjetnosti, koje zajedno s arhitekturom odaju visoki stupanj savremene njemačke umjetničke kulture.

Paul Cézanne

26. je oktobra umro u provençalskom gradu Aixu jedan od najglavnijih zastupnika francezkog impresionizma, slikar Paul Cézanne. On je još u ovogodišnjem jesenskom salonu pariskom izložio nekoliko slika, tako da njegova smrt dolazi sasvim neočekivano Prije sedam godina on se sasvim odielio od Parisa i nastanio u provincijalnom gradiću Aixu. Tu je usried vedre i sunčane Provence postao pravim malogradjaninom i živio je jedino svojoj ljubljenoj umjetnosti. Gotovo svi majstori francezkog impresionizma živjeli su u osami kao pustinjaci. Cézanne je već u svojoj mladosti bio neka osebujna pojava Tako ga je prikazao i njegov prijatelj Zola u svom romanu „L' Oeuvre". Cézanne nije slikao tako slobodno i poletno kao Monet niti tako sigurno kao Pissaro. Njegov je slikarski rad neprestana borba i svladavanje materije. Njegove slike odaju neku težku nespretnost, ali duboku i iskrenu želju za istinitošću te oporu, zbijenu i neskršivu snagu. Ali je njegov čitavi umjetnički rad bio podpuno cienjen samo od uzkog kruga njegovih najbližih prijatelja. Širem su obćinstvu njegova najveća djela još i danas nerazumljiva. Cézanne nije medju impresionistima virtuoz u tehničkom pogledu, ali je on u njihovu krugu bio jedan od najjačih individualiteta, jedan od najčudnijih karaktera tog slikarskog smjera, koji je tako uzko vezan uz francezko narodno biće.

GLASBA

Kojim će putem moderna muzika?

(Povodom desete obljetnice smrti Antona Brucknera)

Anton Bruckner* umro je 11. listopada 1896. U posliednje je dane svoga života primio još sve počasti, koje podpuni i

---

* Bruckner je rodjen 4. rujna 1824. u Ansfeldenu kraj Linza u Gornjoj Austriji. Iz revnoga autodidakta postade on izvrstnim muzičarom. 1855. bude organista u Linzu, podje onda u Beč, gdje je veoma savjestno i revno učio kontrapunkt kod Simona Sechtera i postane 1868. njegovim nasljednikom, i to organistom dvorske kapele u Beču. Uza to je bio učiteljem orguljanja i kompozicije na bečkom konzer-

pravi umjétnik može da očekiva od svoga doba. Od onda se njegova slava, poznavanje i priznavanje njegovih djela sve više šire. Ti posmrtni uspjesi već dokazuju, da Bruckner svoju slavu ne zahvaljuje osobnom svojem nastojanju — ta za svoga je života bio u osobnom saobraćaju tako naivno čedan i nespretan — već da je on jedan od onih iskrenih i dubokih umjetnika, koji svoje biće podpuno tek u svojim djelima odkrivaju.

Uza sve to je Bruckner svojim djelima malo utjecao na mladju generaciju muzičara. U tom prvom deceniju poslie njegove smrti pošla je muzika smjerom, koji je znatno udaljen od bića Brucknerova On je bio naivan muzičar staroga stila, koji se jednakom i neizcrpivom i širokom dobrovoljom bavio najtežim problemima najzakučastije kontrapunktike, i koji je opet jednako nastojao, da svaku pojavu i svaki izražaj velike i ljubljene prirode, koja je na nj moćno djelovala, muzički izrazi. Tako u njegovim djelima odjekuje njegova *duša*. On nije bio pjesnik, već muzičar. Pjesnička su se djela doduše znatno dojimala njegova bića, ali se nisu nikako dojimala njegove muzikalne fantazije. Moderni muzičari ne mogu nas dosta revno uvjeravati o uzkim snošajima njihovih djela s raznim poetskim, literarnim i filozofskim djelima. Tim dosta jasno odaju, kako su njihova djela produkti razuma, razmišljanja, produkti raznih kombinacija i špekulacija. Je li to onaj prvotni usrdni i iskreni poriv? Ne, njihova duša u takovu radu šuti, fantazija je njihova okljaštrena, problem forme za njih više ne eksistira. Tim je nevinost i ljubka pirodnost muzike sasvim izčezla. Kako da je opet vratimo? Ove se jubilarne godine mnogo puta čula rieč: vratimo se k Mozartu. Ali ta je — možda i dobro pomišljena — rieč proizašla iz prevelikog jubilarnog razpoloženja. Ta moderni muzičari ne mogu da se odmetnu od svoga bića, oni ne mogu, da se sasvim ostave svih onih moćnih izražajnih sredstava, što im ih pruža razvitak moderne muzike. Zato Max Morold u veoma umnom i trieznom članku (Kunstwart XX. 2) preporuča za lozinku modernim muzičarima: vratite se k Brucknerul Simfonik Bruckner savršeni je izražaj našega doba On pozna i štuje muzičke stečevine Wagnerove i Lisztove, on ne zazire od neobičnih modulacija i čarobnih instrumentalnih efekata. Ali uza sve to on im ne oduzima njihovo muzikalno pravo, on im ne smanjuje vriednosti unoseći u njih sasvim izprazne i tašte pojmove, već ih on spaja i reda po nepisanim zakonima svoje umjetničke forme. I najposlie: iz njegovih djela govori njegovo srce, njegova duša.

O istom je ovom problemu govorio 20. oktobra ove godine poznati profesor bečke univerze dr. Guido Adler u Berlinu u temi: Muzikalni problemi našega doba Stari su njemački majstori, izvodi Adler, Bach i Händel obćeno dobro svih muzičkih krugova. Moderna se glazba započinje posljednjim djelima Beethovenovim i Schubertovim. Za muzičara čine modernu njemačku glazbu Richard Strauss, Gustav Mahler i Max Reger. Čini se, da će Niemci svoju muzikalnu supremaciju nad ostalim narodima još dugo sačuvati. Moderna glazba stavlja dvie glavne tražbine. Umjetnik treba da zadovolji s vanjskom formalnom gradjom i jednom poetskom idejom kao središtem svoga djela. Od vremena klasika pa do danas izražajna su se sredstva muzike u ritmičkom, harmoničkom i kolorističkom pogledu za četverostruko povećala. Ali u modernim partiturama naći ćemo na žalost — što u klasika zacielo nije bilo — tek tri, najviše pet realnih glasova kod instrumenata, sve drugo spada do kolorističkih sredstava. Moderni glazbenici odviše operiraju filozofičkim idejama i spekulacijama. Tako je moderna muzika u sasvim nezdravom i neprirodnom snošaju prema svojim pograničnim umjetnostima, primjerice prema poeziji. Adler oštro kritizira Straussovu „Salomu", iztičući, da je u njoj čuvstveni sadržaj već u klici zamro. Isto je tako i moderna pjesma pošla stranputicama. Njoj treba da još i danas bude uzorom Schubert i njegovo snažno iztičanje pjesnikovih rieči I Wagner je spekulativnim amalgamiranjem raznih umjetnosti i precienjivanjem muzikalne drame pošao krivim stazama Opera treba da se opet vrati k pievu, a orkestar treba da se modificira. Odveć velikim izstavljanjem Wagnera ne smije da se stiša i suzuje zdravi naš savremeni život. — Najposlie Adler oštro napada Cosimu Wagnerovu, koja je „Parsifala" uzela u monopol, te ga brižno susteže velikom dielu njemačkoga naroda. Treba već jednom uzeti na um, da danas već i radnik stupa u redovima onih ljudi, koji hoće da uživaju u umjetničkim djelima, a s toga razloga treba da se u školi uz skromnu pjesmu budi i razumievanje za uzajamne snošaje u historičkom razvitku muzike. Muzika ne smije da draži samo živce, ona mora da postane važnim kulturnim i odgojnim sredstvom u životu narodnomu.

---

vatoriju, a od 1875. i lektorom muzike na sveučilištu. Od njegovih se kompozicija osobito iztiču njegove simfonije. One se odlikuju osobitom harmoničkom raznolikošću i sjajnom instrumentacijom. Njegovu je III. simfoniju (prikazanu sjeni Richarda Wagnera) izvodio prije nekoliko godina u Zagrebu Richard Strauss sa berlinskim filharmoničkim orkestrom.

UMJETNO CVIEĆE I — TRNJE

Madame, Frau, Signora Begowska de Hauser digla je viku: Zadnji, labudji reklamski pjev. Nije joj ostala krpa na krpi tudjega odiela, prepoznali su ju, poizkidali perje, i onako polu-naga viče, viče kao kakva kućepaziteljica i psuje svakoga, tko ju samo liepo ne pogleda Od Poljakinje s talmi-patriotizmom i s gestama metrese postala najednom *politička* žrtva. I kao takova viče: Hajka, hajka! Njeni agentski psići već su promukli.

Drugim riečima: Gospodin markiz kušao je da na stvarnu ocjenu njegove glume odgovori. Ne s podpisom, jer „svoje vrieme upotrebljuje u bolju rabotu" (piše novu „dramu" !), već — artistički. Pisao je na ime, posve slučajno, list jednom svom prijatelju ne imajući dakako ni kraj pameti to, da će taj prijatelj sam od sebe i opet posve slučajno objelodaniti njegov list. I ovdje je loše kopirao Vojnovića, koji se poslie nepovoljnih kritika dao interwiewirati i interwiew dao u javnost. Liepo je to, kad čovjek ima takove prijatelje, koji će i podpis svoj dati na autorovu samohvalu. To je vrhunac reklame i tu valja skinuti kapu pred ovakovim majstorom.

U tom je odgovoru jedina donekle stvarna obrana, gdje naš autor opravdava svoju „nachtrottlersku" rabotu time, da je i Rostand uzimao za svoju dramu materijal iz Cyranovih djela. Dakako, (to rade svi, pa i „pisac ovih redaka"), ali nije to činio mekanički, već, ako se tako može reći, — kemijski, to jest: historijska je data proveo kroz retortu svoje dramatske duše, dok je naš autor naprosto prenosio dijalog jedne kronike u stihove, pa tako sačinio bezidejni, plitki potpourri iz Massona, Sardoua, Maeterlincka i — još koga. To je ta razlika.

Ostala je obrana — osobna. Tu je, veli, po sriedi zavist Ogrizovićeva, što njegove drame ne idu „u strani sviet". (Možda će ipak ići onako pješice sve bez automobila Otona Hausera.) — Pri tom se taj proslavljeni autor u nestašici produktivnoga mesa ne stidi glodati davno već oglodanu prevodilačku šuplju kost. To mu je zadnje, očajno oružje, baš kao da bi tko njemu prigovorio, što je htio dati svojoj glumi, poljski kolorit riečju „pane", koja je — češka! Ne, ne, u ovake sitnice i osobnosti ne ćemo zalaziti s njime. To već ne spada u polemiku jer bi mu pravila njemu tako milu reklamu. To spada u — komediju.

U komediju, kojoj je glavno lice jedan umišljeni autor.

Prvi čin: Autor šilje notice u novine, da radi na jednoj drami. Historijska je, svjetska je, drama dvaju naroda, napoleonska, prva svoje vrsti, kakova se u nas još nije napisala i t. d Predestinirana je već u zametku za „strani sviet", za dva naroda, pa autor razmišlja, bi li je u obće dao kod kuće prikazivati. Drama je gotova, autor ide na put ladjom k jednom još većem autoru. Tu je čita, svi su uzhićeni, ne idu ni na ručak, dok se ne pročitaju svi činovi, kliču, čestitaju, pišu u sviet: immenso, immenso! Čitanja u različnim krugovima učestala. Svako se čitanje objavljuje u novinama

Drugi čin: Autor dolazi na dva mjeseca prije predstave u glavni grad zemlje. Tu udara drugi čador reklame. Sastaje se s ljudima od pera, hvata ljude „od kritike", pripovieda im svoju dramu, pa onu pripoviest o ladji i još većem autoru, koju već na izust zna. Pripovieda, koliko je knjiga proučio, drama pročitao, svieta vidio i t. d. Dramu štampa, preštampava, uvezuje u zlatorez, pravi posjete, nosi na dar knjigu ljudima od pera i od kritike, ulaguje se, pravi komplimente (osobito ako je tu i koja gospodjica) — jednoj se stranci izdaje pristašom, a kod druge ju zatajuje, — razpituje se kod svih novina, kako stoje šancevi za kritiku, pa negdje bome i novac obećaje . . . Posao je posao. Prevodilac mu njegov šilje notice u vanjske novine, u kojima se naša literatura prikazuje pustinjom, dok se nije u njoj pojavio on, autor, koji je prvi Europejac medju Hrvatima (pozna na ime jako dobro europejske autore, osobito talijanske) i t. d. Sve u redu, sve treba samo da se digne već jednom zastor premiere.

Treći čin: Gotovo je. Prikazivala se slavljena drama i pale prve kritike. Hvale, većinom hvale, to jest: zamotavaju se u fraze. Tko da se zamjeri ovako „skladnom" autoru, koji posjete pravi i spreman je sam sebi napisati kritiku. Ipak, nije — nije zadovoljan autor s tim kritikama. One se usudjuju ocjenjivati ga i jedna se pače drznula nepovoljno pisati. Početak svršetka. Digle se i druge bez fraza, bez hvala . . . To ide sve gore. Isti pače list, u kom je drama izišla, ne hvali — iz zavisti, dakako. Autor se smućuje. Šilje opet notice, mrtve obrane, psovke, — psovke na kritiku uobće a napose na sve one zlobne kritičare, koji su jalni, jer i sami pišu „loše i mršave" drame. A njega, njega su pohvalili „strogi" Miletić „i drugi", pa Jagić je naročito zbog drame došao u Zagreb, da je vidi i t. d. Autora već popadaju grčevi. Zastor pada.

Ali, nemojmo biti do kraja zlobni, nije ovo konac komedije, ima još i — *četvrti čin:* Autor dolazi k sebi. Ponovno čita kritike o sebi: možda ti ljudi ipak imaju bar donekle pravo. Dakako, imaju nešto. Pa valjda i nije sve jal. Nije! Čita i opet. Dolazi k sebi. Nešto, pače mnogo toga imaju pravo. Ništa zato. On sjeda k stolu i piše — novu dramu. Prije toga se svečano zavjerio sam sebi, da će dramu pisati ravno iz sebe. Neće uzimati ništa, od nikud — osim historijskoga milieau. Reklame,

to se je ponovno zakleo, ne će više praviti. Eto: ne će! (Osim dakako one najnužnije.) S prevodiocem prekida svaki saobraćaj. Ako uobće bude ta drama za strani sviet, moraju ti ljudi sami se obratit na njega, a ne da se on k njima tura. Tako je! Pročistivši ovako savjest sjeda autor k pisaćem stolu; porazbacao je, spalio sve one strane knjige (kao što nekad učiniše Don Quixotu) i hoće da piše sam, posve sam. I zbilja — navrieše mu prve prave suze, suze stvaranja...

U petom činu prikazuje se njegov skromni, ali pošteni uspjeh. I gle čuda. Najljepšu mu je kritiku o toj drugoj drami napisao neki Ogrizović u „Hrvatskoj Smotri". Bez jala, dakako!

Gospodine Begoviću držite rieč, ne pišite više samobrana i ne dajte ih od drugih pisati (ili podpisivati), nemojte vriedjanjem i polemikama ovake ruke stvarati nepristojne reklame uz prolievanje vlastite krvi a na gaudium filistarske publike. Ne pišite ih, pišite radije novu dramu, pa se poput Franka Wedekinda osvetite na ovaj — autora najdostojniji — način svim svojim „neprijateljima" jalnim i nejalnim. Pišite novu dramu!

Dotle, do vidjenja!

Vaš

Onaj isti

OPET JEDAN PLAGIJAT?

New York Herald donosi u svom broju od 30. rujna o. g. u odieljku „Magazine Sektion" razpravu iz pera Aleksandra *Jessapa*, izdavača velike zbirke študija „French Men of Letters", u kojoj iznosi sličnosti izmedju novele Aleksandra Dumasa otca „Acté" i svjetskih romana Lew *Wallaceova* „Ben Hura" te *Szienkiewiczeva* romana „Quo vadis?"

Jessup umno razvija čudnu činjenicu, kako Dumasova „Acté", ta mala i neznatna novela, koja je pače i u samoj Francezkoj malo ili gotovo nikako poznata, odaje toliko frapantnih sličnosti i dodirnih točaka sa pomenutim romanima, da se težko oteti dojmu, te nisu Wallace i Szienkiewicz poznali tu novelu. To nam je tim lakše vjerovati, jer su oba ova pisca neobičnom savjestnoću proučila sva i historička i pjesnička djela, koja rade o istom predmetu. Jessup iztiče povrh toga još i tu činjenicu (koju moderni literarni historici gotovo redovno puštaju s vida); da autori ovakih senzacionalnih romana najradije pabirče i traže svoju gradju u dalekim historičkim epokama, koje su gotovo isto tako udaljene od njihova vremena, kao dani Neronovi.

Tako je i Jessup sasvim slučajno naišao na te čudne sličnosti, jer je pomenuta Dumasova novela upravo u posljednje dane izašla po prvi put u englezkom prevodu. Umnom i trieznom razlaganju Jessupovu ne možemo se ni uz najbolju volju oteti i tako moramo njegove rieči vjerovati, kako nam nije pri ruci Dumasova novela. Čudno je kod svega toga samo to, što se do danas nije čuo ni jedan glas, koji bi kušao, da oprovrgne tu za cielo smjelu obtužbu Jessupovu. Šteta bi bila, kad bi uzvišeni evropski literarni kritici i u tom pitanju zauzeli stanovište spendid-isolation-a, koje obično zauzimaju prema američkim zastupnicima znanosti, jer je upravo ta znanost na najboljem putu, da savjestnošću i kritičkom akribijom doskora potamni naše evropske zviezde.

KNJIŽEVNE I UMJETNIČKE NOVOSTI

* Karakteristično po talijansku dramu. Eleonora *Duse* razpisala prije godinu dana dramski natječaj od 10.000 lira za najbolju talijansku dramu. Jury nije mogla dopitati nagradu nijednoj od natjecanih drama.

* U Lavovu je namjestničtvo zabranilo prikazivanje „Revolucije", drame poljskog pjesnika Kazimira *Tetmajera*. Imala se davati i u Krakovu.

* Pisac „Jörn Uhla" *Frenssen*, koji je s tim svojim romanom postigao u Njemačkoj u zadnje vrieme najveći uspjeh, napisao je novo djelo „Pater Moors Fahrt nach Südwest".

* U Newyorku odkriven ie spomenik Giuseppu *Verdi-u*, što mu ga je podigla tamošnja talijanska kolonija, a izradio kipar Civitelli.

* U Petrogradu su nedavno našli vrlo dobar portrait pjesnika Aleksandra Sergejevića *Puškina* iz g. 1828.

* Na velikoj umjetničkoj izložbi u Chicagu dobio je prvu nagradu crnac Henry *Tanner*. Učio je kod Constanta u Parizu.

* Roberto *Bracco* napisao je novi igrokaz u četiri čina, a zove se „Mali izvor".

* U Girgenti (Sicilija) umro je kipar prof. Fridrik *Reusch*. Rodio se 1843. u Siegenu, a učio je u berlinskoj akademiji. Stvorio je ratničke spomenike za Siegen i Vensberg kod Mülheima i dr. Od g. 1881. bio je profesorom na umjetničkoj akademiji u Königsbergu u P.

* U Budimpešti odkrivena je u jednoj privatnoj sbirci *Tizianova* Venera, za koju se držalo, da je izgubljena. To je drugi eksemplar istoimene slike, koja se čuva u petrogradskoj eremitaži.

* U godišnjoj skupštini „Institute de France", što ga sačinjava pet akademija,

dopitana je linguistička nagrada *Jespersenu*, profesoru kopenhažkog sveučilišta za njegovo djelo o razvoju i gradji englezkog jezika.

* U berlinskom Tiergartenu odkriven je spomenik Albertu *Lortzingu*, skladatelju opere „Car i tesar“. Spomenik je stvorio prof. Eberlein, a prikazan je Lortzing kako stoji.

* „Komödianten“, naslov je igrokaza, što su ga napisali Robert *Misch* i *Roda-Roda*. U tom se igrokazu iznosi kazalištni život pred i iza kulisa.

* Historički ciklus opera, sastojeći od 35 večeri, izvodit će se u hamburžkom Stadtheateru. Tu će se kronoložkim redom iznieti glavna djela prošloga stoljeća i to iz francezke, talijanske i njemačke operne literature.

* Tridesetgodišnji kritičarski jubilej! Otto *Flörsheim*, poznati njemačko-amerikanski glasbeni pisac i osnivač „Musical Couriera“ proslavio je 30-godišnji kritičarski jubilej. On je prvi počeo preko oceana propagirati ideje Richarda Wagnera.

* U Petrogradu je preminuo Vladimir Vasiljević *Stasov*, vrlo uvaženi i znameniti povjestničar i spisatelj ruski. Bile mu 82 godine. On je kao povjestničar, arheolog i kritičar u velike uplivao na razvoj umjetnosti u Rusiji, a uviek je nastojao, da tu umjetnost učini neodvisnom od inozemstva i da ju vodi svojom kolotečinom. Godine 1861. propoviedaše, da ruska umjetnost mora biti narodna. Nu ostao je glas vapijućega; 1863. došlo je do secesije, 13 mladih umjetnika izstupilo je iz akademije, u kojoj je vladao klasični stil, i krenulo narodnim pravcem. Stasov je konačno za svoje djelovanje naišao u istinu na sveobće priznanje, pače i u službenim krugovima. Bio je začastni član akademije.

* *Sudermann*, od koga su njegovi štovatelji očekivali u njegovu najnovijem djelu „Das Blumenboot“ novu dramatsku rehabilitaciju, nije te nade izpunio. Njegovo je najnovije djelo u Berlinu (Lessing Theater) primljeno vrlo hladno i ravnodušno. U čitavoj drami nema, kako iztiče njemačka kritika, ni jedne rieči, koja bi nas mogla uvjeriti o kakovu dubljem čuvstvu pjesnikovu i koja bi odala njegovo nastojanje, da prikaže podpune i prirodne ljude.

* O kulturnoj zadaći dnevne štampe govori leipzižki prof. nacionalne ekonomije Karl *Bücher* u velikom Taubnerovom sborniku „Die Kultur der Gegenwart“. Bücher izstavlja, da su iz nekdašnjih ljudi, koji su se iz uvjerenja u borbi za svoje ideale dali u žurnaliste, da su iz tih ljudi danas postali većinom puki ljudi od zanata. U ovima nazrieva Bücher veliku pogibao več u pogledu golemoga područja, što ga moderne novine obuhvataju Ali ipak su novine uza sve to važno sredstvo za obćenu naobrazbu. Ima mnogo ljudi, koji osim novina u obće ništa ne čitaju. Dobro razvijena dnevna štampa diže duševno snagu narodnu, a možemo li, pita Bücher, zvanje čovjeka, koji dnevice svojim novinama govori stotinama tisuća manje cieniti, nego ograničeni rad jednoga sveučilištnog profesora, koji je često u prilici, da se udalji od principa tres faciunt collegium . . . Moderna je štamda primjerice u Njemačkoj svojom oštrom borbom protiv lex Heinze riešila to pitanje prije, nego što je njemački parlamenat došao u priliku, da izreče svoj veto.

* Stari i slavni skladatelj Jules *Massenet* napisao je novu operu *„Ariadne“*, koja se ovih dana davala prvi put u pariskoj Grand Opera. Tekst je Massenetovoj operi napisao Catulle *Mendès*, koji je staru priču o Tezeju i Ariadni svojim ponajviše lirskim dodatcima znatno proširio. Massenet je k tom tekstu napisao veoma liepu muziku, koja u mnogočem sjeća na prijašnja njegova djela. Ali je uza to ovaj put pošao još i dalje, jer je upotriebio i neke motive iz Gluckovih djela. Najbolje je uspio treći čin, u kojem je Massenet iznio vrlo interesantne karakteristične i melodiozne izražajne forme Tezejeve ljubavi, Fedrine strasti i Arijadnine tuge. Instrumentacija je dašto kao uviek u Masseneta od prekrasne i rafinirane ljepote.

USPOMENI JELENE ZRINSKE

Nezahvalnost mnogo puta prouzroči, te
pravi prijatelj bude glavni neprijatelj.
Iztočno blago

„Austrija ona o kojoj ja govorim jača je i od našega kralja", reče slavni Ante Starčević u hrvatskom saboru 26. lipnja 1861.

Ta Austrija gušila je u Hrvatskoj i Ugarskoj ustav i slobodu, činila je najveće nepravde i bezzakonja, i kako je uništila kraljevinu Česku, tako je htjela uništiti Hrvatsku i Ugarsku, da na njihovim razvalinama podigne svoju državnu vlast. Ona Austrija, o kojoj Stari reče, da je jača i od samoga kralja, u koliko nije mogla svojom despocijom gaziti ljudska prava u još nepokorenim kraljevinama Hrvatskoj i Ugarskoj, dopuštala je divljim Turcima, da kolju, ražaju, pale i uništuju u tim zemljama, samo da što prije nikoga ne bude u njima.

Strašno je bilo tada u Hrvatskoj, tako strašno, da su sami Turci, kad su se komugod grozili, ovako govorili: „Pokori se, jer će ti zemlje biti kano hrvatske".

Unatoč tim grozotama, stanje u Hrvatskoj ipak ne bijaše tako užasno kano u Ugarskoj, jer je Hrvatsku branio i od austrijskog silničtva i od turskog krvoločtva slavni rod Zrinskih.

Petar Zrinski, ban hrvatski, svojim zamjernim vrlinama vinuo se na vrhunac svoje slave, te mu sam cesar austrijski Leopold I. morao priznati, da je on „utjeha domovine, strah svih neprijatelja".

U to je vrieme stenjao pod turskim jarmom najbolji dio Ugarske. Prvi ugarski velikaši, zabrinuti za obstanak svoje domovine, uprli su oči u najumnijega, najodvažnijega i najbogatijega velikaša u Ugarskoj i u Hrvatskoj, u hrvatskoga bana Petra Zrinskoga, *i ponudivši mu krunu sv. Stjepana zamoliše ga, da on nadje put spasa.*

Ako se ugarski kralj Ladislav I. nakon smrti hrvatskoga kralja Zvonimira polakomio za kraljevstvom hrvatskim, tvrdeći, da ima na nj pravo kao brat Zvonimirove žene Jelene (Lepe), time je pokazao samo osvajalačku ćud, koja ne poštuje ničije slobode.

Hrvatski ban Petar Zrinski odbio je ponudu ugarskih velikaša, nije se htio ovjenčati njihovom krunom; ali poštivajući njihovu slobodu i kao čovjek,

komu je sloboda svoga hrvatskog naroda bila milija od vlastita života, stupi u dogovore s ugarskim velikašima. Sastajali su se sad u Ugarskoj, sad u gradovima Petra Zrinskog u Hrvatskoj, da viećaju, kako će urediti pokret za oslobodjenje. Na te sastanke i dogovore dolazio i mladi erdeljski knez Fran Rakoci, gdje mu u dio pade sreća, da se sastao i upoznao s preliepom kćerkom bana Petra, s kneginjicom Jelenom. Kad ju je prvi put ugledao kao da se napio trave od pomame, tako mu je oči premamila i srce prisvojila svojom ljepotom. A kad ju čuo govoriti, nada života i slobode progali mu lice.

Poslie jednog velikaškog dogovora približio se Fran Rakoci kneginji Jeleni, pogledao ju kao da joj htjede reći: „ne uzkrati mi tvoga usrdja", pa progovorio:

— Kneginjo, neizmjerno mrzim naše tlačitelje. Kaži mi štogod o njima, da ih još jače zamrzim.

— Kneže, da znaš kakovi se vaji mojim srcem viju kad pomislim, da „Turci pale naša sela, kolju hrvatski narod, što je mladje, gone u robstvo, a Beč brani mojemu otcu, da navali i protjera divlje čopore . . . ." I kneginji Jeleni krv zakipi plemenitom žestinom, lica joj se osuše rumenilom, iz očiju sievala bi joj vatra osvetnoga plama.

Plamen mržnje točio se iz Jeleninih očiju u Rakocijevu dušu i tu se razgorio u neugasiv požar.

Kod stola sjedio je Fran nasuprot Jeleni, milo ju pogledavao, pa joj govorio:

— Svoj glad i žedju ne mogu stišati ni tečnom zaoblicom, ni žarkom rumenikom. Kneginjo, ti ga možeš stišati, daj mi bilja od omraze.

Rakociju Franu i Jeleni Zrinskoj isti su jadi zastirali vedro obzorje njihove mladenačke sreće, ista im bijahu čuvstva, iste težnje, pa koje čudo, da im se ljubav neopazice u srce ušuljala i tuj se čvrsto uvriežila.

Odkad je kneginja Jelena poklonila svoje srce knezu Franu Rakociju, više puta bila se zamislila, postala je sjetna. Znala je, da ju uz Rakocija čeka burna budućnost, ali pred tim nije strepila, jer je svoj uzor našla u svojoj predragoj majci, slavnoj hrvatskoj banici Katarini Zrinskoj. Drugi vaji previjali su joj mladu dušu. Ona će ostaviti svoje toplo gniezdo, svoj dragi Ozalj, ne će više prisluškivati šumu Kupe, najmilijoj pjesmi iz svoga djetinstva. Koliko puta ju je upokojio taj mili šum, kad je u noćno doba mislila na svoga otca, kako se suče po razbojištima. Ostavit će i svoj liepi Bakar i veselu Kraljevicu, gdje je toliko puta rajila oči na pučini jadranskoga mora i gledala kako u luci valići brecaju oko ladjica, kako plašte i pljuckaju, i kako se lome u zlatnoj sunčanoj svjetlosti. U svojoj novoj domovini, sa Munkača ili Saros-Pataka gledat će bliedo nebo i nepregledne ravni, po kojima se lieno vuku maglene zavjese.

Zaokupljenoj takvim mislima kneginji Jeleni spustila bi se na dušu teška tuga, iz očiju bi joj se srunilo niz baršunasta lica nekoliko bisernih suza, a iz prsiju izletio bolni uzdisaj:

— Oh, otačbino moja, istom sada ćutim koliko si mi sveta i mila... Banica Katarina znala je što muti sreću njezinoj kćeri, za to bi joj ovako govorila:

— Jeleno dušo, ti ćeš u Ugarskoj raditi za Hrvatsku, a mi ovdje za tebe. Ti ćeš za slobodu oduševljavati Ugre, ti ćeš ih prikupljati za velike čine, a silna je rieč oduševljene žene.

— Hoću, majko, jer Ugarska bit će moja druga domovina, odrješito odgovori Jelena, pa nastavi: Ugarska je žedna slobode. Njezinoj slobodi bit će posvećeni svi moji čini, a mišlju ću se zalietati na moj dragi Ozalj, u ove dvorane, gdje su mi toliko puta dizali dušu na polet neumrli stihovi našega Gundulića:

„O liepa, o draga, o sladka, Slobodo,
„Dare u kom sva blaga višnji nam Bog je dô.
„Sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi
„Ne mogu bit plata tvoj čistoj ljepoti!

drhtavim od zanosa glasom izreče Jelena, zaručnica kneza Frana Rakocija.

Što su se više ugarski velikaši privijali uz hrvatskoga bana Petra Zrinskoga, da im nadje put spasa, to jača bijaše na njega i na njegov rod mržnja one Austrije, koja bijaše jača i od samoga kralja. Ta Zrinski bijaše najveća zaprieka, što Austrija ne može postati jedinstvenom državom.

— Zatrti treba Zrinske i Frankopane! Kad ne bude bana Petra, kralj će lako obračunati s Ugarskom i Hrvatskom. Kad ne bude hrvatskoga bana, izgubit će drugi dielovi buntovničkoga tiela život i gibanje, biesno se pjenio u ime Austrije njezin kancelar Hocher.

Drugi dielovi buntovničkoga tiela bili su Ugri. No Petar Zrinski bijaše onaj silni orao, pod čija se možna krila stiskahu drugi dielovi buntovničkoga tiela, da pod njegovim štitom i uz njegovu obranu sebi pridrže život i gibanje.

Našlo se i austrijskih grofića, koji se otimahu za liepom kneginjom Jelenom, ali ih ona nije počastila ni jednim svojim pogledom.

Udaju knjeginje Jelene za kneza Rakocija zagovarao je i sam francezki kralj Ljudevit XIV., koji joj je poslao bogati vjenčani dar, kao i tadanji papa Aleksandar VII.

1. ožujka 1866. bila je svatba u Saros-Pataku, gdje su se našli na okupu svi prvi ugarski dostojanstvenici. Tu bude odlučeno, da Petar Zrinski ima biti na čelu cielomu pokretu u Ugarskoj i Hrvatskoj, a tri nedjelje zatim sastadoše se u Stubičkim Toplicama oba podkralja, hrvatski ban Petar Zrinski i ugarski palatin Franjo Vesseleny, gdje su se svečanom prisegom i pismenom zavjerom zavjerili, „da će u ovom strašnom času, gdje bi mogla propasti domovina jednoga i drugoga svim silama nastojati, da po zakonima i ustanovama i po povlasticama, dobivenim od kraljeva, Ugarsku i Hrvatsku čuvaju i brane do posliednje kapi krvi“.

Zajednička obrana domovine, to bijaše cilj i svrha zavjere obiju podkralja. O čijoj premoći, ravnopravnosti, kamo li o podložničtvu slabijega jačemu, ne bijaše ni spomena.

* * *

Sve tmastiji oblaci skupljali su se nad Hrvatskom i Ugarskom. Svuda vrije, provaljuje bies, jer se već njemački zulum snositi ne može. Jelena i Rakoci uzbunili su čitavu gornju Ugarsku, kuda se orio samo jedan glas: „Nismo dužni čuvati vjeru kralju, koji nema ljubavi i otčinske milosti prema narodu. Radje pod Tursku, nego izdisati pod njemačkim gospodstvom.“

U to vrieme piše zabrinuta Jelena svojim roditeljima dva pisma svojim sladkim materinskim jezikom.

U pismu od 20. travnja g. 1670. upravljena na svoga otca moli ga, da bi joj kojim glasom srce razveselio. Želila bi čuti dobre glase, želila bi znati česa im se držati, „jesmo li kuhani ali pečeni, ali v kakovom redu smo“. Nadalje ponizno moli otca, „da bi gušće krat obznanivati“, jer ljudi pitaju njezinog gospodina, kakove će im saobćiti glase, a on im ništa ne zna reći.

A svojoj majci piše: „Mi ovde smo naša dugovanja na pre vzeli po zapovjedi moga dragog gospodina otca, mi smo svi u dobrom redu, samo to nam je, da nikakvoga glasa ne čujemo od Vašeg Gospodstva, ni od gospodina otca, da bi listor to znali, kak su tamo silnim carom dokončana dugovanja, tako bi nam naše dugovanje sve po žnori išlo. Mi ovak kad ne znamo se česa držati, tako vnogo ljudi i volju gubi. Za to prosim Vaše Gospodstvo za Boga, da bi kaj najbrže nam na znanje dali po našem čovjeku, koji je pri V. Gospodstvu. S tim se u milošću V. G. preporučam i ostajem ponizna i pokorna kći i službenica do groba

Ilona Zrini.“

Dok je Jelena Zrinska Bogom zaklinjala svoje roditelje, da joj jave, što im je činiti za spas domovine, dotle je Marija Vesseleny, slavljena magjarska patriotkinja, udova palatina, čitavu zavjeru izdala Beču.

Više puta uvjerio se ban Petar, da se rieči ugarskih otačbenika kose s činima, da je neiskreno njihovo izticanje bratske sloge, što je jednom sgodom ogorčeno spočitnuo judexu curiae Franju Nadasdyu, koji mu je u lice najsladje laskao, a za ledjima govorio: „Nikad ne će Zrinski biti moj gospodar.“

Nakon izdaje Magjarice Marije Vesseleny, Austrija je uprla sve sile, da što prije zatare rod Zrinskih. Nikakva himba, lukavstvo i prevara ne bijaše joj prenizko, samo da hrvatskoga bana Petra dobije u svoje šake. I dok mu je ta himbena Austrija s jedne strane laskala, da je u njemu oživio Krešimir, a kralj Leopold I. nazivao ga svojim dragim rodjakom, dotle je ta ista Austrija skovala na hrvatski narod najodurniji proglas, glasom kojega otimlje se knezu Petru Zrinskomu „banstvo, sve časti, vrednosti, slobodnosti, preštimanja i poštenje, i svakomu se daje oblast, da ga umori ili uhiti; i još

tomu svemu obećajemo cesarski i kraljevski dar, deset jezer talirov onomu, ki njega živoga ili mrtvoga nam v ruke da."

Vjerolomstvo i izdaja dovelo je najumnijega i najodvažnijega branitelja ugarske i hrvatske slobode bana Petra Zrinskoga na stratište.

Krv prolivena za slobodu otačbine, vapila je za osvetom. Tko da ju osveti? Vlastita krv. Svi Zrinski osim Jelene pogibahu u tamnicama. Kako da se Jelena osveti? Komu? Zar magjarskoj „slavljenoj patriotkinji" Mariji Vesseleny, koja je svojom izdajom poskorila propast njezinog roda? Zar magjarskom grofu Kéryu, koji je njezina otca na putu u Beč sladko pod svoj krov primio, istodobno poslao glasnika u Beč da javi, da je Petar Zrinski na putu, za kojim je, kad je napred krenuo, tajno poslao svoje ljude, da ga sliede, da ne bi možda Zrinski mjesto u Beč na opravdanje, odputovao k svojoj kćeri Jeleni u gornju Ugarsku?

Zar da se posluži sredstvom Marije Vesseleny, pa da izda svu ugarsku gospodu, koja su njezinog otca nagovarala i sililа na pobunu, dapače i na savez s Turskom proti Austriji?

Ne će Jelena Zrinska da bude „slavljena patriotkinja" poput Marije Vesseleny, kao što niti njezin otac u odlučnom času nije htio poput Nadasdya izdati svoje saveznike, te skrušeno se pokajati, ne bi li možda izbjegao krvničkom maču.

Na glas otčeve smrti u plemenitu Jeleninu dušu zavalila se gorkost, jedka i goruća, još nikad joj nije duša poćutila toliku žedju za osvetom, pa sva drhtava od boli i gnieva reče svome Franu:

— Frane, ili će u meni živo srce pući, ili ćemo krv njemačku piti, da osvetimo naš rod i dom.

Franu Rakociju trzali su se obrazi od jara i jada, grozničav ga obuze žar, pa smrsi kroz zube:

— Oni su mi i krv i nož na očima!

— Čuj, Frane: Naši ljudi zakrilatiše voljom, sjeknuše snagom, planuše junačkim srcem. Udarimo na Niemce, uz pomoć Boga pravednoga!

Deset godina sokolila je Jelena Zrinska svoga muža Frana Rakocija na uztrajnu borbu proti Niemcima, koji su oplienili njezin dragi Ozalj, opustošili njezinu milu i nezaboravnu Hrvatsku, sasjekli joj otca i strica na stratištu, majku i braću pobacali u vlažne i smradne podzemne tamnice. Nakon deset godina postala je udova sa dvoje dječice

Poslie smrti Frana Rakocija, bio je na čelu ugarskih buntovnika grof Imre Tököli. Jelena Zrinska kao udova, niti je malaksala, nit se podala tuzi za mužem, niti se smirila u svojim gradovima, već je umnožanom snagom uz Tökölija vodila čete u krvave bojeve. Žestoka, strastvena, najdublja mržnja na Austrijance približavala ih jedno k drugomu, misao na osvetu, na najstrašniju odmazdu spojila ih u nerazdruživ vez. Šest godina poslie Rakocijeve smrti vjenčala se Jelena s Tökölijem.

Jelena i Tököli „da spase zlatnu slobodu Ugarske, koju tudjin nogama gazi", tražili su saveznike proti mrzkim Niemcima, „i ako im ih nebo ne da,

tražit će ih i u samom paklu, da osvete propast roda svoga." I oni sklopiše savez sa Turcima.

Turci stali obsiedati Beč, a Tököli i Jelena Zrinska skupiše oko sebe devetnaest ugarskih županija, da pohrle u sveti boj za slobodu. Nema više Zrinskih, da brane nezahvalni Beč, zato bježi cesar Leopold I. iz Beča pred turskom silom, jer mu je draga na ramenima glava. Turci biesno navaljuju, krv se lije, dim se diže, plamen liže, Beč se trese, sad će pasti, ali u zadnji hip priteče u pomoć Ivan Sobjeski sa svojim Poljacima i odbije tursku silu.

Ivan Sobjeski potjerao je nekrsta. Odmah zatim Austrija je podigla glavu, počela progoniti ugarske buntovnike i širiti vlast nad Ugarskom, kao nad svojim nasliednim kraljevstvom. Sve je već strpala pod svoju vlast, svi gradovi već su joj se predali, svi osim Munkača, koga je pol godine neprispodobivom hrabrosti branila Jelena Zrinska, da ne padne u tudje ralje.

* * *

Ugarska dala je Hrvatskoj privremeno Jelenu (Lepu). Ova Jelena zatirala je kao hrvatska kraljica hrvatska prava i povlasti i vječno snovala, kako da preko svoje druge domovine, koja ju je nadarila najboljim, što je imala — kraljevskom krunom — protegne tudjinsku vlast.

Sa Jelenom Zrinskom Hrvatska je Ugarskoj uzvratila zajam, prema onoj božanskoj: „Tko tebe kamenom, ti njega kruhom."

Da nije Hrvatska Ugarskoj poklonila Jelenu Zrinsku, Ugarska ne bi imala niti jednu slavnu ženu, jer do Jelene Zrinske smatrala je Mariju Vesseleny slavnom patriotkinjom, koja je svoju slavu zapečatila sramotnim izdajstvom.

Jelena Zrinska borila se za slobodu Ugarske jednakim žarom, kao što bi se bila borila za slobodu Hrvatske, da joj je sudbina namienila ostati u otačbini.

Jelena Zrinska niti u svojoj novoj domovini Ugarskoj, niti u turskom progonstvu, kamo je dospjela, jer je branila Ugarsku od njemačkog zuluma, nije smetnula s uma, da je Hrvatica, nego se svojim hrvatskim rodom ponosila kao i čitavi slavni rod Zrinskih.

Ljubav za svoju pravu otačbinu, u kojoj je ugledala svjetlo božjeg dana, razplamćivala je u njoj najplemenitija čuvstva žene, majke i junakinje. O svojoj dragoj Hrvatskoj ona je morala mnogo govoriti, često ju je morala najzanosnije spominjati u govoru i u pismima, upravljenim na svoju kćer i sina Frana Rakocija II. Jer kad je ovaj odrastao, te se opasao mužkom snagom i ustao na obranu svojih domovinskih prava, izpovjedio je jasno i glasno, da je u „njemu uzplamtila prirodjena vatra hrvatske krvi", Zrinska krv.

Ugarska ima Frana Rakocija I. Za borbu ga oduševila Hrvatica Jelena Zrinska. Ugarska ima Tökölija. Polet i snagu dizala mu Hrvatica Jelena Zrinska. Ugarska ima Frana Rakocija II., najslavnijeg svoga junaka. Život mu dala Hrvatica Jelena Zrinska, i u njemu podpirivala vatru svetog otačbeničtva. Svoje junake Ugarska ima da zahvali Hrvatskoj.

Ali Ugarska i Ugri nikad nisu znali biti zahvalni. Već u ono vrieme pisao je rimski poslanik sv. Stolici o Ugrima, da su „na cielom svietu narod najgori, ne ljube, niti ne poštuju nijednoga naroda na svietu, a ne ljube se niti izmedju sebe . . . Oholi su i naprasiti, ne će ničijega savjeta itd."

„Oholi i naprasiti" bili su Ugri i onda, kad se Ugarska nalazila na rubu propasti, te od Hrvata izgledala svoj spas. Kako oni znadu biti oholi i naprasiti, to Hrvati svaki dan osjećaju. Od tih osjećaja muti se vid, zaustavlja se dah, a zrakom kao da je pahnuo vonj ljudske krvi, jer je bolje umrieti, nego umirati pod silničtvom ohola i naprasita naroda „najgoreg na svietu".

MARIJA KUMIČIĆ

O POLITIČKIM PRILIKAMA U DANTEOVO DOBA

Popularno predavanje dra. Kršnjavija, držano dne 4. studenoga 1906. u „Hrvatskoj čitaonici" u Zagrebu

Milostive gospodje i štovana gospodo! Stavio sam sebi zadaću, da vam u nekoliko markantnih crta orišem sliku političkoga stanja u Danteovo doba u srednjem vieku. Ako hoću, da sa malo rieči ocrtam ovo doba, moram ipak segnuti dosta daleko natrag u poviest rimskoga carstva i nekoliko rieči kazati o ideji rimske države, jer je rimska država bila središte političkoga mišljenja cieloga srednjeg vieka. Mi si dandanas ne možemo predstaviti, što je značio stari Rim u svoje doba. Mi nemamo danas takvoga centruma na svietu, gdje bi se sve stjecalo, kao u Rimu, gdje je u istinu grad Rim bio srce i duša cieloga svieta. Mi smo u novije vrieme prije 200 godina u Parizu imali nešto slično, ali to se ne može prispodobiti s uplivom, snagom i bogatstvom staroga Rima. Samo nekoliko crtica da vam kažem za karakteristiku. Stari je Rim imao devetnaest vodovoda; od tih su do danas sačuvana tri. S ova tri današnja vodovoda Rim je bogatiji vodom od svih američkih i evropskih velegradova. U Rimu je bilo dvadeset i osam javnih biblioteka, bilo je osamsto šestdeset i sedam javnih kupališta, dok ih u Beču ima danas petdeset. U Rimu je bilo u circusu maximusu mjesta za 385.000 ljudi. U starom Rimu bilo je 2000 palača krcatih umjetninama, koje se samo s kraljevskim palačama današnjega svieta prispodobiti mogu. Starom Rimu danas nema ni prispodobe. Nigdje se ni države ni privatni ljudi toliko ne brinu za promicanje kulture i za uzvišeno umjetničko uživanje. Mogao bih navesti takvih podataka silu božju, ali neka bude dosta ovo nekoliko rieči. Stari Rim bio je središte ne samo kulture, nego i politike, jer je cieli tada poznati sviet oko Sredozemnoga mora bio u ruci rimskoga carstva. Bila je to država na egoističnim principima osnovana, izdjelano pravo do najfinijih tančina, jedan savršeni ustroj ljudske sebičnosti. No za čudo ovaj silni aparat uzljuljao se, uzdrmao se, pao je, srušio se uplivom male jedne čete ribara iz Galileje, koji su suprotstavili velikim principima egoizma ideju požrtvovnosti ljudske, ljubavi i jednakosti sviju ljudi. I ta mala četa nošena jednim velikim idealom pobiedila je onu snažnu, veliku kulturnu državu. Pobjeda je bila podpuna. Kad je stari Rim bio uzdrman u svojim unutarnjim temeljima, nije mogao odoljeti vanjskim navalama drugih naroda, koji su počeli dolaziti

iz Azije i poplavljivali Evropu. Rim po nekoliko puta plienjen, razoren, pao je napokon tako duboko, da je kroz 40 dana bio bez ikakvih stanovnika tako, da ima jedno vidljivo razdoblje izmedju stare i nove kulture.

U novo sredovječno doba vladala je ona ideja kršćanstva, koja je staru ideju rimsku nadvladala bila. Dakako da ova nova ideja nije mogla sve jednakim žarom i jednakom jakosti zahvatiti, da je tu bilo zabluda, jer svi ljudi nisu shvaćali plemenitost nove nauke, jer su ponieli sa sobom starih rimskih i grčkih pogrješaka. Tako nam se u srednjem vieku prikazuje kršćanstvo mjestimice u formi, koja nije nalik prastarim idejama prvoga stoljeća kršćanstva, u kojima se kršćanstvo razvijalo i ojačalo.

U doba Danteovo kršćanstvo se bilo već uzvinulo do velike svjetske vlasti. Razvoj mu bio tako silan, da je pače crkvena vlast ambicionirala da nasljeduje starorimski svjetski imperij. Papinstvo je naišlo na konkurenta, naime na njemačke careve, koji su takodjer svojatali zadaću, da oni budu nasljednici starih rimskih careva. Cielim srednjim viekom razvija se borba za svjetsku vlast izmedju rimskoga pape i njemačkih careva. U tom sukobu crkvene i svjetske vlasti rodili su se s obje strane silni karakteri. Grgur VI., Inocent III., Inocent IV., Bonifacije VIII. To su bili toliki ljudi, da je izgledalo, kao da su se u njima sbilja obnovili velikani staroga rimskog carstva. Jedan Fridrik Barbarosa, jedan Henrik IV., jedan Henrik VI., Fridrik II. bili su vitežki, zanosni, simpatični te se onaj, koji proučava poviest ovoga doba, mora diviti i jednim i drugim predstavnicima velikih ideja. Ova borba za rimski imperij temeljna je politička misao srednjega vieka. Danas nemamo analogije rimskom carstvu u zapadnoj Evropi, nego ju imademo tražiti dalje na istoku. Stara bizantinska država preživjela je zapadnu rimsku državu, pak je istom pala, kad su došli Muhamedanci; oni su ju razorili. Ali ni tada nije istočno rimsko carstvo poginulo, nego je ostalo živo u Rusiji, gdje je pridržalo sve svoje forme do današnjega doba. U Rusiji je svjetska i crkvena vlast spojena u jednoj ruci, crkvena je vlast podredjena svjetskoj. Da je Henrik VI. Hohenstaufovac uspio živjeti još nekoliko decenija duže, on bi po svoj prilici satro bio svjetsku papinsku vlast u Italiji, jer je bila velika moć u njegovoj ruci; dakako da ne bi mogao uništiti papinstvo, jer ono bi se uteklo kojoj drugoj državi, kao što se poslie uteklo Francezkoj. — Ovo je veliki okvir, ovo je veliko svjetsko kazalište, gdje se u pozadini odigrava borba papinske i carske vlasti, a pred ovom pozadinom odigravaju se manje scene pojedinih lica i pojedinih malih gradskih državica. Nastojat ću, da u nekoliko kratkih crta prikažem neke od ovih malih scena, koje su se na toj velikoj pozornici odigravale. — Rimsko carstvo, pobjedonosno, obnovljeno Karlom Velikim (800 g.), može se kazati, da je trajalo do g. 1200. S tom godinom, kad su Hohenstaufovci od papinske vlasti bili poraženi, može se uzeti, da je svršila obnovljena rimska carska svjetska vlast. Kad se razpala, kad je auktoritet careva propao i nije bio nitko više dosta jak, da red u Italiji i Evropi uzdrži, nastalo je veliko komešanje na svim stranama, velike borbe malih proti velikima, sviju proti svima. Male stranke su se načinile, nastale

su težnje u svakom mjestu, u svakom gradu, da svaka stranka sebi osigura vlast na trošak države. Tudji vladari dolazili su s jakom vojskom, da ih podjarme, pa su ih tako pritiskivali, te su često nastale bune. Taj silan metež trajao je stoljeća. Od prilike na sličan način kao danas u Rusiji, gdje je oslabila ruska carska vlast te se počela širiti anarhija. Dakako da ne znamo, kako daleko će ići ta analogija. U tom velikom komešanju dvie su se stranke izticale. Jedna, koja je pristajala uz papinsku vlast i zagovarala, da papa bude svemu svietu gospodar i da ga svaka kreatura sluša, kako se kaže u buli „Unam sanctam". Pristaše te stranke zvali se: Guelfi. Oni, koji su pristajali uz carsku svjetsku vlast, zvali su se: Gibelini. Borbe tih dviju stranaka vodile su se po cieloj Evropi i pod drugim različnim imenima. Jedni su bili bieli i crni, drugi suhi i zeleni. Mnoge su stranke dobile lokalna imena. — Male domaće borbe privatne naravi često su bile uzrokom, da je u kojem gradu nastala nesloga, da su se ljudi tukli, da su se krvno osvećivali, napokon su našli, da bi mnogo ljepše bilo, kad bi tim borbama, koje su medjusobno vodile pojedine familije, dali političku farbu, zato su jedni prisvojili ime Gibelini, a drugi Guelfi, sve ako se u istinu nisu borili za velika svjetska načela, nego za časovitu vlast u dotičnom mjestu tek i protiv svojih ličnih protivnika. Obično se je našao tudjinac, koji je znao ove odnošaje upotrebiti u svoju korist, pa je pogodovanjem pojedinih stranaka još jače raspirio stranačke strasti i na taj ih je način mogao jedne i druge sasvim skučiti. Da vam navedem jedan karakterističan primjer, pripoviedat ću istinitu sgodu.

Buondelmonte bio je krasan plemić, koji se zaručio s djevojkom iz kuće Amidei u Firenzi. Jahao jednoga dana ulicom i prolazio pokraj kuće Meser Fortiquere Donatia, gdje je Donatieva gospodja stajala na prozoru, a kraj nje njezina kćerka pod koprenom. Gospodja mu dovikne: „Hej ti Buondelmonte, je li istina, da si se zaručio? Ja sam ti spremila mnogo ljepšu djevojku, evo gle!" I pokaže mu svoju kćerku. On je vidi i reče, da mu je žao, da je ne može primiti. „Samo ti pristani, ja ću već platiti odštetu!" — I zbilja, ona ga premami. Buondelmonte podje gore, zaruči se i otkaže svojoj zaručnici. Ovo je scena, kako bi ju napisao Shakespeare. Posljedice su toga dogadjaja bile užasne. Braća i rodjaci sastali se na viećanje, pa se pitali, što da čine, a na to jedan od njih, Lamberto Mosca, reče: Cosa fatta capo ha; kad je stvar gotova, onda treba razmišljati. I zbilja, kad je Buondelmonte skoro zatim jahao preko mosta Ponte vecchio, dočekaju ga rodjaci ostavljene djevojke, pa ga ubiju. Uslied toga naravno ciela njegova obitelj udri na one. U kratkom razdoblju od jednoga tjedna bilo je preko 80 mrtvih glava u Firenzi. Rat u Firenzi nije više prestao, nego se je sve više razmahao.

Medjutim je nastao u drugim obližim gradovima sličan metež, koji su svodili na isti taj slučaj u Firenzi. U Pistoji nastale slične stranke, koje su se medju sobom iz sličnih razloga poklale, pa su pojedine stranke tražile savez sa strankama u Firenzi, a sve skupa pomoć u pape i careva. Ovi su rado podupirali jedne protiv drugih. Kad je papa Bonifacije VIII. vidio ovu

borbu u Firenzi i Toskani, pitao se, koja je stranka jača, pak je onda ovu stranku nastojao podupirati. Dogadjalo se naime, da su se Guelfi prolazno pridružili carskoj strani, a Gibelini papi. Papa Bonifacije poslao je kardinala, da učini mir. Taj se legat Aquasparta nije obazirao na to, koja stranka ima pravo, niti je htio posredovati, nego je jedan dio gradjanstva organizirao protiv drugoga, pak si je stvorio jaku stranku. Firentinska vlada, u kojoj je i Dante bio, rieši se legata i progna kolovodje i jedne i druge stranke. Medjutim nije nikada dobro, ako koja stranka progna preveć ljudi iz jednoga grada, jer ovi prognanici mogu poslie iz osvete i mržnje mnogo naškoditi. Ne ću pripoviedati sve te zamršene sgode, gdje su se stranke izmjenice progonile, nego ću samo spomenuti jednu ličnost iz tih gradskih borba, da karakterišem duh vremena.

Dante pripovieda u „Božanstvenoj komediji", da je sreo u paklu junaka Farinatu degli Uberti, koji je oholo stajao u vatri svoga gorućega groba. Dante ga nagovori, te mu reče, da opet Guelfi u Firenzi vladaju. A Farinata mu odvrati, da ga to gore peče, nego goruća ta postelja u paklu. Dante je bio takodjer ovakove kovi čovjek. Baš u ono vrieme, kad su se borbe bile najžešće razmahale, zamole Guelfi papu za pomoć. On im posla francezkoga princa Karlu Valois s vojskom. Dante, onda još guelfovac, protivio se tomu, znajuć, kako je pogibeljno zvati tudjince u pomoć, jer tudjinac saveznih, lahko se poslie nametne za gospodara. Karlo Valois bližio se gradu. Dante je bio u poglavarstvu gradskom. Poglavarstvo ga je molilo, neka bi pošao k papi, da obustavi dolazak Franceza u Firenzu. On reče: „Ako odem, tko će ostati, a ako ostanem, tko će otići?". To jest: ostane li, nema nikakvoga njemu ravnog diplomate, koga da pošalju, a ako on ode, zna, da će se nesreća dogoditi. Nu on ipak ode k papi Bonifaciju. Tamo je posredovao. Ali diplomacija rimska bila je već na čistom, što da se čini, pa su Dantea pridržali prijatno u Rimu tako dugo, dok je Karlo Valois unišao u Firenzu. On je došao ponajprije bez ikakve vojske, a kad je bio u gradu, onda se složio s guelfskom strankom i malo po malo dozivao francezku vojsku, dok nisu napokon okupirali cieli grad. Sad su počeli strašno haračiti, propisivali su veliki namet, porez, prognali sve protivnike. Značajna je izreka iz one dobe, da su u Firenzi više rana zadali jezici, nego mačevi. Dantea su odsudili, jer da je tobože pronevjerio javne novce, da je za novce pravdu krojio, riečju podmitali mu najužasnije, najgadnije opačine, koje Dante naravno nije učinio. Strastvena stranačka sliepost i mržnja svagdje i uviek izbija na sličan način. Osudili ga na globu od 8000 lira. Kad ih nije platio, razorili mu i opljačkali kuću, a njega prognali. Kasnije ga osudili i na lomaču. Sramota za tu osudu ide nekoga Gabriellia iz Gubbia, koji ju je podpisao, ali je kriva ciela guelfska stranka. Dante je za prvu osudu čuo u Sieni, pak je na to pošao cielom Italijom od grada do grada te je radio oko toga, kako bi opet svoju domaju od tudjinca oslobodio. To njegovo putovanje kroz Italiju bilo je mučno, što se vidi iz ovih njegovih značajnih rieči: „Znat ćeš, što to znači, jesti tudji jako soljeni hljeb i vidjet ćeš, da su naj-

teži putovi, što vode uz tudje skaline!“ Kad je sa svojim drugovima išao kroz Italiju, svuda je i na svakome mjestu vidio razdor, vidio divljačtvo, rat sviju proti svima. Prestao je biti Guelfovac pa je postao Gibelin. Vidjevši nesreću svoje domovine, duša mu je bila napunjena takvim jadom, da je napisao glasoviti usklik, apostrofu Italiji, koju je uvrstio u VI. pjevanje Očistilišta „Božanstvene komedije“. A ta glasi:

„Avaj robinjo Italijo, domovino jada, ladjo bez kormila u velikoj buri, ti nisi gospodarica provincija, nego jedna kuća sramote. Nema mira medju onima, koji u tebi žive, jedan drugoga kolje, ma da ih paše jedan zid i jedan gradski jarak. Traži jadna svuda, duž obala tvojih mora, traži u krilu svome, dal igdje u tebi uživaju mira . . .

Prosti Bože svemogući, koji si za nas na zemlji propet bio, zar su oči tvoje pravde sad nekud drugamo okrenute? Ili je sve to u ponoru tvoje providnosti nekakav uvod za nekakovo dobro, koje mi ni s daleka slutiti ne možemo?!“

I tako na taj način prizivlje pomoć od cara, koji bi imao doći i uzpostaviti red i uništiti anarhiju. Ova nada Danteova u cara ispunila se, kad je g. 1312. Henrik VII. Luksenburški došao u Italiju. Dante ga je sjajno pozdravio proklamacijom. Ali nikad nije dobro u politici uzdati se samo u jednoga čovjeka, nego je dobro pouzdati se u svoj narod; taj ne umire pa se iza svih zabluda uviek skreće na pravi put. Henrikova vojna nije dobro prošla, a on je već sliedeće godine umro. Sad su se sve Danteove nade razbile. Obilazio je još Italiju, a napokon je pošao u Ravenu, gdje je bio liepo primljen. Tu je svršio „božanstvenu komediju“ i žalostni svoj slavni život.

Hoću li, da vam podpunije obilježim ovo doba, to moram napomenuti još i neke dobre posliedice svih tih težkih borbâ. U to doba počeli se politično razvijati gradovi, i gradjanski je stališ postao samostalan, baš uslied tog silnoga meteža i velike nesigurnosti. U gradove se stjecalo sve, štogod se htjelo spasti od nasilja plemića, koji su se vladali kao hajduci. U gradovima nastaje nova kultura, nastaje nova demokracija, nastaju nove pučke stranke, tu je korenje stranaka i današnje dobe. Još se iztiče politički i socialno važna pojava. U toj strahoti, koja je vladala u cieloj Italiji, narod je očajavao, te se nadao izvanrednoj pomoći od Boga. Religiozna uzbudjenost bila je onolika, kolika je bila nesreća jadne Italije. U tom obćem razpoloženju pojavio se je sv. Franjo Asiški, pa je proglasio za utjehu čiste rieči evandjelja i suprotstavio ih svim svjetskim težnjama. Narod je u istinu prionuo uz sv. Franju i Franjevce, koji su postali preporoditelji svoga naroda. O sv. Franji veli Dante: „Sa obronka briega Subazija, prema Perugiji, podiglo se sunce onako, kao što se kadkad iz Pangesa diže. Tko dakle o tom mjestu govoriti hoće, neka ne kaže *Assisi,* nego *Istok,* ako hoće, da pravo kaže.“ Franjevci su izmjenice uzdigli progonjeni seljački stališ. Oni su naviešćivali rieči evandjelja, ali su nauke evandjelja i primjerom svoga života osvietljivali. Probudili su talijansku poeziju, bili su trubaduri božji. Pjevali su krasno pučke pjesme, pa su tim položili temelje talijanskom

pjesničtvu. Tim smjerom pošao je i Dante. Premda je porietlom bio aristokrat, nije se mogao oteti dojmu pučanske franjevačke duboko čuvstvene poezije i velikom njezinom uplivu na narod. On je svoju „Božanstvenu komediju" napisao hotimice u pučkom, vulgarnom jeziku te ju svom narodu poklonio i tim otvorio vrata cieloj talijanskoj književnosti. Tu se križaju kulturni i politički momenti. Moderna književnost i demokracija leže u istoj kolievci.

Ako iz ove kratke skice hoću da povučem rezultantu, moram naglasiti, da onaj, koji hoće da razumije pojave današnje politike, mora proučavati srednji viek. U svakom narodu i u svako doba imade ljudi, koji žive samo u prošlosti. Danas ima još i u nas gospode, koja ne mogu uvidjeti, da bi moglo biti što dobra od toga, kad bi se uvelo sveobće izborno tajno pravo glasa. Ovi misle, da su još uviek u srednjem vieku i da se uzde njihove vlasti trajno dadu učvrstiti kandžijom. Ima opet ljudi, koji naviestaju svoju nauku, gledajući u budućnost. Uz jedne i druge razvijaju se ponajprije male grupe. Stranke prošlosti drže se dugo. Nove ideje pomalo prolaze u narod. Stranke budućnosti iz početka su malene, onda se stranke prošlosti sve brže gube, a stranke budućnosti napokon pobjedjuju, prevladjuju. Ima i takovih, koji ne reprezentiraju ni prošlost ni budućnost, nejasni su, naginju sad ovamo sad onamo, sačinjavaju često na dugo vremenu veliku masu u narodu. Tko živi u takovo doba, da kroz trideset ili petdeset godina ovakovo razpoloženje u narodu gleda, taj u istinu može doći do takvoga pesimizma, da zdvaja o budućnosti svoga naroda. Ali to ne smije činiti nitko. Svatko se mora tim tješiti, da je ovakvo doba — rekao bih slavosrbsko — doba miešanja, gdje energija još nije u pravom pravcu. Takva prelazna doba jesu doba malodušnosti, političke i duševne mizerije, ali narod takove dobe svladava. To doba trajalo je u srednjemu vieku stotine godina. Dante, koji je vidio u budućnost, koji je znao, da će njegova ideja prevladati, nije sdvajao sred mizerije svoje dobe, nego se je nadao pa je napokon dugo poslie svoje smrti zadržao pravo. On je umro kao prognanik, ali danas živi u uspomeni naroda kao pobjednik. Poslie stoljećâ dogodilo se, da su se Firentinci (g. 1866.) otimali za njegov pepeo, ali im ga Ravenjani punim pravom nisu htjeli izručiti. Tako Dante leži na mjestu svoga progonstva, ali mu se danas dižu spomenici po cieloj Italiji pa i u Firenzi, jer se je borio za budućnost i slobodu velike, sretne i ujedinjene domovine.

MONARKIJA I HRVATSKA

Razni pojavi pokazuju, da se u nutarnjosti monarkije pripravljaju promjene. Od pada absolutizma očekivali su narodi bolje dane, nadali su se, da će im obstanak biti obezbiedjen, da će biti stvoreni uvjeti njihovomu razvitku, da ne će morati strepiti za svoju narodnu kulturu, da im se ne će namitati jezik tudjega naroda i da će u družtvu inih naroda naći podporu svojemu poštenomu i prirodnomu nastojanju oko materijalnoga blagostanja. Ali ta prirodna i opravdana očekivanja nisu se podpuno izpunila. Monarkija Habsburga nije postala monarkijom ravnopravnih naroda, koji bi imali veliki interes za čuvanje zajednice, koja svakome narodu jednako pomaže i nikoga ne prikraćuje; obratno, ona je postala Austro Magjarijom, dualističkom monarkijom, u kojoj je državotvorna snaga priznana samo Niemcima i Magjarima.

Od stvorenja dualisma bijaše monarkija pozorištem narodnih razmirica, koje su krnjile njezin ugled. Sukobi izmedju pojedinih naroda na dnevnom su redu. Niemci i Česi vode na području zemalja češke krune najljuću borbu. U Galiciji ne može se smiriti antagonizam izmedju Poljaka i Rusina. Ugarska je opet pozorište najgnjusnijega nasilja, što ga vladajuće pleme, Magjari, počinjaju proti nemagjarima. Divlji, avitički na azijatstvo zanoseći nagoni Magjara, okrečeni evropskom kulturom, postali su strah i trepet nemagjarskih naroda. Povjest patnja, što ih pretrpješe Slovaci, Rusini, Rumunji, pače i isti Niemci, da Hrvate u Ugarskoj ne spominjemo, sačinjava sramotne stranice magjarske prevlasti. Ni jedno sredstvo nije Magjarima dosta nizko, da ga upotriebe proti nemagjarima. Korupcija, koja je od Magjara neodieljivi elemenat, imade znamenitu zadaću, da raztvara narode, kako bi njihova solidarnost bila onemogućena, a time njihova odporna snaga obaljena na najnižu mjeru.

Uzporedo čine gospodujući narodi, Niemci i Magjari, sve, što se učiniti dade, da spriečе kulturni razvitak svakoga nenjemačkoga i nemagjarskoga naroda. U Austriji nije moći zaustaviti probudjeni češki narod u kulturnom radu. Ipak Niemci nastoje Česima spriečiti narodno kulturno nastojanje. Svaka država, pravedna i poštena, ako sastoji od raznih naroda, mora sama nastojati, da svaki pojedini njezin narod napreduje u svojem narodnom i kulturnom životu, jer je prava naslada gledati složne narode u plemenitom nadtjecanju oko dobrobiti i napredka. U Švicarskoj živu u najljepšoj slozi

tri naroda: Francezi, Talijani i Niemci. Nijedan drugomu ne nameće svoju kulturu, već jedan poštuje onu drugoga i veseli se svakomu napredku. Tu nema zavidnosti ni nasilja. Sasvim protivno je u monarkiji, u kojoj mi živimo. Povlašćeni i gospodujući narodi smatraju svojom zadaćom, da se kulturno što više dignu, a njima podredjeni narodi, da kulturno što jače zaostanu. To je razlog, što si nenjemački narodi u Austriji tako težkom mukom izvojštavaju potreban broj škola pučkih, srednjih, a osobito viših. Naša braća Slovenci ne imaju sveučilišta, ne imaju ga ni isti Talijani, ne imaju ga ni Hrvati Istre i Dalmacije. Istina je, Hrvati mogu polaziti hrvatsko sveučilište u Zagrebu, ali s kolikim veksacijama je to do nedavna bilo spojeno? Tek u novije doba čini se nešto, ali još nije provedena ravnopravnost hrvatskoga sveučilišta sa sveučilištima Cislitave.

Borba Čeha, koji su u kulturi prosječno snažniji ili barem ravni Niemcima u Austriji, za osnivanje českih viših zavoda veoma je mučna i tegobna. Kulturna državna uprava nije vlastna uzkraćivati osnutak prosvjetnih zavoda, kad ih narodne potrebe iziskuju. A u ovoj monarkiji povlašteni narodi osobito se protive osnutku prosvjetnih zavoda sa nastavnim jezikom neniemaca i nemagjara. To je onaj abnormalni pojav, koji ovoj monarkiji oduzima simpatiju mnogih kulturnih ljudi prosvietljenoga svieta. Uzkraćujući narodu potrebne prosvjetne zavode, Niemci i Magjari zahtievaju, da se mladost inih naroda, odgaja u njemačkom, odnosno magjarskom duhu i jeziku, da se tako zadahnjiva mišljenjem, e je samo kultura ovih gospodujućih naroda opravdana, a drugi narodi da ne imaju prava na isto takav kulturni razvitak. Naravno, to se čini za to, da se opravda nakazna i nemoralna maksima, te se u Austriji državnim jezikom ima smatrati njemački, a u Ugarskoj magjarski. Time se opravdava težnja za ponjemčenjem, odnosno pomagjarenjem svekolike državne uprave u jednoj i drugoj poli monarkije. Sve nastojanje Beča i Pešte kao da ide za tim da se doprinesu dokazi značajnoj Salustovoj: Uzgaja se naraštaj, koji ne može imati ognjište, pa ga ne trpi ni kod drugih.

Kad ne bi bilo drugih grieha proti kulturi, što se tako revno počinjaju pod dualističkim sustavom, već bi se imalo najodlučnije raditi o tome, da se postojeći sustav sruši. Pod njim je težko svim narodima monarkije, osim Niemaca i Magjara. Ali najteže je možda ipak hrvatskomu narodu. Hrvatski je narod raztrgan u razne političke organizme. U Istri je izručivan talijanskoj i njemačkoj premoći. U Dalmaciji mu se isto tako silom namiće talijanska i njemačka kultura. U Bosni i Hercegovini radi se o učvršćenju njemačke i magjarske hegemonije. U Medjumurju vlada nesmiljena magjarizacija. U banovini (Hrvatskoj i Slavoniji) ustanovljeno je doduše, da hrvatski jezik ima biti uredovni jezik ne samo u granama autonomne uprave, nego i na području „zajedničke“ uprave, ali proti tomu se ipak najbezobzirnije grieši te područje „zajednice“ postaje sve više i više domenom magjarizacije. Magjari, zlorabeći više spomenutu maksimu o državnom jeziku, uvadjaju po njoj magjarski jezik u Hrvatskoj, makar je to nasilje proti kulturi i slobodi

saveznoga naroda. U tome i jest sve zlo, što vladajući sustav briše odnóšaju Hrvatske prema Ugarskoj značaj saveza, a svom silom hoće da udari obilježje podložničtva ili *„pripadničtva"*, kako se kaže u onoj lahkoumnoj izjavi hrvatskih delegata na ugarskom saboru, danoj proljetos po predstavnicima saborske koalicije.

„Zajednica" je Magjarima staza, kojom se sve smionije i drzovitije uvlače na područje hrvatske narodne vlasti. Njoj se ima pripisati njihova izključiva vlast nad hrvatskim dužavnim dobrom; njoj ustrajanje magjarskih pučkih škola po našoj domovini; njoj napokon naseljivanje Magjara i namještanje magjarskih službenika u granama „zajedničke" državne upravne, Tako se, unatoč nagodbom ustanovljenoj porabi hrvatskoga jezika i u „zajedničkim" uredima — uvadja magjarski jezik te stvaraju etape za raztvaranje hrvatshih narodnih sila, a za ojačanje magjarske prevlasti nad Hrvati.

Ovo obćenito stanje toli nepovoljno, toli nepravedno, toli ubitačno po nenjemačke i namagjarske narode stvara protivštinu dualismu. Nema stoga pravednije težnje, nego li je ona, koja ide zatim, da se taj dualizam sruši. Borba proti prevlasti Niemaca i Magjara a za ravnopravnost svih naroda jest borba prava i kulture proti nasilju i proti zapostavljanju prosvjete nenjemačkih i nemagjarskih naroda. Kojim pravom da Niemci i Magjari u ime lažne tvrdnje o državnom jeziku, podkapaju kulturu drugih naroda u monarkiji? Svaki narod ima pravo na razvoj svoje narodne kulture, pa ako se kojemu narodu niječe to pravo, tada mu se hoće zapriečiti, da umnaža veliki i neizcrpivi majdan svojih duhovnih sila, iz kojega crpi svatko, što mu je nuždno i u koji unaša svaki sposobni kulturni radnik dotičnoga naroda ono, što je istinitoga i vječnoga u njegovoj individualnoj osebini.

Nu ne samo, da se spasi kulturna osebina svakoga naroda, nego da se i njegova materijalna sredstva ne zlorabe proti njemu, nuždno je, da se promieni sustav. Narodne jedinice treba zaokružiti u samosvojne državne organizme, koji će u interesu svoga obstanka i olahkoćenja svoje obrane stvoriti slobodnom voljom takove uredbe, koje će jednako koristiti svima. Ali nezavisnost i podpuna ravnopravnost svih naroda mora biti izrečena kao temeljno načelo saveza slobodnih, a ne zasužnjenih naroda. U takovoj monarkiji ima kraljevstvo hrvatsko zapasti jedna od najvažnijih uloga. Hrvatska mora biti ujedinjena, kako to odredjuje program od godine 1894. Ta vidimo, da taj program, što ga je narod hrvatski pred dvanaest godina takovim zanosom i oduševljenjem prihvatio, prihvaćaju svi ozbiljni političari u zemlji. Isti oni muževi, koji su se godine 1895. oddielili od Ante Starčevića, tvrde i danas, da stoje na tom programu. Tek ovih dana obrazovala se je kršćansko socialna stranka prava, koja je politički program od g. 1894. takodjer proglasila temeljem svojega rada. Tu nam je iskreno opaziti, da naše težke prilike ne podnose tolikoga cjepkanja sila, pa tu novu stranačku tvorbu, uz obstanak snažne i skroz otačbeničke Starčevićeve stranke prava, smatramo suvišnom.

Ideja hrvatskoga narodnoga jedinstva, u kojemu će svi sinovi po vjeri razcjepkane otačbine biti podpuno ravnopravni, proniče u ovom ili onom

obliku sve slojeve naroda, a to je znak, da ta ideja nije nezdrava, kako bi htjeli neki politički harlekini, koji pod silu odigravaju uloge lakaja magjarske državne misli. Hrvatski narod imade pravo na zaseban državni život. Ovaj najbliži cilj hrvatske narodne politike nije za nas konačni ideal i okrunjenje težkoga stradanja i mukotrpne borbe. U oživotvorenju narodnoga ujedinjenja i državne samosvojnosti kraljevine Hrvatske vidimo tek minimum onoga, što nam monarkija mora obezbiediti. Za svoj kulturni razvoj, za materijalni procvat, za širenje blagostanja u svem narodu imat ćemo se tada sami starati, jer će i naša financijalna sredstva biti u našoj vlasti. Današnja podredjenost, kad nam drugi narodi oduzimlju sredstva, onemogućuje nam ne samo svestrani kulturni razvoj, nego i gospodarstveno napredovanje.

Magjari, koji si upiliše u glavu, da moraju po što po to postati pomorski narod, teže za našim podpunim podredjenjem. Njihova narodna politika sačinjava trajnu opasnost ne samo po našu kulturu i naše materijalno blagostanje, nego i po sam naš obstanak. Hrvatski narod ne teži na sjever, ne želi da se mieša u magjarske poslove; ali isto tako ne će, da se Magjari miešaju u naše poslove. Baš za to nuždno je, da se sav narod hrvatski okupi oko razboritog i opravdanog, uz odlučnu volju i stalnost, svakako oživotvorivog programa Starčevićeve stranke prava. U svojem naputku za članove stranke prava napisao je Ante Starčević, da će naši protivnici onim mahom popustiti zahtjevima naroda, čim opaze, da je narod složan sa muževima, koji nastoje o obrani prava i oživotvorenju narodne samosvojnosti. Nemamo razloga sudjelovati u borbi oko rušenja monarkije, ali moramo prisukati rukave te živo i neumorno raditi, da si hrvatski narod u preustrojenoj monarkiji, kao samostalni državni faktor, osjegura obstanak i udari temelje svomu narodnomu, kulturnomu, političkomu i gospodarskomu životu. Svi preduvjeti za oživotvorenje toga političkoga cilja postoje: poseban teritorij, položaj uz more i jedinstveni narodni jezik hrvatski. Ako ovi povoljni uvjeti ostaju bez uvaženja po narodu i njegovoj inteligenciji, onda protivnici mogu bez osobite muke oživotvorivati svoju prevlast nad nama. Nu sada si prokrčuje put i u ovoj monarkiji sveobće izborno pravo. Čim ono bude uvedeno, ono će stvoriti preduvjete preobrazbi postojećega sustava, a tada je dužnost i hrvatskoga naroda, da svoja prava neustrašivo i odlučno zastupa. Nije zdravo, ako se narod hrvatski u ovako ozbiljnim vremenima veže uz drugi narod i obriče učvršćivati onu državnu misao, koja niječe hrvatsku državnu misao. Pogibeljna je s toga i vratolomna politika novoga kurza, koji tu i takovu politiku hoće da nametne hrvatskomu narodu sada, kad sve traži od Hrvatâ, da složnim silama udare temelje svomu samostalnomu narodnomu i državnomu obstanku i razvitku u slobodnoj i ujedinjenoj Hrvatskoj.

—ml—

LA CERTOSA DI PAVIA

„Sutra krećemo u Certosu, podjimo na počinak, jer nam valja ustati rano, a doista čovjek mora počinuti, prije no pogleda Certosu. Umara čovjeka gledati ono remekdjelo nad remekdjelima.“ Ove rieči reče nama, izaslanstvu hrvatske univerze, g. Possenti, predsjednik djačkog medjunarodnog kongresa u Milanu.

Taj „sutra“ bio je 5. svibnja 1906.

Zapamtio sam datum, jer toga dana ne ću nikad zaboraviti. Onog sam dana povjerovao u aksijomu, da ima časova u kojima čovjek proživljuje vječnost.

Provalili smo 28 kilometara iz Milana u vicinalnoj željeznici. U drugim prilikama ovo putovanje bilo bi mi se učinilo veoma kratkotrajnim u družtvu pustopašnih i veselih talijanskih kolega. Kome da bude dosadno u njihovu družtvu? Uviek spremni na lakrdije, na podrugalice, na šalu, na zabavu. Aretino i Berni nisu izumrli u Italiji. U Italiji istom opažaš, da su se Aretino, Berni, Tassoni, Giusti i mnogi drugi mogli roditi samo u Italiji.

Nego onog dana bilo mi je, kao da to putovanje ne će nikad svršiti. Svu noć prije, pak i za cielog putovanja, ja nisam no maštao o Certosi. Toliko sam toga o njoj čitao i čuo, da su moje maštanije bile opravdane. Jedno se pitanje usjeklo u meni: hoću li se razočarati? Znao sam, da je Ivan Galeazzo Visconti, milanski vojvoda, izjavio Sijenskom vieću, da će učiniti hram „quam solemnius et magis notabile poterimus“, a to je moralo mnogo značiti iz ustiju jednog Viscontia, koji je bio vanredno bogat i tašt; znao sam, da se Montaigneu ovaj hram pričinio kao „dvor veoma velikog vladara“, znao sam, da je Des Brosses rekao o unutrašnjosti ovog hrama: „l' interieur frappe en entrant, par sa magnificence, sa bonne proportion, sa voûte .... c' est une des choses, que j' ai vues en ma vie qui m' a le plus satisfait“; znao sam, da je Erazam Rotterdamski prekorom pitao: „zašto da se toliki novac prospe, da se podigne hram posvećen samome psalmodiranju nekolicine monaha, kojima će samo smetati vreva onih, koji će se amo sjatiti, samo da se dive razkošju mramora?“; znao sam; da je sila novaca potrošena u ovu gradju; znao sam, da je sama gradnja trajala mnogo godina, a ipak, što smo se više približavali ovom sjajnom spomeniku, svjedoku moći i bogatstva obitelji Visconti i Sforza, to je veća zebnja u meni bivala, da će realnost ubiti moju maštu. Još nikada u svom životu nisam toliko strepio, da bi se mogla razplinuti moja nada.

Napokon prispjesmo.

Štadosmo pred pročeljem hrama i... ne bih znao kazati, jesam li se glede vanjštine razočarao. Pročelje je veoma razkošno, genijalne su ruke uklesale u mramor nenadmašivom vještinom, umjetničkom tačnošću i smjelom koncepcijom razne krasne basreliefe, raznobojni se mramori natječu sjajem i bogatstvom, forme su renaissance na osobiti način akcentuirane, ali upravo ovo silno razkošje, ova raznolikost mramora, ovo izvanredno i neobično bogatstvo uresa, kao da donekle opravdavaju istinitost Des Brossesove stroge ocjene: „une magnifique galimafrée sans choix et sans goût." Talijanci hoće, da je ova ocjena preveć nepravedna i onom strogošću, kojom je Des Brosses ocjenio pročelje, pače još većom se strogošću oni obararaju na Des Brossesa; ali ja se usudjujem izraziti svoje — naravski nekompetentno — subjektivno mnienje, da mi se čini, da Des Brosses ima donekle pravo.

Valja da je dopriniela, da je takav sud Des Brossesa i činjenica, da je gradnja ovog pročelja tri puta nastavljena i to od raznih arhitekta. Započeta je od braće Mantegazza, od Antuna Amadeo, i od Guiniforta Solari godine 1473., nastavljena je sa nešto preinačenim nacrtom godine 1491. po Benediktu Briosco, Antunu della Porta, Ivanu Stjepanu da Sesto, Antunu Romanu i istome Amadeu, a dovršena je g. 1540. po Kristoforu Lombardo. Treba uz to uvažiti, da se pročelje ni po svome gradjevnom organizmu ni po stilu ne slaže sa strukturom crkve; ova se počela graditi g. 1396., a pročelje se počelo graditi istom g. 1473., kad su već u umjetnosti nastali novi pravci i nove struje.

Sjaju sam se pročelja divio, ali njegove ljepote nisam osjećao, nisam u sebi oćutio ono „nešto".

* * *

Još iz trecenta Gospe naslikane
Na zidu bile posmjeha veselih
— — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — —
Miraše milris ružica več starih,
Milodah blagi ljubica usahlih,
Vladala tiša starodrevnih stvari,
Sutonom mnogih viekova zaspalih.

Je li u ovome „drevnome hramu" poletna i jedra Ada Negri spjevala svoju krasnu pjesmu: „drevni hram"? Nije, ali mora da svi „drevni hramovi" pobudjuju slične utiske, slične osjećaje. Kad sam stupio u nutrinu ovog hrama, duša je moja pjevala stihove Ade Negri, i bilo mi je da sam postao pjesnikom, bio bih se zakleo, da oni stihovi prodiru originalni iz moje duše. Vidjao sam u duhu, kako

„Fratar šmiga u kroke lagahne,
Ko sjena kakva s vrata potamnjelih",

pače mi je

„I žižak tinjo uviek dneva ciela
— Pečalna čežnja — na oltaru viti"

i činilo mi se, da mi „orgulje djela ponavljahu davna".

Oh ovdje sam doista osjećao ljepotu. Sam pristup u ovaj hram, budi u tebi neke čudne, neopisive osjećaje; kao da osjećaš, da duh Svemogućeg može lebditi jedino u onom strogom, osbiljnom, skoro bih reko svetošću dišućem prostoru. U ovome se hramu više ne obavlja služba božja, već od god. 1881. u posjedu je ministarstva javne nastave, koje ga je povjerilo „oblasti za sačuvanje lombardskih spomenika“, ali ja sam ipak kao Ada Negri htio „na mramoru gladkom slati molitve Bogu“.

Oči su moje pasle po onim krasnim slikama, po onim majstorskim kipovima, ali samo mehanički, gledao sam ih, ali ih nisam vidjao, nisu se pojedini predmeti odražavali u mojoj duši, već neka neponjatna savršena, harmonična cjelina, koja možda i nije odgovarala realnosti; — kako li je sladko i ugodno biti idealistom, kad te „uspavljava kano usried zibke, opojnost neka udesna i slavna.“

Da opišem ono, što sam osjećao? Nije moguće. Misli za mislima vrve u mojoj glavi, ali uprav ova obilatost misli ne da mi, da ih u pero kažem. U ovakovim časovima tek ciglom rieči, da se izraziti svoje misli, a takva rieč sinteza je raznih osjećaja ljudskih, epos je duševne vitalnosti, duševni je kaleidoskop svih onih mnogobrojnih predočbi, koje se električnom brzinom mienjaju u tebi. Krasno je krasno!

* * *

Glas ciceronov trgnuo me je iz moga sanjarenja. Bilo mi je neugodno; kao da se je neka nada, eto već blizu ostvari, odtrgnula od moje duše, i sjetio sam se Trnskovog starog kaludjera „te se čudom čudi, to su drugi ljudi“.

Pak ako nisam kadar da opišem što sam osjećao, pokušat ću da opišem što sam vidio. Suvišno je da rečem, da moj opis ne će biti kritičarski, u takav se posao ne razumijem.

Pomoći će mi pri tome ono, što mi je ciceron proverbijalnom talijanskom razgovorljivošću pripoviedao, a i ono što sam iz knjiga pročitao. Ovim spisom ne nadam se, da bi koga uvjerio o neprispodobivoj ljepoti ovog hrama; jer . . . treba ga istom viditi.

* * *

Unutrašnji je prostor hrama veoma velik, ta u njemu je četrnaest kapelica. A svaka je ovih kapelica pravi triumf slikarstva, kiparstva i arhitekture. Kupola, koja se put oblaka vije, gradila se takodjer više godina. Bila je pokrivena olovom kao i sva crkva, ali su Francezi u ratne svrhe g. 1798. uzeli olovo i nadomjestili ga prostim opekama. Svodovi, na kojima počiva krov crkve, smjeli su i dostojanstveni, i ne bi prestao da se diviš strogoj osbiljnosti, da ti ne mame pogled zlato, bjelilo mramornih kipova i krasne slike, koje kao da koketno namigivaju iza umjetnički izradjenih mjedenih rešetki, te ogradjuju ove kapelice. Doista krasne su slike, koje su ponajbolji ures u ovoj i tako krasno urešenoj crkvi, ali ne zaostaju za njima u

krasoti ni kipovi. Perugino, Macrino d' Alba, Kristof de Mottis, Stjepan da Pandino, a ponajviše Bergognone ovjekovječili su svoja imena svojim kistom. Veći dio slika Bergognonovih, koje je na žalost uništio „zub vremena" nadomjestili su affreschi Storera i drugih. Koliko god su krasni ovi affreschi moraš požaliti i biti kivan na tirana — vrieme, — što su ovaku sudbinu doživile mnoge Bergognonove slike, jer po slikama, koje su se ipak sačuvale, uvidjaš što je bio i kakav je bio ovaj slikarski prvak, kojega punim pravom prozvaše Angjelikom lombardske umjetnosti.

Kipari Kristof Solari, nazvan Gobbo (grbavac), Galeazzo Alessi, Bartul Novi, Ivan Kristof Romano, Benedikt Briosco, Jakobin de' Boni i mnogi drugi kao da se natječu, da kiparstvo slavi pobjedu nad slikarstvom.

Tko je pobjedio? „L' ardua sentenza" strukovnjacima. U velike hvale mauzolej, u kojem počivaju ostatci Ivana Galeazza Visconti i Izabele de Valois. Ja ne ću nikad zaboravit krasne kipove Fame i Pobjede na podnožju Viscontijeva sarkofaga uklesane od Bartula Novi.

Moram spomenuti još barem kor, glavni ôtar i refektorij. Refektori je izrezan u drvu i ukrasen u pravom smislu rieči slikama medju kojima se ztiče „Cenacolo" Oktavija Semini. Na glavnome ôtaru diviš se mjedenim obeliscima i Razpetome, djelima Hanibala Fontane. Svetište na istome izradili su Ambroz Volpi, Brambilla i Angjeo Siciliano. Kor je pak dovršio Galeazzo Alessi, a njegove strane naslikao je Danijel Crespi. Još su dvie sakristije — stara i nova — i lavabo.

Ali tko da se sjeti svih mnogobrojnih slika i kipova, koji su uprav začestali u ovome hramu? Trebalo bi ih dana i dana promatrati i diviti im se, a kamo li par sahata. Tko je sve to letimice pregledao ne može ih sviju ni napomenuti, a kamo li ih opisati. To mogu mirne duše kazati, da je ova crkva par excellence umjetničko djelo, u kojem se čuvaju umjetnine prvoga reda.

* * *

Iz „drevnog hrama" dolaziš u veliki kloštar i u ćelije certosina. Novi utisci, novi osjećaji, nova čuvstva. U hramu duša ti se opajala milinom, pobožnom sabranošću, misli su te odvijale u više sfere; ćelije te vraćaju dolini suza. Tjeskoba ti se vije oko srca; ljubav i samilost prama iskrnjemu preotimlju mah. Trapili su se certosini, njihovo je živovanje značilo u pravom smislu rieči muku i borbu, ali jesu li oni i duševno trpili? Je li im vjera mogla podati tolikog divskog pregora, da se ako ne radostno, a ono barem mirne duše podadu svome fatumu? Tko da odgonene ovu tajnu? Bieli, goli zidovi ne odavaju ništa. Ni vrata ormara, koja su otvorena rabila za ležaj, ne govore ništa. Vidiš samo, da su viekovima ognjilila. Čuješ drvotočca, koji monotonim tempom tik-taka ure grize drvo i koji te sjeća na Longellofovu krasnu pjesmu „Sada-uviek", a sjeća te još više na tužnog sužnja, koji je u ovoj ćeliji „triezne boravio dane". I tlapi ti se, da to certosin cvili i uzdiše. Možda da on nije trpio, ali ti trpiš za njega. Fi-

lantropija, koja je drugdje samo tašta i neiskrena, ovdje doista bitiše. U crkvi iz tvoje duše budi se pjesma vjere, blaženstva, u ovoj ćeliji budi se pjesma boli i žalosti. Ona je možda veličajnija, ali ova je tvoja, čovječja je. Toliko se govori o tragici čovjeka, a u ćeliji istom mozgaš i duboko pronikneš u nju. Oh, kad bi oni zidovi mogli govoriti, možda bi doznao, kakove su velike silne, neizmjerne boli živile u onako malenom tiesnom prostoru; možda bi ti odkrili po hiljaditi put čovječju sudbinu, da se tjelesnom patnjom stišaju duševne boli. Možda su i oni certosini na sebi osjetili da je istinu rekla gospodja Tarbè de Sablons: „život ljudski obilježen je znakom križa, njegova bitnost nije van trajna bol, a slasti su toli riedke, da zovemo srećom pomanjkanje boli."

Ciceron, koji me je pratio reče mi: „Vidite imali su sve; svaki od njih imao je svoju ćeliju, svoju kapelicu i svoj vrtić". Dugo sam ga pogledao činilo mi se, da žica ironije titra u njegovim riečima. „Imali su sve? Ali ako je kojemu od njih uzfalio melem vjere?" — upitah ga. On slegnu ramenima i filozofski mi odgovori: „živemo da trpimo". Dugo sam mislio na ovu aksijomu koju je tako hladnokrvno izustio; mislio sam i mislio i činilo mi se kad sam se prignuv izašao izpod onih onizkih vratašca, da čitam na njima one znamenite rieči: „nous pleurons et naissant en chaque jour nous apprend pourquoi".

* * *

Malo povjesti. Certosu je dao sagraditi Ivan Galeazzo Visconti, da udovolji zavjetu svoje žene Katarine. Neki hoće da glavnu pobudu ovome naumu moramo tražiti u njegovoj neograničenoj ambiciji, jer da je poput i drugih tirana htio sjajem i razkošnošću zabliеštiti i zagušiti narodnu težnju za slobodom. Može biti jedno i drugo. U ono doba kad je vjerska supersticija premašivala više no prava vjera i talijanski kao i drugi tirani mislili su, da će podizanjem crkvi okajati svoje griehe i ugušiti glas svoje savjesti. Mogla se je na njih prenieti ona hrvatska rečenica „s jedne strane Boga hvali, s druge svieću vragu pali". Ova druga verzija opravdana je i činjenicama, da je stao Certosu graditi kad je ga Većeslav kralj rimski priznao milanskim vojvodom, i da je u isto vrieme htio u ovomu hramu sagraditi sjajno svoje obiteljsko groblje. Bilo što bilo, Ivan Galeazzo Visconti osvjetlao je svoje ime ovim spomenikom, ime u ostalom koje je ostavilo i drugu uspomenu ali sasvin opriečnu — uspomenu na tirana. Prvi je kamen Certose postavio 17. kolovoza g. 1396. Tvrdi se da je prvi nacrt stvorio fratar Bernard.

Kad je god. 1402. Galeazzo umro bili su već dovršeni mali i veliki kloštar. Nastavilo se je gradnjom i za vojvodstva umorenog Ivana Marije. Za gradjanskih ratova u Milanu neko se vrieme prekinulo gradnjom, dok se nije g. 1451. Franjo Sforza nametnuo gospodarom Milanu. I Franjo Sforza htjede kao i Ivan Galeazzo Visconti sjajem primamiti narod, pak nije štedio ni vremena ni novca, da Certosa bude što sjajnija. Galeazzo Marija Sin Franje Storze posveti se još žilavije ovoj gradnji tako da je već godine 1476. dovršena crkva i pokrivena silnim olovom.

Godine 1782. car Josip II. ukinu red Certosina i od tog doba Certosa je sasvim zapuštena tako da je netragom nestalo mnogih krasnih umjetnina dok nije g. 1843. Ferdinand I. učinio kraj ovom barbarstvu i uveo na novo Certosine koji su ostali do god. 1881.; koje je godine talijanska vlada zaposjela svu Certosu.

Ćelije su Certosina (ima ih 24) sada prazne; duh razaranja slavi svoje slavlje. Danom na hrpe dolaze stranci da se dive krasnoj Certosi, a noći? Možda duhovi Certosina pjevaju porazni i udesni memento: „sic transit gloria mundi".

J. S. FATTORI

O DJETETU S HLJEBNIM CIPELICAMA

Sad čujte jednu priču, jednu od onih, što ih u Njemačkoj pripoviedaju bake svojoj unučadi — tamo prieko u Njemačkoj, u liepoj zemlji priča i sanja, gdje mjesečev srebrni trak, kad se sigra na valovima stare rieke Rajne, dočarava tisuću čudnih slika.

Na najdaljemu kraju sela živjela je u jednoj nizkoj kolibici neka uboga žena; to je bio kukavni stan, a u njemu tek najnužnije pokućstvo.

Tu je stajao stari krevet sa zavijenim stupčićima, s kojih su se spuštali žuti zastori, jedne naćve za kruh, jedna škrinja od orahovine, jedan stolac, na komu je prevlaka bila već davno izbliedjela i kojim se već pradjed bio služio, vreteno, od česte porabe sasvim gladko — i to bijaše sve.

Ne, bila je ovdje još i jedna dječija kolievka, sasvim nova, s bielim, mekim platnom, pokrivena liepim pokrivačićem, na komu je igla izvezla fino lišće, ona neumorna igla matere, što urešuje zibku svoga maloga mezimčeta.

Taj komad bio je čitavo blago te uboge kuće.

Mekše ne bi moglo snivati ni diete kakova načelnika ili dvorskoga savjetnika. Sveta razsipnost, sladko bezumlje jedne matere, koja sve sama sebi uzteže, da usried svoje biede ima ipak nešto malo razkoši za svoga milog mališa!

Ta je kolievka podavala tom malom prostoru nešto svečano; a priroda, koja je imala samilosti s tim biednicima, i ona je nešto pomogla: ona pokrije golotinju te uboge kućarice baršunastom mahovinom i viticama kozje krvi.

I te samilostne biljke, koje nazivamo dračem, miljile su iz svih pukotina, krova, koji je bio kao velika cvietna košara; tako su priečile kišu, da prodire u kuću. Ali divlji bi golubovi sjedali na prozor i gukali bi uspavanku, dok bi diete u kolievci usnulo.

Jedna mala ptičica, kojoj je mali Ivica jednom u zimi, kad je visoki sniežni plašt pokrivao zemlju, dobacio mrvicu kruha, spustila je u proljeće iz svoga kljuna podno zida jedno zrnce sjemena. Iz toga sjemena izraste hladolež, koji se svojim zelenim viticama zahvati u zid. Kroz jednu razbijenu opeku prodre on i u sobu i okruni svojim grančicama zibku dječiju,

tako, da se jednoga jutra modre očice Ivičine otvorile n isti čas s modrim zvončićima hladoleža.

Ta je kolibica bila uboga, ali nije bila tužna.

Ivičina mati, kojoj je muž već davno ostao na ratištu, živjela je, kako se već dalo, od svoga povrća i od zarade svoga vretena. To je dašto bilo malo, ali je dostajalo, da se izpune sve Ivičine želje.

Ivičina je mati bila pobožna i pravovjerna. Ona se molila, rabotala je i bila je u svem čestita. Tek je griešila u prevelikoj ljubavi i u prevelikom ponosu prema svome sinu.

Zacielo se dogadja, da majke, kad gledaju rumena lišca svoje djece, te sladke djece s rupicama u nespretnim i gojnim ručicama, s bielom puti i ružičastim nožicama, dogadja se, velim, da majke misle, da će djeca biti dovieka njihova. Ali Bog ništa ne poklanja, on sam uzaimlje, i kao zaboravljeni vjerovnik dolazi on kadikad, da utjera svoje dugove.

I jer je taj pupoljak niknuo u njenu krilu, mišljaše Ivičina mati, da mu je ona darovala život. Ali Bog, koji sa modroga i zviezdanoga rajskoga svoda sve vidi, što se na zemlji dogadja, koji čuje tihi piev, što ga na najudaljenijem kraju svieta zuji mala koja mušica, Bog je nerado gledao tu preveliku ljubav majčinu.

On je i vidio, da je Ivica bio lakomac i da mu je njegova majka odviše toga dopištala. Često se diete razplakalo, jer je moralo da poslie grozda jli jabuke jede kruha — kruha, za kojim mnogi nesrećnik uzdiše. Onda mu je majka dopuštala, da on nagrizeni komad opet baci, ili bi ga ona sama pojela.

Tako se dogodilo, da je Ivica obolio. Groznica ga tresla, a dah je pištao u sluzavom grkljanu. Imao je groznicu, onu užastnu bolest, što majkama tjera suze na oči, majkama a i otcevima.

Grozna bol obuze ubogu majku, kad vidi svoga sina.

Vi ste već zacielo jednom u kojoj crkvi vidjeli sliku Madone, kako u žalobnom ruhu stoji pod križem, otvorenih grudiju i krvavog srca, u koje je zabodeno sedam mačeva, tri na jednoj i četiri na drugoj strani. A to znači, da je steže najgora od svih boli, da je steže okrutna bol majke, koja vidi, gdje joj umire diete.

A ipak: sveta je djevica vjerovala u božanstvo svoga sina i znala je, da će uzkrsnuti.

Ali u Ivičine majke nije bilo te nade.

Posliednje dane Ivičine bolesti bdjela je majka dan i noć. Ona je sjedjela i prela, a zvrčanje se kolovrata stapalo s hroptanjem djeteta u umiranju.

Mnogim će bogatunima biti čudno, što majka kod smrtne postelje svoga djeteta prede, ali oni ne znaju, kakove boli donosi ubožtvo duše. Ono ne muči samo tielo, već razkida dušu.

Ono, što je prela, bila su vlakanca za mrtvačku košuljicu njenoga malog Ivice; ona nije htjela, da to ljubljeno tielo prekrije već rabljeno platno, a

kako nije imala novaca, da kupi novo, zvrčao je njen kolovrat žalostnom žurbom. Ali nije trebala, kao drugda, da vlakance okvasi; njene su suze dosta obilno protjecale.

Uveče šestoga dana umre Ivica. I slučajno, ili od žalosti, i hladoležove grančice, što su milovale njegovu kolievku, uvenu u isto vrieme, uvenu, posuše se, i posliednji njihov uveli cviet padne u malu postelju.

Kad je tako majku ostavila posljednja nada, kad je vidjela, da se posljednji dah odkinuo s tih usana, na kojima su modre ljubičice smrti odagnale rumene ruže života, pokrije ona pokrivalom milo njegovo lišce, uzme svoja spredena vlakanca i ode k tkalcu.

„Majstore tkalče", reče mu ona, „evo vam donosim liepo predivo, fino i bez čvorova, ni paučina ne bi mogla nježnija biti. Daj da poteče tvoj čunčić. Satkaj mi tkanje, nježno ko brabantsko i holandesko platno."

Tkalac sjedne uza stan, uredi lančić a čun povuče za sobom vlakance i letijaše ovamo i onamo. Češalj potiskivaše vlakanca, a tkanje bivaše sve veće, bez ijedne grieške, tako nježno kao košulja kakove carevne ili ubrus svećenikov, kojim utire kalež pri oltaru.

Kad je svršio, poda tkalac tkanje ubogoj majci i reče joj — ta on je bio već odmah sve odkrio iz njenih zdvojnih pogleda:

„Ni carev sin, što je prošle godine umro, nije u svom srebrom okovanom liesu od ebanovine bio pokrit tako mekim i tako nježnim tkanjem".

Majka sabere tkanje i skine sa svoga osušenog prsta uzki, iztrošen i zlatni prsten.

„Dobri tkalče", reče, „uzmi taj prsten, moj vjenčani prsten, jedini, što sam ga igda imala!"

„Dobri tkalac nije htio da ga primi, ali ona reče:

„Amo, kamo ja polazim, ne trebam više prstena; ja osjećam, da me male Ivičine ručice vuku u zemlju".

Onda podje k tesaru i reče mu: „Majstore tesaru, uzmi dobre hrastovine, što ne trune i što je ne izjedaju crvi; sačini od nje pet dasaka i dvie daščice — za mali lies."

Tesar uzme strugalo i pilu, izreže daske i zabije čekićem čavle, ali tiho, sasvim tiho, da željezni šiljci ne izrane tako duboko drvo nego suviše još i srce uboge žene.

A kad je svoje djelo svršio, bilo je ono tako liepo, da je prije nalikovalo škrinjici za nakit ili za čipke.

„Majstore tesaru, učinili ste valjani lies za moga maloga Ivicu; a ja vam dajem svoju malu kućicu na kraju sela i vrt iza nje i zdenac s lozom. Ne ćete odveć dugo čekati!"

Onda uzme ona svoje tkanje, umota lies u papir i ode. Svežanj, što ga je nosila, bio je tako malen, da su djeca na ulici — ne znajući ništa o smrti — kazivala:

„Gledajte samo Ivičinu majku! Opet mu donosi veliku kutiju nürnberžkih igrački; zacielo opet čitav grad sa šarenim drvenim kućicama, tornjićem

s olovnim krovom i zvončićima, tornjem za stražu i zelenim drvcima na ulicama. Ili su to možda gusle s izkićenim vratom i lučcem od struna. — Ah, kad bismo i mi imali takovu kutiju".

Ali su ih njihove uplašene majke cjelivale i kazivale su im da šute: „Luda djeco, ne zborite tako! Da nikad niste zaželjeli ovakove kutije sa igračkama ili s guslama, ovakvu kutiju, koju biste suznih očiju pod pazuhom nosili. Dobit ćete je i onako dosta rano!"

Kad se Ivičina mati vratila knći, uzme malo, nježno, ali još uviek liepo tielo svoga djeteta i počne da mu obuče njegovo posliednje odielo, ono odielo, kojim se valja vrlo brižljivo odjenuti, jer treba da potraje do vieka.

Ona ga obuče njegovim svečanim odielom, što je bilo od svile i obtočeno krznom, da mu ne bude prehladno u onom vlažnom stanu, kuda mu je valjalo sada poći. Uza nj položi i lutku sa sjajnim očicama, onu veliku lutku, koju je tako ljubio i koju je uzimao uviek sa sobom u krevet.

Onda, kad je htjela da pokrije pokrivačem malo tielo, koje je zacielo već sto puta cjelunula posljednjim cjelovom, opazi najednom, da je zaboravila mrtvom djetetu obuti njegove liepe, crvene kožne cipelice.

Tražila je po čitavoj sobi, jer ju je boljelo gledati bose i hladne nožice, koje su prije bile tako tople i rumene. Ali su za njena izbivanja zli parcovi našli cipelice pod krevetom, a kako nisu ništa drugo imali da jedu, nagrizli su cipelice i razkidali su kožu.

Za ubogu majku bila je velika bol, što će njezin Ivica morati sada bosonog poći na drugi sviet; a kako je njeno srce bilo jedna velika rana, dostajao je i najsitniji dodir, a ono bi opet krvarilo.

Držeći cipelice gorko je plakala. Još uviek su kapale suze s njezinih osušenih crvenih očiju.

Gdje će dobiti cipelice za svoga Ivicu, sada, gdje je već bila poklonila i kuću i prsten? To ju je pitanje bez prekida mučilo. A u snu joj dodje misao.

U naćvama bio je još jedan čitavi hljeb, jer već više dana jadnica nije bila ništa okusila, hraneći se jedino svojom boli.

Sada se je sjećala, da je prije, Ivici za veselje, iz hljeba sačinjala golubove, patke i kokoši, cipelice i ladjice i sve moguće. Ona uzme hljeb i razreže ga. Onda sgnječi hljeb svojim palcem i okvasi ga svojim suzama. Ona mu načini male hljebne cipelice, koje prevuče preko modrih i hladnih nožica mrtvoga djeteta. Sasvim olakšana pokrije ga mrtvačkim velom i zatvori lies. — Dok je još hljeb gnjela, dodje na prag od kuće jedan prosjak, koji je bojažljivo moljakao za komad hljeba; ali ona ga je zamahom ruke bila protjerala.

Grobar dodje po lies i ukopa ga na kraju groblja, pod jednim grmom bielih ruža. Zrak je bio blag, kiše nije bilo, a tako ni zemlja nije bila vlažna. To je tješilo majku, jer je mislila: moj ubogi mali Ivica ne će sada odveć zlo provesti tu prvu svoju noć u grobu.

Kad se opet vratila kući, stavi Ivičinu kolievku sasvim blizu svoje postelje, legne na počinak i usne odmah. Sva ju je njena snaga bila ostavila.

Onda joj dodje san — ili — ona je barem mislila, da je to san.

Ivica dodje k njoj onako, kako je bio u liesu odjeven, u svom svečanom odielu s dragocjenim krznom, u ruci mu lutka sa sjajnim očicama, na nogama hljebne cipelice.

Bio je tako tužan.

Oko njegove glave nije bilo svetačkog žara, što ga inače podaje smrt nevinoj dječici — jer čim se ukopa diete, eto odmah iz njega angjela.

Na njegovim licima nije bilo ni nebeskih ruža, ruka ih je smrti obielila snieznom bjelinom. Težke su suze kapale s njegovih trepavica, a duboki su uzdisaji dizali njegove male grudi.

San izčezne, a majka se probudi sva u znoju. Veselila se, što je vidjela svoje diete, ali se prepala, što je ono bilo tako tužno. Ali se tješila: „Ubogi Ivica! Ni u raju ne može da zaboravi svoje majke".

Sliedeće joj se noći opet ukaže prikaza: Ivica je bio još bliedji i tužniji.

Majka segne rukama za njim i poviče mu:

„Tješi se, ubogo diete, ne ćeš ostati osamljen u nebu, doskora ću i ja k tebi doći".

Treće noći dodje Ivica još jednom. Uzdisao je i plakao još više nego prije, i ode opet, uzdižući zdvojno svoje male ručice. Lutke nije imao, ali na njegovim su nogama bile hljebne cipelice.

Uplašena majka ode do jednoga častnoga svećenika i upita ga savjeta. On joj reče:

„Ove ću noći uz vas bdjeti i upitat ću sam tu malu sablast. Meni će za cielo odgovoriti; ja poznam rieči, koje treba da se kažu krivim i nevinim duhovima".

Ivica dodje u običajno vrieme, a svećenik ga prisili svetim riečima, da kaže, što ga na onome svietu muči.

„Muče me moje hljebne cipelice: one me prieče, da se popnem dijamantnim ljestvama u nebo. One su za me teže od najtežih jahaćih čizma postiljonovih, jedva se mogu popeti na drugu na treću prečagu. To me veoma muči, jer gore vidim liepe zlatokrile angjele, što me zovu, da se s njima poigram, što mi pokazuju zlatne i srebrne igračke".

To reče i izčezne.

Tad reče svećenik Ivičinoj majci: „Težko ste sagriešili, oskvrnuli ste posvećeni kruh, kruh gospodnji; kruh, što ga je Isus izabrao kod svoje posljednje večere prilikom svoga tiela. Vi ste jednom prosjaku, koji je moleći milostinju stajao na vašemu pragu, uzkratili koru htjeba i učinili ste iz hljeba cipelice za svoga Ivicu. Vi treba da date otvoriti lies, treba da izvadite iz njega hljebne cipelice i treba da ih spalite u vatri, što sve očišćuje".

Svećenik podje s majkom i grobarom na groblje; četiri zasjeka lopate odgrnu zemlju sa liesa. Oni ga uzmu i otvore ga.

U njemu je ležao Ivica onako, kako ga je bila polegla njegova mati — tek je njegovo lišce kazivalo bolni izražaj.

Pobožni svećenik svuče malome mrtvacu sasvim nježno hljebne cipelice i spali ih na posvećenoj svieći govoreći molitvu.

Kad dodje opet noć, ukaže se mali Ivica svojoj majci posliednji put, ali veseo, vedar i srećan, u pratnji dvaju angjelčića, s kojima se bio već sprijateljio. U njega su bila sjajna krila, a oko glave mu je titrao blistavi draguljni sjaj.

„O majko, kolike li radosti, kolike li sreće! Kako su liepi rajski vrtovi! Tamo se smijem do vieka sigrati, a gospodin Bog nije nigda ljut“.

A drugoga je jutra i majka opet vidjela svoga sina, ali ne na ovome svietu, već u nebu. U jutro je bila umrla naslonivši glavu na praznu kolievku.

Francezki napisao THÉOPHILE GAUTIER

LABUDOVI

Pročitavši jednu prirodoslovnu knjigu za drugom sazna naš doktor Tribulat Bonhomet, da „labud već mnogo prije svoje smrti pjeva". — I u istinu (to nam je tek nedavno priznao) mu je jedino ta glasba, koju je sad najposlie ipak čuo, pomogla da snosi sva razočaranja svoga života. Sva druga glasba nije mu bila ništa drugo nego „chari-vari" i „Wagner".

A kako mu je to samo uspjelo? — Eto:

Kad je radini starac jednoga liepoga dana blizu prastaroga i moćno utvrdjenoga grada, u kome je živio, u jednom prastarom i zaboravljenom parku, pod dubokom sjenom visokoga drvlja odkrio jedno staro sveto jezero — čiju tamnu površinu oblietavahu dvanaest do petnaest mirnih ptica — savjestno je bio proučio sve prilaze do vode, proračunao je udaljenost, i tu se od svih najviše izticao crni jedan labud, njihov čuvar, koji je spavao obasjan sunčanim trakom. Taj je imao za svih noći budne oči, držeći u dugom ružičnom kljunu gladki kamen, i kad bi najsitniji šuštaj dojavio kakovu pogibao svojim štićenicima, pao bi kamen bačen brzim kretom njegova vrata u vodu, usried bieloga kruga spavača, kamen uzbune: — i od tog bi znaka odletio čitav roj, uviek s njim kao predhodnikom, kroz noć u duboke aleje, na daleke livade ili prema kojemu studencu, u kome se zrcale stari kipovi, ili prema bilo kakovu zakloništu, koje se usjeklo u njihovo spominjanje. — U dubokoj ih je šutnji Bonhomet promatrao — i smieškao im se. Bonhomet bijaše fini umjetnik, i tako je o tom snatrio, da svojim ušima priredi orgiju njihova posljednjega pieva.

Kadikad, kad bi u jesenjoj noći bez mjesečine ozvanjala ponoć, ustajao bi Bonhomet, koga je mučila bezsanica, naglo bi se odjenuo za koncert, koji je tako uporno željkovao. Kad bi koštunjavi i ogromni doktor svoje noge utonuo u bezkrajne čizme iz čvrste gume, koje su bez šva prelazile u široki nepromočivi i savjestno podstavljeni kaput, turio bi on svoje ruke u čelične, grbovima urešene rukavice, koje su pristajale uz kaki sredovječnj kostim. Te je rukavice nabavio za trideset i osam sousa (mahnitost!) u nekog staretinara. Onda se pokrije nekakim širokim modernim šeširom, utrne svietiljku, izadje iz kuće i podje, spremivši kućni ključ u džep, sasvim laganim, gradjanskim tempom prema okrajku osamljenoga parka.

Već se bližio tamnim putovima prema svojim ljubljenim pjevačima — prema jezeru, čija mu plitka voda nije više od bedra sizala. On ju je bio brižljivo i sa svih strana proniknuo, a sada je koracao pod gustim svodom granja i lišća, što ih jezero okruživalo, već jedva čujnim koracima napried od jedne obumrle i suhe grane do druge. I tu, na okrajku jezera, spusti on lagano, sasvim lagano i bez ikakva štropota jednu čizmu u vodu, onda i drugu, i tako je neizkazanom brižljivošću, da se je jedva usudio disati, stupao vodom, kao opojni muzički entuziast, što izčekiva željkovanu kavatinu. Tako je i bilo sasvim prirodno, da je za ono dvadeset koraka, što ga je dielilo od njegovih ljubljenih umjetnika, trebao obično dvie do tri i pô ure, tako se je bojao nježne budnosti crnoga čuvara.

Dah je tamnoga neba bolno dirao tamne i visoke krošnje oko jezera: ali je Bonhomet uza sve to tajanstveno šaputanje kročio uviek napried, jedva vidljivo napried, i oko treće ure u jutro stajao je neopažen pô koraka pred crnim labudom, koji nije ni slutio njegove blizine. Onda se dobri doktor u sjeni nasmieši i dirne sasvim tiho, tiho vrškom svog sredovječnog prsta mrtvu površinu vode, jedva se je dotakne, tako tiho . . . sasvim blizu pred čuvarom! . . . a to je milovanje bilo tako sladko, da se čuvar doduše začudio, ali nije našao taj neznatni šuštaj toliko vriednim, da baci kamen. On prisluškivaše! Ali se vremenom njegov instinkt nejasno izpuni mišlju na pogibao, a njegovo srce, o njegovo ubogo nevino srce užasno zakuca. — Bonhomet je triumfirao.

Tada počnu liepi labudovi jedan za drugim uzplahireni i još duboko u snu valovito i meko povlačiti svoje glave iz bliedih i srebrnih krila. Sjena ih je Bonhometova nagnala u smrtni strah. Oni su osjećali neku neodredjenu izvjestnost smrtne pogibli, koja im je prietila, ali su se oni u svojoj neizmjernoj nježnosti radije trpili, kao njihov čuvar, — spriečen u biegu; ta kamen nije bio bačen! I sva su srca tih bielih prognanika zakucala u mukloj smrtnoj bojazni — taj je kucaj razumjelo tek uzhićeno uho valjanoga doktora — i on je dobro znao, kako ih je sama njegova blizina „moralno“ mučila. I u neporedivu užasu uživao je smrtni strah, kojim ih je izpunjala njegova ukočenost.

Kako je sladko hrabriti umjetnike, kazivao je sasvim tiho sam sebi.

Ta je ekstaza trajala tri ure, koje on ne bi bio zamienio nikojim kraljevstvom. Najednom se osklizne trak zviezde jutrnje kroz granje i osvietli Bonhometa i tamnu vodu i sanljive oči labudova! Čuvar, mahnit od tog groznog vidika, baci kamen . . . prekasno! Snažnim povikom, koji je naglo razkinuo njegov sladjani smiešak, potrča Bonhomet, uzdignutih i skvrčenih prstiju i raširenih ruku, medju svete labudove.

Brzo i sigurno bjesnjaše zahvatanje čeličnih prstiju tog modernog viteza: i čisti vratovi od dva od tri pjevača budu skršeni, probodeni, mnogo prije nego što su druge ptice u divnom sjaju uzletjele. Onda su labudovi dobroga doktora zaboravili, a iz njihovih umirućih duša zastruji piev bezsmrtne nade, spasa i ljubavi i dizaše se u neznana nebesa.

Racionalni se doktor smiešio toj sentimentalnosti, od koje se kao osbiljni poznavalac udostojao da okusi samo jedno — *zvuk*. On je to ocienio samo s muzikalnog gledišta, cienio je jedino osobitu mekost tih simboličkih glasova, koji su smrt kao jednu melodiju vokalizirali.

Zatvorenih je očiju Bonhomet srkao u svoje srce harmoničke titraje: teturajući izadje iz vode i sruši se kao satrt grčem na obalu, izpruži se u travi, legne na ledja, u svom udobnom i toplom nepromočivom odielu.

I tamo je taj mecen našega doba opet okušavao, utonuo u razbludnu bezsvjesticu na pradnu svoje sviesti uspomenu na divni piev svojih ljubljenih umjetnika i ako je taj bio ukaljan nekom njemu staromodnom uzvišenošću.

I dok je tako tu driemljivu ekstazu uviek na novo srkao, puštao je da (kako purgarski!) ta dragocjena impresija biva i — gotovo prolazi i opet na novo dolazi, dok nije granulo sunce.

Francezki napisao VILLIERS DE L' ISLE-ADAM

POLITIČKE GLOSE

Hrvatski sabor zasieda.

Odvratnu sliku pružile su nam prvog dana koalirane vladine stranke. Latile se jednog gadnog sredstva protiv opozicije. Mobilizovale su radničtvo, koje po svojim vodjama sačinjava karikaturu od socijalne demokracije, kako ćemo poslie vidjeti. Bezdušno su vladinovci nahuškali to radničtvo, da ostavi na dan otvorenja saborskog zasiedanja svoje radionice, tvornice i poslove i podje pred sabornicu, da i tvorno udari na opoziciju! Turili su tom radničtvu proglase u ruke, kojima ga pozivaju, da se spremi na pokolj proti — opoziciji! To je nečuveno. Bivši režim u Hrvatskoj činio je upravo sjajnih bezzakonja, ali se ne sjećamo, da je na parlamentarnu opoziciju mobilizovao radničtvo. U Rusiji se vlada vojskom, raztjerava se duma, al se ne počinja ovaki zulum, ovaki atentat na ustav, da se grozi pokoljem opoziciji, koja baš u najširem obsegu traži ustavna prava svome narodu.

Naša se je socijalna demokracija, vodjena krivim vodjama, dala zavesti i stvorila od sebe karikaturu. Sveobće i jednako izborno pravo glasa — deviza je rečene radničke skupine, koju vodje njezini propoviedaju u sav glas svakom sgodom. Vladine koalirane stranke naviestile su prije izbora istu ovu devizu kao svoju kardinalnu točku. Nu prošli izbori, gospoda došla i na unosni magjarski sabor, ali — sveobćem izbornom pravu ni glasa ni traga. Medju zakonskim osnovama, koje bi imale reformirati ustavna prava, nema obćeg izbornog prava I sad su ti isti vladinovci, koji nisu iznieli na stol sabora ovu zakonsku osnovu, potegli radničtvo, da im bude štafaža u borbi protiv opozicije, koja je već u prvoj sjednici gromko zatražila: dajte obće izborno pravo glasa! Još jedno. U Ugarskoj se socijalna demokracija bori protiv tamošnje Kossuthove koalicije, koja je protiv sveobćeg izbornog prava glasa, a naša socijalna demokracija podupire ovdje vladinovce, koji opet pristaju uz Kossutha. Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas . . .

Hrvatski sabor zasieda, rekosmo. Reliquiae reliquiarum narodne stranke koketiraju s rezolucionašima. Magjari žele, da od te koketerije dodje do zaruka . . . Bilo sretno i berićetno! Iz redova bivše narodne stranke već je u jednoj od saborskih sjednica izašao kvartet i zapjevao vrlo nespretno sastavljenu ponudu koaliciji. To je prvi pas de quatre približenja k rezolucionašima. A to je, kako se čini, vrlo jednostavno. Pojedine t. zv. leteće

skupine bivše narodne stranke pročitat će u saboru izjavu, da stoje na temelju nagodbe i da će podupirati sve što bude itd. Za tim će te skupine podivljati i kao „divljaci“ moći će liepo, na zadovoljstvo gospodina Wekerla, podupirati rezolucionaše. I tako magjarski vuk sit i rezolucionaške koze ciele ...

Uzakonit će se ustavne reforme. Osim obćeg izbornog prava dobit ćemo porotu, neodvisnost sudaca, „čistoću izbora“, promienjen zakon o štampi itd. Nu i to je dobro, to bar sprema put Starčevićevoj stranci prava do oživotvorenja konačnih ciljeva njezina programa. A ako sadanji vlastodržci, koji se već sada grozničavo drže vlasti, pod pritiskom javnog mnienja ne učine reforama i u pogledu izbornog prava na široj, modernoj podlozi, onda će to, ako Bog dade i sreća junačka, učiniti Starčevićeva stranka prava.

Starčevićeva je stranka prava izvojevala sjajnu pobjedu već prvih saborskih sjednica. Dok je vlada izniela osnovu zakona o „čistoći“ izbora, jedna frakcija neki predlog, kojim se liepo obilazi obće izborno pravo i sve odgadja ad calendas graecas, Starčevićeva je stranka prva izašla s gotovom, dobro proučenom i sasvim izradjenom zakonskom osnovom za obće, jednako pravo glasa. Taj je čin osupnuo gospodu vladinovce, bili su vrlo nervozni ... U ostalom gospoda će biti još vrlo, vrlo nervozna ...

I zakonske osnove o ustavnoj reformi i indemnitet i proračun i interpelacije ... i opet će se zasiedanje zaključiti. Al dok bude u Pešti onaj zlatni ključić, koji otvara gvozdena vrata naših blagajna i dok godj budu Magjari vadili po svojoj volji i privoli naše vlade i sabora naše biele novce iz tih blagajna, dotle je sva borba oko ustavnih reforama tako malena, tako malena!

Medjutim Starčevićeva stranka prava budno će i u ovom zasiedanju bdjeti, ne quid detrimenti respublica capiat ...

* * *

Magjari su opet pokazali Evropi jedan čin svoga vitežtva. Ovi moderni divljaci ne zaslužuju u istinu drugo, nego da budu — uzorom našim rezolucionašima. A ovi ih i sliede. Svi se sjećamo, — a bilo je to još do jučer — kako su isti ovi ljudi u nas, koji sada vedre i oblače, bili nada sve Slaveni, slavenofili. Bili najprije Slaveni, a onda tek Hrvati. I tko se usudio trieznije shvaćati i tumačiti odnose Hrvata k ostalim Slavenima, svadjati na pravu mjeru pojmove o slavenskoj uzajamnosti, a ne guditi po njihovim kajdama, na tog udariše anatemom.

Nu ide vrieme, nosi breme. Došlo bratstvo oružja s Magjarima. I oni, koji su išli na slavenske novinarske kongrese i ondje prisizali ljubav ostaloj braći Slavenima, odjednom im okrenuli ledja. To donosi sa sobom bratstvo oružja ...

Magjari ne ljube Slavene, jer ih se boje. Njima su okruženi, ćute ih ko neki obruč, koji ih steže. Zato i progone slavenske narode u svojoj Ungariji. Ovih dana povukli su pred sud slovačkog zastupnika Juriga, jer da je

„raždraživao proti Magjarima". A kriv je, što je živ. Borio se proti šovinismu Magjara. Odsudiše ga na dvie godine tamnice i na 1200 K globe.

U istinu, Magjari su opet pokazali Evropi jedan čin svoga viteštva . . .

* * *

I crnogorska skupština zasieda . . . .

Njegovo Visočanstvo knjaz Nikola, gospodar Crne Gore i brda, podielio je svome narodu ustav. I ti, Crna Goro, nisi posljednja! Jedina još konkurencija knjazu Nikoli ostaje u Evropi knjaz od — Monaca.

Kad je ono lani knjaz Nikola proglasio u svojoj državi slobodu štampe, obradovali smo se. Knjaz Nikola učini, što ne učini ni car Nikola! Onda, kad je ono u Crnoj Gori proglašena sloboda štampe, imala je ta zemlja samo jedne novine, a i te su bile — službene.

U prvoj sjednici crnogorske skupštine predložio je jedan zastupnik, odnosno poslanik, da se ne rabi riеč *virilni* poslanici, budući da to ne bi — nitko razumio, što znači . . .

Battez-moi plutôt, et me laissez rire.

* * *

Onomadne je žica javila svietu, da je u Münchenu počinjen atentat na cara Vilima.

Neki zlobni jezici vele, da si je car Vilim sam upriličio taj „atentat". Poznato je naime, da je on izvrstan govornik. Ljubi parade. Kritizuje izložbe slika. Piše pjesme. Sam riše i pravi nacrte za sgrade i palače. Sportsman. Djed. Jednom je dirigirao vojničkom glasbom. Dakle ima sluha. Ima i lažne kapetane i Köpenick. Kad je sve to, i kad sve zna i umije, htjelo mu se i atentata. I na dani znak srušila se jedna drvena tribina, zamnio štropot, prasak. Bomba! Car Vilim ostade živ, a slučajno je zaglavio jedan radnik.

Viest o tom dogadjaju porazno je, veli se, djelovala na burzi. Naravski, ne sbog smrti onog radnika . . . . .

* * *

Trojni se je savez i opet učvrstio na veselje vascieloj Evropi. Taj je savez jači sada, nego ikada! — uvjeravaju. Ministar vanjskih posala Austro-Ugarije, barun Aerenthal i kancelar Njemačke knez Bülow sastali se, porazgovorili, doručkovali i — trojni se savez ojačao! Podpuni sporazum! Razpršene su u tom razgovoru i neke bojazni glede Italije . . . Ona se naime na svojoj granici onako malo naoružava i učvršćuje u trojnom savezu, a proti — monarkiji. No te bojazni su, kako rekosmo, razpršene.

Le plus âne des trois n'est pas celui qu'on pense, poznata je Lafontaineova. To znači — da, ta francezki je jezik diplomatski, šutimo radije.

Glavno, e je trojni savez učvršćen!

* * *

*

Još samo jednu moment-sliku iz tako zvane velike politike. O Crnoj smo Gori već gore govorili. Iz Srbije javljaju, da je njegova visost prinac Gjorgje, nasliednik priestolja Karagjorgjevića, izvolio šenuti pameću. Taj gospodin mladenac zagrozio se samome svome otcu, da će iznieti na vidjelo sve što zna o ubojstvu kralja Aleksandra i kraljice Drage, ako ga stari dade odpremiti u inozemstvo na promjenu zraka. A stara je rieč, da djeca znadu puno toga, što čuju i vide od roditelja. Prinac je Gjorgje postao pravi enfant terrible srbijanskog konaka. Dakako, službeno se dementuje, da njegova visost nije pri sebi . . .

U Rusiji sad ovdje sad ondje prasne po koja bombica, bude tu i tamo ubijen koji general ili šef policije, inače — vlada mir, tek se čuje pero ministra predsjednika Stolypina, kako zadire o spise . . . U Francezkoj je vlada još uviek zabavljena crkveno-političkim napremicama. U Englezkoj ne prestaje konservativna stranka voditi borbu protiv sadanjeg ministarstva. U Italiji nema ništa zanimivo, pače ni Vezuv ne djeluje. Španjolskom kralju Alfonsu još ne izrastoše brci, dakle u Španiji nema dogadjaja. Uobće valja pripomenuti, da je stara krezuba Evropa, koja je kroz tisuće godina vodila politiku svieta, u najnovije doba dobila dva konkurenta: Japan i Ameriku. Danas imadu Tokio i Washington jednako rieč u svjetskoj politici kao i Paris, Petrograd, London . . .

A oni mali Buri, koje je Englez upokorio i oteo im sve, što su imali, nedavno su pod Ferreirom opet digli glavu. Čini se, da pod pepelom tamo dolje u Africi, još tinja jedna iskra, koja upaljuje . . .

Z. VUKELIĆ

BILJEŽKE HRVATSKE SMOTRE

UZ NAŠE NOVELE

Théophile Gautier

Théophile Gautier rodjen je 30. kolovoza 1811. u Tarbesu u južnoj Francezkoj. Njegova je porodica bila royalistička. Kao Hugo i Dumas i Gautier je diete častničko. Njegov je otac veoma rado gledao literarna nastojanja svoga sina. U nježno i ako nešto pikantno djelo sinovo „Mlle. de Maupin" bio je tako reći ozbiljno zaljubljen. Njegova je majka bila uzvišena ljepotica, a kaže se, da je u njenim žilama tekla bourbonska krv. Za rana dodje Gautier u Paris, gdje je marljivo proučavao Villona i Rabelaisa, a osim toga se savjestno bavio izučavanjem pisaca rimske dekadence, Klaudijana, Marcijala, Petronija i Apuleja. Kad je svršio škole, počne učiti slikartvo u Rioulta. Ali u njega nije bilo osobita dara. Prvo je prikazivanje Hugonove drame „Hernani" u njegovu životu važan čas Ne samo, da je one večeri došao u kazalište sa svojim kasnije tako slavnim „crvenim prslukom", već je i u njegovom biću nastao podpuni preokret. On ostavi slikarstvo i postane lirskim pjesnikom. U prvim su njegovim pjesmama najbolje one, u kojima on izrazito ističe svoj poganski epikureizam. Tek mnogo kasnije pokazao je svojom zbirkom lirskih pjesama „Emaux et Camées" mnogo izrazitog individualnog stila, tako da je upravo ta zbirka savremeni odraz njegove lirike. U tim je pjesmama njegova pjesnička dikcija od idealne ljepote, a plastičnošću nadkrilio ga je kasnije samo riedko Leconte Delisles. — Gautierov je literarni razvoj uzko vezan uz dogadjaje njegova života. Ti se opet dogadjaji ne mogu odieliti od historije one ciganske družbe bohemiena, literata i umjetnika, što su se skupili oko Victora Hugoa.

Pravu sliku razuzdanog života tih mladih ljudi podaje nam Gautierovo djelo „Les Jeunes-France", koje je u neku ruku oštra satira na ondašnji romantizam. Najjasniju sliku Gautierova duševnoga života u ono doba, podaje nam njegov roman *„Mlle. de Maupin"*. Ta je knjiga, kako veli G. Brandes u svojoj studiji o Gautieru, sasvim poganska i nepristojna. Ali u njoj ima zdrave snage i iztančanog smisla za savršenu ljepotu, pa nije čudo, da je englezki pjesnik Swinburne naziva „the golden book of beauty". U Gautiera kao pjesnika prevladava antikna, plastička narav. On sam o sebi veli: „Ja sam čovjek iz vremena homerskih; sviet, u kom ja živim, nije za me, ja ga ne shvatam ... Za me je sviet isto tako krasan kao nebo, ja držim, da je savršenstvo forme prva krepost". Gautier se nekim svojim djelima znatno približava njemačkim romanticima. Tako je njegova novela *„Fortunio"* pravi pendant Schlegelovoj „Lucindi". U njegovu romanu *„Le Capitaine Fracasse"* prevladava suviše artističko nastojanje i sitno crtanje milieua, i ako imade mjestimice prekrasnih izlieva čuvstva. Vrlo je zabavan njegov fantastički roman *„Le roman de la momie"*. Gautierove su novele, sabrane u zbirci *„Contes et nouvelles"* pretežno bizarne i odgovaraju svojim stilom i svojim duhom sasvim novelama E. T. A. Hoffmanna, koji je u ono vrieme u Francezkoj bio jedan od najpoznatijih i najviše čitanih njemačkih pisaca. Veoma je duhovit i plastičan Gautierov putopis *„Voyage en Espagne"*, koji je upravo u stilističkom pogledu uzor-djelo moderne francezke proze.

Gautierovu liriku upoznajemo ponajbolje iz onih pjesama, koje su skupljene u već pomenutu zbirku *„Emaux et Camées"* (1852.). Kao gotovo u svih zastupnika lirike ondašnjeg francezkog parnasijazma trpi i lirika Gautierova ubožtvom idejnoga sadržaja za volju savršene spoljašnje forme. U tom se upravo ta literarna grupa francezka blizu dotiče s umjetnički zakučastim poetskim formalizmom Ronsarda i pjesnika francezke plejade. Po Gautierovu shvaćanju treba da pjesnik na poetsku misao polaže najmanju važnost, umjetnička je forma sve. Svaka i najizpraznija misao zavriedila je da bude obradjena u takovom srokovanom feljtonu. Dakako da je pjesnicima, koji su ponajvažniju cienu podavali spoljašnoj formi i zvučnim srokovima, ubrzo presahlo vrelo rima. Tako su uzeli u pomoć tudje rieči,

kovali su nove, i tako bi nastajale njihove „rimes riches". Kao svi Parnasijci dakle ni Gautier ne pjeva srcu, nego ušima i razumu. Ali uza sve to Gautier je u svojoj lirici još uviek nježan i čuvstven, u preziranju čuvstvenoga i idejnoga sadržaja pretekli su ga znatno dva njegova parnasijska druga, Charles Baudelaire i Théodore de Banville.

Villiers de l' Isle-Adam

Remy de Gourmont, poznati francezki literarni kritik, piše o Villiers de l' Isle-Adamu: on je jedan od najvećih francezkih prozaista devetnaestoga vieka. On je bio strastven ironik, a upravo ta njegova ironička strastvenost dieli ga oštro od ohole strastvenosti Chateaubriandove i od lirske strastvenosti Victora Hugoa. I ako je rodom bio Bretonac, ipak je sva njegova naobrazba bila svojim bićem germanska. Jedina ga je njegova ironija uže vezala uz njegovu rasu. Kao što je keltska Irska podala Englezkoj jednoga Swifta, tako je keltska Bretagna dala Francezkoj jednoga Villiersa.

Ali ni keltska ironija ni germanska sanljivost njegova nije naišla u Francezkoj na podpuno razumievanje.

Tako je primjerice njegovo najsjajnije djelo „*Tribolat Bonhomet*" prodano u bezcjenu kao makulatura malo vremena poslie kako je izašlo. Villiers je stekao slavu, i ako nije u svom životu bio ni časak slavan. I za života i iza njegove smrti smatrali su ga mjerodavni francezki kritici ekscentričnim amaterom, koji je bez prava cilja vrludao po pariskim bulvarima. Tek veoma lagano počelo je ime Villiersovo poslie njegove smrti postajati nešto poznatijim. Mnogo je do toga dopriniela publikacija njegovih skupnih djela u nakladnika Edm. Demana u Parisu.

U tom su skupnom izdanju djela Villiersova sgodno i pregledno publicirana. Ima ih tu dvadesetak što većih što manjih. Gourmont u svom pomenutom članku kritički izpituje genezu glavnih Villiersovih diela. Villiers se za svako djelo rekbi sićušnom savjestnošću pripravljao. Tako je za djelo „*L' Eve Future*" studirao sve najnovije savremene tečevine fizike i elektriciteta. U tom se djelu osjeća pod ironijom pjesnika, koji se sanljivo ljulja nad znanošću, tajna radost obretnika, koji kombinira nove i zakučaste mekanizme. Legenda je iz Viliersa učinila absolutnog katolika, koji je navodno religioznim i političkim idejama bio u svako vrieme svoga života vjeran. Ali i ako je Villiers rodjen katolik i ako je kao takav umro, ipak ti navodi nisu sasvim izpravni. Od „*Tribolat Bonhometa*" (1869.) do njegovog posljednjeg djela „*Axel*" sav je njegov literarni rad pod dojmom njemačkoga idealizma. Taj je čovjek živio za cieloga svoga života više u sanjama nego u zbilji. Snaga njegove imaginacije osvietlila bi težke i gorke njegove časove sunčanim sjajem. On nije poznavao pojam: vrieme. On je zaboravljao sve, što ne bi u odredjenom času biio dano u njegovoj ideji. Tako je bio sasvim subjektivan duh.

KNJIŽEVNOST

HRVATSKA

Ferdo Becić: Djačke uspomene. Pripoviesti iz djačkoga života. Svezak I. Zagreb 1905. Tisak i naklada Antuna Scholza Str. 128

Na ovu knjigu jednoga od naših najzaslužnijih pripoviedača malo se tko osvrnuo. A ipak je u njoj one stare Becićeve topline, kojom je on u svoje vrieme znao stvoriti svoj krug i čitalaca i štovatelja. Oni, inače nazvani „niži slojevi", imaju i danas na polici skromnoga svoga doma požutjele listove one debele knjige, koja govori o „kletvi nevjere". Na nekojim su stranicama tragovi suza, što su navirale iz oka zaljubljene djevice ili zanosnoga djaka, koji je negdje skriven pohlepno gutao opise raznolikih sudbina Becićevih romantičnih junaka. Svaki se od nas još i sad rado sjeća ugodne uzrujanosti, kojom je čitao ovu „zabranjenu" lektiru; ti se časovi ne zaboravljaju kao ni oni prije toga — od Robinzona i Genoveve . . .

U predvečerje svoga vieka još osjeća Becić u sebi vatru pripovjedalačku. Ako i tinja tek, još nije ugasnula. A nije li značajno, da mu se javlja uspomena na mlade dane? Na one najmladje. „Moja prva nagrada", „Moj prvi sladoled" — ovi nadpisi govore najbolje, kamo nas odvodi svojom fantazijom pisac. „Polazio sam drugi razred nekadanje njemačke trivialne škole u N., u krajini . . ."; „. . . dok napokon Likovič (učitelj) ne ošinu štapom po klupi zagrmiv ljutito: Habt Acht! Stille!"; „s toga mi čisto odlahnu oko srdca, kadno sat odbi jedanaest i kad okrenusmo: ein mal eins . . ."; „sva škola ustade, te pozdravi mog otca otegnuv jednozvučnim glasom: gelobt sei Jesus Christus . . ."

Kako vidite, tu je još ona blažena „Militärgrenze", gdje je naš simpatični pripoviedač — sada sied, star i sgrbljen — proveo svoje prve dane. Koliko su ove crtice i kao kulturni prilog za život hrvatskoga naroda u ono vrieme od velike ciene, tolike su još i značajne za samoga pisca, kako se je naime umio živo prenieti i u duhu natrag prebroditi tolike godine

dok nije ugledao sebe kao dječačića, gdje nosi pod pazuhom knjižice, gdje se tuče s drugovima, gdje s otcem ide po sajmu a s nekim ugursuzom drugom potajice ide prigodom jednoga crkvenog goda jesti svoj „prvi sladoled", koji mu dakako prisjedne, kao što mu je i „prva nagrada" prisjela.

Spominjući ove sgode i nesgode vraća se Beciću na staračke oči smiešak i vedrina mladih dana. Sva su ta spominjanja naime prelivena humorom, kojim je Becić i inače znao začiniti svoje druge stvari. Humor mu se osobito iztiče u vjernom prikazivanju djetinje prostodušnosti, zatim u pojedinim opisima kao n. pr. onom o drugu, vragoljastom Milanu, o učitelju guslanja Švabi Reinbergu, o prodavaču sladoleda Domeniku Fioretti-u itd. Karakteristike n. pr. Štefice Ribakovića, pa toga istog kapelnika Reinberga uspjele su vanredno.

„Koja ti je fraga? — viknu kapelnik ljutito i poleti k njemu, ko da će ga satrti, a moj Opanković napne sve svoje sile, te puhnu u svoj bassbombardon tolikim naporom, kao da će sad na izskočiti" (str. 14.).

Uobće čitava pripoviest „Vrag u velikom bubnju" odiše svježom šalom, u kojoj se nižu uspomene na lakrdijaša Milana. Taj je piščev drug rado izvodio s drugarima šalu, ali drugovi su to volili, jer je Milan s druge strane dobra srca, pa ako je komc šalom nanio štetu, znao ga je darovima i odštetiti. „Sutradan pako dobi Mijo od našeg Milana u ime melema za pretrpljeni strah novu novcatu liepu lulu sa kamišen. i duvankesu, punu puncatu dobra duhana — onda dvadeset i pet šusterkubanosa i povrh svega toga dva nova novcata šestaka, te se je još dugo iza toga hvalio, kakve li mu je onda sve darove donio onaj „vrag u bubnju" — ovako pomirljivo završuje pisac.

Knjižica je kao stvorena, da se dade u ruke mladeži od prilike onih godina, kojih je bio pisac za svojih „uspomena". Ona će „djacima", koji proživljuju ono isto, što i pisac nekada, pružiti mnogo zabave i sravnjivanja s vlastitim doživljajima Ova se knjiga kao odgojno sredstvo za mladež preporuča i sa spomenutom prostodušnošću, koja je iskrena, a nije možda ad hoc načinjena. Pisac nam naime iznosi djetinju dušu sa svim manama i vrlinama u podpunoj, bogatoj i zanimljivoj analizi. On ne zatajuje griehe i mladenačka lahkoumlja, ali ne zaboravlja pri tom donieti liepe savjete i upute, koje obično stavlja u usta svojemu otcu. Mi smo malo imali knjiga, koje će biti tako mladenačkoj dobi pristupne kao što je ova, a to s toga što ih je pisac doživio i pod stare dane ponovno proživio te u svom rutiniranom stilu predao papiru.

Vriednost i djelovanje Becićevih „Djačkih uspomena" uvidjele su dalmatinska i bosanska vlada, te je potonja, kako čujemo, naručila u gosp. pisca nekoliko stotina primjeraka u svrhu razdieljenja medju školske knjižnice i nagradjivanja školske mladeži, dok je dalmatinsko školsko vieće u Zadru preporučilo nabavu „Djačkih uspomena" za knjižnice obćih pučkih i gradjanskih škola, kao i za učeničke knjižnice preparandija i srednjih škola. Jedino *hrvatska* vlada u Zagrebu — ne zna se prema kakvim informacijama i po čijim referatima — nije se sklonila, da slično učini.

No ne samo „djaci", već i odrasli će uživati u nekadanjem „djaku" a sada našem dičnom veteranu Ferdi Beciću. Poštivači njegova pera proći će lagodno tu knjižicu i ne će je puštati iz ruke do kraja. Najpače oni, koji su živjeli u nekadanjoj „vojnoj krajini", koji se sjećaju i tužnih i komičnih strana njemačke uprave i glasovitih „trivijalnih škola". Mi i nemamo u našoj literaturi pisaca za ovu dobu osim Becića, zatim u nekim radovima i pošuricama Tomića, a kasnije u crticama Ivana Devčića. Tko bude danas sutra donosio život i kulturnu sliku „vojne krajine", morat će proći Becićeve, Tomićeve i Devčićeve stvari, pošto su pisane ponajviše iz sjećanja te „po istini" (što se je nekad u nas kao vrlina kod crtica izticalo).

Ponovno preporučamo Becićeve „Djačke uspomene" svim ljubiteljima hrvatske knjige, zatim djacima a napokon — hrvatskoj vladi.

Viktor Car-Emin: Neznatni ljudi. Zabavna knjižnica „Ćiril-Metodskih zidara", knjiga druga 8⁰. Str. 44. Ciena 50 fil. Zagreb 1906. Nakladom Hrvatske industrije papira (Lav. Klein). Tiskom I. hrv. radničke tiskare u Zagrebu.

Ovo je već druga knjiga ove skromne biblioteke, koja čini se ima na umu, da popularizira ponajbolje istarske pisce. Poslie „Kontese Nine" dolaze evo „Neznatni ljudi", za koje ćemo odmah reći, da su bliže istarskome kršu od „Kontese Nine". To su ribari, koji su veći dio svoga vieka proveli na dalekom moru, gledali toliko puta smrti u oči, pa ko nekim mističnim pogledima u život i u svoju sudbu provadjaju dane u uspomenama, ponajviše bolnim i mračnim. Mračne su uobće i tmurne boje ove Turgenjevskim načinom napisane Careve novele, koje bismo mogli izporediti s kakvom tamnom slikom mora i obale poslie oluje. Tiha tragika provejava opise krajeva i lica, kao i dialog sam, koji se vuče nekuda beznadno i tužno.

Za Cara kao pripovjedača je ova novela korak naprvo, ona je psihologijski dublja, pa kad još ne bi bila mutna, kako jest, značila bi zamašan preokret u pisanju Ca-

revu. Ovako je ona tek neznatan prelaz, koji nas ipak napunja nadom, da ćemo od Cara u ovome smjeru još ljepših stvari dočekati.

Knjige družtva sv. Jeronima za god. 1906. Primili smo ovogodišnje knjige družtva sv. Jeronima, kojih ima na broju pet i to redom:

Iz doba buna i zauzeća. Crtice iz hrvatske Herceg-Bosne. Napisao Ivan Klarić. (Pučke knjižnice družtva sv. Jeronima knjiga CXLIV.) Str. 102. Tisak A. Scholza.

S ličkih vrleti. Crtice. Napisao Ivan Devčić. (Pučke knjižnice knjiga CXLV.) Str. 84. Tisak Dioničke tiskare.

Poučni razgovori. I. (Puč. knjiž. CXLVI.) Str. 81.

Danica. Koledar i ljetopis družtva svetojeronimskoga za prostu godinu 1907. Sa slikama. (Pučka knjiž. CXLV.?) Str. 233. Tisak Dioničke tiskare.

Kako je susjed Razumović gojio svinje. Njemački napisao dr. L. Steuert, preveo i priudesio E. Engelman, kr. kot. veterinar. 44 slike. (Puč. knjiž. CXLVII.) Str. 127. Tisak C. Albrechta (Maravić i Dečak).

Sve se ove knjige dobivaju za jednu krunu, to su članovi krunaši družtva svetojeronimskoga. Doživotnim pak članom družtva postaje, kako je poznato, svaki tko plati 10 kruna, te dobiva dok je živ knjige.

Na pojedine od ovih knjiga osvrnut ćemo se napose, primivši stručne ocjene.

Nadalje primismo sliedeće knjige:

Josip Kosor: Rasap, socijalni roman iz savremenog života. 8°. Str. 193. Ciena? Zagreb 1906. Tisak Milivoja Majcena.

Josip Binički: Naše selo u dvadeset slika (pjevanja). 8°. Str. 144. Ciena K 1·50. Nikinci 1906. — nakladom piščevom. Tisak Hrvatske dioničke tiskare u Mitrovici.

Ljudevit Dvorniković: Essay-i iz područja psihološke pedagogije i estetike. (Književna izdanja učiteljskog društva za grad i okružje Sarajevo — knjiga I.). Naklada knjižare J. Studnička i dr. Sarajevo 1905. Velika 8°. Str. 116. Tiskara Vogler i drug. Ciena? (Dio čistog prihoda namienjen je zakladi za podpomaganje učiteljskih siročadi i udovâ).

O ovim knjigama bit će još govora u „Hrvatskoj Smotri".

SLOVENSKA

Najnovije slovenske knjige. Zaslužni knjižar i nakladnik u Ljubljani L. Schwentner izdao je dvije knjige prvaka slovenske književnosti: A. Aškerca „Junake", epske pjesme i I. Cankara „Ninu" jedno od najboljih njegovih djela. Isti je nakladnik nadalje izdao sbirku humoreska i satira „Tilho in druge" od Ferde Plemiča.

Nakladom „Katoličke knjižare" u Ljubljani počela je izlaziti „Leposlovna knjižnica", koja će donositi prevode iz tudjih literatura, a ne izključuje ni izvorna djela. U prvom se svezku nalazi francezki roman Paul Bourgeta.

„Družba sv. Mohorja" za godinu 1907. izdala je sliedeće knjige: 1. „Zgodbe sv. pisma" od dr. Lampea 13. svežčič 1. „Sv. družina" od J. M. Seigerschmieda, 3. Koledar „Družbe sv. Mohorja" za g. 1907. 4. „Uporniki", pripoviest Ivana Laha. 5. „Lešniki", knjiga za odraslu mladež od J. Stritara. 6, „Pri severnih Slovanih" putopisne crtice J. Lavtižara. — Zanimiva je statistika ove vrlo zaslužne po slovensku pučku knjigu, družbe: Broji članova ukupno 81.979. Ljetos je ukupnno štampano 491.874 knjige, a dosada je družba izdala svega skupa 10,800.439. primjeraka svojih knjiga.

Slovenska bibliografija. „Slovenska Matica" izdala je medju edicijama za godinu 1905. jednu knjigu, prvu cjelovitu te vrsti u slovenskoj književnosti, a vrlo koristnu i veoma nuždnu. To je Slovenska bibliografija, što ju je sastavio dr. Fran Simonič (1. Del: Knjige 1550.—1900.) U novije doba bilo je i u nas pokušaja, da se izda bibliografija. Nu sve je ostalo pri dobroj volji, koje imamo hvala Bogu, dosti. Braća Slovenci su nas u tome pretekli, a „Slovenska Matica" prednjačila je hrvatskoj. Nas to veseli. Simoničeva bibliografija koristit će i Hrvatima, za upoznavanje slovenske literature. Taj sbornik zahvaća sve slovenske knjige diljem slovenskoga književnoga razvoja gore pomenutih godina. Postoji jedna stara doduše bibliografija, a to je Čopova-Safaržikova, koja svršava god. 1831., a tu je baš započeo preporod slovenske knjige. Simoničeva bibliografija, po priznanju slovenskih kritika, vrlo je točna i savjestna, u čem je Simonič občeno poznati strukovnjak. U tom prvom dielu sadržane su knjige rečenog razdoblja, a u drugom dielu izaći će članci, koji će takodjer iznieti na vidjelo mnogo zanimivo djelce, prepušteno inače zaboravi. Punim pravom predlaže ocjenjivač bibliografije u „Ljubljanskom Zvonu", kako bi bilo dobro, da bi se svakih deset godina izdavali dodatci ovoj bibliografiji tako, te bi sve slovenske knjige bile u trajnoj evidenciji.

NJEMAČKA

Anton Menger: Volkspolitik. (G. Fischer. Jena, 1906.)

U prvim decenijima XVI. stoljeća izdao je Niccolo Macchiavelli svoje najznamenitije

djelo „Il principe“. U toj knjizi pokazao je vladarima put i sredstva, kojima mogu svoje absolutno gospodstvo utemeljiti i održati. Upravo protivnim smjerom udario je bečki učenjak Antun Menger u svojemu djelu „Narodna politika“, koje je sada poslie njegove smrti izašlo.

Izdanje ove knjige motivira autor ovako: „Danas, na početku XX. stoljeća, nije pobjeda širokih masa naroda nad absolutnim gospodstvom vladara doduše izvojštena, ali je podpuno osigurana. Poradi toga je nadošlo vrieme, da se masama naroda pokazivaju sredstva, kojima mogu izpunjenje svojih ciljeva oživotvoriti Dok su vladari odavna uslied svojega odgoja, tradicije, te ogromne literature poznavali svoje osobne i obiteljske vladalačke interese i svrhe, to se tek masama naroda moraju njihove svrhe predočiti, jer su uslied jednostranog odgoja egoistične interese vladajućih klasa smatrali idealnim ciljevima svoga vlastitog rada. Vrieme je, da i mase naroda dobiju svoje pravo, svoj posebni moral, te svoju vlastitu politiku.“

Poslie ovog uvoda razpravlja Menger u 25 poglavlja o svim granama javnoga života, politike, o socijalnom i gospodarstvenom odnosu sa stanovišta naroda itd. itd. Niži slojevi kao da zaboraviše, da se tuže radi svoje sudbine i da uzdišu, tako, da se činilo, kao da je čitavi narod vladajućemu državnom poredku svoju privolu dao, dapače da je iz njega narodni duh niknuo.

Istom u novije doba opažamo, da se niže klase bore proti vladajućem državnom i pravnom poredku. Radi se sada o tome, da borbu u prilog siromašnih slojeva naroda *bez nekoristnog oštećenja i nasilja* viših slojeva kraju privedemo. O sredstvima pako, koja toj svrsi služe, radi narodna politika. Najsnažnije sredstvo je nepovjerenje. Kad narod sve promjene u državi i družtvu sa priekim očima posmatra, te znade zapriečiti izvedenje uredba, koje su upravljene proti njegovoj slobodi, tad može svoju demokratičku formu vladavine kroz stoljeća održati. Po Mengeru je najnaravnija forma demokracije republika. Mase naroda treba da teže ne samo za slobodom, nego i za gospodstvom. U daljnjim poglavljima govori Menger o medjunarodnim odnošajima, narodnostima itd. Rezultat iztraživanja jest ovo: Najlošiji elemenat u državnom životu svih naroda je politička tromost i bojazan od promjena, jednom rieči: konservatizam. Ovaj konservatizam treba da se pobija. Velike promjene u hrani, stanovima i u odielu, u prometu, a i u duševnom životu su smrtni udarac konservatizmu. I doista stvorile su se tekom XIX. stoljeća u svim kulturnim zemljama velike revolucionarne stranke, koje načelno zabacuju politiku, religioznost i socijalnu tradiciju, te koje će se tako ojačati, da će moderno družtvo u svojim valovima pokopati.

Ovo izvrstno pisano Mengerovo djelo primljeno je jednakim oduševljenjem kao njegova „Nova državna nauka“, te „Nova moralna nauka“.

FRANCEZKA

Novi roman Marcela Prévosta „Monsieur et Madame Moloch“, koji je izlazio u „Revue des Deux Mondes“, izašao je nedavno i kao knjiga. Uzalud tražimo u tom djelu ozbiljno literarno nastojanje. Najnoviji taj roman razvikanog francezkog pisca ne nadilazi literarnom svojom kvalitetom niveau onih knjiga, koje na osnovi skandalozne koje afere eksploatišu radoznalost čitalačke publike. U glavnom nije taj roman drugo nego oštro razsudjivanje medju francezkim i njemačkim bićem.

Prévostov se roman zbiva u nekoj maloj türinžkoj fantastičkoj kneževini. Dinastija Rotberg predala se 1866. Pruskoj na milost i nemilost. U obće je Pruska u tom romanu cilj Prévostovih navala. On vuče oštru liniju medju jugom, medju simpatičnom Njemačkom poezije i razmišljanja, i medju sjeverom, zemljom brutalne sile. On navodi, da su se Niemci sve više od naroda pjesnika i mislilaca prometnuli u masu razbijača. Njemački se imperializam sve više i više širi. Svaki je govor carev himna snagi. I njemački socijalni demokrati zaraženi su tim duhom brutalne sile. Posljedica je toga, da Njemačka stoji izolirana, da je svi narodi sumnjivo motre. Kad bi Niemci bili više miroljubivi i kad ne bi činili drugo nego stihove i Wagnerovu glasbu. svi bi ih narodi ljubili. Ali sila rodi silom, a Niemce će stići zaslužena kazan. To su glavne misli Prévostove. Ostali mu je sadržaj sporedan. Čini se, da su u Francezkoj još mnogi ljudi tih nazora (koji se osim toga dnevice u tipičkim frazama povraćaju), jer je taj roman u nekoliko dana doživio 29 izdanja.

Ovih je dana izašao i prvi svezak memoira slavnog provençalskog pjesnika Frédéric Mistrala pod nadpisom ‚Moun Espeiido‘ (Mes Origines) koji siže od g. 1830., godine njegova rodjenja, do 1859., kad je izašlo njegovo glavno djelo, ep „Miréïo“.

Georges Ohnet obradjuje u svom novom romanu „La dixième Muse“ temu o umišljenosti jedne literatkinje iz otmenih krugova, koja u mnogočem sjeća grofice Mathieu de Noailles.

Eduard Rod povraća se u svom novom romanu „L' Incendie“ oštro crtanim seljačkim tipovima svoje domaje.

ENGLEZKA

Najnovija knjiga Rudyarda Kiplinga „Puck of Pook's Hill“ zacielo će kao i njegov

„Jungle Book“ zanieti i mlado i staro. Sadržaj su joj slike iz englezke prošlosti, zaodjenute u ruho priče. Puck je dakako onaj obiestni mališ iz Shakespearovoga „Sna ljetne noći“, a Pook's Hill je po Kiplingovu kazivanju brieg, u kojem taj dobroćudni i veseli duh od onda obitava, od kako su stari bogovi, gorostasi i patuljci, vile i vodenice ostavile Englezku.

Od nepreglednog množtva novih englezkih romana i novela ističe se psiholožki roman F. Marion Crawfordove „A Lady of Rome“ iz vremena garibaldijanskih. Istu feminističku notu zastupa roman F. Hopkinson Smitha „The Tides of Barnegat“. — Baronesa Orczy, autorica senzacijonalnog romana prošle sezone „The Scarlet Pimpernel“, vraća se i svojim novim romanom „I Will Repay“ u revolucijonarni Paris pod kraj osamnaestoga vieka. Oko oslobodjenja utamničene kraljice Marije Antoinette kreće se čitava radnja.

Elisabeth Bisland pripovieda u svom djelu „The Life and Letters of Lafcadio Hearn“ interesantne pojedinosti iz dosada tamnoga života pjesnika poznatog djela iz japanskog života „Kokoro“.

Chapman i Hall, londonski nakladnici, počeli su s izdavanjem novoga narodnoga izdanja djela Charlesa Dickensa. Ovih je dana izašla 3. i 4. svezka, koja sadržava „The posthumous papers of the Pickwick Club“ s mnogobrojnim prekrasnim savremenim ilustracijama. Ovo će izdanje Dickensovih djela biti uzor kritičkih izdanja. Sadržavat će sva djela, pjesme, drame i skice Dickensove, a osim toga će svojom spoljašnjom opremom biti novi dokumenat zamjernoj visini englezke izdavačke snage.

Nakladnici George G. Harrap & Comp. u Londonu počeli su s izdavanjem novoga kritičkoga izdanja Shakespearovih djela na osnovi prvih folio-izdanja njegovih djela.

U Heinemanovoj nakladi izašli su upravo u prievodu „Memoirs of Prince Hohenlohe“, zatim interesantne uspomene Brama Stokera na slavnog englezkog glumca Henry Irvinga. Isti je nakladnik počeo izdavati sveukupna djela Henrika Ibsena u revidiranom izdanju Williama Archera.

Conan Doyle izdaje kod tvrdke Smith, Elder & Comp. svoj novi historički roman „Sir Nigl“ s ilustracijama Arthura Twidlea.

Upravo nevjerojatnu znanstvenu radinu snagu odaju najnovija izdanja Oxford University Press. Uz kritička i monumentalna izdanja Howellovih Devisa, Pepyevih Memoira, Keatsovih djela, epistola Erasma Roterdamskoga nalazimo tu fenomenalnim trudom i nedostižnom savjestnošću izdanu zbirku „Primitive and Mediaeval Japanese Text“ (Vol. I. Text, vol. II. Translations) od F Victora Dickinsa. Najveći dio teksta zaprema „Manyoshiu“, antologija stare japanske lirike, a Dickins, najbolji savremeni poznavač japanske literature, veoma zgodno kod nekih balada prikazuje kolanje pojedinih poetskih motiva po evropskim literaturama. U 37. pjesmi, jednoj odi briegu Fuji, japanski se pjesnik u nekoj antropomorfičkoj divinaciji bliži Horacijevoj „fons Bandusiae.“ Prekrasna je priča „The Bamboo-Wooker“, u kojoj se nalaze u čudnoj mješavini kineske i budističke predočbe.

UMJETNOST

O savremenim belgijskim kiparima

razpravlja vrlo informativni i bogato ilustrovani članak Paula Schumanna u najnovijem svezku münchenskog časopisa „Die Kunst“ (VIII. 2.). Kao za francezku tako i za belgijsku skulpturu znače posljednja dva decenija devetnaestoga vieka doba bujnoga cvata. Belgiju nastavaju dvie po svom biću sasvim različne rase; germanski Flamandci na sjeveru, a romanski Valoni na jugu. Prvi su nešto spori, ali energički i rezistentni, drugi su pod dojmom francezke kulture, vedri, živahni, bujne fantazije.

U 15. i 16. vieku doživjela je belgijska plastika prvo doba svoga cvata. Duquesnoy bio je posljednji predstavnik flamske skulpture. 18. viek izpunja doba klasicizma, a tek 1850. pokušalo je nekoliko belgijskih kipara, da utru i posljednje tragove tih klasičkih zabuna. 1870. počinje tek prava plodna perioda belgijske plastike, a začudno je, koliko je savršenih djela dozrelo u tih posljednjih 35 godina. U glavnom se u belgijskoj plastici ističu tri odredjene grupe: klasična, flamandska i valonska škola. Zastupnici su klasične škole: Paul de Vigne, Charles van der Stappen, Thomas Vinçotte, Jaques de Lalaing, Guillaume Charlier i Charles Samuel; flamandske: Jef Lambeaux, Jules Lagae i Julien Dillens; valonske: Achille Chainaye, Jean Maria Gaspar i Victor Rousseau. Sasvim postrance stoji Constantin Meunier, koji u svojoj veličini i izrazitoj osebitosti ne podnosi nikakove klasifikacije.

Pravi su začetnici čitavoga modernoga pokreta Paul de Vigne i Charles van der Stappen. P. d. Vigne primio je najznatnije dojmove u svojoj umjetnosti od stare grčke skulpture. Ali on uza sve to nije klasicista, jer se iz njegovih djela jasno razabira i njegovo izrazito mnienje, da umjetnost ima i veliku kulturnu važnost. Ch. van der Stappen dignuo je dekorativnu umjetnost na isti visoki stupanj, koji zauzima i slobodna tvorna umjetnost. Van der Stappen nije samo dekorativni talent. Njegova je umjetnost divno raznolična. On se u svakoj vrsti plastike iztaknuo jednako vriednim i i savršenim djelima. Treći od tih preporo-

ditelja belgijske plastike je Th. Vinçotte, koji u svojim djelima uspješno spaja elegantnu jednostavnost sa dražestnom umilnošću i s finim osjećajem. Ch. Samuel i G. Charlier učenici su van der Stappena. Prvi se uz svoje mnogobrojne velike spomenike iztaknuo još kao preporoditelj plastika, izdjeljanih iz slonove kosti. Charlier je izprva još nešto sputan klasicizmom, ali kasnije sve više postaje realističnim. On svojim usrdnim prikazivanjem radničkih tipova sjeća na Meuniera. U tim njegovim djelima ima snažnoga osjećaja, finog opažanja, a svojom niemom izrazitošću i dubokom usrdnošću snažno se dojimaju gledaoca. Njega u kasnijim njegovim djelima više ne draži plastična ljepota, čar liepih forama i izraziti ritam u harmoniji ljudskih udova. On odieva svoje modele cunjama i krpama, on nam ih prikazuje onako, kakovi su u istinu.

U flamandskoj se grupi belgijskih kipara iztiču Lambeaux, Lagae i Dillens. Oni se od prve grupe uvelike razlikuju. Van der Stappen u svojim djelima ne iznosi nigdje izrazito obilježje svoga naroda, svoje rase. Pogledamo li pak primjerice Lambeauxovu grupu „Pijanstvo", odmah osjećamo: u tom čovjeku teče krv Rubensova i Jordaensova, takovo djelo može niknuti samo na flamandskom tlu. Umjeće je Jef Lambeauxa živi izražaj narodnoga belgijskoga bića, a to isto vriedi i za djela J. Dillensa i J. Lagaea. Sva trojica nisu samo Flamandci po svojem temperamentu, već i su to i svojim rodom, svojim odgojem i svojom inspiracijom. Njihova je umjetnost slikovita, impresionistička, sugestivna i zanesena. Ona se blizu prislanja flamandskoj umjetnosti 15. i 16. vieka. Lambeaux je u vrieme svoga umjetničkoga razvoja primio snažne dojmove od skulpture renesanse. Donatello, Michelangelo, Benvenuto Cellini i Giovanni da Bologna bili su njegovi učitelji. Kad se Lambeaux vratio sa svog naučnog puta po Italiji, stvori svoja prva velika djela „Mahnita pjesma", „Brabov studenac" i „Pijanstvo". Ta su djela izlievi neobuzdana temperamenta i vanredne plastičke snage. Čistu plastičnu jasnoću i savršeni ritam pokazuju naprotiv njegovi „Rvači" i njegova kolosalna grupa „Ljudske strasti" (sedam metara u širini). U toj grupi vidimo s jedne strane sasvim prirodne osjećaje i čuvstva, ljubav majčinu, čistu ljubav mladića i djevojke, zatim već nešto življa čuvstva, ples, puteno uživanje, zatim strasti, srčbu, zavist, ubojstvo i umorstvo (Kain). Dalje nam L. crta posljedice jednog čina afekta: iztjerivanje iz raja; zatim muke strasti, kazuje nam smrt a najposlie i Krista na križu, kao pobjednika nad griehom i smrću a i kao nosioca božanske strasti. I ako tomu djelu nedostaje formalno jedinstvo, mir i umirna jasnoća ipak će ostati epokalno svojim tehničkim savršenstvom. J. Dillens je svestran umjetnik, koji u svojim djelima ujedinjuje zamjerno umjetničko osjećanje; u njegove umjetnosti ima istine, stila i karaktera. J. Lagae u svojim djelima nema one strastvene uz budjenosti Lambeauxove, ali zato u njima ima suviše ozbiljnosti, veličine i snažnog osjećanja, tako da su od duboka i snažna dojma.

Treća se, valonska grupa, belgijskih kipara razlikuje od klasicista izrazitom crtom mladenačke svježine. Zastupnici te grupe sasvim su se riešili akademskih tradicija. A. Chanaye sjeća sanljivom ljepotom i otmenim mirom svojih kipova na Puvis de Chavannea. I Gaspar i Rousseau otmeni su i mnogostrani zastupnici te grupe. Rousseau je u svojoj tehnici savršen i nedostižan, a uz to je umjetnik bogate invencije; u njega ima snažnoga plastičkog čuvstva i dovoljno snage, da svoje osjećanje snažno i istinito izrazi.

Uz ove su se belgijske kipare iztaknuli još i Guillaume de Groot, Fernand Khnopff i George Minne.

Sasvim osobito mjesto zauzima medju ovim kiparima Constantin Meunier, koji je prošle godine umro. Nema ni jednoga medju svima savremenima umjetnicima, koji bi bio ono, što naše vrieme najsnažnije pokreće, snažnije u umjetničkim tvorevinama izrazio nego Meunier. On nam je prvi spjevao uzvišenu pjesmu rada, on je prvi pokazao s umjetničke strane, koliko plemenštine, koliko veličine ima u ljudskom radu, u radu masâ. Meunierova je umjetnost uzko vezana uz naše doba. U drugo koje doba mi si je ne bismo mogli zamisliti. U tri tisuće godina umjetničkoga nastojanja nije radnik nikada bio predmetom ozbiljnog umjetničkog prikazivanja. Dašto da radnik nije ni u koje doba bio tako središtem socijalnoga života kao danas. To dakle ulazi u umjetnost novi jedan momenat i socijalni život i njegove ideje.

O Meunieru kao umjetniku obširnije drugom zgodom.

Fritz Thaulow

U Volendamu na Zuyderskom jezeru u Holandiji umro je norvežki slikar Fritz Thaulow. Rodjen je 1862. u Kristijaniji. Poslie prvih i savjestnih risarskih studija i u svojoj domovini, podje kao većina norvežkih umjetnika na odulje putovanje po Evropi. Proputovao je Švedsku, Dansku, Holandiju, dok se najposlije stalno ne nastani u Parizu, gdje je živio posljednjih trideset godina. Počevši od g. 1880. on je svake godine izložio svoje slike u pariskom Salonu. S nekoliko umjetnika osnuje on umjetničko francezko društvo Société nationale. Th. je bio slobodan talenat, a njegova djela privlače nas ne samo divnom

raznovrsnošću svojih motiva već i bujnošću boja, divnom gibkoćom svoje izradbe. Možda je u posljednjim godinama njegova umjetničkoga rada razvoj njegove umjetnosti ponešto bio na štetu tehničkoj strani njegova umjeća. Možda je kadikad stavljao i svoje umjeće u službu trenutačnih moda, ali je Thaulow bio uza sve to ukusan umjetnik; ukusan u kombinaciji svojih delikatnih boja i u otmenom čaru poetskog nastrojenja svojih slika. Takav je u svim svojim radovima; i onda, kad intimnim čarom prikazuje koji zaboravljeni kutić iz koje francezke provincije, i onda, kad izradjuje koji motiv iz Italije, i onda, kad crpe gradju iz bučnoga života pariskog. Jednako kao u uljenim slikama iztaknuo se i u radirungu, osobito u koloriranim radirungima — Njegova smrt je došla sasvim neočekivano. Još ove jeseni izložio je desetak slika u pariskom salonu.

KAZALIŠTE

Hrvatsko kazalište

(Od 30. X. do 18. XI.)

Vele slavna kazalištna publiko!

Bila si mi ovoga mjeseca zanimljiva, jako zanimljiva.

Ti, koju kazalište mami noticama novinskim, predobjavama, plakatima. Ti, koje se boji i dramatug i autor i glumac i — kritičar. Ti, koja se turaš u opasnosti vlastite tjelesne nutrine kod blagajne, koja „grneš" u 7 i 20 minuta, 7 i 25, pače 7 i 30 minuta put razsvietljene kazalištne sgrade, da ju „do vrha napuniš" ili ne napuniš; koju dočekuje sa svojim sceptrom osbiljni kazalištni vratar; kojoj grabe odiela brižne garderobierke i kojoj konačno otvaraju daljna vrata inače službeni podvornici naše zemaljske vlade ili gradskoga poglavarstva. Ti, koja našavši svoje sjedalo ili „stajaće mjesto", strpljivo ili nestrpljivo čekaš, dok se odvuče gore onaj težki crveni željezni zastor, a ukažu Bukovčevi Iliri, stojeći niemo i dostojanstveno; koja strpljivo podneseš ili razgovaraš se, dok glasba odsvira bilo što, i napokon dočekaš „tin-tin", kad i Iliri odu u zrak...

A dotle te je, budi uvjerena, pregledao u glavnom — parket, lože i balkon — gospodin intendant i dramaturg, kojima je već tajnik kazao, je si li „razprodala kuću" ili nisi. Oni prema tome veselo taru ruke ili ne taru. A u te je kroz onu staklenu rupu na zastoru škiljio takodjer ili redatelj ili ravnatelj drame ili koja glumica te glumac, slušajući onu buku, kojom „puniš kuću". Kadkad se tu nadje i koji domaći autor, da te još prije premijere pogleda kradomice, oči u oči, a srdce mu drhće kao nevjesti, kad prvi put ulazi u svoj budući bračni stan. Oni tamo iza zastora, s onu stranu, svi drhću, ili se bar uzrujano šetkaju amo tamo. Još se malo viče, onda jedna oštra zapovied, po kojoj moraju svi na stranu, što nemaju taj čas na pozornici posla, zvono dade znak i... Kadkad dakako i zaostane koji, pa mu je vidjeti tek noge, kako bježi, dok se zastor diže.

Ti si, veleslavna kazalištna publiko, zapravo jedan elemenat, koji se poput mora uvalio i utisnuo u one prostorije, da se malo uljuljaš, na površini ili dubini (prema vriednosti same stvari), ili da uobće ostaneš mirna i hladna. Životinja si upravo, koja se večerama, obilnim ili neobilnim, nahranila, pa tu probavljaš jelo uz čavrljanje Talije. Ponekad zievaš, ili se uljuljavaš u san, ponekad se smiješ grohotom ili tek smijuckaš, ponekad i plačeš... A kojiput okrećeš teatar na drugu stranu, pa bučiš, vičeš, pjevaš, ustaješ sa stolica, bacaš cvieće... Glumiš. Višeputa iskreno ili neiskreno. Onda se oni iza zastora tebi smiju.

U svakom si slučaju zanimljiva i, koliko god tko proučavao tvoju psihu, uviek će dolaziti do drugih rezultata. Sva je ipak, čini se, dosjetka u tome, da te ili autor ili glumac predobije u mreže iluzije. Kad to postigne, sve je postignuto, jer ti si na koncu konca — mjerodavna. Višeputa trebaš grube efekte, višeputa fine, one duboke, nutarnje, ljudske. Autora ili glumca upravo sude po tom, je li s poštenim sredstvima došao do iluzije prave umjeće i kod koga je došao, jer ti, draga publiko, nisi *jednaka*, to ćeš mi i sama rado priznati. A i nisi došla s jednakom namjerom; jedni su došli da umjetnički, drugi da drugačije uživaju; jedni su došli od duga časa, drugi da se odmore, treći da vide koga u gledalištu ili na pozornici, a četvrti zbog prvog, drugog i trećeg itd. Sutradan te uzme na nišan i kritičar, koji istina konstatira, da si pljeskala ili nisi, ali uviek o tebi govori s neke visine, odozgo, i to je najgore za autora i za glumca, kad mu se kaže, da je nešto učinio zbog — „publike". Ili n. pr. stvar je imala „vanjski uspjeh", to se misli: kod tebe, kod publike. Višeput kaže kritičar samo „pljeskalo se..." itd.

A ipak, i taj je kritičar dio publike, dio tebe, ali ti se sutradan iznevjerio. Jedno zato, što hoće da bude nešto pametniji, a drugo — moramo ga i u obranu uzeti —, što je on ipak nesretan čovjek. Nesretan, jer je već dugim posjećivanjem naučio i saznao sve te „finte", kojima se predobiva publika. Više ga ne draže. To jest, draži ga zapravo običnost i banalnost. Hoće nešto novo. Njega dovesti u iluziju velika je umjeća, i tko to učini, može sebi utvarati, da je umjetnik, makar mu to taj kritičar sutradan s drugih razloga i ne prizna. A to je riedko i kritičar je sbog toga ne-

sretan, što ne uživa, pa tebi, publiko, najprije zavidi, što još možeš uživati, a onda se smješka tvome užitku. I tako i on okreće teatar na drugi kraj, pa mjesto da gleda na pozornicu, gleda i motri tebe. Ti mu daješ više užitka, jer si zanimljivija i jer si na koncu konca istinitija. Sad to dakako može ići dalje, pa kritičar sa svojim pisanjem može biti predstava nekomu trinajstomu, to jest onomu, koji čita; kao što i ja možda s ovim redcima postavljam kulise nekomu od mojih čitatelja, koji će se i meni smješkati. I tako dalje

No bilo to sve tako i slično, ili ne bilo, ja moram tebi, vele draga kazalištna publiko, ponoviti ono, što sam rekao, da si mi u ovom mjesecu bila vrlo zanimljiva, i ja se ne ću baš nad tebe tako strašno visoko postavljati, već se čini, kao da ću se i složiti s tobom.

Mislim naime ovdje poglavito na dvie stvari, jednu stranu: Mirbeau-ov „Posao je posao", koja se davala dne 30. X. i 6. XI., i jednu domaću: Zagorka-Wodwaržkina „Petricu Kerempuha" (dne 10. i 11. XI.). Za Mirbeau-ovu stvar poručivala ti je kazalištna uprava, da je to „čuvena drama iz parižkoga novčarskog svieta, koja je posljednje dvie godine davana na svim većim pozornicama svieta, a u ruskom jeziku doživjela pače pet prevoda". Ti si u istinu došla u liepom broju u kazalište, ali si ostala hladna. Mogao bi ti tko spočitnuti neinteligencu i nerazumievanje, ali ja ne ću i ne mogu, jer znam, da je u tebe više razvijeno srdce, nego li mozag. Voliš sučuvstvovati, nego li riešavati kombinacije, pa bile one i virtuozno izvedene. Mirbeau-ova je stvar više kombinirana, nego li izčuvstvovana, više crtež, nego li slike, više mozag, nego li srdce. Ona svietli, ali ne grije. A tebi, draga publiko, hoće se još uviek topline, hoće ti se zvuk, koji i tebi u duši budi srodnu strunu, hoće se daška na nerve... A tako i meni, vjeruj mi. Po srdcu ćemo prije doći do daha onoga pravog umjetničkog užitka, nego li po mozgu. — Mirbeauov je „junak" bez sumnje virtuozno izradjen u svakoj rieči, u svakoj misli. On je upravo studiran, u njem su crte po životu sličnih ljudi vjerno reproducirane i koncentrirane u tip. Izradjen je s humorom (nekarikiran!), s divnom objektivnošću, s umjetničkom distançom. U tom je bankaru naravnosti, života, snage uvjerenja — gotovo tolike, da je kadar za sobom povući mnogoga izmedju tebe, publiko, da mu vjeruješ. Da vjeruješ, e je „novčano plemstvo" na posljedku još simpatičnije i za ljudstvo zaslužnije od onoga nekadanjega plemstva po krvi, koje izumire, koje je zaduženo i koje bi, da se spase, žrtvovalo se, da bude štafažom novomu novčanom plemstvu, kako to dovodi na scenu Mirbeau, kad markizov sin ima da uzme novčarevu kćer. Da, da, gotovo da povjeruješ tomu bankaru, da će on i njemu slični usrećiti sviet, gradeći tvornice i hraneći tako siromašne radnike. Ovo je utvaranje bankarovo o vlastitoj moći i o životnoj zadaći upravo virtuozno iznio Mirbeau. Ali — srdca nema. To jest taj bankar ima neko srdce, i ako čudnovato. Dok je ženu napustio zabavljajući se s drugima (što ih novcem dobiva), dok s kćerju postupa kao s trgovačkom robom, ima srdca još jedino za svoga sina, koji mu je sa svojim automobilom „živa reklama." Taj mu je sin nastradao kod vožnje, bankar je slomljen, ali, kad mu sina mrtva donesu, on još svejedno ima vremena, da svrši neki ugovor, kod koga su ga htjeli neki inžiniri prevariti hoteći izrabiti njegovu žalost. Ovako je Mirbeau i ono malo srdca — originalno doduše i virtuozno — razbio s „poslovnim" momentom, koji se odrazuje i u naslovu, ali u srdcu se ne odrazuje. Taj čovjek postaje gotovo odvratan, kad hoće kćer silom sklonuti na brak s markizovim sinom, a ona ljubi otčeva tehničara. Pače, bankar ide tako daleko, da tomu tehničaru nudi neku svotu kao odkup, da mu se odreče kćeri, držeći, da je to jedini čovjek na svietu, koji ga je prevario. Ova je ideja sjajna, ali je upravo užasno, da se jedan čovjek usudi misliti ovako o ljubavi drugoga čovjeka. Cinizam i hladna razboritost ne mogu djelovati s pozornice; u čitanju se tek mogu podnieti. Stara je stvar, da se Platonovu filozofskomu Sokratu, kad ga odsude na smrt, divimo, ali ga ne žalimo, dok dramatičnoga Sofoklovoga Ajanta još uz to i žalimo. Ni Mirbeau-ova bankara ne žalimo, niti nas ta stvar duševno ne pročišćuje. Nesimpatične su veze bankara s okolicom, i ja ću ti, publiko, načiniti komplimenat, da si posve dobro bila ovdje hladna, uza svu veliku umjetnost, kojom je Borštnik igrao toga parvenija. Bio sam hladan i ja, premda sam od početka do kraja sa zanimanjem pratio autora, koji je inače u dialogu suh i tvrd, a u scenama, gdje je više ljudi, gotovo nespretan. Sjajan je dijalog Borštnika i Fijana (markiza) u zadnjem činu. Saznao sam, da je Fijan imao igrati bankara, a Borštnik markiza, pa da se Fijan kolegijalno zamienio s Borštnikom. Meni se čini, da bi nama — tebi, publiko, i meni — Fijan bio učinio koncesiju i približio bankira, dok se Borštnik strogo držao autora, a Fijan i ovako sjajno kreirao propaloga, ali još uviek ponosnoga plemića.

A Petrica Kerempuh?

Na premieri nisam bio već na reprizi. Tu si mi, publiko, nekako autentičnija i od autora dalja. Kako si veselo poskočila, kad si čula, da 16ta pukovnija otraga, na Zrinjevcu svira po cieloj kruglji zemaljskoj dobro poznate „Matschitsche". I ja sam poskočio. Onda kako si se smijala onoj vrevi na Zrinjevcu, kavani „Zagreb", pa

kad je došla „schöne Lizi" itd. — i ja sam se smijao. Uobće je onaj prvi čin vedar i veseo. a i originalna je ideja autorâ, da su doveli Petricu Kerempuha u sadašnji Zagreb i spiritistički ga oživjeli. Ipak nije ta ideja originalna, jer sam saznao, da potiče od Grunda, koji je „kreirao" Petricu, te neke svoje dosjetke umetnuo. Medjutim, to je nuzgredno, samo je ipak šteta, da to nije onaj stari Petrica, što ga naši djaci čitaju „sa slikama", več je amerikanski probisviet (kakvoga, mnogo originalnijega, pritvorila naša policija takodjer ovoga mjeseca) koji pravi kojekakve komedije u Samoboru i u Zagrebu samo zato, da autorima izpuni pet „slika", to jest pet promjena pozornice: Zrinjevac, Vrabče, Samobor, kraj Samobora i — Zagreb (Sajmište). Svi smo odmah vidjeli, da imamo posla s operetnim efektima, i to onim najobičnijima. Promjenama, kao što se mienjaju i toalete Petričine. Najprije je kao „mladi gospon" iz Amerike, ali već tu u prvom činu mienja šešir, da se stražarima predstavi kano tajni policista iz Trsta. Zatim je vlakovodja željeznički, onda slikar u fraku, onda fratar, onda u odjeći bajadere. Ima li još kakovih odiela? Sva su u obće garniranja ove lakrdije od prije poznata, no to ne bi smetalo, da su autori dali još šta, osim tih garniranja. Htjeli su, da, tu i tamo prosuti nešto satire „na naše prilike", ali mi draga, publiko, polaskat ćemo si medjusobno, da se u običnom razgovoru daleko bolje narugamo „našim prilikama". Dosjetke o lokalnim željeznicama, o zaljubljenim nadripjesnicima, o nasamarenim stražarima, o secesionističkim slikama podnose se još u kakvim šaljivim listovima, ako su glupo ilustrirane i ako su — njemačke. Kod nas takove stvari ne upaljuju, jer na prosto ne odgovaraju istini. Za mene je Grundova improvizirana dosjetka „schreiben s' a drama" — namienjena autorima, koji ga, mislim, nisu shvatili — daleko bolja satira od svih ostalih, jer odgovara istini.

No ti si se, publiko, svejedno dobro zabavljala (i ja), i ustrajala do kraja (i ja). Glavno je, da niesmo zievali. Pače, meni se još posebno svidjela ona slika kraj Samobora, noći kod mjesečine, kad Anton donosi iza kuće ubijenoga purana — „pirčeka". A onda mnogo nas je zabavljala i sladka glazba Mitrovića. Baš fina i sladka, pa se je na riedkim tek mjestima opazilo, da je skladatelj ujedno i kapelnik, te se ne može uviek otresti nekih zaostataka u uhu. U kratko, mi nemamo ništa protiv Petrice Kerempuha, osim što se mogao dati u poklade, kad i onako svi ludujemo. Je li tako?

Onda bi došle reprize.

Dne 1. o. mj., to jest na dan Svih sveti kod Freudenreichovih „Graničara" napunila si kuću. Svaka ti čast zato! Treba da dotjeramo do 200-te predstave. Pa trebali bismo kazalištnoj upravi reći, da se „Graničari" za to, što u njima dolazi groblje, mogu davati i drugda, osim Dušnoga dana. Nije li tako? Je li uprava sama spaja to groblje s onim na Mirogoju ili drži, da to spajamo mi, ti, publiko i ja?

Tako je nešto i s „Hamletom" i s duhom njegova otca na Dušni dan, gdje si tako nagrnula u kazalište, da se „naveče blagajna nije ni otvarala", kako se sutradan hvali kazalištna uprava, a ipak „Hamleta" i dalje odlaže za Dušni dan. O Dušni dane, o Joca Bociću, o Hamlete!

I s „Vilim — Telom" (dne 4. o. mj.) hvali se kazalište, da je prodalo „sve do posljednjega mjesta". E, pa hvala Bogu! Šta smo ono još imali?

Reprizu „Pjesme" zajedno sa „Škrtcem" — dne 8.

U opereti naša stara zvona: kornevilska (dne 4. popodne) i pustinjakovo (dne 3.). Lutku (dne 31. X.), Pufferl (dne 7.), Penzionat i Momci na brod (dne 11. popodne), Liepu Jelenu (dne 17.), Zaručnicu milijunašicu (dne 18.) — dakle sve staro i zakrpano.

U obće nam se studeni nekako pronevaljanio — ne opažaš li? Kazalištna uprava kano da ima zlu namjeru, da će te početi hraniti sa Sudermannom. Evo, dala je dne 10. „Otčinski dom", a dok ovo pišem odredjeno je za 18. „Čast i poštenje". Čast i poštenje, ali to se ne smije nastaviti. To ti, publiko, u interesu svoje časti i poštenja ne umieš popustiti. Rugat će ti se i dramaturg i kritika, da ti se mora kadkad servirati i Sudermanna kao i Ohneta. Ili kazalište možda misli ovakim talmi-propoviedima, koje su isto tako smiešne kao i talmi-moral, (kojemu se tobože rugaju) — ići u susret našim saborskim otcima, koji sad ovdje borave. I tako smo prisiljeni gledati te sentimentalne i zasukane Niemce, dok naši ruski ljudi snivaju san u arkivu. Upravo sam se razsrdio zadnji put kod „Otčinskog doma". Istina ja sam i sâm prije nekoliko godina bio nekako zauzet za ove stvari, ali sad, hvala Bogu, vidim, kako je sve to lažno. Sudermann je „tehniker", da mu para nema i zavesti će čovjeka, kao što i s tobom, publiko, još i sad koji put trzne. Ja sam baš tada čuo iz jedne lože šmrcanje i vidio, kako jedna gospodja briše suze, kad Ružička dolazi u „otčinski dom". To i jest zazbilja ganutljivo, ali to ide u zaslugu naše Ružičke, koja ovdje sa svim srdcem igra; kad ona izreče, da je nije bilo već 12 godina u roditeljskoj kući, onda joj odmah i vjeruješ, da je zazbilja prošlo 12 godina — tako ona izgovori ono „dvanajst"! Ali drugo je sve švabsko i daleko od života, ono o starom otcu, revolverima i t. d. Takova su natezanja i kod „časti i poštenja," — baš natezanja, jer tu ljudi nema. Kad već hoće što Sudermannovo, neka daju „Pro-

past Sodome" ili „Ivana Krstitelja", a za ovo im hvala! Nije li tako? Ti, publiko, nekako sumnjivo kimaš glavom. Svidja ti se Sudermann? Pa dobro, ali dat ćeš mi pravo kad tad. Zašto da i tu stvar progledamo istom, nakon što su je sami Niemci već progledali?

Dne 14. iznieli su mjesto Pufferla „Gospodju Walewsku" sa slabim posjetom, a dne 15. „Japansku vazu", koja se još u rujnu razbila. Dne 19. popodne davala se Sardouova „Vještica", a — gle čuda! — još ni danas ju cenzura nije zabranila. Ti naime, publiko, moraš znati, da o tebi vodi račun još i — cenzura. Drži te još tako naivnom, da bi te jedna drama mogla zavesti i preokrenuti. Ti se smiješ! Istina je. Takova se jedna drama baš sbog tebe zadržala kod cenzure. Zove se „Prokletstvo". Ne ću više da pišem u tom, jer bi mi se reklo, da pravim reklamu svomu prijatelju, koji je jedan od autora, koji itd.

I sada, vele slavna i vele draga kazalištna publiko, da se razstanemo. Oprosti, ako je bilo kazano što — iskreno. Ja sam ti takav čovjek i stradao sam već sbog toga. Ništa zato, ti samo i u buduće „puni kuću"! Blago u ostalom Tebi, kazalištna publiko! Sretna si, kad onako nakon predstave nagrneš poput bujice na vrata i turaš se kod garderobe vičući: 76, 88, 112. Sretna si kad ideš kući ili na čašu pive, a ne trebaš o onom, što si vidjela, pisati. Ne vodiš uobće o tom brige, već sutra živeš dalje, kao da nije — ništa ni bilo! Možda imaš i pravo. Ali šta ćeš, kad se uviek nadje ruskih ljudi, koji drže, da ima života u teatru, kao što i teatra u životu, pa se onda o tom razpišu, kao što se je danas baš dosta — moraš priznati — razpisao

Vanja

Konačni sporazum izmedju dramatskih autora i kazalištne uprave. Prema zahtjevima autora a u sporazumu s kazalištnom upravom, konačno je vlada riešila ovo:

Zemaljska vlada izdati će normativ i novi obrazac ugovora kazalištnoj upravi, te će se prema tomu sklapati ugovori sa svim hrvatskim autorima. Glede honorara prihvaćeno je načelo tantiema sa zajamčenim minimumom. Taj minimum, kojeg autor i i u onom slučaju dobiva, ako tantieme i ne dostignu visinu tog „upisnog honorara" iznaša za operu 1200 kruna, operetu 800 kruna, dramu 400 kruna, a aktovku 100 kruna. Kazalištna uprava vlastna je prikazivati dotično djelo i van Zagreba, a pridržaje si izključivo pravo prikazivanja samo za Zagreb. Članovi zem kazališta ako se sastave u družinu za gostovanje u pokrajini, nisu vlastni na temelju ovog ugovora prikazivati djelo, nego treba da se napose sporazume s autorima. Što se prikazivanja, režije i podjele uloga, i promjene teksta tiče, mora uprava raditi sporazumno s autorima. U roku od tri mjeseca dužna je uprava dati definitivan odgovor da li prima ponudjenu radnju. Djelo se ne smije skinuti s repertoira dok dnevni prihod iznaša 500 kruna — a mora se i u drugoj sezoni prikazivati, dok je dnevni prihod prijašnje sezone nadmašio 1400 kruna. Tantieme zaračunavaju se sa 40 posto brutto prihoda od prve i druge predstave uračunajući amo i kvotu aboniranih loža i sjedala, a od svake dalnje predstave 10 posto. U ime dnevnih troškova vlastna je kazalištna uprava od tog brutto-prihoda odračunati maksimum od 200 kruna (za operu 250 kruna). U slučaju, da tantieme nadmaše kod opere 1200 kruna, a kod drame 400 kruna, to će se prema gornjoj shemi autoru izplatiti suvišak tantieme. Upisni honorar, tako se nazvao garantovani po upravi minimum, izplatiti će se nakon pre miere.

Pošto se obćenito priznaje, da su kraj kazalištnih prilika autori vrlo slabo nagradjeni za svoj trud, to će kazalište svaku godinu uvrstiti u proračun 1200 kruna za najbolje dramatsko djelo, prikazivano minule sezone. O nagradi će odlučiti jury, sastavljen od dva člana „Družtva hrvatskih književnika", dva člana „Matice Hrvatske" i intendanta hrvatskog zemaljskog kazališta. Ta nagrada prozvana je Demetrovom nagradom. Tim konačnim sporazumom postignuto je, da se literarno dobro djelo čim bolje uzmogne nagraditi, a izbjeglo se onom fatalnom cienjkanju izmedju uprave i kazališta, kojemu se dosad nije dalo izbjeći. Pošto se kod nas ne mogu odbiti ni lošije drame, ni uspjeli pokusi mladjih književnika, to je posve prirodno, da se u svakom slučaju zajamči neki minimum tako, da autor bude u svakom slučaju odštećen za svoj trud.

Englezka kazališta

William Archer, negdašnji neumorni propagator Ibsenov u Englezkoj, sada kritik londonske „Tribune", osvrćući se u jednom članku na prošlogodišnju londonsku kazalištnu sezonu, naziva je veoma plodnom i srećnom. On doduše priznaje, da su prošlogodišnja englezka dramatska djela na nj djelovala više svojom neobičnom brojnošću, nego li izrazitom literarnom kakvoćom. Od svih tih brojnih djela, vriedno je, da se iztaknu četiri djela, koja odaju neki viši literarni niveau. Drama Bernarda Shaw-a „Captain Brassbounds Conversion" nije drugo, nego satira na londonske razvodnjene i sladjane melodrame, koje je u posliednje vrieme osobito Adelphi-kazalište iznosilo. Sujet Shawove drame nadilazi drastičnošću najužasnije kolportažke romane. Taj kapetan Brassbound, koji po-

vlači svog ujaka i njegovu snahu po osamljenim krajevima Maroka, da mu se osveti, što je mučio njegovu majku i što je bajagi oteo njegovo imuće, izvrstna je prilika Cervantesova „Don Quijota“. — Stephen Philipps u svome „Neru“ iztiče sasvim u stilu poznate istoimene talijanske tragedije Pietra Cosse oštre kontraste u tom još uviek zahvalnom dramatskom junaku. I kritika i obćinstvo primilo je taj tehnički izvrstno radjeni spectaculum veoma entuziastički. Osim toga su i Philippsovi stihovi veoma liepi i zvučni. Inscenirao ga je poznati londonski direktor Tree, koji je i igrao naslovnu ulogu. Tree je za London isto što je Reinhardt ili Brahm za Berlin. Porodična slika Granville Barkera „The Voycey Inheritance“ (Baština Voyceyovih) kazuje liepi talenat toga mladoga pisca u crtanju englezkoga družtvenoga života. — I Pinero izašao je prošle sezone s jednom novom dramom: „His House in Order“ (Njegova kuća u redu), i ta se drama daje još i ove sezone u Londonu. Kao u svim prijašnjim dramama, kazuje se i ovdje Pinero majstorom dramatske konstrukcije. Drama se dogadja na zaselku jednoga člana englezkog parlamenta Filmer Jesson-a, kojemu je žena Annabel prije tri godine nesrećnim padom zaglavila. U nje bio je osobito iztančani smisao za bezprikorni red. Njena je kuća bila savršeno uredna, a svi koji su je poznavali, hvalili su je kao izvrstnu domaćicu. Jesson se po drugi put oženio Ninom, mladom i ljepušnom odgojiteljicom svoga sina Dereka. Sav rod njegove pokojne žene Annabele zamjera mu u velike taj čin, a i on sam je već blizu do toga, da se pokaje, jer je Nina veoma neuredna i površna. Taj njezin nered nagoni njega, koji je bio tako vikao uzornom redu, kadikad do zdvojnosti i on ne opaža kraj toga drugih vrlina svoje sadašnje žene. Najposlie uzme u kuću sestru svoje prve žene, da ona vodi kućanstvo. Od toga je doba sasvim sporedna u kući. Kod svake prilike mora da sluša hvalospjeve prvoj Jessonovoj ženi, tom uzoru urednosti i savjestnosti. Nju svatko smatra neizkusnim i površnim mladim bićem, koje nije doraslo ozbiljnim dužnostima domaćice. Jesson uredjuje perivoj u spomen svoje prve žene i poziva sav svoj rod tom svečanom činu. Dolaze i roditelji Annabelini, Sir Daniel Ridgeley i njegova žena, koji smatraju Ninu smionom nametnicom u kući i naglašuju kod svake prilike veliku razliku medju prvom i drugom ženom Jessonovom. Medju gostima je i znanac Jessonov major Maureward, koji se osobito zauzima za maloga Dereka, i Jessonov brat Hilary, koji opaža nepravdu, što se nanosi Nini. Stara gospodja Ridgeleyova želi, da i Nina prisustvuje svečanosti u crnom odielu korote, i javlja Nini, da Annabelin boudoir, koji je dosada bio zatvoren, ne će biti Ninin, već učevna soba maloga Dereka. Ali to je ubogoj Nini odviše. Ona izjavlja svome mužu, da nije voljna biti tamnom folijom za Annabeline sjajne kreposti. Na užas sviju dolazi ona na spomen-svečanost u elegantnoj crvenoj toaleti. Ali se medjutim dogadja nešto drugo. Mali je Derek našao u boudoiru svoje pokojne majke svežanj žarkih ljubavnih pisama, i donosi ih Nini. Iz tih se pisama jasno razabira, da je do pred njenu smrt bio major Maureward njen ljubovnik i da je Derek njegov sin. Nina triumfira. Sada je došao njezin čas. Svoga muža hoće da poštedi, ali Ridgeleyovi će sve saznati i ostavit će poniženi smjesta njenu kuću. Kod toga će joj Hilary pomoći. Ali je on kuša svratiti od te nakane i kazuje joj, kakove bi to zle posljedice moglo imati i za Jessona i za Dereka. Uza to prikazuje joj sliku pokojne Annabele u blažemu svietlu. Crta joj dugotrajne muke njezina nesrećnog braka, njenu postojanu bojazan od odkrića, njenu naglu smrt. Nina mu najposlie daje ta pisma i odluči, da bez borbe i tiho podnosi to strašno stanje. Malo poslie dolazi ona u crnom odielu, da prati svog muža k svečanosti. Ali Hilary hoće, da Nina opet zauzme ono mjesto, koje ju ide. On nagovara Filmera, da odpravi iz kuće Ridgeleyove i da postavi Ninu gospodaricom u kući. Kad se Filmer uporno nećka, i izjavljuje, da samo jedna Ridgeleyova može njegovu kuću u redu voditi, onda mu Hilary daje Maurewardova pisma. Filmer sad popravlja svoju nepravdu, odpravlja sve druge iz kuće i izmiri se s Ninom.

Jedina literarna pozornica londonska, Court Theatre, izniela je Euripidovu „Elektru“ i postigla je duboki dojam. Već pomenuti Tree iznio je prošle sezone u prekrasnoj inscenaciji Shakespearovu „Ukroćenu goropad“. To je svoje osvježivanje nastavio i početkom ove nove sezone, iznievši Shakespearovu „Zimsku priču“.

Od ostalih se ovogodišnjih noviteta davao u Garrick-kazalištu igrokaz „The Morals of Marcus“ od Williama J. Lockea, u Drury Lane-u dramatizacija Hall Cainova romana „The Bondman“, a u Court-kazalištu „The Silver Box“ od Johna Galsworthya, sve drame bez većih literarnih pretenzija. Prvi je veliki dogodjaj ovogodišnje londonske sezone bila premiera velike stihovane drame J. Comyns Carra „Tristram and Iseult“, koja se prikazivala u Adelphi-kazalištu. Uza sve oštre i ironičke kritike londonskih dnevnika (osobito one u „Timesu“) ova je drama ipak zamjerno literarno djelo i kao da kazuje novu stazu u razvitku današnjeg tako neznatnog dramatskog pjesničtva englezkog.

Od najnovijih premiera spominjemo ekscentričnu komediju W. Kingsley Tarpeya „The Amateur Socialist“, koja se davala u Criterion-kazalištu.

ZIMSKA NOĆ

Dramolet u jednom činu*

LICA

AUREL JANKOVIĆ-DRAGOMIRSKI
Gospodjica ELA
Stari sluga IVAN

Dogadja se u vlastelinskom dvorcu Jankovićevu u Zagorju. Doba: 18**.

JEDINI ČIN

Otmjeno uredjena soba u dvorcu. Namještaj starinski, ali odličan. Stol, stolci i foteuilli. Desno je i ètager, a na njem velika crna ura. Lijevo kamin, desno veliki prozor s teškim zavjesama a kraj njega paome. Lijevo otraga staklena vrata, kroz koja se vidi knjižnica s visokim ormarima, stelažama za knjige i s pisaćim stolom. Desno otraga su dva široka prozora, kroz koja se može razabrati veranda i stubište, što vodi dolje u park. U kutu desno otraga nalaze se vrata, na koja se izlazi van u verandu U pozadini je sav onaj kraj parka u snijegu, koji se ljeska na mjesečini.

PRIZOR PRVI

Janković i Ivan

(*Janković* je stariji gospodin prosijede kose, velikih obrva, obrijan. Lice mu je plemenitih crta, ali kao izmučeno. Tako i cijelo držanje; samo kad se raspali, dobiva mladenački izgled. Ovaj čas sjedi spokojno u foteuille-u — na stolu je svjetiljka — i zamišljen je; pokatkad trzne nervozno tijelom, kao da je smeten i kao da nešto očekuje. Sluga *Ivan* dobroćudan je starac — „dvorski"! —, koji čitavim vladanjem svojim odaje veliku odanost spram gospodara Baš je donio zimski ogrtač i postavio ga nijemo na stolac blizu Jankovića, a onda je ispod oka pogledavši gospodara otišao do kamina i tu stao metati još drva na živu žeravicu).

JANKOVIĆ. Dosta će biti, Ivane! Ne odviše!

IVAN. Ne?

JANKOVIĆ. Sinoć je bilo previše.

IVAN. Valjda je milostivoj gospodjici bilo prevruće.

JANKOVIĆ. Da.

IVAN. E, ona je mlada; krv ju grije. — A eto ne ću više. (*Ustane i hoće da ide otraga*).

* „Zimska noć" je uz „Proljetno jutro", „Ljetno podne" i „Jesenje veče" četvrti dio tetralogije, koja se zove *„Godina ljubavi"*.

JANKOVIĆ. Stani malo, Ivane! Što sam ono htio da ti kažem! Da, sjedni malo ovamo!

IVAN. Vaše gospodstvo, ja?

JANKOVIĆ. Sjedni, kad velim.

IVAN. Ne ide, vaše gospodstvo, da ja —

JANKOVIĆ. Kad zapovijedam. Eno ondje na onaj stolac.

IVAN. Kad zapovijedate. (*Sjedne na stolac desno*).

JANKOVIĆ. Tebi se, Ivane, dakako čudno čini. Zapravo i jest čudno. Odjednom! Na jedno mračno zapušteno kamenje da pane mjesečeva zraka, kojoj se nitko nadao nije. To jest, ja sam to sve slutio i čekao. I zato mi je došlo kao sasvim naravno. Ja sam se već sasvim snašao u ovoj promjeni. Ali ti, Ivane, kao da još ne! Da, imaš pravo, mi smo tek prolazili cijeli taj niz godina jedan pokraj drugoga kao sjene. Ni jedne riječi — ništa, samo mrtvi pogledi — i tako po čitave dane...

IVAN. I mjesece, vaše gospodstvo!

JANKOVIĆ. Ali zato smo se svejedno znali obojica. Ja tebe, ti mene. Vezale su nas stare uspomene. Ili si možda ti bio prema meni drugačiji, a?

IVAN. Nisam. Kako bih. Već eto —

JANKOVIĆ. Govori samo, govori, ti stari vuče! Sve mi možeš sad reći. Ja nisam više onaj, koji prije. Ne ću biti više osoran, ne ću te vrijedjati. Ja sam postao bolji. Mi ćemo odsad biti prijatelji, Ivane.

IVAN (*nakloni se*). Vaše gospodstvo!

JANKOVIĆ. U istinu, Ivane. Sad možeš sa mnom govoriti, što hoćeš.

IVAN. Ja samo velim: sam je Bog poslao gospodjicu Elu u ovaj naš kraj. Eto, to je. Da nije bilo nje, i vi bi i ja — što dalje sve to više uvlačili se u se i tako bi dočekali onu jadnu smrt.. A ovako, nam je život postao najednom drag. Znate, vaše gospodstvo, da sam i ja postao veseliji nekuda.

JANKOVIĆ. Zar ne?

IVAN. Duše mi. Nit znam pravo, što radim ni kud idem. Samo se vrzem po dvorcu. Krasna gospodjica! Nije ni osam dana tu, a sve je preokrenula. Kako samo tu doskakuće — kao ptičica! I kako lijepo, milo, veselo razgovara — kao pravo dijete! Znate li, koliko je bilo sinoć sati, kad je otišla?

JANKOVIĆ. Nisam sinoć gledao na sat.

IVAN. Blizu dvanaest. Ja sam već bio zadrijemao, kad je došla, da je ispratim. Vratim se ja amo, a vaše gospodstvo zaspalo upravo na tom stolcu. Bože dragi, pomislim, kako je zaspao! Naslonili ste glavu otraga, a lice vam je bilo na smijeh. Mislio sam, da ste samo onako zaklopili oči... da nešto mislite.., jer kako biste tako brzo zaspali, kad je gospodjica čas prije otišla. Pridjem bliže: spavate. Onda sam vam podmetnuo jastuk. Nisam vas htio buditi; bili ste na smijeh, kao da ste nešto lijepo sanjali.

JANKOVIĆ (*zaklopljenih očiju*). Da, lijepo!

IVAN. Pogledam na uru. Blizu dvanaest. (*Pogleda desno na uru*). Ah, ni sad još nije dvanaest. Stala je. (*Digne se, da naravna uru*). Danas sve zaboravljam.

JANKOVIĆ. Ne! Ostavi!. Nemoj ju navijati, nek i dalje tako kaže: blizu dvanaest. Pusti!

IVAN (*sjedajući*). Bože moj, u ovo dvadeset godina nigda nije stala. Nigda. Zaboravili smo je naviti.

JANKOVIĆ. Neka smo! To je znak, da smo se svi promijenili u ovoj kući. I ti i ja i — ura. Netko je dahnuo djetinjim daškom u našu prašinu. Jedno djetešce!

IVAN. Da! Da!

JANKOVIĆ. A to je djetešce moralo baš da dodje odonud prijeko. S groblja. Kći o n e. Njezina, Ivane, kći.

IVAN. Nemojte sad o tom, vaše gospodstvo!

JANKOVIĆ. Kako ne ću, kad mi je to bila cijelo vrijeme jedina misao, jedina grozna glazba, od koje ništa drugo nisam mogao čuti. Neprestance se vraćao onaj užasni prizor, kad sam digao ruku na nju..

IVAN. Nemojte, vaše gospodstvo...

JANKOVIĆ.. a ti odnekud doletio i sustavio me. A da sam ju onda udrio, ubio bih bio možda u njoj nju, Elu, što ju je pod srcem nosila.. A ovako sam udario tebe, dobri moj Ivane.

IVAN. Vaše gospodstvo.

JANKOVIĆ. Onda smo šutili — osamnaest godina šutili. I ti i ja. Zamuknuli smo grobnim mukom. Samo bismo se katkad kao nehotice pogledali, čvrsto se pogledali i razumjeli se. Onaj je prizor ostao urezan godine i godine...

IVAN. Zašto da to sada spominjemo, vaše gospodstvo?.

JANKOVIĆ. Javilo se, Ivane, samo. Sad kad je dahnuo drugi dah — dašak djeteta. Ona grozota ne trpi djetinje naivnosti, pa se još crne uspomene bore s vedrom sadašnjosti. Ali to je za zadnji put!

IVAN: Da bi dobri Bog dao.

JANKOVIĆ. Odjednom je, Ivane, sva ta moja prošlost ostala otraga; daleko, daleko iza mene. Stalo je, kao ura. Jer je u nas dahnula ona. Razumiješ li to? Ili zar ne vidiš, kako smo postali nas dvojica jedno drugome bliži? Mi smo obojica vedriji, bolji. A to je ona učinila.

IVAN. Andjeo je gospodjica Ela, andjeo..

JANKOVIĆ. Trebao si biti sinoć.. Sve je bilo mirno, lijepa tiha mjesečina; samo je negdje u daljini pucao led. I ura je bila stala.. Ona je tu sjedila pokraj mene, milo i lijepo govorila, a onda ustala privinuvši se uza me. Meni se vraćao u duši romon ovoga našeg dolje potoka i šum mlina, dok sam dječakom bio; obuzeo me drhat kao onda, kad sam prvi put poljubio žensko lice. Sav mi je ostali život bio san, a onaj čas kao jedina, vječna zbilja. Ti to ne razumiješ, Ivane. Suze su mi bile navrle na oči.

IVAN. Sigurno je gospodična molila, da oprostite milostivoj gospodji.

JANKOVIĆ. I to i — drugo. Ja i ne znam, što je govorila, tek znam, da mi je bilo lijepo i milo. Tetošila se oko mene, a ja sam klonuo na

*

stolac i prenio se dušom nekud, gdje nikad — nikad nisam bio. Kao da bi u jedan daleki, ledeni, snježni kraj, po kom je pala mrtva mjesečina. Zaklopio sam oči u nekakvoj sreći . . .

IVAN. Pa ste i zaspali. Ah, zato ste se onako smiješili.

JANKOVIĆ. Već sam, Ivane, mislio: ovo je smrt, — lijepa, velika smrt. Ovako se nekako umire. Osjetio sam bio, da mi je srce stalo. Stalo — gotovo je! Tad sam razumio (*pokazuje na knjižnicu*) ove ljude, što pišu, da je umrijeti lijepo.

IVAN. Bože.

JANKOVIĆ. Nije to ništa strašno, Ivane. Jer — jer se uobće ne umire. Jeli razumiješ, Ivane, da se ne umire? . . . Ne može se umrijeti. Ovo, što iz mene govori, ne umire, — a to sam ja . . . Ova snaga i ljubav, — — ta ne umire. . . . Ona se samo prenosi u drugi kraj i žive opet. Ne, Ivane, mi ne umiremo.

IVAN. Ja ne znam. Ja to ništa ne razumijem. Ja samo vidim, da vam oči sjaju i da drhćete . . . Vi biste se morali čuvati od uzrujavanja.

JANKOVIĆ. Ne, to su ti zrake onoga pravog života u meni.

IVAN. Neka se sjeti vaše gospodstvo, da vam je liječnik preporučio, da se ne uzrujavate . . . Mogli biste nastradati. Rekao je baš zadnji put, da ne treba mnogo. Ja sam se već i sinoć prestrašio, kad ste se onako mrtvo pružili po foteuille-u. Srce vam je tiho kucalo.

JANKOVIĆ (*ustane*). Dobro je, dobro, Ivane. Ti si vrijedan čovjek. Hajde, poslušat ću te. Idem malo u park. Idem pred nju. Ti ćeš dotle otvoriti ove prozore otraga i taj tamo, jer ovdje je ipak prevruće. Sinoć je bilo prevruće. Onda ćeš opet zatvoriti prozore i sve neka je lijepo u redu, dok mi dodjemo.

IVAN (*držeći zimski ogrtač i pomažući Jankovića kod oblačenja*). Bit će, bit će. Dobro se omotajte, vedrina je velika i studen.

JANKOVIĆ (*polazeći*). Onda ćeš nam i čaj prirediti.

IVAN. Hoću, vaše gospodstvo. (*Prati Jankovića do vrata*).

JANKOVIĆ (*ode na ona vrata desno, pa se vidi poslije, kako je došao na verandu i spustio se po stubama u park*).

PRIZOR DRUGI

Ivan. Poslije **Ela.**

IVAN (*je otvorio prozore otraga, a onda je otišao k onomu na desno i otvorio ga. Tu ostane malo, kao da nešto osluškuje. I zbilja začuje štropot*). Je li moguće? Vi ste li to, gospodjice Elo!

ELA (*izvana*). Da, ja sam.

IVAN. Bože moj, pa preko zida! Nije li vas strah?

ELA (*izvana*). Kako je tu dubok snijeg! Malo da mi nije cipela ostala u snijegu. Skandal! Ahà, tu je klupčica mala. Hop! (*Pruži glavu kroz prozor u sobu*). Držite me, molim vas, Ivane!

IVAN. Šta, zar kroz prozor?

ELA. No valjda! (*Uhvati Ivana rukama oko vrata*).

IVAN (*dohvati Elu i prenese u sobu*). Ah, kako vam se hoće takove šale!

ELA. No, to je bio prelaz preko Alpa. Gle, sva sam još od snijega! (*Odbaci ogrtač na stolac i pokaže se u vunenoj, zelenoj empire-odjeći*).

IVAN (*otresa joj snijeg sa suknje*). U istinu.

ELA. Ja sam si zabila u glavu, da moram taj zid preći. Teškom sam se mukom s onu stranu uzverala, a s ove sam skočila. Znate, zašto sam to učinila?

IVAN. Slutim. Htjeli ste im pokazati, njima dvoma, da ih zid više ne dijeli. Je li tako, gospodjice Elo?

ELA. Dakako, to je prvi korak njihovu izmirenju. Ja sam vam sinoć, kad ste me pratili kući, rekla, da ću ih izmiriti, a to i hoću. Je li zbilja, Ivane, istina, da je taj zid tako star.

IVAN. Osamnaest godina. Toliko, koliko je i vama. Nešto malo samo više. Kadgod ga pogledam, teško mi je. O da vam samo dobri Bog bude u pomoći, da ih izmirite. Upravo ovaj čas otišao gospodin pred vas kroz park. Tko bi bio mislio, da će te vi preko zida! Da skočim po njega?

ELA. Doći će on već sam, Ivane. U najgorem ću ga slučaju dozvati kroz prozor. Ostavite samo onaj prozor otvoren.

IVAN. A ovaj ćemo zatvoriti. (*Zatvara prozor desno.*)

ELA. Kako je tamo krasan snijeg na mjesečini! Da mi nisu noge tako mokre od ovog skakanja, pošla bih za njim. No svejedno. Aha, ovdje ćemo se malo posušiti. (*Ide prema kaminu i sjeda na stolac grijući tamo neko vrijeme noge.*)

IVAN. Ne bi ste ga, gospodjice Elo, stigli; tako se je pomladio! Hoda kao mladić. On se uobće sav promijenio. To vam ne bi nitko vjerovao, tko ne zna, kao ja, što smo i kako smo prije živjeli nas dvojica. Ta, i sinoć sam vam pričao. U tamnici. Znate li, što je tamnica? Tako svih tih osamnaest godina. On uznik, ja njegov čuvar. Tamo zid, naokolo imanja, ja s radnicima sve obavljam, a on pustio sve, zakopao se u te proklete knjige, pa po cijele noći i cijele dane u njima. Progovori sa mnom na dan deset riječi. „Ivane, donesi ovo, Ivane, donosi ono" — a drugo ništa. Mrk, mračan, otresit . . . Kakov je to život bio!

ELA. To je kao u kakovoj pripovijesti, Ivane.

IVAN. Da, a ove dane, otkad ste vi tu, kao da se na njem otopilo sve. Eto baš čas prije razgovarao sa mnom ko što nikada. Tu eto na tom stolcu sjedio on, a ovdje ja. Kao dva prijatelja. Ja ni sada ne mogu doći k sebi, da bi moj gospodin onako sa mnom govorio. Rekao mi čak i „stari vuče." O, gospodjice draga, da niste vi amo došli u naš dvorac, nigda toga ne bi bilo. To vam je živa istina. Vi zaslužite, da vam se ruka poljubi. (*Ljubi joj ruku.*)

ELA (*otima mu ruku*). Nemojte to, Ivane. Već vi meni sve točno pripovijedajte, kako je to bilo izmedju njih dvoje. Dajte, ja bih tako rado sve točno znala. Pa — ja sad i smijem znati. Svršila sam već sve škole ... Ja već nisam dijete.

IVAN. Nisu te pripovijesti za vas, gospodjice Elo. Odviše su tužne, a vi ste još mladi. Pred vama je život i čini vam se kao ruža, pa zašto da vam to čovjek muti?

ELA. Pa ja to i onako u glavnom znam, Ivane. To je jednostavno. Mati se moja iznevjerila njemu, onda su se posvadili ... Onda je mati otišla s onim drugim, a kad je ovaj umro, vratila se tu opet na svoje imanje. Nije li to ta pripoviest?

IVAN. Da, tako nekako ...

ELA. Pa to nije ništa takovo. O, ja sam još groznijih stvari u romanima čitala. O, tamo vam, Ivane, ima groznih stvari. O djeci tudjih roditelja i svašta. Vidite, kako ja, Ivane, mislim. (*Ustane*). Oni su sad obadvoje već stariji, pa neka zaborave sve i pomire se. To je bar jednostavno. Je li?

IVAN. Vi ste ih jedini kadri izmiriti. To naime nije tako jednostavno, ali kad je on progovorio, bit će dobro. Morate pomisliti: osamnaest godina!

ELA. Ma tko je to, molim Vas, ikad vidio? Isto imanje — dva dvorca. U jednom živi muž, u drugom žena, a izmedju njih zid. Ha, ha! Nije li to smiješno, Ivane?

IVAN. Da, smiješno! Tužno zapravo.

ELA. I mi ćemo taj zid naprosto porušiti. Nije li tako, Ivane?

IVAN. Lako za zid!

ELA. Pogreška je bila kod moje majke, što mi je tako dugo tajila. Znate, Ivane, da ja nisam o tome ništa znala do evo zadnje godine. Varali me kojekako, dok nisam slučajno saznala od svoje tete, gdje sam ovu jesen bila. Onda sam mislila: čekaj malo, da ja malo toga starog vidim, kako izgleda — izbliza! Taj moj nesudjeni otac! Znala sam, da on ovako u veče izlazi u park i ja ko slučajno pred njega: ljubim ruke! Tako danas, tako sutra. Počeo se on sa mnom razgovarati, a ja ga zvala „papà", kad mi i jesta „papà". To mu je bilo milo i poljubio me. Onda smo dugo šetali, dok mi nije dopustio, da ga posjetim. No dalje — znate, da sam k njemu dolazila, a sinoć ostala bome dosta dugo. Sinoć je u obće bilo sve tako lijepo. Majci sam već sve rekla i njoj, i njoj je, Ivane to drago. Ona je spremna na pomirbu, čim on po nju poruči, a vidite, to, Ivane, moramo još postići. Ja se nadam, da ću još danas.

IVAN. Hoćete, i to vi jedina. Kako vas on voli, da vam je znati! Cijelo vrijeme mi je samo o vama govorio. On će vama za volju sve učiniti.

ELA. Ja znam s njim tako lijepo. A i on je zbilja, Ivane, tako uman i dobar čovjek. Kako samo uvjerljivo i toplo govori! Nekako čovječanski, k srcu. Sve vjeruješ, da je tako i da mora tako biti, kako on govori. Oči mu se onda ovlaže i sav kao da zasja. Ja nisam nigda slično oćutila, kad s kim drugim govorim, svi su obično tako prazni, plitki i obični, a on tako dubok...

Zbilja ga volim i sretna sam, što imam takova oca. Pa ja da ih ne pomirim? (*U govoru dodje do onih prozora otraga*). Sinoć sam se već usudila o tom samo onako iz daleka nabaciti i on se nije ništa protivio. Već to je mnogo. Samo ako večeras bude onako dobre volje kao sinoć. Ah, sinoć nismo ni sami znali, kad su ti sati prošli — neprestano smo razgovarali. On je bio sav nekuda razblažen i kao da je sanjao... Vani je bio snijeg kao i večeras. (*Stane malo*). Pst! Čekajte malo, ne čujete li škripu po snijegu? (*Pogleda s prozora*).

IVAN. Bit će, da se vraća.

ELA. Nego da je on! (*Viče*). Papà, papà! Tu sam ja. (*Izleti preda nj na verandu*).

IVAN (*je zatvorio dotle prozor otraga, pa otišao pred Jankovića dočekavši ga na vratima i skinuvši mu zimski ogrtač*).

PRIZOR TREĆI

Ela i **Janković**. Poslije **Ivan** kao nijema osoba dodje i ode.

JANKOVIĆ (*zagrlivši Elu ide s njom naprijed*). Kud si mi umakla ti, vjeverice mala!

ELA. Preko zida sam došla. Preko historičnog zida.

JANKOVIĆ. Ah, tuda! A ja sam prešao sav park. Kod svakoga sam zaokreta mislio, sad ćeš banuti. Što dalje sve sam te jače čekao. Onda sam opazio kod prozora tvoju sjenu i pošao do tebe.

ELA. A nisi li ozebao, papà?

JANKOVtĆ. Nisam. Nikad mi nije bilo ljepše prolaziti parkom što večeras. Tako je lijep bio park i drveće pod injem, a mjesečina po njem razlivena kao san. Sve je bilo lijepo. Vidiš, čini mi se, da nisam u životu nikad tako uživao kao večeras. Onako nečujno, kao što spava snijeg, treptila je sva duša moja od unutarnje tihe sreće. Možeš li to razumjeti? Možeš li razumjeti, da si ti u meni i cijelom našem dvorcu — i kod Ivana, dä i kod Ivana — učinila velik preokret, dala sasvim drugi život. Ti si kao ona čudna ptica, što naš narod priča, koja svake stote godine dodje u ukleti dvor i donese u svom kljunu kap iz mora vječnosti. Ja cijeli dan nemam mira, a tako ni Ivan. Sve se nekuda motamo po kući, izlazimo van i unutra, a da nitko od nas dvojice ne zna, kako i zašto... Čekali smo veče.

ELA. A ja sam bila s majčicom cijeli dan. O, i nju sam udobrovoljila. Pače i — pričala mi je koješta. Da, papà, čitali smo one Tvoje lijepe listove, što si ih pisao majci, kad ste bili zaručeni. Obadvie smo uzdisale i plakale.

JANKOVIĆ (*muklo*). Da.

ELA. Pripovijedala mi je i o tom zidu. Ja sam ga izišla gledati, nije velik, ne, nije — pomislim — nekako se ipak uspnem gore, srušim nešto snijega i skočim ovdje uz prozor u snijeg. Eto ja sam ga preskočila. On sad mora pasti, srušit ćemo ga. Ta, to je strašno — zid da vas dijeli?.. Kao

jedan oštri rez posred srca, kao veliki trn medju ružama, šta ne, papà. — Ti kao da me ne slušaš. Sve nekud gledaš u stranu, nekud izgubljeno.

JANKOVIĆ. Govori samo dalje! Tako je lijepo, kad govoriš.

ELA. Da, da, ti slušaš sàmo, kako ja govorim, a na ono, što bih htjela, ne paziš.

JANKOVIĆ. Pa što bi ti htjela, da te slušam?

ELA. Papà, daj... Vidiš, to bi tako lijepo bilo. Oprosti majčici! Budite opet zajedno, a ja ću biti uvijek uz vas.

JANKOVIĆ (*je otišao desno, sjeo na foteuille i podlaktio se*).

ELA. Ti ništa ne odgovaraš. I smrkao si se. Bože moj, kako je to! Kakvi ste vi ljudi! I mati je takova. Kad se samo riječ spomene, onda kao da neki mrak pane po vama. Kao neki kamenovi. Mrki, tvrdi, nepomični. Zar to čini život? Čovjek se u istinu prestraši i živjeti. Pa da tako i mene što čeka! Bože! A obadvoje ste tako dobri. Ti osobito. Da oprostite jedno drugome, bilo bi vam lakše i ljepše. Oprostite, to je i kršćanski i — lijepo mora da je. Pa onda ljubav iznova! — Kako je to čudno! Mi smo u samostanu govorile, kad smo bile na samu, uvijek o ljubavi. I romane smo kradomice čitale. Lijepe, o ljubavi. Kako dvoje živu jedno za drugo. Ljube se, trpe, umiru — o da, i umru jedno za drugo. Ljubav da je cvijeće života, čaša najljepšega vina — i to smo čitale. Zar je to zbilja tek u romanu? Pa otkud su to onda ti ljudi napisali, ako nisu sve sami doživjeli? Tu sreću.

JANKOVIĆ. To su lijepe laži, dijete moje. Ti su ljudi doživjeli možda baš protivno — gorčinu, nevjeru — ali pišu o slasti i ljubavi, jer ju žele, jer je hoće bar da ovako doživu, u knjizi, u izmišljenim licima. Ali neka im bude, pustimo ih, vratimo se k nama! Ti si dirnula u jednu tvrdu, prašnu strunu, koja je već pukla . . . već dugo pukla, a da opet zadrhće, nije to tako jednostavno, kako ti misliš. Slušaj me samo! Ne ću ti ja govoriti iz knjiga, već iz života. Ono što mi je urezala prošlost u srce kao nemilosna slova, a ja sam ih što dalje sve jasnije razabirao. Slova, koja su se sjedinila u jednu riječ, a ta se zove: g r i j e h. Znaš li ti, što je grieh?

ELA. Grijeh je hotomično kršenje božjih zapovijedi, ako . . . čekaj već sam zaboravila, kako smo to učili,

JANKOVIĆ. Ne to, već grijeh kao jedna sila, kao organizam, kao život. Grijeh, koji je našao priliku čovječju, pa prelazi dalje od koljena na koljeno — s lažnom krinkom ljubavi a za pravo željom za slašću, za užitkom. I sad ga pomisli, kad se nastani u jednoj ženi! Izbija joj iz oka, iz trzaja usnice, iz svakoga kreta. On trza njom i traži žrtvu. Ruke su mu velike, zagrljaj jak i koga zahvati, privuče ga k sebi, dok ga ne zdrobi ili bar prignječi — kao što je evo mene.

ELA. I to da je bilo u majčice?

JANKOVIĆ (*kao da je nije čuo*). A što je najgore, ja sam taj grijeh vidio u njoj od prvoga maha, kad sam je spoznao. Vidio sam, kako na me vreba utajivši se. Odmah — u očima. Te oči bih bio iskopao, ali i cjelivao,

bez prestanka cjelivao. Do ludila! — Onda je grijeh ovio njene ruke oko mene, svu nju.

ELA (*tiho*). A ona te je ipak ljubila, oče!

JANKOVIĆ. Ljubav! Gdje bi u ovakim demonskim časovima bilo mjesta za ljubav. Za onu, što daje tihu sreću, što budi u duši dragu, sitnu pjesmicu, Ona je nije davala, a i ja sam je prestao tražiti. Što više: počeo sam ovaku ljubav smatrati ludošću, sanjom, kojom se zavaravaju pjesnici i zaneseni mladići — ta glavno je opojnost, kad omamljen srćeš dalje, samo dalje . . . Ostala je ona prava ljubav na pol puta zaboravljena, pogažena; pjesmicu je ugušio šum grijeha. (*Stanka*). Onda — onda mi je dao grijeh sve, što ima, a da me ipak nikad zadovoljio nije. Nikad! Ipak, mirovao je neko vrieme; a onda opet provalio, odbacio mene i — našao drugoga. Ali ne, dijete moje, to ti ne trebaš dalje znati. Odviše je gorko.

ELA. Znam. Čula sam. O onom drugom. Pobjegla je s njim, dok nije umro . . .

JANKOVIĆ. Ustrielio se. Njega je zdrobio grijeh, mene tek prignječio. Ali, pustimo to. To je naličje života, ružno i glupo.

IVAN (*nosi s lijeve strane otraga na tasi čaj*).

JANKOVIĆ. Čaj! Ne ću ga.

ELA. Ni ja. Nosite ga, Ivane, natrag!

IVAN (*odnese čaj natrag, otkud je i donio*).

ELA. A onda se je kasnije ipak vratila.

JANKOVIĆ. Dà, na svoj posjed tu, tik uz mene — kao memento.

(Stanka)

ELA (*prišla bliže k Jankoviću i ogrlila ga*). To sve mora da je bolilo, oče.

JANKOVIĆ. Bolilo — još nešto drugo, groznije — rezalo, palilo, peklo ... za to nema riječi. A još uz to — to je najčudnije — uz to sam uvijek imao čuvstvo neko, kao da se to sve moralo dogoditi, kao da sam sve predvidio. I grozno mi se sve u mozgu splelo: i ono prije i ono poslije toga. Dok sam srtao u grijeh, znao sam, da će mi se sve grozno osvetiti — svu sam svoju sudbinu naprijed vidio — ali ja sam svejedno srtao. Ima neka slast ići u svoju propast, prkositi sam sebi. Slast, koja se plaća vlastitom krvlju.

ELA. Ali . . . ipak, zar ne, papa, to je bilo davno. To su već i onako godine izbrisale. Konačno sve se zaboravi.

JANKOVIĆ. Mora se zaboraviti, dijete moje. Pa napokon, drugo i ne preostaje. Samo sjećanja su jako, jako teška. Kao da se jedan mukli val digne iz duboke — duboke dubine, pa izbaci nekoliko virova kao evo sada. Onda je teško . . . Ali konačno i val se smiri, a virovi nestanu, Za to je bolje: ne dirajmo dubine!

ELA. Dà, najbolje je u tu prošlost ne dirati. Već evo ja mislim ovako: možda bi ipak zaboravivši na to sve —

JANKOVIĆ. Znam već, što hoćeš reći. Ali to ti nema nikakove svrhe. Da joj pružim ruku, a čemu? Kao da bih mrtvacu. Upravo tako.

ELA. Ja samo mislim, kako bi to lijepo bilo! Evo, zima je, Božić ide... Tà, ljudi smo ipak za Boga i — svoji smo, a svi smo dobri i ne želimo nitko drugomu zla... Pomisli sad, papà, ovdje stol prostrt za nas troje, a tamo drvce, božićnje drvce. Ja bih ga kitila, i majka, i ti! Svi. Vani bi bio snijeg, a ovdje praskalo u kaminu kao večeras. Svi bismo stajali skupa, zagrljeni, izmireni, u ljubavi. Po strani bi negdje stajao Ivan, a on bi plakao od radosti. Kako bi to krasno bilo!

JANKOVIĆ. Napokon, ja ti mogu to veselje učiniti.

ELA (*ustane i pljesne rukama*). Ah!

JANKOVIĆ. Ta da! Zašto ne? Kao da zaželiš, da metnem još kakovo pokućtvo u ovu sobu. Baš tako. Tebi za volju učinit ću Zašto ne?

ELA (*veselo*). Ah, samo kad si pristao, kad si rekao — sad sam te uhvatila za riječ. Moraš i održati — a onda, kad budete zajedno, već ćete se razjasniti jedno drugom i oprostiti. Ta, i led se otopi! Da, vidiš to bi sad bilo sjajno, da ja skočim po majčicu i da ju dovedem. Ona bi odmah došla. O ja znam! Ili da pozovemo Ivana, pa da on...

JANKOVIĆ. Ne sad! Pusti! Ima vremena. To je sasvim svejedno, danas ili sutra. Pusti!

ELA. Ah, da, moramo i na te misliti, kad si slab na srcu. Uzrujalo bi te. Treba to najprije pripraviti.

JANKOVIĆ. Da, i onda još nešto. Sve je to naime nuzgredno. To s majkom. To je ostalo otraga, u nizini. Razumiješ! Te prošlosti već nema u mom srcu. Ima nešto drugo, nešto više. Više, Elo!

ELA. Ne razumijem.

JANKOVIĆ. Htio sam ti još sinoć reći, kad smo onako lijepo ovdje sjedili, ali baš u tom času steglo me tu jako oko srca i klonuo sam...

ELA (*približila mu se opet*). Ah! — A jam mislila, da si zaspao... Jeli te bolilo?

JANKOVIĆ. Naprotiv, lijepo mi je bilo. Tonuo sam kao u polusan... Mogu ti reći, da je to bio jedan od onih rijetkih časova u mom životu, kad sam uživao. Ona, što sam ti rekao: pogažena ljubav počela se opet u meni dizati.

ELA. Za majčicu?

JANKOVIĆ. Ne — za te, Elo! To je ono — drugo!

ELA. O ja znam, da me ti voliš, papà. I ja tebe.

JANKOVIĆ. U istinu, Elo?

ELA. U istinu, papà. Kako ne bih, kad si tako dobar. Imaš dobre oči. Gle, sad ti se krijese. (*Poljubi ga u oči*).

JANKOVIĆ. Daj, Elo, sjedni mi na koljena. Onako kao sinoć! Tako.

ELA (*sjedne mu na koljena*). Nisam li ti teška, papà?

JANKOVIĆ. Ti meni? Nisi. — Tako, sad mi prisloni glavu na grudi kao sinoć. Nije li tako lijepo?

ELA. Jest.

JANKOVIĆ. I sad — sad mi ponovi ono, što si netom rekla, da me —

ELA. Ljubim, ljubim — papà!

JANKOVIĆ. Jako?

ELA. Jako. Kao nikoga na svijetu. Još više nego majčicu.

JANKOVIĆ. Sjećaš li se, Elo, što sam ti sinoć pričao.

ELA. Onu priču o starom kralju Davidu i mladoj djevojci Sunamki. Potražili su je, neka stoji pred kraljem i dvori ga, i na krilu neka mu spava. Ona mu je ulijevala svježinu i mladost. Da, i još si pričao o snijegu u zimskoj noći . . .

JANKOVIĆ. Da, tako mi je bilo u duši. A onda, kad sam zapao u polusan, kad mi je srce kao prestalo kucati, onda sam se prenio na daleku poljanu u snijegu, na mrtvoj mjesečini, a bilo mi je tako lijepo. Lebdio sam i već mislio, da sam umro. A lijepo bi bilo u ljubavi umrijeti.

ELA. Kakovim to glasom govoriš, oče?

JANKOVIĆ. Onim, koji je jedini pravi i istinlti. (*Ogrli je jače*). Oj ostani uza mene uvijek, Elo! Nikad me ne smiješ ostaviti.

ELA. Ne ću.

JANKOVIĆ. Nikad!

(*Svjetiljka se na stolu stane gasiti*).

ELA (*se trgne*), Bože, svijetla nam nestaje. Da zovnem Ivana?

JANKOVIĆ. Pusti. Imamo drugo svijetlo. Vidiš, mjesečina nam dolazi na prozor. Hodi opet k meni.

ELA (*sjedne opet Jankoviću na krilo*). Strah me je.

JANKOVIĆ. Ne boj se mjesečine. Vidiš, kako lagano puzi k nama, da nas obavije svojim nečujnim svjetlom. Gle, jača je od svjetiljke.

ELA. Ja ne znam, ali mene je nekako strah. A k tomu ti tako čudno govoriš.

JANKOVIĆ. Ne ostavi me, Elo! Daj reci, reci mi još jedanput, da me ljubiš.

ELA. Rekla sam ti, papà. Ljubim te, jako ljubim. Ta, otac si mi!

JANKOVIĆ. Ali . . . vidiš . . . Elo . . . bi li me ljubila, da ti — na primjer — i nisam otac?

ELA. Kako to govoriš, oče?

(*Svjetiljka se sasvim utrnula. Velik slap mjesečine probio s desnoga prozora i pao po njima.*)

JANKOVIĆ. Da ti nisam otac?

ELA. Ne, to no može biti, kad jesi. Ti samo iskušavaš moju ljubav.

JANKOVIĆ. Čuj, Elo! (*Isprekidano, gledajući Elu uporno u oči*). U istinu, ja ti — nisam otac.

ELA. Šta si rekao?

JANKOVIĆ. Ne shvaćaš li? Ja sam bio samo muž tvoje majke. Ti si njegova.

ELA. Onoga drugoga? Ne, ne! Kako?

JANKOVIĆ. Dà, njezina i onoga drugoga.

ELA. Ne, ne! To ne može biti. To mi nisu nigdje rekli još. Ni ona, majčica, mi nije rekla. To su grozne šale, oče.

JANKOVIĆ. Ne, nisam ti otac. Sprijatelji se s tom mišlju. Ti si istup onoga grijeha. Shvati! Grijeh je urodio ružama. Njihova si. To sam ti htio reći . . .

ELA. Ne, ne! Kako da se to vjeruje? Kako da se tim sprijateljim? Ja ne mogu. Zašto si mi to govorio, papà? Reci, da to nije istina, da je samo možda tvoja sumnja ili —.

JANKOVIĆ. Nema tu sumje. Sama mi je to dobacila, kad je odlazila. To zna samo ona, on, ja i — dà — i Ivan, ali taj šuti kao grob. Sad znaj i ti! — Njega, onoga drugog dovela je do hica u glavu, a mene u ovu tamnicu . . . Ti si jedini cvijet u tom draču, na tim ruševinama.

ELA. Kako je to sve čudno! Dà, ja sam čitala u romanima, da toga ima, ali da se je to baš meni, meni takodjer dogodilo, to tako teško shvaćam. I grozno mi je.

JANKOVIĆ. Ali, zamisli se, Elo . . . to ipak nije tako grozno. To zapravo . . . promisli samo . . . ne mijenja ništa . . . ništa . . . u ovoj vezi, što je medju nama —.

ELA. Ne, ne minjenja. Ne smije mijenjati. Ta ja te svejedno volim. Pa jesi, jesi mi otac. Kad ja hoću, jesi. Oni svi, ni ti — ma nitko mi te ne može oteti.

JANKOVIĆ. Mi njih više nemamo. Razumi! Nì oni nas. Mi smo ostali sami. — Oh, kad su mi rekli, da si došla na svijet, stresao sam se. Da si mi onda bila u rukama, mislim, da bih te mogao udušiti; bar tako sam mislio. A sad, kad sam te prvi put vidio, koliki preokret! U tvoje sam oči najprije pogledao. Znaš li, da imaš njezine oči?

ELA. Dà, to mi svi govore.

JANKOVIĆ. Njezine dà! Ali u njima nije grijeh, nije, već — ljubav! Tako rajske, tako sanjarske oči! Da znaš, kako ti se ovdje na mjesečini krijese! Kao drago kamenje. A tako mile i dobre.

ELA. Papà! (*Privine se uza nj*).

JANKOVIĆ. Elo, poštujmo ovaj čas. On je naš. Odbaci sve, budi mi iskrena i dobra. Reci mi čovječju riječ. Sad, kad sam ti kazao, da ti nisam otac, reci mi po treći put, da li me ljubiš. Ja te riječi nikad iskreno čuo nisam u životu. Nikad joj vjerovao nisam, jer joj zvuka nisam osjetio. Daj, sad u zimi dobe moje, reci mi riječ proljeća. Reci mi, da me . . .

ELA. Evo. (*Ogrli ga*). Ja ne ću više o tom misliti — ni ispitivati . . , Ništa, ništa! Ja samo znam, da ne bih mogla podnesti, da te izgubim . . . Ne govori samo dalje! Mene podilazi strah.

JANKOVIĆ. Elo, daj mi onu drugu ljubav! Ne kao ocu, ne! Onu drugu!

ELA. Ne govori dalje, molim te. Ja te se bojim. Dà, bojim te se. Ja već ništa ne znam, ništa ne shvaćam, samo osjećam, da mi je ovako lijepo. lijepo . . . (*Uzdahne*).

JANKOVIĆ (*cjeliva ju*). Elo, moja Elo! Mi smo visoke gore nad njima svima. (*Zaklopi oči i prisloni svoju glavu uz Elinu, kao u polusnu*). Čuj pjesmu što ju je duša slutila dugo, dugo . . . Kao harfa! Čuj! Oj zdravo da si trače mjesečev . . . u mog života noći dalekoj . . . Gle, već se sjaju mrtve krajine . . . i snijeg se krijesi mrtvo na njima . . . (*Trgne se*). Elo! (*Naglo i jače privine Elu k sebi.*) Elo!

ELA (*otima se*). Bože!

JANKOVIĆ (*uhvati se za srce i vikne*). Elo! (*Klone mrtvo na foteuille*).

ELA (*krikne*). Aoh! (*Pobrza otraga i očajno zove*). Ivane! Ivane!

JANKOVIĆ (*se sruši s foteuilla i složi po sagu u onom traku pune mjesečine*.

(ZAVJESA)

MILAN OGRIZOVIĆ

MNOGO VIKE NI ZAŠTO

Josip Kosor je nesumjivo vrlo zanimljiva književna pojava. Dok su gotovo svi ostali naši književnici amateuri i diletanti i onda, kada ne pišu kao diletanti, Kosor je književni diletant, koji je književnik. Svi naši književnici ili velika većina bave se drugim poslovima, većinom činovničkim, dok je Kosor čist književnik, živući, kako čujem, u posljednje vrijeme sasvim od svog beletrističkog rada, nesposoban i za onakvu žurnalistiku, kakvu kod nas prave dusi kao gg. Ancel, Sirovatka i Bukšeg. Taj njegov paradoksalni položaj ima dobrih i zlih strana. On se može sasvim predati svome djelu i živjeti samo za literaturu. Ali dok naši književnici diletanti, imajući osiguran komad kruha, mogu raditi na tenane, promišljeno i artistički, ne očekujući od djela materijalne koristi, Kosor mora pisati i onda, kada mu se možda ne piše, mora turiti u svijet djelo bez obzira na njegovu zrelost i dotjeranost. On je, prem nezavisan, kao književnik zavisniji od ma koga drugoga, jer kod nas može samo materijalno nezavisan čovjek biti sasvim nezavisan književnik. Oblik hrvatske književničke emanicipacije je doživotna renta. Gospodin Stjepan plemić Miletić. Kod književnika je najgore, kada djelo ne zavisi od njega, nego on od djela.

To je tragika Kosorovog slučaja, koji bi i onda bio tragičan, kada bi on bio gotov, potpun književnik. Ni Gorki ne bi u Hrvatskoj kao književnik zasluživao onih tisuća, jer je kod nas živjeti od književnosti absurdum, od kojega nije manje absurdno, da kod nas misli postojati kao beletrist čovjek, ne znajući još prije nekoliko godina, hoće li uobće postati literat, čovjek bez ikakve književne kulture, producirajući u veliko u vrijeme, kad bi trebao početi od umjetničke azbuke. Ako se radja talenat, umjetnik se ne radja. Mogu zamisliti nepismenog lirika, ali ne mogu zamisliti polupismenog prozaika.

Sa tih uzroka najnovija Kosorova knjiga* nije samo slabija od druge, nego i od prve sveske njegovih pripovjedaka. Sudeći po *Raspu* (rasap = rasulo), Kosor je uobičajio fabricirati za godinu po dva romana. *Rasap* još ne izadje iz štampe, a jedan zagrebački list donio je već polovicu novog romana toga pisca plodnog kao Nil, kunići i grafomani. Da jedan polupismeni autor

* *Rasap*. Socijalni roman iz savremenog života. Zagreb 1906. Tisak Milivoja Majcena.

ne može davati u tako kratkom razdoblju uspjele stvari, jasno je, mislim, svakom laiku. Tek kakav napredan hrvatski kritičar u stilu gosp. Jelovšeka, gledajući u Pragu cvijet evropske kulture, može uvjeravati, da jedan bivši seoski ćata može davati godišnje po dva uspjela savremena romana.

Kosor nema inteligencije, pa ako može kompetirati mjesto u kraljevstvu nebeskom ili u podlistku listova, koji su udarili monopol na elitu hrvatskog duha, nije podoban za pisanje socialnih studija. U narodu, gdje već veliki dio inteligencije ima akademsko obrazovanje, primitivan i nekultiviran talenat može djelovati tek na intelektualnu fukaru i na polukultivirane klase. Prošla su vremena naivnih narodnih pjevača i danas se već i u Hrvatskoj traži od pisaca viša kultura.

Očevidno je, da je u dojakošnjem Kosorovom radu najslabiji kritički, refleksivni dio. Najslabiji je, kada rezonuje. Ovakvim sasvim neumjesnim, na lak efekat proračunanim umovanjem pokvario je najbolju svoju priču *Crnu Silu*. Njegov ocoubilački sin je u početku baš toga radi tako istinski prikazan, jer radi naivno, instinktivno, kao životinja i samo naivan talenat mogaše tako uspješno opisati lutanja mračne, nagonske, srodne duše, emotivne, prvobitne i divlje, vrlo energične i istodobno sasvim bezvoljne: djavola u čovjeku, la bete humaine. Ali na koncu priče se pripovjedač sjetio na svoju Gorki-ulogu i njegov bosanski zločinac, dosele nerefleksivan i bacan crnom silom kao stvar, odjedared osjeti u sebi Raskoljnikova, revoltirajući se, držeći besjedu protiv sudija, publike i zakonika kao Ibsenov „neprijatelj naroda" ili kakav svijesni anarhista. Do sudjenja je vlastita žrtva, igračka groznih sila u vlastitoj duši, koje vidi, projicirane u praznovjernoj popularnoj viziji rogatog vraga, a na sudu odjedared taj naš Lantier*, ne razmišljavajući ni prije ubijstva rodjenog oca, okrivljuje spoljne utjecaje kao glavnog krivca. Determinizam psihički, unutrašnji, pretvara se odjedared u determinizam spoljni, društveni. Piscu trebaše „napredna", gorkijevska, revolucionarna tirada i njome je pokvario najbolji svoj rad.

No prikazujući dosele naš gradski i palanački proletarijat, većinom kaputaški, jednu kod nas u literaturi skoro sasvim nepoznatu i neobradjenu klasu, njemu vrlo blisku i poznatu, jer joj sam pripadaše, u najnovijoj svojoj knjizi opisuje seljaka sa reformatorskim tendencijama J. Kozarca. Dok u prijašnjim pripovjetkama i konobarice besjede u miniaturnom stilu kakve Roze Luksenburg ili ruskih larmoyantnih Magdalena pokornica, tendencija ovog romana je konservativna i to je još ponajbolje u romanu, prem ne će biti nimalo „napredno" i revolucionarno. Pisac opisuje propast zadruge i njegove su simpatije nesumnjivo na strani branilaca te starovremske hrvatske seljačke ustanove. Tragični didak Ilarija, glava zadružna, junak je toga romana.

> „U takve časove planule bi mu oči bljeskom i sve žile kô strune burno zaigrale, a pred dubokim i napetim pogledom duše istupali njegovi očevi, čas sa plugom u ruci, a čas u bojnom oružju, čas žanju i uživaju

* Osoba Zolinog romana.

u velikim širokim gozbama, a čas jure na Italiju, Prusiju il Turčina — i cio prostrani daleki život zadruge Gavanović od iskona..."

Glavna je mana romana, što autor ne poznaje tako seljaka kao svojih dojakošnjih deklasiranih tipova. Rodjeni Dalmatinac i vječni nemirnjak opisuje ovdje „Šokca", elemenat najkomplikovaniji u hrvatskom seljačtvu, s kojim bijaše tek u slučajnom kontaktu. Na početku veli, da se roman dogadja u „Sremu", a odmah kasnije opažamo, da je njegovo selo u vinkovačkoj okolici, dakle u Slavoniji. Srijem nije današnja srijemska županija. Čitajte priče — da ne spominjem Okrugića, Tordinca i Kozarca — gosp. Joze Ivakića, rodjenog Šokca, pa da se uvjerite o netočnosti govora Kosorovih paora. Ti ikavci vele: „Ako sam se toga *sjetio*" (sitio), „beležnik", „*smjeti tjerati u sječu*", „*živjet* u dobroti", „neka zamjerit" (zamirit). Vidi se, da pripovjedač opisuje ljude i mjesto bez studije, naročitih opservacija i bilježaka. Supruzi Tunja i Luca leže na „*stolnjaku* na podu". Kosorovo opažanje i crtanje je sasvim banalno i površno, a vandrokaško mu oko ne vidi ništa specifično, karakteristično i lokalno. Slavonski cigani su „neobično bijelih zuba" — kao svi cigani. To selo je konvencionalno slavonsko selo kakvog namjernika i turista. Slavonija u stilu Rode-Rode. Osim čiče Ilarije nijedna osoba nije tačnije portretirana. Da sakrije svoju oskudicu karakterističnog i direktnog opažanja, pisac crta općenitosti, koje nemaju ničega lokalnog i značajnog, koje ništa ne vele. Mjesto zadrugarskog života na šumskim pašama i salašima slika šumski požar — sličan svim šumskim požarima, a u požaru vidi samo ono, što je zajedničko svim požarima, što nije vrijedno zabilježiti. Nemajući nikakvih dokumenata i živih skica pri ruci, a osjećajući potrebu realističkog opisa, on opisuje pojave općenite, zajedničke i gradu i selu, pojave sasvim indiferentne i koji ne impresioniraju radnju u romanu.

Hamlet. Vidite li onaj oblak u obliku deve?

Polonius. Neba mi, odista nalikuje devi.

Hamlet. Meni se čini, da je sličan kuni...

Polonius. Pleća su mu kao u kune.

Hamlet. Ili kao kit?

Polonius. Sasvim kao kit...

Ne znam, čita li naš Maksim (Gorki) Shakespearea, toga aristokratskog i starog, dakle sasvim nenaprednog i nemodernog autora, ali da opisuje kao Polonije, nema sumnje:

„Kroz zelene krošnje ponosnih debala, granjiva s istočnih plavetnih visina alem *sunce* i pršti mladim jakim trakama po rosi, praveći od običnog rosnog bisera, rubine, dijamante, smaragde i ostali ures, sve iz *dršćućih* sedmorih duginih boja, baš kao da se bogata i veličanstvena priroda netom došetala po *krasnom kićenom* ljetnom jutru iz mora i ispod dalekih gora sa punom pregršti svojih najdragocjenijih darova, pa ih tu sada *načinom stidne djevice* niže u djerdjane po mekoj baršunastoj travi."

„Olovnati veliki *oblaci* lebde visoko i *ukučeno*... Al ni da se maknu, kao da je povrh njih sve opustjelo i izumrlo, obrativši se u crnu beskrajnu

šaharu smrti ... Oko bi rado, da speti *zvijezdu*, miloliku i zlatosjajnu zvijezdu, jedan *sićani* žarko-ružični karanfil, što svijeti od večernje do jutrenje zore, umirući u osmijehu dana ... — al nje nema i duša za njom tuguje ...“

„Tmasti i uznemireni *oblaci* hrle od zapada k istoku sa teškim crnim mislima u svojoj oblačnoj duši, kao da se nešto groze ... Fijukav vjetar, zavrti se u zraku, podigne se visoko u vis, pa ih obijesno podstrekava i draži. U to se nebo posve ogrne oblacima kao tamnom bujnom mehkom *čohom*, trgne se demonski nekoliko puta žarkim blještavim crtama i kao nekim ogromnim *bombardonom* (!) zatrubi ponad zemlje.“

„*Vjetrić* puhao i šumio kroz lišće, da razblaži razgaljena prsa i prohladi znoj na čelu. *Sunce* grijalo i gledalo na livade i kosce kao prekrasno dobro božje oko, a *trepavice* mu zlatne i duge — traci — objesile se iz plavetnog visa, pašući zemlju i svemir i držeći sve na veličanstvenom vidiku ...“

„A na mliječnim, krotko skupljenim u krdo *oblacima*, plaminja sunce sišući oblačnu mehku snježnu put ... Oblaci se rumene i plave stidno i gizdavo u bujnim velikim šarolikim rebrastim prugama u prilici velebne *lepeze* ... Na tananim okrajcima probio ih grimiz pa se zavili u vitice, ko mehke *kose* na ružičastim zolufima u mladih djevica — i sve se giblju, dršću i ginu od prevelike žedje, da podju za suncem sve dalje i dublje u bezkraj, kudgod ono kô silan ognjeni *orô* krstari svemirom noseći *strasno* u *plamnom okrilju bogoliko* svjetlo, život i dan! ...“

„A na nebu kreću se *neobično dražestne* zvijezde *povijene nježno blijedilom i sumrakom*, kao da djevojačko kolo vode.“

„Mračak prši sve gušće, *po njemu* visoko kô ptica *orle*, plovi jedan rumeni oblačak sa *nježnim repićem*.“

Što misli taj realist, koji bez neba kao kakav astronom ne bi mogao postojati, što misli sa orlovim „nježnim repićem“, to je njegova tajna, ali nema sumnje, da u oblacima i na nebu vidi sve, što mu se hoće. A da ti opisi metereoloških pojava nemaju ništa zajedničko sa realističnom slikom hrvatskog seljačkog života, nije mi, mislim, iza toga potreba dokazivati.

Zvati Kosora iza toga realistom, bilo bi smiješno. On je u ovom romanu loš retor, fraseur. Mjesto realističnih evokacija, kipti knjiga patetičkom dosadnom retorikom.

„Višekrat bi se i rastužili i posjeli, a da se od same tuge što obilnije pogoste, kad već *vrijeme tako okrutnom rukom* pokraj njih ruši.“

„Promatraše dubokim *dršćućim* pogledima hrastove, koji su pred vatrom mahali jakim granama, kao da se tjeskobno otimlju, al zaludu, leteći plamen na njih suklja i jede im divlje i mameno zelenu list, hrapavu sivu koru i one jake *čelične grudi*.“

„Te se ništa nije *vidilo* ponad šume, osim *buktećeg* jezera plamenova, koji su se pretakali u crvene, plave i žute valove, dižući se krvavo na

sunce i otimljući mu svojim demonskim svjetlom njegove blago plodonosno svjetlo i zlatnu boju . . ."

„Tmina postaje oko njih sve gušća i kao crni val navaljuje na vatru, a vatra je pohlepno guta i nadvladujuć je, pršti iskrama i draška je palucastim objesnim živim plamenom" . . .

„Na drugom mjestu pucali bi veselo zeleni grmovi, *kao da se vesele svojoj naprasitoj propasti.*"

„Rascvala se vatra vratolomno i kao da ne raste sa zemlje, nego se spušta sa neba i to sve višeg i višeg, rišući lijepu al strašnu sliku *zlih duhova,* koji provaljuju iz pakla, odijevaju se u dim, bukteći oganj i crveni plamen i s takvim oružjem bijesno jurišaju na nebo, da ga osvoje za se" . . .

„Kad bi se mržnja, strast, zloba i zloradost, kô zmije otrovnice u zamršenom klupku ljuto klale" . . .

„Čim im se dotakne kopito koga kamečka, vrcne ognjena iskra, duga im se griva vije ko *srdit val, što teče na vjetru* i prednjim *nogama* silno zahvaćaju zrak kao *krilima* ognjeni zmajevi."

„Kolcevi su mahali, zubi škriputali i udarci padali, sve ko neka čudna djavolska muzika."

„A sve praćeno *veselom čistom* pjesmom, svirkom debeloražnih gajdi i poklikom *nepobjedivog, trzavog* i *slasnog* užitka" . . .

„Tada je *nebo, prekrasna plavetna dvorana,* višekrat zastrta bijelim i sivim oblačnim *zastorima,* po kojoj naizmjence u mirnom al brzom tempu prošetava veliko, dostojanstveno sunce i lijepi mjesec sa *dražesnim* zvijezdama. Oni se na ružičastim dverima božjega dvora od ishoda do zapada — susreću, pozdravljaju i cjelivaju slatko sa svijetlim tracima, nastavljajuć svako svoju putanju, jedno da bdije, drugo da snije."

„Baba Klara mu živi, prem je od njegovih godina i prem je gurava, suha i opuzla i čitavim svojim staračkim bićem — *žalosna vrba,* još ga krpa i pere, *uvlači mu svitnjak u gaće* i posvećuje sve nježne brige."

„Pčele bile vične na njega i ovile bi ga čitavim zlatnim rojem, kao živim vijencem, iskazujući tako svoju nevinu *cvjetnu* ljubav dobromu starcu."

„Cigani sviraju sa *visećim* kriškama kulena u *bijelim* zubima."

„Djedak Živko je lamao rukama *pokraj ušesa.*"

„Okrečene selske *kuće* smiju se u bijeloj *djevičanskoj* čistoći, a u njima život vrije."

„Uzduhom visoko pliva dim tamjana u modrikastim mekim paučastima nitima i oblacima, *milujući i dragajući nos.*"

O stilu toga romana ne može se govoriti. On je klasično rdjav. Kao *„Materinska Riječ"* vrvi tautologijama i praznim, zvučnim „schwulstom". Neka su mjesta prave besmislice.

„Saone se zaglibu i zasjeku duboko u crno mlecavo blato, koje se porugljivo sjaji na suncu, da i kirijaši guraju od zada, postajući u jednu ruku do ironije tegleća živina . . ."

„Kuće dugo i dugo *ozvanjale* sa metar dugim ledenim mosurima, a drvlje se krunilo bujnim cvijetnim injem.“

„— Šta ćemo, baćo? — pita Iva Matu u *koprcanju krzmanja.*“

A znate na što nalikuju djela velikih kipara?

„Kokotović se previne i prebaci preko nje uda, da su *ličili dva kipa* u fantastičnoj pozi, napunjena životom od velikog majstora...“

Financ i snaša!

Ali pored svih tih nedostataka najveća je mana tog djela — kao i kod predjašnjih — oskudica piščeve inteligencije. On nije dorasao za koncepciju zadružne krize.

To pitanje bijaše kod nas — a djelomice je i dan današnji — seljačko pitanje, dakle po svojim kobnim posljedicama pitanje velike većine hrvatskog naroda. U momentu Kosorovog pripovjedačkog tretiranja bijaše već u glavnome riješeno. Pravu zadrugu jedva ako mogaše proučavati, jer i tamo gdje ona postoji, ne počiva više na istom patriarhalnom temelju. Zadruga Gavanovića je dakle idealisana, više izumljena no crtana po stvarnosti. Otuda u romanu tako malo jasnijih fakata i starinskih običaja. Zadružno pitanje, upravo tragedija Zadruge prošla je kroz kritiku naše javnosti, najviše zabavljene čistim političkim borbama, tako neopazice, da je to ponovni dokaz nevjerovatne i neoprostive indolencije naše inteligencije. O tome par excellence narodnom i socijalnom pitanju pisahu gotovo samo pravnici, i ono se pretresalo tako jednostrano, stručno, suho i paragrafski, da ga šira naša inteligencija još uvijek smatra formalističkom temom jurističke rabulistike. Da je dakle i htio, Kosor se nije mogao spremiti za proučavanje ovog kobnog pitanja. Literarno se o zadruzi ne mogaše dokumentirati, jer od zadružne hrvatske literature ne bi se mnogo fajdio, prem su mu kao općinskom činovniku mnoge činjenice mogle biti poznate. Zadruga kao problem socijalan, psihološki i ekonomski bijaše pripovjedaču našeg proletariata nešto sasvim novo, špansko selo, i nije čudo, što ga je tako površno obradio.

Zašto propadoše naše zadruge? Evo zahvalnog zadatka doktrinarima seljačke stranke, a ja priznajem, da nemam kompetencije za tako komplikovanu juridičku, sociološku, ekonomsku i etnografsku tezu. Novi način produciranja promijeni bez sumnje i kod nas stari način radnog udruživanja. Duh modernog individualizma, ne štedeći ni uske porodice, ne mogaše poštedjeti ni širine zadružnog altruizma. Nove prilike donіješe i nov život, oprječan starome, patriarhalnome. Zadruga, odoljevši feudalizmu, moraše doći a sukob sa novim zakonodavstvom, presadjenim k nama bez veće kritike i koristi iz sasvim oprječnih društvenih prilika liberalnog zapada. Razvitak komunikacija, dodir sa prvom lokomotivom i usljed toga kontakt sa modernom konkurencijom, sa strancima, sa gladnim i radinim tudjinskim naseobinama. Rapidno siromašenje puka radi ugarskog financijskog izrabljivanja. Ukidanje Vojne Krajine. Novi oblici militarizma. Nepismenost. Oskudica osobne inicijative kao posljedica zadružnog kolektivizma. I t. d.

Na sva ta pitanja ne nalazim u toj „socijalnoj“ studiji odgovora. Ne

*

znam jesu li Gavanovići pismeni ili ne, jesu li „paori" ili graničari. Ne vidim ih u dodiru s popom, s učiteljem. Osim djeda Ilarije, svi su slabići ili pokvareni, i ja ne znam tačnije zašto. Ne vidim ih u prirodnom odnošaju sa selom, sa susjedstvom, pa na raboti na njivama i u šumama. — Nesloga ubi Gavanoviće — veli pisac, ali najpovršnije motivira svadju zadrugara. Dok je zakonodavstvo kod nas glavni povod zadružnom rasulu, pripovjedač vrlo površno slika taj konflikat patriarhalnog reda sa novim zakonikom. Posljedica pokvarene birokracije sa seljakom u prostituiranju seljakinja, zaboravljajući, da je ta pojava bila česta i u doba „prava prve noći" i pod časničkim pašovanjem na Granici, pa da taj nemoral ipak nije mogao ucrvotočiti zadruge. Jedan od uzroka pada Gavanovića je i šumski požar, dakle slučaj. Od tudjinskih uljeza ne crta Kosor najopasnije — Nijemce, nego jednog doseljenog Židova, trgovca, zaboravljajući, da su tudjinski zelenaši već od pamtivijeka trgovci u onim krajevima, gdje se i danas trgovac zove „Grk".

Unutrašnja, psihološka kriza zadružna vrlo je slabo obradjena. Duša seljačka je Kosoru mnogo nepoznatija od duše našeg proletarijata. Od zadrugara zaviruje pod kožu samo djedu Ilariji, ali i taj starac, simbol drevne zadruge, prikazan je dosta blijedo, konvencionalno. Ne znaš, je li junak ili slabić, pametan ili budala, pa se čudiš, kada rezonuje kao kakav artist:

— „Kako to, Gospodine Bože i mili Isuse, što si se rodio u Betlehemu i krstio na rijeci Jordanu, kako to, da sam toliko prije kukao nad životom smatrajući ga sitnim i ništavim, a ipak je život velik, ta već zbog ovako velikih časova živjeti vrijedi! . . ."

Njegova konačna ludost i smrt je vrlo površno psihološki motvirana. Pisac te strahote tek konstatuje.

Rasap je dakle sasvim neuspio roman. Pisac tu opisuje predmet, poznavajući ga vrlo površno i pretresa dubok i vrlo komplikovan socijalni proces, za koji nema dosta inteligencije. *Rasap* je roman slabog stila, jezika i koncepcije.

Romani se ne improvizuju, pa ni onda, kada im je autor darovit, ali poluobrazovan duh. Žalosno je konstatovati kod mladog i punog velikih nada književnika, da mu već treća knjiga ne vrijedi zbog umjetničke nesolidnosti i nesavjesnosti. Još je jadnije, da tu sasvim neuspjelu knjigu nije hvalila samo reklama politička, nego i urednik lista, koji je trebao braniti principe čiste literarne kritike. Ako se Kosor zanemario, misleći, da se romani fabrikuju kao kobasice ili nove hrvatske književne reputacije, ako sasvim propadne u dobro plaćenom fetjtonu zbog hiperprodukcije njegov moćni i iskreni talenat, ima zahvaliti nesavjesnoj, neumjetničkoj, koterijskoj kritici, koja najviše škodi baš onima, koje najviše hvali.

Oštrom i nepartaičnom kritikom odužih se, mislim, sudbinom i životom meni tako bliskom prijatelju Kosoru više nego ljudi, koji su za neuspjelost toga romana više krivi od njega.

A. G. MATOŠ

KAKO JE HRVATSKI JEZIK POSTAO SLUŽBENI U UREDIMA, A NASTAVNI U ŠKOLAMA?

Dugo je i predugo u Hrvatskoj gospodovao *latinski* jezik. Njime se raspravljalo na hrvatskim saborima i na županijskim skupštinama, njime su pisani stari naši zakoni i kraljevske povelje. Svi predmeti u gimnazijama i na akademiji bijahu predavani isključivo latinskim jezikom. Sudbene presude bilježe se latinskim jezikom. Isti ovaj latinski jezik vladao je takodjer u crkvenoj i gradjanskoj upravi. Pa ne treba se tome čuditi! Latinski je naime jezik gospodovao i kod susjednih naroda: Magjara, Nijemaca i Talijana. Razlika je samo u tome, što se drugi narodi prije nas oslobodiše prevlasti latinskog jezika, prigrlivši narodni svoj jezik. Hrvati su to učinili najkasnije!

Prvi udarac latinskom jeziku, zadao je u Hrvatskoj kralj Josip II. On izdade 6. svibnja 1784. naredbu, po kojoj će živi *njemački* jezik zamijeniti „mrtvi" latinski jezik. Tko u roku od 3 godine ne nauči njemački jezik, ne će moći sudjelovati u javnom životu t. j. u saboru, crkvi, upravi, sudstvu i u školama. Pošto nije bilo sabora hrvatskoga, dignu se protiv ove naredbe hrvatski plemići na županijskim skupštinama. Jedna bi županija slala drugoj poslanice, sokoleći ju na otpor. No već 30. kolovoza 1784. zabrani Josip II. takovo huškanje.[1]

Po smrti Josipa II. sastade se 12. svibnja 1790. u Zagrebu hrvatski sabor, koji nije bio na okupu od god. 1765. U saboru sjede viriliste i zastupnici. Viriliste su biskupi, veliki župani, turopoljski komeš i velikaši (grofovi, knezovi i baruni). Ovi dolaze u sabor osobno ili šalju onamo punomoćnike svoje. Zastupnici su pak dvovrsni. Jedni predstavljaju hrvatske gradove: Zagreb, Varaždin, Koprivnicu, Križevce, Karlovac, Požegu i Osijek; druge pak bira plemstvo po županijama, i to po 2 zastupnika od svake županije. Kmetovi (seljaci) — dakle ogromna većina naroda hrvatskoga — ne bijahu u saboru nikako zastupani. Hrvatski sabor zabaci kraljevsku naredbu od 6. svibnja 1784., te mjesto njemačkog jezika uvede u život stari latinski[2]. Njemački se jezik ukida dapače i u vojničkom vježbanju, gdje ga ima zamijeniti hrvatski jezik.

[1] Keresztury: „Collectio ordinationum Josephi II. et repraesentationum diversorum regni Hungariae comitatuum", str. 62. i dalje.

[2] „Acta et articuli dominorum statuum et ordinum regni" (Saborski zapisnici), knjiga XI. str. 56.

Hrvatske je velikaše i plemiće u ono vrijeme zaokupila teška briga. Zadnjih godina vlade svoje namjeravao je kralj Josip II. ukinuti kmetstvo, a plemstvo prisiliti na plaćanje poreza. Josip II. je doduše umro, ali njegovom smrću ne prestade pogibelj za plemićke privilegije. Ta eno u Francuskoj ukinulo se 5. kolovoza 1789. kmetstvo, a s njim i sve povlastice plemstva. Iz Pariza će jednom i do nas doprijeti geslo: sloboda, bratimstvo i jednakost. Hrvatski se plemići već sada plaše, da u tome slučaju dovoljno ne će biti jaki, da spase privilegije svoje Zato se tiskaju u naručaj moćnoga i brojnoga plemstva ugarskoga, pa žele, da Hrvatska stupi u *uži* savez s Ugarskom. U to ime predaje sabor hrvatske županije pod vlast kr. ugarskoga namjesništva, t. j. zemaljske vlade za Ugarsku. I o porezima raspravljat će se odsada na ugarskom a ne na hrvatskom saboru[1].

Ovako je eto Hrvatska personalnu uniju s Ugarskom promijenila u realnu. Sama se lišila dosadašnje državne samostalnosti svoje, i to jedino zato, da hrvatsko plemstvo zaštiti privatnu svoju korist od povlastica. Ova će se lakoumnost Hrvatima brzo osvetiti!

Zajednički državni sabor ugarsko-hrvatski sastade se 6. lipnja 1790. u Budimu, odakle se početkom studenoga preselio u Požun. Magjari dodjoše na sabor s namjerom, da u javni život umjesto latinskog i njemačkog uvedu *magjarski* jezik. To se vidjelo već 11. lipnja 1790., kada zatražiše, neka se saborski dnevnik (zapisnik) vodi na magjarskom, a ne na latinskom jeziku. Hrvatsku su u doljnjoj (zastupničkoj) kući zastupala dva nuncija, a Slavoniju zastupnici županija (od svake po 2) i gradova (Osijeka i Požege). Hrvatski nunciji izjave: „Otkako je Hrvatska stupila u savez s Ugarskom, svi poslovi raspravljaju se na latinskom jeziku; na tome su jeziku izdani i svi zakoni od vijekova.“ Nato sabor zaključi, da će se doduše dnevnik voditi na magjarskom jeziku, ali mu mora biti priložen vjerodostojni latinski prijevod[2]. Kasnije predlože Magjari, neka se u sve ugarske i hrvatske urede — mjesto njemačkog jezika — uvede magjarski jezik. Hrvatski nunciji predadu 1. srpnja 1790. svoju „deklaraciju“, kojom prosvjeduju protiv toga, da bi se u hrvatske urede uveo magjarski jezik. U gornjoj kući sjedilo je više hrvatskih velikaša i biskupa, a takodjer jedan nuncij kraljevine Hrvatske. Ondje ustade hrvatski ban Ivan Erdedi, pa 4. rujna odlučno izjavi: „Na taj se način jedno kraljevstvo dovodi u prijepor prema drugome; jedno hoće da drugome nametne zakon“. Banove su i one glasovite riječi: Regnum regno non praescribit leges!“ (Jedno kraljevstvo ne može drugomu kraljevstvu propisivati zakone.) Bana Erdeda podupre zagrebački biskup Vrhovac. On prikaže, kako je nedostojno i nepravedno, da u državi, gdje ima više naroda, hoće jedan drugomu nametnuti svoj jezik[3]. Prijedlog bude primljen, ali tako, da se taj članak (8.) nije protegnuo na Hrvatsku i Slavoniju. O

[1] Acta et articuli, str. 43.
[2] Diarium comitiorum a. 1790.—1791., str. 20. i 21.
[3] Ibidem, str. 139.

tom su hrvatski nunciji izvijestili hrvatski sabor, što ga je za 7. lipnja 1791. u Zagreb sazvao ban Erdedi[1].

Korak dalje podjoše Magjari god. 1792., kada se u Požunu krunio kralj Franjo II. Tada su Magjari na saboru predložili, neka se u gimnazije i akademije uvede magjarski jezik kao *nastavni* mjesto latinskoga. Hrvatski nunciji izjave, da taj prijedlog odbijaju u ime Hrvatske. I Magjari se moradoše zadovoljiti time, da se magjarskim jezikom obučava samo u Ugarskoj[2]. Ipak su hrvatski nunciji obećali, da će u naše gimnazije i na akademiju uvesti magjarski jezik kao neobligatan predmet. O tome se razpravljalo i stvorio zaključak na hrvatskom saboru, koji se je 11. kolovoza 1792. sastao u Zagrebu[3].

Tako ostade sve do god. 1827. Nastadoše naime dugi ratovi s Francuskom, koji su trajali do god. 1815., a zatim je slijedio Metternichov apsolutizam do god. 1825., kada se vladalo bez sabora. Magjari su marljivo kod kuće trijebili iz ureda latinski jezik, pa uvodili magjarski. Gimnazije i akademije u Ugarskoj postajahu malo po malo narodni zavodi magjarski, te se naskoro svi predmeti predavahu na magjarskom jeziku. Na zajedničkom saboru u Požunu god. 1807. zatraže Magjari, neka se odredi rok, kada će se u Hrvatskoj početi uredovati na magjarskom jeziku[4]. No hrvatski nunciji odbiju taj prijedlog, kao i onaj od god. 1811., kada su Magjari predložili, neka se u Hrvatskoj počne magjarski uredovati iza 10 godina[5]. Nunciji obraniše latinski jezik u kome su „pisani svi zakoni i sva posvećena prava kraljevstva hrvatskoga."

Velika se borba izmedju Hrvata i Magjara vodila na saboru u Požunu, koji je trajao od 19. rujna 1825. do 19. svibnja 1827. Mjesto da se Hrvati zagriju za narodni svoj jezik, stoje oni pred Magjarima praznih ruku, jer smatraju svojom zadaćom, da brane pravo „mrtvoga" latinskog jezika. Magjari predlože 19. prosinca 1825. na saboru, neka se *magjarski* jezik uvede u sve hrvatske urede kao službeni, a u škole kao nastavni jezik[6]. Hrvati složno ustanu protiv toga prijedloga. Lijepo dokazivahu, kako je izmedju Magjara i Hrvata vladala sloga tako dugo, dok ih je spajao zajednički jezik: latinski. No Magjari ne htjedoše popustiti. „Kad su hrvatski činovnici u doba Josipa II. mogli za 3 godine naučiti njemački jezik, mogu sada naučiti magjarski. A čemu da se i borite za uzdržanje latinskog jezika, kojim se više ne služi ni jedna država evropska!" Dolnja kuća ugarskoga sabora prihvati prijedlog. No zabace ga velikaši u gornjoj kući, koji su uvažili posebna „municipalna prava kraljevine Hrvatske". Zato se 26. veljače 1826. ponovno u dolnjoj kući raspravljalo o hrvatskom pitanju[7]. Na obranu Hrvatske ustade

[1] Acta et articuli, knj. XI. str. 89.
[2] Diarium comitiorum a. 1792., str. 89. i 90.
[3] Acta et articuli, knj. XI. str. 270.—274.
[4] Diarium a. 1807., str. 104., 105. i 113.
[5] Diarium a. 1811., str. 178.—219.
[6] Diarium comitiorum a. 1825., str 262.
[7] Diarium comitiorum a. 1826., str. 100.—129.

protonotar Josip Kušević[1], te iznese one — od kraljeva potvrdjene — zakonske članke, koji govore o posebnim hrvatskim pravicama. Tako se n. pr. o uredovnom jeziku u Hrvatskoj može raspravljati samo na hrvatskom saboru, a nipošto na zajedničkom. Ipak je Kušević dao očitovanje: „Hrvati uvidjaju, da će im koristiti znanje magjarskog jezika. Zato će učiniti sve, što je moguće, da hrvatska mladež nauči magjarski jezik[2]."

Magjari ne bijahu zadovoljni s Kuševićevim očitovanjem. Oni potsjetiše, da hrvatski savjetnici sjede od god. 1790. takodjer u kr. ugarskom namjesništvu (zem. vladi). Ako se dakle Hrvati budu opirali magjarskomu jeziku, ne će nikada magj. jezik postati uredovnim jezikom kod kr. ugarskog namjesništva. Magjari izjaviše, da će Hrvate u saboru jednostavno nadglasati. To raspali hrvatske nuncije, te oni doviknu Magjarima: „Mi Vam toga prava ne priznajemo! Naše naime kraljevine (Hrvatska i Slavonija) nijesu podložne, već *savezne kraljevine* (regna socia), kojima je Ugarska samo *sestra,* a ne majka. Naše kraljevine postojahu mnogo prije, nego li Ugarska, a nikada se nijesu služile magjarskim jezikom, već posebnim (latinskim) jezikom." Sada ustade i kraljev personal (predsjednik kr. sudbene kurije), koji je vazda predsjedao u dolnjoj kući. Personal otvoreno reče: „Magjari ne mogu Hrvate prisiliti, da prihvate magjarski jezik!" Na to su Magjari zahtijevali, neka se barem u hrvatske škole (u akademiju i gimnazije) uvede magjarski jezik kao obligatan predmet. Nunciji odgovarahu, da se o tomu pitanju ne može stvoriti zakon na zajedničkom saboru, nego jedino na hrvatskom saboru. Podjedno obećaše, da će odnosni prijedlog donijeti na hrvatski sabor[3].

Kad je zajednički sabor dovršio rasprave svoje, sazivao bi redovito ban hrvatske staleže na sabor u Zagreb, da nunciji uzmognu izvijestiti o radu svome. Teko se i sada 10. rujna 1827. sastao sabor hrvatski. Nunciji donesu pred sabor sve zaključke sabora ugarsko-hrvatskoga. Staleži zaključuju, da u Hrvatskoj mora i nadalje ostati uredovni latinski jezik. I u javnom životu, t. j. u saboru i na županijskim skupštinama, ima se raspravljati latinskim jezikom. U školama ostaje latinski jezik kao nastavni. Ipak će se odsada magjarski jezik učiti kao ***obligatan*** predmet, jer je znanje magjarskog jezika potrebno hrvatskim nuncijima i onim Hrvatima, koji će u buduće službovati kod kr. ugarskoga namjesništva[4].

Nikada nije hrvatska svijest kod našega plemstva pala tako duboko, kao god. 1827.—1830. Dok su magjarski plemići podupirali svoju književnost, — hrvatski plemići ne htjedoše ni pokušati, da uporište potraže u narodnom jeziku svome. Mrtvi latinski jezik nije im više mogao podati dovoljno otporne snage. Plemići su počeli dvojiti o tomu, da bi mogli održati latinski jezik. Zato već mnogi od njih propovijedaju, da je uzaludan otpor protiv magjarskog jezika, jer će ovaj naskoro postati u Hrvatskoj i uredovni i nastavni.

[1] Protonotar (prabilježnik) išao je uvijek s hrvatskim nuncijima na ugarski sabor.
[2] „Sermo magistri Josephi Kusevich." (Zagrabiae 1826.)
[3] Diarium comitiorum a. 1826., str. 104.—123., te 629. i 637.
[4] Acta et articuli, knj. XII. str. 427. i dalje.

Pad hrvatske svijesti najbolje dokazuju upute, što ih županije dadoše svojim zastupnicima, kada su god. 1830. išli na sabor hrvatski. Zagrebačka županija predlaže: Ako koji učitelj *pučkih* škola znade magjarski jezik, neka odmah uči djecu magjarski čitati i pisati. Odsada neka se uopće nitko ne pripusti učiteljskomu zvanju, dok ne dokaže dovoljno znanje magjarskog jezika. Isto neka vrijedi i za profesore. Na gimnazijama neka učenici svaki dan uče po jedan sat magjarski jezik, da brže napreduju. U buduće pak neka se u gimnazije niti ne primaju djaci, koji ne znaju magjarskog jezika. — Varaždinska županija zatraži po svojim zastupnicima plemstva: „Neka se nuncijima dade instrukcija (naputak), da obligatnu obuku iznesu na zajedničkom saboru, kako bi odnosni članak došao i medju zajedničke zakone ugarsko-hrvatske". Križevačka pak županija poruči: Neka se na zajednički sabor šalju samo takvi nunciji, koji znadu magjarski jezik[1].

Hrvatski sabor sastade se 5. kolovoza 1830. Glavna mu je zadaća, da bira nuncije za zajednički sabor ugarsko-hrvatski. Nunciji dobivaju uvijek od sabora naputak (instrukciju), što da rade i kako da se drže na saboru u Požunu. Ovi su napuci dosada bili domoljubni. No god. 1830. dodje u naputak i ovaj stavak: „Staleži i redovi uvidjaju potrebu, da se u ovim kraljevinama širi magjarski jezik; i to zato, što žele, da se (Hrvatska i Slavonija) još čvršćim vezom uzmognu vezati sa saveznom kraljevinom Ugarskom. Stoga gospodi nuncijima kraljevstva nalažu, neka nastoje oko toga, da se zakonom (na zajedničkom saboru) uredi pitanje o učenju magjarskog jezika kao obligatnog predmeta u ovim kraljevinama." — Naravno da hrvatskim nuncijima nije bilo teško zajednički sabor sklonuti, da spomenuti prijedlog stavi u svoj zakonik[2]. Magjari su na tome saboru od god. 1830. dobrano izrabili hrvatsku popustljivost. Posebnim (osmim) članokm zaključiše, da magjarski jezik odsada vlada i kod kr. ugarskog namjesništva i kod kr. sudbene kurije na toliko, da ove oblasti na sve magjarske podneske odgovaraju magjarskim jezikom. Još bijaše zaključeno, da vojničke oblasti — kao i one u vojnoj Krajini — moraju primati takodjer magjarske podneske. Napokon se odredilo, da počevši od 1. siječnja 1834. ne može nitko dobiti odvjetničke diplome, ako ne zna magjarski govoriti i pisati[3].

Sreća za nas, da se upravo sada javiše mladi Hrvati, koji će u Hrvatskoj probuditi uspavanu narodnu svijest. Zagrebački je klerik Pavao Stoos prvi *osudio* postupak plemstva hrvatskoga. U svojoj pjesmi „Kip domovine vu početku leta 1831." opisuje Stoos tugu svoje domovine, pa veli:

„Narode druge svetlost obstira; a mene — črna senca podpira.
Drugem vre sunce svetli po noći; — moju tmicu v danu tipat je moći.
Narod se drugi sebi raduje; a s menom se sinko moj sramuje.
Vre i svoj jezik zabit Horvati hoće, ter drugi narod postati."

Ljudevit Gaj, Fran Kurelac, Vjekoslav Babukić, Dragutin Rakovac, Dimitrija Demeter, Matija Smodek i drugi hrvatski djaci, koji su učili na visokim

[1] Wachsmuth: „Die Geschichte des Illyrismus", str. 195—199.
[2] Diarium comitiorum a. 1830., str. 576.
[3] Corpus decretorum juris Hungarici, svezak II. str. 305.

školama u Beču, Gracu i Pešti, donesu u Hrvatsku ideju *narodnosti.* Za ovu se ideju zagrije takodjer stari grof Janko Drašković, koji je mnogo godina proživio u inozemstvu. Drašković napiše god. 1832. političku brošuru: „Disertacija iliti razgovor, darovan poklisarom (nuncijima)". U brošuri veli[1]: „Dužni smo, da slijedimo lijep primjer Magjara. Pokažimo, da imamo vlastiti svoj jezik, sposoban i dostojan svake kulture. Uzmimo ga za svoj *poslovni* jezik, pa nastojmo, da ga uvedemo u znanost, kako su netom učinili Magjari. Vjerujte mi: time ćemo najbolje odgovoriti na njihov nasilni zahtjev, da kod nas uvedu svoj jezik". Drašković je u hrvatsku politiku donio novi pravac. Treba naime odlučno istupiti protiv Magjara! Da je s ovim pravcem Drašković uspio, vidi se već po tomu, što upravo njega bira hrvatski sabor (11. studenoga 1832.) nuncijem za gornju ili velikašku kuću. Nunciji dobiju naputak, da na zajedničkom saboru nikako ne smiju pristati na to, da se u hrvatske urede uvede magjarski jezik. Uvide li hrvatski nunciji, da se ne mogu „osloboditi pritiska onih, od kojih se opravdano nadahu zaštiti", tada „neka istupe iz sabora ugarskoga". U tome slučaju „Hrvatska će se kraljevina poput Erdelja sama skrbiti za prava svoja"[2].

Hrvatski su rodoljubi znali, da će misli svoje najbrže raširiti putem *novina.* Zato Gaj god. 1832. zamoli od kr. ugarskog namjesništva dozvolu, da izdaje „Danicu". Dugo nije dobio zatražene dozvole. Dvaput (god. 1833. i 1834.) podje Gaj u tome poslu osobno pred kralja. Istom 9. srpnja 1834. dodje dozvola. Prvi broj Gajevih „Novina" izadje 6. siječnja 1835., a „Danica" ugleda svjetlo 10. siječnja 1835.

U Požunu vijećao je zajednički sabor ugarsko-hrvatski od 19. prosinca 1832. do 2. svibnja 1836. Magjari nastojahu, da Hrvatima narinu svoj jezik. Magjarski se jezik u hrvatskim gimnazijama od god. 1792. učio kao *neobligatni,* a od god. 1827. kao *obligatni* predmet. No to nije bilo Magjarima dosta. Oni predlože god. 1835. na saboru, neka magjarski jezik bude u hrvatskim gimnazijama i na zagrebačkoj akademiji *nastavni.* Činovnikom u Hrvatskoj ne smije postati nitko, ako ne dokaže znanje magjarskog jezika. Dosadašnjim se činovnicima daje rok od 10 godina, da nauče magjarski. Proti ovim prijedlozima ustanu Hrvati. Nunciji (Herman Bužan i Antun Kukuljević) pozovu se na stara naša municipalna prava, po kojima u pitanju jezika odlučuje hrvatski, a ne zajednički sabor. Ipak je dolnja kuća primila prijedloge. Sada se upre Janko Drašković, te postigne, da su prijedlozi pali u gornjoj kući. Prijedlozi budu vraćeni dolnjoj kući. Ova ih još dvaput primi, a gornja kuća zabaci. No doljnja kuća zaključi isto i četvrti put. Sada prihvati prijedloge i gornja kuća, te zaključak bude poslan kralju na potvrdu. To bijaše u srpnju god. 1835. Ban Vlašić sazove na to u Požunu sve hrvatske nuncije, viriliste i zastupnike u konferenciju, te se oni predstavkom obrate ravno na kralja. Prije su Hrvati složno s Magjarima udarali na bečku poli-

[1] Brošuru je pretiskao Smičiklas u 80. knjizi „Rada" jugoslavenske akademije, str. 53.—72.

[2] Acta congregationis Regni a. 1832., broj 24.—26.

tiku. Sada pak eto moraju na bečkom dvoru tražiti zaštitu protiv prijašnjih saveznika svojih! I kralj je doista odbio zaključak sabora požunskoga[1].

Po običaju i po starom pravu svome sazove ban hrvatske staleže, neka 4. kolovoza 1836. dodju na sabor u Zagreb. Na tome saboru izvijestiše hrvatski nunciji o svome radu na zajedničkom saboru u Požunu. Izvješće im svršava riječima: „Ovako smo kroz 3 godine boravili u tužnom položaju medju onima, koji mrze naš narod!" Hrvatski staleži odobre rad svojih nuncija. Odazovu se i Gajevoj molbi, te zaključe 15. zakonski članak, kojim se osniva društvo „za promicanje prosvjete na narodnom jeziku". Da se lakše ishodi potvrda za to društvo, preuzeše po želji sabora pokroviteljstvo nad društvom: ban Vlašić i zagrebački biskup Alagović[2].

Dugo su Hrvati čekali potvrdu toga društva. U čekanju prodje god. 1836. i 1837. Da ne gube vremena, počnu rodoljubi („Ilirci") osnivati čitaonice, za koje bijaše dovoljna potvrda ondašnjih gradskih magistrata. Takve čitaonice u Varaždinu, Karlovcu i Križevcima bijahu sastajališta rodoljuba, a podjedno i širitelji hrvatske knjige. Najvažnija postade „narodna čitaonica" u Zagrebu, koju je osnovao grof Janko Drašković. Ona je svojim pravilima dobila zadaću, da „širi korisne znanosti", pa joj ove 3 riječi dadoše priliku, da prekorači uski djelokrug ostalih čitaonica. Mnoge naše kulturne uredbe imaju svoj postanak zahvaliti upravo zagrebačkoj čitaonici. Njezin je odbor 4. travnja 1839. zamolio kralja, neka bi dozvolio književno društvo pod imenom „Matica Ilirska"[3]. — I hrvatski sabor, koji se 21. svibnja 1839. sastao u Zagrebu, ponavlja zaključak o „književnom društvu". Lijepo to motivira hrvatski sabor: „Kultura svakoga naroda ogleda se u jeziku domovine njegove. Po jeziku domovine nužno se dolazi takodjer do ljubavi rodjene grude, čime se pak podiže i narodna snaga". Na tome već saboru izaslanici plemstva županije zagrebačke i varaždinske predlažu, neka se na zagrebačkoj akademiji i gimnaziji osnuju profesorske stolice (katedre) „narodnog jezika". Ipak ne nadjoše dovoljno potpore, te je ovaj prijedlog pao[4].

Od 2. lipnja 1839. do 13. svibnja 1840. vijećao je opet u Požunu zajednički sabor. Ondje su Magjari koncem rujna 1839. predložili, neka se magjarski jezik uvede u hrvatske urede kao služben jezik, a u gimnazije kao nastavni; moralo bi se dapače i u crkvama našim propovijedati magjarski! Premda su hrvatski nunciji prosvjedovali protiv toga prijedloga, ipak nadje on ogromnu većinu u doljnjoj i u gornjoj kući. No sad se dignu naše županije: križevačka, varaždinska, požeška i zagrebačka. Redomice šalju hrvatske županije kralju predstavke, u kojima mole kralja, da bi spomenutomu zaključku sabora požunskoga uskratio svoje odobrenje[5]. I doista odbije kralj taj zaključak otpisom od 5. svibnja 1840.

[1] Relatio ablegatorum Regni. (U kr. zemaljskom arkivu).
[2] Kukuljević: „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae", knj. II. str. 289.—290.
[3] Smičiklas: „Povijest Matice Hrvatske". Spomen-knjiga, str. 5—7.
[4] Acta congregationis Regni a. 1839.
[5] Ilirske narodne novine god. 1839., str. 377. i 397.

Hrvatski sabor, koji se 10. kolovoza 1840. sastao u Zagrebu, ima glavnu brigu, da organizuje otpor protiv Magjara. Sabor bira zato poseban odbor, koji će sakupiti dokaze, da Slavonija pripada Hrvatskoj, a ne Ugarskoj, kako od nedavna počeše tvrditi Magjari. Sabor ponavlja zakonski članak o „književnom društvu", koji još uvijek nije dobio kraljeve potvrde. Pod svoju zaštitu uzima sabor „narodno kazalište", koje se osnovalo 10. lipnja 1840., da širi kulturu „predragoga narodnog jezika". Ipak je najvažniji 24. zakonski članak, koji traži, *neka se „u kr. zagrebačkoj akademiji i u svima gimnazijama uvedu katedre narodnoga jezika"*, da se tako „potpomogne kultura njegova". U predstavci, kojom od kralja mole potvrdu toga članka, vele hrvatski staleži ovo: „Osokoljeni primjerima drugih naroda, a i primjerom Magjara, koji gorljivom brigom rade za što veći procvat narodnog jezika, držimo, da je i naša dužnost, da što većma gojimo naš jezik, jer se tim ističe tip narodnosti naše"[1].

Preporoditelji Hrvatske osnivaju god. 1841. *gospodarsko* društvo, koje pod svoje okrilje uzima *narodni muzej*. Pošto još uvijek nema potvrde „književnoga društva", utemeljuje zagrebačka „narodna čitaonica" 10. veljače 1842. posebnu glavnicu pod imenom „Matica Ilirska". Prihodom ove glavnice izdavat će onda čitaonica razne knjige, jer po svojim pravilima smije „širiti korisne znanosti". Nevolja je eto naše Ilirce naučila lukavosti! Oni su išli i za preporodom društva hrvatskoga. Zato na zabave dolaze u narodnoj surki i u crvenkapi, te svagdje govore samo hrvatskim jezikom.

Magjari se uplaše ilirskoga pokreta u Hrvatskoj. Zato nam 16. lipnja 1842. nametnu za bana pukovnika Franju Hallera, da sustavi napredak narodne naše stvari. Već 11. siječnja 1843. bude zabranjeno ime „ilirsko". Cenzura ljuto pritisne hrvatsku štampu, te se hrvatske knjige moraju štampati u Beču i u Biogradu. Ipak su rodoljubi i dalje neumorno radili. Hrvatski sabor sastade se 2. svibnja 1843. U sabor bude poslan Ivan *Kukuljević*, koji — prvi nakon toliko vijekova — *progovori u saboru hrvatskim jezikom*: „Mi smo malo Latini, malo Nijemci, malo Magjari i malo Slaveni, a iskreno govoreći nijesmo ukupno ništa. Mrtvi jezik rimski, te živi jezici: magjarski, njemački i talijanski, — to su naši tutori! Živi nam se groze, a mrtvi jezik drži nas za grlo; duši nas, te nas nemoćne vodi i predaje u ruke živim jezicima. Sada imamo još toliko snage, da se suprotstavimo mrtvomu (latinskom jeziku). Za malo ne ćemo moći nadvladati žive jezike, ako se čvrsto ne stavimo na noge, t. j. ako u domovini svoj jezik ne utvrdimo i postavimo ga vladajućim!" Sabor ipak ostade kod latinskog jezika, kojemu da je sklon i sam kralj jer ga je zaštitio god. 1835. i 1840. Nunciji dobivaju instrukciju, da na zajedničkom saboru nikako ne smiju pristati na magjarski uredovni jezik. Sabor još ponovi onaj članak, kojim je god. 1840. zatražio, da se hrvatski jezik uči kao obligatan predmet u gimnazijama i na akademiji[2].

[1] Kukuljević: „Jura regni", knjiga II. str. 293.—295.
[2] Smičiklas: „Život i djela Ivana Kukuljevića" u „Radu", knj. 110 str. 131.

Herman Bužan, Karlo Klobučarić i Metel Ožegović podjoše kao hrvatski nunciji na zajednički sabor. Ondje ih je čekala ljuta borba. Čim bi nunciji počeli govoriti latinski, Magjari ih prekidahu poklicima, neka govre magjarski. Sabor god. 1844. zaključuje: 1. da Hrvati moraju na zajedničkom saboru govoriti magjarski, a ne latinski; 2. da se na svima (dakle i pučkim) školama hrvatskim ima predavati magjarski jezik; 3. da hrvatske oblasti moraju već sada od ugarskih oblasti primati magjarske dopise, a za 8 godina morat će i same s ugarskim oblastima dopisivati na magjarskom jeziku; napokon 4. da za 6 godina mora magjarski jezik postati uredovnim jezikom u Slavoniji i u „ugarskom Primorju" (Rijeka, Bakar i Vinodol). Hrvatski su nunciji protiv ovih zaključaka prosvjedovali, te ih kralj nije potvrdio.

Uslijed tolikih navala magjarskih počnu Hrvati misliti, kako da se Hrvatska odijeli od Ugarske. Ova misao jasno izbije na javu, kad se 23. rujna 1845. sastao sabor hrvatski. Sabor moli kralja, neka u Zagrebu obnovi kr. hrvatsko namjesničko vijeće, t. j. samostalnu vladu, kako je to imala Hrvatska god. 1767.—1779. Po treći put ponavlja sabor hrvatski zaključak, neka se u gimnazijama i na akademiji predaje hrvatski jezik kao obligatan predmet[1].

Na proljeće god. 1846. otvaraju hrvatski rodoljubi „Narodni dom", koji će pod svoj krov primiti sva narodna društva. Štriga sastavlja diletante, pa 28. ožujka 1846. izvodi prvu hrvatsku operu „Ljubav i zloba", koju je napisao dr. Dimitrija Demeter, a skladao Vatroslav Lisinski. Svagdje se vidi napredak narodne stvari. Napokon dodje i željno očekivana dozvola, da se bar na zagrebačkoj akademiji osnuje redovita profesorska stolica za hrvatski jezik. Prvim profesorom bude 16. lipnja 1846. imenovan Vjekoslav Babukić. On oglasi, da će svoja predavanja početi 5. listopada 1846. Toga dana dodjoše u Zagreb mnogi rodoljubi iz bližnjih mjesta, da iskažu počast jeziku hrvatskomu[2]. Odsada se po Hrvatskoj naglo razvija preokret za uvedenje narodnog jezika u sve javne urede. Ovaj zahtjev stavljaju svojim zastupnicima sve hrvatske i slavonske županije osim županije zagrebačke, u kojoj od god. 1845. vladahu magjaroni.

Kao na kakvu narodnu svečanost pohrle u Zagreb mnogi rodoljubi, da 23. listopada 1847 prisustvuje sjednici sabora hrvatskoga. Sjajnim govorom predloži Kukuljević, neka se hrvatski jezik mjesto latinskoga uvede u sve hrvatske urede kao službeni, a u škole kao nastavni jezik. Iza Kukuljevićeva govora ustadoše svi članovi sabora, te zagrebački biskup Haulik proglasi jednodušan zaključak. Opća radost obuzme sve prisutnike. Sa galerije su gospodje i gospodjice sipale cvijeće na sakupljene oce domovine[3].

Magjari su do god. 1847. dokazivali Hrvatima, da se mrtvi latinski jezik već preživio. No čim su Hrvati zaključili, da se mjesto latinskog jezika ima

[1] Kukuljević: „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae", dio II. str. 299. i 300.
[2] „Narodne Novine" od 1. i 5. listopada 1846.
[3] Kukuljević: „Jura regni", II. str. 306.—309.

uvesti hrvatski jezik, odmah se Magjari zagrijaše za latinski jezik. Njima podje za rukom, da zaprijeće potvrdu zaključka sabora hrvatskoga. Do novoga razdora izmedju Magjara i Hrvata dodje na zajedničkom saboru, koji se 10. studenoga 1847. sastao u Požunu. Na tome saboru zaključiše Magjari, da se hrvatski ban, biskupi i župani imaju služiti sa magjarskim jezikom, kada pišu ugarskim oblastima ili činovnicima. Kod kuće pak mogu se hrvatske oblasti služiti latinskim jezikom! Slavonija mora ipak već za 6 godina početi uredovati magjarskim jezikom! Još gore bit će za naše Primorje. Odmah se ondje mora uredovati magjarskim jezikom, uz koji se jedino dozvoljava talijanski jezik. U svima pučkim školama hrvatskim ima se učiti magjarski jezik kao obligatan predmet[1].

Na proljeće god. 1848. bukne prevrat u hapsburškoj monarkiji. Čim je prevrat dopro u Hrvatsku, počnu naše županije i gradovi u svoje urede uvoditi hrvatski jezik mjesto latinskoga. Nitko nije čekao, kada će kralj potvrditi zaključak hrvatskoga sabora od 23. listopada 1847. Narodnomu se pokretu odazove i Slavonija, gdje je požeška županija uvela hrvatski jezik 29. ožujka 1848, virovitička 4. svibnja, a srijemska 6. svibnja. Malo iza toga dodje do potpunog preloma izmedju Ugarske i Hrvatske. Rat od god. 1848. i 1849. prekine svaki realni savez izmedju ovih kraljevina. Potpunu neodvisnost Hrvatske od Ugarske proglasi oktroirani ustav, što ga je kralj Franjo Josip I. objelodanio 4. ožujka 1849. No odsada je nad čitavom monarkijom (pa i nad Hrvatskom) vladalo ministarstvo u Beču. Hrvatski jezik kao uredovni i nastavni dobije kraljevu potvrdu u otpisu od 7. travnja 1850[2].

Odsada je ban Jelačić nastojao, da se svi predmeti u gimnaziji uče na hrvatskom jeziku, a ne na latinskom. Isprvice bijaše to veoma teško, jer nije bilo hrvatskih knjiga. Jelačić odredi dvostruki honorar (40 do 60 forinti po tiskanom arku) za pisanje školskih knjiga. Rodoljubni profesori pišu knjige i sastavljaju škripte. No već 9. prosinca 1854. dodje kr. otpis, koji nalaže, da se u višim razredima moraju predmeti pretežno obučavati na *njemačkom* jeziku. Ovo bude kr. otpisom od 29 studenoga 1855. protegnuto i na niže razrede gimnazijske[3]. Naskoro iza toga prodre njemački jezik dapače i u pučke škole, te su hrvatska djeca morala i Boga moliti njemačkim jezikom. Na proljeće god. 1854. uveo se njemački jezik u hrvatske urede. Tomu se usprotiviše neki rodoljubni činovnici; no ministarstvo ih je bečko jednostavno otpuštalo od službe. Tako je god. 1854. bio otpušten Ljudevit Vukotinović, predstojnik županijskoga suda u Križevcima. Ministarstvo je otpuštalo i one činovnike, koji nijesu znali njemačkog jezika. Mjesto Hrvata dodju u službe Nijemci, te ponijemčeni Česi i Slovenci. Malo po malo dopre njemački jezik sve do općinskog ureda. Hrvatski seljaci dobivahu njemačke pozivnice i potpisivahu njemački pisane zapisnike. Sav javni život postade nama sasvim

[1] Metel Ožegović: „Njekoji spisi“, str. 42.—45.
[2] Šulek: „Naše Pravice“, str. 329.
[3] Mirko Bogović: „Politische Rückblicke in Bezug auf Kroatien“. (Agram 1861.).

tudj. Mjada književnost hrvatska počne stradati, jer nije bilo dosta kupaca hrvatskih knjiga.

Od toga pritiska oslobodi nas poraz, koji je god. 1859. snašao u Italiji. Ban Šokčević donese 12. srpnja 1860. u Zagreb radosnu vijest, da se kraljevom dozvolom ima odmah u škole i urede uvesti *hrvatski jezik* mjesto njemačkoga. To bijaše učinjeno na preporuku biskupa Štrosmajera, koji se 21. lipnja 1860. u carevinskom vijeću oborio na germanizaciju u Hrvatskoj. Odmah iza toga bježe iz Hrvatske njemački činovnici, profesori i učitelji. Njihova mjesta zapremaju domaći sinovi, koji odmah u sve urede i škole uvadjaju hrvatski jezik.

Kraljeva diploma od 20. listopada 1860. učini konac apsolutizmu Odsada će opet sve zakone stvarati sabori, a ne će vladati pukim naredbama ministarstva bečkoga. Hrvatski sabor stvori 10. kolovoza 1861. poseban zakon, kojim se u sve urede i škole uvodi narodni jezik. Sabor je narodni jezik nazvao „jugoslavenskim". No kad je kancelar Ivan Mažuranić na proljeće god. 1862. ishodio potvrdu toga zakona, dade narodnomu jeziku i pravo ime: *hrvatsko.* Odsada više nema ni jednoga zakona, koji bi u Hrvatskoj poznavao kakav drugi uredovni jezik, nego li hrvatski. Kad se god. 1868. sklapala nagodba s Ugarskom, uvršten je u taj zakon § 56.. koji glasi: „U svemkolikom opsegu kraljevina Hrvatske i Slavonije službeni je jezik *hrvatski* toli u zakonodavstvu, koli u sudstvu i upravi". Misao toga paragrafa nastavla se takodjer u §-u 57., koji glasi: „Za organe zajedničke vlade ustanovljuje se takodjer *hrvatski jezik* službenim jezikom unutar granica kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije". Dapače i slijedeći paragrafi služe pravu jezika hrvatskoga. Tako § 58. kaže: „Prijedloge i spise u *hrvatskom* jeziku sastavljene, pa iz Hrvatske i Slavonije na zajedničko ministarstvo podnesene, imade to ministarstvo primati i *riješidbe svoje izdavati na istom jeziku*". U §-u 59. veli se ovako: „Obzirom na to, da su kraljevine Hrvatska i Slavonija politički narod, — imajući *posebni* svoj teritorij i u pogledu nutarnjih svojih poslova vlastito zakonodavstvo i autonomnu vladu, — ustanovljuje se nadalje, da se zastupnici istih kraljevina mogu i *hrvatskim jezikom* služiti tako na zajedničkom saboru, kako i u delegaciji". Napokon § 60. ustanovljuje ovo: „Na zajedničkom saboru stvoreni i potpisom Njegova c. i kr. apošt. Veličanstva providjeni zakoni izdavat će se za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju u *hrvatskom izvorniku* i odašiljati saboru ovih kraljevina".

Svatko na prvi mah opaža, da se § 57. nagodbe ne vrši. Malo po malo prodro je magjarski jezik u zajedničke urede na teritoriju Hrvatske i Slavonije. Naročito se to opaža kod željeznica, pošta, brzojava, carina i državnog šumarstva. No zakon je zakon, pa ga svakako treba do kraja provesti. U pitanju jezika bit će vazda složni svi rodoljubni Hrvati.

DR. RUDOLF HORVAT

Ili bolje? načelo uzajamnosti u narodnoj privredi!

PRINCIP SOLIDARNOSTI U NACIONALNOJ EKONOMIJI

Ma koliko se nuanca i raznih škola pojavilo do najnovijeg doba u narodnogospodarskoj znanosti, ipak sve se redaju oko dva načela kao oko dva stožera: oko načela individualizma i načela socijalizma.

Misao vodilica individualističke, još i danas vladajuće škole, bila je: neka se pojedinim gospodarskim jedinicama dade podpuna sloboda i samostalnost, da rade kako im to njihova korist i probit savjetuje. Prvi učitelji ove škole nisu mislili time reći, da je rad pojedinca tom slobodom riešen svake etične obveze i da je individualna korist izhodište i svrha svakomu i svakakvomu gospodarskom radu. I sam Adam Smith je stavio pravicu kao granicu egoizmu. Neki liberalistički pisci, naročito manchesterlije, riešili gospodarenje gotovo od svih veza morala; ali zato imade i takovih u klasičnoj školi, koji i te kako vežu korist uz moral. „L' utile est légitime tout qu' il ne sort pas des limites du vrai et du juste" veli Rossi (Cours d' Économie politique IV. 384). Ili još obširnije dalje: „Pour nous, *le bien et le juste* d' un côté, *l' utile* de l' autre, sont de nature différente . . . Mais en fait, *le bien est presque tuojours utile*, et il est rare que se qui est utile ne soit pas à la fois conforme au bien et au juste. C' est peut-être une loi providentielle que cette alliance du bien et du bien-être, cette alliance par la quelle les exigences du devoir se proportionnent à nos forces" (ib). — Individualizam ne poznaje niti gospodarskih veza osim tržišta, natjecanje, borbu pojedinih gospodarskih jedinica na tržištu.

Kao diametralni protivnik individualištičkoj decentralizaciji ili bolje atomizovanju, ustaje socijalizam sa zahtjevom, da se na mjesto bezbroj pojedinačkih gospodarstva uzpostavi jedinstvena centralizovana univerzalna gospodarska udruga, u kojoj bi nestalo svakog diferenciranja ne samo po staležima i družtvenim klasama, nego i po zanimanjima. Kao što je individualistički princip bio u početku smatran i slavljen kao neki Mesija, koji će preporoditi gospodarske i socijalne odnošaje „staroga regima", tako su mnogi jednake nade postavljali u socijalizam. Naročito su se one klase družtva zaniele, koje njihov udes, njihovo zanimanje i naobrazba čini, da više čuvstvuju nego li razmišljaju. Ali kao što je praksa u mnogo čemu odkrila nedostatke teoriji individualističkog sustava, tako je ona oborila i socialistički sistem, netom je izazvala mjesto čustvovanja razmišljanje i netom se

počeo rušiti sam individualistički sistem. I tako se eto dogadja, da onaj isti princip socijalizma, koji se je podigao da obori princip individualizma, zajedno sa ovim potonjim pada. Danas u socijalnoj demokraciji vlada razstrojstvo, marxizam se proživljuje. I individualistički i socijalistički princip nekuda se troše, kao da se medjusobno izjedaju, a povrh njih se sve pomalo pomalja novi princip, koji oba ekstrema, oba načela dovadja na kompromis, kombinujući dobru stranu iz jednoga i drugoga principa u novu cjelinu. To je princip solidarnosti ili „solidarizam". Ovaj priznaje individualnosti pravo na obstanak i na samostalnost, ali ju smatra dielom ili udom, organičnom sastojinom družtva, dočim princip individualizma u narodno gospodarskoj disciplini, niječe svaki organički vez izmedju pojedinih gospodarećih jedinica, osim tržišta, kao što socijalizam niječe i progutava gospodareću individualnost. — Družtvo nije stado životinja ili zvieri, već je sveza doduše slobodnih ali ćudorednih bića; to je dakle moralna sveza, moralna zajedinstvenost, a jer sastoji baš od ćudorednih bića, to mora biti omogućen obstanak pojedinečnosti u cjelini, i cjelini na pojedinečnosti, individualnosti u socijalnosti.

Da se sa čistim individualizmom iliti razriešenjem svih družtvenih vezova u gospodarstvu isto tako ne dolazi k svrsi kao niti sa čistim socijalizmom t. j. da niti jedan niti drugi od principa ne vodi niti do gospodarskoga blagostanja, niti do socijalnoga zadovoljstva, to su već za rana opazili neki umovi. Ali galama individualizma bila je tolika, da se je slabo čuo glas ovakovih pojedinaca. Nu čim su posljedice individualističkoga rada bivale osjetljivije, tim više se je osjećalo, da narodno-gospodarska znanost i njezini „prirodni zakoni" ne mogu sami o sebi obastati. Sve bolje se je opažalo, da i u gospodarskom životu nije moguće niti može biti dozvoljeno, da svaki pojedinac bez obzira na svoje bližnje i njihova prava i opravdane interese, ostvaruje samo ono, što izključivo vlastita probit i interes preporuča. Sve više se je stalo opažati, da ne stoji blagostanje u razmjerno maloga broja velikih imućnika do kojega rezultata vodi čisti individualizam, već da u blagostanju obćenitosti najbolje prolazi i pojedini individuum.

Na taj eto način stalo se je narodno-gospodarsku zna ost dovadjati u savez sa sociložkom naukom i sa moralom. Ta eto tendencija opaža se u narodno-gospodarskoj znanosti kod svih naroda. S načelom, da se država ne ima baš niti na koji način uplitati u gospodarski rad i gospodarske odnošaje pojedinaca, počima se sve više prekidati, te se zahtieva manja ili veća intervencija države.

Pogledamo li *njemačku* narodno-gospodarsku znanost, to ćemo opaziti sviestno nastojanje, da se nadje srednji put izmedju individualizma i socijalizma. Ma koliko se inače razlikovali u pojedinim pitanjima n. pr. Brenteno, Conrad Cohn, Hildebrand, Knies, Nasse, G. Mayr Rösler, Philippovich, Schäffle, Schmoller, Schönberg, Wagner — ipak svi složno zabacuju čisti individualizam klasične škole, te priznavaju potrebu socijalnih vezova kao i vriednost etike u gospodarskom životu naroda.

Neka nam bude dozvoljeno navesti rieči znamenitoga Adolfa Wagnera, da vidimo, kako on dolazi u svojem razmatranju do novoga gospodarskoga principa, do solidarizma, prem ga on tako ne naziva. On je prvak tako zvanoga „katedersocijalizma", ali to na samoj stvari ništa ne mienja. On pobija preveliko izticanje individualističkoga samoljublja, pa tako krči put socijalnom, ali ne socijalističkom shvaćanju na narodno-gospodarskom području.

Wagner (Grundlegung I. 31. 83 ss.) prigovara „britskoj ekonomici", da je odveć izlučila čovjekovu gospodarsku narav od njegove cjelokupne naravi, te je sa ovim jednim dielom čovječje naravi u svojim dedukcijama i razlaganjima odveć smjelo operirala.

On naziva osobitom pogrieškom („Fehler . . . vornehmlich . . ."), što je ta „britska ekonomika" uzimala obzir na „prvi motiv" (t. j. nastojanje za vlastitim gospodarskim probitkom i strah pred vlastitom gospodarskom nuždom), te taj motiv smatrala gotovo kao jedinim motivom u životu čovječjem u obće, „dočim druge motive, kombinacije istih medju sobom i sa prvim motivom, različite stupnjeve jakosti tih motiva kao i onoga prvoga motiva, te ovih prema individuima, njihovoj dobi, rasi, klasi itd. ili je premalo uzimala u obzir, u teoriji često namjerice ni malo, a u praksi, u politici nedostatno". Zato Wagner proteže psiholožku analizu na cieloga čovjeka, jer je pravo zamjetio, da je čovjek jedinstveno biće, i takovo ostaje u svakom svom djelovanju, pa i u gospodarskom. U tom smjeru analizuje Wagner sve motive prema njihovoj vriednosti za gospodarski život, da se unaprede „ekonomički i ćudoredni do veće odlučnosti (Wirksamkeit), a protivni da se u njihovoj djelatnosti oslabe". A svrha tomu analizovanju i klasifikovanju motiva prema njihovoj „ekonomičkoj ćudorednoj" vriednosti jest „das wahre und berechtigte Interesse der Gattung" t. j. cjeline ili cieloga naroda u jednom narodnom gospodarstvu.

Akoprem se je ovime Wagner izjavio odlučno proti čistomu individualizmu i premda se on označuje „Staatssozialistom", to on ipak nije. On stoji i u sadašnjosti i budućnosti odlučno na gospodarstvu sa privatnim vlastničtvom, te ustaje protiv socijalizma u svakoj spodobi. Evo kako se on izrazuje o individualizmu i socijalizmu (Grund. I. 31, 22): „Točka, oko koje se u političkoj ekonomiji . . . sve kreće, jest staro pitanje o odnošaju individuuma spram cjelokupnosti (Gemeinschaft), o kombinaciji principa individualnosti sa onim socijalizma u družtvenom i gospodarskom poredku i organizaciji. Tko sa starijom „individualističkom" pravno-državnom filozofijom i sa srodnom joj britskom ekonomikom postavlja individuum u središte svoga posmatranja, taj nuždno dolazi do rezultata one britske škole. Isto tako, tko cieli privatnopravni poredak naročito privatno vlastničtvo posmatra samo sa stanovišta individualnoga interesa . . . dolazi takodjer nuždno samo do individualno-pravnoga („čisto privatnopravnoga") shvaćanja i uzimanja (Behandlung) ovoga pravnoga poredka za podlogu narodnom gospodarstvu. Tko naprotiv prije svega u prvom redu iztražuje uvjete gospodarskoga života cjelokupnosti (des wirtschaftlichen Gemeinschaftslebens) i prema istima

odredjuje sferu gospodarskoj slobodi individuuma, ovlasti (Befugnisse) i privatnoga vlastnika obzirom na objekte njegovog vlastničtva, granice slobodi ugovaranja i glasom na sadržaj ugovora; tko cieli privatnopravni poredak, takodjer i privatno vlastničtvo posmatra u prvom redu po njegovoj svrsishodnosti (Zweckbeziehung) i njegovoj funkciji spram interesa cjelokupnosti, *taj — ne dolazi*, kako se rado tvrdi, *naprosto do socijalizma* (Mi podcrtasmo op. p.), nego upravo do shvaćanja (Anschauung) i nauke, koja . . . upravo ovdje vidi naročite narodno-gospodarske temeljne probleme: probleme *organizacije* narodnog gospodarstva, probleme odnošaja (Beziehungen) izmedju prava i gospodarstva, probleme uredjenja „slobode i vlastničtva" prema dvostrukom stanovištu, koje bi se imalo skombinovati — cjelokupno-individualističkom interesu („dem zu kombinierendem Doppelgesichtspunkt des Gemeinschafts- und Individualinteresses") i prema cilju nekoga *kompromisa*, obih ovih interesa, koji (kompromis) bi se opet sam neprestano mienjao. Poviest narodnoga gospodarstva i pravnoga poredka stavlja proces toga kompromisa tih interesa medju „socijalni i individualni" princip. Socijalizam pretjeruje prvi, a ekonomski individualizam drugi od ovih principa. Znanost i racionalna gospodarska praksa i politika imadu se klonuti obiju jednostranosti, *ali zato* ipak priznati, *da prvenstvo ima i mora imati socijalni princip*. Ovakovo stanovište spram narodno-gospodarskih pitanja može se sigurno sgodno označiti socijalno-ekonomičkim, prema pravnim pitanjima, ne izuzimajuć ni privatnopravno, socijalnopravnim".

Iz ovih se evo citata nedvoumno vidi, da i veleuvaženi Wagner nauča i zauzima neko novo stanovište izmedju dva pola u narodno-gospodarskoj znanosti, ali same nije do sada našao prave oznake za to novo stanovište.

U drugom dielu svoga „Grundlegung" (Volkswirtschaft und Recht, besonders Vermögensrecht — 1894., str. 41. i sl.) još se jednom osvrće Wagner na to kompromisno stanovište izmedju individualističkog i socijalističkog principa, pa veli: „Oba principa su duboko u ljudskoj naravi usadjena. I drugi princip ne nametava se umjetno i nasilno individuumu, nego dolazi pojedincu po sebi (ohne weiteres) iz njegove prirodjenje mu socijalne naravi, iz obstojnosti, da je u cjelokupnosti (Gemeinschaft) i za nju, za družtvo, „za druge" rodjen (mitgeboren wird). I za to po Wagneru ne smije niti jedan od ovih dvaju principa zavladati na štetu drugoga u pravnom poredku, ličnoj slobodi, vlastničtvu; ni jedan ne smije tako prevladati, jer bi to bilo „proti naravi". „Moguć i nuždan je samo kompromis izmedju oba principa i medju konsekvencijama, koje iz njih sliede po pravni poredak".

I tako je eto Wagner umno obrazložio novo stanovište, novi princip u narodno-gospodarskoj znanosti, a dalje ćemo vidjeti, da on nije niti jedini medju narodno-gospodarskim piscima u obće, a napose niti medju njemačkima, koji svojim proučavanjem do ovakovih rezultata dolazi. Kada štovanim čitateljima prikažemo sva ovakova suglasna razmatranja i slične rezultate raznih pisaca u raznim narodima, onda će moći pravo suditi, koliko se ovi nazori šire i kakove konture dobiva ovaj novi princip u narodno-gospodarskoj znanosti.

*

Mi smo doduše naumili ovo poglavlje što izdašnije obraditi; ali kako vrieme i ini poslovi često i najtvrdje odluke spriečavaju, to nije izključena mogućnost, da bi i dulje vremena moglo proći, dok ovu radnju onako kraju privedemo, kako želimo. A kako sada u novije vrieme ovo pitanje i ovaj smjer u ekonomici sve više duhove zaokuplja i sve šire dimenzije zahvaća, to bi moglo možda i kod nas zanimati, te ga potaknuti na živahniji interes i bez ove naše razprave. Takovom čitatelju mogla bi dobro doći literatura, pa ćemo si zato dozvoliti, da odmah ovdje u prvom članku navedemo pisce, koji se manje ili više za ovo načelo u narodno-gospodarskoj znanosti zauzimlju.

U ovom smislu radeć, iztakli su se budi literarno radeći, budi na polju političkoga rada: M. A. Weiss, K. v. Vogelsang, K. Scheimpflug, F. M. Schindler, J. Biederlack, Scheicher, v. Weichs, Ebenhoch i drugi. U Njemačkoj: V. Hertling, Hitre, E. Jäger, G. Ratzinger, P. Haffner, Fassborder, Th. Meyer, Lehmkuhl, v. Hammerstein i još mnogi vrlo ugledni političari, kojih ovdje ne ćemo nabrajati. U Švicarskoj: K. Eberle, Reichesbergs Handwörterbuch der schweizer. Volkswirtschaft, J. Beck, Hättenschwiller, Dereurtius, Feigenwinter, Jung. U Italiji: Burri, Liberatore, Soderini, Steccanella, Toniolo. U francezkoj literaturi: V. Brants, Baudrillart, Droz, Cl. Jennet, Laveley, Lorin, Le Pley Perin. U Englezkoj: Cunningham, Devas, Faxwell Symes, Carlile, Ruskin. U Španiji: Cepeda, de Castro, Lopez, Sancho y Nervas, Arti y Lara i dr. Holandezi: Schaepman, Aalbersee. Medju sjev. Amerik·ncima jedini je Amassa Walker bezuvjetni prijatelj čistoga individualizma, dočim se drugi diele poglavito prema zaštitnoj ili slobodnoj carini, dok im je socijalna strana manje iztaknuta.

Želi li pako čitatelj, da mu naročito iztaknemo pisce, koji su se izričito manje ili više obazrieli na sam princip o kojemu i mi govorimo, to ćemo navesti, da olahkotimo čitatelju trud, sve znamenitije autore, njihova djela i stranice, na kojima se o tome govori.

DR. FRAN. MILOBAR

„JUNAK“ NAŠEGA VREMENA

Nedovršen portrait

(Stranica savremenog romana)

Kad je jutros gospodin dr. Pante Počkorić izašao iz kuće, da podje u ured, bilo mu je tako voljko, ne samo u novom zimskom kaputu s debelim ovratnikom od krzna (imitacija!), nego i u duši. A on je tako čvrsto vjerovao, da čovjek ima dušu. Osobito odkad je pročitao neko njemačko djelce „Duševni život u životinja“. Ta knjižica ga je uvjerila, da i čovjek ima dušu. U srdce nije nikad vjerovao. Nije bio nikad idealista, pjesnik, već uviek puki realista. Za to i nije vjerovao, da srdce što ćuti, osjeća, da ga boli. Za nj je srdce samo mišica, doduše vrlo vješto i slikovito (veli on) sastavljena i u potankosti izradjena, ali — drugo ništa.

Da, bio je i on nekad poletniji, idealniji istina, nu uviek u granicama, dopuštenim granicama. Nije se na sveučilištu nikad izticao medju vikačima, pa je zato upravo obim rukama prihvatio i prigrlio struju, koja je naviestila smrt idealizmu, koja je povela boj na život i smrt protiv tradicija i fraza. Premda joj oružje u tom boju bijahu opet — fraze, ipak je gospodina Pantu Počkorića (onda još nije bio doktor!) jurišem osvojila.

„Sitan rad“. Ta ga je lozinka dizala visoko. On joj je i danas ostao vjeran, danas, kad je već — premda tako mlad — ugledan gospodin. On se lozinke „sitnoga rada“ strogo drži i u svom uredu, u svom „zvaničnom“ radu, (kako on veli), budući da radi tako sitno, malo, gotovo ništa. Prožeo ga je sasvime napredan duh vremena.

Gospodin dr. Pante Počkorić vrlo je liberalan čovjek. Nu prije svega treba spomenuti, da se nikad pravo ne zna, je li on Hrvat ili Srbin. Evo zašto: Majka mu je bila Srbkinja, jer je bila kći paroha Sretenija Vlaisavljevića iz Srbinovaca negdje u Sriemu, a obće je poznata stvar, da je prota prvi Srbin u selu, budući da ga ide prvenstvo i budući da nauča „srbsku“ vjeru i zazivlje „srbske“ angjele i drugo koješta srbsko. Nesporazumljenje bit će jedino to, što prota ili paroh u kojem ruskom selu, ne će ni da čuje, da se njegova pravoslavna vjera, naziva — srbskom. Nu napredan duh vremena ili vrieme duševnog napredka (kako bi rekao dr. Pante Počkorić), uklonit će i te nesporazumke i bit će jedna srbska ovčarnica na svietu i u njoj jedan srbski ovčar, makar Srbija i vodila carinski rat s Austro-Ungarijom . . .

Dakle majka je gospodina dra. Pante Počkorića bila Srbkinja. To je fakat. Otac dra. Pante nije bio Srbin, već „šokac". Nije se zvao doduše Počkorić, kao sin mu, naš dr. Pante, al bio mu je eto otac. To su u ostalom neke obiteljske talne njegove, koje nismo ovlašteni, da iznosimo. Zna se samo to, da je bio vrlo visoki gospodin Pantin otac, pa da je nekako pred trideset godina bio u Sriemu na nekoj inšpekciji, da je bio kod paroha na konaku i — dalje se ne zna ništa . . .

Premda je otac dra. Pante Počkorića bio „šokac" (rieč je Pantina), nu nije se nikad izticao Hrvatom. Bio je veliki gospodin, vršio je svoju službu i nije se miešao u — politiku. Veli se, da je onda značilo, osobito kod velike gospode, miešati se u politiku, tko bi rekao da je Hrvat, pa još to javno u družtvu izticao. Danas je to, dakako drugčije u velike gospode . . .

Nije dakle jasno, zašto se dr. Pante Počkorić nikad izrazito ne priznaje ni Hrvatom ni Srbinom, a ni obratno. Istina, kad se nalazi u „srbskom" družtvu na kakvom sielu (a on marljivo polazi i sve „svetosavske besede") ili gdje drugdje u srbskom zraku, onda rado priča, kako je sisao srbsko mlieko, a kad zapane medju Hrvate, kojima nije svejedno, kakvo je mlieko, onda se poziva na svog blagopokojnog otca, koji je bio katolik, dakle — Hrvat. „I te kakvi Hrvat!" — znao bi govoriti dr. Pante Počkorić — „Nije bio doduše vikač, ali za to stara kremenika, kakvih je malo". Je li mu tko vjerovao ili nije, tko bi znao. On je bio uvjeren, da je na pravom putu, pa — amin!

Neki, koji dra. Pantu Počkorića iz bliže poznavaju, tvrde, da on ipak malo, onako malacko, zeru naginje više Srbima, nego Hrvatima. A to je baš i u duhu današnjeg naprednog vremena, koje se bori proti frazama o nekakvoj velikoj Hrvatskoj, o hrvatstvu, te izticanju narodnosti. Dakako, to vriedi za Hrvate, dok to napredno doba dopušta Srbima, da grade veliku Srbiju, da šire srbstvo i ističu na svakom koraku svoju srbsku „narodnost". Nu to su obitetjske tajne sitnoga rada . . .

A što smo ono htjeli pripoviedati? Da: kad je jutros gospodin dr. Pante Počkorić izašao iz kuće, da podje u ured, bilo mu je tako voljko u bundi i u duši. Sinoć su ga izabrali predsjednikom kluba organizacije sitnoga rada. Prvi mu je korak nuz put bio, da u liepe trafikantice, u koje svaki dan kupuje trabuke, uzme jutarnje novine. Richtig! Govore o njemu. Izmedju redaka i u redcima preporučuju ga „gore". U ostalom, on će to već u uredu pročitati u cielosti.

„U našem današnjem popodnevnom listu doniet ćemo sliku veleuč. gosp. dra. Pante Počkorića, da ga naša javnost upozna i s te strane", pisalo je na koncu izvještaja.

Dakle in Wort und Bild!

Danas po gotovo nije ništa radio u uredu. Tja — ovih nekoliko spisa (misli gospodin doktor), to se može i sutra riešiti. Doduše na njegovu stolu leži pred njim razgaljen koncept nekog spisa još od prekjučer, po kom se

već uzela skupljati lahka maglica uredske prašine, ali što za to. On je počeo pisati na tom spisu:

„U riešenju slavnoistog časti se ovaj ured topogledne daljnjeg blagohotnog uredovanja radi jur ovamo podnešene pod A, B i C priložene...“

Dalje nije došao, a ni dospio, ta valjalo mu se spremati za govor u organizaciji. Pa ako dr. Pante Počkorić i ne radi Bog zna koliko u uredu, nu za to on „radi“ na drugom polju.

A tek po podne, kako mu je udaralo srdce t. j. on ne drži ništa do tog udaranja srdca, bilo mu je tako toplo, kad je gledao sebe u novinama. Sebe, dra. Počkorića naštampanoga! Isti onaj nos njegov i brk i nešto ovelike uši njegove, pa oči, sva glava — ma on izrezan, ili što bi rekla bratija — namolovan!

Ne, tako dalje ipak ne smije da ide. On mora kandidirati za saborskog poslanika (kako ga on zove). On je ko stvoren za to. On će lahko prodrieti. Kotar „Srbinovci“ većinom je srbski t. j. pravoslavni, njegovi su ljudi na vladi, „Srbi“ su vjerni svakoj vladi, samo kad je vlada, pa eto — treba da samo sadašnji poslanik položi mandat (jer je izabran za prijašnje vlade, dakle ne voljom naroda, dok će dr. Pante Počkorić po istom izbornom redu biti izabran pravom voljom naroda, jer pod novom vladom) i on je izabran.

„Jamačno te danas sve ni ne govori o čemu drugom, već o dru. Panti Počkoriću. Svi čitaju njegov govor na organizacionoj skupštini i uživaju u njegovoj slici“ — razmišljavaše dr. Pante, kad se vraćao kući.

Bio je vas blažen. Samo se je jedan protivnički list usudio napisati ovo: „Upozorujemo naše čitatelje na sliku dra. Pante Počkorića. Izvrstno je pogodjen. Takvih slika donosi i jedan bečki list pod rubrikom „Wer weiss etwas?“ ...

Dobro, da to nije čitao dr. Pante Počkorić isti onaj dan, kad se osjećao, da je na vrhuncu svoje slave. Ta on bi prosto pobesnio ...

* * *

11 je sati prije podneva.

Dr. Pante Počkorić spava ko zaklan. Došao je kući u 5 sati u jutro vanredno „oduševljen“ za svoj napredni program. Sinoć je bilo predavanje u klubu. Jedan kolega čitao je „Razliku izmedju novoga i staroga duha u hrvatsko-srbskoj politici“. Dok se stari duh — reče — drži starih, strogo odmjerenih i odsječenih principa (dr. Počkorić se pri tom ironički nasmijao!), novi je duh koraknuo orijaškim korakom napried. Dozvolite, da kažem, gospodo, da nas cielo stoljeće dieli u prosudjivanju naših prilika. Ondje fraze i vika, deklamacija i glumljenje, ovdje rad, sitan realan rad. (Tako je!) Tamo zaglupljivanje naroda s velikom Hrvatskom, ovdje prosvietljivanje istog tog naroda srbskog i hrvatskog s bratstvom oružja prema vitežkom narodu magjarskom. (Tako je!) Dok se tamo samo kod stola, uz čaše i flaše (dr. Počkorić: Tako je! Jako dobro!) tumači, gospodo, program, dok oni natrušeni spasavaju domovinu, mi gospodo, triezno i razborito idemo od etape

do etape, od uspjeha do uspjeha, od pobjede do pobjede. Bez vina, bez pića, bez čaša, na temelju postojećih zakona, gospodo . . ."

Tako je tekla ova u istinu moderna razprava do kraja. Nigdje fraze ni za liek! Poslie čitanja servirala je ljubezna domaćica kluba čaj, naravski bez ruma, tek s nekoliko kapi kiselog limunova soka, samo da se ne bi moglo prigovoriti „ni s koje strane", da je bilo i kapi alkohola. Trieznost zahtieva moderni duh . . .

Kad se je dr. Pante Počkorić probudio u 1 sat po podne, bila mu je neobično težka glava, a u grlu ko da mu je sam pakao, tako ga je žeglo.

Nije moguće, da je to bilo od onog trieznog čaja s limunovim sokom. Do biesa, gdje je on to bio noćas? U klubu, to zna, a onda poslie, poslie, što je ono bilo?

I kad se je umivao hladnom vodom, onda mu je i puklo sve pred očima: Tako pijan nije nikad bio kao noćas, poslie predavanja o novom srbsko-hrvatskom duhu . . .

Kacnjamer!

ZYR XAPULA

ZAČARANI OVČAR

I

Svi su ga opominjali.

Na to je došla njegova majka, noseći u ruci punu vedricu mlieka, stupila je k njemu i rekla: „Prestani već sa svojim sviranjem ... brzo će mjesec izaći, a to ne sluti na dobro. Nešto će ti se dogoditi, a tad te ne bismo mogli obraniti od susjeda, a i sami se ne bismo više mogli u selu ni pokazati."

Nu on nije htio poslušati. Naslonio je ledja o vrata tora, prebacio nogu preko noge, a da nije prekidao pjesme, koja je tekla tako čeznutljivo mehko.

Život je i buka danja zamirala u okolo. Tu bi se i tamo čulo, kako se zatvaraju vrata, ljudi se vraćaju u kuće; u daljini škripaju rdjava kolesa zakašnjelih nekih kola, s druge opet strane tamo ozvanjaju zvona ovčjeg stada ili pas laje na mjesec, a onda je opet sve tiho, obavito tajanstveno tajnim plaštem zvjezdane noći.

Sad izadje njegova šurjakinja i ona je bila kod muzenja, pa stade pred njim:

„Nu, šurjače, udji u kuću, kod tetke je danas pietao opet tako neobično pjevao, a naš pas je lajao, kao da je na pustari... to ne sluti ni na što dobro... Znaš li još, kako je popadiju Dojnu obsio šumski duh. Dodji samo; mjesec sjaji tako jasno, kao da i nije noć. Čuj, oboljet ćeš ..."

Nije se usudila izgovoriti, već je ušla u kuću.

Ovčar, odmaknuvši frulu s ustiju, plaho se ogleda na sve strane. Sve je bilo zastrto kao koprenom. Iz čarobno zapletenih sjena drveća dizale se tihe kuće ko prikaze sanja, ovdje i ondje letjele i svjetlucale se po trnovitim živicama svietleće kriesnice, a tamo medju kamenjem šumilo tajnovito suho grmlje, kao da će pričati priču o prastarom udesu jesenje noći.

Kosjo stoji još uviek utonuo u misli. On se prene — pred njim stoji njegova starija sestra.

„Ta daj da ti svjetujem, ti gubiš razbor, hajde" — i ona zatvori vrata tora i okrenu se da podje — „takih mladića kao što si ti, može Neda posvuda naći. Ta što si pomahnitao za njom? Svaku noć sve do prvih pietala stojiš tuj sa svojom frulom, sav ti se sviet ruga. . ."

A time samo još dublje prodire bol u Kosjino srdce, pa se opet laća frule, i divlje ozvanja njegova strastvena pjesma. Čini se, kao da se sve probudilo u okolo, da sluša sladke glasove fruline. Ona pjeva i pjeva, a rieč se niza na rieč, da kaže sve, što njegova duša osjeća.

A u tajinstveno doba, kad je sve tiho u noći, otvara se polahko tamo preko prozor, a medju lišćem vinove loze, što se penje uza zid, ukaže se Neda u bieloj košulji. Kradomice žmirka mjesec, da uhvati jedan njezin pogled, a njezino bielo lice sine zasjenjeno zlaćanom kosom.

Oči joj sievaju, njihovi se pogledi sastaju i Nedino se lice zarumeni uz zajedljiv smiešak.

Ovčaru klone ruka s frulom, a on prigne skrušeno glavu.

„Dodji, ah, dodji — — —", počinje Kosjo drhtavim glasom.

„Što? Kome da dodjem?" odziva se ona kroz smieh.

„Dodji . . ." bolno se razteže njegovo lice i on se ne usudjuje pogledati joj u oči.

A Neda se smije sve pomamnije.

„Što ću s tobom? Zar da s tobom igram?" Ona ne skreće svog pojedničkog oka s malenog ovčara.

„Ah . . .", on joj ne zna ništa više kazati i ode posramljen.

Neda se glasno nasmije, a on, rek bi gonjen njezinim smiehom, uzme sve brže trčati.

I obuzima ga bol, kao u nekoj očajnoj prietnji stišće zube; plakao bi, nu ni jedna mu suza ne navire na oko . . .

II

Još je bilo sniega na dvorištu, a kad je još bio kao nježno pokrivalo, koje bi i mišu doseglo jedva do koljena, Kosjo je obolio i ciele zime nije mogao iz kuće.

Leži i gine, već je jedva nalik na živi stvor. A nitko ne mogaše razumjeti njegove bolesti.

Škropili su ga svetom vodom i ugljem, kad je bio u prvom snu, postavili kraj njega tanjur sa svetom vodom — nu ništa mu nije pomoglo.

„To je vračarija", rekla je tetka Gena njegovoj majci, kad su na Nikolinje došle iz crkve.

„Je li vračarija ili što drugo", kukala je mati „ne znamo ni sami. On biva sve slabiji, mora da je nješto u njemu, samo je još kost i koža."

„Obsjela ga vještica svojom ljubavi . . . ali ja ne ću da dalje sborim", zlobno je piskutala Kassarina žena, „već sam ja to odavna opazila, baš je tako kao kod popadije i od njega će pasti nesreća na cielo selo".

Još su koješta gundjali sumnjivi susjedi.

Težka briga obuzela majku rad njega, a i ona sama se nije više usudjivala pokazivati se pred svietom.

Kumovi se već posjećivahu mudjusobno i darivahu se kokoškama, gajdaš dovadjaše momke i djevojke u kolo, svetkovahu se vjeritbe, kod susjeda

se upriličavahu pirovi, a i Neda najposlie podje pred oltar, samo ovčara nije srce van vuklo.

Već je prošla i sva zima, a u kući nije se zaklala ni jedna jedina kokoška, nije se usudjivalo ni prati, da se bolest ne pogorša i razdraži, jer bi tad bilo još i gore; i vuna je ostala neočišćena, samo da se bolest na logu ne smete, najposlie postave u kut jela i vrč vode, a kraj toga upaljenu svieću, da se bolest najede do sitá i da ode.

Kosjo nije mogao više podnieti, da ga svi prieko gledaju, da bude čitavom selu trn u oku. Duša mu bijaše potištena, osjećao je sam, da je bezkoristan i sam sebi na teret; a kad je pogledao na prozor, rekao je svojoj šurjakinji:

„Čekajte samo, da svane proljeće, tad mi skuhajte prežganu juhu... i ja ću skupiti svoj svežanj . . ."

„Što kaniš, šurjače?"

„Ne mogu više da obastanem u selu, ne ću nikoga više da vidim . . . Tamo gore ću ovcama podići tor, tamo ću ih pasti i gajiti, u bregovima ne ću vidjeti ni živa čovjeka . . ."

III

Čim je prva lastavica zacvrkutala pod krovom, prebacio je ovčar preko sebe svoju težku kabanicu, dohvatio palicu gvoždjem okovanu i pognao liepe ovce u bregove. Ni molbe majčine, ni nagovori šurjakinjini nisu ga mogli zadržati.

Kao kaki pustinik povukao se u planine, gdje je do danas ostao.

On sebi sam priugotavlja odjeću, i sam sebi sve dobavlja; a kad mu oni iz sela zaborave donieti brašna, tad će sam da sebi samelje u svom ručnom mlinu žira. Ovce njegove uspievaju, janjad mu je liepa i snažna i već se stadu ni broja ne zna. Kad onima u selu treba svježeg maslaca za koju redušu, tad dolaze k njemu.

Nu nitko ne zna, što Kosjo sam samcat radi u bregovima. Jedni pričaju, da ga je zmaj odveo u neku zlatnu palaču pod dno neke špilje, jedni da se je neka vila zaljubila u nj, pa mu je sama podala ljekovitog bilja, jedni opet, da ga neka nerodjena djevica, vila planinkinja miluje svake noći u čarovitoj šumi.

Kad je pak tko začaran ili kad gine u čeznuću za kojom ženom, tad dolazi k njemu. A on im daje zmijinu ljusku, da ju spale ili da skuhaju bilja. Svakoga pak proljeća na dan sv. četrdeset mučenika vodi Kosjo mlado i staro, da se kupa u ljekovitim vodama kraj čarobnih pećina.

Još prije prvih trakova sunčevih sakupljaju se na čarobnim stepenicama uzeti, kljasti i gubavi, jedan kupa kljastu nogu, drugi pere obamrlu ruku, treći opet vodom škropi lice, da se očuva od bolesti očinjeg vida.

Tako oni stoje i kupaju se pod šumećim slapom, koji se divlje sunovraćuje od pećine na pećinu, pridigavši se napried i bacajući svoj atlasni plašt s ledja u bezkrajne dubine. Sunce prosieva, a šuma se budi i od posljednjeg driemeža.

Bukve kraj potoka, kojim se granje medjusobom uzko prepliće, šušte svoj jutarnji pozdrav. A tamo dolje, gdje izmedju pećina, obavijenih mahovinom, slap prska svoje vodene iskrice, ondje eno ševa počinje svoju pjesmu . . .

I nitko se ne usudjuje ni maknuti sa svoga mjesta.

Kad pak sunce uzme kroz koprenu lišća krošnjatog drveća sipati val svog svjetla, tad ljudi iz sela posiedaju u travu, povade svoje jelo, što su ga ponieli sa sobom i jedu veselo i zadovoljno.

Uz pjesme i smieh prolazi dan, a kad se spremaju kući, tad se ipak ovaj ili onaj ne može savladati, a da ne rekne ovčaru:

„Dakle hoćemo li ove zime na vjeritbe?“

„Kake su sad djevojke u selu . . .!“, drugi će.

Ovčar bi kimnuo odlučno glavom, a tad bi upitao:

„Je li Neda još živa? Znate li što o njoj?“

„Neda je“, odvraća Gena, „vrlo nesretna. Muž joj se odtisnuo u sviet za kirijaša a nju ostavio kod svoje majke. A može li se sa punicom obastati?“

‚Kad bi imala barem diete“, doda Rajkovica.

„Kad bi ona došla ovamo, da se okupa kraj začarane pećine . . ., prije bi mi porasla dlaka na dlanu, nego bi žena tek od puste želje dobila diete“, odvrati Kosjo proročkim glasom.

Seljaci se vraćaju kući, pripoviedaju taj dogadjaj Nedinoj punici, a ova je još gora. I više ne dopušta Nedi do izvora i uobće ni preko praga.

A kad zapada sunce, tad će ona strogim pogledom Nedi:

„Ej, ostavi posao, dodji unutra . . ., muž ti se vraća, da ga ne stigne zla kob“.

Neda udje u kuću i spusti u tami svoje uvehlo lice . . . Lahki večernji vjetrić dopire sanljivo ovamo i nosi joj iz daljine glas Kosjine frule, koji sladko zamnieva.

Bugarski napisao PETKO TODOROV

SMRT VOJVODE OD OFENE

I

Kad Don Filippo Cassaura začuje iz daleka prvu nejasnu buku bune, uzdigne nenadano očne kapke, koje su obično težko počivale na njegovim očima i kojih su okrajci bili preobrnuti kao u brodara, što brode burnim morima.

„Jesi li čuo?" upita on Mazzagrognu, koji je kraj njega stajao. A drhtanje njegova glasa odavalo je nutrnji užas.

Smiešeći se odvrati dvorski:

„Ne bojte se ničega, ekcelenco. Danas je Petrovo. Kosci pjevaju."

Starac je prisluškivao časak, uzdignutih laktova i pogledom upravljenim na balkone. Zavjesi su se lepršali, tjerani vrućim vjetrom iz jugozapada. Jata lastavica kružila ko strjelice u žarkom zraku ovamo i onamo. Svi krovovi kuća, što su podno ležale, blistali su crvenkastim i sivim bojama. S onu stranu krovova sterala se bezkrajna bujna campagna, utonula u ovo vrieme žetve kao u sjajno zlato.

Opet pitaše starac:

„Ali, Giovanni, ne čuješ li?"

Uistinu se čula vika, koja nije bila kao radostni povici. Vjetar, što ju je sad jače donosio a sad opet utišao ili pomiešao sa svojim šumom, učinio je, da je još čudnije zvučala.

„Ne pazite na to, ekcelenco," odvrati Mazzagrogna. „Uši vas varaju. Budite bez brige."

I on ustane, da podje k jednom od balkona.

Bio je onizak čovjek s krivuljastim nogama, s ogromnim rukama, koje su na gornjoj strani bile kao kod životinja pokrivene dlakama. Imao je nešto škiljave, bjelušaste oči, cielo mu je lice bilo posuto pjegama, imao je tek malo crvenih vlasi oko sljepočica, a na stražnoj strani glave nekoliko onih tvrdih i crnih izrastlina u veličini kestenja.

On stane neko vrieme medju obima zavjesama, koje su se nadimale kao jadra, da pažljivo pomotri dolinu, što se dolje prostirala. Visoki se stup prašine dizao s ceste della Fara, kao da prolaze nebrojena stada, a gusto, od vjetra razriveno oblačje raslo je u obliku trublje. Kadikad bi nešto zasvjetlucnulo kroz oblačine praha, kao da sakrivaju oružanu četu.

„Nu?" upita uznemiren Don Filippo.

„Ništa —" odvrati Mazzagrogna; ali su njegove vjedje bile mrko stisnute.

Opet donese jedan žestoki zamah vjetra metež udaljenih povika. Jedan zavjes, otrgnut od toga zamaha, lepršao se i škripao je u zraku kao razaviti stieg. Jedna se vrata najedared zalupaju silom i velikom bukom. Stakla na prozorima zazvečaju od toga potresanja. Na stolu naslagani papiri razsiju se po čitavoj sobi.

„Zatvori prozor! Zatvori prozor!" poviče starac uz kretnju straha. „Gdje mi je sin?"

On je hriptao na svom krevetu, gušeći se u svom salu, nemoćan, da se digne, jer je čitav donji dio njegova tiela bio kljast. Bezprekidno paralitičko drhtanje pokretalo mu je vratne mišice, laktove i koljena. Njegove obe izkrivljene i kao korienje starih uljika čvorovima pokrivene ruke počivale su na ponjavi. Znoj mu je kapao s čela i s ćeljave lubanje i brazdio je širokim licem tamno ružične boje, koje bijaše kao volujska slezina prepleteno finim crvenim žilicama.

„Do biesa!" škrine kroz zube Mazzagrogna, zatvarajući žestoko prozore. „Oni će to uistinu učiniti!"

Sad se pojavilo na cesti della Fara kod prvih kuća uzbudjeno kao nabujale vode, lelijavo množtvo ljudi, za kojim kao da dolazilo još veće množtvo, koje oku nije bilo na vidiku, sakriveno nizom krovova i hrastikom kod San Pia. Pomoćne su dakle seoske čete dolazile, da pojačaju buntovnike. Pomalo se množtvo umanjivalo, razilazeći se po selu, a najzad je i izčeznulo, kao roj mravi u labirintskim rovovima jednoga mravinjaka. Vika, što su je zidovi zagušivali, odjekivala je sada kao bezprekidna, mukla buka. Kadikad bi prestajala; a onda bi se čuo šum hrastova pred dvorom, koji kao da je nanovo opustjeo.

„Gdje mi je sin?" pitao starac opet glasom, koji je od straha još više škripao. „Zovi ga! Hoću da ga vidim."

Drhtao je u svom krevetu, ne samo jer je bio kljast, već jer se plašio. Za prvih bunovnih kretnja prošloga dana, za drečanja neko stotina mladih momaka, koji su došli, da pod balkonom galame protiv najnovijega nasilja vojvode od Ofene, obuze ga mahniti strah. Kreveljio se kao žensko a u noći je dozivao sve rajske svetce. Pomisao na smrt i pogibao izpunjalo je neizkazanim užasom toga kljastoga, na pô izdahnulog starca, čiji je posljednji plamsaj bio tako bolan. On nije htio umrieti.

„Luigi! Luigi!" vikao je, zovući u strahu svoga sina.

Cielu je kuću izpunjavalo oštro zvečanje stakla na prozorima, o koja je lupao vjetar. Kadikad se čula tutnjava jednih razbijenih vratiju ili ubrženi koraci i nesuvisle rieči.

„Luigi!"

II

Vojvoda dotrči. Sav je blied i uzrujan, i ako je nastojao, da se svlada. Bio je visoka i snažna stasa, njegova crna brada na jakim čeljustima nije

pokazivala ni jedne biele vlasi; kroz uzdignute i ohole ustnice izlazio je snažno dah, oči su mu bile mutne i kao u divlje zvjeradi, nos velik, nozdrve nemirne i posute crvenim pjegama.

„No?“ upita Don Filippo, hroptajući bez daha, tako da se činilo, da se mora udušiti.

„Ne boj se, otče, ja sam tu“, odgovori vojvoda i pogleda pozorno na na polje. Vikanje se više nije čulo; nitko se više nije pokazivao. Sunce je na čistom nebu tonulo kao rujni plameni krug, koji je bivao sve većim i žarčim, čim se više bližio vršcima od gora. Činilo se, da čitav kraj plamti, a jugozapadnjak kao da je oganj podpirivao. Mjesec u prvoj četvrti dizao se nad šumama. U daljini se vidjelo, gdje blиešte prozori u mjestima Lisci, Poggio, Rivelli, Ricciano, Rocca di Forca, a kadikad bi dopiralo ovamo i zvonjenje. Tu i tamo zaplamsa po koja vatra. Vrućina oduzimala bi čovjeku dah.

„To imamo zahvaliti Sciolima“, reče vojvoda od Ofene svojim oporim i tvrdim glasom. „Ali . . .‘

I on učini prieteću kretnju Onda stupi do Mazzagrogne.

Bio je nemiran radi Carletta Grue, koga još nije bilo. Težkim koracima je stupao po sobi. On uzme s jednog stalka za oružje dvie pištolje i brižljivo ih počne pregledavati. Njegov je otac pratio sve njegove kretnje zatvorenim očima; hroptao je kao teretni konj u smrtnoj muci; kadikad stresao bi sa svojim nezgrapnim rukama pokrivač, da se malo razhladi. Dva do tri puta upita Mazzogrognu:

„Što je?

Najednom poviče Mazzagrogna:

„Evo, tu trče Carletto i Gennaro“.

I uistinu se začnju divlji udarci u kućna vrata. Odmah zatim stupe u sobu Carletto i sluga, bliedi, bez daha, zamrljani krvlju i prašinom.

Vojvoda krikne, kad opazi Carletta. On ga obujmi i opipa njegovo tielo, da nadje ranu.

„Što su ti učinili? Reci, što su ti učinili?“

Mladić je plakao kao djevojka.

„Tu“, reče ridajući. On prigne glavu i pokaže na zatiljku nekoliko pramova svoje kose, što su se bili sliepili od zgusnute krvi.

Oprezno prodje vojvoda svojim prstima kroz vlasi, da nadje ranu. On je ljubio Carletta strašnom neprirodnom ljubavi, i bijaše u brizi za nj kao kaki ljubovnik.

„Je li te boli?“ upita ga. Mladić je još jače ridao. Bio je nježan kao djevojka. Njegovo je žensko lice zasjenjivalo jedva vidljivo plavo paperje. Nosio je dosta duge vlasi, ustne su mu bile savršeno liepe, a glas piskutljiv kao u kastrata. Bio je sirotan, sin nekog poslastičara iz Beneventa. Kod vojvode je bio u službi paža.

„Sad će doći", reče on, a čitavo mu se tielo treslo od drhtanja. On upravi svoje suzovite oči prema balkonu, odakle je opet ozvanjala buka, ali sada jača i strašnija.

Sluga, koji je imao duboku ranu u lievom ramenu i kojega je ruka do lakta bila zamrljana krvlju, pripoviedao je mucajući, kako je njih dvojicu proganjalo biesno množtvo. Ali u taj čas poviče Mazzagrogna, koji se nije bio maknuo od svoga uhodarskog zakloništa:

„Eto ih. Dolaze k dvoru. Oružani su."

Don Luigi pusti Luigia i potrči k prozoru.

III

Uistinu je prodiralo množtvo uz široki brežuljak urlajući i mašući oružjem i orudjem tako jednodušnim biesom, da se činilo, kao da to nije više savez pojedinih individua, već suvisla masa neke sliepe materije, koju pokreće napried neodoljiva moć. Za nekoliko časova stigne ona do dvora, savije se kao velika zmija u mnogo zavoja i obkoli gustim pasom čitavu sgradu. Nekoliko je buntovnika nosilo visoke, goruće svježnje suhe trske, koji su bacali u njihova lica neko nemirno, rujno svjetlo, te su glasno praskali i prskali naokolo iskrama i gorućim lučima. Drugi, u jednoj kompaktnoj grupi nosili su kolac, komu je na šiljku visila jedna ljudska lješina. I kretnjama i riečima prietili su se smrću. Ali u svim pogrdama ponavljalo se uviek jedno ime:

„Cassaura! Cassaura!"

Vojvoda je od Ofene grizao svoje prste, kad je na vršku kolca upoznao osakaćenu lješinu Vincenza Murra, glasnika, koga je bio u noći poslao, da dozove pomoć oružane vlasti. On ga pokaže Mazzagrogni, a ovaj reče tihim glasom:

„Svršeno je."

Ali je Don Filippo ipak čuo te rieči, te udari u tako potresno jadikovanje, da je sve prisutne steglo u srcu, a srčanost ih počela ostavljati.

Na pragovima se potiskivali sluge bliedih lica, ustavljeni groznim strahom. Neki su plakali, drugi su dozivali kojega svetca, a opet drugi smišljali su izdaju: kad bi gospodara predali buntovnicima, mogli bi spasiti svoj život. Zato se ono malo pet do šest kukavaca medjusobno dogovaralo i poticalo jedno drugo.

„Na balkon! Na balkon!" biesnila je dolje svjetina. „Na balkon!"

Sada je postrance vojvoda od Ofene tiho šaputao sa Mazzagrognom.

On se okrene prema Don Filippu i reče:

„Sjedni u stolac, otče. Bit će bolje."

Medju slugama nastane tiho mrmljanje. Dvojica pristupe, da kljastomu pomognu iz kreveta. Druga se dvojica približe k stolcu, koji se pomicao na malim kotačićima. Mučan bijaše to posao.

Korpulentni je starac hroptao i jadikovao, opirući se rukama o vrat slugama, koji su ga podupriеli. Bio je sav u znoju, a u sobi je bio ne-

snošljiv zrak, odkako su prozori bili zatvoreni. Kad je sjedio u stolcu, počnu njegove noge udarati po podu nekim ritmičkim udarcima. Veliki je trbuh visio mlohavo sve do koljena, kao na pô napunjen mieh.

Vojvoda reče Mazzagrogni:

„Giovanni, sad je na tebi red!"

I onaj otvori odlučnom kretnjom krilo od vratiju na balkon.

IV

Užasno ga urlikanje zateče. Ondje se dolje sjedinjivalo pet, deset, dvadeset gorućih grmena. Njihovo je plamsanje osvietljivalo od krvne žedje nakažena lica, ociel pušaka i željezo sjekira. Bakljonoše su svoja lica posuli brašnom, da se zaštite od iskri; a iz te bjeline čudno su se sjajile njihove krvožedne oči. Crni se dim dizao u zrak i brzo razplinjivao. Svi su se plameni od vjetra tjerani duljili prema jednoj strani i pištali su neugodnim pištanjem. Nježnije i suše trske za čas bi se upaljivale, savijale, zažarile, razplinule i razprskale kao rakete. I to bijaše vrlo veseli vidik.

„Mazzagrogna! Mazzagrogna! Ubijte svodnika! Ubijte škiljavca!" — vikahu svi, tiščući se uzko zajedno, da svoje pogrde mogu bacati iz bližega.

Mazzagrogna izpravi ruku, kao želeći umiriti vikanje. On skupi svu snagu svoga grla i počne u ime kraljevo, kao oglašujući kakav zakon, da tu seosku svjetinu potakne na počitanje:

„U ime Njegova Veličanstva Ferdinanda II., po milosti božjoj kralja obiju Sicilija, Jerusolima . . ."

„Ubijte tata!"

Kroz vikanje zaore dva do tri hitca, a govornik pogodjen u grudi i čelo, zatetura, zamahne rukama po zraku i padne napried. U padu udje njegova glava medju dvie željezne šibke od balkonske ograde i visijaše na polje kao bundeva. Krv je kapala dolje na zemlju.

Taj je pad svjetinu uveliko razveselio. Do zviezda se dizalo njihovo paklensko urlikanje.

Sad dodju nosioci kolca s obješenim pred balkon i približe Vincenza Murra k Mazzagrogni. Dok se kolac po zraku kolebao, promatrala je svjetina pozorno i niemo udruženje obiju mrtvaca.

Neki poetički improvizator, nišaneći na bjelkasto oko Mazzagrognino i na ono krmeljivo glasnikovo, upravljao je iz sve snage vičući porugljive stihove prema lješinama.

Glasni smieh pozdravi porugu pjesnikovu; a smieh se širio od usta do usta, kao hujanje voda, što šumore niz kamenite prodole.

Jedan pjesnički protivnik poviče drugu rugalicu.

Smieh se ponavljao. A zatim dodje i treći.

Divlje veselje obuzelo je sve duhove. Vidik i miris krvi opajao je one, što su najbliže stajali. Tomaso di Beffi i Rocco Furci počnu se prepirati, tko je valjaniji u gadjanju. I oni počnu bacanjem kamenja o viseću lubanju

još tople lješine. I kod svakog bi se udarca pomicala lubanja, a iz nje bi potekla krv. Najposlie pogodi Rocco Furci kamenom u sredinu, a taj je udarac zvučio sasvim suho. Gledaoci su povladjivali. Ali tad su se nasitili Mazzagrogne.

I opet ozvanjaše povik:

„Cassaura! Cassaura! Vojvoda! Ubijte ga!“

Fabrizio i Ferdinandino Scioli prolazili su medju množtvom i poticahu sve više bezbožnike. I počne užasna, hitcima izpremiešena gusta tuča kamenja o prozore dvora. Stakla su padala po napadačima. Kamenje se odbijalo. Od onih dolje nije ih mnogo ostalo bez rana.

Kad nije bilo više kamenja, a sve olovo potrošeno, poviče Ferdinandino Scioli:

„Provalite vrata!“

I taj povik, što je prolazio od usta do usta, ugrabi vojvodi od Ofene svaku nadu na spas.

V

Nitko se nije bio usudio, da opet zatvori balkon, gdje je bio pao Mazzagrogna. Mrtvac je ležao u svom suženom položaju. Kako su buntovnici, da budu slobodnih ruku, prislonili kolac o balkon, mogla se kroz vjetrom naduvene zavjese vidjeti lješina glasnikova, kojoj su sjekirom bila odsječena nekolika uda. Bila je tamna večer. Na nebu su titrale bezbrojne zviezde. U daljini dogorievalo je nekoliko strnjika.

Kad je vojvoda čuo udarce o vrata, htio je da učini još jedan pokušaj. Don Filippo, zaglušen od užasa, držao je oči zatvorene; nije više govorio, Carletto Grua sjedaše povezanom glavom sasvim skučen u jednom kutu, cvokočući od groznice i od straha zubima, promatrajući ubogim, izbuljenim očima svaki korak, svaku kretnju svoga gospodara. Gotovo svi sluge bijahu pobjegli na tavan. Malo njih ostalo je u pokrajnim sobama.

Don Luigi ih skupi i oživi nanovo njihovu srčanost. Oruža ih pištoljima ili puškama. Onda odredi svakomu od njih mjesto iza prozora ili izmedju žaluzija na balkonu. Svaki je morao tiho i čim brže pucati u svjetinu, a da joj se sam ne izloži.

„Napried!“

Vatra počne. Don Luigi računao je na paniku. On je sam nabijao i izbijao svoj pištolj divnom postojanošću i neumornošću. Kako je svjetina gusto stajala, nije ni jedan hitac promašio. Vika, koja je popraćivala svaku novu salvu hrabrila je sluge i povećavala je njihovu revnost. Medju bundžijama nastane već smutnja. Mnogi su bježali, ostavljajući ranjene na zemlji.

I sad udre sluge u pobjednički krik:

„Da živi vojvoda od Ofene!“

Ti su se kukavci ohrabrili, videći ledja svojih neprijatelja. Nisu se više sakrivali, a nisu više ni sliepo pucali, već su stajali ponosno uzpravljeni,

nastojeći valjano gadjati. A svaki put, kad bi vidjeli, da je koji pao, počnu se derati:

„Da živi vojvoda od Ofene!"

I ubrzo nije bilo nikoga oko dvora. Naokolo su jadikovali ranjenici. Ostatci grmena trstike, što su još na tlu gorili, bacali su neodredjeno svjetlo na tjelesa, činili su reflekse na mlakama krvi ili su u izgaranju praskali. Vjetar je bivao jači i šumio je i šuštao u hrastovima. Cielu je dolinu izpunjao lavež pasa, što su se jedni drugima glasali.

Opojeni pobjedom, obliveni znojem napora, podju sluge dolje, da se ojačaju jelom i pilom. Nitko nije bio ranjen. Pili su preko mjere, uživajući u veselju svoje pobjede. Neki su kazivali imena onih, koje su bili pogodili, opisujući humoristički način njihova padanja. Hajka budne tako dostojnom prilikom divljači. Neki se kuhar hvastao, da je od njegove ruke pao strašni Rocco Furci. A vino je njetilo ta hvalisanja, te su porasla u neograničenost.

VI

Dok je vojvoda, siguran, da se bar za ovu noć riešio svake pogibelji, samo oko toga nastojao, da njeguje jadnoga i plačljivoga Carletta, opazi on, kako se u jednom zrcalu odrazuje sjajni trak plamena, a kroz šum vjetra začuje se dolje pred dvorom ponovljena vika. U isto vrieme dodje četiri do pet slugu, koji su od dima bili već na pô zagušeni, dok su drugi dolje pijani spavali. Još nisu bili sasvim pri sviesti; teturali su i nisu mogli govoriti, jer im je jezik bio kao kljast. Dolazili su još i drugi.

„Vatra! Vatra!"

Drhtali su, tiščući se kao stado jedan uz drugoga. Prirodjena je plašljivost opet njima obladala. Sva su njihova ćutila bila obamrla kao u snu. Oni nisu znali, što da počnu. Ali ih je podpuna sviest o blizoj pogibli nagonila da traže spasa.

Zatečeni vojvoda ostane u prvi čas sasvim neodlučan. Ali kad Carletto Grua opazi, gdje prodire u sobu dim, i kad začuje praskanje ognja, što se sve više razprostranjivao, stane on tako užasno vikati i kao biesan se kretati, da se Don Filippo od duboke omame, u koju je bio utonuo, osviesti i vidi pred sobom smrt.

Smrt je bila neizbježiva. Uz snažni vjetar razširivala se vatra groznom brzinom čitavom starom sgradom, uništujući i pretvarajući sve u plamsavi, tekući i zvonki oganj. Plamenovi su lako puzali po zidovima, dizali su se po tkaninama, zastajući malo na gobelinima, mienjali su svoju boju različnim neodredjenim tonovima, prodirali su tisućama finih i drhtavih jezičaca u tkanje, jedan čas kao da su udahnuli figurama na zidu dah, kao da su za čas oživljavali ustnice nimfa i božica nikad nevidjenim smiehom, te su za jedan čas promienile svoje nepomične položaje i izražaje. I oni su brzali, bivajući na svom biegu uviek svjetlijima; vijali su se oko drvenog pokućstva, koje je sve do konca pridržalo svoje forme, tako da se činilo, te su snabdjeveni

*

sasvim krvavo rujnim granatima, koji su se onda najednom kao čarobnim udarcem odkinuli i pretvorili u pepeo. Oni su ozvanjali moćnim sborom, dubokom harmonijom, kao šuma s milijunima lišća, kao orgulje s milijunima orguljica. Već je kroz lomne pukotine zidovlja sjajilo vedro nebo sa svojim zvjezdanim krunama. Vatra je sada bila obladala cielim dvorom.

„Spasi me! Spasi me!“ vikao je starac, koji je tim okrutnim žarom bio kao zasliepljen, kušajući uzalud, da se pridigne. Osjećao je, kako pod njim odmiče pod: „Spasi me!“

S nekim nadljudskim naprezanjem uspije mu, da se pridigne. I on počne bježati, nagnuvši napried gornje tielo, skačući kratkim, brzim koracima, kao gonjen nekom neodoljivom moći, što ga je napried kretala, mašući nezgrapnim rukama, dok ne pane kao gromom ošinut, žrtva ognja, skvrčivši se kao izpražnjeni mjehur od gume.

Kadikad poraste vika možtva i digne se više nego požar. Sluge, od straha i boli mahniti, bacahu se, na pô izgorjeli, iz prozora, i pogibahu sasvim ili na pô, a onda im je svjetina priredila kraj. Svaki pad bude popraćen sve glasnijim urlikanjem.

„Vojvoda! Vojvoda!“ vikaše nezadovoljno ta živinska rulja, jer je htjela da vidi, kako će nasilnik padati on, nasilnik s onim mladcem.

„Evo ga! Evo ga! Evo ga!“

„Dolje! Dolje! Tebe želimo!“

„Umri, psino! Umri! Umri! Umri!“

Nad glavnim ulazom, upravo sučelice množtvu, ukaže se vojvoda s gorućom odjećom, noseći na ledjima mrtvo tielo Carletta Grue. Lice mu se nije razpoznavalo, jer je bilo sasvim sažgano; vlasi i brada bile su izgorjele. Ali on stupaše smjelo kroz plamen, a užasna bol budila je u njemu još snagu i gonila je smrt.

U prvi čas zamnije množtvo. Ali onda počne nanovo urlikanje i divlje gestikulacije množtva, koje je okrutnom napetošću izčekivalo, kako će se velika žrtva pred njim savijati.

„Ovamo, ovamo, psino! Želimo te vidjeti gdje umireš!“

Don Luigi začuje kroz plamen te posljednje pogrde. On skupi svu svoju snagu u kretnju neizrecive poruge. Onda im okrene ledja i izčezne za uviek ondje, gdje vatra najžešće bjesnjaše.

Talijanski napisao GABRIELE D' ANNUNZIO

BILJEŽKE HRVATSKE SMOTRE

UZ NAŠE NOVELE

Petko Todorov

U prijašnjim smo brojevima donieli kratki prikaz bugarske književnosti iz pera bugarskog publiciste Tu se spominjalo i ime Petka Todorova. Jedan prijatelj Todorovljev i njegov prevodilac, kad je jednom s piscem krenuo u Bugarsku, u otačbinu svog prijatelja, ovako od prilike crta pred koje dvie godine i svoje dojmove u Bugarskoj, a i samog pisca:

Krenuli smo u Bugarsku, Todorov, da ga dah domaje napuni novom svježinom, a ja, da na vlastitom ognjištu upoznam narod, čiji su me životni odnošaji već od davno zanimali. Jednog liepog svibanjskog dana krenusmo iz Tirnova, glavnog grada starih bugarskih careva, u rodno mjesto Todorovljevo, koje se vrlo prijatno uvalilo usred zelenog predbrežja Balkana. Osjećali smo još u nutarnjosti veličanstven šum orla, koji je dolazio s vječnih visina Balkana, kako je s raširenim krilima poletio nad našim glavama, da se spusti na ruševine starih carskih palača. Oko nas pak lahorio je s bregova onaj zrak svježine i slobode, koji čini, te osjećamo, da nam se sile podvostručuju.

Obuzet svom snagom čarima otačbine, prelievalo se k njoj srdce moga prijatelja, puno velike ljubavi i on je uzeo po narodnu pjevati neku staru pjesmu o posljednjoj carskoj kćeri Mari, koja je u sultanovu haremu povehnula, stao je sanjariti o onim ponosnim carevima, od kojih je drhtao bogati Byzant, a koji su se ipak uviek vraćali u krilo starog Balkana. Tako oduševljen pokazivao je na bregove, što su se sve više uzpinjali, koji su bili kroz sva stoljeća patničke povjesti bugarskog naroda stjecište boraca za slobodu, pripoviedao je o bratu junaka, o šumi, njezinom tajinstvenom životu, o vilama i zmijama, koje borave u kristalnim jezerima ili tamnim špiljama, pokazivao je sjajnim pogledima, kad je pred nama pukla mala dolina u zelenom sjaju, onog ovčara, koji se podupro o svoj dugački pastirski štap u sjeni drveta i prebirao na fruli u mehkim tonovima svoju pjesmu bregovima.

Tako mi je pokazivao prijatelj svoju bugarsku domaju, i narod svoje braće, ne u dimu gradova, u buci kavana, ni u vrtlogu političkih skupština, već u kolievci njegove snage, u slobodnom dahu bregova. Taki je i Todorov u svojim djelima, u svojoj poeziji. Balkan je simbol za sve, što pripada bugarskoj duši, a Todorovu je uspjelo, da ga u svojim djelima oživi s njegovim šumama, njegovim pričama, njegovim ljudima, kojima je stari čiča Balkan ulio u srdce nešto od svoje gordosti i slobode.

Todorovljeve skice i idile — (kamo spada i ova, što ju donosimo u ovom broju) — i same su nalik na one pastirske pjesme, u kojima duša narodna pjeva ono, što ju pokreće, a često uzima on svoje sujete iz blaga narodne poezije.

Nu u koliko sve te prikaze i prolaze kroz srdce pjesnikovo, ipak su one po svojoj filozofiji duboke, te postaju simbolima čovječjeg udesa. Svojim kratkim pripoviestima postao je Petko Todorov vodjom novog romantično-narodnog pokreta u bugarskoj novelistici, a taj je pokret kušao proširiti i na dramatsko polje. Iz tog područja spomenuti nam je njegov igrokaz „Zidanje crkve“, u kojem se vidi u zaledju jedan od onih mnogobrojnih bojeva za doba turskog gospodstva.

Gabriele D' Annunzio

Gabriele d' Annunzio rodjen je godine 1864. na palubi ladje „Irena“, na vodama Jadranskoga mora. Odrastao je u gradu Francavilla al Mare. Od svoje devete do šestnaeste godine bio je u velikom toskanskom učilištu u Tratu. U svojoj petnaestoj godini izda pomoću svog oca prve svoje pjesme pod naslovom „*Primo Vere*“. Tu je bilo osim nekoliko oda i metričkih prievoda Horaca i Homera. U jedan mah bude njegovo ime poznato po svoj Italiji. Marc Monnier pisao je u „Revue suisse“ čitav članak o „novom pjesniku“. U školi

su ga poslie toga i kudili ali i cienili i držali ga nekim čudovištem.

Iza toga podje u Rim na sveučilište, gdje je bio suradnikom lista „Cronaca Bizantina". U isto vrieme izdao je dvie knjige, jednu u prozi „*Tera Vergine*", a drugu u stihovima „*Canto Nuovo*". Interesantno je, što sam d' Annunzio veli o uspjehu ovih djela: „Uspjeh je bio neočekivan. Moje je ime svatko izgovarao; sav me sviet tražio, slavio, obožavao. Osobito su mi se divile gospodje. I tada sam upoznao veliku pogibelj, koja mi je prietila, jer me je hvala opajala. Pohlepan naslade bacio sam se sa svim žarom mladosti u vrtlog života. Sva su mi se vrata otvarala; letio sam napred od triumfa k triumfu a da se nisam ni malo natrag obazirao. I griešio sam, griešio hodajući pokraj tisuć ponora. Obladala me neka vrst afrodisiasma. Izdadoh novu knjigu pjesama pod naslovom „*Intermezzo di Rime*", gdje sam u plastičnim stihovima i bezprikornoj prozodiji opjevao nasladu puti takovom bezsramnošću, kakovu sam ju našao u najputenijih pjesnika XVI. i XVII. vieka u Oretina i Cavaliera Marina".

Od tog razkalašenog života bude d' Annunzio sasvim nemoćan i nesposoban za rad i bio bi bez sumnje propao, da ga nije sretni slučaj prisilio na povratak na očinska imanja na obali „spasonosnog" mora.

Iza toga izdao je dvie knjige novela „*Le Vergine*" i „*San Pantaleone*" i knjigu pjesama „*Isaota Guttadauro*". Iza trogodišnjeg boravka u Rimu vrati se po drugi put kući i tu napisa svoj prvi roman „*Il Piacere*". Junak tog romana, Andrija Sperelli, kavalir i umjetnik, oslanja se u svojim brižno izradjenim djelima na pjesnike novog smjera, a u slikarstvu na predteče renaisance. Njegova je cilj da oživi elegantne risarije Sandra Botticellija, Ghirlandaja iz Filippa Lippija Rembradtovim efektima svjetlosti. Sperelli je uz to i Don Juan. On se baca iz jednog užitka u drugi, te tako ništi svoje sile. On redomice zavadja žene iz najboljeg rimskog družtva, pa ih onda ostavlja. Tek dvie su žene, koje dublje utječu na njegov život. Jedna je strastvena, koja ga u njegovim zabludama podpomaže, a druga je čista žena, koju on sasvim uništuje. Sperelli bude u dvoboju ranjen i mora dugo vrieme da leži u krevetu. Ta bolest ugrabi i posljednji ostatak njegove fizične energije. Tjelesnom razsapu pridolazi sad i moralni. On, držeći jednu ženu svojim rukama obujmljenu, misli, kolika bi slast bila, kad bi i drugu mogao posjedovati. Ta silovita uzbudjivanja dovode na skoro njegovu posvemašnju propast.

Ljepota tog romana ne leži ni u radnji ni u detaljiranom pripoviedanju svake Sperellijeve pobjede, već više u žarkim, svjetlim i slikovitim opisima Rima, njegove okoline i njegove umjetnosti.

Junak odabire za pozorište svojih pustolovina sva ona, uspomenom na prošli sjaj posvećena mjesta, kao Palazzo Barberini i Villu Borghese. Umjetnička individualnost d' Annunzijeva pokazuje se najjasnije u crtanju karaktera. D' Annunzio je aristokrat u umjetnosti i u životu. U samom junaku, potomku stare grofovske porodice, ocrtao je d' Annunzio tip modernog dekadana. D' Annunzio sam veli: „U osobi Andrije Sperellija ima mnogo crta iz moga vlastitog života." Osim toga veli d' Annunzio sam .da bi se moglo naći mnogo sličnosti u ovom romanu i u Huysmansovom romanu „A rebours". Talijanski kritičar Enrico Thovez nalazi još druge sličnosti i obtužuje d' Annunzija, da je „Il Piacere" prosti plagijat romana „Initiation sentimentale" od Josephin Sâr Peladana.

„Il Piacere" bio je prvi roman trilogije „Romanzi della Rosa", a izašao je godine 1889. Od god. 1889. do 1894. izradjivao je d' Annunzio treći roman te trilogije „*Trionfo della Morte*". Osnovna je misao — koja se gotovo u svim djelima d' Annunzijevim nalazi — ovomu romanu ta, da svaka putena ljubav radja tek duboku, duboku žalost; ona snalazi ljubovnike kod svakog zagrljaja, a jednom je nazivlje „najvećom od svih svjetskih žalosti." U jednoj svojoj pjesmi želi pjesnik, da mu ljubovca bude mrtva, jer bi tek tada opet oživjela njegova strast, koja sada već zamire. I Giorgio Aurispa — glavni junak u „Trionfo della Morte" pomišlja: „Da umre! Onda bi je idealnost smrti očistila, a moja ljubav, koja je sada tek nečista, putena požuda, bila bi čista". I u istinu, Giorgio usmrti svoju ljubovcu.

U to vrieme izadje pripoviest „*Giovanni Episcopo*" i zbirka lirskih pjesama „*Poema Paradisiaco*", te drugi roman pomenute trilogije „L' Innocente". Glavni junak romana, Tullio Hermil, kazuje svoju izpoviest. Nevjera njegove žene dovela ga do zločinstva. On usmrti diete, što ga je njegova žena imala sa svojim ljubovnikom, komu se ona podala, jer ju muž zanemarivao. D' Annunzio veli sam o tom djelu: „Napokon je bol užegla u meni novu luč. Ja sam počeo da se kajem za svoje zablude, što je bilo i pravo. Moje boli bijahu sada isto tako žarke, kao prije što bijahu naslade. Bol je iz mene učinila nova čovjeka — sursus homo est. — Djela Tolstojeva i Dostojevskijeva učiniše mnogo, da se ovo ćućenje u meni razvilo, a budući da je moje umjeće bilo sada dozrelo, to mi podje za rukom, da svoje nazore o životu izrazim u jednom djelu. To je djelo „L' Innocente". Ovo je djelo napisao muž, koji je mnogo trpio i koji je pogledao u svoju nutrinju jasnim i pozornim pogledom".

Poslie toga izda d' Annunzio zbirku pjesama „*Odi Navali*", a godine 1896. roman „*Vergini delle Rocce*", koji bi imao biti

prvi dio trilogije „Romanzi del giglio". Tko zna, hoće li ovaj novi ciklus „romana o ljiljanu" donesti triumf života, pošto je onaj prvi ciklus „romana o ruži" donio triumf smrti. U romanu Vergini delle Rocce" ima za to malo opravdane nade, jer osim svjetlijih pojava glavnog junaka i junakinje i ovdje je sve sjena, smrt i propast. Pleme Montaga, kojega kćer hoće da uzme za ženu Claudio Cautelmo, izumire. Siedi knez, vjerni pristaša burbonski, gine u nadi, da će se Burbonci povratiti. Kneginja je luda, a oba sina nisu već daleko od ludila. Jedna kći hoće da podje u manastir, a druga se polagano usmrćuje različnim miomirisima. Porodica obitava u nekom osamljenom dvoru na obali gorske bujice. U perivoju sve je divlje poraslo a krnje statue zrcale se u šumnim fontenama. Kudgod Claudio pošao, svagdje mu se nadaju misli na smrt i — on se tomu veseli, jer je i njemu smrt tek neki posljednji čar u uživanju života i ljubavi. Razlika medju prijašnjim djelima i ovim romanom leži tek u tom, što je ovdje samo čisto estetsko uživanje i da duh junakov lebdi u radostnom miru nad velebnom pojavom smrti.

D' Annunzio hoće u svojim djelima da usadi u duše ljudske dragocjenu klicu kulta ljepote. Iz svih njegovih djela, a osobito iz njegovih tragedija izbija jasna vizija ljepote. U „*Città morta*" razvija se radnja i ako u pojedinostima moderna, na način grčkih tragedija, dok se u posljednjim D' Annunzijevim tragedijama vidi manji upliv helenskih tragedija.

Sliedeće su tragedije D' Annunzijeve „*4. Sogni delle Stagioni*" i „*La Gioconda*". Od one prve tetralogije tek su dva djela izašla i to „*Sogno di un mattino di Primavera*" i „*Sogno di un tramonto d' antunno*". U prvom se radnja dogadja u toskanskom jednom priedjelu u staroj nekoj vili „Armiranda". Čin se zbiva u prvo proljeće, kad je mlado lišće prvi put orošeno prvim kapljama rose. Isabella, uboga ludjakinja razgovara s cviećem i razumije sve, što cvieće govori i sanja. Virginio pak sin je proljeća, koji prolazi „kroz bujne livade obasjan suncem, te se čini, kao da su u njem utjelovljene nove ljepote. Kad on šuti, čini se kao da govori vodi, biljkama ili cvieću — —."

D' Annunziev roman „*Il Fuoco*", u kom je odkrio indiskretno po koju stranicu iz knjige svoje ljubavi prema Eleonori Duse, nije uza sve simboliziranje i uz sve neprirodno izstavljanje posljednjih dana Wagnerovih, naišao na podpuno priznanje.

U nizu njegovih novijih drama iztiče se nada sve „*Francesca da Rimini*" i „*Figlia di Jorio*". „Francesca" je golema i snažna slika nesrečne ljubavi, ali u njoj radi uzvišenoga patosa i suviše iztaknutog artističkog nastojanja trpi pjesnička strana. Iz toga ufinjenog artizma, koji donosi, kako je i prirodno, sa sobom zadah dekadence, izviru ta posljednja djela pjesnikova. To je i razumljivo, ta on reče sam o sebi: „Io mi glorio, d' essere un latino, e riconosco un barbaro in ogni uomo di sangue diverso . . ." Taj se artizam jednako ogleda u rekbi hinjenom helenizmu njegove drame „Città morta", kao i u „*Giocondi*", koja se dogadja u Rimu, u neko fantastično, neodredjeno doba. Pastoralna tragedija „La figlia di Jorio", spjevana sasma pod dojmom djela Maeterlinckovih, puna je neprirodnosti i mističnih nejasnoća, koje zapravo pokreću nekom nadnaravnom moći radnjom.

O posljednjoj je drami d' Annunzijevoj bilo ovdje već govora.

KNJIŽEVNOST

HRVATSKA

Strossmayerov koledar za god. 1907. Vidjeli smo ovu omašnu knjigu, koju je uredio odbor zagrebačkih gospodja za Strossmayerov spomenik u Zagrebu.

Izmedju stranice 176. i 187. (?) naći ćete veliki elegantni karton, koji se dade razklopiti na tri pole, a na tom kartonu ima 55, slovom petdeset i pet fotografija liepih zagrebačkih gospodja i gospodjica. U sredini sviju nalazi u petdeset i šesta fotografija — dra. Stjepana pl. Miletića, pokrovitelja gospodja O blaženi medju ženama! Kaže se, da se je nekad Strossmayer, za svojih bečkih mladih dana, mnogo kretao u visokim družtvima i krugovima, a osobito ga je štovao krasni spol. Tu svoju simpatiju prema ženskom spolu uzčuvao je Strossmayer gotovo sve do zadnjih dana. Poznato je, kako je prigodom smrti prof. Šrepela kondolirao pokojnikovoj udovi, medju inim riečima: „Ljubim vam srdce . . ." To je pismo bilo štampano u novinama. Veli, da je osobiti causeur, govornik bio u družtvu krasnog spola, premda tad nije govorio — latinski.

Ovim koledarom odužio se krasni spol Strossmayeru. Razkošno. Sve je skupocjeno: papir, umjetnički prilozi, tisak. Možda bi više svrsi odgovaralo, da nije sve tako luksuriosno u tom koledaru, možda bi mislimo više ušlo za spomenik. To je naime ta svrha. Tako čujemo, da samo onaj priloženi karton stoji 1000 K! Istina, onih 55 (s Miletićem 56!) dama, vriedi kud i kamo više, ali — u ostalom, što se to nas tiče, koji smo sebi uzeli zadaćom pisati o tom koledaru referat, kao što smo pisali o „Svačiću", o „Ćirilo-metodskom" i kako ćemo još pisati o „Danici".

U ovom omašnom koledaru prikazan je lik Strossmayerov dvadeset i četiri puta,

a ne nalazimo prave studije o Strossmayeru. Imate za većinu dana, za sve mjesece u godini, što je Strossmayer radio na taj i taj dan, a nema prikaza o Strossmayeru, koji bi protumačio, što je bio Strossmayer. Ima — itd.

Koledar je razdieljen na neke odsjeke. U prvom se nalaze spomen listovi Strossmayeru u stihu i prozi. Medju pjesnicima nalazi se i — Stjepko Španić, koji „pjeva" medju ostalim:

„Ah njemu sve si bio Ti
i otac, dobra mati,
s tog plaču Te u svijetu svi
Slaveni i Hrvati".

Taj će gospodin i umrieti, a da ne nauči, te otac i mati ne može biti jedna osoba, te da se i Hrvati broje medju Slavene . . .

U koledaru ima i imenik pisaca, spisatelja, književnika, publicista, novinara, umjetnika. To je neke ruke pučki popis. Predajemo ga — potomstvu . . .

U koledaru ima nadalje i umjetničkih priloga, štampanih na osobito finom papiru. Ima nadalje šematizam, oglase itd., koliko smo naime mogli letomično pregledati u knjižari. Mnogo cienjeni odbor gospodja izvolio je zaključiti, da ne šalje književnim listovima i revijama svog koledara na recenziju. To je hvalevriedno, jer će tako pripasti koji filir više za Strossmayerov spomenik! Koliko se godj u ostalom govorilo o emancipaciji žena, sigurni smo, da je ovaj koledar izdao odbor „zagrebačke gospode", ne bi toga učinio, jer bi poslao jedan primjerak na recenziju listovima, koji se bave književnošću. Ili zar se ovaj koledar ne broji u književnost?

Milostive gospodje i gospodjice: ljubim ruke!

Branimir Brusina: Gjuro Stjepan Deželić. Na spomen 50-godišnjice njegova književnoga rada. Sa portretom Gj. Deželića. Čist prihod namienjen dobrotvornoj „Zakladi Gjure Stj. Deželića". Zagreb. Tisak A. Scholza 1906. 8⁰ Str. 47. Ciena?

Ova je knjižica izišla prigodom jubileja Deželićeva i onih se dana puno razpačavala. A pisac njezin bio sretne ruke, te mu je uspjelo prikazati život i rad ovog hrvatskog zaslužnog radnika na polju prosvjetnom. Počevši od školskih klupa pratimo po toj knjižici Deželića do najnovijega doba. Mi nalazimo tu na okupu Deželićev rad, bilo to izvorni, bilo prevodilački, gotovo redomice, kako je što i gdje napisao. Zanimivo je mjesto, gdje se opisuje, kako je nastao koledar Dragoljub, koga Deželić uredjuje blizu petdeset godina, u kojem je, može se reći, najveći dio rada njegova sakupljen, rada na svim poljima, Knjižica ima i kulturno historijsku, a donekle i političku važnost, jer nam donosi neke slike iz prošlosti. Preporučamo ju čitateljima.

Josip Binički: Naše selo u dvadeset slika. Nikinci 1906.

Tih dvadeset slika ima ove nadpise: Pomoz' Bože (uvod), 1. Ustajmo. 2. Oranje. 3. Sjetva. 4. Poslije sjetve. 5. Led. 6. U hramu. 7. Kolo. 8. Krčma. 9. God. 10. Škola. 11. Žetva. 12. Vršidba. 13. Požar. 14 Izbor. 15. Lihvar. 16. Svadba. 17. Daće. 18. Mržnja. 19. Na groblju 20. Novo doba.

Pisac je imao dobru volju, da u idilu seoskog života protura i koju patriotsku misao. Šteta što mu je dikcija sasvim prozaična, a na nekojim mjestima uprav neugodna. N. pr u pjesmi „Na groblju" pjeva nekim nerazumljivim cinizmom ovako:

„Svi su ovdje stanovnici mirni —
Pop ne ište pilića ni jaja,
Niti uča povećanje plaće,
Niti šumar masnijih odojaka,
Nit' bilježnik ugovorâ čestih,
Nit' načelnik putovanja dugih,
Ni blagajnik nagrade za porez.
Ni kapelan politrice vina . . ."

I drugo što je moglo sasvim izostati. Ljudi sa sela mogli bi barem donieti — selo, onako kako ono diše i kako ono jest, dok je selo g. Biničkoga doneseno bez ikakva zdravog i prirodnog začina. Suviše je u njem banalnosti. Kano da je g. Biničkomu bila glavna svrha izmienjivati stihove, kraće i duže, kao Schiller u pjesmi o zvonu, a da nije svagdje motiviran taj prelaz.

Aluzije političke vrlo su naivne, n. pr. (str. 17.):

„Da su Rusi imali sijača,
Kakvih treba život i budućnost,
Ne bi bilo strašne Mandžurije,
Nit bi tekla krvca do koljena . . .
Austrija-Ungarija slavna
Pouzdanih da ima sijača,
Ne bi klali narodi se njeni,
Mjesto kletve, orila bi pjesma.
Pa i kruglja da zemaljska ima
Umom, srcem, naprednih sijača,
Izraslo bi sjeme božje pravde,
Jednakosti i slobode zlatne,
Sva bi zemlja najsrećnija bila, —
U raj bi se božji pretvorila!
Ali jao! . . . Svega toga nema,
Pa napredak čovječanstva dr'jema.(!)"

G. Binički htio nam je samo pokazati, da može praviti stihove, ali nijedne pjesničke misli i nijedne pjesničke ljepote nema u tom „Selu". Mjesto tih 20 slika voljeli bismo samo tri, makar sličice, ali uzete iz prirode, potaknute pjesničkim nagnućem, osjećane i umjetnički izradjene. To je eto sve.

Ljudevit Dvorniković: Essay-i iz područja psihološke pedagogije i estetike. (Prva knjiga književnih izdanja učiteljskoga društva za grad i okružje Sarajevo.)

Pisac je posabrao u posebnu knjigu razprave, što su izlazile u „Napredku" i u „Nadi". To i jesu razprave — kako ih na jednom mjestu pisac skromno i zove — ali essay-i, kako se pretenciozno u nadpisu, kao i u istom predgovoru a na drugom mjestu iztiče — essay-i to nisu. Essay nije suh, nije školnički nakrcan nepotrebnim izrazima, preostatcima nekadašnjega školastičkog balasta. Pisac bi morao od Macaulay-a učiti, što znači živost, plastika, a nada sve — jasnoća. Koju god od tih razprava začnete čitati, svagdje ćete se namjeriti na takove stilisličke grebene, uvijenosti, da pisac dolazi u sumnju, kako hoće ovakovom napravom imponirati kao silom nerazumljivi učenjak. No, ako mu možda krivo činimo i ako u njega nema u istinu takih ambicija, bit će onda čudnoj gradji njegovih rečenica kriva lektira njemačkih pedagogijskih spisatelja. Zajedno s idejama prisvojio je i stil. Tako ćete n pr. na str. 52. naći ovu rečenicu:

„Kako je dojam lijepe knjige nesumnjivo jedan od najglavnijih faktora narodnog obrazivanja, to se regulisanje toga dojma, koje se dosada većinom sastoji u osugjivanju ovog ili onog književnog proizvoda, ove ili one beletrističke struje, mora staviti na racijonalno stanovište, a takim nije podnipošto ono, kad se receptivna snaga i dispozicija onoga, komu putove obrazivanja diktovati želimo, omjeruje jedino o našem vlastitom osvjedočenju, koje je konačni produkat bog zna kolikog niza apercepcije naše duševne gragje". A odmah zatim: „Gdje god se je u djelatnosti ljudskoj stvorio valjan i ispravan kriterij rasugjivanja bilo ma kojeg pojava, taj se je popolučio jedino analizom tih pojava, koja je dovela na prvotni izvor onog, što nam se gotovim ukazuje". I to je sve kod zahvalne teme „Uzgojni dojam beletristike"! U istom članku ima n. pr. jedan stavak: „nego iz uzsljedivše (!) tečajem vremena spoznaje vanjskoga svieta". Schopenhauer i Nietzsche su u svojim djelima, ma da pišu njemački, daleko jasniji i kremenitiji, jer su našli „Schlagworte", znali su više puta genijalno povezati u jedan sklop, što su htjeli reći. Od hrvatskoga smo „essay-iste" dužni ipak zahtievati nešto više reliefa, a ne da nam iznosi parafraze ili prijevode njemačkih, stilistički daleko boljih radnja. Neka uzme gosp. pisac u ruke koji talijanski ili francezki essay, (u zasluženom smislu ove rieči), pa da se uvjeri, koliko je tu elegancije, duševne elastičnosti, duhovitosti, živosti, a dakako i jasnoće! Essay je biser medju razpravama, a essey iz područja pedagogije ili estetike (osobito estetike) ne smije operirati rebusima. Neka pisac, koji u ovom pogledu kao da nema dublje (a ni klasične) naobrazbe, ogleda malko knjigu dra. Franje Markovića o estetici, pa da vidi, koliko je u njega stilističnih ljepota, zamišljenih na dugotrajnom izučavanju narodnoga jezika. On je upravo neke termine stvorio, pa bi ih trebalo naprosto usvojiti.

Uza sve te mane ovi su essay-i s mnoge strane poučni i zanimljivi za onoga, tko je verziran već u tim područjima, pa mu ne dosadjuje nespretno ovo zamotavanje piščevo. Drugi koji čitalac pustit će knjigu već kod treće ili četvrte stranice, a da ipak uza to ne će navući na se prikor, da nema apercepcije za ove stvari. Sam princip, s kojega pisac polazi u svojim razpravama, posve je moderan, princip evoluciono-biološki, koji se danas posvuda prihvaća; i to je najveća pohvala ove knjige. Pisac ima dobar njuh u traženju novih ideja, ali ih ne zna dovoljno naglasiti i na pravom mjestu izstaviti. K tomu se kod nekih izraza čini, da ih ne upotrebljava razumievajući ih podpuno; da ne udara svaki čavao pravo u njegovou glavu.

Židovska smotra. (Zagreb, Gundulićeva ulica br. 16. Ciena na godinu K 9·—) Pod uredničtvom Aleksandra Lichta počela je ova smotra izlaziti i dosad izašao svezak za mjesec studeni, a program joj je „prikazati kulturu, socijalne odnošaje, baviti se interesima svega židovstva", osobito će se pak „osvrtati na prilike Židova u jugoslavenskim zemljama", kako veli u pozivu na predplatu.

SLOVENSKA

† Simon Gregorčič. 24. studenoga o. g. umro je u Gorici jedan od največih slovenskih pjesnika, jedan od najznamenitijih slovenskih muževa — Simon Gregorčič. Umro je u Gorici, nenadanom smrću, u času, kad se spremao oko izdavanja svojih započetih djela. Simon Gregorčič rodio se 15. listopada 1844. u Vrstnom pod Krnom, na lievom briegu Soče. Posvetio se svećeničkom zvanju, te djelovao u Kobaridu i Rifenberku do g. 1881., kad je postao vikarom u Gradišču, gdje je prešao u mir, a onda se preselio u Goricu, gdje je pak ostao do svoje smrti

„Malo kojega slovenskoga pjesnika stihovi su se usjekli u pamet narodu tako duboko, užegli mu srce tako, kao njegovi. Simona Gregorčiča pozna u nas svako diete. On je bio ljubimac slovenskoga naroda i ostat će mu još dugo, dugo!. . ." veli jedan slovenski književni list u svom nekrologu

Pjesme Simona Gregorčiča izašle su u tri maha (god. 1882., 1888. i 1902. te god. 1904 „Job"). U slovenskoj knjizi ostaje

smrću Gregorčičevom duboka praznina, koju će jedva ikoji pjesnik moći dostojno izpuniti. Sjajan um, svjetski obrazovan, aristokrata duhom, a podrietlom i srdcem priprosti sin slovenskih planina. Sam se nazvao „kmet-poet".

U svojoj drugoj knjizi (za g. 1907.) „Hrvatska Smotra" odužit će se posebnom studijom uspomeni Simona Gregorčiča i to u to jednom od prvih brojeva

Simonu Gregorčiču vječna slava u slovenskom i hrvatskom narodu!

Kako pišu slovenski listovi, u Ljubljani je sastavljen odbor, da se podigne Gregorčiču spomenik. Predsjednikom je odbora ljubljanski načelnik Hribar. Kipar Svetoslav Peruzzi učinio je posmrtnu masku pjesnikovu, po kojoj će odbor dati izraditi Gregorčičevo poprsje u sadri, koje će se umnožati i prodavati. Čista dobit namienjena je nabavi spomenika. Tko želi može poprsje naručiti kod rečenog kipara u Ljubljani.

BUGARSKA

Stogodišnjica bugarske književnosti. Na 7. o. m navršilo se upravo sto godina, što je ugledala svjetlo prva bugarska knjiga, pisana u prostonarodnom jeziku. Knjiga se zvala „Sofronije", a štampana je bila u Rumunjskoj. Ova knjiga biva to važnija, što je izašla u doba, gdje je bugarski narod stenjao u robstvu s jedne strane turskom, a s druge grčkom.

Ovaj dan proslavljen je po svoj Bugarskoj svetčanim načinom, te je učinjen pravim narodnim blagdanom. Sofija je dakako prednjačila. Tu je bugarsko književno družtvo priredilo svetčano predavanje, na kojem je bugarski spisatelj i kritičar Teodorov govorio o spomenutoj prvoj bugarskoj knjizi „Sofronije". Predavanju su prisustvovali počevši od ministra prosvjete dra. Šišmanova, razni odličnici, pisci, gradjani, profesori, učitelji i drugi. Slična predavanja držana su diljem Bugarske, a sva je mladež školska taj dan praznikovala.

ČESKA

Čechische Revue. S 1. listopada o. g. počela je u Pragu izlaziti ova revija u njemačkom jeziku. Svrha je toj reviji, kako veli u predgovoru k prvom broju, da prikaže život českoga naroda na svim područjima, da suzbija krive nazore, da odstranjuje predsude, da omogući sporazum i sbliženje s drugim, osobito susjednim kulturnim narodima. Nuz to hoće ova revija, da posluži i nekom modus-u vivendi izmedju českog i njemačkog elementa u kraljevini Českoj. „Čechiscke Revue" izlazi pred česke Niemce, da im prikaže i da ih upozna mirno, triezno i objektivno sa svim, što je českí narod stvorio na svim područjima svoje kulture.

Prva tri svezka, koja su pred nama, pokazuju birani i raznolik sadržaj. U obće oko ove smotre okupili su se i obećali saradnju prvi česki pisci, književnici, sveučilištni profesori i publiciste kao Čelakovsky, Drtina, Foržt, Kramarž, Černy, Masaryk, Krejči i t. d., a osim Čeha i drugi strani pisci kao Brandes, Jessen, Karjejev i mnogi drugi. Iz dosad izašlih brojeva vidi se nastojanje, da ova revija bude na visini svoje zadaće, te da bude u skladu s iztaknutim programom

Poslužit će i Hrvatima, koji ne umiju česki, da se upućuju u česke kulturne i socijalne prilike i da ih potakne, da uče česki. Kod nas se puno deklamuje o slavenskoj uzajamnosti (koju je doduše novi kurz zabacio radi ljubavi prema „braći" Magjarima!), a prvi bi uslov za tu uzajamnost morao biti: učiti slavenske jezike.

„Čechiche Revue" izlazi mjesečno, a stoji 15 K godišnje. Adresa: Prag, Jungmanova 33.

Chalupny Emanuel: Úvod do sociologie. S ohledem na české pomery. (Svazek I. a II.) U Praze 1905. V komisi knihkupectví Hejda a Tuček. Tiskem V. Augusty v Litomyšli. — Ciena I. svezku K 2·80, a II. K 4·—.

Primili smo ovo liepo djelo u dva svezka žepnog oblika, na koje ćemo se prvom prilikom posebice osvrnuti. Koliko smo listajući opazili, djelo je pisano jasno i svakomu pristupačno. Preporučamo.

RUSKA

Bilanca ruske liepe knjige za god. 1906. Politički prevrat prešao je, kako je lahko razumljivo, u Rusiji i na književnost, pa se može reći, da ruska knjiga zadnjih dviju godina nosi biljeg političkog revolucionarnog pokreta. Koliko vodje političkih stranaka, tako propagiraju načela revolucije i prvaci na književnom polju. U ovo nekoliko crta povukao je neki pisac u slov. „L. Z." bilancu o ruskoj književnosti za ovu godinu. On veli: L. N. Tolstoj napisao je osim prekrasne pripoviesti „Zašto?" (crtice iz življenja u Sibiriju prognanoga Poljaka, revolucionarca Migurskoga) još „Konac našega vieka" i „Zidanje" . . . U tim spisima razvija Tolstoj misao, da se iz sadanjega prevrata ne može crpsti ništa dobro, budući da vodje pri svim njihovim djelima za „sreću" domovine ne vodi ljubav i vjera, već većinom sebičnost i zloba, druge pak zasliepljenost i bezumlje.

Leonid je Andrejev napisao „Tako je bilo . . .", slike iz povjesti francezke revolucije. U tim prizorima razpravlja pisac s psiholožkoga gledišta o jednom od najzanimivijih momenata revolucije — o od-

stranjenju kralja. — Osim tih crtica napisao je pripoviest „Gubernator" („Pravda" 1906. sv. 3.) i dramu u četiri čina „Sava".

Maksim je Gorki napisao pripoviest „Barbari" te crticu „Mati". Barbari su po mnienju Gorkijevu pioniri prosvjete — mjernici, koji grade novu željeznicu kroz kraj, koji nije bio s ostalim svietom dosele ni u kakvom doticaju. Oni nose sa sobom „kulturu" sa svim veliko-svjetskim griesima i ruše s tim sav patrijarhalni stroj. — U drugoj crtici pripovieda „mati" potresnu pripoviest, kako joj je sin postao revolucionarac.

Liepa je pripoviest A. J. Kuprina: „Olesja" (Olgica). — Drame: Juškevićeva „Lakota" i Čirikovljevi „Kmetovi" nisu osobiti. — Nježni, tankoćutni pjesnik K. Balmont izdao je sbirku pjesmica za djecu pod nadpisom „Viline priče" (Fejnyja skazki).

Valerij Brjusov („modernista") posabrao je plodove svoje muze posljednjih triju godina u „Vienac". — Z. Hippius (isto tako moderna spisateljica) nazvala je pak svoju sbirku „Krvavi mač". U jednoj i drugoj sbirci nalazi u nekoliko pravih bisera poezije

Posebnu hvalu osvojila si je i zaslužila knjiga: „Domovini", peti sbornik pjesama Fedora Sologuba Taj znameniti pjesnik-simbolista napisao je u maniri Dostojevskoga velik roman: „Težke sanje". — Svoje vrsti mislilac i spisatelj D. Merežkovskij štampao je svoje najnovije djelo, duhovitu monografiju: „Gogolj i vrag..."

Toliko ovaj pisac, dok ćemo prvom prilikom donieti izcrpljiviji prikaz novije ruske književnosti.

NJEMAČKA

Pregled novijih knjiga i izdanja

Najviše se ove literarne sezone razpravljalo o novomu romanu Gustava Frenssena „Hilligenlei". Kako je poznato, Frenssenov je grandiozni roman „Jörn Uhl bio posljednjih godina najviše čitana knjiga o njemačkoj književnosti. Sretni je nakladnik Grote proslavio stotu tisuću toga romana prekrasnim posebnim izdanjem, koje već danas čini skupocjenu bibliografsku riedkost. Čini se, da će domala i „Hilligenlei" dostići brojem izdanja svog predšastnika, Stara praksa uči, da je za pisca najbolja reklama, kad zvani i nezvani faktori gomilaju brošuru na brošuru, da svojom poraznom kritikom unište pisca. To se desilo i u ovom slučaju. Nije prošlo ni pô godine, iza kako je „Hilligenlei" izašao, već je mogao savjestni bibliograf nabrojiti neko petnaest brošura pro i contra. Najviše se uzvrpoljili protestantski teolozi, koji nikako nisu mogli dokučiti, kako se nekadašnji priprosti seoski pastor mogao usuditi, da u tom svom novom romanu iznese Kristovu pojavu onako, kako ju je on shvatio. Nije najposlie ni čudo, da je Frenssen ovim svojim romanom banuo kao bomba u zakučasti evolucijoni razvoj moderne protestantske teologije. Stojeći na sasvim objektivnom literarnom stanovištu, treba da kažemo, da je taj roman u istinu zamjerno pjesničko djelo i vjerni dokumenat njemačke religiozne i socijalne evolucije.

Pred nekoliko je dana Frenssen izašao opet s jednim novim djelom „Peter Moors Fahrt nach Südwest", koje se prikazuje kao iskreni spomenik njemačkim mladićima, palim u jugozapadnoj Africi. Frenssen crta u tom djelu (a to priznaje cjelokupna njemačka kritika) gotovo nevjerojatnom snagom milieu dalekih zemalja, kojih nigda nije vidio, crta u prekrasnim opisima junačtvo njemačkih vojnika. Tako je i to djelo živi odraz žestokih borba o savremenoj njemačkoj kolonijalnoj politici. Čitajući to djelo sasvim zaboravljamo, da je najposlie ipak u tim djelima neka odredjena tendenciozna i ako naskroz patriotička nota. Ovu nalazimo i u najnovijem djelu poznatog autora drame „Zapfenstreich" (koja se i u nas prikazivala) F. A. Beyerleina „Ein Winterlager". Roman se taj sbiva u vrieme tridesetgodišnjega rata, a treba reći, da Beyerlein ovdje sasvim pušta s vida tendencijoznost svojih prijašnjih djela (pomenuti već „Zapfenstreich" i roman „Jena oder Sedan") te se prikazuje ozbiljnim i iskrenim pjesnikom i umjetnikom.

Znatne kulturne slike iz katoličkoga svieta donose romani „Jesse uud Maria" od E. von Handel-Mazzetijeve i „Christus, nicht Jesus" od F. Werner von Oestérena. Pjesnik, nekadašnji gojenac jezuitski, bori se u tom romanu proti „najgroznijem neprijatelju našega vremena, proti crnoj pogibiji", kako on hoće.

Ricarda Huch, fina i duhovita pjesnikinja, poznata sa svoga neizrecivo iztančanog historičkog osjećaja svojim studijama o njemačkoj romantičnoj školi zasnovala je veliku trilogiju „Die Geschichten des Garibaldi", od koje je netom izašao prvi dio, roman: „Die Verteidigung Roms".

Feministička nota raste u njemačkoj literaturi danomice sve više i više. Klara Viebig, Thusnelda Kühl, Dora Duncker, Ilse Frapan, Ossip Schubin, Luise Westkirch, Marie Diers, Miete Kremnitz i mnoge druge izdale su svaka u posljednje vrieme svoje nove romane i pripoviesti.

Najfiniji njemački novelista Eduard grof Keyserling izdao je nedavno svoje tri najnovije novele, a sbirka ima po prvoj od tih novela nadpis „Schwüle Tage". Za svakoga onoga, koji intenzivnije prati savremenu njemačku književnost, rekbi kao da je posvećeni trenutak, kad uzčita koju novelu Keyserlingovu. Ali ovi su trenutci riedki, jer on na godinu izlazi s jednom

najviše s dvie novele. On ne iznosi u svojim djelima zamašnih novih ideja, tendencija i dubokoumnosti, jer u njem odviše prevladava skepticizam.

Kritička analiza njegovih djela pokazuje jasno elemente njegove radje, a ti su elementi najsavjestnije i najsrećnije odabrani. Tu je blagost Dickensova, oštra vedrina Balzacova, a u crtanju milieu-a Keyserling mnogo zahvaljuje velikom Theodoru Fontaneu (koji se, budi mimogred rečeno, danas premalo cieni).

Sasvim drugim tragovima stupa majstor njemačke novele Paul Heyse, koji je svoje novije novele skupio u sbirci „Victoria regia und andere Novellen". Vrlo bi zahvalna studija bila, da se kritički izpita moderna njemačka novela. Kolike li razlike medju Keyserlingom, Heyseom a opet najposlie medju finim i sjajnim Hermanom Hesseom, autorom „Petra Camenzinda", koji je nedavno izašao s novim jednim romanom „Unterm Rad". Hesse je možda jednako kao Keyserling jedan od ponajboljih savremenih njemačkih stilista. On je nemiran duh, vagant, komu se nadme grud, kad za tihe i zvjezdane zimnje noći na smrznutom sniegu stupa kroz tiho kako alpinsko seoce, ili kad nenadanim pohodom usreći za karnevala stare svoje znance, kojih već dvadeset godina nije vidio, ili kad se spušta s Alpa u nizine lombardijske. U njega najmoćnije izbija personalna nota, a u toj opet najjače njegov fini ukus u pogledu dobre kapljice, bez koje nije nijedna njegova novela.

U redu novelista treba da se spomene i Rudolf Herzog (čija se najnovija drama „Die Condottieri" nedavno prikazivala u Berlinu) sa svojom sbirkom „Der alten Sehnsucht Lied". Ponajviše se tih novela odigrava u Italiji, a stara je čežnja, što prolazi kroz svih šest novela, ljubav. Pjesma je njezina sad radostna i puna nade, sad sanljiva i bojazljiva.

FRANCEZKA

Ferdinand Brunétière je mrtav. Dan 9. prosinca 1906. težko će osjetiti francezka knjiga, a ne manje i svjetska književnost. Francezka je izgubila jednoga od svojih najumnijih, najobrazovanijih i najučenijih ljudi. Čovjek svjetskog glasa. Brunétière je sebi sagradio spomenik u najuvaženijoj smotri danas na svietu, u „Revue des deux Mondes". Punih 30 godina bio je njezinim vjernim i marnim suradnikom, a posljednjih trinaest i prvim ravnateljem i urednikom. Koliko je tuj napisao, jedva da se dade označiti brojem ili prispodobom.

U „Revue des deux Mondes" razvijao se je Brunétière od godine do godine. Izprva je pisao kratke kritičke ocjene i razprave, a poslie sve veće cjelovitije radnje. „Evolution de genres dans l'histoire de la littérature", „Etudes critiques sur l'histoire de la littérature française", „Histoire et littérature", za tim „Nouvelles questions de critiques", „Le roman naturaliste", Les époques du théâtre Français 1830—1850", „Essay sur la littérature contemporaine", „L' evolution de la poésie lyrique en France au XIXiéme siècle", „Education et Instruction" . . . — sva su ga ta djela učinila prvakom francezke kritike.

1893. izabrala ga je francezka akademija bezsmrtnika svojim članom, čast za koju se pokojni Emile Zola toliko boraše . .

Brunétière bijaše specijalista za francezku književnost XVII. vieka. Ove je pisce upravo ljubio, i kako sam kaže na jednom mjestu, od njih je naučio pravi francezki stil. A Brunétière bijaše stilista par exccellence.

Bijaše „stari", pristajaše uz tradicije, jer se nova moderna škola ne slagaše s njegovim literarnim osjećanjem i ukusom. To se opaža jasno i oštro iz njegova djela „Naturalistički roman".

Ferdinanda Brunétièra smatraju jednim od prvih zatočnika i zagovaratelja katolicizma u Francezkoj. Nekad protivnika i vjere i katolicizma, obratio je papa Lav XIII. na put, kojim je poslie uztrajao do konca života. To je bilo g. 1895, kad je objelodanio u svojoj reviji članak pod nadpisom „Aprés une visite au Vatikan". To je ujedno i onaj glasoviti članak, u kojem je uztvrdio „bankrot" znanosti.

U novije vrieme puno se pisalo o razgovoru Brunétièrovom s velikim papom. Predavanja o vjerskom pitanju sabrana su mu u djelu „Discours de combats". Bio je i sjajan govornik.

Premda ga je raztakala tuberkuloza, ipak je radio gotovo do zadnjeg daha. I u zadnjem broju „Revue des deux Mondes" ima njegova studija o filozofiji i francezkoj povjesti Bio je marljiv usque ad finem.

KAZALIŠTE

Hrvatsko kazalište

(Od 20. XI. do 11. XII.)

Predsjednik zvoni i otvara sjednicu. Galerije dubkom pune otmjenoga literarnog svieta, ponajviše krasnoga spola, a od ovoga najviše iz gospojinskoga kluba. Bilježnik *Vanja* čita zapisnik prošloga kazalištnog referata, koji se ovjerovljuje.

Predsjednik javlja, da su konačno sankcionirani ugovori dramatskih autora i kazalištne uprave. Osim toga stigli su ovi podnesci:

1. Molba nekih dramatskih autora, da se drame iz prijašnjih sezona ponovno davaju;

podupiru zastupnici Ivanov i Mihael Gorski. Ide odboru za reprize.

2. Autori „Prokletstva“ — Andrija Milčinović i Milan Ogrizović — pitaju za sudbinu svoje drame. Ide odboru za „proktete· drame. Predsjednik drži, da se ovo pitanje ima zajedno riešiti s peticijom hrvatskih književnika o kazalištnoj cenzuri, u kojoj treba da su književnici. Prima se.

3. Rudolf Kolarić-Kišur predao je na prikazivanje svoju „Tetku“. Ide odboru za porodične neprilike.

4. Isto je tako predao na prikazivanje Milan Ogrizović svoj „Zimski kaput“ (Smieh) — to jest „Zimsku noć“ s molbom, da se prikazuje zajedno s „Proljetnim jutrom“, „Ljetnim podnevom“ i „Jesenjom večeri“. Ide odboru za godišnja doba.

5. Neki anonimni interpelant stavlja ovu interpelaciju:

a) Je li visokoj vladi poznato, da su neke glumice i glumci nezaposleni? (Buka Dramaturg s repertoirom u ruci prigovara).

b) Ako je poznato, što misli visoka vlada u tom smislu poraditi?

Ovu interpelaciju podupiru neki budući dramaturgi.

Predsjednik izjavljuje, da će interpelaciju staviti na dnevni red nakon izvještaja o kazalištnom repertoaru od 20. studenoga do danas. Sad bi imao riječ izvjestitelj, ali pošto se u dramama, što su se za to vrieme davale, nalazi i Miletičev „Grof Paližna“, pozivlje gospodu, da u ovaj svečani čas svi ustanu i da ga poslušaju.

Svi ustaju. Kritičari navlače rukavice osim jednoga, koji ih nema. Gibanje na galerijama.

Predsjednik svečanim glasom: „Gospodo! Autora „Grofa Paližne“ nema danas medju nama, ali njegov duh lebdi nad nama. Duh, koji je naše kazalište digao na evropski nivo. Još kao mladić od 22 godine napisao je svoju dramu. Kako da bude inače nego poletna, zanosna i patriotična? No ona je još više. Ona je prva socijalna drama u nas, koja ne samo da je provela — što osobito naglasujem — jedinstvo mjesta, vremena i čina, (budući da se dogadja u jedno veče i noć, a na istom mjestu), koja je nadalje izradjena virtuoznom tehnikom jednoga Augiera, Scribe-a, Dumasa i Sardoua, plastikom jednoga Shakespeare-a, satirom jednoga Gogolja — nego ona se svojom kulturnom vriednošću i idejnom sadržinom digla na visinu jednoga Ibsena. (Onaj kritičar bez rukavica prigovara.)

Miletićeva drama ima neosporivu vriednost i pruža očit dokaz o snažnom literarnom talentu autorovu. Idejna sadržina njezina odrazuje uznosite etičke misli i plemenite sociložke težnje savremene napredne demokracije, što se napose jasno razabire iz načela, koja diljem ciele drame razvijaju aristokrat idealista barun Vranski, autorov idejni alter ego, napredni demokrat Vojislav Marković i mlada sanjarka Valerija. Ova su lica okružena romantičnim čarom i zadahnuta čistim idealizmom, koji se kod lektire tako voljko dojima, a sa pozornice danas zvuči mnogima, osobito skeptičarima i materijalistima, kao nerazumljiva i nevjerojatna priča. Ovi idealni tipovi i nosioci autorovih predpotopnih (Smieh) — mislim: preporodnih ideja, što je u prilično oštrom kontrastu spram realističnih likova ostalih predstavnika aristokratskih i gradjanskih krugova, koje je ocrtao, a kod nekih posegnuo i za karikaturom (Glas onoga kritičara bez rukavica: Ta, to smo sve u novinama čitali! — Nemir).

Drama ova pokazuje riedku zrelost i mnoge vrline rodjenog dramatičara. To se opaža više u vještom crtanju karaktera, nego u razvoju dramske radnje, koja bi po mom sudu do trećeg čina trebala da pokazuje brži porast. (Glas Vanje: To je bio i moj sud.) Autor je u uzki okvir drame smjestio čitavu galeriju raznih lica iz savremenoga družtva, pa je trebalo mnogo vještine i okretnosti, da tolik broj lica diferencira i individualnim crtama i nijansama opremi. U tom je vrlo liepo uspio i uz svestrano ocrtana glavna lica stvorio više izvrstnih tipova, kao Pinterovića, Wippensteina, Feigenberga, Ratkovića, fićfiriće Lona i Gejzu i dr., koji su na premierl živo zainteresovali gledaoce. Občenito je upala u oči otmenost i finoća dialoga, živost konverzacije u salonu, intimno poznavanje navika i običaja izvjestnih socijalnih krugova, a obilne duhovite dosjetke i humoristične rugalice izazvale su prave salve smieha i odobravanja.

Vi ste, gospodo, tu dramu imali prilike gledati dne 1. i dne 4. prosinca, a gledat ćete je još vi i djeca naša mnogo puta, jer je ona i radi domaćeg mjesta i plemenite tendencije kao i nedvoumnih pjesničkih vrlina zavriedila, da se održi na našem repertoiru. Ako autor provede neke preinake i kratice, a samo se djelo uz bolju podjelu nekih uloga valjano pripravi za predstavu, zajamčen je ovoj domaćoj socijalnoj drami pozorištni uspjeh i dulji obstanak na repertoiru. (Opet onaj glas: Tà, to je sve iz novina! — Buka. Nemir. Povici: „Bacite ga van!“).

A kad i ne bi bilo toga svega, gospodo moja, već sama odredba autorova, da se čisti dobitak prvih predstava upotriebi za kazalištni mirovinski fond i za družbu sv. Ćirila i Metoda, zaslužuje, da se našega autora, Stjepana pl. Miletića, posebno sjetimo, da mu čestitamo na uspjehu. S tim više, što ovu dramu nije on, dok je bio intendant, htio iznositi na daske, već je pustio, da ovako dodje sama. Pravo je čudo, što je ta stvar u našem literarnom svietu ostala gotovo neopažena ili se sma-

trala historijskom, a ona je ipak bila prva socijalna drama u nas. I opet dokaz naše ignorancije i tradicijonalnoga nehaja. Popravimo sada to i pošaljimo mu ovu brzojavku: Tebi, zaslužnom intendantu, patriotskomu darivatelju za narodne svrhe i stvoritelju prve naše socijalne drame, čestitamo na uspjehu! — Primate li gospodo, ovo?"

Urnebesni poklici „Primamo" i pljesak. Sa galerije pada na predsjedničku stolicu cvieće. Kad se bura odobravanja slegla, zatraži rieč *kritičar bez rukavica*:

Gospodo! Ja sam možda zadnji, koji se ne bih pridružio bilo kakovoj manifestaciji za narodnu stvar. No baš zato, što patriotizam svoj shvaćam nešto drugačije, odredjenije i dublje, nego li ga je shvatio autor „Grofa Paližne" u svojoj mladoj dobi, držim, da bismo u izrazu našega veselja spram stvari g. Miletića morali biti umjereniji. (Čujmo, čujmo!). Uzmite, gospodo, to na um, da će naše zapisnike čitati iza nas potomstvo naše, ono isto, koje će čitati i „Grofa Paližnu", pa u interesu dobroga glasa o našem literarnom i umjetničkom ukusu kod potomstva možda bi bilo dobro, da modificiramo ove izljeve veselja, koji su u vas razumljivi, jer se ugodno sjećate Miletićeve intendanture. Moje je skromno mišljenje, da je Miletićev „Grof Paližna" ne samo nesavremena, već blieda i slaba stvar. (Silna buka.) Ja sam „Grofa Paližnu" čitao i gledao, pa mogu to mirno reći, a govorim „sine ira et studio". Ja bih pregorio ne samo staru tehniku, po kojoj lica dolaze i odlaze kao na šetalištu, nego i mladenačko obilje suvišnih, gdjekad upravo školskih rieči, pregorio bih pače i onaj kontrast, što ga je gospodin predsjednik spomenuo izmedju realizma nekih lica i romanticizma drugih (zapravo dvie neorganične polovice), ali ne mogu oprostiti, što nema u cieloj stvari jednog *dramskog* momenta, koji bi bio ljudski a ne pozorištni. Nemojmo se, gospodo, dati zavesti reklamnim noticama, što su iz istog izvora navirale našim novinama. Sudimo po principima čiste umjetnosti, kao što ja to uviek nastojim. Ja, gospodo, ne mogu podpisati one rieči g. predsjednika, da je autor rodjeni dramatičar, već je prije rodjeni aranžer, koji je nekoliko tipova oko sebe sretno snimio i upleo ih u nevjerojatnu fabulu. (Buka). Molim, ne bučite, ja priznajem patriotski i plemenito zamišljeni okvir cieloj slici, ali na njenom platnu vidim samo silhouette: kako sebi „der kleine Moritz" predstavlja socijalno značenje našega plemstva. (Užasna buka. Sa galerije padaju na govornika koprive.)

Predsjednik opominje galerije i govornika, da bude pristojan.

Kritičar bez rukavica (nastavljajući): Ta, nisam ja to sam rekao, svi ste to nakon predstave govorili, neki pače i napisali, samo zamotano, ljepšim riečima, izmedju redaka, — u rukavicama (Buka i prosvjedi). Ja sam pak iskren, a zato sam iskren, jer je autor neiskren. Neiskrena je njegova Stockmanovska poza, koje nije ni nakon toliko godina promienio. Mnoge dosjetke, koje je namienio drugima, idu zapravo njega! (Neopisiva buka. Povici: Oduzmite mu rieč!). Gotov sam odmah. Držim, da je autor morao svoj „mladenački grieh" iz temelja promieniti i posve preudesiti za prikazivanje, ako je htio izići s ovakvim pretenzijama nekih tobože sociolożkih ideja i naprednoga demokratizma. To je bio dužan učiniti, pošto su našom pozornicom prošle već neke dobre domaće, a osobito strane socijalne drame. Ta, još je svima u pameti Mirbeauov „Posao je posao", gdje je samo jedan aristrokrata, ali taj je kao izklesan. — Ako ima ljudi, koji će moći gledati i ovakova „Grofa Paližnu", držim, da mi u ovakovom literarnom skupu moramo nešto drugčije precizirati naše sudove, kolikogod nas naše simpatije k autoru i rodoljubna pozadina Miletićeve stvari uz njega privezivale. Nadalje — to je opet moje skromno mnienje — davanje u plemenite svrhe ne bi se smjelo spajati s literarnim uspjehom ili neuspjehom.. (Ovdje je nastala takova užasna buka, da predsjednik prekida sjednicu na deset časaka.)

(Poslie odmora.)

Predsjednik žali ove dogadjaje, što su se netom sbili, — drago mu je, što su svi ostali za onu brzojavku složni, dok je gospodin kritičar bez rukavica ostao osamljen. (Glas kritičarov: Možda i nisam). Prelazi na dnevni red, te moli g. izvjestitelja, da izviesti o repertoiru od 20. prošloga mjeseca dalje do 11. o. mj.

Izvjestitelj: Gospodo! Bit ću kratak. Osim spomenute domaće premijere imali smo još i jednu stranu, „Protivnika", dramu u četiri čina od Alfreda Capusa i Emanuela Arêne-a, i to dne 24. XI., a reprizu dne 29. XI. (Glas: S tim je i pokopana). Kazalište je ovim djelom iznielo konverzacijonu dramu s nekoliko dubljih akorda životne tragike. Žena ostavlja muža, pošto on ne će da teži za slavom, za imenom, dok je u nje dosta ovakih ambicija (bilo pravih, bilo afektiranih); pa za to ona — inače čestita — polazi u naručaj drugome, koji će se proslaviti. Čovjek — umuju ovi Francezi — stiče ovako sve nehotice „protivnika" u svojoj vlastitoj ženi. Autori su osim sjajnoga i živog dialoga iznieli još i po koju čovječansku notu, a sporedna im lica nisu šablonska već osebujna i diferencirano izradjena, a osobito se ističe originalna madame Bréautin (gdjica Mihičić), koja u svojem salonu pospješuje razpite brakova. Držim da ova družtvena duhovita gluma ima i svoju literarnu vriednost, pa da služi na čast našoj upravi, što

ju je izniela. Ne treba da ovdje naposeb spominjem glumljenje naših sila, Šramice i Fijana, koji su u prizorima na samu izradili svaku nijansu. Pohvalno ističem Mihičićkinu šik-igru kao i izvrstnu kreaciju Anića, dva puta već prevarenoga supruga. Nadam se, da gospoda nemaju ništa proti ovoj stvari. (Izvjestna klika „moralnih" kritičara mrmlja.)

Jedan kritičar: Molim rieč!

Predsjednik: Molim!

Jedan kritičar: Ja, gospodo, u istinu nemam ništa proti ovoj stvari te nisam protivnik „Protivniku", tek ću samo u neke nadopuniti izvješće g. izvjestitelja. Htio bih samo to reći, da mi se ovi duhoviti francezki kozeri ne svidjaju onda, kad hoće biti osbiljni ili tragični. Ova drama, koja ne obradjuje toliko sujet brakolomstva koliko razpita, u istinu je fino i tehnički savršeno izvedena, ali me se dojima kao eksperimenat. Ona ima neke momente, koji govore „od srdca k srdcu" — što se veli —, ali čitava njezina konverzaciona naprava, ma bila kako duhovita, ne podnosi riešavanja onoga problema, što su ga autori sebi postavili. Pogledajte samo Hermanna Bahra, koliko je bolji i tragičniji u sličnoj zasadi kod svoga „Meister"-a! A istom Strindberg, od čijega dijaloga upravo trnu zubi. Drugim riečima za ovakav problem hoće se težak, jak dijalog s pritruhom ciničkoga a ne obiestnoga smieška na život. Mirno razstajanje muža od žene moguće je samo onda, ako ga autori tako postave, ali u životu nije. Nevin je suprug sav smućen, Bahrov junak razbija vazu, a Capus-ovi i Aréne-ovi junaci odilaze jedno od drugoga uz nešto sentimentaliteta. Možda je ovaj svršetak, pred kojim su duhoviti autori kao umakli ostavivši svoje junake baš — što se veli — na cjedilu, možda je, velim, to i razlog, zašto ova stvar nije kod publike „upalila", kako bi to rekla jedna moja kolegica kritičarka. Inače glumljenju svaka čast! Molim, da bi se ove moje opazke primile u zapisnik. (Prima se.)

Izvjestitelj: Nadalje smo, gospodo, od domaćih repriza stavili „Petricu Kerempuh" dva puta na repertoir i to na najljepše dane, u nedjelju dne 2. XII. i subotu dne 8. XII., kao što se to i mora kod domaćih stvari. (Glas: Zašto to ne činite i kod drugih domaćih stvari?) Dopustili smo u istim predstavama, da izrabimo dnevne senzacije, neke aluzije na varalicu Strasnoffa, ali sve ipak nismo (Glas: Zašto niste? Mogli ste ga svega dramatizovati; on je pokazao više fantazije i duhovitosti nego li obojica autora). — Zatim smo davali domaću reprizu Carevo „Zimsko sunce" i to dne 9. XII. u nedjelju po podne. (Glas: Zašto popodne?) Druge su reprize bile strane: dne 20. XI. Sudermannova „Čast i poštenje" (Glas: Još uviek!) zatim dne 22. XI. Scribe-ova „Čaša vode" (Glas: Neka nas već jednom mine ta čaša!) molim po 47-mi put! Zatim dne 25. XI. u nedjelju popodne Tolstojevo „Uzkrsnuće", dne 27. Sardouovi „Dobri prijatelji" umjesto „Vesele žene Windsorske", onda dne 6. XII. „Na dnu života" (Glas Vanje: Hvala Bogu, jedan Rus!), a konačno danas „Čast i poštenje" (Glas: Za Boga miloga! Još ćemo svi postati častni i pošteni. — Dramaturg prigovara, da je to sbog bolesti umjesto „Attaché"-a).

Izvjestitelj (nastavlja): Od opereta davao se tri puta romantični „Začarani dvor" (dne 21. i 25. XI. i 2. XII. po podne), omiljela „Mam'zelle Nitouche" (dne 28. XI.) i dražestna „La Mascotte" (dne 8. XII. po podne), te konačno dvaputa duhoviti „Ples u operi" (dne 5. i 9. XII.) Dakle u svem sedam operetnih predstava. (Glas: Zašto ne dajete već jednom što novo? — Faller: Bumo vre, Zajčevu „Nihilisticu").

Predsjednik: Primaju li gospoda ovo izvješće do znanja? (Prima se). Prelazi se na najavljenu interpelaciju o zanemarivanju nekih glumica i glumaca.

Dramaturg ustaje sa zakonom u ruci i traži, da se ova interpelacija stavi na kraju sezone, bude li opravdano, a ne sada u sredini. (Buka i nemir. Povici: Sada, sada!).

Anonimni iuterpelant drži, da je baš u interesu tih glumica i glumaca, da se sada to pitanje ventilira. (Nemir). On će pokazati, kako se neke vrstne sile sve to više zanemaruju . . .

Dramaturg: To nije istina! Ja ću vam sa statistikom u ruci dokazati protivno.

Anonimni interpelant: Svaka statistika laže.

(Buka. Pljesak na galerijama. Predsjednik opominje galerije.)

Dramaturg: Molim gospodina predsjednika, da me uzme u zaštitu

Anonimni interpelant: Nekoje glumice moraju sebi same prevoditi drame, da dodju do uloga. (Dramaturg prigovara.) Odlučuju personalni momenti! Simpatije!

Dramaturg viče: Laž! To su olajavanja!

Redatelj Bach maše rukama: Tako je! (Užasna buka i vika. Predsjednik zvoni, a kad to ne pomaže, prekida sjednicu. Literarne klike i koterije viču još uviek i živahno gestikuliraju. Nekoji su kritičari obkolili dramaturga i priete mu šakama. Obćenita, neprekidna vika. Napokon — zastor padne!).

Vanja.

KNJIŽEVNE I UMJETNIČKE NOVOSTI

* Na 5. o. m. otvorena je u Osieku izložba *„Hrvatskoga družtva umjetnosti"*. Izložili su ovi umjetnici: Auer, Josip i Ivan

Bauer, Bužan, Crnčić, Csikos, Dvoržakova, Frangeš, Iveković, Kovačević, Medović, Meneghello-Dinčić, Muha, Preradovićeva, Rački, Struppieva, Šenoa, Tišov i Valdec. U svemu 68 radnja.

* Treća umjetnička izložba saveza jugoslavenskih umjetnika *„Lada“* priredit će se u Zagrebu.

* Intendant srbijanskog narodnog pozorišta u Beogradu g. Nikola *Petrović* dao je ostavku. Mjesto njega postavio je ministar prosvjete za upravitelja pozorišta M. Markovića, gimnazijskog ravnatelja.

* Smetanina *„Prodana nevjesta“*, jedna od najboljih svjetskih komičnih opera, doživila je tridesetgodišnjicu svoje izvedbe.

* Grof Lav *Tolstoj* napisao je novo djelo pod imenom „Značaj ruske revolucije“, u kojem je iznio svoje misli i nazore o ruskoj revoluciji.

* Nedavno je umro u Petrogradu poznati ruski publicista i kritik Viktor *Golcev*. Izprva je bio profesorom na moskovskom sveučilištu, a poslie se je sasvim posvetio politici. Bio je prvak ruskih progresista, a suradjivao u listovima „Ruskaja Mysl“ i „Moskovskij Mjesečnik“. Vodio je žestoku borbu protiv absolutisma, protiv koga je pisao oštre članke, pune ironije. Sa strane ruske vlade nije izostala nagrada — progon.

* U Parisu otvoreno je novo kazalište *„Théâtre Rejane“*. U čast Rejanki bio je u oči otvorenja regisseurom stari Sardou.

* Po svemu svietu proslavljena pjevačica Adelina *Patti*, oprostila se nedavno u Londonu, pred občinstvom od 9000 glava za uviek s pozornicom. Tom sgodom priredjeno joj je i posljednje slavlje, kakvoga nije doživjela ni jedna umjetnica.

Errata corrige. U Ogrizovićevu dramoletu „Zimska noć“ podkrala se mala pravopisna pogreška. Mjesto rieči *foteuille* ima svagdje stajati fonetski: *fotelj*.

Srdečně [illegible] Vaši děkuji

a [illegible] Cukalé [illegible]

[illegible] [illegible] Šumavou [illegible]

[illegible]

Pregledao	Za pregleda
199	153
308	229
95.	236.
313	242